

Beskrifning

öfver

Värmland

af

E. Fernow

Beskrifning

öfver

Värmland,

afdelad

i Sex Tidehvarf:

Tvänne under

Hedendomen

och lika många under

Påfvedömet

och

Lutherska Tiden;

jemte en kort

Inledning

om Landets läge, namn, vattendrag, bergsträckningar, skogar m. m.

Ugifven af

ERIK FERNOW.

— Ny Upplaga. —

Utgifven af

Komminister H. O. NORSTEDT.

KARLSTAD
FORSSELLS BOKTRYCKERI
1898.

Till

Hans Majestät

Konungen.

Stormäktigste, Allernådigste Konung!

Från yfverborne män af Asars dystra ätt,
Hvars mandom verlden har med bergerunor tecknat,
För hvilkas klingor förr så många kinder bleknat,
Då de ett mordiskt svärd i oväns hjerta vätt;
Från dessa räkna ock de värmer sina anor,
Som in- och utomlands svängt blodbestänkta fanor.

Ny tid, förnyad sed! Saktmodigt fins ett folk,
Som ville förr sitt namn i grannars hjertan rista;
Men att de aldrig nit för nådig Konung mista,
Derom får jag nu nåd att vara deras tolk.
De gläds för roff och rån få bokvett, slöjder lära;
Men dö för öfverhet, blir evigt deras ära.

De bo i skog och mark, der Bälgar pusta nöd,
Der Hamrar pressa svett och Konster fälla tårar.
Der konst med nöd och tvång de hårda bergen sårar.
Der sällan växer säd, som ger tillräckligt bröd:
Dock har naturen gjort att födan än ej tryter.
När man med möda bröd ur hårda stenar bryter.

Här tecknas dessas hem, här målas deras bo
Ej af Apellis hand, ej af Apollos penna;
Men om en nådig Kung täcks deras öden känna,
Uppväcker det fullrisst i mödan deras ro.
Den nåd, Ers Majestät täcks varimänner visa,
Skall intill verldens slut all efterverld beprisa.

Eders Kongl. Maj:ts

allerunderdånigste, tropligtigste
undersåte

Erik Fernow.

Till läsaren.

Gerna skulle jag skrifva ett långt *Företal*, om jag visste, att jag derigenom kunde undgå ett längre *Eftertal;* men det ena torde vara så litet möjligt, att jag kan hålla det andra för mindre nödigt.

Dock bör läsaren icke vara alldeles i okunnighet om Inrättningen af ett verk, som jag nu emot all förmodan (jag vore snart färdig tro, att ett sådant öde är allmänt i Sverige) nödgas lemna stympadt, då jag haft allt skäl hoppas vid denna tid efter en långsam lofven kunna utgifva det till hela sin vidd i allmänhetens händer.

Höga befallningar, vittra uppmuntringar och medfödd böjelse hafva satt mig i handen en penna, den jag tusende gånger haft orsak att kasta, utan att en enda gång blifva förebrådd derför af någon förnuftig.

Men mera gällande skäl fast icke just så många hafva gifvit mig ett mod att förr släppa lifvet, än min föresats. Jag borde icke hafva börjat, utan att vilja sluta, om jag kunde.

Ändtligen hade jag på visst sätt i det närmaste hunnit dertill efter 13 års . . . (läsaren må kalla det, hvad hans ynnest behagar och efterverlden får fälla domen); men vi lefva nu icke i de tider, då en *Sibylla* kan pocka på tunnor guld för sitt *original-exemplar*, och sedan jag gjort, hvad jag kunde, kunde jag icke det, som högst och bäst behöfdes.

Det var, att befordra mitt arbete till trycket. Jag hade snarare anledning frukta, att all min möda torde om några år likt många andras i dylika ämnen[1]) få se sitt sista öde i kryddbodar och bakugnar eller omkring sprätthökars hårlockar.

---

[1]) Jag vill här t. ex. nämna: De stora och namnkunniga Rikshistoriografi: *Professor Peter Lagerlöf* och *Statssecreteraren Hermelin* arbetade båda på Värmlands beskrifning. Hog och styrka fattades dem icke och dessutom berättas, att de dertill hade serskild hög befallning af Högstsalig H. M. Kon. Carl XI; men vi ega nu af alltsammans knappt mera qvar än namnet på

En vådlig hvälfning, som efter 1766 gjorde en lika belägenhet i all rörelse inom Värmland, betog mina respective landsmän, så många jag har äran känna eller haft dristighet anlita, antingen makt eller mod och hog att hjelpa mig med annat än *complimenter* och *gratulationer* [1]); och jag stod icke mindre villrådig, än jag förut var dåraktig nog att göra mig stort hopp och höga tankar [2]).

Men Herr Grosshandlaren och Riddaren *Christian Arfvidsson*, hvilken herre i vår tid är så högt förtjent af Värmland, kom mig på en gång ur allt bekymmer och ett enda bref uträttade der mer än många muntliga och skriftliga föreställningar på andra ställen, der de efter naturens ordning bordt ega större verkan.

Så okänd jag ock var, täcktes välbemälte herre för snart

Hermelins Vermia Antiqua & Hodierna. Prosten i Filipstad, *Mag. Erl. Hofsten* gjorde sig ock nöje och möda att samla om Värmland nytt och gammalt; men ehuru *manuscriptet* träffade i den om vårt lands historia så nitiska *Camrer Herr Fredrik Fryxells* händer, så kunde det dock icke undgå att genom lån till en viss herre, hos hvilken det skall hafva brunnit upp, förkomma och vi ega nu ej mera qvar än några få fragmenter. Äfvenså har det gått med sal. prostens i *Fryksdalen, Mag. Er. Kjellin,* samlingar; och af allt, hvad *Kyrkoherden i By L. Kaarberg* sammanletat förmodligen till *continuation* af sin *disputation* om Värmland i Lund 1690, fins numera icke den ringaste bokstaf.

[1]) Jag vördar ändå dem. Men jag har ock hört omtalas ett slags parentationer icke just till min största fördel af vissa herrar landsmän, besynnerligast! som jag icke känner till mer än namnet och hvilka icke känna mig, ej heller, om jag råder, någonsin skola lärat. Det gör mig en slag tröst, om *Oveni* ord äro sanna: — — — *pessima quæque mali.* Sådana gjorde eljest ej så ogalet, om de iakttogo ett ordspråk, som bönderna i Värmland annars bruka och temligen allmänt efterlefva: *Gifver du litet, så tala väl.*

[2]) Jag förbehåller mig, att på detta stället få förtiga namnen på några vissa Herrar (högre och lägre, dem jag dock på annat sätt skall evigt vörda), af hvilka jag jemte uppmuntran hade efter all förmodan haft att vänta all slags undsättning, om icke antingen döden eller ofvanstående *casus* tillstoppat dessa källor. Så lätt slå menskliga uträkningar oss fel. Men, tör hända! det var så snart till lycka. Jag hade eljest kanske redan längesedan frambragt i ljuset ett foster, som än efter denna dag länge kunde behöfva mogna.

Ett dödsfall kan jag dock aldrig kalla till lycka. Min största *Mæcenas*, Landshöfd. Commend. och Ridd. *bar. Tilas,* ville aldrig att jag skulle skynda för fort. Dertill egde han för mycken kännedom af hastverk. *Festinantes calami præcipiti periculo ruunt* — — —

Men mitt hjerta blöder, när jag kommer ihog, att jag samma dag skrifver detta, som jag för ett år sedan hade den olyckliga hedern att taga af denna Herren det sista farväl på Säby i Värmland och att jag sedan haft orsak om honom skrifva:

Tu mihi Cæsar eris, nuper tibi carmine dixi;
Heu mihi! dicendum nunc: mihi Cæsar eras.

2 år sedan skriftligen försäkra mig om förskott till bokens tryckning och sitt löfte behagade han hederligen sätta i verket vid min första ankomst till Göteborg, så att Herr Grosshandlarens och Riddarens eljest väl kända ädelmod endast i den delen gör dess namn, minne och ära odödliga.

Det är således ingenderas vårt fel, att allmänheten fått vänta nog länge öfver den utsatta tiden. Det har kommit af sjukdom, dödsfall och annat tillstötande på tryckeriet; men sådant allt kan och skall hjelpas. Och kan jag på säker lofven försäkra allmänheten, att i denna höst skall alltsammans vara färdigt, som kommer att utgöra *Förra Bandet* eller alla sex tidehvarfven, undantagandes landets nu för tiden varande Geografi med Genealogier och Lefvernesbeskrifningar öfver prester, säteriers och bruks-egare, boställsinnehafvare o. s. v. så långt man kan gå tillbaks i Lutherska tiden, hvilket allt blir *Senare Delen* [1]) icke mindre än den förra: hvardera omkring 40 ark.

Herr Assessorn *Carl Gustaf Adlerstam* har ock visat så mycken ynnest, benägenhet och biträde att skaffa detta arbete i ljuset endast på vitterhetens vägnar utan att förut hafva känt hvarken det eller mig, att det äfven blir något, som jag aldrig kan nog vörda; och då jag på gynnande löfte får trygga mig vid Herr *Assessorns* vittra inseende öfver tryckningen under min frånvaro, fördubblas min förbindelse. Jag kan dock intet vidare göra utan nödgas vara nöjd, om jag i samtida och efterkommande, förnuftiga och vältänkande värmländingars bröst för båda dessa mina nämda *välgörare* kan uppresa oförgängliga ärestoder. Men det hoppas jag aldrig lär slå fel.

Salige Biskoparnes, doctor *Lagerlöfs* och doctor *Schröders*, samt *Venerandi Consistorii* i Carlstad oförtrutna ynnest, att icke allenast tid efter annan anmäla detta arbete på vederbörliga ställen till det bästa, utan ock lemna mig flera gånger ledighet till dess fullbordande, har jag lättare att nämna, än nogsamt bevisa, och förbehåller mig få spara det lilla, jag kan göra, till annat rum och ställe.

* * *

---

[1]) Om jag efter förmodan snart kan få denna på trycket i Carlstad, så hoppas jag, att dermed icke skall blifva samma svårighet som med förra delen.

Denna första afdelningen, som nu släppes ut i öppna verlden, får efter denna dag tala för sig sjelf. Den kan ej annat vara än torr och mager, ty ämnet var ej bättre att göra af; men hon borde likväl gå förut efter det system, jag en gång fattat. När vi komma längre fram, tilltror jag mig kunna försäkra mina läsare om mera nöje och kanske nyttigare saker.

Mina sagesmän har jag med tillbörlig heder nämt på sina ställen och lär man framdeles finna, att jag ej mindre begagnat mig af *manuscripter* och *originaler* [1]) än tryckta handlingar; så att, om läsaren kan och behagar fatta någon gynnande tanke om min urskiljning, så torde här ingenting fela, som bör gifva all den trovärdighet till Värmlands historia, hvilken man eljest i dylika ämnen eger att fordra.

Inrättningen är min egen. Der kommer an på, huru en upplyst allmänhet behagar döma derom, eftersom hon förmodligen är ovanlig. Men jag har alltid önskat att få läsa våra provinsbeskrifningar i sådan ställning. Om början då ofta är något trög och ledsam, så blir slutet så mycket mer förnöjande och lönar kanske mera både möda och kostnad.

Således bli alla tidehvarfven ungefär lika som det Hedniska efter *Olof Trätälja*, fast, det förstås af sig sjelf, att vid hvardera af de Christna blir ett eget *Capitel* om *Religionen* och *Gudstjensten* och i det förra Lutherska införes Hertigarne *Carls* och *Carl Filips* lefvernesbeskrifningar.

Skulle någon behaga critisera öfver detta stycket, innan de följande komma efter, sker mig en verklig tjenst, om han har skäl; ty då får jag tillfälle rätta mina förseelser bland tryckfelen. Men andra skrattar jag åt både förr och sedan; jag förmodar att mig ej kan gå annorlunda, än hvad som står på S. Petri konstiga urverk i Lübeck:

Qui struit in triviis, multos habet ille Magistros.

Sanningen talar, när allt tadel tystnat, och jag är icke fallen för ordakrig; snarare nöjd att i lugn inom mig sjelf få tillbringa mina återstående dagar, om det ock vore i den mör-

---

[1]) Dessa har jag samlat och samlar dagligen i *Archivo Vermlandico* (se Lärd. Tidn. N:o 10, 1764), hvarur tillkommande studerande *Värmländingar* torde få tillfälle att genom *disputationer* mångfaldigt ersätta, hvad trängseln icke tillåter i denna bok.

kaste och aflägsnaste vrå i Värmland under en Biskop *Herveghrs* skugga.

Nu mer kan hvarje bonde ställa ägget på silländan så väl som sjelfva *Columbus:* och hvad jag gjort, är icke annat, än väl hundrade kunna göra efter. Dock vill jag välment råda ingen dertill af lika belägenhet, som jag varit. Ty om jag egde tusende uppenbara fiender och om hämdlystnad fallit på min lott, så skulle ett nedrigt tänkesätt finna sig väl belåtet att kunna önska hvardera hälften af allt, hvad jag lidit.

Göteborg den 3 Augusti 1773.

E. F.

Utgifvarens förord.

Då jag tagit mig för att utgifva: "*Beskrifning öfver Värmland af Erik Fernow*" så, att den skulle blifva mera "lättläst i öfverensstämmelse med nutidens talspråk", har jag icke gjort detta i den tanken, att jag skulle vara vuxen ett sådant arbete, hvilket kräfver en vida större förmåga, än någon anar, som icke försökt sig på dermed. Tvertom! Under mycken bäfvan kungjorde jag denna min afsigt och har under arbetet erfarit denna bäfvan i ännu högre grad. Dock har jag icke ansett mig böra afstå från företaget. Det arbete, Fernow nedlagt på sin bok och hvad som derigenom kommit i dagen och åt efterverlden blifvit bevaradt med afseende på vår, värmländingarnes, fosterbygd, är af för stort värde att falla i glömska, äfven om åtskilliga, kanske t. o. m. väsendtliga anmärkningar kunna göras deremot. Det bidrager icke heller litet till väckande och uppeldande af en domnad fosterlandskänsla "att känna sin fosterbygd från dess första utveckling i alla riktningar, dess folks egendomligheter, strider, lidanden och framgångar, dess minnesmärken och först bebodda ställen m. m."; och om något kan göras för åstadkommande häraf i en sådan tid som den närvarande, bör det nog ej underlåtas. Derför har jag tagit mig dristigheten att utgifva denna bok med önskan, att något, af hvad jag åsyftat, måtte vinnas.

För att bevara författarens originalitet, har jag varit angelägen att låta honom sjelf tala och derför farit fram med den lättaste hand, jag förstått. Att jag härvid kommit att fara fram med än alltför lätt, än alltför tung hand är en följd, som jag icke kunnat undgå. Men omdömena deröfver kunna ock mången gång blifva olika, ja stridiga. Emellertid vill jag lemna några exempel på de förändringar, som vidtagits. Så har jag skrifvit: rakt i st. f. gerad; ungefär i st. f. ungefärligen; skall hafva blifvit i st. f. skall blifvet; der i st. f. derest;

norr om i st. f. nordan om; icke underlåta det i st. f. icke underlåtat o. s. v. Äfvenså har jag vidtagit åtskilliga förändringar med afseende på stafningen och skrifvit: vådlig i st. f. vådelig; böjelse i st. f. bögelse; pocka i st. påcka; nöjd i st. f. nögd; öppna i st. öpna o. s. v., och hoppas jag att, dylika förändringar ej skola illa upptagas, om de ock skulle befinnas ofullständiga.

Då, såsom jag förnummit, författaren, *Fernow*, för många är okänd, vill jag här gifva några upplysningar om honom, hvilka benäget och välvilligt mig lemnats af Herr Bokhandlare Hygrell i Christinehamn från anteckningar å en perm efter ett gammalt exemplar, som var i hans ego, och för hvilka upplysningar många med mig helt säkert äro Herr Bokhandlare Hygrell ytterst tacksamma:

Erik Fernow föddes i Filipstad den 4 Mars 1735 af skomakaren Carl Fernström; bevistade Carlstads Trivialskola och Gymnasium 1750—1755; blef sistnämda år student i Upsala; aflade namnet Fernström och kallade sig Fernow 1760; prestvigdes den 14 Maj 1766; blef Brukspredikant vid Carlsdal 1776 men innehade denna tjenst blott *ett* år; var sedan dels Adjunct, dels Nådårspredikant på flera ställen; dog ogift i Christinehamn den 5 Febr. 1791 och uppnådde sålunda en ålder af blott 55 år, 11 mån., 1 dag. Många hafva vid hans ålder uträttat mindre än Fernow.

Slutligen ber jag att här få hembära Herrar subscribentsamlare, serdeles mina Herrar Embetsbröder, min erkänsla för den välvillighet, hvarmed mina skrifvelser upptagits, och för det tillmötesgående, jag rönt vid min anhållan om deras hjelp att få boken känd och spridd; och önskar blott, att de ej måtte finna skäl att ångra sina åtgöranden.

Kyrkerud i November 1898.

O. Norstedt.
com:r

Inledning.

Om Värmlands Läge, Namn, Vattendrag och Bergsträckningar m. m.

Värmlands Läge m. m.

Värmland är en af Sveriges gränsprovinser mot Norge, dit det stöter mot socknen Rödenäs, Raumskogs, Sitskogs, Edskogs och Brandvolds annexer, Grue och Hofs socknar, Aasnäs och Vaale annexer samt Tryssels socken längst i norr. Detta är landets gräns i vester undantagande, att ock Tryssel från Backeklints- till Källegrafsröset [1]) på 2 1/2 mil i N. omgifver Dalby socken. Det öfriga i norr är Lima, Malungs och Äppelbo socknar samt Säfsens Capell i Dalarne till Tallåserös. I öster Hellefors och Grythytte med Nora socknar af *Vestmanland* till Elgbrickeberg, samt Kihl, Knista och Qvistbro af *Nerike*. Mot söder skilja sjön Skagern, Gullspångself och Venern Värmland från *Vestergöthland*, sedan möter i S. V. *Dahl* med Åmåls, Mo, Laxarby, Vårviks och Torskogs socknar; vidare öfver Stora Lee till Salholmen och Norge.

Gränserna hafva eljest efter tidernas omskiften varit olika, hvilket vi framdeles på sina ställen få tillfälle att anmärka.

Värmlands *längd* i norr och söder, från Sandkälleforsen i Dalby till Lurö i Venern är rakt 25 à 26 mil, och från Svartelfven vid Nerikes gräns till Mörkesund emellan Rödenäs

---

[1]) Från *Salholmen* i söder, der Värmland, Dahl och Norge stöta tillsammans och till *Källegrafven,* der Dalarne möter, är vår norska gräns med alla sina krökar 25 mil och 2059 alnar (Prem. Ingen. Marelius, Vet. Akadem. handl. vol. XXXIII 1772).

och Töcksmarks socknar, eller ock till Joareknatte 1 mil söder derifrån är ungefär lika bredd. På vissa ställen åter är längden icke öfver 12 mil och bredden knappt 3.

Det ligger h. o. h. under 59 och 60 grad. *Latitud* samt på båda ändar under någon del af 58 och 61 graderna [1]; och 3, 4, 5 gr. *Longitud* vester om Upsala *observatorium* samt efter Hondii utstakning 34 gr. öster om Teneriffa.

Dess *Vapen* skall från äldsta tider hafva varit en *Filfras i hvitt fält* [2]; men blef kort efter Konung **Gustaf I:stes** död förvandladt till en *Örn med utsträckta vingar och fötter i gyllene fält* [3].

Ifrån den tid, Hofrätter blefvo anlagda, har Värmland varit räknadt till *Götha Rike*, som dock mest berott på belägenheten till Jönköping och Sekreteraren Buræi godtfinnande [4], emedan landet eljest i äldsta tiden mest låg Nordanskog och borde således egentligen lyda till *Svea Rike*.

[1]) Detta kan än bättre synas af följande polhöjder, hvilka mestadels Hr. Prem. Ingen. Marelius uttagit:

	gr.	min.		gr.	min.
Lurö	58	40	Filipstad	—	40
Gullspång	—	54	Ifvarsbyn	—	40 1/2
Jacobsrud	—	58 3/4	Högsäter	—	53 1/4
Säby	59	- -	N. Emterud	—	55 1/2
Solum	—	9 2/3	Remmen	60	3
Christinehamn	—	16 1/4	Ekshärad	—	6
Carlstad	—	21 3/4	Midskogstorp	—	42
Bostenäs	—	22 1/3	Djupberget	—	48 1/8
Nedre Håhn	—	30 1/4	Aspberget	61	0 1/2
Bön i Östvall	—	38 1/2	Sandkällefors	—	3 1/2

Den 59 gr. är 62,735 och den 60 62,751 famnar stor (Vet. Akad. handl. Vol. II, 1741.); den 58 gr. är 62,718 och den 61 62,767 famnar, så att hela Värmlands längd blir 150,053 famnar.

[2]) *Vexion L. I Cap. 13. Gulo in planicie candida.*

Men antingen är detta icke rätt eller har Värmland haft 2 slags vapen, innan det fick *örn*; ty herr *Camer. Fryxell* har nyligen funnit ett från påfviska tiden, som jag framdeles får anföra.

[3]) *Palmsköld* har efter *Erasmus Ludvikssons annotationer* anfört, att *Erik XIV* år 1567 gaf Värmland *en blå örn i hvitt fjäll.* Den lilla ändringen, som nu är, har väl Hertig *Carl* gjort, sedan han blef myndig.

[4]) Kongl. Senaten befallde honom 1635 ransaka härom och året derpå den 5 Mars lades landet till Götha Hofrätt, emedan det förut varit förenadt med Vestergöthland (Palmsk.).

Värmlands Namn.

Många hafva gjort sig möda att uppfinna ursprung till Värmlands namn; men man är ännu och torde framdeles blifva i ovisshet, om någon träffat rättare än *Sturlesson*, som bland alla är den äldsta.

Han säger, att landet fick namn af den *värme*, som vardt af skogarnas uppbrännande, då **Olof Trätälja** nödgades på det sättet för sig och sitt medfölje förskaffa sig bostäder, åkrar och ängar (Colluþu þeir þat Vermaland); och som *Fundin Noregur* torde vara skrifven vid samma tid, som *Sturlesson* lefde, så lärer man förgäfves söka någon häfdatecknare, hvilken före honom nämt Värmland [1]).

De, som invända, att hela Sverige af samma anledning bordt få namn af Värmland, hafva ej besinnat, att detta var en serskild omständighet och att *Olof* hade nödigare skynda med sitt brännande än andra Sveriges inkräktare.

Med liten grund kan man säga, att sjön *Vermelen* namngifvit landet, efter han ligger i den nejd, der Olof först började rödja; men allsintet skäl finnes dertill, att hvarken land eller sjö blifvit kallade af *Svinesund* i Vermelen, som i starkaste vinter skall hålla ständig hetta och värme [2]).

Att landet skall hafva blifvit namngifvet af *värja*, vårda, försvara, är väl en slags heder för dess fordne innebyggare; men den kan och bör ej betagas de öfriga svenska landskapers gamla åboar.

Af sjön *Venern* härleder man namnet med så mycket mindre rätt, som *Sturlesson* skrifver landet för *Verma* och sjön för *Vöni* och *Vina*.

Det kan tyckas ega något skäl, att landet blifvit så kalladt af *Vari*, *Vouri* som i Finskan betyder berg och *Ma* land; men det blir dock ej annat än en sannolik gissning och dessutom

---

[1]) Vid norska gränsen bruka våra bönder det ordet *varme* alltid i stället för eld: *gör upp varme, låna mig tobaksvarme, Gud bevare varmen* o. s. v.; och likasom konungen fick namn af skogens nedfällande: *Trätälja;* så tyckes ock skäligt ej gå ifrån *Sturlessons* tydliga ord vid namnets *derivation* för landet af ordet varme, som brukas såsom *synonomum* med eld, hvarigenom landet gjordes brukbart.

[2]) *Vismenius* i sitt *Encomion Vermelandiæ* 1637 har anfört detta; men ett sådant sund fins der icke.

hafva vi landskaper i riket, som äro försedda med flera och större berg, hvilka af lika grund bordt få samma namn.

Saken är just icke af större vigt, än att hvar kan blifva vid sin fria mening; dock tycks man icke ega orsak, att gå ifrån *Sturlessons* klara ord, sedan han för sin trovärdighet på andra ställen vunnit ett så allmänt bifall.

Namnet har efter tidernas omskiften och scribenternas olika talesätt blifvit olika skrifvet; men har dock merendels bibehållit sig vid sin första stam intill denna dag.

På *Svenska* har det blifvit skrifvet *Vermaland*, *Varmaland* och *Verma* af *Sturlesson* och i *Fundin Noregur* på 1200-talet. *Varmaland* kallas det ock i *Sturlog Starfsames Saga* och *Vermaland* heter det i Hertigarnes *Erik* och *Valdemars* hälfdabyte 1315. Sedan är i åtskilliga allmänna handlingar, bref och domar på 14- och 1500-talet skrifvet *Värmaland*, *Värmeland* och *Vermeland*, hvilka två sista ock merendels brukas än i dag och af anförda skäl tyckes Värmeland vara rättast.

På *Latin* har *Saxo Grammaticus*, vid samma tid som *Sturlesson*, skrifvit *Vermia*, *Vermis*, *Vermiorum Regulus*, *Gromer Vermicus*. *Adamus Bremensis* något förut och *Kranzius* vid 1500 nämna våra landsmän *Virnilani*, *VVormilani* och *Vermilani*. Hos Ol. Magnus kallas landet *Varmorum Regio;* men långt förut 1357 skrefs *Vermlandia* [1]), som mest ännu brukas.

Värmlands Vattendrag.

Sjöar och strömmar eger detta land till den myckenhet, att en viss *Auctor* icke hållit för lättare att räkna dem alla än sanden i hafvet [2]); dock kan man få någorlunda redigt begrepp om dem, när man följer vattendragen från sina första källor till Venern.

Af de 24 elfvar och floder, som falla i Venern, komma 5 större och 10 mindre antingen ur eller genom Värmland. Vi märka först de större.

---

[1]) I K. *Magni* och K. *Eriks* delningsbref på riket. *Vermannaland*, *Vernamannaland*, *Väringaland*, *Väringsko*, *Varimannia*, *Vermannia* etc. äro antingen nya uppfinningar eller gissningar. *Vermaland*, *Vermanna* och *Verma*, som brukas i Rimkrönikan, tycks vara en Vestgöthadialekt.

[2]) Vexion. l. c. C. 32.

Större Strömmar och Floder.

1. **Köpmanneå** faller väl ut i Venern på Dahl; men tager dock största delen af sitt vatten genom Värmland sålunda: *Holmsjön* i Skillingmark är början till ett vattendrag, som genom de små sjöarne: Fjällbosjön, Gränsjön, Krokvattnet, Hornsjön, Strökärnet, Rövattnet och Fjärebäckskärn följer gränsen åt emellan Sitskogs och Jernskogs socknar allt till Tåksjön [1]); vidare till sjön Östen i Östvallskogs socken [2]); derpå genom Strömsjön till Töcken vid Töcksmarks kyrka [3]), der alltsammans genom en fors faller i *Stora Lee.* (I en vik af Stora Lee på norska sidan infaller Örjefors, som leder sitt ursprung från sjön Siten på Sitskogen i Norge och går genom Örjesjön vid Rödenäs kyrka; och åter i en annan vik på östra sidan kommer Holmerudself från Djurskogskärnet i Karlanda och sedan genom Holmedals socken.) Stora Lee går genom *Ränkeforsen* i Lelången [4]), Billingen på Dahl, Laxsjön [5]), Långström, Håfverudsström med flera forsar och små sjöar till Köpmannebro.

2. **Sifhälla, Seffle eller Byelfven** faller i Venern vid en mil från Dahls gräns. Den kommer isynnerhet på tre håll ur Norge, men dess hufvudlopp tager dock sin början inom Värmlands gräns ur sjön *Lomsen* emellan Fryksände och Gunnarskogs socknar. Derifrån rinner vattnet genom sjöarne Lilla och Stora Bogen norr ut i gränsesjön Varalden [6]); vidare i S. genom Märakärnet och Möckern förbi Fagernäs sågar i Utgårds- eller Håckerudssjön och vid Håfvilsrud in uti Vällen och Eda socken i Värmland; åt öster förbi Helgeboda i Borgsjön och åter Gunnarskogs socken; derifrån genom *Samkommet* [7]) i sjön Vassbotten söder åt Bergsjön, Gunnarskogsfors, Gunnern, Sälboda-elf, Bjälfven, Vaggedself, *Nysockenssjön.*

---

[1]) Här infaller Skålsjön genom en elf från N. O.

[2] Här framkommer en elf ur Raumsjön i Norge; och längre ned ett annat vattendrag ur vestra och östra Römmungen i Strömsjön från N. V.

[3]) Här vid kyrkan kommer ett vatten ur Norge genom 3 svenska sjöar, Hurrsjöarne kallade, förbi Dalens och Håns tullplatser i N. O. Det inkommer i Östvallskog vid *Grindefors.*

[4]) Här infaller vid Hallefors och Skiefors de vatten, som från Glafva, Silbodals och Silleruds socknar komma genom Vestersilen.

[5] Svärdlången faller in i denna genom Skåpeström.

[6]) Större delen af denna sjö ligger i Norge. I dess norra ända inlöper Öjarelfven från Brandvolds annex.

[7]) Här kommer ett vatten från N. ur Ekesjöarne och Löfsjön förbi Bortan och ett annat i Vassbotten frön Ö. ur sjöarne Mangen, Trehörningen och Treu förbi Friedros, Treskogs och Mörtelfs bruk. Märkligt är, att den

Der möta de två andra vattendragen ur Norge, af hvilka det ena går ur *Vingersjön* genom åtskilliga små sjöar i Näs-sjön och till Magnebro i Eda, der två små elfvar, Billelfven och Voxan, från N. O. infalla; vidare i S. förbi Emtcrud och Morast, der vattnet får namn af Vrangselfven och faller i sjön Hungen vid Kjöla. Det *tredje* vattendraget möter här vid Kjöla kyrka[1]. Det kommer ur tre sjöar i Edskogs socken norr om Skillingmark: *Linbrovattnet* åt Tansjöarne, *Rombölesjön* och *Helgesjön*. De två första rinna åt Askesjön, men det tredje möter dem i Björkelången vid Skillingmarks kyrka. Efter något lopp i S. genom sjön Vadjungen kastar sig detta vatten åt N. förbi Jernskogs kyrka och Adolfsfors Bruk till Hungen, der Vrangselfven möter; derpå följes vattnet åt till Noredsbro, sjön Ränkens norra ända, genom Askesjön och Åmot[2] i Flagan eller *Nysockens-sjön*, ur hvilken alltsammans rinner sin kos genom den bekanta *Jöseforsen* och i sjöarne *Fjolen;* derifrån genom Gillberga elf[3] och Byelfven i den s. k. *Låkan* och Venern.

3. **Norselfven** har ock varit kallad *Leeran*[4] och *Dagerflod*[5]. Den eger många inlopp både ur Norge och Sverige; dock tyckes det vara störst, som kommer ur sjön Norra Rögden vid norska gränsen, hvars inlopp är en liten *bäck* ur *Bresjöberget*. Denna faller genom Mellan-Rögden i Södra Rögden förbi *Rögdoset* in i Sverige och Östmark[6]: der får vattnet namn af *Rögdelfven*, flyter genom Kläggen, Markelfven, Hån, Flatan och ut i Fryksände vid Torsby, der han kallas *Torsbyelf*.

Eljest kommer ett märkligt vattendrag ur Norge 4 mil längre i S. och faller i Fryken vid Rottneros. Det är *Rotnaelf;* hon har sitt ursprung i Huseberget vid Dolpetorpet på Grösäters Säterskog $3^1/_2$ mil N. O. från Grue kyrka i Norge,

---

norra sjön Eken har sitt ursprung knappt $^1/_2$ mil söder från lilla Bogens vatten, som är vid början af detta vattendrag, hvilket således nästan bildar en hel stor ö inom norska och svenska gränserna.

[1]) I Hungen kommer ock ett vatten från Holmsjön på Köpeskogen i Edskog genom Lersjöarne i Sverige.

[2]) Här kommer en elf från N. ur Bysjön vid Eda skans.

[3]) Här infaller ej långt från kyrkan en elf, som kommer ur Essjön i Sillerud, går åt Svanskog i S., åt Långseruds kyrka och Kålsäters Hammare i N.

[4]) Gyllen. Diar. M. S.

[5]) Mag Stenius hos Rudbeck etc.

[6]) Viggelfven, som kommer N. O. från sjöarne Viggen vid Hästeberget, infaller här.

samt $4^1/_2$ mil N. O. från Östmarks kyrka i Fryksdalen. En liten bäck stundom torr rinner mellan berget och torpet. Derifrån i S. S. O. genom sjöarne Långflöta, lilla och stora Movattnet förbi Rottneberg, Helgen till Flöta vid Åskogsberget och *Ingersva*, der Linien går fram; sedan faller han förbi några torp i Fryksände till Brötjonsfors; vidare genom Lekvattnet till Grinnemo och sjön Rottnen vid Gräsmarks Capell. Med stark fart kastar hon sig slutligen åt öster förbi Skarped och Rottneros i Fryken, i hvilken sjö utom dessa nämnda åtta större och mindre elfvar infalla [1]); genom *Frykforsen* och *Norselfven* förbi Edsvalla Hamrar och Nors kyrka i Venern.

4. **Klara** eller **Storelfven** är väl såsom den största äfven den märkligaste. Hon har af alla våra elfvar längst i norr sin upprinnelse både ur Norge och Sverige; ty sjön *Roggen* vid Vånstögusten i Herjeådalen faller från öster i sjön Fämund, som skiljer Dalarne från Aggerhus Stift, och i samma sjö faller äfven ett vatten från *Rörås*-sidan i Norge. Sjön Fämund är 12 mil lång, har sitt utlopp genom Trysselselfven i Norge och kommer vid *Sandkälleforsen* 6 mil N. om Dalby kyrka in i Sverige, hvarest vattnet får namn af *Dalbyelf*, Storelfven och Klara. Igenom många krökar och åtskilliga forsar går hon 18 mil från Sandkällan genom Dalby, Ny, Ekshärads, Råda, Ransäters, Ulleruds och Grava socknar med 2 armar omkring Tingvalla ö i Venern och har på vestra sidan sitt utlopp vid *Skoghall* [2]). Hela Storelfvens lopp tyckes vara omkring 56 mil.

Flera vatten än dessa uppräknade komma ej ur Norge till Venern [3]).

5. **Gullspångself** följer under namn af *Svartelfven* temligen gränsen åt i öster, fast nu icke så mycket som fordom.

---

[1]) På vestra sidan sjön äro: Stöpa, Lera, Applungselfven; på östra: Emtan, Björka, Lysa, Bada och *Ohlby elf* vid Fryksände öster om Thorsbyelfven. Den tager sin början i sjöarne Lesten och Kingsjön i Dalby, går der genom Elgsjön till Ny socken, vidare i sjön Brecknen vid Vägsjöfors i Fryksände, sedan genom Åsbyelf till Hemsjön, der hon får namn af Ohlby och rinner i Fryken.

[2]) Klara får många tillopp i Norge, men här är nog att nämna de förnämsta inom Värmland. De äro i Dalby och Ny socknar: Varån, Höljeån, Femtan, Likan m. fl. I Råda socken: Ufvan, Svartelfven och Loviseholmsån. I Ulleruds socknar: Ransäterself, Mölnbacka elf och Qvarntorpself, flera smärre att förbigå, hvilka dock alla omständligt skola beskrifvas på sina ställen.

[3]) Öfver hela norska gränsen till Värmland har Herr *Prem. Ingen. Marelius* behagat lemna mig en präktig karta, hvilken ynnest jag knappt nog kan erkänna.

Hon tager sin begynnelse i Dalarne och *Äppelbo socken* ur ett stort *mossfly* 1½ mil S. från kyrkan. Der är hon så liten, att man kan rida öfver henne, och går hon sedan i krökar 1 mil till *Brindoset*. Derifrån vidgar hon sig mer och mer och får tillopp från både öster och vester, der Säfsens och Hellefors socknar merendels följa henne på ena och Gåsborns Annex på andra sidan. På denna vägen går hon söder ut genom sjöarne Laggen förbi Gustafsströms Bruk, Elfsjön [1]), Vintersjön och några större forsar till Örlin [2]) ej långt från Gåsborns kyrka och 7 mil från sin första upprinnelse; vidare förbi Hellefors silfververk och Grythytta till sjöarna Torrvarpen [3]) och Halfvas Norn allt i Vestmanland; sedan emellan Nerike och Karlskoga genom Kortforsen och 2 mil till Möckeln [4]), hvari-

---

[1]) Ofvanför denna sjö infaller fråu N. V. ett vattendrag från Grundrämmen, Upprämmen, Smalsjön, Fjällrämmen allt i *Malung*, genom Liljendals Bruks elf till Djuprämmen i Gåsborn; derifrån genom Eriksdals Bruk.

[2]) Här infaller äfven ett stort vattendrag från Löfsjökärn på Mokärnshytte skog genom Löfsjön, Holmsjön, Bosjön N. N. O. till Näsräms hytta och sjö; vidare till Lesjöfors, Mögrefven, Brerefven, Bjursjön vid Gåsborns kyrka, der ock hyttan ligger i en annan liten bäck; sedan genom en liten elf till Örlin allt i Fernebo.

[3]) Der inkommer åter från N. N. V. ett Fernebo Bergslags vattendrag ur Dalkarssjön genom Fribosjön, Stensjön, Långbanshyttesjön, Långban från Långbansändes hytta, förbi Damhytta till Saxån och Saxen, der Mörtkärns hytteelf infaller; slutligen förbi Saxhyttan till Svartelfven.

[4]) I norra ändan af Möckeln vid Bofors bruk något vester om Svartelfvens inlopp infaller *Timselfven*, som utgöres af det vidlyftigaste vattendrag i Värmlands Bergslag och är lättare att afrita än beskrifva. Hufvudsakligen förhåller det sig sålunda: Öjsjö, Vårsjö och Skråksjö vatten på Sandsjö hytteskog flyta vid Tvärelfsbron tillsammans och derifrån genom Sandsjön ¾ mil till Nordmarks hytta (der Grundsjövattnet inkommer från N. O. och Mokärns samt Stjelpshyttevatten från N.). Från Nordmarkshytta genom Haborshytta, Fogdhytta, Agerna, (der Mögsjö, Hektors, Skålkärns och Stöpsjö hyttevatten infalla) Lersjön, förbi Finshytta, Storbrohytta, Filipstad, Daglösen (der Hennickehammarself infaller), Asphyttesjö, Åminnefors och Bjurbäcks Bruk i Lungen (der Lungelfven från N. V. möter från Paradis, Brattfors, Hedenskogs och Bolge hyttor) genom Lungsund till Öj-Vettern (der ett vatten infaller från N. O. ur Horssjöarne, Yngshytta, Yugen, Gammalkroppa, Herrhult, Nykroppa, Östersjön, Hättelf, Mögsjön, Storfors, Lillfors); från Öjvettern till Hyttesjön (der möter Ackkärrs och Matlångsvatten genom Klenoret), Bergsjön, Ullvettern (förbi Qväggcs och Åsjö hyttor), Knappfors, Lån, (der Lånfors hammars och Lånhytte vatten komma i N. O. ur sjön Immen) och slutligen Timselfven genom Björkeborns och Bofors Hamrar vid Karlskoga kyrka.

I Möckeln rinner annars en liten elf från V. från Strömtorps och Qvarntorps hyttor; en annan från N. ur Röimmen i Nora socken genom Snöbergshytta. Elsimmen, Sibbo och Immetorps hyttor och åter en annan Ö. härom från sjön *Kjermen* i Nerike högst uppe på landtryggen, så att Bergsmännen i nödfall kunna leda dess vatten till sjön Leken och åt Örebro; men eljest är dess lopp S. V. åt Villingsbergs Bruk, Vårsjöarne och åt Valåsen invid Möckeln.

från hon åter har utlopp åt Degerforsen förbi Strömsnäs, Håkanbohl, Liefors, Nysunds kyrka och i sjön Skagern allt i söder; sedan i vester genom vadet *Varan*[1]), *Gullspångsbro* eller fordom *Agnebro* och vid *Årås* i Venern. Denna och Köpmanneå tycks ligga ungefär midt för hvarandra. Hela Svartelfvens lopp är 22 mil.

Smärre Åar och Floder.

De öfriga 10 smärre floder och elfvar äro: 1) *emellan Seffle och Norselfven:* Broelfven, Borgviks elf och Malsjöelfven; 2) *emellan Klara och Svartelfven:* Alsterself, Flötsta, Glåmman, Ölma, Sorka, Varna och Vissman[2]).

1. **Broelfven** kommer ur Bro eller Hammarsjön vid Bro kyrka och faller i N. O. i Ekholmssjön, genom *Ramsundet* åt öster i Kyrkosjön i Eds socken och vidare genom *Knipsundet* i öppna Venern.

2. **Borgvikself** (den ock Gyllen. M. S. kallat *Värma*) har sin upprinnelse både ur Jöse härad, Fryksdalen och Frykeruds socken. 1) är *Vikeneelf* från Finnskogarne på Mangskogen, der en liten å i vester rinner genom sjön Salungen och en annan i öster genom Mangen; dessa vatten följas sedan åt under namn af Vikeneelf förbi Reinholdsfors Bruk i Vermelen. 2) *Brunsbergself* kommer i öster ur Emtervik och några små sjöar genom Nohlby Bruk, sjön Rinnen, Rinnefors Bruk till Säfveln (der ett vattendrag ur små sjöar öster från Frykerud möter genom en å i sjön *Emsen*). Ur Sätveln rinna de båda i Brunsbergs elf och Vermelen, hvilken genom *Borgvikself* går i *Grumsfjärden* och vidare genom *Slottsbron* ($^5/_4$ mil från Norselfven och $^3/_4$ mil från Ramsundet) i Venern.

3. **Malsjöelf** kommer norr ur Frykerud till sjön Lången i Grums socken, går i små krokar öfver Malsjö ängar och är icke mycket stor; faller i norra ändan af Grumsfjärden.

4. **Alsterself** eller **Alstra** (Gyllen) tager sin början ur det lilla Böckelskärnet N. om Lindfors i Nyed; går genom en

[1]) Här har fordom varit en smal elf, allt ifrån Skagerns utlopp; men hon har för 60 à 70 år sedan skurit ut, så att det på långt stycke bildar en liten insjö. (Herr prosten Löthner.)

[2]) De öfriga 9 elfvar till Venern äro, på Dahl: Åmåls elf, Amola, Dalbergså, Brette; i Vestergöthland: Tanums, Lida, Björsäters, Tida och Enåsa. (Gyllen. M. S.)

liten elf i lilla och stora Böckeln, i hvilken sista möter en annan elf ur Mången; derpå förbi Lindfors och Hökebro [1]) till Borssjön, Molkoms och Norumsjön, Gapern, förbi Forsnäs och Alstrums Bruk, i sjön Alstern; sedan genom Gunneruds Bruk och vid Alsters qvarnar ½ mil från Carlstad i Venern.

5. **Fogelvikself** eller **Flötsta** är ej annat än en liten bäck, som kommer ur ett kärn norr om Fogelviks kyrka och öster om Skattkärr faller i Venern, der nu en vacker stenbro är bygd.

6. **Väsehäradself** eller **Glomman** [2]) uppkommer längst öster i Nyed ur *Sutterkärn*, hvarifrån rinner en liten bäck för sqvalltqvarnar till öfra Basjön; sedan i söder genom ett smalt sund i nedra Basjön; derifrån förbi Glumseruds fordna Bruk och Väse härads kyrka i *Panksjön* en vik af Venern.

7. **Ölmeelfven** eller **Ulma** kommer ur två källor i en dal vid *Sutterhöjden* i Nyed, går i en liten krökning S. V. genom Väse härad och sedan i S. genom Ölme härad [3]) i Venern.

8. **Sorka** är en liten elf, som inom Ölme härad har tvenne upprinnelser; den ena från N. V. ej långt från *Räfvetorp*, den andra från N. O. går förbi Skanum: stöta der tillsammans och gå ej långt från Hafstod ut i *Ölmehäradsviken*.

9. **Varnums elf** eller **Varna** kommer egentligen ur sjön *Villånqen* 1 mil Ö. från Christinehamn och går åt vester förbi Vassgåla Bruk till staden, der hon faller i *Varnumsviken*. Men på vägen får hon från norr tillökning af en annan elf ifrån *Markvattnet* och *Gryttingsjön* i Ölme härad, i hvilken Niklasdams, Elfbro och Spjutbäcks Hamrar äro belägna. Inne i sjelfva staden kommer *Löthelfven* från S. O. och blandar sig med denna, innan hon hunnit Venern. Löthelfven går 1 mil i många krökar ur den s. k. *Klostermossen*. I henne fins ej mer än Karreby qvarn.

---

[1]) Här ofvanför infaller Hökebäcken från Tjufholmen och nedanför: Acksjöbäck.

[2]) Herr prosten Olof Fryxell håller före, att denna elf gifvit Glomserud namn.

[3]) Ofvanför Träfors qvarn infaller en elf från N. ur Elgsjön i Lungsund förbi Kungskogs masugn, hvarifrån hon ett stycke följer Väse härads vestra gräns emot Lungsund och Ölme härad vid landsvägen emellan Filipstad och Christinehamn.

10. **Vissman** tar sin början ur *Grytsjön* på Håkanbohls skog i Nysund öster om Sälsjön; går åt norr i lilla Vismen och vidare N. V. i stora Vismen. Sedan faller vattnet i söder förbi Björneborgs, Jonsbohls och Bäcks Hamrar, Blacksmo och Säby qvarnar genom många krökar i *Kohlstranden* och Venern nedanför Säby. Detta vattendrag ökas på vägen ur *Sälsjön* och *Emten* vid Krontorp och ur *Defveln* och *Åflången* vid Räfverud allt i Visnums socken.

Sjöar

äro till en stor del redan nämda. Att rätt beskrifva dem alla skulle endast fordra en hel mansålder; men för vårt ämne får denna gången blifva nog att korteligen anföra de förnämsta.

1. **Venern** är en af rikets namnkunnigaste insjöar, till hvilken en stor del af Värmland på östra och södra sidorna stöter med Visnums, Ölme, Väse, Kihls och Grums samt Näs härader. Utom några smärre elfvar och bäckar i Dalby socken, som rinna åt Glåmman i Norge[1]), emottager han alla Värmlands vatten genom 15 elfvar, som vi redan antecknat. Oaktadt den stora nytta, som han i allmänhet tillskyndar landet, få vi framdeles märka, att han med sitt stigande vissa år gör de kringboende mycken skada på åkrar och ängar. Genom åtskilliga vikar går han i en krökning af en halfmånefigur emellan Gullspång och Näsudden och formerar sedan *Näset* med sin sträckning derifrån till Byelfven. På åtskilliga ställen ser man tecken till, att han fordom varit större än nu; dock kan jag icke säga, om icke det vatten, som aftagit på ena stället, kunnat i samma mån öka sig på ett annat. På få ställen ser man öppna sjön ifrån fasta landet, utan äro stora vikar, öar och uddar i vägen isynnerhet emellan Gullspång och Carlstad och äro dessa de märkligaste:

I) Oster om Carlstad.

Kohlstranden, der Vissman utfaller, går genom ett sund vid Löfön i Panken, sedan genom flera sund till Svenningsön

---

[1]) Basjön tager sin början aldra högst uppe i Dalby östanför Backeklinten mot Tryssel och något vester om Höljeån; dess vatten rinner genom Haläen S. till Halsjön och in i åen Flisan i Norge; der möta Kroksjöarnes vatten och Medskogsåen från Dalby genom sjön Värmunden; sedan går Flisan S. V. till Glåmman.

och öppna Venern. I sunden ser man s. k. *bälten* på stenarne efter vatten, som fordom stigit 2 alnar högre än nu, då skutor kunnat gå intill elfven vid Säby, hvilket numera icke kan ske; ligger i Visnums och Råda socknar.

Kihlsviken, i Kihls socken, är segelbar och nästan 1 mil lång. Der ligga Prestön, östra och vestra Nötön, Lindsön. Större delen af Kihls socken ligger vester om denna vik och har fått namn deraf, att hon af öppna Venern på sin vestra sida formeras liksom en kil. I denna infaller intet vatten.

Varnumsvik, öfver 2 mil norr från Kihlsviken, är hamn för Christinehamn och har isynnerhet stora Våhlön, der kronomagasinet är, i fordna ofredstider varit nyttjad till skutors och bojorters byggande. Eljest äro här att märka: lilla Våhlön, Boxerudsön, Jalmarsund och längst ut Sibberön. Viken går norr om staden 1/4 mil till Vesterviks herrgård.

Ölmeháradsviken ligger icke mycket långt i vester från den förra, men sträcker sig längre i norr. Hon är segelbar för skutor och infaller här Ölma och Sorka. *Saxholms Slott* har fordom tillspärrat ingången vid Kummelön. Längre i söder derutom ligga *Ramholmarne.*

Bottviksfjärden och **Arnefjärden** ligga i Väse härad: i den sednare faller Glomman genom Panksjön och Välinge eller Hammarsundet. Här utanför äro; Arnön, Tornisön och Timmerholmarne.

Knappsjön, Grensjön och **Lungvikssjön,** utom **Rudsundet,** ligga i Fogelvik. Sedan ligga *Tingvalla* och *Hammarön* med åtskilliga flera utom Klarelfvens utlopp [1]).

2) Vester om Carlstad

äro väl åtskilliga vikar i Venern, såsom: Kattviken, Grumsfjärden, Åsfjolen, Ekholmssjön, Mässeviken m. m.; men vi få märka dem framdeles och nöja oss här med de sjöfarandes bekantaste och märkligaste hamnar.

Skoghall är utloppet för vestra delen af Klara elf. Derifrån är segelleden genom *Vicklomsskären*, *Klupperna*, *Korsöarne*, *Gåsön*, *Bärön* och *Åsneön* i N. V. till Norselfven; vidare till

[1]) Venern ligger 74 alnar högre än Östersjön och när man ser de höga fall ur somliga sjöar, innan de hinna Venern, kan man sluta, att våra högsta berg stiga till en ansenlig höjd i luften.

Slottsbron, der man genom Vindbrygga kommer in i Grumsfjärden och åt Borgvik. Men eljest från *Slottsbron* vidare i söder till *Åsholmarne*, *Risnäsudden*, *Hästholmarne*, *Lindränkan* och sist till *Aspholmarne* allt under Näslandet [1], På vestra sidan om Näset, der Byelfven utfaller, kallas *Låkan* och är den längst i vester belägna hamn i Värmland. Därifrån går vattnet förbi ön *Öna* till Åmålsviken och Dahl.

Venern delas af *Näset* i Värmland och *Kalland i* Vestergöthland vid *Lurö* i två delar. Största längden är emellan Christinehamn och Venersborg och räknas för 16 mil. Utloppet är sedan genom *Trollhätta* till *Göteborg* och *Vesterhafvet*, dit alla Värmlands vatten flyta.

2. **Fryken** ligger emellan Fryksdals och Kihls härader och delas af ett *sund* i N. och S. 4 mil på hvarje sidan; dock är han på få ställen öfver 1/4 mil bred; men deremot ganska djup. Stränderna bestå merendels af gröfre eller finare sand, som vid Lysvik är mycket jernblandad och derför säljes till *skrifsand* [2]. Sjön är mycket ren från *öar* och *holmar*. En är i S. vid V. Emtervik och en i norr i Lysvik. Omkring denna sjö ligga i en ljuflig belägenhet Fryksände, Lysviks, Sunne och begge Emterviks kyrkor. Norra ändan kallas *Fryksände* och södra *Frykstad*, der ett factori är inrättadt och dit fryksdalingarne segla med stora båtar 1 1/2 mil nära Carlstad. Fryken ligger emellan grad. Latit. 59: 27 och 60: 10.

3. **Stora Led** eller **Leesjön** skall hafva sitt namn af *Ledung* [3]; går S. V. från *Töcksmarksfors* till *Edsbotten* på Dahl 8 1/4 mil långt, men han är sällan 1/2 mil bred. Dess utlopp är ej mer än 2 mil S. från Töcksmark vid *Ränkeforsen* i Trankils socken. Den öfre delen af honom 1 1/2 mil till Smögesund kallas ännu *Foxen* emellan Holmedals socken i öster och Fogelviks i vester; men denna Foxen sträcker sig med en ansenlig vik till *Myrhvarf* och *Hellersrud* i Holmedal mot norr och med en annan till *Borgås* eller *Buresås slott* i Blomskog mot öster. Så snart han passerat Smögesunden vid Trankil

[1]) Större delen af dessa hamnar berömmas af sjöfarande; men isynnerhet hålla de en hamn, Degervassen, i högt värde och dernäst Stavika, Bosshamna och Lindränka.

[2]) Sådan fins äfven i sjön Mangen i Nyed och vid Bonderud i Venern.

[3]) *Expeditio militaris.* Herr prost *Tranæus.*

delar han sig till Dahl och Norge. Här berättas vara 365 *öar*, dem en lifsfånge skall hafva gifvit anledning att räkna [1]). De märkligaste inom vår trakt äro de vid *Smögesund*, der en gränstull är: *Dannemansön* och klippan *Ribbingen*. Denna sjö ligger emellan grad. Latit, 58: 45 och 59: 30.

4. **Lelången** har sitt hufvudinlopp ur stora Lee genom *Ränkeforsen*; men som denna fors faller utför en 40 alnars hög klippa, så ligger ock Lelången så mycket djupare än Leesjön [2]). Här faller mera vatten in på 4 timmar än ut vid *Bengtsbron* på hela dygnet och, fastän Lelången dessutom har tillförsel vid *Blomviken*, *Hallefors* och *Skiefors*, så är han dock alltid fattigare på vatten än Stora Lee och Silen: orsaken är svår att utgrunda [3]). Från Ränken till *Billingsfors* är sjön 4 mil lång men ej synnerligen bred. Så länge Värmland räcker, ega ej stränderna så vackert utseende som längre i S. på Dahlssidan, der höjderna mer prydas af löfskog; eljest ligger Trankils kyrka i en vacker belägenhet ett stycke S. från Ränkeforsen på vestra sidan, och utgör denna sjö med stora Lee en ansenlig udde i N. icke allenast af Trankil utan ock af Torskog och flera socknar på Dahl. Utloppet är i Venern med Köpmanneå. Grad Latit. 58: 57—59: 19.

5. **Fjolen** kallas det vattendrag, som från N. åt S. går emellan Jösseforen och Gillbergs elf vid Odenstads säteri i en sträcka af ungefär 4 mil. Han har eljest åtskilliga namn af de orter, han stryker förbi, såsom: *Elgåfjolen*, der Jöseforsen infaller, och äfven *Arvika kyrkovik* [4]). Sjön börjar N. V. från forsen vid *Sulevik*. *Glasfjolen* midt för Glafva socken är en god mil bred till Högerudslandet. *Stafnäsfjolen* vid Stafnäs kyrka skiljes genom ett sund från den förra och förenas genom ett annat med *Björnfjolen*, som faller ut i Gillbergselfven och vidare till Byelfven vid Venern. Kyrkorna och åtskilliga hemman ligga häromkring i en ljuflig belägenhet, isynnerhet: Hillringsbergs säteri i Glafva, Björnö vid Björnfjolen

---

[1]) Han fick nåd med villkor att ligga en natt på hvarje ö och kom andra året tillbaks samma dag, han utgick. (Hesselgren Diff. de Dalia 1718.)

[2]) (Prost *Tranæus.*) Om anstalter gjordes till denna klippas sprängning, hvilket icke är omöjligt, skulle man i stora Lee få utrymme till hela kyrkosocknar.

[3]) *Tranæus l. c.*

[4]) Denna infaller S. O. från Jöseforsen och tyckes hafva fått sitt namn *Aravika* d. ä. andra viken till skillnad från Sulevik vester derifrån.

och Odenstad vid sjöns utlopp. Till Elgå är segelled ur Venern med skutor, som draga 200 skeppund.

6. **Vermelen** hålles af somliga så betydlig, att han gifvit hela landet namn. Han tar sin början i norr vid Brunskog och sträcker sig genom Jöse- och Gillbergs härader till Borgvik. Vid en vik stöter han nära intill Glasfjolen i V. *Skärmnäs sund* ligger 1/2 mil S. från Brunskog, och är der öfverfarten från Carlstad till Eda. Längre ned vid Vermskog är ett sund, som fordom skall hafva varit kalladt *Svinesund* och skiljer Vermelen i norra och södra. Skärmnäs sund ligger ungefär 3 mil från Frykstad.

7. **Rögden** är namnet på 3 gränssjöar: *norra*, *mellersta* och *södra*. *Den första* är 3/4 mil lång och 1/2 mil bred; en tredjedel ligger i Dalby, det andra i Grue och Hofs socknar i Norge; denna faller i *den andra*, som är 1/2 mil lång och bred och ligger h. o. h. i Hofs socken. Den går åter genom en elf 1/2 mil i *den sista*, som är 1 1/2 mil lång, halfannan fjerdedel bred och till en sjettedel går in i Östmark i Fryksdalen S. om Mullhögaklint [1]); sedan genom *Rögdoset* åt *Fryksände* och *Norselfven*.

8. **Ränken** ligger i Jösehärad, emellan Elgå, Kjöla, Eda och Ny socknar och är ganska djup [2]). Han är bred ungefär som Fryken; men dess längd från norr till söder har Högstsalig Konung *Carl XII* utstakat i följande rim, då han en gång hade angeläget att komma från Sulevik till Eda skans, men såsom okänd fick dålig skjutshäst i ett uselt väglag öfver sjön:

Från Ränkeds strand
Till Flogned sand
Är längsta mil i Värmeland.

På Edet emellan denna sjö och Sulvik 1/4 mil ligger *Torges*, *S. Jörans* eller *S. Ragnilds källa* och har der varit marknadsplats af Hedenhös. Allt intill gemenare hopen påstår man,

---

[1]) Herr Mag. *M. Frychius*.

[2]) Det har från uråldriga tider varit en saga bland allmogen, att *Kjettel Runske*, en Jätte i K. *Magnus Ladulås* tid, vadade genom Venern och Fjolen ända till Sulevik; men när han gaf sig i sjön vid Renksedsberget blef honom för djupt, att han måste gifva sig tillbaks och söka landet. Om denne *Kjettel Runske* äro eljest många berättelser, hvilka *Gyllenius* i sitt *Diario* anfört 1640. Man får tro så mycket man tål.

att denna sjö är högre till 1 eller 2 alnar i södra än i norra ändan och är det snart antaget för en trosartikel, att han skall hafva förening med sjön *Racken* i Arvika mer än 1½ mil Ö. härifrån[1]). Hans utlopp är i norra ändan åt Ö. till Åmot och Jöseforsen.

9. **Västen** ligger emellan Fryksdals och Kihls härader och leder sitt vatten ur *Gåhlsjön* i Ö. Emtervik. Den är 2 mil lång, men går i många krökar och stöter på några ställen nära intill Fryken i V. Genom ett sund delas han i norra och södra. Dess utlopp är i Klara elf förbi Dömle och Qvarntorps Hamrar.

Alla dessa nämnda sjöar utom en del af Venerns vikar ligga på *vestra sidan af Klara elf.* Der finnas väl flera af större slaget; men vi spara dem, tills vi få beskrifva hvar i sin socken; äfvenså med dem som ligga *öster om Klara.*

Om Bergsträckningar.

Ehuru landsfolket efter godtycke gifvit några sina ansenliga berg och höjder namn af *Fjällar*[2]), så finnas dock i Värmland, egentligen att tala, *inga fjällar, som äro bara för skog*[3]), då man undantager några enda bergspetsar och klintar. Men vester om Fryken isynnerhet och längs norska gränsen äro så många flera *gebürge, bergsryggar* och *samlingar af flera nära hvarandra med skog beväxta berg*[4]).

Dessa komma merendels alla från Tryssels socken i en sträckning åt S., men utbreda sig ock hos oss mera i V.[5]), allt efter som vattendragen gå emellan dem i temlig ordning och sammanhang, så att man ock sällan finner vatten, som i öster och vester eger något långt lopp.

Jag talar nu serskildt om landet vester om Klara; ty på östra sidan derom förhåller det sig ofta annorlunda, emedan

---

[1]) Sådana berättelser äro ock om Venern och Lelången. De strida ej emot dem om källan *Arethusa* och om 7 års vattenflöde i *Vendomois* i Frankrike (*Berkenmejers Antiquar.* p. 125. Det säges, att en vattenbytta bortkommit i en isvak på Ränken och blifvit funnen i Racken.

[2]) Bodafjället, Skumsnäsfjället, Öjenäsfjället, Kråkefjäll, Vahlfjället m. fl.

[3]) *Prem. Ingen. Marelius* i Kongl. Vet. Akad handl. 2 quart. 1771.

[4]) id. l. c.

[5]) När man är i Östvallskog, Töcksmark och deromkring, ligga Tryssel och Dalby N. O.; men likafullt förekomma der berg, som måste vara grenar från Tryssel.

der icke finnas så stora och vidlyftiga bergsträckningar i allmänhet.

De s. k. *Lappska* och *Norska fjällar* gå allt ifrån Hvita hafvet i Ryssland i en sträcka af 150 till 200 mils längd och 10, 12 till 15 mils bredd emellan Norge och Sverige till Värmland [1]).

Denna bergsträckning, som väl är en af de märkligaste i verlden, har i nyare tider blifvit bekant under namn af *Säveberget* (Sevo Mons som *Plinius* och *Solinus* omtala) fast man har stor anledning tro, att dessa *Auctorer* icke känt dess läge i norden längre än vid Bohusländska kusten, om de ens känt det derstädes [2]). Så mycket är dock visst, att *invid Göteborg tager en bergsträckning sin början ur Vesterhafvet, stryker genom ön Hisingen, några härader i Göteborgs län till Dahl och Värmland* [3]) och så vidare åt norden, fast våra egna häfdatecknare ej hafva i äldsta tiden vetat, att kalla den *Säfveberget* utan *Kjöln* och *fjällen Kjölerna* [4]).

I en så ansenlig bredd till 15 mil på vissa ställen kan väl ej annat vara, än att dessa fjällar och bergsryggar dela sig i flera grenar åt båda konungarikena; men det, som isynnerhet sträcker sig till Värmland, är af följande beskaffenhet:

Från *Rutefjäll* i Herjeådalarne gå tvenne fjällryggar på båda sidor om sjön Fämund och Storelfven. *Den östra* sträcker sig allt ned till Tranestrand i Dalarne, *den vestra* går öfver *Vigelfjället* i Norge och ändas der nedom Tryssel, då begge förlora sig i *bergs-* och *skogsryggar* och stryka väl in i Vermland på åtskilliga håll, fast man dock icke kan säga, att *dess gräns följer någon fjällrygg* [5]).

Likafullt få vi dock hos oss anmärka tvenne serskildta bergsryggar, af hvilka likväl *den östra* blir af mindre betydenhet mot den vestra, ju längre den kommer i söder, och har man derjemte anmärkt, att *Elfdals höjder* ehuru vidlyftiga och höga

---

[1]) von Linné Flora Alpina och Tunelds geogr.

[2]) Sådan har alltid varit min tanke härom, hvari jag blifvit mera styrkt af Herr *Prem. Ingen. Marelii* ord l. c., att Säfvabergen äro ej annat än hafsbergen och att *Atlantican* har härtill ej mera grund än namnets likhet såsom med berget Ida och vårt Eda.

[3]) Tuneld l. c.

[4]) Sturlesson pars 1 p. 184, 636 etc.

[5]) Prem. Ingen. Marelius l, c.

dock merendels bestå af *höga sandåsar* [1]) utan både sten och berg och hålla sitt lopp bredvid Klara elf i öster allt ifrån Dalby söder ut till Munkfors [2]). De berg, som ligga längre i öster derifrån och förnämligast utgöra *Bergslagen*, ehuru de på vissa ställen ega en ansenlig höjd, synas ändock icke hålla sig i en så jemn sträckning, att de förtjena namn af någon hufvudsakligen ordentlig bergsgrupp.

Men *den vestra* åter, som genom Tryssels, Hofs, Grue och Vingers socknar går in i Vermland, förtjenar mer vår uppmärksamhet. Jag tycker mig med skäl kunna indela den i tvenne hufvudgrenar, hvilka åter dela sig på flera håll: *den östra* genom Fryksdalen, *den vestra* genom Jösehärad och Nordmarken.

Den östra grenen

kommer in i Östmarks Capell, men delar sig strax der i tre ryggar, som alla gå i S. S. O.

Den första i öster börjar ej långt från *Mulldusen* eller *Mullhögaklint* [3]) under namn af *Hästeberget*, *Hoffjället* och *Våhlberget* och slutar ett stycke N. om Fryksände kyrka mellan Olby och Thorsby elfvar. Sedan gå väl härifrån sträckningar öster om Fryken allt till dess södra ända vid Frykstad genom Lysviks, Sunne, Ö. Emterviks, Ö. Ulleruds och Kihls socknar men icke af någon ansenlig betydenhet.

Den andra består af *Ränneberget* [4]), *Boseberget*, *Råskallen* och *Råumsberget*, stryker sedan ned på vestra sidan om Fryken genom *Tossebergsklätten* i Sunne socken; sedan i lägre ryggar, hvilka åter höja sig på södra sidan af V. Emtervik och sluta i Frykerud, hvarigenom väl gå sträckningar till Nors socken och Venern men små och ej att likna vid Fryksdalsbergen.

Den tredje mer i vester följer Rottna elf ur Norge, går genom Fryksände socken in i Gräsmarken och delar sig på båda

---

[1]) För denna *observation* har jag att tacka Herr prosten *Joh. Fryxell*. Om bergshöjderna i Elfdalen får jag eljest framdeles tala.

[2]) Kan ock väl hända derifrån genom Edbyfjället i Ullerud åt Mölnbacka och vidare till Nyed.

[3]) Är ett ansenligt berg vid gränsen, men min afsigt är icke att beskrifva sådana förrän på sina ställen.

[4]) Detta räknas för ett af de högsta, deraf att det spetsar sig i höjden; men Hästeberget är högre, fast det går i en lång sträcka. Trovärdigt folk har berättat för Herr prosten *Joh. Fryxell*, att solen synes der midsommartiden, om midnatt som en kopparbotten; men på Ränneberget har Herr prosten sjelf gifvit akt, att solen kl. 12 på natten gör under *horizonten* en liten båge.

sidor om sjön Rottnen. *Den östra* slutar i den bekanta *Jättekärnsklätten* [1]), ehuru smärre sträckningar fortfara hela sjön utföre; men *den vestra* stryker genom Rottneläggen och Mangskogen ned åt Brunskog och Vermelen och förlorar sig efterhand.

Vester om denna rygg äro väl i Gunnarskogs och Eda socknar ansenliga höjder och berg; men utom *Öjenäsfjället* tyckes intet gå i någon ordentlig sträckning och det förlorar sig äfven snart, så att vi lemna dem alla till sina ställen.

Den vestra grenen

kommer längre i S. V. ur Vingers socken och Edskogs annex. Den delar sig vid *Bodafjället* emellan Kjöla och Skillingmarks socknar äfven i tre delar, och på sådant sätt åtskiljes socknarna i Nordmarks härad. De löpa jemt med hvarandra från N. till S. och likna med sina dalar emellan, som mest bestå af sjöar och vatten, hafvets vågor.

Den första är längst i Ö. På honom ligga Glafva, Långseruds och Silleruds socknar.

Den andra 1 mil längre i V. innefattar Karlanda, Holmedals och Blomskogs socknar.

Den tredje ännu 1 mil längre i V. utgör Skillingmarks, Jernskogs, Östvalls, Töcksmarks, Fogelviks och Trankils socknar invid gränsen, och är denna lägst.

Alla tre komma i ett följe längst ur norden, men, som sagdt är, dela sig inom Värmlands gräns, dock så att den sistnämnde följer strax gränsen åt och går så för sig sjelf åt Bohusränska kanten; men de andra två följas åt till öfra delen af Karlanda socken, der de skiljas åt, tills de åter förenas i *Köpmannefjäll* och gå derifrån i en sträckning till *Germansudde* och hafvet [2]).

Dessa äro nu de förnämsta bergsträckningar i Värmland. *Bergslagerna* likna väl något dessa nämda härader [3]); de öfriga

---

[1]) Kallas i allmänhet Getkärnsklätten men orätt.

[2]) Herr prosten *Tranæus*, Herr kyrkoherden *Noren* och Herr *O. Bjur* hafva här visat mig benäget biträde.

[3]) Öfverallt finnas der höjder, som gå från N. till S. emellan sjöarne till $^1/_4$, $^1/_2$ och ofta 1 hel mil; men mest torde förtjena vår uppmärksamhet en sträckning, som på närmare eller längre håll följer Svartelfven. Den lär taga sin början i Dalarne, går genom Gåsborn till Gåsbornsklätten, sedan öster om

landets delar äro mera släta men derför hvarken mer eller mindre behagliga, emedan der sällan fattas ljufliga höjder, sjöar och åar, hvilka mest hela landet öfver gifva för innebyggarne och resande åtskilliga ombyten af de nöjsammaste utseenden.

Hvad de orter angår, som bestå af höjder och dälder emellan likasom hafsböljor, så gör jag nu icke den saken till min att påstå eller försvara, det de *af hafvet fordom blifvit så danade*[1]). Får jag rum på annat ställe derom tala, skall jag det icke underlåta.

Jernbergen äro just de, som en gång skaffat Värmland i ljuset; dock vill jag på detta stället ej vidare nämna derom, än att de hufvudsakligen ligga *på östra sidan af Klara elf* och, så mycket jag hittills kunnat utröna, taga sin början i *Rämsberget* och *Gummehöjden* i Råda socken och Elfdalen [2]), gå derifrån S. O. till *Nordmarks grufvor* och *Pergsberg* under sjön Yngen åt Kroppa, der äfven är blandning af silfver, och slutar detta strecket antingen strax der nedom eller går det genom Carlskoga under Svartelfven till *Leke* och *Lerbäcks Bergslager* i Nerike, hvilket ock synes troligast, och då går denna jernmalmssträckning allt i S. O. ännu vidare genom *Godegårds*,

---

Långban och vester om Saxen ned förbi Loka källa i vester och sjön Skarpen i öster: vidare in i Carlskoga förbi sjön Immen i vester och till Visınen i öster öfver Sälsjö allmänning och vidare genom Visnums socken till Rudskoga vester om Skagern och till Gullspångs elf som med sitt fall ur Skagern i vester afskär hela sträckningen, så att den alldeles förlorar sig, sedan den till en 15 eller 16 mil följt gränsen åt fast af olika storlek.

[1]) Detta var Herr prosten *Tranæi* mening och höll Herr prosten äfven icke olikt, att fordom varit segelled ur stora Lee till den kant, der nu Fredrikshall och Fredriksstad ligga, hvilket väl skulle komma till pass, om man ville besvära sig, att hos *Sturlesson* uppspana våra förfäders mångfäldiga seglationer genom vikar och fjordar. Men det torde ej löna mödan. Fredrikshalls handlande fingo icke dess mindre i vår tid låta köra sitt sågtimmer från Otted till Tistedals sågar.

[2]) En sägen är bland allmogen, att, när Nordmarks grufvor och Persberg fingo systerlotten, så kom brodersdelen på Gummehöjden. Nu ligger väl Rummehöjden afsides, men den dag kunde komma, att vägen ej blefve för lång dit. Der har ännu aldrig varit brutet efter malm; men vid Rämsberget har Uddeholmska bolaget anställt brytningar. Sedan äro flera grufvor af mer eller mindre godhet söderut derifrån till Taberget och Nordmarken. Vidare i söder äro Finnmosse grufvor, Agegrufvorna och många skärpningar på Finshytte skog allt intill Filipstad, der det slutas; men mer i öster håller sig ett annat streck genom Gåsborn, Långbanshytta, Persberg och å ömse sidor om Kroppa elf. I Carlskoga äro väl flera försök gjorda efter malm, men hittills har man ej varit lycklig nog att finna någon grufva, som velat hålla stånd i längden.

Tjellmo, Hellestads och *Vånga Bergslager* i Östergötland intill Finspång.

Om Skogar.

Hela Värmland har i alla tider varit tillsammantaget att anse som *en enda skog. Olof Trätälja* kunde ej bränna utan på vissa ställen och i *Harald Hårfagers* tid kallades östra delen af landet en stor skog, som skiljde Värmland och Göthaland och som i *K. Magni Ladulås* tid hade fått namn af Värmaskog[1]). Efterhand har dock eld och vatten stycketals så tärt och uppslukat denna skog (jag menar att somt blifvit medtaget till svedjande, kolning och bränsle och somt utflottadt till Trollhätta och vidare), så att ändtligen vissa trakter blifvit utmärkta under sina serskilda namn; men dessa hafva år efter år blifvit så medtagna, att ock på somliga knappt mer än sjelfva namnet är qvar, och, der ännu några storverksträd äro lemnade, har man till en god del att tacka antingen *Digerdöden* eller ock Högstsalig Kon. *Carl den XI:s* skogsordning för.

Äfvenså här som förut med berg och vattendrag få vi göra skillnad på vestra och östra sidan om Klara, och hafva skogarne på den förra alltid varit af större vidd och betydenhet. De äro eller hafva varit

Vester om Klara:

Tolfmilsskogen, som ock tyckes hafva sträckt sig in öfver norska gränsen. Den tager sin början nedanför Håfvilsrud i Eda socken [2]) och går genom Gunnarskogs, Fryksände, Ny och Dalby socknar, fast man i landet ej får annan beskrifning på honom, än att han räknas mellan Klara och Glåmman. På de sista 200 åren har denna skog blifvit temligen bebodd mest af Finnar, hvilka i sitt svedjande väl hafva förstått, hvartill han duger, oaktadt jordmånen der icke är så bördig som nedanför Håfvilsrud.

Tiomilsskogen räknas emellan Klara och Dalelfven och går således äfven något in i Dalarne, men utgör östra delarne af Ny och Dalby socknar i Värmland.

Fyramilsskogen, emellan Fryksände och Ekshärads kyrkor, är endast bebodd af några Finnetorpare.

---

[1]) Detta få vi framdeles anmärka och bevisa.
[2]) Prem. Ingen. Marelius l. c.

Afvelsätersmoen på gränsen åt Dahl går från Venern genom Tveta åt Svanskogs socken och har förmodligen varit af mer betydelse än nu.

Sörmoen emellan Tingvalla, Nors och Grafva sorknar på en slät sandhed, der man kan, om man vill, föreställa sig spår efter vågorna i syndafloden. Det är icke underligt om denna skog skulle efterhand blifva mindre än fordom. För öfrigt är väl ingen socken så fattig på skog, att icke hvart och ett hemman ännu eger tillräcklig vedbrand och många till afsalu både kol- och sågtimmer; men vi få framdeles märka sådana ställen serskildt.

Öster om Klara

har den s. k. *Värmaskog* med tiden blifvit delad i åtskilliga smärre delar, som hvar för sig fått eget namn och äro dessa de märkligaste:

Lethstigen från Nysund till Degerforsen är icke så underkastad utflötning som en del af de förr nämnda; dock behöfves han till andra behof vid de flera Bruk, som ligga häromkring.

Bodaskogen har ännu sitt namn qvar i gamla skrifter och handlingar. Han sträcker sig från Degerforsen på båda sidor om Svartelfven inemot *Loka källa* och utgör nu Carlskoga *pastorat.* Om några åboar derstädes hafva orsak att klaga öfver skogsbrist, så är den dock ännu tillräcklig för de flesta.

Visnumsmoen, *Varnumsmoen*, *Brattforshed* emellan Väse härad, Nyed och Fernebo och några allmänningar i härader och socknar, äro icke mera af den betydelse, att de behöfva nämnas på ett ställe, som endast skall gifva ett begrepp om landet i allmänhet, och sparas derför till annat rum.

Fernebo Bergslags skogar kunna numera icke räknas för betydliga, sedan de alla år så ansenligt medtagas och nyttjas; dock hafva de hittills genom förnuftig hushållning varit tillräckliga på de mesta ställen. Nu börjar man befara att *Eld- och Luftmaschinen* [1]) vid Persberg skall blifva en värre pest för våra Bergslagsskogar, än alla Hyttor och Hamrar varit förut, såvida man ej kan drifva honom med stenkol.

---

[1]) Denna blef bygd med Brukssocietetens och Bergslagens kostnad på Jernkontorets förlag af Engelsmän 1766 att utdraga vattnet ur de gamla grufvorna och skall på sitt ställe blifva omständligt beskrifven.

Värmlands Historia

delar sig sjelf i 3 delar:

Den första till Olof Trätälja,
Den andra till Hertig Carl och
Den tredje till närvarande tid.

Men för bättre redighet indela vi henne i

Hedniska, Påfviska och **Lutherska** Tidehvarfven,

af hvilka åter hvardera blir dubbelt:

Det Hedniska:

Före Olof Trätälja till ungefär..............år 650.
Efter Olof Trätälja till.......................år 1000.

Det Påfviska:

Före Digerdöden till........................år 1350.
Efter Digerdöden till.......................år 1520.

Det Lutherska:

Före Hertig Carl Filips död till............år 1622.
Efter bemälte Hertigs död till..............år 1772.

Hvardera kommer serskildt att betraktas.

Beskrifning

öfver

Värmland.

Första afdelningen:

innehåller

Hedniska Tiden.

Författad

af

ERIK FERNOW.

Hedna-Tidehvarfvet

före

Olof Trätälja.

För detta tidehvarf kan man inga vissa årtal utsätta, utan slutar det på sannolika skäl omkring år 650.

I. Om landets beskaffenhet före Olof Trätäljas ankomst.

I gissningar och mörker stadnar man snarast, då man gör sig mödan att utröna, huru länder blifvit först bebygda efter Syndafloden;· och det helst i norden.

Det är en allmänt erkänd sanning, att i *Svea Rike* varit folk före Odens ankomst och således före Christi födelse, antingen det varit *Schyter*, *Neurer*, *Finnar*, *Lappar* eller andra; och deras tarfliga *lefnadssätt* att föda sig af *boskapsskötsel*, jagt och *djurfänge* hindrade dem icke att nedsätta sig i den del af riket, som nu kallas *Värmland* likaså snart som i någon af de andra.

Här kunde hvarken brist eller öfverflöd af vatten hindra att få *boningsplatser*, der många *höjder* fastän icke sjelfva *fjällar* dock trotsa fjällarne, och der ännu finnes öfverflöd af *strömmar* och *sjöar*.

Här kunde ej fattas *näringsfång* i en tid, då *skogarne* skaffade tillräckligt *villebråd* och *boskapsbete*, *sjöar* och *åar* nog *fisk*, och sjelfva orten ansenligt utrymme och nog behaglighet för ett makligt folk.

Men härmed är icke bevisadt, om denna landsände haft många eller få eller inga *innebyggare* i djupaste Hedendomen.

Väl kunde man gissa att här varit nog folk, men att det utgått antingen i den pest, som i Kejsar *Antonini Filosofi* tid, A. C. 166, mest gick öfver hela verlden [1]) eller ock mycket mer i den hungersnöd, som under *Domalders* regering i Upsala så tryckte Sverige, att ock folket, till att förekomma den slutligen offrade sjelfva konungen åt *Oden* [2]); men härmed bevisas ingenting.

---

[1]) Bar. *Hollbergs* öfversättning af *Herodianus*.

[2]) *von Dalins* S. R. H. pars 1 Cap. 2 §. 11 (vid A. C. 100. Lagerbrings S. R. H. p. 20.

Man har velat göra Värmland till ett eget vidlyftigt konungarike långt före *Ingjald Illrådas* tid; men allt, hvad man hittills anfört till bevis, grundar sig antingen på orimligheter eller gissningar.

Gissning är, om *Variner* och *Marcomænner*, dem *Tacitus* och flera omtala och man i nyare tider börjat utrusta härifrån, efter deras namn ega någon likhet med *Värmland* och *Marken* eller *Markbygden*, som *Dahl* med en del af Värmland och Norge fordom blifvit kalladt, förmodligen på samma sätt, som *slättbygden* i Upland och Vestmanland än i dag kallas *Rumbolandet*, och Värmländingarne äfven skilja sina hemvist åt under namn af *Vester på landet* och *öster i landet* [1]).

Gissning är, att Sverige denna tid varit deladt i 10 Hundari, och att den delen af Värmland tillhört *Tvehunda*, som ligger öster om Fryken och Norselfven och den vestra delen till *Sexhnnda* [2]).

Orimligt är, att Värmland utgjort någon del af det fordna *Alfheims rike;* ty fastän detta beskrifves hafva legat emellan tvenne floder: *Raumelf* [3]) och *Götha elf* [4]), och man ville medgifva, att Götha elf vore den nu s. k. *Storelfven;* så strider dock alltsammans mot all historisk sanning. Alfheim var först bebygdt tre mansåldrar före *Olof Trätälja;* några år efter Olofs död gifte sig Upsala Öfver-Konung, *Sigurd Ring*, med *Konung Gandalfs* dotter af Alfheim [5]). Lång tid derefter fick Olofs sonesons soneson, *Gudröd Jagtekung*, prinsessan *Alfhild* af Alfheim till gemål och ännu i *Halfdan Svartes* tid var Alfheim till [6]). Huru kan man då se möjlighet uti, att Trätälja kunnat för sig finna en obebygd ödemark och namngifva Värmland midt uti det föregifna Alfheims rike 7 eller 8 mil vester om

---

1) Man säger ock på *Vesterlandet*, så snart det kommer an på landet V. om Klara. Hade *Sturlesson* skrifvit så, hade vi säkert trott, att detta varit landets rätta namn i hans tid. Äfvenså förhåller sig förmodligen med *Markbygden*, som ock nu brukas med *Skogsbygden, Slättbygden, Bergsbygden* m. m., hvilka ej äro annat än binamn.

2) *Atlantica* Cap. VI §. 5. Cancell. R. Lagerbring håller ock detta för en dikt. S. R. H. p. 309.

3) Detta är *Glomman* i Norge, som utfaller vid *Fredriksstad*, så att Alfheim ej varit af de små rikena, om det börjat vid Klara elf.

4) *Sturlesson, Hervora* S. etc.

5) *Lagerbring* l. c. p. 147.

6) *Halfdan* dref några norska prinsar till Alfheim (Sturl.) och lär namn och rike gått ut, när *Harald Hårfager* underkufvade Norge.

Klara elf, och inom hvilken trakt äfven hans svärfader var konung?

Orimligt är ännu mer, att Konung *Gylfes* farfars broder, Norr, Tore Snärssons son, före Christi födelse [1]) eller icke långt derefter [2]) lagt Värmland under sig, då han gick derigenom, för att underkufva Norge, och han skall hafva satt sin son, *Raumer*, till konung öfver Värmland. Jag nekar ju icke till, att Historien kan vara sann, fast jag hafver min egen tanke derom, som jag framdeles får anföra; men den anförda tideräkningen slår ej in, att detta skett så långt tillbaks. När man jemför ättartalen i *Fundin Noregur*, ur hvilken allt detta är taget, finner man, att *Olof Trätälja* och *Tore Snärsson* lefvat på ungefär samma tid; ty båda deras efterkommande, Harald Hårfager och Rognvald Jarl, voro nästan ur lika leder samtidigt [3]).

Man ser häraf, huru svårt det blir att leda sig till ljus i de gamlas samtidsräkningar och att ännu så mycket mindre kan bevisas, att Värmland haft egna konungar före *Olof*, som man är åtminstone till största delen oviss, om det ens egt *innevånare*.

Allt man med någorlunda visshet kan säga är, att de åtminstone icke varit många, om de än varit några i *vestra* delen af landet; men med den *östra* torde det hafva annan beskaffenhet.

Då *Alrik* och *Erik* voro Öfverkonungar i Upsala, hade ock Vestergöthland sina egna höfdingar; men att deras land var litet bebodt, bevisas deraf, att "i den tiden voro stora ödemarker, der folk ändtligen bodde men vidt utspridda och så långt ifrån hvarandra, att många aldrig hade sett någon enda menniska utom sitt husfolk i all sin lifstid" [4]). Och detta passar sig äfven till Värmland.

Ännu längre fram, då *Olof Trätäljas* farfader, Bröt Anund,

---

[1]) *Göranssons* S. R. H. p. 32.

[2]) *v. Dalin* l. c. Cap. IV §. 5.

[3]) Se Tab. N:o 1. Jag vågar ej motsätta mig så många och vittra häfdatecknare, som anföra dessa konungars lifstid så långt fram; men tager dock de skäl, jag hafver, för ögonen och hoppas få medhåll, då jag påstår, att *Auktor* till *Fundin Noregur* kunnat irra sig och för oss uppgifva personer med lika namn vid olika omständigheter och tider.

[4]) *Rolf och Göthr.* Saga. p. 1.

regerade, anföres hela Sverige af det utseendet, att "der voro många ödemarker och öknar, några dagsresor öfver, dem bemälte konung använde mycken flit att upprödja och bebygga samt göra vägar öfver"[1], och ännu i hans sons, *Ingjald Illråda*, tid "voro några konungar, som röjde och jemnade stora ödemarker och bygde sig der riken"[2]. Omkring den tiden blefvo *Alfheim* och *Solöar* upptagna[3]; men *Värmlands vestra del* stod efter all vår kunskap ännu till större delen öde, och verlden kände ännu ej dess namn.

* * *

Men om de *Södra Härader* i landets östra del på andra sidan Klara elf tyckes man hafva all anledning att sluta, att de nu redan voro bebodda, lydande antingen till *Vestergöthland* eller *Nerike*.

Åtminstone någon tid, innan *Trätälja* upptog Värmland, hade konung *Göthrik* i Vestergöthland gifvit en del af sitt rike till Jarlsdöme åt Vikars son, *Neri Jarl*, ifrån Norge, af hvilken man menar att *Nerike* har fått sitt namn[4]. Och under samma namn håller jag före att *Visnums*, *Ölme* och en del af *Väse härader* blifvit inbegripna under detta Tidehvarf. Här är ett slätt och godt land tjenligt till *åkerbruk*, som förmodligen nu började komma mer i gång, och det är ej troligt, att Västgötha konungar, som hade det så nära till hands, låtit det ligga obrukadt och öde.

Om det först blifvit upptaget af *Neri* eller af honom tillökt med folk, kan man ej så just veta; det sednare tyckes dock mest troligt af det skäl, att Upsala Öfverkonung, *Aune hin gamle*, under sin flykt från Upsala flera gånger tog sitt stamhåll i Vestergöthland, der han fick dess konungars tillstånd att bo[5]. Han egde mera ro i *makligheter* och *vidskepelse*[6] än i härnad och åkerbruk, och det är troligt, att han uppe-

---

[1]) *Sturlesson* Yngl. S. p. 42.
[2]) Id. l. c. p. 45.
[3]) Tab. N:o 1.
[4]) *Verelii* Not. till *Rolf* och *Göthrik*. Lagerbring l. c. p. 90.
[5]) Danska konungen *Halfdan Frodesson* dref honom först ifrån thronen och derpå danska prinsen *Ale den Raske*, som dock till sist blef ihjelslagen af *Starckotr*. (Heimskr. pars 1 p. 31.)
[6]) *Botins* utk. till S. histor. p. 37.

hållit sig i den delen af landet, som nu bär namn af *Amne* eller *Aunes härad*, och att han der till sin säkerhet uppbygt *Ane-* eller *Agneholms slott*, hvilket tillika med *Angelshamn* [1]), *Agnebro* [2]) och *Amne härad* af honom fått namn, fastän en så lång tid kunnat göra den lilla ändringen i uttalet.

Om så skett, kan man ej heller tvifla, att ju våra 3 nämda härader isynnerhet *Visnum* [3]) haft innebyggare långt förr, än *Neri Jarl* kom till landet, hvilka varit lemningar efter *Aunes* män och åtminstone varit utspridda omkring kusterna af *Venern* och *Skagern*, der mångfaldiga *ättehögar* än i dag bära vittnesbörd om en hög ålder, fastän vi lemna att anföra dem förr än i nästa tidehvarf ovissa, till hvilket de höra.

Hvad *Neri Jarl* angår, så håller man före, att han haft sina säten på *Jarlsbohl* i Rudskoga och *Jarlsberg*, nu Jersberg, i Varnum, der en ganska stor *ättehög* intill vår tid bibehållit namn af *Jarl* och *Konungagrafven*, men icke längesedan blifvit af den förbirinnande *Löthelfven* utskuren. Invid samma gård vittna ock några uppresta stora stenar att der både varit *Domaresäte* och någon ansenlig byggnad, utom det folkets berättelser gifva anledning till bådadera.

Härvid bör jag ej förbigå att göra den anmärkning, att folket i denna orten i *lefnads-*, *tale-* och *tänkesätt* sjelfva bära vittne, att de ej äro af de stammar, som *Olof Trätälja* förde till Värmland och hvilka bibehållit sig mer oförändrade på *vestra sidan Klarelfven* isynnerhet åt norska gränsen [4]).

Häraf kan lätt orsaken finnas, hvarför man anfört Värmland under *det gamla Vestgötha-riket* [5]). Det är så till vida rätt, då det förstås om de 3 nämda Häraderna; och deruti torde grunden ligga dertill, att denna landsort äfven i sednare tider lydt under *Nerikes län*, då det vestra Värmland haft sin egen *höfding*.

* *
*

---

[1]) I delningen af *Tvehunda* och *Sexhunda* går Värmlands gräns från *Angelshamn* eller Gullspång genom *Dagerflod* eller Norselfven och till Lysvik.

[2]) Att *Agnebro* är Gullspång skall längre fram visas.

[3]) Deraf torde ock hända, att detta härad alltid står främst bland de östra.

[4]) Skulle ej detta slå så noga in med Näs, Grums och Kihls härader, kommer det deraf, att der alltid bott flera herrskaper än i de andra.

[5]) *M. Lidgrens Diss. de Rege Rolfone,* 1718.

Bergslagen var i denna tid icke till. Den var antingen en ödemark norr och öster ut från Ölmehärad, eller bodde der åtminstone litet folk vidt omkring spridda. *Voluspa* berättar, att *Aserna* samlades i *Idavall*, anlade der *verkstäder*, *härdar* och *smidjor*, gjorde *tänger* och *verktyg* och smidde *Aud*, som öfversättes med penningar (kanske och *svärd* och *äggjern*). Ovisst om Idavall är vår *Edaskog* eller någon annan svensk ort [1])?

Hade de nyttjat *sjömalm*, så hade den lätt stått till fångs uti *Edakanten*, isynnerhet i sjön *Flagan*, der han icke allenast fins ymnigt, utan ock håller till 50 procent och mera; men inga anledningar till så gamla *grufvor* finnas der. I vilda skogen, på *Gärdsåsheden*, en ansenlig höjd i Gunnarskog, fann jag 1769 *jernzinner* eller *slagg* djupt ned i jorden, der äfven syntes tecken till åkerrenar och 1770 funnos 2:ne temligen stora *jernstycken* i en gammal myr på *Kjöla prestgårds egor* [2]); men allt detta kan vara lemningar efter *Olof Trätäljas Asar*.

* * *

Vi hafva anfört en del af det östra Värmland, såsom bebott före Trätäljas tid under *Nerikes* namn. Hans fader *Ingjald Illråda* i Upsala hade genom flera illgerningar och nidingsverk bragt sig i det tillstånd, att han af fruktan för både in- och utländska fiender måste bränna sig sjelf lefvande och hans undersåtares hämdlystnad stadnade på sonen, som då vistades i Vestergötland hos sina slägtingar att uppfostras, och lär vid den tiden ej varit mycket gammal.

Till sin räddning fann han nödigt att fly; tog derför en hop folk med sig och drog till Nerike.

Hvar och en kan lätt finna, att han heldst tog vägen åt *Visnumsorten* öfver *Gullspångs elf* bredvid Venern och icke närmare åt Sverige till det nuvarande Nerike; ty alla hans öfriga idrotter utvisa, det han varit för klok att på flyende fot kasta sig midt i gapet på sina fiender, hvilket han nödvändigt gjort,

---

[1]) Cancell. R. *Lagerbrings* Sv. hist. p. 68.

[2]) H. Kyrkoh. *Sv. Norén* och H. *Assessor Ax. Norén* behöllo dessa jernstycken såsom något rart på denna orten i sina gömmor, och visserligen måste de hafva legat der en lång tid.

om han tagit vägen österut från Vestergöthland öfver *Hofvakanten* och icke norr ut till *Visnum.*

Der var förmodligen denna tid ej mycket folk, så att han med ett litet medfölje fick rum, och han beslöt att der fästa sina bopålar, då han ock i alla påkommande händelser kunde hafva någon hjelp att vänta från sina slägtingar i Vestergöthland, hvarför han ock säges hafva bott någon tid på *Säby.*

Men om detta hans nya värdfolk för hans personliga dygder icke offentligen ville eller kunde angripa honom, så hyste de dock naturligtvis ett hemligt agg till honom, derför att hans fader försåtligen innebränt deras konung, *Sporsnialler*, jemte flera fylkeskonungar, som han inbjudit till Upsala.

Åtminstone såg Olof sig icke säker här, sedan hans vistelse blef vidare kunnig upp till Sverige, och han beslöt att med sin lilla hop uppsöka en annan bostad; drog derför vesterut *öfver marker och skogar* till en elf, som faller i Venern, der vi finna honom igen i nästa tidehvarf.

II. Om krig i Värmland före Olof Trätälja.

Så länge Värmland var till minsta delen bebodt, kunde der ingenting finnas att träta om, äfvensom inga voro att strida med. *Saxo* anför väl ett krig vid Christi födelse mot Värmlands höfding, *Gunde*, och ett annat mot en konung *Göthar* någon tid derefter; men vi få framdeles se, att de böra hänföras till nästa tidehvarf [1]). Emellertid hafva flera slag försiggått på *Venern*, helst på isen; och som man är oviss, på hvad ställe de stått, torde jag här få nämna ett par.

* * *

Vikar var en konung på Agder i Norge, som efter den tidens sed for städse i härnad och med hjeltemod röfvade, plundrade och slog ihjel folk. I *Känngård*, det några mena vara Finland eller Ryssland [2]), var ock en konung vid namn

---

[1]) Se Tab. N:o 1.

[2]) Känngård torde dock hafva legat något närmare till hands, än att en så långväga konung besökt Venern. De norska kalla än i dag sina finnar *Qväner* och torde således *Sisar* antingen varit derifrån eller från vårt *Finveden* eller *Skidfinnars* konung. Vi kunna väl föreställa oss czar *Peter* af Ryssland

Sisar, hvilken lärde samma handtverk. Dessa möttes af en händelse på Venern, och det kunde ej aflöpa, utan att de skulle försöka hvarandras styrka. *Sisar* försvarade sig tappert och nedlade mycket folk för *Vikar*; men denne hade *Starckotr* på sin sida och han hade lust att nappas med *Sisar*. I början såg det rätt illa ut för *Starckotr*; han miste skölden, fick 2 stora sår i hufvudet, axelbenet klöfs och ett sår blef i hvardera sidan. Men slutligen var han lycklig att hugga foten af *Sisar*, som då stalp död på stället och hans egendom blef *Vikars* byte [1]). Denne *Vikar* var fader till *Neri Jarl*.

* * *

Ale hette en tilltagsen höfding på Uplanden i Norge, som vågade med krig angripa Upsalakonungen *Adil*, *Ottar Vendelkråkas* son och *Olof Trätäljas* farfars, farfars fader. *Adil* begärde och fick hjelp af sin stjufson, k. *Rolf Krake* i Danmark. Han sände honom 12 kämpar med något manskap till hjelp, med hvilka han mötte *Ale* på isen å Venern, der efter ett tappert motstånd *Ale* stupade med allt sitt folk [2]).

för så betydlig hjelte, som någonsin *Sisar* var i sin tid, om ej mera; men jag har svårt att föreställa mig, om han ock fått utbreda sin makt på denna sidan Östersjön, att han ändå funnit sig uti att uppsöka Venern, ehuru han haft bättre vägar dit, än förmodligen *Sisar* hade.

[1]) *Rolf och Göthr.* saga.

[2]) *v. Dalins* S. R. H. pars 1 Cap. 13 § 6.

Hedna-Tidehvarfvet

efter

Olof Trätälja.

Innehåll.

I. Om landets beskaffenhet vester om Klara elf, och dess styrelse.

Under Värmlands namn begripes i detta Tidehvarf allt det land, som än i dag bär samma namn vester om *Klara elf*. Om någon del, större eller mindre, af *Elfdals skogar* öster om elfven blifvit hit räknad, så var dock den af mindre betydenhet; och äfvenså i *Kihls härad*. Ovisst är ock, om icke Värmland i denna tid sträckte sig längre i S.V. öfver någon del af *Markerna* eller *Dahlsland*. Dock gör det föga till saken att utröna i en så mörk tid.

I början af 600-talet stod allt detta landet (till 12 mils bredd och dubbel längd) öde, ett hemvist för vilda djur, det menniskor sällan sett. Som vi förut hafva nämt, var *Olof Trätäljas* nöd en orsak, att det nu i en hast blef besatt med folk.

Landets konungar hafva varit 8 till antalet.

I. *Olof Trätälja*[1]).

Olof var son af Upsala-öfverkonungen *Ingjald Illråda* och hans drottning *Göthilda*, k. *Algots* dotter af Vestergöthland. I sin barndom blef han efter den tidens bruk bortsänd till en sin slägtinge, *Boye*, i Vestergötland att uppfostras, hvilket skedde i sällskap med Boyes son, *Saxo Fleita*. Men ett oblidt öde utstötte honom från Upsala thron, den hans förfäder i orubbad ordning besuttit ifrån *Odens* tid under namn af *Ynglinga-stämman* vid 6- eller 700 år[2]).

---

[1]) Hela *Olofs* historia utom händelsen med hans dotter är tagen ur *Sturlesson*.

[2]) Våra häfdatecknare äro mycket skiljaktiga i denna tidräkningen; dock skola vi längre fram söka leda oss till ljus.

När ryktet kom till Vestergöthland om hans faders fall [1]) och de svenskas uppror, skulle man undra, hvarför han icke hellre blef qvar hos sina anförvandter till mera säkerhet, än att med ett litet försvar gifva sig på en osäker flykt; men det är troligt, att ryktet om *Ivar Vidfadmes* framgång och grymhet injagat sådan skräck hos Vestgötharne, att de ock funno sig nödsakade att vörda hans spira och icke trodde sig om att kunna försvara denna främmande prins inom sina gränser.

Om *Boye* nu var död och *Saxo* rådande i landet, torde detta än vidare bestyrkas. *Saxo* har fått namn af *Fletir* eller *Fleita,* och vi kunna nu ej veta, huru dessa orden i den tiden uttalades. Men hos Värmländingarne af den äldsta stammen vid vestra gränsen betyder än i dag *Fläkja:* en sak af intet värde, och *Fläkjir* eller *Flätjer:* en man af intet mannamod eller en sådan, som man annars i allmänhet nämner för en mes och som till ingenting duger [2]). Detta torde hafva samma betydelse som *Fleita* och *Fletir. Saxo* torde haft ett sådant harhjerta för *Ivar*, att *Vestgötharne*, som eljes i alla tider under tappra anförare varit vana att försvara sitt land och sin frihet, funnit sig vid att gifva honom ett sådant namn; och då blir ej svårt att finna, hvarför *Olof* nödgades skaffa sig ett odödligt namn och heder på annat ställe.

Han tog med sig *så mycket folk, som ville följa honom;* troligt, att den hop ej var stor, som ville sätta lif och välfärd på ett så äfventyrligt vågspel, och *drog med dem först upp till Nerike,* det vi antagit för *Visnum.* När han icke der såg sig säker, bröt han med sitt följe upp och *for vester öfver Marken* [3]), till dess han slutligen stannade på *Näset vid Sifhälla elf* [4]).

Denna elf satte gräns för *Olofs* vandring. Här såg han

---

[1]) Han innebrände på åtskilliga tider 12 konungar i Upsala och lockade sin dotter *Åsa* att förgöra sin man, k. *Gudröd* i Skåne, sedan han mördat sin broder *Halfdan Snälle.* Dennes son, *Ifvar Vidfadme,* sökte hämd och tvingade *Illråda* att med sin dotter bränna sig inne på *Räningeborg i* Mälaren.

[2]) När folket i Jössehärad enligt sin urgamla vana skola fägna främmande, så sker det merendels med en ursäkt: *Håll till godo, det är ej annat än en fläkja:* det är så ringa, att jag skäms att bjuda. *Flåk* och *Flåker* har ock samma betydelse som *Fläkjir* och brukas sällan i god mening.

[3]) Ungefär der nu Varnums, Ölme och Väse härads, Fogelviks, Carlstads, Nors och Eds socknar ligga.

[4]) Jag är icke okunnig om, att många här hålla för, att han stannat vid Klara elf, men har funnit skäl att häri göra ett med prostarne *Hofsten* och *Edström.* M. M. S. S.

sig så mycket mera säker för fiendtligt anfall, som han på en okänd ort hade sjön Venern, Klara och Sifhälla elfvar liksom gränsfästningar omkring sig, till dess han i *söder*, *öster* och *vester* än vidare hunnit förskansa sig. Från *norr* var ingen att frukta för, sedan konungen i Solöar blifvit hans svärfader.

Detta *Näs*, som nu utgör ett härad, är ungefär 7 mil långt samt 1½ mil bredt. Åt söder blir det smalare.

Som vi icke veta antalet af det folk, som Olof förde med sig, kan man gissningsvis taga dem till några hundra hushåll, som på detta *Näs* och norr ut derifrån strax började afhugga och uppbränna skogen att för sig få bostäder och foga anstalter för sin bergning.

Förmodligen hafva de haft *korn* och *hafra* med sig att så i jorden; men om de brukat det nu så gängse *svedjandet af råg* är ovisst, äfven ock om de nyttjat åkerråg [1]).

Troligt är, att Olof såsom denna flockens högste *hufvudman* på flera ställen låtit för sig uppföra anständiga *boningsplatser* såsom vid *Gillberga*, *Vermskog* m. m.; men isynnerhet har af ett visst tillfälle en hans gård blifvit märklig under namn af *Hjelleskata*. Eljes har man ock hållit före, att han bott på *Brobacken* invid Sifhälla, der han sedan blef begrafven [2]).

På dessa ljufliga orter, som till en del trotsa de vackraste belägenheter i riket, bodde han länge i frid och ro ostörd under den förnöjelsen att se sin lilla hop årligen ökas och sina gränser utvidgas; litet aktandes det förakt, uppsvearne hyste för honom, i det de gåfvo honom det hederliga öknamnet *Trätälja*.

Det uppröjda landet kallades *Värmland* och lär i början ej hafva sträckt sig längre än till *Näs* och *Gillbergs* härader [3]), men efterhand och snart vidgat sig mera. Man kan ej bevisa, att detta namn tillförene varit till.

Det är naturligt, att Värmlands namn i första början ej sträckt sig vidare än till nämda härader; ty hvar skulle *Olof*

---

[1]) En berättelse är, att Finnarne lärt landtfolket att så råg och en annan, att en prest i Dalby, Herr *Anders*, hade råg att skänka finnarne vid deras ankomst.

[2]) Pr. *Edström* l. c.

[3]) Likasom vårt Näs stöter i N. ut i Venern, så möter ett annat Näs ur söder från Vestergöthland under namn af *Kalland*, som det skall hafva blifvit kalladt af köld från sjön *(Doct. Luths Diss. de Leckö a)*. Hvad underligt då, att det andra fått namn af *Värmland?*

i en sådan hast taga folk till hela landet? Och man kan förmoda, att de få undersåter han egde ej bygde sig mycket långt från hvarandra af fruktan för fiendtliga anfall isynnerhet åt Klarasidan.

Att *Olofs* allmoge ej var så mycken eller hans rike så mäktigt, bevisar nogsamt den omständigheten, att han icke egde styrka nog att bjuda tvenne öfversittare spetsen, som ville bortröfva hans dotter, ehuru de lemnade honom så lång betänketid, att det ej blott spordes till främmande land, utan han ock fick verklig hjelp derifrån. Man borde ömka den, som i vår tid gjorde slikt tillbud hos mindre folk än konungar.

Dock fick han efterhand mer och mer tillopp af nya utflyttningar från Sverige i samma mån, som *Ivar Vidfadmes* grymhet tilltog, och ifrån Vestergöthland kom en ny svärm under en *Göthes* anförande till så stor myckenhet, att de upptogo för sig sjelfva ett helt härad invid gränsen af Solöar, dit *Olof* anvisade dem.

Denna *Göthe* var tvifvelsutan en qvarlefva af gamla Göthiska konungastammen och Olofs frände. Efter honom blef häradet kalladt *Göthes-härad* [1]), som sedan ömsom blifvit kalladt *Thjusse*, *Jusses* och *Jösses härad* [2]).

Gillbergs härad skall hafva sitt namn af *Olofs* hedniska offerprester. Såsom utestängd från afgudatjensten i Upsala, ville han inrätta en sådan i sitt eget rike; och orfens läge, gamla berättelser och många andra omständigheter bestyrka, att detta skett vid Gillberga. Der var han efter sina förfäders vis vid Upsala sjelf öfversteprest; men underbetjeningen skall hafva blifvit kallad *Galler* eller *Gäller*, efter de voro snöpta, och deras boningsplats är derefter nämd *Gjälberga* [3]) eller kanske *Gaulum* [4]).

---

[1]) Pr. *Edström* l. c.

[2]) Om detta härads namn äro många gissningar. Prosten *Hofsten* M. S. säger, att det blifvit kalladt af *Jösse, Thjusse, Tjasse,* som betyder *Varg*, »emedan dess innebyggare som vargar förmådde rifva fiendens gods till sig och honom med makt föröda». Prosten var sjelf född i Jössehärad; men ehuru dess innevånare alltid varit ett muntert och hurtigt folk, tycker jag ändå, att denna *derivation* mindre hedrar deras stamfäder. *Rudbeck* menar utan tvifvel med detta härad *Asa hundari* i Värmland. *Atlant.* pars 1 Cap. XIV § 2). Sal. prosten *Tranæus* uppgaf kort före sin alltför tidiga död i bref till mig en sannolikare mening, hvilken jag framdeles får anföra.

[3]) *Atlant.* pars II p.p. 397, 8.

[4]) Hos *Sturlesson* omtalas *Gaulums härad,* hvilket vi vidare få anföra

Grums härad har under *Gromers hundari* fått namn af *Gromer*, som också varit en af Olofs betydligaste män, fast man icke är så alldeles viss, om det är den *Gromer Vermicus*, som *Saxo* anfört i Bråvalla slag [1].

Sturlesson säger, att efter *Olofs* ankomst blefvo inom en liten tid *stora härader, som kallades Värmland*; således kan man förmoda, att de öfriga *Kihls* [2], *Nordmarks* [3], *Fryksdals* och *Elfdals* härader äfven samma tid blifvit till; åtminstone icke långt derefter.

Fryksdals härad har fått sitt namn af sjön *Fryken*, som går der midt igenom. En berättelse är, att den, som först rådt deröfver, varit en vid namn *Thore*, efter hvilken gården *Thoresby* i Frykens norra ända skall hafva blifvit nämd, och hvilken skall hafva varit en jätte, som blifvit begrafven i ett af *stenkumlen* invid Fryken 1 mil från Thorsby. När ett af dessa för några år sedan uppgrofs, fann man 7 qvarters långa benpipor efter en menniska och andra ben i jemförelse [4]. Sedan jag anmärkt (Tab. N:o 1), att *Thori Jotun af Verma* lefvat på samma tid som *Olof Trätälja*, så torde bli svårt att bestrida, om icke denne Fryksdals *Thore* varit samme man. Dock eger hvar och en, att härom döma efter behag.

Elfdals härad har sitt namn af Storelfven, som på 12

---

bland krigen i detta tidehvarf; här är nog att anmärka, det häradet lätteligen kunnat få namn af *Gaulum*, såsom *Gjällhem*, *Gallers hemvist*.

[1]) *Kaarberg Diss.* om Värmland.

[2]) Detta härad har sitt namn deraf, att det såsom en *kil* från Hammarön genom Tingvalla och Grafva stöter fram mellan Fryken och Klara.

[3]) Har sitt namn deraf, att det ligger norr ut från Markbygden eller Dahl. Eljes har jag härom min egen mening, som jag ej kan påbörda någon annan. Sedan *Raumer* råkat i bekantskap med *Thori Jotuns* dotter, *Bergdisa*, och fästat sina bopålar åt Värmlandssidan, såsom *Fundin Noregur* berättar, och allt detta sannolikast skett vid *Olof Trätäljas* tid (se Tab. N:o 1), så tror jag, att *Raumer* blifvit höfding öfver *Nordmarken* och en del åtminstone af Romarike i Norge. På vår sida ligger gården *Raumenäs* och sjön *lilla Romungen*; på norska sidan *Raumsjön, vestra Romungen, Roumskogs* socken, *Romböle* etc., hvilka alla tyckas hafva fått namn af *Raumer*, utan att man behöfver söka *Raumers* lifstid och *Raumarikets* uppkomst omkring Christi födelse.

[4]) Härtill var mycket hederligt folk åsyna vittne och förvarades benen länge hos Inspector *Kullander* på Bada, till dess hans drängar af skrock och rädsla förgjorde dem. Men 1770 upptog jag i Herr Häradshöfding *Lanners*, Magister *Dan. Ekmans* och fleras närvaro 2:ne af dessa kummel, då vi funno en graf väl murad 5½ aln lång och en annan 3¼ aln, dock endast med några ansenliga benknotor uti. Det öfriga var förtärdt af nedfallen jord och väta.

mil går derigenom. Om dess hednaålder vittnar, att 1675, då en graf af stora uppresta stenar öppnades på *Ekesberget*, fans *ett stort benrangel af en menniskokropp med en stålbåge på bröstet* [1]), utan tvifvel efter *Hök*, som bott der.

De första, som upptagit Elfdalen, skola hafva varit:
Græim vid *Gräims åkrar* [2]).
Hök vid *Hökeberget* och *Rettnedalen* [3]).
Svelting, 1/4 mil N. O. från Elfdals kyrka [4]) och
Bold, som intog *Græims* hemvist, sedan han vardt dräpen [5]).

* * *

Solöar var ett konungarike i Norge vester om Jösse och Fryksdals härader å båda sidor om Raumelfven eller Glomman, hvilket ej långt före *Olofs* tid blifvit uppröjdt och bebygdt af *Sölvar Gamle* [6]), och *Halfdan Gulltand* styrde nu der såsom Fylkeskonung.

Olofs förnuftiga afsigt var att mer bruka sin styrka på döda trän än lefvande menniskor och han gjorde derigenom verkligen hederligare inkräktningar i sitt Värmland, än *Alexander* med alla sina bedrifter. Ty everldligen har *Olof* större heder

---

[1]) *Rhyzelii Verm. Literata.* M. S.

[2]) Han kom i träta med *Vesterdalkarlarne,* som slogo honom till döds vid *Gräims grift* 1/2 mil S. från hans hemvist, som låg något åt vester 3 mil från Elfdals kyrka. *Palmsköld* har anfört detta och det öfriga om *Elfdalen* ex relatione quadam scripta, der det stod, att *Gräims grift* egde samma namn, då det var skrifvet. Men berättelsen måste vara mycket gammal, emedan vår tid har nyare om Digerdöden i Elfdalen.

[3]) *Rettnedalen* låg 2 mil norr om Elfdals kyrka och *Hökeberget*, som nu kallas *Ekesberget,* invid *Ekshärads kyrka* 4 mil S. derifrån, hvaraf man kan sluta, att med Elfdals kyrka menas *Dalby. Hök* var vid ett ting i Norge, men fick ej den rätt han ville, och slog derför en hop af Rättens ledamöter och vederparterna med en yxa till döds. Vid sin hemkomst kunde han ej vänta annat än fiendtliga besök, lade derför en sten i sin hufvudgärd, tände upp eld vid sin koja och ställde sig ett stycke ifrån med sin båge. En natt kommo några norska: en högg yxan i stenen, som han trodde vara *Höks* hufvud, emedan den var öfvertäckt med ett kläde; en annan stalp strax för *Höks* båge; dock måste han sjelf ej långt derefter sätta lifvet till vid *Gutedalen* litet stycke söder från berget.

[4]) Denne gick hos de andra hedningarne och tiggde och skall hafva svultit till döds. (*Palmsk.* l. c.)

[5]) Han skall hafva varit onaturligt stark, så att han burit en Elgbringa från *Fiskevattnet,* som låg 2 1/2 mil N.V. från Gräims åkrar, men när han kom hem var han varm och i Boldebrunn drack sig till döds.

[6]) Se Tab. N:o 1. De norska kalla ännu denna landsort: *Såhler.*

af, att han *täljde* trän i Värmland än Alexander, att han lät *nedsabla folk* i Indien.

Således var honom ej svårt att i en fridsälskande granne vinna en uppfigtig vän, och det gick så långt, att han icke långt efter sin ankomst till Värmland, utan att bruka den tidens barbariska och våldsamma frieri, i godo fick *Halfdans* dotter *Solveg* eller *Sölva* till gemål.

Solöar låg så till, att han från Venern mestadels hade segelled dit [1]). Der hade han strax att vänta hjelp hos svärfadern och hans bundsförvandter, om han fått något oväntadt besök från Sverige; men antingen befästade denna förbindelse hans lilla thron, att ingen vågade skaka den, eller hade hans dygder uppeldat den gamla kärleken hos hans förfäders undersåter, att de gerna unnat honom en mer lysande krona.

Med sin *Sölva* egde han kanske flera barn [2]), men två söner och en dotter äro bekanta. Sönernas namn äro *Halfdan* och *Ingjald* och dottern hette *Åsa* eller, som *Saxos* öfversättare kallar henne, *Elsa.*

När *Olof* blef gammal orkade han förmodligen icke med att sköta jorden som förr, och hans undersåter blefvo vårdslösa, då de saknade uppmuntran. Historien säger, att der var *så mycket folk, att landet icke kunde föda dem;* men detta bevisar snarare, att de flesta hopat sig tillsammans på vissa ställen i inskränkta orter närmast omkring konungen, så att födan började fattas och årsväxten blef liten.

I våra tider behöfver ingen undra härpå. Värmland är i allmänhet icke af de fetaste orter i riket; der hade jorden flera år å rad burit ymnigt, såsom nyss uppbrukad; nu började hon gifva tapt, då *dikning, trädning* och *gödning* fattades, hvilket våra hednaförfäder ej lära förstått sig på.

Men detta var hos en ohyfsad menighet hvarken åkerbrukarens eller jordens fel, utan skulden sköts på konungen sjelf.

---

[1]) Genom Byelfven eller Sifhälla till norra ändan Fjolen vid Sulevik, som utan allt tvifvel fått namn af *Solövik,* derifrån $^1/_4$ mil öfver Renkesed till Renken genom Hungen och upp i Vrangselfven, hvarifrån vattenledningar efter den tidens sed att stundom draga båten öfver land gingo in i Raumelfven eller Glomman.

[2]) *Puffendorf* kallar en *Olof Trätäljas* son *Ennignupo. Messenius* säger, att de hade tillsammans många söner, plurimos filios (*Scondia illustrat.* Tom. 1. p. 27).

Olof var än i sin tid för mycket upplyst att visa någon slags besynnerlig vördnad för allt det skrock och all den vidskepelse, som den hedniska gudstjensten innehöll. Han torde snarare ansett sådant med förakt och förmodligen har han mycket lamt handterat sitt öfversteprestembete. Mer behöfdes ej att uppreta de hedniska offerpresterna till att inbilla en lättrogen menighet, det ingen god årsväxt stod att vänta, så länge de hade en så gudlös konung.

Allmogen, som ej visste af Gud, trodde presterna i hans ställe: de rusade derför i ifvern åstad och påtände konungens gård, så att han blef lefvande bränd åt *Oden* till en god årsväxt, då han antingen var utan försvar eller kringränd af myckenheten, som förmodligen kommit från någon offerfest vid Gillberga till *Hjelleskata* eller någon annan konungens gård ej långt från Venern.

En uppretad menighet, som rasar i sitt förvett, brukar merendels snart märka och ångra sin villfarelse, sedan första ifvern är förbi och hettan svalkad. Så skedde ock här.

De hade gerna skaffat nytt lif i sin konung, om de kunnat, sedan de började besinna, hvad han utstått för deras föräldrar och dem sjelfva, med hvilken vänskap och kärlek, han omfamnat dem alla, och af hvad oskälig anledning de skaffat honom ur vägen.

Men de gjorde, hvad de kunde. Den äldsta sonen togo de till konung. Liket uppsökte de i askan och satte det i en så stor och hederlig *Ättehög* invid *Sifhälla bro*, som någon konungagrafhög i hela riket [1]). Efter den tidens skaldekonst fick han ock en grafskrift [2]).

Utom *Turkiet* och *Pohlen* är nu intet kejsare- eller konungahus i Europa, som ej härstammar från *Olof Trätälja* (Tab. N:o 2).

Våra historieskrifvare äro så skiljaktiga om tiden, när *Olof Trätälja* lefvat, att det är största möda leda sig till ljus. Efter *Hvitfelds* mening var hans måg, *Olof Fracke*, konung i

---

[1]) *v. Linné.* V. G. resa.

[2] Och *Olofs* kropp
Emellan Venern
Det lågande bålet
Svea konungens
Så Upsala konungens
Miste der sitt lif
Elden förtärde
Och den vida skogen;
Brände tillika
Kläder och värja:
En slägtinge
Länge sedan.

Danmark omkring 388. *Petrejus* och *Laurembergius* flytta honom fram till slut af 800-talet; *von Dalin* säger, att han blef innebränd vid 780, som så mycket mindre synes ega grund, som hans fader och syster skola 5 år förut bränt sig inne, på hvilka 5 år *Olof* då bordt upptaga Värmland, gifta sig sjelf och bortgifta sin dotter. Kongl. Secretér. *Vilde* bekräftar, att *Ingjald Illråda* föddes 600 och dog 650, som ock torde träffa rättast, då man efter den antagna satsen räknar 30 eller 34 år på hvarje led och man säkert vet, att *Harald Hårfager*, *Olof Trätäljas* sonsons, sonsons sonson var 30 år gammal 884[1]), och således född 854; hvaraf man säkrast kan antaga, att *Olof Trätälja* lefvat i Värmland på 600-talet.

2. *Ingjald.*

Sedan de svenska i Värmland, utan tvifvel af de senare inflyttningarne, så nesligen dödat sin konung och *de förståndigare bland dem* [2]) börjat se sina felsteg, ville de upprätta hvad de brutit, i det de valde hans son *Ingjald* till konung hemma i landet, under det en del uppsökte den yngre sonen, *Halfdan Hvitben*, som efter fadrens fall förmodligen undanstuckit sig, gick genom *Edaskog*, intog Solöar och satte honom der till konung, sedan de ihjelslagit hans syskonbarn, konung *Sölve;* och således lade värmländingarne grund till den norska monarkien.

Det är troligt, att Ingjald, uppmuntrad af sin faders öde, till sitt försvar börjat bygga något af de *fästen*, hvarmed det gamla Värmland prunkat: *Buresås slott*, *Asa slott*, *Gillberga*, *Vermerud* eller den väl förskansade *fästningen på Ruds egor* i Stafnäs.

Men hans lifstid varade icke länge, utan lär han hafva dött i sina bästa år och skall hafva lemnat en omyndig son, *Håkan Ring*, från hvilken farbrodern, *Halfdan* i Solöar, icke hade svårt att lägga Värmland under sitt välde, fast *Håkan* skall hafva fått så godt i stället [3]).

---

[1]) *Lagerbrings* S. R. H. Härmed instämmer äfven *Kaarberg* i det närmaste.

[2]) Ynglinga S. Cap. 48.

[3]) Han blef medregent i Sverige och stamfader för konungarne på Alsnö. (*von Dalin* pars 1 Cap. 14 § 28.) Dock håller *Lagerbring* detta för en ny uppfinning p. 137 och det synes skäligast.

Man är oviss, hvad *Ingjalds* drottning hette. En del kallar henne *Rörek*, några hafva gjort honom till *Sigurd Rings* måg, andra till *Ivar Vidfadmes* och andra åter till hans dotters, *Auda Djupagdas* [1]). *Messenius* nämner hans svärfader *Regner* af Sverige [2]).

3. *Halfdan Hvitben.*

Denne hade blifvit en rik konung i Norge. Sedan värmländingarne insatt honom i Solöar, lade han tillika med våld eller godo under sig *Romarike*, *Hedemarken*, *Thotn* och *Hadaland* samt en stor del af *Vestfolden*, hvilka alla i den tiden voro små riken i Norge. Han var sålunda der en den mäktigaste Fylkeskonung; men han tyckte sig vid broderns död hafva rätt att med Värmland utvidga sina gränser i öster. Då kom Värmland *första gången* till Norge och lydde derunder vid pass 300 år.

Vid denna tid kan man förmoda, att *Dyfvelsten* [3]) blifvit satt till ett landamäre begge rikena emellan, hvilket sedan en tid bortåt förorsakade dyfvel och trätor emellan Sverige och Norge [4]).

Halfdan hade nog att göra i Norge och styrde Värmland genom *Jarlar*; men tiden har lemnat deras namn i glömska. Sjelf bodde han på sina gårdar: *Kongshaug* och *Kongsgaard*, öster och vester om *Glomman* $^1/_2$ mil N. om *Grue kyrka* i Solöar; men hans död timade på *Thotn*, sedan han lefvat ganska länge, och liket blef satt i hög på *Vestfolden*.

Halfdans gemål var *Åsa*, kon. *Östen Hårdrådes* dotter af *Upplanden* i Norge. Med henne egde han sönerna *Östen* och *Gudröder*.

* * *

---

1) *von Dalin* l. c. hyser begge dessa meningar. *Saxo* säger, att han var svåger till *Harald Hildetand*, och hans hustru *Olof Fräknes* moster. Men hans son *Ring* vann *Bråvalla slag*. (Saxo 133 m. m.)

2) *Scond. illustr.* Tom. 1 p. 27.

3) Är en namnkunnig och hos allmogen märklig sten invid Klara elf $1^1/_2$ mil norr om Tingvalla. Hans ställning utvisar, att han med människohänder är ditsatt för någon serskild orsak. Allmogen har om honom många berättelser; men denna meningen är Herr Kyrkoh. *Kihlmans* och tyckes vara den rigtigaste.

4) *Dyfla* är ett i Värmland brukligt ord och betyder träta, vara oens.

Efter *Halfdans* död förblef vestra Värmland hos hans efterträdare i 3 leder oklandradt, då de liksom *Halfdan* lära styrt det genom *Jarlar*, hvilka till större delen tagit namn och minne med sig i grafven. Konungarne voro:

4. ***Östen Halfdansson*** [1].

5. ***Halfdan Östensson Milde och Matniske*** [2].

6. ***Gudröd Halfdansson Jagtekong*** [3].

Denne *Gudröd* var gift 2:ne gånger: 1) med konung *Alfarins* dotter, *Alfhild* af Alfheim och 2) med kon. *Harald den Rödskäggotes* dotter, jungfru *Åsa* på Agder. Med den förra hade han sonen:

7. ***Olof*** *eller* ***Geirstada Alf***

och med den senare:

8. ***Halfdan Svarte*** [4].

När *Gudröd* blef på *Åsas* anstalt ihjelstucken af en hennes kammartjenare, var *Olof* 20 år gammal men *Halfdan* ännu blott ett barn. Derför styrde *Olof* hela riket, till dess brodern blef myndig, då de delade faderns länder emellan sig. Men utom flera landskaper, som dessa herrar mistade inom Norges gränser, gick äfven Värmland ifrån dem och gaf sig frivilligt till konungen af Sverige [5]) ungefär den tid, *Emund Eriksson* hade *Björn på Håga* till medregent.

---

[1]) Han förde krig på k. *Skiölder* i Vörno och röfvade der mycket, men drunknade på hemvägen och blef begrafven i en hög på Borrö vid floden Vaþla. (Man kunde gissa, att Vörno vore *Vermerud* och Borrö *Borevik*, emedan *Vormius* [p. 31] säger, att det skett östan *fjolen;* men det bevisar ingenting.) Han var gift med *Hilder, Erik Agnarssons* dotter på Vestfolden.

[2]) Han dog och sattes i hög på Borrö; var gift med *Hlif,* kon. *Dags* dotter af Västmaren.

[3]) Dennes och de öfriga konungarnes namn och bedrifter äro tagna ur norska konungasagorna hos *Sturlesson* eller Ynglingasagan.

[4]) Han var mycket älskad i alla sina små riken, så att vid hans död delades kroppen i 4 delar och blef begrafven på 4 ställen: i Ringarike, Hedmarken, Romarike och Vestfold. Han var i gästabud en julhelg och tog så mycket till lifs, att, när han reste bort, körde han ned och drunknade i en isvak, der folket vattnade sin boskap och hvilken vak nu var uppfrätt af solskenet. Detta skedde vid gården Rikesvik på sjön *Raunden* (utan tvifvel *Rögden*), då han ej var mer än 40 år gammal.

[5]) Yngl. Saga Cap. 61.

Dock varade detta endast i deras lifstid. *Halfdans* son med *Ragnild*, kon. *Sigurd Hjorts* dotter på Ringarike, *Harald Hårfager*, hade alltför stort mod att se någon af sina tillhörigheter i främmande händer, sedan han en flicka till behag [1]) beslutit att underlägga sig alla riken i Norge, till hvilka större delen han icke egde annan rätt näst kärleken än godtycke och öfvervåld.

Sveriges konungar hade aldrig varit vana att uppbära någon skatt af Värmland, mycket mindre att vistas inom dess gränser vester om Klara [2]); men nu tyckte de vara rätta tiden att taga den emot, då den godvilligt bjöds dem. Man har ingen anledning tro, att *Halfdan Svarte* gjorde häri något hinder, så att *Erik Emundsson Väderhatt* fick vana att fara omkring i landet och hålla gästning eller påbjuda gästabud, som var ett tillräckligt bevis dertill, att en konung hade att säga till i ett sådant land. Han reste till Värmland; men *Harald Hårfager*, som då kunde vara vid 20 år gammal, höll mödan ospard att göra möte. De gästade tillhopa i en gård, fast ingen talade vid annan, och glädjen slutade så, att allt, hvad svenskt hette, blef nedgjordt, der man kom dem öfver, och Värmland lades tillbaka under Norge, hvartill dess innebyggare den gången ej synas hafva varit obenägna.

Kort derpå angrep *Harald* den göthiske höfdingen *Rane* med krig och han måste efter tappert motstånd stupa, då Bohuslän och Dahl såväl som Värmland lades under Norge [3]). Öfver dessa länder satte konungen till landtvärnsmän först sin morbror, hertig *Guttorm*, och efter hans död sin son, *Guttorm;* men *Haralds* sista år var *Arnvid* ensam Jarl öfver Värmland.

Harald var ej mer än 30 år gammal, när Erik Emundsson

---

[1]) *Gyda*, k. *Eriks* dotter af Hordaland.

[2]) Detta bevisar jag af *Olof Skötkonungs* ord emot *Olof Helige*. Han sade: »att ehuru *Harald Hårfager* underlade sig Fylkiskongarne, så vågade han dock icke begära något af svenska konungens rike» (*Sturless*. p. 463); så att *Olof Skötkonung* ännu i sin tid ansåg Värmland för en Norges gamla tillhörighet, den *Hårfager* vågade återtaga.

[3]) *Rane* var af k. *Erik Emundsson* satt till Jarl öfver Värmland, såsom *Norske Kongers Chrönica* pag. 46 uttryckligen nämner, der också min sats än vidare bestyrkes, att Värmland vester om Klara dittills och länge efteråt varit norskt: der står, att »Rane hade sitt land emellan Svinesund och Opslofjorden och sedan NB. öster ut till Götha elf», som ingen annan lär kunna vara än *Klara*.

dog A. 884 [1]), och han lefde derefter mycket länge, så att han fick försvara sin påstådda rätt till Värmland emot konung *Björn Eriksson*, som ej var någon krigshöfding, och således ej heller brydde sig derom efter *Haralds* död, utan lät det ligga oklandradt till Norge.

En tid derefter stod ett möte på Danaholmen 951 emellan de 3 nordiska konungarne: *Emund*, kon. *Olofs* medregent i Upsala, *Sven Otto* af Danmark och *Håkan Adalstens Fostre* i Norge, som var utsatt att afgöra gränstvisterna rikena emellan. Der nämnes väl icke Värmland; men då man vet, att den svenske fullmäktige gjorde så lätt att afstå *Skåne*, *Halland* och *Blekinge* från kronan, kan man lätt sluta, att han äfven så lamt försvarat Sveriges rätt till Värmland, som den hederlige norske konungen varit mån om att påstå sin, så vida den kommit i fråga.

Erik Segersäll, den förut nämda konung *Olofs* broder och efterträdare, skall hafva varit *Hårfagers* måg [2]) och troligen har han gjort så mycket mindre anspråk på Värmland, som han var i så nära skyldskap med norska konungarne.

Men hans son *Olof Skötkonung* lade det A. 1000 fullkomligt under Sverige i en delning af Norges rike efter konung *Olof Tryggvasson* [3]), och *dervid har det sedan ständigt förblifvit.*

II. Om landets beskaffenhet öster om Klara.

Hittills hafva vi betraktat Värmland såsom endast liggande emellan *Klara elf* och *Romarike* med *Solöar* i Norge. Nu fordras, att vi litet tillse, huru vid samma tid stod till med den del, som låg emellan *Svartån*, *Gullspång* och *Klara* och sedan jemväl kommit under Värmlands namn.

Förmodligen har nu såväl som i förra tidehvarfvet den del deraf, som utgör *Visnums*, *Ölme* och ett stycke af *Väse härader*, lydt under Vestergöthland eller Nerike och blifvit styrdt af dess fogdar. Men att dess innebyggare än ej varit af någon myckenhet, kan man fullkomligt sluta deraf, att ännu i *Harald Hårfagers* tid det ansågs som en *stor skog*, *som skilde Götha-*

1) *Lagerbrings* Sv. hist. p. 24.
2) *Botins* utk. till Sv. hist. p. 105.
3) *Are Frode* p. 48.

land och Värmland[1]), förmodligen af det skäl, att folket bodde vidt kringspridda från hvarandra, helst invid stränderna af *Venern, Skagern* och flera sjöar[2]).

Härtill kommer ännu ett: vår tid har bibehållit namn af stora *skogar*, som förr i verlden varit till, men nu antingen alldeles äro utgångna eller ock mycket medtagna och med folk besatta, såsom *Visnumsmoen, Varnumsmoen, Lethstigen, Ölme* och *Väse härads allmänningar, Fernemo* m. m.; men detta kunde ej hindra, att ju flera än 300 hushåll här finge bostad och flera behöfdes ej efter den tidens räknesätt till 3 härader.

Vid den tid *Olof Trätälja* regerade i Värmland, utgaf Vestgöthalagmannen *Lumb* en *lagsamling* till egen och sina efterträdares rättelse på domstolen, emedan förut domarna fälldes antingen efter gammal plägsed eller godtycke. *Hadorph* och flera hafva påttått, att utom i Nerike dömdes äfven i Värmland efter denna lag, hvilket ock måste hafva sin rätta grund, hvad denna *östra del* af landet vidkommer; och lär man ej kunna neka, att den ju lydt till *Vestgötha lagmän* i detta tidehvarf, då *vestra Värmland* hade sin egen lag.

III. Om innevånarnes beskaffenhet och lefnadssätt i allmänhet.

Folket i allmänhet både öster och vester om Klara lefde nu i enfaldighet inom sig sjelfva, nöjda med sin lilla lott, i det att de handterade sin *jordtorfva*[3]), sin *boskap* och sitt *fiske*. Man finner ingen anledning, att de haft någon rörelse eller handel utom sina gränser, och ingen köpstad var i landet, der de kunde få lära hvarken seder eller laster[4]).

Främmande lära de sällan hafva sett; men om det ock

---

[1]) *Sturless*. Tom. 1 p. 89.

[2]) Här får jag i allmänhet göra en anmärkning, som passar till hela Värmland, att de äldsta och flesta hemman merendels äro bygda på backar och höjder vid stränderna af elfvar och sjöar.

[3]) Jag har förut nämt om ovissheten af *rågsäde* vid denna tid. Troligast är, att folket ej vetat deraf; ty då *Harald Hårfagers* sonbarn, de namnkunniga *Gunnils söner*, huserade i Norge, berättar oss historien, att »der var en dyr tid; men när *Håkan Jarl* antagit styrelsen, blef en god årsväxt, så att om hösten växte NB. korn ymnigt och om våren skaffade sig folket sädeskorn». Men *råg* och *höstsäde* nämnes ej (*Sturless*. p. 210).

[4]) Att *Tingvalla* denna tid varit stad, är ej annat än en obevislig gissning.

någon gång händt, hafva sådana varit hjertligen välkomna, hvilken sed på somliga ställen bibehållit sig intill vår tid [1]).

Om *handtverk* och *slöjder* hos våra hedniska förfäder kunna vi ej göra oss några präktiga begrepp af brist på bevis. Dock tycks *Åke Bondes* gästabud gifva dertill någon anledning. *Åke* var i stånd att i nog hast få nya väggboningar och nya käril förgyllda och väl utarbetade till tjenst för en konung, som ej lär hafva rest utan stort följe och således fordrade sådant både väl och mycket, och man kan ej förmoda, att han haft tid på sig att betinga slika saker långväga [2]). Såvida nyckeln till *Saxholms slott* var förfärdigad i hedendomen, så blir ock den ett godt bevis, att smideskonsten i denna tid icke legat i lägervall hos värmländingarne. Något kan man ock sluta af penningarne, som blifvit funna vid *Presthamna* i Kihls härad.

Utom allt umgänge med främmande hade de inga *landsvägar* eller *broar* i allmänhet af nöden. Byar emellan fingo de vägleda sig så godt de kunde. Att ock *sjöfarten* i början var ringa och usel, bevisar nogsamt den omständigheten, att i Venern fans ej mer än en enda *båt* åt hela den trakt, der *Viking Jarl* bodde [3]); men så kom dock snart segelfarten i gång, sedan 2 slags folk blefvo boende omkring Venern och sedan konungarne fingo nödigt att göra sina resor till och ifrån Norge.

Sina döda begrofvo de antingen *brända* och lagda i *krukor*, som nedsattes i deras *ättehögar*, eller ock lade de dem *obrända* i *jordhögar* eller *stenkummel.* Förmodligen hafva de på en och samma tid ömsom brukat bådadera och deruti gjort mera skillnad på stånd och villkor än på tideräkningen.

Domaresäten hafva de öster om Klara boende haft på åtskilliga ställen, som vi framdeles få anmärka; men för den vestra orten var utom allt tvifvel högsta och förnämsta *domplatsen* vid *Hargene gård* 1/2 mil söder om *Sifhälla bro*, der *Olof Trätälja* förmodligen sjelf dömt och der de norska Jar-

[1]) Folket isynnerhet åt den kanten af norska gränsen har intill vår tid haft serdeles beröm för *gästfrihet,* så att de ock räknat för skam att taga betalning för herberge, tjenster och skjuts, och torde man i den delen ännu knappt finna bevågnare folk i hela riket.

[2]) En slags vacker *väggbonad* bereda de ännu sjelfva isynnerhet i Jössehärad på både ylle och linne.

[3]) Det var omkring *Trätäljas* tid. (Se slägttab. N:o 1 och *Torsten Vikingssons* saga.)

larne skipat lag och rätt. Man har väl föregifvit, att *värmländingar af hedenhös haft sitt landsting eller domplats vid Tingvalla* [1]); men som inga spår finnas derefter på sjelfva orten, ej heller något fins derom i ålderdomen (= fordomtima) skrifvet, så håller jag troligt, att Tingvalla blifvit värmländingarnes allmänna mötesplats till flera nödvändigheter, sedan der blef liksom en medelpunkt i landet efter *Olof Skötkonungs* tid.

Ibland flera *landskapslagar*, som kon. Carl IX nämner i *företalet* till k. *Birgers lagbok*, är ock *Värmlands*, hvaraf man i början kommit på den tanken att göra *Dahle-lagen* till densamma. Många hafva ock trott sig hafva skäl att sluta, det Värmland aldrig haft någon egen lag, utan i allt berott af Vestgötharnes nåd[2]). Detta har ock varit en gåta svår nog att lösa allt intill vår tid. Men om det ligger någon heder uti att skryta af egen landskapslag, så tillkommer den också Värmland hädanefter ostridigt. Man har ändtligen funnit ett gammalt handskrifvet document, som tydligen nämner Värmlands lag före Digerdöden [3]) och sålunda lär väl ingen kunna neka, att ju grund lades till densamma i hedendomen och troligen redan i *Olof Trätäljas* tid, hvarifrån den efterhand blifvit tillökt och förbättrad. Såvida denna icke är den nu s. k. Dahlelagen, så måste han vara alldeles förkommen, hvilket ej bör räknas för underligt hos ett folk, som knappt kände blotta namnet af vitterhet. Och således kunna vi icke heller veta, i hvilka delar han öfverensstämde eller var olik med öfriga landskapers lagar.

Gudstjensten var efter tidens sätt. Sedan de hedniska offerpresterna voro en hufvudorsak till *Olof Trätäljas* fall, finner man lätt, att han vårdat sig om någon slags gudstjenst bland sina undersåter, och blir svårt att neka, det han vid Gillberga *(Gaulum)* låtit bygga ett *afgudatempel*, och man kan äfven föreställa sig, att han i allt detta såsom en *Odens* ättling velat

---

[1]) *Rhyzelii Episcoposcop.*

[2]) Biskop *Rhyzelius* var så viss härpå, att han tilltrodde sig kunna *positivt* säga i Biskops-Chrönikan: »Sant är det, som *Joh. Hadorf* uti företalet till Dala-lagen skrifver: Värmland har uti äldsta tider varit en Lagsagu med Vestergöthland och thes lag brukat» . . . men numer blir det icke sant.

[3]) Ibland de flera *documenter*, som Herr Camer. *Fredr. Fryxell* uppletat i Kongl. *Antiquitets Archivo* och mig *communicerat* till stor nytta för de 2 nästföljande tidehvarf, är ock ett »fastebref för en fru *Ingrid* på gården Sigtrygsbol, som hon af sin man *Greger Lange* fått i morgongåfva efter *Värmlands Lag*. Dat. *Myldesviks* kyrka *in Crastino Fil. Jac.* 1347.

efterapa Upsala *tempel*, fast utgången visade, att han dervid hade mindre vördnad för afgudar än politiska orsaker. Jag vill icke nämna, att flera af våra häfdatecknare utgifvit honom för den första christna konung i Sverige.

Hvad man anfört om detta *tempels* helgande åt *Cybele* [1]), torde mest härröra från gissningar för namnets likhet med Sifhälla; men sannolikare skulle man komma på den tanken, att det *var helgadt åt Thor, innehöll 100 gudar* och *blef förstördt på Erik Segersälls tid* [2]). Då reste norska Jarlen, *Håkan Sigurdsson den rike*, genom *Öster-* och *Vestergöthland* till Norge och brände på vägen ett sådant *tempel*. Hade detta skett i *Skara*, så hade det näppeligen kunnat blifva uppfördt igen till *Ragvald Jarls* tid [3]) och annorstädes fins ingen anledning, att något sådant varit.

Hvilken väg *Håkan* tagit antingen åt *Vadsbo* eller från *Kalland* till Värmland och åt Solövik, så hade han dock derigenom genaste vägen till *Trondhjem*, dit han strax efteråt öfver fjällen reste [4]). Således tycks man icke så utan skäl antaga *Håkan Jarl* för *Gillberga afgudatempels baneman* [5]).

Vid denna tid började christna läran efter hand framlysa i Norge. Håkan Adalstens Fostre [6]) gjorde början och fick för mycket motstånd, så att igenom honom ingenting dervid kunde uträttas i Värmland. Emellertid hade likväl den nitiska och och berömliga Sveriges apostel, *Ansgarius* [7]), äfven redan predikat i Värmland och tvifvelsutan bjudit till att inplanta så mycket ljus hos dess innebyggare, som möjligen kunde ske hos

---

[1]) *Kaarb. Diss. de Vermlandia.*

[2]) *Ol. Trygvassons* saga p. 59.

[3]) Skara Afgudahus var i fullt flor, när *Sigvater Skald* kom dit till *Ragvald* (Heims Kr.); men då var det andra redan brändt af *Håkan*.

[4]) Hela denna händelsen omtalas af *Sturlesson*.

[5]) *Håkan* var en gång drifven ur Norge af *Olof Tryggvasson* och förut af kon. *Haralds* söner; men han härjade ock i Göthaland, så att han var vän med hvarken Sverige eller Norge.

[6]) Denne var *Harald Hårfagers* yngste son och tyckes vara en af Norges största konungar. Han var uppfostrad hos konung *Adalsten* i England och hade der fått smak för den christna läran; men måste lemna sina undersåter att qvarblifva vid hedendomen, hvilket så ångrade honom, att då han på dödssängen blef tillfrågad af sina vänner, »om han icke på christligt vis ville blifva begrafven i England?» svarade han: »Jag har lefvat som en hedning och bör derför ej få annan begrafning än en hedning. *(Sturlesson.)*

[7]) *(Adam. Brem.)* Han var en munk från klostret *Corbey* i Vestphalen och är den första, som man med visshet kan säga hafva predikat i norden.

en så rå och okunnig menighet, som han den tiden lär hafva funnit för sig. Det skall hafva skett 829 [1]), då *Geirstada Alf* regerade, men ovisst i hvilken del af landet han varit eller om han predikat både öster och vester om Klara elf.

Man kunde förmoda, att de *brehmiska* och *engelska* lärare, som efter honom kommo till norden, äfven sträckt sin omtanka till Värmland; men man saknar dervid bevis på mer än 100 år och våra förfäder lefde i ett dubbelt mörker, så att de ock slogo ihjel en man vid namn *Thorger*, hvilken för afsigter eller af nit vågade säga dem vägen till himmelen [2]).

Denne *Thorger* lär hafva varit densamme, som egde *Olof Tryggvassons* halfsyster, *Ingrid*, till hustru och bodde i Viken, så att han ej hade lång väg till Värmland.

Olof Tryggvasson var ganska nitisk att utbreda christendomen i Norge. Ovisst om han sökte öfvertyga folket om den nya lära, han ville påtruga dem; men antingen skulle de dö, hvartill han uppfann tusende grufliga sätt, eller skulle de låta döpa sig.

Ibland de lika ifriga apostlar, han vann för sitt ändamål, var äfven *Thorger* en. *Thorger* hade sjelf blifvit döpt af konungen och hjelpte honom sedan att med eld och svärd, kraftiga bevis! fortplanta christendomen. Såsom värmländingarnes granne lär han hafva trott sig göra Gud en tjenst med att otidigt och utan foglighet omvända dem; men de stodo med så domväldiga skäl ej att öfvertyga, utan då han med mun och vapen predikade för dem om evigheten, sände de honom i förtid dit och en vidskeplig efterverld gjorde honom till ett helgon, som länge dyrkades både i Värmland och Norge, fast han i sin lifstid lär på båda ställen ingenting uträttat, om icke att gifva dem en afsky för christendomen.

Vid de många färder, som denna tid anställdes från Norge till England, der christendomen redan flera 100 år varit i flor, kan man skäligt förmoda, att både norska och värmländingar fått något slags begrepp om honom; men folket fann ändock rådligast att qvarblifva i sitt mörker. *Deras förfäder hade i*

---

[1]) *Lagerbring* l. c. pag. 25.

[2]) *Torfæus* Tom. IV pag. 172 omtalar, att detta helgons graf blef af värmländingarne visad för kon. *Håkan* i Norge vid gården *Strand*, hvarom framdeles.

långliga tider lefvat i hedentro och alla mått väl[1]. Skulle de ändra den, kunde de ej förespå sig annat än bistert öde och hård medfart af gudarne. Härnäst få vi åtminstone till namnet betrakta dem såsom christna.

IV. Om höfdingar och andra märkliga män.

Af brist på tillfälle och derför, att landet merendels hade ständig frid inom sig, vore icke underligt, om få värmländingar blifvit namnkunniga i detta tidehvarf. Men att hjeltemod från sjelfva första början ej trutit dem, derpå kan man anföra ett märkligt exempel.

Det namnkunniga *Bråvalla slag* stod ej långt efter *Olof Trätäljas* ankomst till Värmland[2] emellan *Harald Hildetand* i Danmark och *Sigurd Ring* i Sverige, hvilken erhöll segern. Denna *Sigurd* var sjelf en tapper herre och höll sig i slaget alltid der, det mest gällde. Han hade krigsfolk uppbådadt till otalig myckenhet både från Norge och Sverige; men ur hela hopen utvalde han till hofmän, som ständigt skulle vara honom närmast, mest värmländingar och vestgöthar[3] och *dessa högmodiga herrar*, säger en viss Auctor, *hade sammansvurit sig tillhopa i ett sällskap och afskilt sig ifrån den öfriga delen af krigsfolket*[4]. Man har i behåll namnen på en del af dem och voro dessa följande: *Ake*, *Evind*, *Hildir* och *Hildirs* son *Hrane*, *Sten* af Venern, *Styr den Starke*, *Sven den Kullote*, *Soknar Sote*, *Hrokel Herkia*, *Rolf den Qvinske*, *Dag den Tjocke*, *Fahle den Göthske*, *Greck Snare*. *Saxo Fleitir*[5], *Gromer af Värm-*

---

[1]) Sådant svar fingo de norska konungarne, då de gjorde allmogen föreställning om christendomen.

[2]) Detta slutar jag deraf, att *Saxo Fletir* och *Olof Fräkne* bevistade samma slag. Canc. R. *Lagerbring* utsätter *Sigurd Rings* regering emellan år 700 och 750; men *v. Dalin* utstakar mera visst årtalet 812 för Bråvalla slag. Vid detta sista isynnerhet möta omständigheter, som äro svåra att utreda. Får man göra *Saxo Fletir* till *Suno Fletter* (*Lagerbring* p. 140), så torde ock hela *Olof Fräknes* mågskap hos *Trätälja* försvinna, och hans svärfader hade då varit någon yngre k. *Olof* i Värmland. *Sturlesson* nämner icke *Olofs* dotter och *Saxo* kallar honom icke *Trätälja;* men jag inlåter mig ej här i någon tvist.

[3]) *v. Dalins* S. R. H. pars 1. Cap. 15. § 18.

[4]) *Saxo Grammaticus* beskrifver dem med sådana ord.

[5]) Alla omständigheter tyckas intyga, att denna *Saxo* är densamme som *Olof Trätäljas* fosterbroder, såvida *Olof* är densamme, som lefde i Harald Hildetands tid. (Se vid. krigen N:o 3.)

land[1]) m. fl. När nu vårt land kunde utrusta sådana hjeltar, då det låg än i sin linda, så kan man förmoda, att deras antal ökt sig i samma mån, som dess innevånare tilltogo, om de eljes fått lika tillfälle att visa sig.

Landets höfdingar

har jag ej igenfunnit flera än dessa 3 nedanskrifna, hvarvid man dock bör märka, att de vester om Klara både *skipat lag och rätt och indrifvit skatten*, d. v. s. att de varit, såsom *Atle Jarl*, både *lagmän* och *fogdar*, då deremot *landets östra del* kanske hörde till *Nerikes fogde* och *Vestgötha lagmän*.

1. *Thor Jarl af Värmland* har lefvat ungefär i *Östen Halfdanssons* och *Halfdan Mildes* tid; ty han var gift med *Ragnar Lodbroks* dotterdotter *Isgerd*. Hennes fader var en engelsk herre vid namn *Steinar*, som var gift med *Olufa* eller *Alöf*, *Raynar Lodbroks* och *Thora Borgarhjorts* dotter[2]) Troligt synes, att denna *Steinar* bott på *Borgås* eller *Buresås slott* i Blomskog.

2. *Rane hin Göthske* har varit en så rik och mäktig man i sin tid, att ock efter hans död det land, han hade att råda öfver, fick af honom namn och blef kalladt *Ranrike*. Kon. *Erik Emundsson* i Sverige ville nyttja *Harald Hårfagers* ungdomsår, lade Värmland under sig, tog skatt deraf och satte denne *Rane* till *Jarl* deröfver, så att *han hade sitt land emellan Svinesund och Opslofjorden och sedan öster till Götha elf*[3]); men sedan oenigheten brast ut emellan konungarna, blef slutligen *Rane* slagen af *Hårfager*[4]).

---

[1]) Han synes vara densamme, som Grums härad fått namn af.

[2]) *Lagerbrings* S. H. p. 337.

[3]) Alldeles så lyda orden i *Norske Kongers Chrönica* af O. V. D. (p. 46.)

[4]) Efter *Ranes* död satte *Hårfager* sin morbror och Hofmarskalk, Hertig *Guttorm*, öfver allt det land, *Rane* förut innehaft. När Hertig Guttorm dött, fick konungens son med Åsa, *Håkan Griorgarsson* Jarls dotter, *Guttorm*, samma förläning; men hans bröder tyckte, att för mycket kommit på hans lott, hvarför de angrepo honom med krig och han blef slutligen slagen af *Sölve Klofve*. *Guttorms* broder, *Geirstada Alf* eller *Olof Digreben*, underlade sig sedan hans länder; men han måste stupa för sin broder, kung *Erik Blodöx*. Sedan *Adalstens Fostre* blifvit konung, återgaf han till *Digrebens* son, *Tryggva*, alla hans faders länder; men hans syskonbarn, *Eric Blodöxes* söner, gjorde honom alltid besittningsrätten stridig, intill dess de hunno att försåtligen dräpa honom; och i en sådan villervalla är troligt, att värmländingarne ej riktigt visste, hvilken de skulle hålla med eller hvem de borde lyda.

3. *Arnvid Jarl* rådde öfver Värmland i *Hårfagers* sista lefnadsår. Förmodligen har han både dömt och uppburit skatten på konungens och prins *Guttorms* vägnar, hvilka borde hafva hälften deraf hvardera. Men denne *Arnvid* var mycket trög att sända landtskylderna från sig. I den oreda, som då uppväxte mellan *Haralds* ostyriga söner, hade han snarare trott sig om att fiska i grumligt vatten och behålla Värmland på sin lott. Dock gjorde han ingen svårighet vid att utlemna skatten, då den kräfdes; men han hade ett annat medel att få den tillbaka. Han lade spejare på *Edaskog*, der konungens sändebud skulle resa fram, och det var en stor lycka, om de sluppo undan med lifvet, sedan allt blifvit dem ifråntaget, som de fört med sig härifrån, hvilket mera lär hafva bestått i *ätande och nötande varor* än i *penningar*. Till slut ville ingen resa denna äfventyrliga väg och var det alltid ett tecken till onåd att blifva i detta ärende hitsänd från Norge. Konung *Harald* dog och *Arnvid* bibehöll sig vid embetet, till dess *Håkan Adalstens Fostre* blifvit konung, så att *Arnvid* förmodligen varit en af *Tryggvas* förmyndare. *Håkan* sände en våghals, *Eigil Skalagrim af Island*, till *Arnvid*, hvilken blef väl emottagen och trodde sig vända med välförrättadt ärende; men han blef icke dess mindre på hemresan försåtligen angripen. Då blef *Arnvids* välde ute och han måste söka sin säkerhet i Sverige, dit han tog med sig sin son *Atle*, som sedan för nidingsverk och illgerningar blef drifven i landsflykt derifrån[1]).

Flera Jarlar och höfdingar öfver hela landet under föreningstiden med Norge har jag ej funnit och få vi nöja oss med dessa, då tideböckerna förtegat de öfriga. Öster om Klara lär landet, som sagdt är, hafva haft lagmän och fogdar tillsammans med *Vestergöthland* och *Nerike*, hvilka således egentligen höra till dessa landskapers historia.

Andra märkliga män.

Jette i Stensrud i Fryksdalen omtalas än i dag mycket och torde vara samma man som den *Sten af Venern*, hvilken var med i Bråvalla slag och har kanske gifvit Stensrud namn[2]).

---

[1]) *Lagerbring* S. H. p. 337.

[2]) Profess. A. *Celsius in Diss. de Verendiâ statuerar* ex Torfæo, att Bråvalla slag stått vid A. C. 735.

Han skall hafva varit ganska stark, så att ock en lättrogen efterverld skrifvit på hans räkning, att han kastat en *stor sten* från sitt land i vester till *Jättekärnslandet* i öster öfver sjön *Rottnen*, då han varit vred på en qvinna *Gö* (*Gyda*) i *Jättekärn*, hvilken dock ej varit mindre rask, än att hon sändt honom en lika gåfva tillbaka [1]). Sådant skrock finnes på flera ställen i Värmland [2]). Det bevisar intet mer än att någon gång i verlden der bott ett stort och starkt folkslag.

Thori Jotun (*Thore Jätte*) *af Werma* har tvifvelsutan varit en ansenlig och märkvärdig man i sin tid här i landet, emedan han hade den äran att hysa kungliga personer. *Raumer* kom en julhelg till honom i gästabud och han hade en dotter, *Bergdisa*, som ej var blyg för främmande. *Raumer* anstod henne väl och huru de lekte tillsammans i julhalmen, så fick hon en kärlekspant af honom, som länge bibehöll hans minne. Eljes egde *Thori Jotun* äfven en son, som efter honom bodde i Värmland, kallad *Bergfinn*, hvilken troligen anlagt sin bostad i *Bergja* ej långt från *Lysa elf* 2 mil S. om Thorsby invid Fryken. Det synes ej olikt, att *stenkumlen* vid Frykens strand emellan Thorsby och Bergja tjent till lägerstäder för *Thori Jotun* och hans slägt, och att således dessa nämda i sin tid passerat för *Fryksdals* herrskaper.

Raumer har icke varit mindre märklig på sin ort än *Thori Jotun* på sin. Jag finner anledning att anföra honom i Värmland vid *Trätäljas* tid, fast andra velat göra honom flera hundratal äldre [3]). Om än det mesta, som angår hans ålder, består i misstag och gissningar, så är dock otvifvelaktigt, att han en julhelg kom till *Thori Jotun af Verma* och vann der sådant tycke hos hans dotter, *Bergdisa*, att hon en tid derefter

---

[1]) Om denna qvinna finnas eljest många andra berättelser. *Stenarne* uppvisas ännu och lär fabeln blifvit tagen deraf, att naturen ställt dem så jemnt emot hvarandra, och att de äro något olika de andra stenarne, nästan som *Bautastenar*. De hafva blifvit mig visade af Herr Comministern Math. Brand.

[2]) I Bjurkärn å ömse sidor om Ullvettern, af hvilka den vestra kallas *Ristestenen;* i Visnum emellan Blaxmo och Backa; i Gunnarskog på Tobohlsskogen; i Ekshärad emellan Hökeberget och Aurena; i Frykerud emellan Eskebolsberget och Karsbols kulle; vid Gillberga emellan begge stenkumlen öfver elfven — och oändligen flera. Detta öfvertygar oss, att våra förfäder icke varit mindre lättrogna än en del af våra samtida, om deri kan gifvas någon tröst.

[3]) Detta kommer deraf, att han i *Fundin Noregur* nämnes för skandinaviska höfdingens, *Thore Snärson,* sonson, men huru det träffar in. Se Tab. N:o 1.

gaf honom 3 söner på en gång[1]). Jag har förut anmärkt, att *Raumer* måtte vara en af de första, som upptagit *Nordmarks härad*, och sedan längre in i Norge Raumarike allt intill Opslofjorden, hvadan han ock fick en prinsessa af Alfheim till gemål[2]). Det är icke olikt, att hans efterkommande genom sonen *Alf*, hvilken af sin fosterfader och morbroder, *Bergfinn*, i Värmland blef kallad *Finn Alfr.*, lång tid styrt denna nämda del af Värmland, då de andra sönerna besuttit andra härader eller landsträckor[3]).

Åke Bonde var en hederlig odalman, som tjent *Halfdan Svarte* och härstammade från *Olof Trätäljas* män. Han bodde i Värmland i *Hårfagers* tid och fick på en gång den olyckliga heder att emottaga tvenne konungar till gäster i sitt hus. Den svenska konungen *Erik Emundsson* var äldre; honom inrymde han derför i sin gamla gäststuga, der han brukade all sin gamla vanliga inredning, fastän allt på hederligt vis. Men åt den norska, *Harald Hårfager*, lät han uppföra en ny sal, tilllaga nya mat- och dryckeskäril och fägnade för öfrigt båda konungarne på bästa sätt. Då de skulle resa bort gaf *Åke* åt dem båda hederliga skänker, men sin 12 års gamla son, *Ubbe*, gaf han till öfverflöd åt kon. *Harald*. Svenska konungen for först bort och *Åke* följde honom på vägen. Då frågade *Erik*, *hvarför han gjorde den skillnad på konungarne, att han hade allt nytt åt Harald? Åke* invände, att han menade intet ondt dermed, utan *han gaf Harald ny redskap, efter han ännu var ung: men Erik fick det gamla för hederns och ålderns skull.* Konungen fann sig ej nöjd med det svaret; han tyckte sig hafva rätt till Värmland, sedan dess innebyggare i *Halfdan Svartes* tid gåfvo sig under Sverige, och frågade derför *Åke om han ej visste*, det *han var hans man?* Men *Åke,* som både efter födseln och naturen hade mer böjelse för Ynglingastammen, svarade, att *han ansåg äfven så väl konungen för sin man.* Mera behöfdes

---

[1]) *Alfbjörn,* konung i Römedal och Alfheim, *Brand* i Gullbransdal och *Alf,* som troligen stannat i Värmland.

[2]) *Hilda,* dotter af *Godbrand hin Gamle* i Alfheim; med henne egde han 4 söner: *Gudröd, Höder, Hadinger* och *Ringer.*

[3]) *Finn Alfr* var gift med *Svanhilda Gullfjäder,* dotter af *Dag Dellingsson* och *Sola Mundelfare.* Af deras son, *Svan hin Röde,* tyckes Svanskog hafva namn. *Svan* var fader till *Sjöfare.* hvars son, *Ulf,* synes hafva varit samtida med *Harald Hårfager.*

ej att uppreta konung *Erik* till vrede. Han drog sitt svärd och det blef på skogen *Åkes* bane [1]).

Skoglar Toste var en märklig viking i *Erik Segersälls* tid och hans gode vän. Af honom skall *Tostebol* i Jössehärad hafva namn, och har han egt stor egendom i Vestergöthland och Värmland. Hans dotter *Sigrid Storråda* egde *Erik Segersäll* i Sverige och *Sven Tjuguskägg* i Danmark. [2]).

V. Om krig i eller vid Värmland i detta tidehvarf.

1) *Torsten Vikingsson* hade 8 bröder: *Thorer*, *Finnur*, *Ulf*, *Sten*, *Hromund*, *Fimboge*, *Östen* och *Thorgeir*. Kon. *Niorve* i *Uplanden* hade ock 9 söner: *Jokull*, *Olof*, *Grymer*, *Geytur*, *Teytur*, *Tyrfinger*, *Geyr*, *Grane* och *Toti*. Dessa 18 lekte en gång isboll och *Olof* tappade emot *Thorer*, hvaraf han blef förtörnad och slog den andre i hufvudet med sältran. *Thorer* var modig och hetsig och kunde ej tåla detta, hvarför han slog Olof till döds, då de kommo hem. *Viking*, som var *Niorves* Jarl och gode vän, upptog denna sin sons gerning illa; dock skaffade han sina söner undan till en ö i Venern, hvarest den tiden ej fans mer än enda båt. Konungon ville ej söka hämd, men *Jokull* blef så mycket strängare och fick omsider af två trollkarlar *Göte* och *Ö-Göte* veta, hvar Vikings söner uppehöllo sig. Jokull for dit på isen med sina bröder och flera, ett antal till 30 man utom *Göte* och *Ö-Göte*, och blef först inne på ön och sedan ute på isen ett så skarpt fäktande, att till slut ej stodo på benen flera än *Jokull*, *Grymer* och *Ö-Göte*. Ehuru nu dessa 3 sågo jemte sina bröder och stridsmän alla sina flender fallna, hängde dock en sådan fruktan i dem för *Torstens* bekanta hjeltemod, att de ej vågade resa sin väg, utan att till mera säkerhet afhugga hans hufvud. Men de råkade i stället och af våda en sin egen broder och reste derpå nöjda bort. *Torstens* öde var icke ännu att dö, utan när hans fader en stund derefter kom på stället, fann han honom och *Thorer*

---

[1]) *Sturlesson* och norska konungasagorna p. 47.

[2]) Om *Græim, Svelting, Hök* och *Bold* i Elfdalen, *Gromer* i Grums härad, *Göthe* i Jössehärad vet man föga mer än det, som redan är anfördt. *Gunde* vid Gundeshög antingen i Elfdalen eller Ves härad, *Sibbe* i Visnum, *Saxe* och *Ramund* i Ölmehärad få vi framdeles igen; åfvenså *Atle Jarl* i Gillbergs härad och några andra.

ännu lefvande och körde dem hem till sin by. Sedan de blifvit läkta af sina sår, satte de båda sitt nöje i att hämnas på *Jokull* och voro vid alla tillfällen honom till besvär [1]; men detta hör ej hit. Såvida *Sturlessons* ättartal om Alfheims konungar och *Torsten Vikingssons* i hans saga äro riktiga, så har detta tilldragit sig i *Olof Trätäljas* tid [2].

2) Tvenne konungar af namn *Halding* höllo ett slag med konung *Olof af Gardum*, den jag håller för *Olof af Gaulum* eller *Trätälja af Gillberga* [3]. Detta skedde äfven på Venerns is. Haldingarnes landtvärnsman, *Helge den Fräkne*, blef väl slagen i striden, men *Olof* fick icke dess mindre ett stort nederlag. Dock hade han i sin hop en mäktig och namnkunnig kämpe vid namn *Hromunder Gripsson*, som sedan slog båda Haldingarne och sålunda tog hämd för *Olofs* nederlag. Af denne *Hromunder* skall *Ramundaboda* hafva sitt namn [4], äfvensom man håller före, att han ligger begrafven på *Ramholmarne* i Ölme härad.

3) *Gunde* var en höfding öfver Telemark i Norge i *Harald Hildetands* tid, hvilken med sin son *Grim* lade sig på den vanliga och den tiden hederliga adliga öfningen att röfva och plundra folk. Detta skedde på *Edaskog*, der de nykomna Göthes-härads innebyggare förmodligen hade något, som lyste svultna gäster i ögonen. Men den norske prinsen *Olof Sigurdsson*, som ville bana väg till *Olof Trätäljas* och hans dotters högaktning, fann här både tillfälle att visa sin tapperhet och att för första gången göra Värmlandskonungen sig förbunden. Edaskog var på den tiden stor på både Solöars och Värmlandssidan och ganska mörk med djupa dalar, så att han var ett tjenligt ställe för sådant folk som *Grim* och *Gunde*. Men *Olof* uppsökte dem med hela sitt följe och gaf dem sin förtjenta lön.

Han drog efter dem öfver en *stor elf*, som hade en stark

---

[1]) Läs flerstädes i Torsten Vikingssons saga.

[2]) Se Tab. N:o 1.

[3]) Efter värmländingarnes dialekt är icke ovanligt, att bokstäfverna *l* och *rd* blandas om hvarandra, så att i st. f. hård säger man *håhl;* jord *johl;* bord *bohl* m. m.; så kunde ock en okunnig historieskrifvare några hundra år efteråt af *Gaulum* göra *Gardom*, hvilket sista våra bönder ej gerna skulle uttala annorlunda än *Gahlom*.

[4] (*Lagerbr.* p. 335. Öster i Värmland är en allmän berättelse, att på en tid lefvat 3 märkliga män. *Sibbe* på Sibberön, *Saxe* på Saxholm och *Ramund* på Ramholmarne. Vi få framdeles se, huru detta träffar in.

och strid fart och var ganska djup emellan de många hemliga klippor, som voro der [1]), och träffade omsider deras stall i ett mörkt kärr, släppte ut deras hästar och satte sin i stället. När *Gundes* dräng *Tocke* ville förvägra honom sådant, krammade han honom till döds med händerna och gick sedan emot kämparna, dem han strax gaf dödliga sår. I dödsångesten ville de göra sitt fall märkligt, föllo på knä och skröto, att de skulle hugga händer och axlar af *Olof;* men den ene föll snart för hans värja, den andre ref hans hund till döds, och han upphängde dem i en hög galge, sedan han till angelägnare behof undangömt deras skatter [2]).

4) Ej långt derefter fick *Olof* nytt tillfälle att visa sitt mannamod inom Värmlands gränser. Efter denna första seger kan man tro, att han hälsat på *Göthe*, blifvit der med all slags höflighet emottagen och att han der blifvit vidare underrättad om prinsessan *Åsa*, hvilken nu var utställd för en förtretlighet, som lätt kunnat störa all hennes lycka och lär hafva grämt henne så mycket mer, som hon i sin menlöshet ej visste förut af något ondt.

Två öfverdådiga slagskämpar från Norge, *Skati* och *Hiali*, som voro bröder och vandrade vidt och bredt omkring efter rof, hade fått se henne, och hennes skönhet hade förtjust dem. De ansågo hennes fader med det förakt, att de väl kunde med eller mot hans vilja taga dottern, efter hon fallit i deras tycke. Dock voro de vid sina otillbörliga anbud så vida hederliga, att de ej strax ville röfva henne med våld, utan utsatte viss tid för konungen att försvara henne.

Saxo säger väl, att en af konungens söner var då hemma, men det är troligt, att han varit yngre och ej blifvit vidare bekant, men att *Ingjald* och *Halfdan* varit borta, ty deras öfriga hjeltedater utvisa, att de ej voro räddhågade och dessa våghalsar hade förmodligen utsett en sådan tid. Men konungen, som nu sannolikt var enkling och gammal, var tillika försagd och rådlös.

Under första sorgen kom till kungsgården en yngling i usel klädbonad, och som landet den tiden ej behöfde hysa tiggare och kanske hvarje undersåte var till utseendet känd vid hofvet,

---

[1]) Förmodligen *Gunnarskogself*, som deraf fått namn.
[2]) *Saxo grammat.* Lib. VII p. m. 151.

så märkte snart en och hvar, att denna var en främling. Prinsessan ansåg honom ej utan rörelse och hon kände hos sig en aning, som hon förut ej var van vid. Slutligen fattade hon ett beslut att med honom lefva och dö, om han kunde och ville frälsa henne.

När den obekante tog larfven af, så var det prins *Olof Sigurdsson*, som bad dem alla vara vid friskt mod, det skulle ingen nöd hafva. När de fingo se den reslige prinsen med sitt höga ansikte och gula vackra hår, blef glädjen större än sorgen förut; mest kan man tänka hos fröken *Åsa*, när hon fick höra, att *Olof* beslutit vinna henne med svärdsegg eller ock sätta lifvet till. Kärleken vågar allt.

Kämparne kommo å föresatt dag i medfölje af 10 män och pockade starkt, att antingen konungen skulle slås med dem eller utlemna sin dotter; men han svarade att *han skaffar man i sitt ställe*, som i den tiden väl ej var någon hjeltesed, dock för hans ålder bör ursäktas.

Konungasonen utbjöd sig ensam emot alla 12 med ett enda förbehåll att få hafva ryggen fri och ingen skulle bakifrån stjäla sig på honom. Detta beviljades och slaget gick för sig på en holme i Venern, som nu kallas *Bärön* [1]), hvilken inom kort blef de 12 stormunte hjeltarnes graf, som blefvo hoptals nedgjorda af Olofs svärd *Loghti*, och han vände med seger och heder tillbaka till kungsgården strax invid på fasta landet, hvilken från denna dag burit namn af dessa 2 öfverdådiga sällar: *Hjälleskata* [2]).

Åsa var icke sen att kasta sig i armarne på en prins, som utom stora personliga egenskaper, hvilka ensamt nog stucko henne i ögonen, tillika hade den förtjensten att hafva vågat lifvet för hennes frihet och ära; och han var glad att få en så kär belöning. Af dessa och flera manliga gerningar, isynnerhet att han ihjelslog en *Thore* och hans kämpar i Danmark, fick *Olof* det tillnamnet *hin Fracke* [3]) eller frimodige och raske. Han blef konung i Danmark efter *Hildetands* fall vid Bråvalla och stamfader för en vidlyftig konungaslägt.

---

[1]) Men eljes skall den rätteligen heta *Bergön* (pr. N. Spak M. S.).

[2]) *Saxo gr.* Lib. VII pr. 160.

[3]) *Frack* är ett gammalt ord i Jössehärad. *Frack gut* är så mycket som hurtig gosse, den ingen jänta gerna gifver korgen.

5. *Guntion*, *Gaution* eller *Gunde* skall hafva varit en svensk konung *Alariks* son och någon slags höfding öfver Värmland och Solöar [1]). Dessa båda angrepo gemensamt den göthiska konungen *Gestiblind* med krig; men som han ej såg sig i stånd att försvara sig, sökte han hjelp hos en konung *Frode* i Danmark, som sände honom till hjelp både schlaver och norrmän under *Gottskalk* eller *Skalk Skånings* och en nork mans, *Erik*, anförande. Dessa ihjelslogo strax *Gunde* i Värmland och satte honom i en hög, som ännu på 1200-talet hade namn af *Gundehög*, och *Alarik* föll sedan i envig mot *Erik* [2]).

6) *Göthar* var en konung i Sverige, utan tvifvel Vestergöthland [3]), som oförsigtigt lät döda eller sjelf slog till döds en förnäm svensk man vid namn *Sibbe* endast af misstanke, att han skulle vara för mycket bekant med konungens syster. *Sibbe* hade qvar i lifvet några slägtingar och vänner, som ville hämnas hans död, men de sågo sig för svaga emot *Göthar* och begärde hjelp af konung *Jarmerik* [4]) i Danmark, som kom dem med en krigshär till undsättning och slog Göthar ihjel samt underlade sig hans rike [5]).

I alla våra *fornsagor* lär knappt någon *Sibbe* vara nämd utom på detta stället. Men längre fram vid Ölme härads beskrifning i detta tidehvarf få vi märka, att en *Sibbe* på *Sibberön* är ännu i den landsorten ganska namnkunnig. Det ser mycket likt ut, att han kunnat vara *Göthars* undersåte och landtvärnsman å denna orten, som nu hörde under Vestergöthland, och att slaget stått på eller omkring Sibberön, dit danska konungen, som då egde *Skåne* och *Halland*, icke hade så mycket långt att

---

[1]) Den som vet, när Värmland och Solöar kommo tillhopa, undrar ej, att jag för detta krig till denna tid, fastän *Saxo* utsätter det till 34 år före Christi födelse. Det blir till nöje för någon vettgirig att utforska, om Gundeshög numera kan igenfinnas vid något ställe i landet, som eger likhet med namnet, såsom: Gunneby, Gunnerud, Gunnarskär m. m. Om Gunnarskog har jag redan sagt min egen mening; men vid Gunneby i Elfdalen håller jag ej olikt att detta skett, såsom nära gränsande till Solöar.

[2]) *Saxo* Lib. V p. 105.

[3]) Detta synes mest likt både för namnet och samtiden med *Jarmerik*.

[4]) Han var *Olof Trätäljas* dottersons sonson och *Göthar* hans fasters måg. (Se Tab. N:o 1.)

[5]) *Saxo grammat.*

träffa honom, sedan Göthar förmodligen dragit sig tillbaks från Vestergöthland [1]).

7) *Atle Jarl hin Smale* var i mycken vänskap med k. *Harald Gullskägg* på Sögne i Norge, *Halfdan Svartes* svärfader i förra giftet. Denne k. *Harald*, då han ej egde någon son, gaf *Halfdans* unge son, *Harald*, sitt rike, medan han ännu lefde; men både konungen och prinsen dogo snart. Då var *Atle* Jarl öfver *Gaulum* (Gillbergs härad); men *Halfdan Svarte* gaf honom *Sögne* dertill *både att der döma och uttaga skatten* eller att vara både lagman och fogde, hvilken sed sedan länge varat i Värmland. *Harald Hårfager* gjorde derpå *Håkan Jarl Griotgardsson* [2]) till Jarl öfver *Fyrdafylket* [3]), men denne var ej nöjd dermed, utan ville, att *Atle* skulle släppa Sögne och nöja sig med Gaulun, som han af början haft. Deremot ville ej Atle eftergifva sin rätt och det brast ut i ett krig, hvars like historien hvarken förr eller sedan vid Värmland vet att nämna.

De möttes på *Stafnäs*- eller *Glasfjolen* midt för *Gladevall* och hade tvifvelsutan efter den tidens sed hvardera en ansenlig flotta. Efter tappert och långt fäktande föll ändtligen *Håkan* på stället; men *Atle* fick ett dödligt sår, som ändade hans dagar strax derpå, sedan han blifvit införd på *Atlesön* [4]). Det torde nog på poetiskt vis vara väl skuret i växten, att *blod runnit från Stafnäsfjolen till Venern* (Vinasjön) 6 mil och *upp-*

---

[1]) Icke långt från Sibberön är ännu *Hjalmarsund* och *Jutebäcken*, som skäligen synes hafva fått namn af de 2 nämda konungar *Jarmerik* och *Göthar;* hvarförutom berättelser intyga, att der fordom stått ett slag emellan svenskar och juthar, som danskarne allmänt kallas här.

[2]) *Harald Hårfager* egde hans dotter, *Åsa*, till gemål. Af honom härstammade de bekanta Lade Jarlar i Trondheim: *Sigurd Håkansson, Håkan Sigurdsson, Erik* och *Sven Håkanssöner* och *Håkan Eriksson.*

[3]) Förmodligen Fjolefylke eller Jössehärad, hvars höfdingesäte låg vid *Fjolen.*

[4]) Om läget af denna Atlesö äro så många flera meningar, som der äro åtskilliga holmar och öar i fjolen, hvilka i stora stenkummel bära märken efter ålderdomen, såsom: Räfön, Kråkholmen, Homviksön eller en ö i fjolen emellan Glafva och Elgå m. m. Men troligast förefaller, att denna ö fordom varit der nu Löfås udde ligger norr om Hillringsberg. På berget åt sjökanten är der ett stenkummel öfver 70 alnars längd och 40 bredd. Det synes klara spår, att vattnet undansjunkit och på vestra sidan sammanbundit en holme med fasta landet samt gjort det efter folkets sägen till en udde. Denna ligger ej heller långt från stället, der slaget stod.

blandat dess vatten [1]); dock bevisar detta, att slaget varit ett af de största och häftigaste.

8) Vi hafva förut anmärkt, att de svenska och norska konungarne möttes i Värmland. Det skedde vid 874 [2]) hos en rik bonde vid namn *Åke*. Han undfägnade båda väl, men *Erik Emundsson* for missnöjd bort af det skäl, att *Åke* gaf *Hårfager* sin son, *Ubbe*, och att han för *Harald* hade nymodigare och kostbarare tillredning än för *Erik*. *Åke* följde svenska konungen på vägen och försvarade sig så godt han kunde, när konungen häröfver yttrade sin harm. Förmodligen hade han ej hunnit att väl sofva af sig ruset, utan gaf hårda ord; men det kostade *Åkes* lif. Konungen drog ut värjan, högg ned honom på stället och red i sporrstreck sin väg [3]).

När *Harald* fick veta *Åkes* död, reste han förbittrad efter; men antingen hann han icke *Erik* eller kunde han ej träffa honom i vilda skogen, och det arma folket i *Ölme* och *Väse* härader och så långt, som följet räckte, fick deremot betala laget, emedan hvarje man, som råkades och svensk hette, blef nedgjord af värmländingar och norska. Ifrån den tiden är troligt, att ständiga ströfverier från ömse sidor oroat gränserna; dock förblef landet till Norge och betalte dit sin skatt, ehuru innevånarne ofta lefde i ovisshet, med hvilkendera parten de borde eller torde hålla.

---

[1]) Denna blodiga träffning beskref den berömda Ejvinder Skaldaspiller på följande sätt: (*Sturless*. pars 1 p. 86.)

När som Håkan Jarl	Hårdeligen stridde,
Blef han ihjelslagen	Med en hvass värja,
Och hans ålder	Tog ända i krigen,
Då den *Frejes*, slägtingen,	På Fjälum (Fjolen) dödde,
Och der. som konungens	Kära mågar
Och Griotgars vänner	Med stort gny föllo,
Blef Stafanäs vatten	Och Vinasjöns vågor
Af mannablod	Mycket beblandadt.

[2]) *Hårfager* var 30 år när *Erik* dog 884 och vid detta möte var han 20 år. (Lagerbrings S. H.)

[3]) Man har gissat, att detta gästabud stått på *Hollerud*, deraf, att der bodde en *Ulle Bonde* vid Digerdöden. Klart är dock nog, att det skett öster om Klara i Kihls härad eller Elfdalen, ty *Erik* kunde så snart intaga skogen, hvilket ej skett så lätt, om han varit på vestra sidan. Och denna resa skedde i vinterns början, när elfvarne förmodligen ännu ej tillfrusit. Det synes dock icke olikt, att *Upperud* något längre i N. från Hollerud invid elfven fått namn af hans son, *Ubbe*.

VI. Om märkliga orter.

Vi hafva förut nämt, att landets östra del var bebodd före *Olof Trätäljas* hitkomst och att strax derpå vester om Klara blefvo *stora härader* [1]), *som kallades Värmland.* Således är intet tvifvel, att icke de flesta än varande hemman invid sjöar och åar då blifvit upptagna fast med den skillnad, att de sällan haft mer än en enda åbo intill de senare tider, som vi framdeles få märka. Men som dessa merendels voro af ringa betydelse, så gagnar oss föga att känna dem. Oss blifver nog att anmärka de öfverlefvor, som vittna om ortens tillstånd och beskaffenhet i detta tidehvarf.

I. Vester om Klara.

1) Näs härad.

Denna orten var bland de första, der *Olof* började nedhugga skogen, bränna och upprödja marken. Ortens fruktbarhet tyckes dertill hafva gifvit anledning här framför vid Tingvalla och Klara [2]). Man har hållit före, att *Olof* sjelf bott vid *Brobacken*, der *Sefflebron* är uppbygd [3]), hvilket ock kan bestyrkas deraf, att på samma backe från Hedenhös årligen varit marknad hållen om *Mormässan* under namn af *Brobacks* eller *Knusesundsmarknad* [4]), som förmodligen tagit sin början i anledning af någon slags offerfest om hösten till tacksamhet för god årsväxt och sedan för sin nytta blifvit bibehållen intill nyare tider.

Hjälleskata kungsgård är väl den märkligaste ort här i häradet både i detta tidehvarf och längre fram. *Olof Trätälja* bodde der sjelf den tid, hjeltarne *Hjali* och *Skate* ville röfva hans dotter, och af dessa våghalsar fick gården namn. Ehuru litet ansedd den nu är, så lär man dock hafva svårt att framvisa någon annan sådan i hela verlden, som har äran att vara stamgods för största delen af christenhetens potentater.

---

[1]) Att *Sturlesson* säger *stora härader* intygar, att de intill denna dag ega sin fordna vidd och anseende, ty en del isynnerhet äro ganska stora från 14 till 16 mils längd.

[2]) Omkring Klara är ej annat än fin sandjord, ganska mager, men näset hålles af många för så fruktbart som *Finland.*

[3]) *Edström* M. S.

[4]) Backen har ock varit kallad *Knutsbacken.* (*Anonym.* M. S. 1683.)

Som prostarne *Hofsten* och *Edström* hålla före, är ganska troligt, att de mesta än varande herregods på Näset åtminstone Seffle, Sjögerås, Afverstad och Rosenborg eller fordom Gårstad äro allt ifrån *Olof Trätäljas* tid, emedan hans herrar gemenligen gerna bodde närmast omkring honom; men för denna tiden vet man ingenting om dem.

Hargene Domaresäte låg ½ mil söder om Brobacken ej långt från Venern. Det tyckes hafva bestått af 24 stenar och lär sålunda varit brukadt, då *konungarne* eller *jarlarne* vissa tider på året skipade lag och rätt. Eljes är en gammal sägen, att der varit någon slags kyrka [1]).

Kungshögen, en stor och hög stenkulle med jordvall öfverst uppå, en mil öster från Brobacken, berättas dels hafva varit en förnäm *mans grafställe* [2]), dels ock att der varit, såsom namnet intygar, ett *kungshus*, *borg* eller *fäste* [3]), hvilket senare ock synes troligast, så mycket mer, som en väl jernbeslagen dörr här blifvit funnen [4]).

Stenkummel finnas utomdess på höga berg omkring *Millesvik*, *Nohltorp*, *Götterstad* och *Hälshult* [5]), dem gemene man intill denna dag rätteligen kalla *jättegrafvar*.

Ättehögar hafva funnits många nog i detta härad såsom vid *Nohlby* ej långt från Hargene en, i hvilken ljus säges brinna om nätterna, och flerestädes. Men isynnerhet är den stora invid *Brobacken* märkvärdig, der *Olof Trätälja* skall hafva blifvit begrafven. Den är hopkastad af ren sand [6]).

Eljes bör man märka, att detta härad i hedendomen ej bestod af så mycket fast land, som i senare tider. Många bevis finnas der till vattnets förminskning i Venern; men de märkligaste äro en stor *mosse* emellan *By kyrka* och *Nohlby* ¼ mil från sjön, der man funnit kölar och stammar af stora fartyg. Östra delen af *Millesviks socken* består af stora moras och mossar, deruti holmar och öar finnas. Dessa hafva ock for-

---

1) *Harg* betyder på gammalt språk gudahus, kyrka (*Dikmans* Svenska kyrkohandl.).
2) *Anonym.* 1683 l. c.
3) *Rhyzelli* Vermia Ecclesiast. M. S. 1738.
4) *Anonym.* 1683 l. c. Den sattes för Bro kyrka.
5) Allt i Millesviks socken.
6) *Kaarberg* i sin *Disputation* om Värmland. Lund 1690, har nämt en *Runsten* i Kıla vid gården *Edet*, men derom har jag ej fått någon kunskap.

domdags varit sjöar. Till bevis derpå har man der funnit gamla båtstammar och isynnerhet på *Stubberudsmossen* en myckenhet ekelågor och bottnar af 3 famnars vidd [1]).

2) Gillbergs härad.

Detta härads ljufliga belägenhet omkring *Fjolen* och *Sifhälla elf* kunde ej annat än locka hit folk, så snart folk tog hemvist i Värmland. Vi hafva förut nämt, af hvad anledning det blifvit kalladt *Gällhem* eller *Gaulum*, neml. att här varit ett *afgudahus*, kanhända inrättadt åt *Thor*, hvars prester kallades *Gäller*. Men *Kaarberg* [2]) har ock anfört ett *slott* på en holme i elfven midt för *Gillberga by*, hvars rudera 1690 voro synliga i stora gråstenar, som varit med ler och torf sammanfogade och således troligen tjent konungarne eller jarlarne i den tiden till bostad.

En slags märkvärdig fästning på *Rudsklätten* [3]) får jag föra till detta tidehvarf. Denna *Rudsklätten* är en märklig, merendels skogbeväxt bergshöjd vid vestra sidan af *Glas-* eller *Stafnäsfjolen*, som af naturen är svår att komma uppför; men konsten och mödan hafva gjort mera till. En rundel af berget [4]) är omgifven af smärre och större stenar, som utgöra en *mur* och *förskansning*, den en fiende t. o. m. i våra tider skulle

---

[1]) Detta skedde, då åboarne i södra och norra Hult röjde sig äng vid mossens ena ända. I bemälta byar blefvo fynden sedan förvarade intill vår tid. (se prost. *Spak* M. S.) Klara vittnesbörd, att Venern blifvit mindre än fordom. Eljes kan man vissa år ögonskenligen se sjöns fall! på åtskilliga ställen, der stränderna äro grunda. Till ex. 1757 och 1758 var han så utfallen söder om Hargene domarestenar, att man kunde gå torrskodd nära 1/4 mil på sjelfva sjöbotten. Dock berättade folket, att detta skulle återkomma om andra 7 år. Jag hade ej tillfälle att se, huru det skedde; men det är visst, att om Venern så stigit vid *Näslandet* som i Visnums, Ölme och Väse härader de 2 sistförflutna åren 1771, 1772, så har väl denna 1/4 mil och mera varit segelbar. Jag får vidare tala om Venerns fallande och stigande på annat ställe.

[2]) l. c. Det borde ej synas skäl att tvifla på trovärdigheten hos en man, som var född ej öfver 4 mil från stället; men likafullt fins der nu ingen holme af denna beskaffenhet, och att han ej menat *Linnarsnäs kulle* är klart deraf, att han på sista sidan nämner båda stenhögarne å ömse sidor om elfven jemte den slitna sagan om Jättekast.

[3]) Gent öfver sjön från Stafnäs kyrka, som synes liksom under fötterna i S. O., då man är uppe på höjden eller berget.

[4] Till större rymd än Eda skans i vår tid. Denna har varit alla obekant, ända till dess Herr *Comminister Hedén* och jag funno på honom om pingst 1770 af en händelse, att vi klefvo upp för berget i tanke att eftersöka stenkummel.

hafva största möda att öfverstiga, om den inifrån försvarades. Den tid *sjöröfverier* idkades i och från Venern, synes troligt, att isynnerhet *Jössehäringarne* påkostat detta arbete till sitt försvar, emedan han ligger högt upp i Gillbergs härad, men var ganska tjenlig att tillspärra inloppet åt Glasfjolen och Jössehärad emellan fasta landet och Räfön, ifall fienden kunde komma Gillberga förbi och så högt upp i landet.

Vermskog blir väl både i hedniska och christna tiden en bland de först märkliga orter i Värmland, men hvilka der nu bott, blir oss en obekant sak [1]).

Ättehögar finnas omkring Gillberga och flerstädes [2]). Vid *Nysäters bro* är en, som antingen i storlek liknar eller ock öfvergår den vid Sefflebron [3]); men isynnerhet hafva denna ortens innevånare begrafvit sina döda dock af den hederligare och förmögnare hopen i *stenkummel* på berg invid sjöstränderna, hvarvid vi måste tillstå, att knappt någon privat persons jordafärd i vår tid kan falla så dyr som deras, när man betänker, hvilken möda och kostnad de hafva måst använda, innan de hunnit att få tillsammans så stora stenhögar ofta till 1 à 2000 lass.

Sådana äro 2:ne ansenliga vid *Gillberga by* på höga bergsklintar å båda sidor om elfven; på *Räfön* ett större och ett mindre; ett stort på *Kråkholmen;* 3 eller 4 på *Rudsklätten* utom flera i *Stafnäs;* det stora på *Löfåsudde*, som sannolikt är *Atlesö;* ett på *Bys* egor invid sjöstranden; 3 mindre på *Fors* egor litet söder om *Gladevall* och ett högt uppe på *Kungsåsen* [4]), samt några små vid *Törisbol* och några större på 2 holmar

---

[1]) Prosten *Hofsten* säger, att *Olof Trätälja* här först började rödja marken, som NB. stått några 100 år öde; men jag har sagt min mening.

[2]) Jag måste här bekänna, att jag hvarken haft tillfälle att sjelf bese alla eller få andras underrättelse derom; dock skadar det läsaren föga, om någon saknas. Der jag kunnat har jag varit mera accurat.

[3]) Man säger ock, att en kon. *Olof* ligger der begrafven, som blifvit ihjelslagen vid *källan* invid landsvägen från Skog till Långserud, hvilken deraf blifvit kallad *Olofs* källa. Jag har förut nämt möjligheten af 2 konungar i Värmland under *Olofs* namn utom *Olof Geirstada Alf.* Kanske att vid Nysäter ligger *Olof Frackes* svärfader?

[4]) Ovisst om denna höjd, som ligger något stycke vester från Gladevall, blifvit så kallad deraf, att »någon hednisk konung blifvit der begrafven eller att *Carl VIII* ridit upp der, då han reste till Norge», såsom folket berättar ; kanske begge.

vid gränsen till Elgå, allt i Glafva; på *Homviksön* och *Degernäset* i Högerud och på många flera ställen.

3) Grums härad.

Om dess första upptagande af *Gromer* är redan taladt.

Värmerud är utan tvifvel lika gammalt med Värmland, såsom de af lika anledning fått sina namn. När förmodligen en *Jarl var öfver hvart härad*, hvarpå exempel gifves med *Atle* i Gillberga, så måste de väl hafva sig hederligare *bostäder* än den öfriga folkhopen och en sådan har Värmerud varit. Att den dock varit bygd af trä och icke af sten utvisa dess rudera, som ej bestå i annat än *brända stubbar* i jorden af en ansenlig tjocklek så ställda emot hvarandra, att man kan sluta, det de varit *portstolpar* och att gården genom brand sett sitt sista öde. Man har ock der funnit *porthakar* väl tilltagna, och synas ännu tecken till *stenlagda gator*. Utomdess hålles gården allmänt för *den äldsta* i hela häradet [1]).

Asa slott låg i sundet, der vattnet ur *Vermelen* genom *Borgvik* och *Grumsfjolen* faller ut i Venern; har ock blifvit kalladt *Edholms* och *Grufö slott* [2]), fast några af okunnighet gjort *Asa* och *Edholm* till två särskilda [3]). Det var bygdt af sten och var på sänketimmer af ek, med vallar och bålverk förenadt med fasta landet i söder [4]); var flera våningar högt, försedt med flera *hvalf* och *källare* [5]). Man har hållit före, att *Olof Trätälja* bott här sjelf [6]); kan väl hända, att det fått namn efter hans dotter. Det är dock ovisst; men det synes visst, att *Borgvik* häraf snarare fått namn än af hednaguden *Bore* [7]). Vi få slottet flera gånger igen.

---

[1]) För dessa underrättelser är jag så mycket mera förbunden *Adj. Eccl.* i Borgvik, Herr *Chr. Gunnarsson*, som de äro nästan de enda jag fått om Grums härad. Hof.-Cancell. *v. Dalin* pars 1 Cap. 14 § 16 uppräknar *Värmerud* bland våra *konungasäten*, förmodligen efter *Tunelds* anledning. Vill någon påstå, att Olof Trätälja här blifvit uppbränd, skulle jag ej vidare vara deremot, än att det synes vara för långt från hans grafhög.

[2]) Jag har ock funnit det nämdt *Agnebergs slott* (Anon. M. S. 1683). Eljes var *Grufön* ladugård under slottet, som deraf lär fått namn i senare tider. *Gyllenius* i sitt *Diario* 1645 kallar det så.

[3]) *v. Dalin* l. c. och *Tunelds Geogr.* m. fl.

[4]) *Gyllen.* l. c. och *Kaarberg* l. c

[5]) *Gunnarsson* l. c. Lemningar härefter synas ännu tillika med hela nedra våningen.

[6]) *Kaarb.* l. c.

[7]) id. l. c. och *Rudb.*

Höglunda bär många märken efter en djup ålderdom [1]). En *lund* af löfrika björkar vid *Norselfvens* vestra brädd vittnar tillika med folkets allmänna berättelser, att här varit något heligt rum och offerställe, och att der varit en allmän *begrafningsplats* intyga flera *ättehögar*.

Edsbonden kallas en stengård lagd i rundel, på ena sidan 2 alnar hög, på ett högt *berg* ofvanför gården Ås invid Venern. Landtfolket har härom åtskilliga berättelser [2]); men troligast är det någon förnäm grafvård. Äfvenså på *N. Häggeviks* egor är ett högt berg, kalladt *Fårehallen*, emedan der synas spår liksom efter fårfötter. På detta berg är ock ett *stenkummel* fast icke af de större, ty det är ej öfver 12 alnar, men grafven derstädes öfver 4 alnar [3]).

Ättehögar finnas till otalig myckenhet i Grums härad. På många ställen äro åkrar och ängar deraf uppfylda [4]). Men isynnerhet tyckas vara märkvärdiga de, som äro vid *Höglunda* 10 eller 12 till antalet fast icke af synnerlig storlek utom en enda, som ligger midt uti; äfven 3:ne stycken vid *Elfbacken* litet nedan om *Lillnor*. På de 2:ne i söder af dem hafva långa *Bötastenar* varit uppresta [5]).

4) Kihls härad.

En omständighet i *Torsten Vikingssons Saga* har gifvit anledning till en egen tanke om detta häradets första uppkomst. *Torsten* lefde omkring *Olof Trätäljas* tid. Han och hans fosterbroder *Bele*, som ock var hans svåger [6]), slogos ofta och hårdt

---

[1]) Gården har ock blifvit kallad *Högelida* och mest vanligt efter våra landsmäns dialect *Höllene*, som vi framdeles få märka.

[2]) Isynnerhet det mycket brukliga och gångbara om de flesta stenkummel i landet, att jättar antingen kastat dem dit mot sin fiende eller ock haft dem liggande i beredskap till sitt försvar (*Anon.* 1683 l. c.). Det är väl ej utan, att i häradet äro flera stenkummel; men jag har hvarken haft tillfälle att se dem *in loco* eller på papper, huru mycket jag arbetat derpå och sökt derefter. Saknaden är botlig.

[3]) Den har blifvit uppgräfd af Herr v. pastor *Högvall*. Båda ligga i Eds socken.

[4]) *Gunnarsson* l. c.

[5]) De äro ännu qvar, men ligga kullfallne. Jar har ej haft tillfälle se efter, om på den nedvända sidan är någon skrift.

[6]) *Beles* slägt uppräknas sålunda: *Metalf* (från Asien); *Mindil; Erik; Skate*, kung i Sögne; *Bele* och hans syster *Ingeborg*, gift med *Torsten Vikingsson* (se hans saga).

med 2 sjöröfvare, *Herbrands* söner *Ufe* och *Otulfaxe*, dem de slutligen begge förgjorde. *Ufve* är en gammal gård här i häradet ej långt från Klara och *Ulfaxerud* ett hemman, som alltid haft i skog och mark samhäfd med Ufve. När nu ett slag dem emellan stod vid *Elfvarqvisslan*, som efter allt utseende låg i Venern [1]); så tyckes det kunna bestyrka, att *Ufve* och *Ulfaxerud* i Ullerön [2]) fått af dessa båda sjöröfvare sina namn och att de der haft sina *Vikingabol*. Det är både möjligt och icke, att de kunnat vara af Olof Trätäljas män, emedan gårdarna väl ligga öster om Klara dock nära elfven.

Tingvallla är utgifvet för ett urgammalt hedniskt Värmlands *lagmanssäte* och *domplats;* men för denna tiden har jag ingenting funnit derom annat än nyare berättelser och kanske gissningar [3]).

Ättehögar äro här öfver allt oräkneliga till bevis, att denna ortens ljufliga belägenhet och fruktbarhet på de flesta ställen lockat hit många innevånare från äldsta tiden. Omkring en jordvall på *Hammars* egor finnas 10 stycken, somliga med mycken sten iblandade; 6 på *Hoflanda* egor och 3 på *Torpsängen*, allt på Hammarön. Vid gräfningar har man funnit ben och aska; äfvenså i några, som blifvit uppgräfda omkring *Grava by* [4]), der ännu flera af större och mindre höjd och vidd äro qvar. Vid *Ilandaholm* och *Brynjefjolen* äro ock ättehögar [5]). Norr om *Runvall* [6]) synas på en stor *sandkulle* omkring 100 *ättehögar* och på en af dem en *Bautasten*; äfven äro många

---

[1]) *Sölve Klofve* slog prins *Guttorm* vid Elfvarqvisslan och som denna prins bodde åt Viksidan, tyckes stället hafva varit vid Venerns utlopp i Götha elf vid Trollhättan.

[2]) Pr. *Hofsten* M. S. håller före, att »denna orten fått sitt namn af en namnkunnig man *(Uller)*, som kommit från Asien och äfven blifvit kallad *Oden;* men det bör heta *Ullerhed*, för de många sandhedar der äro». Det är visst, att *Uller* var en af de 12 drottar, som *Oden* fört med sig från Asgard, af hvilken *Ulleråker* torde fått namn *(Lagerbring):* kan väl hända att hans minne lefvat i den vördnad hos våra stamfäder, att de efter honom uppkallat Ullerud, *Ullers* gård och bostad, som sedan blifvit förvandladt till *Hollerud*, men oförändradt gifvit soeknen namn.

[3]) Märkligt är, att på Tingvalla oeh i hela nuvarande Carlstads soeken äro inga serskilda spår efter hedendomen.

[4]) Skall hafva namn efter de många gräfningar, som der i hedendomen skett. *(Rhyzel. Verm. Eccl.* M. S.)

[5]) Allt i Grafva socken.

[6]) I Kihls soeken talar folket om ett krig; men jag har ej haft tillfälle att uppgräfva någon af högarne; dock måste de vara från Brunaåld (bronsåldern).

söder om gården åt *Sannerud* och likaså vid ett annat hemman i socknen åt Fryken. Vid *vestra Deje* synas 3 högar, en vid *Bernhus* och icke långt derifrån *Rosenbergs kulle*[1]; 3:ne på *Vestby egor*[2], der man funnit *sporrar* och *hästskor* af en oformlig storlek[3]) och åtskilliga, fast merendels af smärre slaget, emellan *Skuteberget*, *Emsen* och *Klara*[4].

Domaresäte har varit på *Hammars egor* ett af 11 stenar i rundel och den 12:te midt uti; äfven ett annat vid *Gunnarskär*[5].

Stenkummel finnas 3:ne ansenliga på *Skuteberget* vester om sjön *Emsen*[6]; ett temligen stort på *Karsbohls kulle*[7]; ett annat på *Tolerudsberget*[8]; men hvad man skall tro om de besynnerliga *kummel*, som finnas i sjön *Örten*, förstår jag icke. Skulle man hafva gjort sig möda att således nedsänka och förderfva fiendtliga fartyg, så må jag tillstå, att våra förfäder antingen varit väl dumma eller ock haft ganska litet att göra.

Runsten fins vid *Hoflanda* på *Hammarön*, som otvifvelaktigt hör till denna tid. Dess *inscriptioner* är nu mest utnötta; men det man kunnat läsa har ungefär varit: Biaurn risi stin þin aftr. Isgir Su . . . *Björn reste denna sten efter sin son Aschar*[9]. (Se Fig. 1.)

En annan *Runsten* har nyligen blifvit funnen i detta härad, hvilken måste vara så mycket mer gammal, som den innehåller det äldsta Runska alfabetet, som varit brukadt i Sverige[10].

---

1) I nedra Ullerud.

2) Söder om gården i sjön Västen är på botten äfven en sådan stenbro, som den vi komma att omtala i Fryken vid Fryksdalen; vid denna äro ock samma historier *(Commissar. Odên)*.

3) Sådana hafva ock varit funna vid Lökene i Kihl och Treskog i Gunnarskogs socken *(Insp. Lindbohm)*.

4) Allt i Ö. Ullerud.

5) Pr. *Hofsten* M. S.

6) En graf är upptagen, som var $3^1/_2$ aln lång och således mycket mindre än de i Fryksdalen.

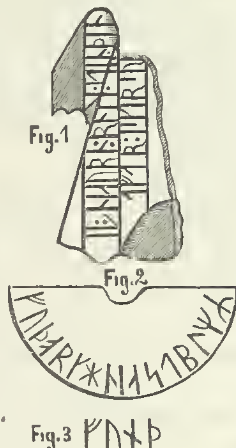
7) I Frykerud. Häremellan och Eskebohlsberget säges jättar hafva kastat stenar $^5/_4$ mil.

8) I Grafva socken.

9) Regem.-Fältskären *Er. Norên* afritade stenen för 40 à 50 år sedan och den är, som nu här införes. Jag eger eljest en annan, som Herr *Camer. Fryxell* aftagit på anmodan af Biskopen i Linköping, Sal. Doct. *Rhyzelius;* men då voro bokstäfverna mera afnötta.

10) (Se *Laurells Disp.* under *Canc. R. Lagerbrings Præsid.* Lund 1751.) Herr Kyrkoh. *Sven Kihlman* påfann den ena hälften, som alldeles

Den lär hafva blifvit sönderslagen i Påfviska tiden. Det ena stycket eger detta utseende: (se Fig. 2) och den andra fjerdedelen har denna påskrift: (se Fig. 3).

Dyfvelsten hafva vi förut omrördt (sid. 48) såsom märklig i hedniska tiden. Han står på vestra sidan af Klara 1½ mil från Tingvalla, och har sannolikast varit en slags gränsskillnad emellan Värmland och *den skog, som skilde Göthaland derifrån* [1]). Dock fattas icke heller folkets skrock om honom, att han äfven varit dit kastad af en jätte. Men om ock *Thori Jotun* varit halfsjette aln lång och haft krafter i jemförelse, så tyckes ändå, att han behöft, som ordspråket lyder, *äta sig väl*

---

liknar en sönderslagen qvarnsten af 3 fots 1½ tums diameter under kyrkobalken i Öfra Ullerud 1766. Sedermera är den ena fjerdedelen funnen 1769. Eljes är märkligt, att 1662 fann man uti en bergsskola under en hall vid Presthamna i Kihl ett spjut, en stridsyxa, ett svärd med fäste af tackjern, penningar trinda och stora som mousquet-lod med bokstäfver och figurer, blandade af silfver och koppar *(Gyllen. Diar.).* Dessa gömdes dels hos *Gyllenius,* dels hos Pr. *Mariestadius* i Fryksdalen.

[1]) *(Sturless.* vid *Åke* Bondes gästabud.) På Hammarön förekomma för öfrigt i bergen invid sjökanten några s. k. *Jättegrytor* eller runda svarfvade gropar i form af små grytor, som jag funnit mera upplyst folk föra till hedendomen, då man skall hafva der upprest stoder till någon slags gudstjenst. Men den som behagar läsa Herr *Prem. Ingen. Marelii* tal i K. Vetensk. Acad. 1771, der han omtalar 13 sådana i Grytforsen i Varån och Dalby socken, får om dessa bergs- eller jättegrytor mera redig kunskap. Eljes påminner jag mig ännu märkliga stenkummel på *Örnäs-udde* i Kihls socken söder ut från Fryksdals-kumlen invid Frykens östra strand.

mätt förut och ändå *taga bror sin med sig*, för att kunna kasta denna sten.

5) Jösse (Göthes) härad.

Vi hafva redan nämt, att en *Göthe* med *Vestgöthar* här först uppodlade landet. Berättelsen lär troligen hafva kommit deraf, att *Göthe* varit vestgöthe och kanske haft några landsmän i följe; men att största hopen varit *skåningar* skall af det, som nu följer, tydligen visas.

Öfverst i Skåne ligga 2 härader: *Östra och Vestra Giöinge*[1]). Dess innebyggare äro i all ting de andra skåningar olika och kunna ej en gång trifvas med dem i umgänge. Språk, seder, klädedrägt, sinnelag hafva de hvarken med *skåningar* eller *småländingar* lika, och icke i hela riket utom med *jösseháringar* allena, såsom ock namnet på deras stambygder äro af en upprinnelse, och på deras *språk* är ingen märklig skillnad [2]). Både män och qvinnor äro hos begge lika *klädda* [3]); lika äro de till *sinnelag* [4]) och *uppförande*, så att ingenting är vissare, än att de äro af en stam [5])

I *Jössehärad* äro få minnesmärken efter hednatiden, dock så många som behöfs att visa, det äfven då var här folk. *Kjöla* och *Eda* omtalas på ganska många ställen hos våra gamla häfdatecknare, och emedan större delen af Eda (Eiþe) låg på *tolfmilaskogen* [6]), så kan man sluta, att der var långt

---

[1]) Jag införer här mest efter orden de tankar, som den vittra prosten i Sillerud *Mag. L. Tranæus* kort före sin alltför tidiga död härom behagat meddela mig. Han egde derutinnan så mycket mera insigt, som han, ehuru sjelf född värmländing, dock var uppfostrad i Giöinge.

[2]) När jösseháringen e. g. säger avighajt säger giöingen avighojt, evighet.

[3]) Manfolken: svarta jackor, gjorda på ett sätt med remsor af klädeslister till midjan, gröna, blå eller bruna; stora utsydda skjortkragar utan halsdukar. Qvinfolken: svart kappa och tröja, gördel om lifvet beslagen med silfver-, metall- eller tenn-brasor, lärftshufva på hufvudet; men pigorna bart hår, flätadt, lindadt med vackra band, som stundom hänga nedåt ryggen, stundom äro hopvalkade som en krans eller krona.

[4]) Begge högdragna, men hederligt sinnade; tjena gerna sin nästa och gifva honom för intet både mat och dricka, om han är höflig. Båda folkslagen äro raska och tilltagsna och icke nödbedda, när det kommer an på blodiga lekar. Jösseháringen är en förskräckelse på alla marknader i Värmland och så är giöingen i Skåne. Begge äro idoga och mycket utom sig. Bådas land är bergigt, men arbete, handel och vandel gör. att födan sällan tryter.

[5]) Deri är jag dock skiljaktig med Hr Prosten, att han håller giöingarne för en utflyttning från oss och jag af ofvan anförda skäl tvertom.

[6]) *Prem. Ingen. Marelius Vetensk. Academ. handl.* 2 qvart. 1771.

emellan byarne; dock är troligt, att det ringa antal af innebyggare som här varit mått väl och haft sin rikliga utkomst, isynnerhet om de nyttjat *rågsäde i svedjefall*, som dock är ovisst. Annat *rågsäde* visste de alldeles icke af[1]).

Bergs gård synes ostridigt hafva varit detta härads hedniska höfdingesäte, der också *Göthe* förmodligen bott, hvadan *Göthesforsen* strax der invid fått sitt namn[2]). Här fattades icke behaglighet nog till en sådan bostad och ännu fattas icke minnesmärken, som vittna om dess ålderdom.

Sulvik 1/4 mil vester om Jösseforsen i norra ändan af *Fjolen* har utan tvifvel fått namn af *Solövik*, sedan man från Sifhälla började segla till *Solöar* och här satte i land med sina skutor[3]). Ortens läge har gjort, att ifrån hedenhös här varit *marknader* hållna vid *Korsmessotiden*[4]) och *Mormessan*[5]), som varit af de ansenligaste i landet, emedan både norrmän och värmländingar stötte der tillsammans. De stodo emellan Sulevik och *Renkesed*, der en källa under namn af *Torgeskällan*[6]) vid denna tid varit helig hållen, så att både svenskar och norrmän gjort resor dit till att offra, hvilket förmodligen skett vid *marknadstiderna*.

Ättehögar finnas här icke så allmänt som längre in i landet; dock äro några här och der, såsom på näset, som bildas af *Kjöla elf* och sjön *Hungen*, der så ljuflig plats är till begrafning, att ingen christen kunde önska honom bättre. På *Skarebols* egor öster om sjön från Kjöla är ett *stenkummel* och äfven ett sådant 1/2 mil söderut på *Jernskogsbodas* egor. Men

---

[1]) Sal. Prosten Mag. *Erik Norén* var den förste, som här sådde höstråg och det i ännu lefvandes minne. Bönderna logo åt hans dårskap, men när han andra hösten fick nära 50 tunnor efter en, fattade de andra tankar, dem de ock användt sig till nytta.

[2]) Man har inbillat sig af namnens likhet, att denna fors blifvit så kallad af fiskslaget gös; men denna fisk både är och har varit nog rar på det stället. Om fisk skulle namngifvit forsen, så hade han snarare bordt heta Laxforsen. Det synes ej heller skäligt, att dumma gösar skola hafva namngifvit ett härad, som egt det qviekaste folket.

[3]) Kan ock hända, att man namngifvit stället efter drottning *Sölfva*, då hon här första gången steg till sjös att resa till *Olof*.

[4]) *Palmsk.* M. S.

[5]) *Gyllen. Diar.* Jösse härads Domböcker m. m.

[6]) Prosten *Hofsten* kallar henne *Thor Guds källa*, som ej så illa passar in med berättelsen om Gillberga tempel. Eljes nämner ock bemälte prost ett *Thor Gudsrud* i Köla, nu Torgesrud.

isynnerhet är märkligt, då jag nämner stenkumlen, *en lång sträcka af stenar* som en nedfallen mur hopkastade på ett berg 1/8 mil från *Göthesforsen* invid sjöstranden till mer än 100 alnars längd. I norra och södra ändarne är denna mur mera upphöjd, dock mest i södra. Ovisst om detta tjent till *begrafningar* eller till någon slags befästning för gården *Berg*. Eljes finnas ock sådana längre in på fasta landet högt uppe på ett berg midt emot gården, som deraf lär hafva fått sitt namn. *Qvarn i Usbodafors* nedanför Sulevik har jag från hedenhös funnit omtalad i *Jössehärads Dombok* 1697 och anför den här till ett bevis, att flera sådana utan tvifvel funnits i landet under hedendomen [1]).

6) Nordmarks härad.

Buresåsen eller *Borgåsen* är namnet på en höjd af utmärkt storhet norr om *Sundstaby* i Blomskog vid östra ändan af en ifrån Foxen kommande lång kanal. *Namnet hjelper qvarlefvorna öfvertyga oss, att här fordom varit en fast borg och slott* [2]), der utan allt tvifvel *Jarlarne* öfver detta härad haft sin *hofhållning* och *bostad*. Det har varit bygdt af sten och äfven *stallet* af sten. Belägenheten och utsigten har varit ljuflig, äfvensom det varit säkert för fiendtliga anfall och i nästa tidehvarf får passera för en märklig *gränsfästning*. Troligt är att *Thor Jarl* här bott.

Flera spår efter några *ansenliga byggnader* finnas ej i detta vidlyftiga härad och har detta *slott* kunnat vara nog, då inga höga slägter i allmänhet här fästat sina bopålar [3]).

Ättehögar och *begrafningsställen* för detta tidehvarf äro isynnerhet märkvärdiga: söder om *Silleruds kyrka* 7 stycken större och mindre, och ännu något mer i söder derifrån 2 ganska ordentliga och formliga.

På *Lianeds* utmark i bemälte socken invid gärdet fins en

---

[1]) När jag finner på flera ställen af våra häfdatecknare äfven längre fram i christendomen icke omtalas annat än malt och korn, så blir väl en klar sanning, att ännu egde folket icke annat till att mala på sina qvarnar. Jag har länge trott, att *Åke* Bonde skulle komma illa ut med, att tractera 2:ne konungar med kornbröd; men har nu nyligen fått annat begrepp om saken, sedan jag sjelf fått äta sådant bröd af lika god smak som bästa hvetebröd, hvilket var tillagadt på Oroust i Bohuslän, der konsten således bibehållit sig från hedendomen, fast den gått förlorad i Värmland.

[2]) Äro prosten *Trancæi* ord i bref till mig.

[3]) I nästa tidehvarf finna vi likväl en förnäm slägt af Sibbendalen.

ättegraf murad af flata stenhällar och af 2 sådana betäckt, 5 1/2 aln lång samt 3 1/4 aln bred. En af lika beskaffenhet fins på hemmanet *Korsby* egor 1/4 mil från Lianed och en annan på *Traneds* egor i Trankil. Annars finnas öfverallt i skogarne små stenkummel, men på *Tornsudde* invid Foxen är det märkvärdigaste. Det är 4 alnar högt, af kullersten väl sammanlagdt; äfven 2 förfallna på *Dannemansön* i samma sjö, samt ett stycke derifrån vid *Tranesten*. Vid gården *Stenebyn* i Töcksmark och norra ändan af Foxen tätt vid husen stå 2:ne ättestenar uppresta 2 1/2 aln höga, som förmodligen gifvit gården namn.

7) Fryksdals härad.

Thoresby, *Bergja* och *Stensrud* har jag tillförene anmärkt ibland de äldsta gårdar här i häradet; men så lär ej heller *Rottna*, *Ed* och *Tosseberg* mycket eftergifva dem i ålder, emedan de hafva i senare tider gifvit mesta anledning till en hel kyrkosocken [1]), äfvensom Bergja är stamby för en stor del gårdar i Lysvik å båda sidor om Fryken.

Ättehögar finnas här ganska få eller inga, men så många flera *stenkummel*, mest alla af utmärkt storlek [2]) och det invid Frykens östra strand på berg, som slutta nedåt sjökanten [3]). Ett sådant är på *Gerdsviks udde* söder ifrån *Bada* [4]), mycket stort, och än litet längre söder derifrån finnas 12 eller 13

---

[1]) Gräsmarks Capell.

[2]) Hvad den vedertagna tidräkningen af *Brännåldern* och *Högåldern* angår, så måste jag tillstå, att man har svårt att leda sig till ljus åtminstone i vestra delen af Värmland. Man har föregifvit, att *Brännåldern* upphörde vid *Olof Trätäljas* tid; men jag håller för, att våra värmländingar ej voro så nogräknade deruti, utan såsom en del af våra förfäder ville ha messan sjungen på latin, fast de voro lutheraner, så hafva ock de hedniska så mycket mer följt sitt eget tycke i en sak, der de rådde sig mera sjelfva. Således lära de ömsom efter behag satt sina döda antingen brända i jordhögar eller ock obrända i stenkummel. Denna min sats bestyrkes än mer af den anmärkning, som nyligen är gjord om grekernas fordna begrafningssätt af den ryska herren, som upptäckt Homeri graf (se sv. posttidn. N:o 1772).

[3]) Man kan mestadels hafva hvar enda sten utför bergen i sjön. Många stenar isynnerhet omkring sjelfva grafstället utgöra väl ett hästlass, men de flesta kunna handteras af en karl. Sjelfva grafvarne äro väl hopfogade af stora hällar med en stor gråsten vid hufvudet och en vid fötterna. Stenkumlen äro upplagda i samma form som ättehögar, fast större, med en djup grop midt uti öfversta höjden.

[4]) Denna är så full af ormar, att ingen vågar röra den. Gemene man tro, att dessa vakta penningar och jordagods.

större och mindre på det s. k. *Örberget* [1]). Ännu längre i söder äro ock några vid *Öjenässtranden*, allt i Lysvik, samt vid *Björkelandet* i Sunne och längre ut i Östra Emtervik.

Lemningar efter en stenbro synas ännu vid *Frykens östra strand* ett långt stycke ut i sjön 1/8 mil norr om *Bada*. *Stensättning* synes der så jemn, som på de slätaste stadsgator. Berättelserna härom äro som på flera ställen af 2 slag [2]). Derinvid synas ock tecken efter ett gammalt *Domaresäte*.

8) Elfdals härad.

Detta härad är en af de magraste orter i Värmland, som intill senare tider aldrig burit och aldrig varit besådd med annat än hafra [3]); derför bygdes ock gårdarne i en sträckning å ömse sidor af Klara elf för bättre beqvämlighet till fiske. Näst *Hökeberget*, *Gräimsgrift* och *åkrar*, *Gutedalen* och *Rettnedalen*, som förut äro nämda, torde man här få anföra *Gundehög* och *Haragård*, af hvilken förmodligen *Hökeshara* fått namn, som tidens längd förbytt till Ekeshärad. Innan denna gård blifvit utskuren af elfven, voro der omkring 20 *Ättehögar* och många sådana hafva antingen varit eller äro ännu qvar omkring prestgården och Snöred vid Hökeshara [4]).

II. Öster om Klara.

1) Visnums härad.

I de äldsta skrifter jag funnit är det skrifvet för *Visnehem* och *Vystenhem* [5]). Det skulle synas mest sannolikt, att de forna

---

[1]) Här var det som de långa benen blifvit funna, hvilka redan äro omtalade [p. 43] och der man tror *Thori Jotuns* graf vara.

[2]) Dels att en jätte börjat henne i afsigt att komma till en annan, sin fiende, på andra sidan; dels ock att det skett vid fiendtliga tider, hvilket synes troligast, ehuru det varit ett fåfängt arbete.

[3]) *(Palmsk.* och *Rhyzel.* M. S.) Aflidna bokhållaren *Olof Borg* på Mossberg och Herr pastorn *Dejenström* på Snöred äro de första här på orten, som gifvit allmogen tanke på åkerråg och har jag sjelf på sistnämnda ställe sett, att det hvarken är jordmånens fel eller mina nämda auktorers vitsord, utan landtfolkets okunnighet som gjort, att här ej vuxit annat än hafra.

[4] Herr *Direktör Emanuel Geijer* har uppgräft några af dessa och der funnit krukor, ben och kol, som torde utvisa, att Brunåld [Bronsåldern] varade efter Olof Trätäljas tid.

[5]) Dock ej förr än i katolska tiden. Det är mera likt, att häradet har namn af Vise, som i gamla språket betyder konung, än af sjön Vismen, som ligger en styf mil från Visnehem (cfr. *Schoumakers diss. de Visbya)*.

Häradskonungar eller *Viser*, som hållas före hafva styrt landet, haft sin bostad i *Visnhems* gård [1]); men dess läge gifver ingen anledning att komma på den tanken, emedan den var omgifven af skog och låg långt ifrån sjökanten; dock hålles *Långeruds* hemman ej långt derifrån för det äldsta eller åtminstone för ett af de äldsta i häradet. Men om man efter berättelser vill uppsöka hufvudsätet för dessa höfdingar, så har det ostridigt varit på *Säby*, $^1/_2$ mil söder från Visnhem.

Agneholms slott hafva vi förut omtalat såsom uppbygdt och nämdt af kon. *Aune hin Gamle*, 8 leder eller vid pass 270 år före *Olof Trätälja*. Förmodligen har det ock nu tjenat till ett *residens* för *Viser*, *Jarlar* eller *Fogdar*, som styrt någon del af Vestergöthland och äfven sträckt sitt välde åtminstone stundom öfver *östra delen af Värmland*. Det var uppbygdt af sten 22 alnar långt och bredden i jemförelse på en liten holme, der Gullspångs elf utfaller i *Angelshamn* och Venern midt emellan Vestergöthland och Värmland. Vi få det framdeles igen.

Hufvud-domsätet har förmodligen varit vid Årås eller på en sandås litet N. O. från Agneholm, der domareringen bestått af 24 stenar; men vid mindre tillfällen lär man äfven hållit ting på *Refstensmoen* [2]), der 6 stenar varit i rundel och den sjunde midt uti; äfvensom midt uti *Årås domarering* är en jordhög lik en *Ättebacke* [3]).

Ännu hafva varit 2:ne *domsäten* ej långt ifrån hvarandra; ett på en liten höjd och sandmo litet stycke från Visnums gård i norr och den andra än längre i norr derifrån vid byn *Algutsrud*. På båda ställen äro qvar uppresta stenar till vid pass $1^1/_2$ aln ofvan jord; men somliga bortförda. En mil härifrån vid *Riddaregården* på stenkumlet säges ock hafva varit domaresäte.

Ättehögar äro här oräkneliga. I de mesta har man funnit krukor, ben, kol, brynen, perlor m. m. Vid *Säby* hafva varit många sådana, som under stensättningar varit upplagda pyramidvis [4]). Litet vester derifrån på *östra Sunds* egor äro 5 på

[1]) Nuvarande prestgård vid Visnums kyrka.

[2]) Midt emellan Rudskoga och Nysunds kyrkor.

[3]) Om de många kullar omkring Årås lemnar jag att tala till nästa tidehvarf, dit de höra.

[4]) Herr Kyrkoherden *Sundelii* anmärkning, som härutinnan behagat gifva mig mycken underrättelse, innan jag sjelf kom till orten.

en Åskulle och 6 eller 7 på en annan i bredd jemte hvarandra åt öster. I *Backa* gärde norr om Säby på *Sommarstads* egor längre i norr, der ock *bautastenar* finnas, och ännu mer i norr på en ås vester från Valls gästgifvaregård [1]), och i *Barbrohöjden* [2]) finnas mångfaldiga större och mindre. På *Långeruds* egor öster om *Visman* är en märklig [3]).

Vid *Nynäs* och Kihlsviken på en ås i vester och öster äro 4 ättehögar temligen stora. Litet stycke vester derifrån på *Kihlsby* egor hafva varit mångfaldiga, som blifvit bortförda, i hvilka man funnit spår af *brännåldern*, och många äro qvar[4]); äfvenså omkring hemmanen *Ed*, *Kjärr* och *Hygn* i Kihls socken.

Vid *Refsten* i Rudskoga är en stor ättehög och äfven en sådan vid *Spikebol* i Nysund.

Stenkummel är några små på *N. Grens* egor, och äfven många sådana vid *Guttebol:* men vid *Igelsrud* och *Uplanda* alla i Rudskoga äro 2 stora; äfvensom ock ett stort vid *Vestanmosse* i Råda. Ett *stenkummel* vid Riddaregården i Visnum temligen stort något blandadt med jord och mylla säges ock hafva varit domaresäte [5]).

2) Ölme härad

har i äldsta skrifter varit kalladt *Ylmo* och *Ulme* härad; alltsammans kommer af elfven *Ulma* eller *Ölma*.

Saxholms slott låg i yttersta mynningen af Ölme härads

---

[1]) På denna ås har fru öfverstinnan och friherrinnan *Linroth* till Säby räknat 42 högar en stor i hvardera ändan. Den största i söder lät jag 1771 uppgräfva och fann efter mycket arbete midt uti honom på botten en hel massa af brända ben men icke tecken till någon kruka. Han var h. o. h. af sand, men några af de smärre stenblandade.

[2]) Denna höjd vid landsvägen emellan Visnum och Vall har fått namn deraf, att en nunna, fattig flicka! på flyende fot från Vernamo kloster der skall hafva stannat i barnsäng. I denna höjd fann jag en kruka med benpipor föga större än af en tjäder och derjemte utom kol och aska genomborrade stenar, som temligen liknade perlor. I en annan urna låg en brynsten.

[3]) Efter allmän berättelse skall en konung ligga der begrafven. Jag lät uppgräfva denna hög 1771, men fann der ingenting; förmodligen grofs ej nog djupt. Den var dock märklig deruti, att den bestod af ren sand, då de flesta andra deremot äro blandade med kullersten.

[4]) Det har ock intill vår tid varit ättehögar på sjelfva kyrkogården i Kihl, men mångfaldiga rundt omkring, af hvilka Herr brukspatron *Lundgren* låtit uppgräfva en del, hvari man funnit brända ben, kol och aska.

[5]) Här i häradet fins för öfrigt en gård, Skottlanda eller Skålanda, $^3/_4$ mil öster om Visnum, som tyckes höra till detta tidehvarf och äfven bestyrka min sats, att orten lydt till Vestergöthland Bland Upsala öde uppräknas i Vestgöthalagen *Skalanda*, som förmodligen är bemälte by.

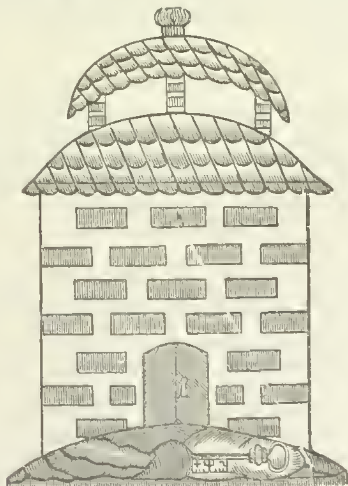
vik åt öppna Venern och har efter all sannolikhet blifvit bygdt i *Olof Trätäljas* tid, fast det aldrig låg under hans välde. Det berättas allmänt, att dess första upphofsman hetat *Saxe*, hvilken egt *Ölme* och *Väse härader* intill *Dalarne* på samma tid, som en *Sibbe* styrde *Varnhem* och *Visnum* och en *Ranund* äfven lefde [1].

Då nu *Saxo Fleita* och *Olof Trätälja* voro fosterbröder och *Hromundr Gripsson* var en af *Olofs* män, passar tiden noga in på denna förstnämda. *Sibbe* [2]) tyckes väl hafva lefvat något senare; men det kan vara fel i sjelfva berättelsen, som så länge bibehållit sig hos allmogen. Det är ändå hederligt, att det så sannolikt kunnat ske genom så många mansåldrar.

Nöden har troligen drifvit *Saxo* från Vestergöthland och hit uppåt skogsbygden, som ock hörde till Vestgötha välde, då han anlagt detta slott till säkerhet. Hvem kan neka, att han

---

[1]) *Saxo* har bott längst i norr på Saxholmen, *Ramund* 1/2 mil längre i söder på Ramholmarne och *Sibbe* 1/4 mil S. O. från *Ramund* på Sibberön. Den tiden var ej brukligt, att så mäktiga grannar kunde se godt på hvarandra. Stundom har det kommit an på näfrätten och då 2:ne gjort ett, har den tredje måst sätta lifvet till. Dock äro berättelserna olika antingen det var *Sibbe* eller *Ramund*. Om *Sibbe* haft ständig bostad på Sibberön, så har det ej varit annat än trähus, hvartill spår tyckas synas på ett berg. Såvida afritningen är riktig i häradets sigill har slottet haft hosgående utseende. Nyckeln blef funnen i gruset 1756. Afritningen fick jag af sal. prost. *Bodin;* den förvaras i kyrkan och är ganska massivt och väl arbetad.

[2]) Se vid krigen i detta tidehvarf N:o 2 och Tab. N:o 1 vid Jarmerik.

ju kunnat åsamka sig *Ivar Vidfadmes* hat, med det att han släppte *Olof Trätälja* ifrån sig, eller ock för andra orsaker? Åtminstone måste den ej egt godt samvete, som första gång uppmurade Saxholm. Vi få det framdeles igen.

Varnhem (Varnum) kallades och utgjorde södra delen af detta härad. Det har fått sitt namn af elfven *Varna*, som der faller i Venern. Derom kunna vi i vår tid så mycket mindre veta någon ting märkligt, som klara spår finnas, att en stor del deraf bestått fordomdags af sanka kärr och mossar, om det icke varit öfversvämmadt af vatten [1]).

Förnämsta domaresätet har varit på *Holma* egor vester om Ölmehäradsviken och på en slät plan. Det bestod af 24 stenar i en rundel. På andra sidan viken derifrån och en högre backe invid hemmanet *Hafstod* var äfven ett sådant af 12 stenar; och af lika många *säten* tyckes det hafva bestått, som låg mer än 1 mil söder härifrån på andra sidan Varna elf [2]) och hemmanet *Enseruds* egor. Vid *Jarlsberg* 1/4 mil längre i söder äro ock uppresta stenar i rundel 8 i norr och 9 i söder på gärdet; kanske också der varit domaresäte [3]).

Ättehögar finnas här till nog stort antal såsom egentligen i Ölme härad 10 eller 12 stenblandade på *Skåres* och *Rudsbergs* egor och äfven på *Holma* och *Hafstods* marker m. m.; i Varnum vid *Höje* och *Dye* [4]); på en sandås af hemmanet *Löthens* egor, omkring *Jarlsberg* och *Sörby* o. s. v. och isynnerhet vid *Vestervik* [5]).

---

[1]) Dessa anmärkningar har Herr prosten *Löthner* behagat meddela mig. Bemälte Herr prosts tankar tyckes dock ega grund, att Varnhemsnamnet från början varit på den gård, som Vestgötharne sedermera namngifvit med *Bro*, då de började klöfja sina varor till bergslagen och till den ändan en bro af kaflar och stockar blef lagd öfver den mosse, der nu Christinehamn är bygd. Viken, som går intill broängen, kallas ännu Varnumsvik; men på gården har namnet förfallit med tiden.

[2]) Ej långt S. V. från *Löthsidan* vid Christinehamn.

[3]) Man kan dock ej förmoda, att *Varnhem* eller *Ölmehärad* nyttjat så många *domsäten* i en tid, som var så fattig på trätor. Det torde snarare både här och på några af de öfriga ställena äfven så väl träffa in, om man gör vissa stenrundelar till förnäma grafvårdar och bautastenar.

[4]) Vid *Höje*, som ock deraf har namn, hafva isynnerhet varit 3 stora *högar*, af hvilka den mellersta är qvar. I de 2 andra funnos *urnor*. Den ena var större än *Upsala högar* (Hr prost *Löthner*).

[5]) Denna gård, hvilken, såsom namnet utstakar, ligger i nordvestra ändan af *Varnhems vik*, bär så många förnäma märken efter hedendomen, att man snart skulle kunna komma på den tanken, att här varit sjelfva *Varnhem*. Här

Men Ölmehärads och Varnhemsboarne hafva ock begrafvit sina döda i hederliga *stenkummel.* Sådana äro på samma vis, som vid Fryksdalen är nämdt, ett på *lilla Vålön*[1]); ett på *Boxerudsön*; ett på *Fallholmen* öster om Sibberön; ett på *Ramholmarne*[2]); tre på *Varnumsuddens* egor och 4 längre öster i skogen derifrån på höga berg[3]).

3) Väse härad

heter egentligen *Ves-härad* af gården *Ve.* Jag har i äldsta tiden funnit det skrifvet *Vesharid* och tyckes vara det *Asar*, som i Vestgöthalagen uppräknas bland Upsala öde.

Hedningaslottet bär än i dag namn af, att det i delta tidehvarf varit till. Det har legat uppe i skogsbygden 1¼ mil N. O. från *Ve;* var litet bygdt af sten på en hög kulle, som sedan blifvit med skog öfverväxt; men om dess öde vet ingen att tala:

---

hafva varit och äro mångfaldiga *ättehögar,* åtminstone de flesta såsom vid *Säby* upplagda i midten med stenar pyramidvis, hvilket besvär man eljes på få ställen gjort sig och hvilket ostridigt utmärker höga och förnäma lik. *Fru kammarherrinnan Sara Maria Linroth,* född *Stedt,* har satt sitt nöje uti att låta uppgräfva åtskilliga och gunstbenäget behagat lemna mig de qvarlefvor, som der funnits. I nästan alla har man träffat *urnor* hela eller sönderslagna med brända ben och hvad som mera dertill hör. Men isynnerhet fann man 1771 i en sådan urna *tänder* af en oformlig storlek, om hvilka jag väl måste säga, som munken om *S. Franciscus: "Jag vet ej. hvar jag skall sätta dem,"* eller till hvilken klass bland djuren jag skall föra dem, då de icke lågo i *stenkumlen i Fryksdalen.* År 1772 träffades ock vid Vestervik en välgjord *stridshammare* af gråsten, hvilken Herr kaptenen och riddaren *C. A. Linroth* i underdånighet aflemnade till vår *Allernådigste Konung,* då *Hans Kongl. Maj:t* i nåder behagade intaga middag hos ofvanbemälta *fru kammarherrinna* den 14 November s. å. vid genomresa till Carlstad. Således finna vi *Vestervik* ännu mera lysande längre fram, om vi en gång hinna så långt.

[1]) I denna är emot vanligheten *småsten* blandad.

[2]) Detta, som är ansenligt stort, är derutinnan besynnerligt, att det h. o. h. består af *småsten,* som höns- och gåsägg. Der förmenas *Ramund* ligga begrafven.

[3]) Vid pass 1500 alnar i öster från stenkumlen vid *Varnhems udde* invid landsvägen ligger på en slät, hög sandås ett af äfven så stor sten som dessa alldeles cirkelrundt af 35 alnars diameter och tyckes hafva varit till 12 alnars höjd, fast man såväl om detta som de andra är oviss, antingen det sjunkit i öfversta spetsen eller med flit blifvit så lagdt. Bredvid detta äro 2:ne mindre lika runda till 8 à 10 alnars diameter. 15 alnar derifrån är ett annat i en stor och djup bergsöppning; men det synes ej så ansenligt, som det i sig sjelft är, ty det är lagdt mera på djupet. Herr prosten *Löthner* har uppsökt och påfunnit dessa i Juni månad 1773 under brunnsdrickningen vid den s. k. *klostermossen i Varnhem,* om hvilken vi framdeles få tala.

Ättehögar bära på åtskilliga ställen vittnesbörd om detta härads hedniska ålder. På *Arnön* [1]) i Venern och *Nolby* egor finnas några på en sjöäng. Ett stycke söder från *Ve* [2]) äro 4 stycken på mest vanliga viset iblandade med grof kullersten. Vid *Lund* i Fogelvik har man i en ättehög funnit en kruka med ben och ett jern, som liknade en värja. Vid *Säter* i Alsters socken är icke allenast en ättehög, utan har ock efter berättelse icke länge sedan der funnits en *runsten*; hvilket kunde komma en på den tanken, att der torde vara *Gundehög* [3]), såvida den icke fins i Elfdalen, emedan *Gunnerud* ligger icke mycket långt härifrån. *Stenkummel* fins på en bergsudde i Venern ej långt ifrån *Alsters elfmynning.*

Bergslagen

ligger norr ut från Ölme härad och alltså i den östra landsträckan; men om den orten fins för denna tid icke ringaste skrifven underrättelse. Folkets sägen, att *Saxe* sträckt sitt välde till *Dalarne* och att en *hedenkonung* blifvit begrafven i *Jordkullen* i Kroppa tyckes nog intyga, att här bott något folk [4]); men det

---

[1]) Det är icke olikt, att denna ö kan hafva sitt namn af *Arnvid Jarl* och att han der fästat sina bopålar, sedan han af fruktan för k. *Håkan Adalstens Fostre* måste fly till Sverige (se sid. 59).

[2]) På en udde emellan *elfven* och *sjön*.

[3]) Se vid krigen i detta tidehvarf N:o 5 sid. 66.

[4]) Berättelserna, som äro om *jättar* och *troll* på denna ort, äro alla sådana, som man kan föra till fabeltiden, och om jag ändtligen skall nämna några af dem, så böra de minst sparas, tills vi hinna till christendomen i landet. Sådana skola hafva bott i *Hastaberget* (litet stycke N. O. från Filipstad och ännu något i norr derifrån i ett berg vid *Gammalhytte sjö*, hvarest är ett stort hvalf, som kan ställa en åskådare i förundran och vore föga mindre märkligt än berget i *Delsbo*, som *Delsboa illustrata* omtalar, om jag derför hade lika hog och rum. Något dylikt fins ock $1^1/_2$ mil söder derifrån emellan *Kroppa* och *Bjurbäck* åt *Asphyttesidan* och äfven 3 mil derifrån i vester vid ett hemman i *Nyed*. Vid den nejd, der sedan Fernebo kyrka blifvit bygd, skall hafva bott en qvinna knappt mindre rask och stark än *Gö i Jättekärn* (sid 60), emedan hon sjelf både högg och drog eller bar hem från *Kallhyttehöjden* det timmer, hvaraf hennes manfolk timrade hus vid hennes bostad. Men hon var så mycket mer förnäm än *Gö*, att hon hade svans, som släpade på marken, om hon någon dag af vilja eller våda gick vårdslös och glömde knyta upp sin svansprydnad. Det är ovisst, om man i senare tider deraf lånat modet och flyttat det upp till hufvudet. Ett annat skrock är, att ett *troll* en afton skall hafva kommit till en karl i skogen och bjudit honom äta; men mannen tackade, han var ej hungrig. *"Ach,"* sade trollet, *"hvar skall jag då göra af mina öfverlefvor, jag har kokat för mycket."* *"Jo,"* svarade karlen, *har du något öfver, så göm till i morgon."* *"Hade jag vetat det förut,"* invände trollet, *så hade jag varit bättre qvinna, än jag är."* *Fabula docet* (fabeln lärer),

är ock allt, hvad man vet, och deraf kan man ingenting sluta till *bergverkens* arbetande. En *jerngrufva* har vid fiendtliga infall blifvit igenkastad på östra sidan *Långban* och en äfven sådan på *Hytteskog* i Varnhem, der folket skall hafva gömt sina dyrbaraste varor; men ehuru sådant är längesedan, har det likväl kunnat ske i senare tider. Dock måste våra förfäder på något ställe fått jern, hvarom utom deras *svärd* vittna *jernpenningarne* vid Presthamna, *sporrar* och *hästskor* vid Västby, Lökane och Treskog m. m.; men troligen har det varit *myrjern*, sådant som än brukas långt upp i *Dalarne*. Våra hednaförfäder hade annat göra, än att de skulle gifva sig tid gräfva i bergen [1].

VII. Om öfverlefvor af göthiska namn och ord intill vår tid.

I) Nomina propria [2].

Masculina.

Adel,	Ambjörn,	Arne,	Aslak,
Al,	Amund,	Aschar,	Asmund,
Algut (Algöthe),	Ansten,	Asgut,	Atte,

skrifver *Æsopus*, att mången än i dag finge mera till middagen, om han ej ätit för mycket till frukost. I *Mångs-* och *Rishöjderna* hafva ock funnits *troll*, förmodligen ditsatta att hålla uppsigt på gränsskillnaden emellan *Fernebo, Elfdalen* och *Dalarne;* men vi lemna *troll, jättar* och *tomtegubbar* qvar i sina berg och förfoga oss till de jemnare slättmarker, der vi åtminstone vilja förmoda att finna menniskor.

[1]) När jag 1764 utgaf en *disputation* i Upsala om *Värmlands berg*, var det förmodligen, för att *hedendomens* rum icke just skulle stå tomt, som jag antog sal. prosten *Göranssons* sats i sitt företal till *Bautil* om våra bergverk. Han anför der ur *Sämunder Eddan*, att *Volunder* lärde sig *smideskonsten* vid *Kalvaberget invid Ulfvedal i Alfheim*, hvilket skulle beteckna det ännu s. k. *Kalfberget i Ö. Ullerud* nedanför Elfdalen, och att *Volunder* gick derifrån öfver *Visnumsån* (gissningsvis Svartelfven eller Gullspång), till *Niduder*, konung i Svithiod och Nerike. Ännu ett: efter en gammal tysk *Heldenbuch* var *Wielandt* hos *Elf-Erik*, konungen i Alfheim, och lärde sig smideskonsten vid berget *Gloggensaxen*, som sal Herr prosten ändtligen vill hafva till vårt *Saxeknute*. Men jag har redan sagt min mening om Alfheim (sid. 30) och vid mognare eftertanke anser jag *disputationen* för lika kraftig, om aldrig detta stycket kommit der, då jag ej på annan grund ser mig kunna bevisa, att *jernverken hos oss voro i gång, innan våra gamla troll och dvärgar blefvo menniskor och christna* (Sw. *Mercur*. Febr. 1764 g. 154). *Kummelhöjden* i Lungsund kan så mycket mindre tala för hedendomen i vår bergslag, som sådana voro obekanta i Norge intill *Adalstens Fostres tid.*

[2]) Här är att märka, det de flesta både namn och ord brukas vester om Klara och helst i Jössehärad och Fryksdalen. De mera vanliga gå vi här förbi.

Benal,
Björn,
Bönne,
Bonde,
Bryngel,
Brynte,
Egil,
Elof,
Enar,
Erling,
Estbjörn,
Espen,
Even (Ejvind),
Finnolf,
Folcke,
Gregar,
Gregs,
Grells,
Gudbrand,
Gullbrand,
Gullik,
Gummund,
Gunnar,
Gödrid,
Göthrik,
Halvard,
Harald,
Hassle,
Helge,
Ifvar,
Ingemar,
Ingevar,
Joge,
Jor,
Kanner,
Kasten,
Kjellar,
Kjettel,
Lyder,
Näril,
Orm,
Regart,
Regner,
Segol,
Siverd,
Sigge,
Siggsten,
Sjuhl,
Skåre,
Sme,
Sten,
Stenkil,
Stig,
Störgel,
Svaning,
Thor,
Tolf,
Torbjörn,
Torsten,
Tron (Trond),
Tyge,
Tyris,
Ulf,
Volmar,
Östen.

Feminina

Böreth,
Bolla,
Guri,
Gunnur,
Gertrud,
Gylla,
Helga,
Ingjal,
Julla,
Jutta,
Laana,
Milla,
Snarol,
Åhleta,
Âsa,

2) Göthiska ord.

Aleida, 275 [1]), Solitudo. Det bär *ålea*, till skogs.

Andlat, 17, Mors. Han ligger i *andlåtet*, dödens käftar.

Ansa, 117, Curare. Det *ansar* jag icke, bryr mig icke om.

Anvidri, 33, motväder. Vi hafva *anvär* till kyrkan i dag.

Adhlatur, 2, Irrisio. De vilja hafva mig för sitt *ålåt*, åtlöje.

Ættla, Destinare, ärna. Jag *ättlar* mig resa.

Baul, 73, Onus. *Båhla*, börda.

Bradgior, mature perfectus. Icke *brågjord*, säges om en senfärdig.

---

[1]) Numren i detta *alfabet* betyda *pagina i Rolf & Göthr.* och i det nästa *pag. i Herraud och Boses* sagor.

Feigin, 123, glad. *Fägen*, idem.

Fool, 118, Flep. Hvars mans *fool*.

Forstiorî, 88, *Förstyr*, som man kan lita på i hushållet; säges isynnerhet om *man* och *husbonde*. Stackars den unga, vackra enkan! Hon har intet *förstyr*.

Frækin, 116, Robustus. *Frack*, hurtig; är eljest detsamma som *Hæfr* och *huatur* (se p. 65, not [3]).

Geitahirdir, 136, Herde. Deraf kommer *gäta*, gå vall, *gätaregut*, *gätarejänta*, vallhjon.

Glæpa, 226, gantas. Han *glepar* mig, begabbar mig.

Granda, skada. Det *grannar* icke.

Happ, 292. Insperatum (deraf är utan tvifvel engelska ordet Happy). På en *happ*, i största hast, oförmodadt. *Ohappandes* är detsamma. Han är *häppen*, som släpper. Lycklig den, som dör.

Hlid, Porta. *Lid*, *lidre*, portskjul.

Hrid, aliquantum temporis. En liten *rid*, liten tid. Betyder äfven detsamma som *öfverilning*. När en gosse e. g. blir kär säges, att det har kommit en *Rid* på honom.

Hrimaldi, Fuliginosus. *Rimall*, svartbrun [1]).

Huatur, Huatasti, 132, snäll, snällast. *Vat*, *vater*, *vatast*, idem. Är eljest detsamma som *frack* och *häf*.

Hugfullur, 185, animi plenus. *Hogsfälsen*, som med ifver längtar efter något.

Hugsa, Cogitare, Destinare. Jag *hågsar* mig (ärnar) gå att fiska.

Hybile, koja. *Hybble*, idem.

Hæfr, 41, hurtig. *Häfver gut*, hurtig dräng, rask pojke.

Jafnan, Semper. Hålla *jäfnan*, arbeta jemt eller på resor icke uppehålla sig på vägen.

Kapp, Certamen. *Kappas*, fäkta, arbeta *i kapp*, springa *i kapp*.

---

[1]) På *all* sluta Jösseháringarne isynnerhet många *adjectiva* e. g. *krakall*, sjuklig. Veden är *sprakall*, sprakar. *Trasall*, trasig.

Kurteis, Humanus. *Korrjös*, kallas dräng eller piga, som hålla sig bättre än andra.

Lika, Placere. Jag *likar* icke mat. har ingen aptit.

Lim, 37, Ramus. *Limme*, qvast.

Magafylli, 140, all slags mat som mättar. *Magfylla*, idem.

Megn, 185, Vis, robur. Han har hvarken mod eller *megne*.

Mæti, 32, Æstimatio. Det *mätar* jag icke, sätter icke värde på.

Nema, discere. *Nim*, qvick att lära.

Skoraz undan, 211. *Skjörta*, springa undan.

Snaudur, 14, Nudus. *Snöplaggad*, tunnklädd.

Snilld, 35, Industria. *Snilldar verk*, 112. Facinora prædicanda. *Snill man*, qvicker karl.

Snopa, 15, se bedröfvad ut. *Snopen*, bedröfvad, flat. Di drogo så stifve bort, som di skulle tänka ta sjelfva Pehr i lofta; men di kom så *snopne* hjem.

Stuttur, 44, Brevis. *Staut*, *stött*, kort. Deras glädje var så *staut*, derför ble di så *snopne*.

Sæmiliga, 11, Decentur. *Sömliga*, höfligt, beskedligt.

Sæta, 193, Obedire. Han *säter* mig icke. De *sätte* hvarken lag eller förordningar, h. e. lydde icke.

Vanta, 93, Deesse. Hvad *vantar* jäntan? Hon vill gifta sig.

Vardveita, 6, Servare. Han har *våhlvetat* mig hästen, h. e. försäkrat mig om dess godhet.

Von, 1, Spes. Mån det är någon *von* (något hopp) att här blir bättre tid?

i þra, 273, Obstinate. Han gör i *trög*, obstinat, i illska, med berådt mod.

þratt, 212, Sæpe. Stackars hustru! Hon får så *trått* (ofta) barn; jag menar hon är *feg*.

þrot, 108, Defectus. På göthiska ord hos oss är ingent *tråt*; men hvem har rum eller tid åt alla?

* * *

Dagsætur, 21, Crepusculum. *Dagsätt*, när det nyligen blifvit nedmörkt.

Detta, 13, Cadere. Han *dettar* så fort han kommer på benen; h. e. faller.

Feigur, 17, *Feg.* Endera är du eller jag *feg*, h. e. tillreds att snart dö. *Feg* för en vacker flicka, olycka o. s. v.

Sla, 64, tvärlista. *Slå* på slädar och slipor brukas i denna mening.

Varir, aktsamma. *Var*, försigtig. Fjärhan är en *var* fogel.

Chronologie

öfver

Hedniska Tidehvarfvet i Värmland.

A. C.

Folket utödes i Sverige, antingen genom hunger eller utflyttningar, och k. *Domalder* blir bränd åt *Oden* till god årsväxt (pag. 29) . . . . 100.

Kon. *Aune hin Gamle* namngifver Aunes (Amne-) härad och uppbygger Agneholms slott (pag. 33). vid pass 320.

Olof Trätälja börjar rödja *Näs härad* under namn af *Värmland* (pag. 41. 46) v. p. . . . . 650.

Vid samma tid och något derefter upptager *Gromer* Grums härad (pag. 43), *Thori Jotun* Fryksdalen (pag. 43), *Göthe* Göthes härad (pag. 42), *Ufe* och *Otulfaxe* Ullerud eller Kihls härad (pag. 75), *Raumer* Nordmarks härad (pag. 43 not. [3]), *Græim, Hök, Svelting Bold* upptaga Elfdalen (pag. 44); ett afgudahus bygges vid Gillberga (pag. 42, 54, 71) och *Saxo* bygger Saxholms slott (pag 63 not [4]; pag. 85),

Konungarne *Halding* slagna på Venern af k. *Olof* af Gardom (Gaulum eller Gillberga pag. 63) v. p. . . 660.

Omkring samma tid tilldrog sig *Torsten Vikingssons* krig med *Jokull* (pag. 62).

Olof Fracke slår kämparne *Gunde* och *Grim* vid Gunnarskog (pag. 63) v. p. . . . . 696.

Olof Fracke slår kämparne *Hjali* och *Skati* på Bergön och frälsar *Olof Trätäljas* dotter *Åsa*, den han får till gemål (pag. 64) v. p. . . . . 700.

Värmlands och Vestgötha högmodiga herrar bevista Bråvalla slag (pag. 57, 59) ungefär, då kon. *Halfdan Hvitben* regerar . . . . 735.

Thor Jarl af Värmland i k. *Halfdan Mildes* tid (pag. 58) lefver omkring . . . . 760.
Sibbe blir slagen på Sibberön i Venern af k. *Göthar* och *Göthar* åter af k. *Jarmerik* af Danmark (pag. 66) . 820.
Ansgarius predikar i Värmland och Solöar (pag. 55) . 829.
Omkring denna tid gåfvo Värmländingarne sig från Norge till Svea rike (pag. 49) . . . . 840.
Åke Bonde gör gästabud åt kon. *Erik* af Sverige och *Harald Hårfager* af Norge (pag. 50, 61, 68). . . 874.
Rane hin Göthske blir slagen af *Harald Hårfager* (pag. 50, 58) . . . . 876.
Håkan Jarl Griotgardsson och *Atle Jarl* strida på Stafnäsfjolen (pag. 67) v. p. . . . . 910.
Mötet på Danaholmen emellan 3 konungar (pag. 51) står 951.
Arnvid Jarl blir vid samma tid drifven från Värmland till Sverige (pag. 59).
Thorger predikar i Värmland (pag. 56) och blir slagen vid Strand i Vermskog omkring . . . . 980.
Vid samma tid förstör *Håkan Jarl* Gillberga Tempel (pag. 55).
Värmland kommer h. o. h. till Sverige i bytet efter *Olof Tryggvasson* (pag. 51). . . . . 1000.

Tillägg vid Hedniska tidehvarfvet.

Sid. 30 not [2]. *Tvehunda* gräns utstakas från Askersund genom Angelshamn, Dagerflod och Lysvik till Tranestrand o. s. v. Vore nu detta rätt, så kan man af kartan accurat se, huru stor del af Värmland lydde härtill, neml. öfver Venern ifrån Gullspång (sid. 33 not [1]) till Norselfven (sid. 6) hela Fryken igenom upp till Lysvik; men sedan N. O. öfver Elfdals skogar och berg till *Tranestrand* i Dalarne. *Sexhunda* låg här vester om och utgjorde således hela Näs, Gillbergs, Nordmarks och Jösse härader, större delarne af Grums, Fryksdals och Elfdals samt något af Kihls.

Sid. 67 not [3] bör tilläggas, att med *Sögne Fylke* förstås utan tvifvel Sunne eller Fryksdals härad. Jag är icke okunnig, att det ock fins *Sögne* i Norge, men kan ej låta öfvertala mig, att en fogde eller länsman i *Gillberga* skulle ock kunna utöfva sin souvraina (högsta) myndighet i *Trondheim*.

Sid. 76 har jag nämt att *Ulleruds Runsten innehåller det äldsta runska alfabetet.* På halfva stycket af stenen stå alla bokstäfverna i den ordning, som våra förfäder hade i sin ABC-bok ställt dem, utom den enda ᛦ al, hvilken är den sista och hörer till det stycket, som ännu är ofunnet. De öfriga, då man läser från venster till höger äro dessa: F U D O R G H N I A S T B L M R. Huru de lärda af detta *alfabets* inrättning (att det i början har fader eller föder, midt på nia (9) och i slutet al, omnis) velat finna våra hedningars insigt i *gudaläran* är något, som icke rörer mitt ämne. (Se eljes den i noten [10]) åberopade disputationen.) De 4 bokstäfverna på fjerdedelen af stenen äro: F U N Þ, hvaraf jag i början ville föra runstenen till *catholska* tiden och läste *Funtfader*, innan jag fick se ofvannämda *disputation.*

TABELL,

N:o 1.

som utvisar några slägters samtid till upplysning i Värmlands äldsta historia efter de äldsta nordiska häfdatecknare: *Sturlesson, Hervora* och *Torsten Vikingssons* sagor, *Fundin Noregur, Saxo Grammaticus* m. fl. [se not. [3] p. 31 efr. Herr. Canc. R. och Ridd. *Ihres* bref till Herr Canc. R. och R. *Lagerbring*, rörande den Isländska Edda m. m. och utdrag deraf i Lärd. Tidn. N:o 27. 1772 om det, som rörer *Fornjoters* ätt och Mythologiens dikt om *Norrs* och *Gorrs* förfäder], uppställd af E. F.

		† *Göthe* gaf Göthaland namn.	† *Sölve Gamle* bygde Solöar.		
† *Alvora*, syster till g. m. *Grym* i Grymsgård.	*Alf Gamle* bygde Alfheim.	*Götrik Milde.*	*Sölvar.*		
Glöd, g. m. *Loge* i Halogaland.	*Alf* i Alfheim.	*Al-Göthe.*	*Sölve.*		
Einmyria, g. m. *Vijfil* på Vijfilsö.	*Gandalf.*	*Göthilda*, g. m. *Ingjald Illråda.*	*Halfdan Gulltand.*	† *Thore Snärsson.*	
Viking, k. *Niorves* Jarl.	*Alfhilda*, g. m. *Sigurd Ring.*	*Olof Trätälja*, g. m.	*Solveg.*	*Gorr. Norr.*	† *Thori Jotun* af Verma.
Torsten Vikingsson slog *Ufe och Otulfaxe.*	En *dotter* g m.	*Ingjald. Halfd. Hvilben.*	*Åsa.* g. m. *Olof Fracke.*	*Hejter. Raumer*	besof *Bergdisa*
		Östen.	*Omund*, kung i Danmark.	*Svegde.*	
	† *Alfarin*, Kung i Alfheim.	*Halfdan Milde.*	*Sivord.* En dotter, g. m. *Göthar.*	*Halfdan* Gamle.	
	Alfgeir i Alfheim. *Alfhild* g. m.	*Gudröd Jagtek.*	*Jarmerik* slog *Göthar* för *Sibbes* skull.	*Ifvar*, Upl. Jarl.	
	Gandalf i Vingulmark, slagen af Hårfager.	*Halfd. Svarte.*	*Ejslen Glumra.*		
	Hake flydde till Alfheim.	*Harald Hårfager* samtidig med Rognvald Jarl.	*Rognvald Jarl* följde Hårfager till lands (F. Nor.).		

N:o 2.

TABELL

som visar, huru de flesta kejserliga, kungliga och flera höga hus i Europa härstamma från **Olof Trätälja.**

Norge och Danmark.

1. *Olof* Trätälja.
2. *Halfdan* Hvitben.
3. *Östen.*
4. *Halfdan Milde.*
5. *Gudröd Jagtekung.*
6. *Halfdan Svarte.*
7. *Harald Hårfager.* † 936.
8. *Sigurd Rise,* k. i Norr.
9. *Halfdan,* dito.
10. *Sigurd Syr,* dito.
11. *Harald Hårdråde,* dito.
12. *Olof Kyrre,* dito.
13. *Magn. Barf.,* d:o, † 1102.
14. *Har. Gille,* d:o, † 1136.
15. *Sigurd,* d:o, † 1155.
16. *Sverre,* d:o, † 1202.
17. *Håkan Svensson,* d:o.
18. *Håkan Håkansson,* d:o.
19. *Magn. Lagaböter,* d:o.
20. *Håk. Månsson,* d:o, † 1319.
21. *Ingeborg,* g. m. Hert. *Erik Månsson* af Sver.
22. *Eufemia,* g. m. Hert. *Albrecht* i Mechlenb.
23. *Magn. I,* H. i M., † 1384.
24. *Joh. II,* d:o, † 1423.
25. *Henr. den fete,* † 1477.
26. *Magn. II,* Hert., † 1503.
27. *Albert VI* Pulcher.
28. *Ullrich Nestor,* † 1603.
29. *Sofia,* g. m. kon. *Fredrik II* i Danmark.
30. *Christian IV,* † 1648.
31. *Fredrik III,* † 1670.
32. *Christian V,* † 1599.
33. *Fredrik IV,* k. i D.
34. *Christian VI,* d:o.
35. *Fredrik V,* d:o.
36. *Christian VII,* d:o.

Sverige I.

15. *Sigurd,* (se Norge).
16. *Cecilia,* g. m. lagman *Folkvider* i Värml.
17. *Håkan Galin,* † 1214.
18. *Knut,* Jarl i Nor, 1226.
19. *Greger Läme,* 1272.
20. *Magn. Läme,* R. R. 1310.
21. *Greger Läme,* R. D., † 1350.
22. *Joh. Läme* till Benhamar.
23. *Ingeborg Läme,* g. m. R. R. R. *Trotte Persson* till Eka.
24. *Måns Trottesson.*
25. *Carl Månsson* till Eka.
26. *Måns Carlsson* till Eka.
27. *Cecilia Månsdotter,* g. m. R. R. *Eric Johansson* t. Rydboh.
28. *Gustaf Vasa,* kon. † 1560.
29. *Carl IX,* kon. † 1611.
30. *Catharina,* g. m. Pf.-gr. *Joh. Casimir* i Zweibr.
31. *Christina Magd.,* g. m. Markgr. *Fredr. VI* i Bad.
32. *Fr. Magn.,* Markgr. i Bad.
33. *Albert. Fredr.,* g. m. Bisk. i i Lüb. *Chr. August.*
34. *Adolf Fredrik,* kon.
35. *Gustaf III, kon. i Sv.*

Sverige II.

26. *Magnus II* (se Norr).

27. *Anna,* g. m. Landtgr. *Vilh.,* Med. i Hessen.
28. *Filip Magnan,* † 1567.
29. *Christina,* g. m. Hert. *Adolf* i Holstein.
30. *Joh. Adolf,* Hert.
31. *Fredr. III,* Hert. † 1659.
32. *Chr. Alb.,* Hert. † 1694.
33. *Chr. Aug.,* Bisk. i Lübeck, g. m. n:o 33 (se Sv. I).

Frankrike.

29. *Sofia* (se Norge).
30. *Anna,* g. m. kon. *Jacob I* i England.
31. *Carl Stuart,* k. i Engl.
32. *Henrika Maria,* g. m. Hert. *Filip* af Arelat.
33. *Anna Maria,* g. m. Hert. *Vilh. Amadeus* i Savoj.
34. *Maria Adelheid,* g. m, *Ludv. Dauph.* † 1712.
35. *Ludvig XV,* kon. i Frankr.

England.

30. *Anna* (se Frankrike).
31. *Elisabeth,* g. m. Kurf. *Fredrik V* i Pfalz.
32. *Sofia,* g. m. Kurf. *Ernst Aug.* i Hannover.
33. *Georg Ludvig,* kon. † 1727.
34. *Georg. Aug.,* kon. † 1760.
35. *Ludvig,* Pr. af Vallis.
36. *Georg III,* kon. i Engl.

Pretendenten.

31. *Carl Stuart* (se Frankr.).
32. *Jacob II,* kon. i Engl.
33. *Jac. Edv. Frans,* † 1766.
34. *Carl Edvard,* f. 1720.

Romerska Kejsaren.

31. *Elisabeth* (se Engl.).
32. *Carl Ludv.,* Kurf. i Pfalz.
33. *Charl. Elis.,* g. m. Hertig *Filip I* af Orl.
34. *Elis. Charl.,* g. m. Hert. *Leop. Jos.* i Lothring.
35. *Frans Stefan.,* Kejsare.
36. *Josef II,* Kejsare.

Saxen.

31. *Fredr. III* (se Norr).
32. *Anna Sofia,* g. m. Kurf. *Joh. Georg* i Saxen.
33. *August II,* k. i Polen.
34. *August III.*
35. *Fr. Chr.,* Kurf. † 1763.
36. *Fredr. August,* Kurf.

Ryssland I.

32. *Christ. Alb.* (se Sverige II).
33. *Fredr. IV.,* Hert. i Holstein.
34. *Carl Fredr.,* Hert. i d:o.
35. *Pet. Foedorow,* Kejs. i Ryssl.
36. *Paul Petrovits,* Storf.

Ryssland II.

33. *Chr. Aug.* (se Sverige II).
34. *Johanna Elis.,* g. m. Hert. *Chr. Aug.,* Anh. Zerbst.
35. *Cath. Alexiewna,* Czar.

Preussen.

33. *Georg Ludv.* (se Engl.).
34. *Sofia,* g. m. k. *Fredr. Vilh.* i Preussen.
35. *Fredrik II,* k. i Pr.

Sardinien.

33. *Anna M.* (se Frankr.).
34. *C. Emanuel,* k. † 1773.
35. *Viktor Amadeus,* kon. i Sard.

Holland.

34. *Georg August* (se England).
35. *Anna*, g. m. Ståth. i Nederl. *Vilh. C. Henrik*.
36. *Vilhelm V.*, f. 1748.

Spanien.

34. *August III* (se Saxen).
35. *Maria Amalia*, g. m. *Don Carlos*, k. i Span.
36. *Carl Anton*, Pr. af Ast.

Neapel.

35. *Maria Amalia* (se Span.
36. *Ferdinand IV*, k. i Neap.

Parma.

35. *Ludvig XV* (se Frankr.).
36. *Lovisa Elis.*, g. m. Hert. *Filip*, Infant af Span.
37. *Ferdinand Lovis*, h. i P. och P.

Toscana.

35. *Maria Amalia* (se Span.).
36. *Maria Lovisa*, g. m. *Pet. Leopold*, Erkehert. af Österr.
37. *Frans Jos. Carl*, f. 1768.

Beskrifning

öfver

Värmland.

Andra afdelningen:

innehåller

Påfviska Tiden.

Författad

af

ERIK FERNOW.

Till

Konungens

Högtbetrodda män i Nerike och Värmland:

Generalen och Öfversten,

Commend. af K. Sv. Ord. stora Kors:

så ock

Landshöfdingen,

Ridd. och Commend. af K:gl. Sv. Orden.

Högvälb. Herrar, Grefve och Friherre,

Nådige Herrar!

Värmländingarne hafva verkligen åtminstone till stor del ifrån de allra äldsta tider förtjent sig hederligt namn eller förakt för mer eller mindre tapperhet på blodiga fält och under fredliga tider mått väl i sina hyddor och lidit nöd i samma mån, som ödet gynnat dem med mer eller mindre upplysta och välsinnade anförare och styresmän.

Jag skattar mig dubbelt lycklig att hafva fått beskrifva deras äldre och nyare öden i en tid, då de ega de *höfdingar* för både krig och fred, hvilkas likar jag har svårt att framvisa i all deras historia.

De hafva ett gladt hopp att under så ädelsinnade herrar upphinna den lustre (glans) och välmåga tillika, som tidernas belägenhet synes hafva någon tid fördunklat och afmattat; men nu skall gifva dem anledning att för all framtid prisa försynen, som låtit deras dagar infalla under nådiga *Herrarnes* upplysta och prisvärda styrelse.

Min penna är ej mera fallen för smicker än *nådiga Herrarnes* öron. Då jag derför får tillfälle att jemte något mera uppoffra *dem* antingen korta beskrifningar eller ock blotta namn och årtal på de flesta deras lofvärda företrädare, lemnar jag tillika efterlefvande landsmän såsom en kär skyldighet att evigt utsprida och vörda Värmlands nuvarande *Generals* och

Öfverstes samt dess *Landshöfdings* förtjenster, hvilka vida öfvergå mitt loford.

Under det jag vågar anmäla mig i nåd och ynnest, förbehåller jag mig tillika i djup ödmjukhet äran att städse få framlefva

Mina Nådiga Herrars

Allraödmjukaste tjenare:

Erik Fernow.

Göteborg den 19 Nov. 1773.

Påfviska Tidehvarfvet

före

Digerdöden.

Innehåll.

I. Om landets verldsliga styrelse.

I förra tidehvarfvet hafva vi betraktat den landsort, om hvilken vårt ämne handlar, på 2 serskilda sätt: den *vestra* delen egentligen under Värmlands namn såsom lydande till Norge och den *östra* såsom ett Vestgötha- eller Nerikes bihang under Sverige, hvarifrån det aldrig varit söndradt. Nu få vi anse båda under ett namn förenade med svenska kronan, då gränsen ungefär blir Lethelfven och Gullspång på *östra sidan*, men i öfrigt lika som förr: Venern i *söder*, Markerna i *S. V.*, Romarike och Solöar i *vester*, Finnveden, Jernbäraland eller Dalarne i *norr;* men Klara elf går landet midt igenom.

I bytet af norska riket efter *Olof Tryggvassons* död år 1000 kom en tredjedel på *Olof Skötkonung*, öfver hvilket allt han satte *Sven Håkansson Jarl* med samma rätt, som de forna skattekonungar det innehaft. *Sven Jarl* återlemnade då vestra Värmland till *Ragvald Jarl* i Vestergöthland, som alltid förut hade egt den östra delen; och ehuru *Olof den Helige* i Norge knorrade emot denna delning [1]), så kom dock aldrig Värmland mer på hans lott, utan förblef till Sverige, sedan han eljes varit lycklig att drifva *Sven Jarl* ur sina öfriga besittningar.

Ifrån denna tid är troligt, att Värmland haft *lagmän* och *fogdar* samfäldt med Vestergöthland och Nerike i omkring 100

---

[1]) Att han icke med godt öga ansåg mistningen af Värmland, är klart nog af hans utlåtelse några år derefter, när Sigvater Skald gjorde för honom berättelse om sin resa genom Värmland och då tillika kom att nämna Sven Jarls tillhörigheter. samt att han sjelf förmodligen såsom norsk undersåte hade misten gård der i landet:

Thet sade konungen *Med stor vrede*
Vara af ålder *Sin egendom*
Som Ragvalder hafver (Sturl. pars I p. 513).

Man finner ock häraf lätt, att nu låg Norges forna tillhörighet af Värmland under Vestgötha-Jarlens välde.

år. Åtminstone blir svårt att bevisa motsatsen [1]). Men här dömdes dock efter landets egen lag, såsom vi redan nämnt; och till sin andliga styrelse kom det under Skara, så snart der insattes biskopar.

Efterhand har den östra delen, hvilken förut varit ansedd såsom *Värmlands skog*, blifvit söndrad från Nerike och med det gamla Värmland införlifvad under namn af *Öster-Sysslet* [2]), då hela den vestra delen eller *Olof Trätäljas* konungarike blef kalladt *Vester-Sysslet*.

Olof Heliges knot angående Värmland kom aldrig att bestå i annat än ord, utan förblef det vid den gränsskillnad, som han en gång med *Skötkonung* öfverenskommit och fastställt *östan från Edaskog* [3]), och hans efterträdare i Norge fingo nog att försvara det de hade, utan att skaffa sig mera besvär med några gamla ovissa fordringar, allt intill konung *Magnus Barfots* tid.

Han påstod, att konung *Inge* i Sverige skulle efter gammal häfd till honom afstå Dahlsland och något mer i nordvest af Värmland; men det blef i godo bilagdt genom ett giftermål. Norska konungen fick den svenskas dotter *Margaretha Fridkulla* till äkta.

Ifrån den tiden lydde Värmland allt framgent under de svenska konungarne merendels omedelbart och styrdes genom deras *höfdingar* eller *landtvärnsmän* och *lagmän*, antingen de då i början bodde hemma i landet eller troligast i Vestergöthland på *Axevalla* och *Lödese*, som torde gifvit anledning till östra och vestra Sysslet.

Emellertid fick icke landet alltid vara orubbadt och fritt för fiendtliga besök. När konung *Stenkil* vid år 1066 gaf den norska Jarlen *Håkan Ifvarsson* Värmland till förläning och frihet att med sitt krigsfolk draga öfver Vestergöthland, kan man ej förmoda, att folket på någon tid fått bo i särdeles lugn och

---

1) En *Germicke* är utgifven för höfding i Värmland i *Olof Skötkonungs* tid; men jag kan så mycket mindre sätta honom på det stället, som vårt Värmland och Smålands *Värensland* blifvit hos de gamla så ofta blandade om hvarandra och *Germickes* son, *Gunnar Gröffa*, som lät döda *S. Sigfrids* systersöner, bodde i Värensland, och var der en mäktig man, men förmodligen aldrig sett Värmland.

2) Vi finna likväl ännu längre fram i nästa tidehvarf, att Sysslen kallades *Tridungar* och hvartdera hade sin egen häradshöfding.

3) *Sturless.* l. c. p. 636.

stillhet. Ännu svårare torde *Björkebenerne* farit fram omkring 1175 och under *Ribbungekriget* huserade norska konungen *Håkan Håkansson* illa i landet 1225; men vi få tala om krigen längre fram.

Prins *Magnus*, *Birger Jarls af Bjälbo* son, tog år 1276 sin broder, konung *Valdemar*, till fånga inom Värmlands gräns. Då var han väl i början ämnad att låta konungen erfara ett hårdare öde, men på många förböner unnade han honom slutligen i lifstids förläning Värmland tillika med *Öster-* och *Vestergöthland* samt *Dahl*.

Emellan *Magnus Ladulås*' söner, konung *Birger* och hertigarne *Erik* och *Valdemar*, uppkom 1304 ett fiendtligt hat, som icke slöts utan med krig och mord. Konungen egde en spotsk och öfvermodig drottning, *Märtha*, som icke ansåg hertigarne utan med förakt, och detta uppblåste elden ännu mer. Hertigarne satte sig strax i besittning af Värmland och Dahl, förskansade sig der och gjorde konungens folk vånda nog. Men så träffades en *förening i Örebro* 1308 och i *Helsingborg* 1310, i kraft af hvilka all tvist blef upphäfd, och konungen uppdrog sina bröder *Finland* och *Österbotten* med alla dess *slott* och *län*. Dock brast oenighet åter ut, och hertigarne beslöto att för all tid afsätta konungen; upprättade derför i *Lödese* år 1315 ett *häfdabyte*, i anledning hvaraf hertig *Erik* fick Värmland på sin lott tillika med *Vestergöthland* och *Dahl*, hvilka alla tre räknades under *Lödese* och *Axevalla* slott [1]). Detta skulle stå på prof i 5 år; men hertigarne hunno ej öfverlefva dessa, emedan konungen tog dem till fånga under ett julgästabud i *Nyköping*, lät nedsänka dem i en källare och jemmerligen hungra till döds vid nyåret 1319.

Nyssnämda hertig *Eriks* enka, prinsessan *Ingeborg Håkansdotter* af Norge, fick derefter till någon tid besitta Värmland jemte *en del af Vestergöthland* [2]) under morgongåfvorätt; men 1326 den 1 Febr. gjorde hon i Skara med sin son, *Magnus Smek*, ett sådant byte, att hon i stället fick *Davöen*, *Åkerbo*

---

[1]) Detta styrker min sats, att Värmland lydt till dessa slott innau det kom under *Nerike*. Det öfriga på *Eriks* lott var *N. Halland, Dalarne*, en del af *Småland* och *Kalmar län*.

[2]) Emedan här nämnes en del af *Vestergöthland*, synes det troligen hafva varit *Vestersysslet* under *Lödese län* såsom närmast Norge.

och Snäfringe härader i Vestmanland, fria från alla konungspålagor utom i högsta nödfall, och Värmland tillföll åter kronan.

II. Om folkets omvändelse till christendomen.

Förut hafva vi anmärkt, att *Ansgarius* och *Thorger* varit Värmlands apostlar. Det är således icke utan, att här varit något spår till christendom, fast det icke vidt fick utbreda sig före *Olof Skötkonung*. Åtminstone är troligt, att en del, för att efterapa de christna, med vatten beständkt sina nyfödda barn; men *Olof* började tända ett klarare ljus, hvartill han hade så mycket lämpligare tillfälle, som han sjelf bodde och uppehöll sig mest i Vestergöthland, hvarför han ock säges hafva bygdt *Gillberga kyrka* härstädes i samma form och af samma slags sten, som Husaby på Kinnekulle.

Dock är ej troligt, att *Olof* kunnat hinna långt i ett så svårt värf hos ett folk, som, ställdt i sin gamla enfaldighet och envishet, tillika saknade nödig undervisning af såväl till saken som till tungomålet dugliga lärare. Det fordras ännu både skicklighet och mångårig omtanke i detta hänseende med en enda bortskämd socken.

Man har väl hållit före, att i landet flera kyrkor blifvit uppförda under *Olofs* regering [1]), men då man ej kan bevisa, att han kunnat till någon myckenhet anskaffa hvarken allmänna eller enskilda lärare, så stöder sig detta på ringa grund.

Sedan *Olofs* son, *Emund Gammal*, kom på thronen, fick christna läran ett annat utseende i Värmland. Han var mån om att befordra densamma i hela sitt rike, men yppade sig här isynnerhet ett tjenligt tillfälle. En *Benedictinermunk* från klostret *Corbey*, vid namn *Adelvard den äldre*, höll mödan ospard att öfvergifva sitt goda mak och blifva en apostel i norden. Han kom till *Göthaland* och gaf sig derifrån till Värmland vid pass 1054, predikande *evangelium* såväl der som för *Skidfinnar*, hvilka synas vara *Dalkarlar* [2]). Hade en *Thorger* förut genom

---

[1]) *Rhyzel. Verm. Eccles.* M. S. Men *Sigvater* Skald beklagade dock, att han måste låna herberge hos hedningar, då han i *Olofs* tid reste genom Värmland.

[2]) Cancell. R. *Lagerbring* håller före, att med Värmland kunnat förstås *Bjarmaland,* men *Adamus Bremensis* omtalar rent ut, att både *Ansgarius* och *Adelvard* predikade i Värmland och Solöar såsom grannar.

våld och otidighet till sin egen undergång uppretat en enfaldig allmoge, så förstod *Adelvard* att med mera foglighet gripa sig an sitt viktiga och dyra verk.

Utom det han af naturen icke var grym: en stor egenskap vid sådana förhållanden, skall han ock hafva haft den förmånen att kunna göra underverk. När stark torka inföll, skall han genom sina böner hafva skaffat tillräckligt regn och när åter regn öfverflödade, förmådde han, att det blef solsken och torka. Många hafva ansett det för en munkdikt, men andra hafva trott sig kunna antaga det för sanning, utan att förolämpa Guds majestät. Huru det nu är: då man säkert vet, att han med dygder och fromhet i lära och lefverne förelyste folket, kan man lätt sluta, att han icke haft svårighet i omvändelseverket uträtta så mycket, som kunde falla på en menniskas lott.

Men han fick icke alltid vara i Värmland. Konung *Harald Hårdråde* bad honom att i samma ärende göra en resa till Norge, och när han kom tillbaks derifrån, vistades han i Göthaland till sin död, som timade vid 1063.

Kort derpå var det, som *Håkan Jarl* fick förläning i Värmland. Han använde mycken flit att befordra christendomen, men hade den dygden att låta folket ega sin samvetsfrihet och drog derigenom både christna och hedningar på sin sida, att först vestgöthar och värmländingar och derpå hela riket valde honom till sin konung efter *Stenkils* död under namn af *Håkan Röde*.

Således har efterhand christendomen mer och mer rotat sig i Värmland, ty i en hast kunde det icke ske; och *kyrkor* blefvo bygda i samma mån, som *skolan i Husaby* kunde förse dem med dugliga lärare. Isynnerhet berömmes *Erik Helige*, att han under sin regering från 1156 till 1161 *uppbygde mångfaldiga små gråstenskyrkor i riket*, hvarvid Värmland nog ej blifvit förgätet, och *knappt var någon kyrka eller kloster i riket, på hvilket ej Magnus Ladulås bevisade sin mildhet och rikligen begåfvade* [1]).

Man är och blir oviss, om i denna tid någon gång varit tänkt på *undervisningsverk* och *skola* inom Värmland. Nog

---

[1]) *Joh. Magn.* p. 562.

skall *Erik den Helige* hafva bygt *Lurö kloster.* Hans efterträdare, *Carl Sverkersson*, lät uppbygga ett *Varnhem*, som torde vara vårt *Varnamo*, och *Gudvalla* kloster är efter allt utseende vårt *Gladevall;* men om deras inrättning och öden ega vi ingen fullständig underrättelse. Vi hafva ock spår till flera *små kloster*, men de hafva tvifvelsutan tjent till andra behof.

I en tid då knappt flera lärde läsa i bok än de, som skulle blifva *munkar* och *prester*, synes icke heller något *lärohus* i det ämnet hafva varit så högst af nöden i Värmland. *Husaby* och derpå *Skara* voro väl i stånd att förse denna ort med 18 prester, då de ej hade af nöden så många hemma i sitt eget land som nu för tiden. Man har icke skäl för, att här varit flera än 18 tillsammans; det öfriga uträttade *munkar.*

Anledning till denna anmärkning tager jag deraf, att i Värmland hafva ej varit flera än 18 *gamla pastorat* eller *moderkyrkor*, hvilka alla förmodligen i detta tidehvarf blifvit inrättade. Nu voro väl i hvarje pastorat flera *kyrkor*, men jag har i de äldsta handlingar aldrig funnit mer än en *prest, kyrkoherre* eller s. k. *curatus*, vid moderkyrkan. De öfriga små kyrkorna äro kallade *munkkyrkor*, emedan kringstrykande *munkar* i kyrkoherrens frånvaro der underhållit *messan.*

Värmland hörde nu under *Skara biskopar* och troligt är, att dessa dels för beqvämlighet dels för ålder och orkeslöshet haft sig en *landtprost* eller *vice-biskop* här till hjelp; men ännu fins derom ingen annan underrättelse, än att *Nicolaus de Thingvaldum, Canonicus Scarensis*, var en sådan vid Digerdöden.

Vissa tider och kanske en gång hvarje år har presterskapet nu måst infinna sig i *Skara* på *prestmöte*, då de haft tillfälle aflemna sin *skatt* till påfven och biskopen och afhemta nya *messböcker.* Åtminstone hafva prestmöten länge varit brukliga i Skara [1]).

Nit för den nya *religionen* fattades icke våra förfäder, sedan de blefvo christna, likasom de i lång tid gjorde svårighet vid att ändra den gamla. Som bevis derpå kan jag anföra, att de med så hög vördnad ansågo sin förmente martyrs, den helige Thorgers graf, som de visade konung *Håkan* af Norge; och ännu mer visar sig detta af de stora gåfvor, som landets

[2]) Bisk. *Bryngels* bref 1281.

högsta herrskaper efter den tidens tänkesätt gjorde till andliga och heliga bruk. Den känner ej allmogen rätt, som ej begriper, hvilka starka intryck sådana efterdömen göra på både kroppens och själens vägnar. Så gaf hertig *Birger* 1220 till systrarna i *Riseberga* allt *laxfisket* i Värmland [1]), hvilket dock sedan blef deladt på flera kloster. Lagmannen, *Holdo Strahle* och hans fru skänkte 1268 ej mindre än 11 gods till samma kloster: *Sommarstad* 2, *Hjorsberg*, *Skanem*, *Vall*, *Kalfsvall*, *Hammar*, *Arnön*, *Näs*, *Lythervik* och *Risäter*. På 1320-talet gaf fru *Helena Pädersdotter* hela *Rudaskogen*, som icke långt deretter blef en hel kyrkosocken, till nämda Riseberga. 1349 fick Nydala kloster rättigheter till notdrägt i *Hovilda å* i Värmland; flera smärre skänker både till detta och flera kloster att förbigå, hvilket allt gjorde, att munkpresterna nu på sitt sätt voro ansedda som ett slags halfgudar, isynnerhet innan de ännu hunnit lära skämma sina egna saker till den grad, som sedan dels af dumhet dels af snålhet efterhand skedde, och hvilket vi skola finna i nästa tidehvarf.

III. Om folkets tillstånd och landets beskaffenhet.

I stället för att de få men vidlyftiga hemman i landet förut nästan omedelbart tillhörde *bönderna*, hvilka deraf utgjorde liten eller snart ingen skatt till kronan och deremot fingo sitta i frid ostörda [2]), så har i detta tidehvarf genom *Helge Ands Holms beslut* kongliga begåfningar, köp, skattevrak, krig eller andra tillfälligheter en stor del blifvit *krono-*, *kyrko-* eller *herregods* och flera bönder lagda derunder. På *Näset* [3]) och deromkring är väl troligt, att många *sätesgårdar* för adliga slägter varit allt ifrån *Olof Trätäljas* tid; men i de öfriga orter tycks det icke hafva så förhållit sig.

Således hafva vi spår till, att *folkungarne* hafva haft många och ansenliga gods i landet [4]), och *Ribbingeslägten*, som i detta

[1]) Om detta och mycket mer, som framdeles förekommer, har Herr *Camr. Fryxell* gjort utdrag ur *Original*brefven i Riks*archivo*, hvilket allt blifvit lemnadt till *Archivum Verml.*

[2]) *Bolin*, *Lagerbring* p. 372, 375 och flera.

[3]) Prost. *Edströms* M. S.

[4]) I ett gammalt *fragment*, som Herr Cancell. R. *Lagerbring* anfört i *Diss.* om *Helge Ands Holms beslut*, nämnes en egoskillnad emellan *Magnus*

tidehvarf uppkom [1]), tog likaledes sitt första stamhåll i Värmland. Äfvenså har *Läma-ätten* i denna tid här haft mycket att säga och *Stråhle*-familjen, *Oxenstjernor*, *Lange* och flera icke mindre, som vi framdeles få se. Att *Bondeslägten* haft stora gods här i landet, bevisas nogsamt deraf, att konung *Sverres* i Norge gemål, drottning *Margaretha Bonde*, kon. *Erik Heliges* syster, i sin lifstid nyttjade många sådana här oklandradt; men vid hennes död 1205, då *Sverker II* regerade i Sverige, lär man hafva varit betänkt att indraga dem till kronan, emedan hennes måg *Filip*, *Baglernas* konung, icke tordes resa uppenbart utan förklädd under namn af *Halvard Hvide*, då han derifrån skulle hemta alla lösören [2]). Man kan väl tänka, att *kyrkor* och *kloster* ej blifvit förgätna, sedan godsen kommit i kronans händer; men hvilka och hvarest de varit, blir svårare att säga.

Vi behöfva ej föreställa oss Värmland så fattigt på folk i detta tidehvarf, som man i allmänhet eljes trott. Man får lätt andra tankar, då man besinnar, huru många rekryter landet kunde tillsläppa i *Björkebenernas* och *Ribbungarnes* härar och ändå norska rådet fann sig föranlåtet att afråda konung *Håkan Håkansson* till krig emot värmländingarne, som NB. *utgjorde en så stor myckenhet folk* [3]).

Sedan nöden dref kon. *Magnus Ladulås* till större behofver, än hans företrädare haft, hvilka allt intill hans tid haft nog af Upsala öde, upptänkte ständerna på riksdagen, som hölls på *Helgeandsholmen i Stockholm* 1282, utvägar att häfva desamma och stadgade bland annat, att *alla stora floder, som föllo i Venern*, skulle höra konungen till, och ifrån den dag måste landets innebyggare gifva årliga afgifter för sina *fisken* i

---

Ladulås och *Grimsten Folkunge*. Brefvet är skrifvet i konungens namn. Der nämnes *Ramsuna-Boa* och *Vermaskov*, som kunde tydas för *Ramsunds Bro* och *Vermskog* vester i Värmland. Men andra omständigheter visa att här menas *Ramundaboda* i Nerike och med Vermskov den sedan s. k. *Visnumsmoen* och *Lethstigen* eller öfverlefvorna af det forna östra Värmland.

[1]) *Sigurd Ribbing*, son af *Erling Stenvägg* och farfader till *Sigvid*, stamfader för *Ribbingeslägten*, uppehöll sig mest i Värmland, under det han täflade med *Håkan Håkansson* om norska kronan (*v. Dalin* pars 1 Cap. 6 § 5) och således är troligt, att han här egt gods, som sedan följt slägten åt.

[2]) *v. Dalin* l. c. Det är icke otroligt, att dessa hemman varit arf efter *Åke Bonde* i förra tidehvarfvet och att *Bonde* varit *Åkes* slägtnamn, ty hvarför har *Sturlesson* eljes icke utmärkt andra odalsmän, dem han omtalar, med Bondenamn?

[3]) Norske Kongers Chrönika.

Svartelfven, Gullspång, Klara, Norselfven, Borgvik, Jösseforsen och Byelfven, dem de förut egt antingen under land- och strandrätt eller ock brukat om hvarandra i enighet under samhäfd, utan att draga derför några ordentliga skatter och tyngder. Således måste väl värmländingarne nu vidkännas flera besvär än de förut voro vana; dock har man all anledning tro, det de i allmänhet mådde väl.

Åkerbruk och *fiske* med *boskapsskötsel* gaf dem tillräcklig bergning inom sig sjelfva, och tycks det ega grund, hvad en gammal berättelse innehåller, att bönderna från *Vestersysslet* och *Dahl* i slutet af detta tidehvarf med sina varor haft någon afsättning på *Brattforsheden*, hvaromkring *jerntillverkning* nu hade börjat komma i gång.

Så vida *fallråg* och *svedjande* ej voro i bruk, kunde man ingen synnerlig nytta göra sig af sina stora *skogar*. Nog är en uråldrig sägen, att en svärfader merendels gaf sin *måg* en *skäppa* eller *tunna säd* och så stort stycke land, som han kunde upptaga till dess utsående [1]); men man är oviss, hvad slags säd här förstås [2]).

Sedan *herrskaper* mer och mer började bo i landet och flera *krigståg* skedde derigenom, blef väl folket mer och mer vana att se *främmande;* dock lefde de ännu mest inom sig sjelfva utan allt *umgänge* och *handel* med andra, om icke att i Norge afyttra *Osmunsjern*, som de hade tillbytt sig på Brattforsheden. Men *sill* och *salt* voro de nu redan vana att få handla från *Viken* eller Bohuslän, så att det icke lär hafva varit dem angenämt, när *Olof den Helige* i sin träta med *Skötkonung* förbjöd denna handel [3]); hvarvid de ock förmodligen lidit svårigheter vid flera krigstillfällen.

Det säges, att de *klöfjat på hästryggen* både spanmål och osmunsjern. Således visste de ej några beqväma *landsvägar*.

---

[1]) *Vismenius* har anfört detta i sitt *Eucom. Vermelandiæ* 1637, men berättelsen är ock ännu qvar hos allmogen. Häri ligger till stor del grunden till de trätor, som sedan uppkommit om *Bohlby rätt* och *Afgärda hemman*.

[2]) Ännu fins i handlingarne intet spår till *rågsäde*. När konung *Sven Knutsson* i Danmark 1030 underlade sig Norge, pålade han allmogen en viss afgift af *malt* och en *linknippa* till hvarje jul (Norsk. Kong. Chrön. p. 315). Hade de egt *råg*, så lär han knappt skonat dem utan *taxering* äfven deraf.

[3]) Norsk. Kong. Chrön. p. 201.

När konung *Valdemar* blef fången och tillbakaförd till *Hofva*, säger *Rimkrönikan* om sjelfva *Visnumsorten:*

The rijdu för, som vägen kunno,

och således lär vägen icke hafva varit mycket uppbanad, när man måste betjena sig af vägvisare i slätaste delen af landet.

Historien gifver oss icke anledning till några *allmänna farvägar* i denna tiden mer än från *Agnebro* (Gullspång) till *Edaskog* och *Dahl;* men hon tillåter oss ej heller att om dem fatta några präktiga begrepp, ehuru det var en nödvändig följd af christendomen, att *vägar rödja och broar bygga* [1]).

Den förra vägen reste Sigvater Skald, då han var utsänd med det följe, som skulle utspana *Olof Skötkonungs* sinnelag emot *Olof Hel* . Han drog först öfver *Edaskog*, sedan ungefär samma kosa, .n nu för tiden är banad öfver *Skärmnäs sund*, *Frykfors*, *Klara elf*, genom *Väse* och *Ölme härader* samt *Visnum*, kom slutligen med mycken möda fram till *Hofva* och vidare till *Ragvald Jarl i Skara*. Öfver elfvarne hjelpte han sig så godt han kunde med *ökstockar* [2]), så att hvarken *Gullspångsbro* eller andra broar förmodligen voro till. *Olof Helige* for samma väg då han flydde till Norge. Han kom fram i *Vadsbo*, som deraf tycks hafva fått sitt namn, att ett *vad*, ännu kalladt *Varan*, var i *Gullspångs elf* emellan *Skagern* och *Venern*, der man vissa tider på året kunde komma torsskodd öfver och alla tider rida [3]).

Den senare vägen till Dahl reste konung *Birger* med sin krigsmakt 1305, då *rimkrönikan* säger, att han med så mycken

---

[1]) *Botins* utk. till S. H. p. 224.

[2]) *Sigvater* sjöng om denna resa en vidlyftig visa (*Heims* kr. pars 1 p. 507).

[3]) Detta låter sig ännu göra isynnerhet vid litet vatten, ehuru *Skagern* i mannaminne har skurit ut och gjort en *liten sjö* af den smala rännil, genom hvilken han förut utföll (se sid. 9). *Mattes Kättilmundsson* menade icke annat än detta *Vad*, då hert. *Valdemar* förestälde honom svårigheten att komma öfver elfven, sedan kon. *Birgers* folk nedrifvit *Gullspang:*

»Herr *Mattes* sade: sva framt att jak lefver
»Än tha the hafva hona (*Bron*) bränt
»Jag skall deröfver, thermed änt.
»Om jag finner thera et *vad*.
»Jak söker dem bade stad. (Rimkrön.)

möda kom fram [1]). Då var *Gullspång* bygd under namn af *Agnesbro* ej långt från *Agnesholm* och *Angelshamn*, men *Gylfes spång* var ännu aldrig namngifven i någon *Atlantica*. Bron blef vid denna tid nedrifven af konungens folk.

Byggnadskonsten var i denna tid usel öfver hela riket och således äfven i Värmland, fast man derpå ej har flera bevis, än lemningarne af deras ofantliga stenbyggningar vid *Saxholms* och *Asa slott*. Vi kunna dock lätt föreställa oss, att de ringare icke hafva bott med mycken beqvämlighet, när sådant saknades hos sjelfva konungarne. *Olof Haraldsson Kyrre* var den första, som lät göra *ugnar* och *skorstenar* och stenlägga *golfven* i husen. Gaflebänk och bord hade han dock haft förut, men ovisst om sådant fans i torparekojor och detta var omkring svenska konung *Håkan Rödes* tid [2]) eller för 700 år sedan.

I de flesta härader och socknar voro väl qvinfolken något öfvade med spinnrocken och väfstolen, dock lär det ej hafva stigit till någon höjd. I gästabud brukades *flatkakor*, men i hvardagslag *tunnbröd* af hafra.

I stället för att christendomen skulle förbättra folkets *seder* och *tänkesätt*, håller jag före att de blefvo mer förderfvade. Förut följde de naturens lagar och gingo deruti så långt, som förnuftet kunde leda dem; men nu blef allt uppfyldt af *munkars* skrock och vidskepelser, så att förståndet blef tjockt af mörker och förnuftet måste tiga. Men en gruflig *pest* öfversvämmade oförmodadt hela den då bekanta verlden [3]) och gjorde äfven i Värmland en så stor ändring omkring 1350, att vi der måste

---

[1]) De drogo genom Värmelanda (från Agnabro)
Och hade möda och mycket qval
Förr än the kommo bort till Dahl m. m.

[2]) Norsk. Kong. Chrön. p. 383.

[3]) Denna *pest* har i Sverige fått ett allmänt namn af *Digerdöden*, men kallas ock i Värmland *Degermansdöden* och *Fläckdöden*, emedan de, som dogo, fingo förut fläckar på kroppen, då sedan intet hopp var om lifvet. Den är ock bekant under namn af *Svarta döden* och i Norge blef han kallad *stora mandöden*, hvarom jag eger *biskop Halvards i Opslo originalbref på gardar i Eideskogs* och *Bergs socknar i Solöar* 1367 och 1369, som hade *legat i öde fra stora Mandaudhänom*. Åtminstone hälften om icke mer dogo nu ut af alla menniskor och *munkarne* gjorde till äminnelse häraf på sitt fintliga vis en latinsk vers, hvilken skall utmärka årtalet: MCCCL. *Rostrum. TriCrumbrum, Spint longum, maxima pestis.* 35 år förut eller 1315 var så stor pest och hunger, att en tredjedel af allt folk i *Europa* dog bort.

sluta detta tidehvarf, för att i det nästa på visst sätt få betrakta en ny jord och ett nytt folkslag.

IV. Om landets höfdingar, lagmän och andra märkliga män.

På hela 100 år ifrån *Ragvald Jarls* flykt till Gardarike har jag ingen *höfding* eller *domare* funnit enskildt öfver Värmland. Möjligt att begge slagen varit här, men deras namn blifvit förgätna af den grund, att de ej haft tillfälle visa sig på offentliga ställen, utan bott i stillhet hemma i landet. Men så kunna vi icke heller bestrida, att ju landet möjligen varit räknadt till Vestergöthland, emedan vi finna vid slutet af detta tidehvarf, att Vestergöthland, Dahl och Värmland tillsammans utgjorde *Lödese* och *Axevalla län*, då *Vestersysslet* troligen varit räknadt till Lödese och *Östersysslet* till Axevalla.

När man undantager svårigheten att resa, hade ej heller *Vestgötha lagmän* så stor möda att tillika döma i Värmland i en tid, då folket antingen icke hade mycket att träta om, eller åtminstone ej voro vana att försätta sin tid vid *tingen.* Icke heller kostade honom mycket att skjutsa med sig många tingsskrifvare.

Men vid 1130-talet visar sig en hög och märklig slägt vid Värmlands styrelse, hvilken, utom det den var med de ansenliga i riket, i lång tid hade mycket att säga i Värmland. Efter all sannolikhet är den ifrån *Olof Trätäljas* tid och har haft sitt stamgods vid *Sibbendalen* eller *Silbodal* i Nordmarks härad, samt ifrån hedendomen varit *Hersar* och *Riddare*, *höfvitsmän öfver berserkar*, *vikingar* och till slut äfven öfver *Björkebenar* samt Värmlands lagmän [1]). Men före den nämda tiden vet jag ej att namngifva någon, utan blir *Ottar Ingjaldsson* af oss ansedd såsom slägtens stamfader.

Ottar Ingjaldsson af Sibbendalen 1131

lefde i konung *Inge den yngres* tid och blef år 1131 gjord till landtvärnsman i Värmland samt begåfvad med hårkläder och brynja af *Ragvald Knapphöfde*, hvilken vid den tiden började

---

[1]) Herr Camr. *Fredrik Fryxell.*

uppresa hufvudet och såsom konung *Stenkils* sonson trodde sig om arfsrättighet till svenska thronen, sedan han först funnit ynnest hos *Östgötharne. Ottar* behöll då sina förfäders vapen och urgamla sköldemärke: *en fullrustad ryttare till häst.* Efter *Ragvalds* fall gaf han sig i de följande konungars tjenst och bevisade alltid trohet emot riket, såsom han ock var med i slaget vid *Upsala*, då de svenska under *Fahle Bure den äldre* hämnades *Erik den Heliges* död på den danska prinsen *Magnus Henriksson* 1161.

Således lefde *Ottar* länge och har under den tiden förmodligen städse varit Värmlrnds landtvärnsman, lagman och höfding. Han var gift med *Ingeborg Stensdotter af Loberg*, af hvilken han egde sonen *Ramund;* men troligt kan ock den nästföljande lagman vara hans son.

Folkvider 1180.

Han var Värmlands lagman och synes kunna vara *Ottars* son eller åtminstone nära slägting af det skäl. att lagmanssysslorna vid denna tid voro på visst sätt ärftliga [1]) och *Folkvider*, hvars härkomst annars är obekant, måste hafva varit af hög börd, då han kunde vinna en prinsessa till gemål; ty vi veta, huru öm man var om äran vid denna tid att ej gifta sig utom sitt stånd [2]).

Han egde till äkta norska konungens, *Sigurd Haraldsson*, dotter, *Cecilia*, hvilkens broder, *Sverre*, han på hennes förböner gjorde godt och kraftigt bistånd att intaga norska riket.

Genom henne blef *Folkvider* stamfader för en hög och vidt berömd slägt både i Sverige och Norge under namn af *Läma.* af hvilken ock *vårt höga konungahus* härstammar; men hans eget namn fins ej mera igen i historien och torde som många andra hafva kommit i glömska, om ej den besynnerliga händelsen skett med hans svåger.

---

[1]) *Lagerbrings* S. R. H.

[2]) *Botins* utk. t. Sv. hist. Hans fru öfvergaf honom slutligen och gifte sig med *Barder Guttormsson* samt blef moder till kon. *Inge Bardsson* i Norge.

Holdo Olofsson Strahle 1260

var *Ottar Ingjaldssons* sonsons son [1]) och Värmlands lagman i *Birger Jarls* tid. Han lär hafva varit mycket rik, hvilket synes af hans testamenten till kyrkor och kloster.

Riseberga kloster utvalde han till sin hvilostad, hvarför han ock gaf det åtskilliga räntor 1268, hvaruti till större delen ligger grunden, att så många hemman i Värmland blifvit kallade *Riseberga klostergods*. Omkring hans sigill och vapen, som hängdes vid gåfvobrefvet och innehåller *en fullrustad ryttare till häst* står med munkstil: *Sigillum Holdonis de Vermelandia*. Hans fru, *Margaretha*, som mig är till sin härkomst obekant, har ock satt sitt sigill under samma bref. Der står ej mer än bokstafven M. och deromkring: *Secretum Margarete*.

Med sin fru egde *Holdo* en son, *Olof*, som i sitt gifte med *Ingebor Siggesdotter* af *Sparrsätra* (Sparre) genom sina 2 söner, *Niklis* och *Christoffer*, vidare fortplantat ätten under namn af *Stråhle*, *Grip* och *Gyllengrip*. Olof var *Stockholmiensis et Upsaliensis Curator et Advocatus ad Comitias* 1330.

Carolus Haraldsson, *Legifer Vermel.*,

utgaf ett Dombref utan årtal jemte *Brynelphus Botvidi* och *Andr. . . . illustris D:ni M. Regis Sveciæ Cancellarius*, af hvilken samtid och andra handlingar man finner, att han varit *Magnus Ladulås*' man.

Thyrner Jenisson 1291, 95.

Han härstammade af *Torgny lagmans* ätt i Upland och anföres vid denna tid för Värmlands lagman [2]); men om honom har jag ingen vidare kunskap. Förmodligen har han genom giftermål varit befryndad med *Stråhlarne*. Gift med *Margaretha . . .*

Knut . . . 1304, 5,

nämnes i S. G. Höfd. Minne, pars 1 pag. 123; men är för öfrigt okänd, om icke han antingen är den *Cannutus Magnusson*,

---

[1]) *Ramunder Ottarsson* var i tjenst hos *Knut Eriksson* och *Sverker Carlsson* 1186—1208, gift med *Torsten Bragdes* dotter af Tistedalen i Norge. Deras son och lagman *Holdos* far, *Olof Ramundsson*, var höfvitsman i *Erik Läspes* tid; gift med *Gunnila Rolfsdotter Gylta* af Stordalen.

[2]) I Sv. Götha Höfd. minne pars II M. S. Hans *anor* uppräknas så i *Gref. Frölichs Diss.* om *Vestgötha lagmän: Thorgny 1* i Erik Emundssons

som 1315 underskref hertigarnes häfdabyte, såsom riddare och riksråd, eller troligast den *Knut Joansson*, som 1305 var med i förlikningen vid Kohlsäter.

Nils Nagelsson 1306,

riksråd och lagman i Värmland.

Algoth Joansson 1310,

var riksråd och lagman och bevistade *riksdagen i Skara* 1322 då *Magnus Eriksson* valdes till Sveriges konung. I sitt gifte egde han *Laurents Bengtsson Bobergsdotter till Ekeberg*. Kanske att *Knut* och *Algoth* varit *Thyrner Jennissons* bröder [1]).

Thorgeir . . . 1340, 47,

var tillika riksråd och en af de tre herrar, som 1345 sammanskrefvo *Svea Rikes landslag* [2]) Han lefde ännu 1347.

Gustaf Tunasson, 1348, 1350,

hade förut varit i Södermanland.

Så många lagmän har jag hittills funnit. Möjligt att de kunnat hafva varit flera, men saknaden af en eller annan gör oss föga skada. Af *höfdingar* och *landtvärnsmän*, såvida ej de förutnämnda bestridt samma syssla, har jag omkring denna tid ej igenfunnit fler än en enda, den *Peringsköld* anfört, *Sigge Hulmgeirsson*, konungens embetsman 1348, men han är dock oviss, antingen det varit i Upland eller *Värmland*. Troligast synes, att skatten blitvit hemma i landet indrifven af *underfogdar*, men för öfrigt erlagd antingen till fogden på *Axevalla* eller i *Lödese*.

Andra märkliga män.

Sigvater Thordarsson Skald anför jag här af samma grund, som vi i senare tider gifva vissa inom vårt land tjenstgörande män sina rum i *Vermia Literata*, fast de äro af andra *nationer*.

---

tid; *Thorgny II* och *Thorgny III* N. N.; *Thyrner* lagman i Vestergöthland; *Ulf* dito N. N.; *Thyrner* lagman i Nerike; *Jenis, Thyrner Jenisson.*

[1]) Dock förde *Thyrner* i vapen *en tuppfot* men *Algoth* ett *hjorthorn med en bjelke tvertöfver; ofvanpå hjelmen 2 horn.*

[2]) De två andra voro: *Ulf Ambjörsson Sparre* och *Algoth Bengtsson Grip*, riksråd och lagmän i Tio-härad och Vestergöthland.

Sigvater var väl ej född i Värmland utan på *Island* såsom de mesta Kongaskalder i den tiden; men sedan han kom att tjena i kon. *Olof den Heliges* hof såsom *poet* och tillika Råd, fick han gods i Värmland i förläning; men detta gick förloradt, så snart landet tillföll Sverige, hvarom *Sigvater* sjöng en bedröflig visa, när han sedan reste igenom landet i ett ärende från *Olof Helige* till *Ragvald Jarl* i Skara [1]). Förmodligen stod han i för mycken nåd hos norska konungen för att få ega någon välgerning inom Sveriges gränser hos den afundsjuka svenska; men icke dess mindre var han en hederlig man i mycket förtroende med den då öfver Värmland rådande förr nämda Vestgöthajarlen och vi göra oss en heder af att få sätta *Sigvater Skald* främst bland alla lärda värmländingar. *Sturlesson* har betjent sig af många hans versar, så att hela den lärda verlden är honom evig tack skyldig för många upplysningar i nordiska historien:

Atle den dolske (*dåraktige*) *af Värmland* har väl icke genom någon besynnerlig hjeltedat eller qvickhet förtjent namn i vår historia: dock har han det deri, att Ragvald Jarl betjente sig vid ett tillfälle i Upsala af honom för att på ett slugt sätt komma *Skötkonung* till eftertanke. *Atle* drog en gång med skidor och båge på jagt i de stora Värmlands skogar, som den tiden funnos. Han fick sin släde så fullastad, att han ej behöfde söka mera djur och skinn; men på hemvägen fick han se en ekorre, den han icke trodde sig behöfva lemna qvar i skogen. Han sprang vidt och bredt efter honom öfver alla marker; men antingen han fick honom eller icke, så var hela det andra lasset borta och han sökte det fåfängt. Framdeles förbehåller jag mig att få med stillatigande gå förbi *Atle Dolskes* likar bland mina *märkliga män;* sådana som traktat efter runstycket, men förlorat dalern; ty då torde boken bli för tjock.

Den rike Saxes son, hos hvilken *Sigvater Skald* blef väl emottagen och undfägnad, var utan tvifvel af *Saxo Fleitas* afkomma och bodde på Saxholm, som låg i *Sigvaters* väg. Här bevisar han ingenting mer, än att i detta tidehvarf äfven fans

[1]) På vägen östan för Eydaskog
Hade jag mist min gård,
När som jag måste äska herberge
Utaf en hedning.
Förr än jag fann
Then rike *Saxes* son. (*Heims* kr. pars I p. 510.)

folk i landet, som egde rikedomar, fast jag ej vet, hvari de bestodo. Förmodligen egde han fartyg i Venern, och sjöröfverier eller, hederligare, vikingafärder voro ännu icke alldeles aflagda, då *Sigvater måste äska herberge hos en hedning.*

Marcus af Skoga i Elfdalen har bibehållit sitt minne hos allmogen der på orten intill vår tid och har eljest i historien genom en besynnerlig händelse blifvit namnkunnig. Han har antingen liksom *Åke Bonde* i förra tidehvarfvet varit en rik och behållen odalman, emedan *Skoga gård* alltid varit en af de största i landet och fordom mycket större än i våra tider, eller ock har han varit någon slags höfding kanske af *Läma* eller *Stråhleätterna.* Han lefde i *Erik den Heliges* och *Carl Sverkerssons* tid, just då det i Norge var så stort brott att vara född af kungligt blod, att det i motpartiets tänkesätt ej kunde utplånas genom annat än våldsam död.

Marcus, utan tvifvel befryndad med de gamla norska slägter, var känd för så stor ärlighet emot konungahuset, att man vågade sända prins *Sigurd*, *Harald Gylles* sonson, till honom att uppfostras. Det gjorde han ock sorgfälligt, till dess de, som voro missnöjda med *Magnus Erlingsson* utvalde *Sigurd* till sin höfvitsman och anförare. Då hade *Marcus* det olycksöde att blifva tagen till fånga af *Erling* [1]) och han undslapp icke med lifvet. Det är möjligt, att *Folkvider lagman* kunnat vara hans son eller åtminstone slägting och att denna bekantskap sedermera befordrat svågerlaget; ty det var denna *Sigurds* syster, som Folkvider egde till gemål.

Gillis Bonde på Strand i Vermskog var så betydlig, att han fann nåd hos konung *Håkan Håkansson*, hade honom till gäst och fick visa honom *Thorgers* graf vid sin gård. Jag håller icke olikt, att han härstammade från *Åke Bonde* (pag. 61) och åter *Ulle* och *Varme Bonde* från honom, hvilka vi finna längre fram.

---

[1]) *Saxo Grammatic.* Denna berättelse är hos folket med samma omständigheter, som *Saxo* anförer, endast de lägga till, att *Elfdalen* den tiden låg under Norge, hvilket så väl här som i de öfriga *gränshärader* härrör antingen från äldre tider eller ock från Calmar *Union*, hvarom de hafva ett oredigt begrepp.

V. Om krig i detta tidehvarf.

Ehuru stor oenighet en tid var emellan *Olof Skötkonung* och *Olof Helige* om landamären dem emellan, finner man dock ingen anledning till, att Värmland haft deraf någon synnerligen oro [1]); icke heller så länge *Anund Jacob* och *Emund Gamle* regerade.

Derefter kom *Stenkil* på thronen. Han antog *Håkan Jarls* sak emot kon. *Harald Hårdråde*, då *Harald* fattat misshag till *Håkan* för ett brottsligt medlidande med konung *Sven Estridsson* i Danmark, hvarför *Håkan* tog sin undanflykt till Sverige i början af 1060-talet.

I. Harald Hårdrådes krig 1066.

Konung *Stenkil* i Sverige gaf den norska Jarlen, *Håkan Ifvarsson*, icke allenast Värmland till förläning utan ock frihet att draga öfver Vestergöthland med sitt krigsfolk; men *Harald* fruktade så mycket mer för *Håkan* hemma i Norge, som *Håkan* hade stor kärlek hos folket, och derför höll han för rådligare att hämnas på främmande botten, än att vänta ett oförmodadt besök inom egna gränser, ifall *Håkan* någon tid fått stadga sig i Värmland.

Han skaffade sig så godt han kunde fartyg i Venern, dem han större delen lät draga öfver land vid Trollhätta, och seglade *öster öfver sjön* att uppsöka Jarlen, som nu såväl af fruktan för fiendtliga anfall som ock för bättre förening med Vestergöthland uppehöll sig på den sidan. Konungen *landade i en elf*, som efter alla omständigheter är Vissman [2]). Der gick

---

[1]) *Olof Skötkonung* hade satt en höfding öfver *norra Ranrike* vid namn *Eiliff Göthske*, hvilken vid alla tillfällen höll sig vaken på sin post och vistades med en krigshär *ofvanför Marker* i Nordmarks och Jösse härader vid 1015; dock lät han locka sig till ett ting i Norge, der han blef slagen och hans land underlagdt *Olof Helige;* men Värmland fick ock derigenom fred (Norsk. K. Chrön. p. 200.)

[2]) Härtill tager jag mig anledning af följande: Elfven föll *österut i Venern* och utom *Varna* och *Gullspång*, är denna den enda i Värmland, som det gör. Vid *Gullspång* hade flottan ej så lätt kunnat frysa inne och vid *Varna* finnas ej alla de märken, som Sturlesson anfört. *Vissman* infaller i *Kohlstranden* vid *Säby;* der stod slaget vid *en backe,* der svenska lagmannen satte en bäck till gräns för sitt folk, hvilket allt passar sig till *Backa, Sommarstad* och *Vall,* utom det man vid alla tre dessa gårdar funnit ansenliga *högar af obrända lik* och vid somliga stora *Bautastenar* isynnerhet vid Sommarstad. Eljes berättas ock allmänt, att ett fältslag stått på *Broängen* invid

slaget för sig *vid en uthuggen skogsbacke* utan tvifvel vid nu varande *Backa* och *Sommersta* gårdar ej långt söder ifrån Visnum, der ännu berättelse är, att ett fältslag stått; och de svenska förlorade fältet [1]); men icke dess mindre måste de norska begifva sig på hemvägen, emedan en del af deras fartyg redan börjat frysa inne, efter de voro ute sent på hösten, och de väntade sig ingen smaklig välfägnad om de vintrade öfver här.

Det är icke troligt, att konungen gifvit sig så snart sin väg, utan att vidare fullfölja sin seger, om han inbillat sig, det *Håkan* Jarl stupat; men han kände *Håkan* och fick af en händelse veta, att han ännu en gång kunde lefvande möta honom i fält. Konungen lät såsom ett segertecken bära *Håkans* fana för sig på en trång väg ned till sjön och en man kom löpande ur skogen, som helt oförmodadt tog henne ifrån den, som bar henne. *Ännu är icke tid att obeväpnad sjunga segersånger*, tänkte konungen; *tag hit min brynja*, *ty än är Håkan i lifvet.* Konungens eget folk kunde icke heller undgå att besanna, det Jarlen hade hederligt och väl hämnats sin skada [2]).

2. Magnus Barfots krig 1093 etc.

Konung *Magnus Barfot* i Norge ville upplifva sin förmenta fordran på svenska sidan i slutet af 1000-talet, då *Inge den äldre* regerade i Sverige. Han påstod efter gammal häfd att få under sig *Sundal* och *Nordal*, som hela Dahlsland tillsammantaget ännu kallas, samt *Vear* och *Värdynior*, hvilka nu äro för-

---

Varnum, då *Siffle grufvor* skola hafva blifvit igenlagda; men dertill gifver historien ingen anledning, om det icke skett i *Sibbes* tid, hvarom är taladt i förra tidehvarfvet.

[1] Härtill synes deras anförare, göthiska lagmannen *Thorvider*, hafva varit största orsaken. Han bjöd till att intala sitt folk ett hjeltemod som han sjelf icke egde: »De skulle såsom hurtiga stridsmän göra den ärlige *Jarlen* godt bistånd; komme dem i hogen att fly, borde det ej ske längre än till *den backen;* flydde de ock dit, borde de ej draga sig öfver *den bäcken.*» *Dessa ställen pekade han ut för dem;* men emellertid blef hans häst skrämd af de *norskas* buller, och då han sprang åstad, ryckte han upp en påle, vid hvilken han med foten stod bunden, och hvilken slog lagmannen i ryggen. *Bäst bort, har minst fara,* tänkte Thorvider; men emellertid kunde han ej undgå *att svärja på sin göthiska* öfver de *norska*, som sköto så skarpt och han trodde sig hafva sitt hanesår i ryggen. När han var borta, frågade hans folk hvarken efter *backe* eller *bäck,* utan tog genaste vägen till skogs glada, om de sluppo med lagmannen klaga öfver sår i ryggen.

[2]) Norsk. Kong. Chrön. p. 363 och *Heims* kr. Tom. 1.

lorade namn, men förmodligen förstås dermed hela det gamla *Värmland vester om Klara*, emedan han påstod gränsskillnaden *från Götha elf uppför Venern till Värmland* och så vidare *de bygder, som ligga vesterut derifrån*, (neml. vester från *Klara*, som hos *Sturlesson* på flera ställen synes hafva namn af *Götha elf) med alla de marker och skogar, som höra dertill.*

Magnus for med en krigshär in på Dahl och huserade der illa, bygde en *skans* i Venern, der han lemnade 300 man qvar och for hem. Men dessa blefvo utdrifna af konung Inge och dermed stannade kriget inom Dahls gränser för den gången. Men *Magnus* samlade nya krafter på 3 års tid och kom 1096 i sjön *Stora Lee* med sin flotta. Här seglade han upp i *Foxen* och gjorde en landstigning ovisst på hvad ställe; men de svenska voro honom strax till mötes och lemnade honom ingen tid att länge få fägna sig af sina eröfringar, emedan han vardt drifven på flykten glad att få intaga Norge, dit han till *Otted* hade högst 3 mil.

Han hvilade icke länge, förrän han kom åter med större makt till Dahl förmodligen den del, som ligger på näset emellan *Lelången* och *Stora Lee*, som måste gifva sig under honom, och derpå seglade han genom *Smougesunden* åter upp i *Foxerna.* Den gången var lyckan honom mera blid, så att han oförvarandes öfverföll kon. *Inge* och gjorde honom så mycken skada, att han måste taga till flykten [1]. Derpå började de båda önska fred och blef ställe till förlikning utsedt i *Konghall.* Konung *Erik Ejegod* i Danmark blef medlare och kom man öfverens, att "hvardera skulle behålla sitt land, ersätta kostnad och skada inbördes och till mera vänskaps stadfäste fick norska konungen den svenska prinsessan *Margaretha Fridkulla* till gemål". Detta skedde år 1099 [2]).

3. Björkebenekriget vid 1170 etc.

Vid 70 år derefter yppades ett krig i Norge, af hvilket, ehuru det var att anse derstädes såsom inbördes, Värmland åtminstone vid norska gränsen icke dess mindre hade mycken

---

[1]) Id. l. c. Nu är troligt, att *Buresas slott* varit en tillflykt för de svenska; men kanske kon. *Magnus* drifvit dem derifrån.

[2]) *Vilde ad Puffend* p. 506. Men eljes utsätta andra årtalet 1100.

känning. Men för att derom få ett redigt begrepp, är nödigt att förut märka följande omständigheter:

Af det skäl, att *Harald Hårfager* gifte sina *döttrar* med *Jarlar* och *höga herrar*, gjorde de följande konungar likaså med sina prinsessor, och dessas efterkommande växte ofta sjelfva konungarne öfver hufvudet, så att norska riket merendels var uppfyldt med uppror, oro och tvedrägt, och den ena prinsen satte sitt nöje i att färga sina händer i den andras blod, för att så mycket snarare och säkrare, under det han prålade med ett farligt namn af konung, vara viss om samma öde.

Harald Hårfagers sonsons sonsons sonson, konung *Magnus Barfot*, hade 3 söner: *Östen*, *Sigurd Jorsalafar* och *Harald Gille*, hvilka alla blefvo konungar. *Sigurds* dotter, *Christina*, blef gift med en norsk herre, *Erling Skacke*, och hade med honom en son, *Magnus Erlingsson*. *Östens* dotter, *Marina*, egde en son, *Olof Gudbrandsson*, och deremot hade *Harald Gille* 3 söner, som alla blefvo konungar i ordning efter honom: *Inge Krokbak*, *Sigurd* och *Östen;* men derefter kom *Sigurds* son *Håkan Herdebred* på thronen[1]).

När *Håkan* hade dött, voro många prinsar, dem konungahögheten lekte i hogen; isynnerhet upphofvo sig i början hans broder *Sigurd* och den förenämnde *Olof Gudbrandsson;* men efter det kom an på lycka, styrka och näfrätt trodde *Erling* icke mindre, att hans son *Magnus* var likaså arffallen till thronen. Det brast ut i krig och blodsutgjutelser omkring 1170; och det kan röra det hårdaste hjerta att läsa, huru grufligt slägtingar framforo emot hvarandra. Allt blef uppfyldt med mord

---

[1]) Detta kan man så mycket lättare finna af följande

Slägt-Tafla:

1. *Magnus Barfot,* kon. i Norge.

2. *Östen,* k. i N.	3. *Sigurd Jorsalafar,* k. i N.	5. *Harald Gille,* k. i N.		
Marina, g. m. *Gudr. Skafthaugss.*	*Christina,* g. m. *Erling Sk.*	7. *Sigurd,* k. i N.	*Brita,* g. m. *Birg. Brosa.*	8. *Östen,* k. i N.
Olof Gudbrandsson.	10. *Magn. Erlingss.,* k. i N.	*Cecilia,* g. m. *Folkvider.*	11. *Sverre,* k. i N.	Östen *Mejla.*

ock förödelse, men slutligen behöll *Erling* öfverhand och insatte sin son till konung.

Olof Gudbrandsson tog vid alla hvälfningar sin tillflykt till Värmland och Dahl och som *Erling* äfven förföljde honom dit, kan man lätt föreställa sig, att innevånarne ej undgått att vid sådant buller lida stora svårigheter. Men både *Olofs* och *Sigurds* öde blef att till slut duka under.

Emellertid började den afdöde kon. *Östen Haraldssons* son, *Östen Mejla*, att samla nya krafter och blifva lika farlig för *Erling*. *Birger Jarl Brosa* i Sverige egde hans faster och af honom fick *Östen* tillstånd att värfva sig folk i Värmland, Vestergöthland, Dahl och Bohuslän, till att flytta *Magnus Erlingsson* af thronen. Han samlade en ansenlig hop folk, de der foro liksom *kossacker* grufligt fram både hemma och borta och till en skillnad från annat krigsfolk blefvo kallade *Björkebener* kanske till en del deraf, att denna ströfvande flock icke alltid var i stånd att skaffa sig *skor* och *strumpor*, som snart söndersletos emellan bergen, der de till fots oupphörligen skulle färdas fram och tillbaks, utan måste *binda näfver om fötter och ben* [1]); men ej deraf, att de brukade de nu gångbara *näfverskor*, ty sådana voro i den tiden icke till [2]) och i det fallet hade de bordt heta *Björkefotar* och icke *Björkebener*. Utomdess hade de haft besvär att göra sig nya skor snart hvarje dag med några timmars tidspillan, som ej alltid gifves i fält.

Efter allt utseende tjenade dessa bättre till att såsom en flygande trupp göra en fiende afbräck, der rof vankade, än att hålla ordentligt stånd i ett fältslag [3]); derför gick ock icke bättre för *Östen*, än att, när han kom i en drabbning mot *Erlings* son, blefvo hans Björkebener skingrade och han stupade sjelf på platsen.

---

[1]) *Heims* kr.

[2]) *Finnarne* införde den seden att bruka *näfverskor* i hert. *Carls* tid och köpas de merendels af dem än i dag, emedan våra bönder i allmänhet ej förstå att göra dem.

[3]) *Björkebenernes* beskrifning ljuder icke synnerligen väl: »De voro få ibland dem, som visste lag och rätt, icke förstodo de krigsbruk och icke krigs- eller landtregemente; om ock någon var, som förstod mer än andra, så tordes han icke öppna sin mun, ty han blef icke hörd.» (Norsk. K. Chr. p. 499.) Derför var det ock, som *Sverre* nog länge nekade att blifva deras höfvitsman och när det ändtligen skedde, så mönstrade han ut många odugliga och höll de öfriga i strängare *disciplin*. (id. l. c. 502.)

Värmland och Dahl, som i dessa kände sina egna infödingar, hade förmodligen varit mera nöjda, om de aldrig varit till och deras namn fått intet rum i tideböckerna. När deras höfding fallit, hade de bordt begifva sig hvar till sitt i ro, isynnerhet som de voro ett lejdt folk och låtit bruka sig för en främmandes räkning mot utländsk makt. Men det smakade dem utan tvifvel bäst att få äta, der andra kokat, utan att hafva mera besvär för födan. Kläder se vi, att de icke varit mycket måna om, der de ej kunde anskaffa några med plundring.

Hela flocken gaf sig tillbaks inom svenska gränsen till Värmland och Dahl och förde med sig det öde för de fattiga undersåtarne, som man måste vidkännas, då krigsfolk ligger i andet, som ofta skonar hvarken vän eller fiende, då de hafva anförare; men så mycket värre dessa hade ingen.

Östen Mejla hade ett syskonbarn i lifvet, *Sverre Sigurdsson*, som länge varit utomlands fördold, men blef nu mera uppenbar och vistades stundom hos sin svåger, lagman *Folkvider*, i Värmland. Honom uppsökte Björkebenerne och begärde till anförare, sedan *Birger Jarl* på deras begäran hade nekat dem någon af sina söner; men i åtanke på deras förra släta framgång och *Östens* öde afslog *Sverre* deras tillbud, huru stor lust han än hade att störta konung *Magnus* och dertill behöfde krigsfolk. Ändtligen antog han dem, sedan *Folkvider* lofvat honom mera säkra och beständiga trupper. Efter många tåg längs och tvertöfver gränsen inom och utom Norge kom det ändtligen till ett sjöslag 1184, der Magnus efter tappert motstånd blef slagen, och *Sverre* kom i full besittning af norska thronen, sedan *Sigurd* och *Inge Magnisöner* samt brodern *Orm Erlingsson* stupat för hans vapen.

Ifrån den tiden har *Björkenernes namn* försvunnit ur Värmlands historia, sedan de visat sig på skådeplatsen vid 10, 12 år, och Värmland var med samma lyckligt att få fred. Men i Norge voro de qvar åtminstone till namnet i konung *Håkan Håkanssons* tid och voro ofta nyttiga nog.

4. Ribbungekriget 1223 etc.

Under *Erik Läspes* svaga regering blef ett nytt buller i Värmland af samma grund och på lika sätt som det förra. *Håkan Håkansson* hade blifvit konung i Norge, men med många

sina slägtingars missnöje dem hvar för sig kronan lyste i ögonen. En *Erling Stenvägg* utgaf sig för kon. *Magnus Erlingssons* son och hans son *Sigurd Ribbing* trodde sig hafva arfsrätt till kronan. Isynnerhet gjorde han starka försök, sedan han varit lycklig att äfven få hjelp i Värmland. Han samlade der folk och drog in öfver gränsen mera att plundra än att segra; ty han for snart tillbaks. Men denna sin hjelpsamhet fingo värmländingarne dyrt betala.

Håkan stämde 20 af de förnämsta värmlandsbönderna till Norge. De kommo och fingo höra oändliga klagomål af norska allmogen öfver våld och röfveri från Värmland. Våra 20 bönder vidgingo sitt brott och pliktfäldes till penningeböter, som dock blefvo eftergifna. Sedan de på alla sina medbröders vägnar svurit troskap, fingo de sändebud med sig hem och föreningen lästes upp på alla ting i Värmland.

Sigurd Ribbing hade då gifvit sig till föga och lefde i stillhet i Viken hos *Skule Jarl;* men bönderna voro knappt hemkomna till Värmland, förrän de och flera af hans medhållare sände honom vidare bud om medhåll. Han rymde till dem i prestdrägt och mötte många af dem under 12 höfdingars befäl 1224.

Dessa gjorde, hvad skada de kunde i Romarike och Österdalen, men blefvo från Hedemarken drifna tillbaks in i Värmland, då norska konungen i bref till den svenska förestälde alla dessa ofog, som icke borde tillstädjas af en förbundsbroder. Lagman *Eskil Magnusson* i Vestergöthland reste till Kunghall, der saken blef honom förestäld, hvilken ej skulle lemnas ohämnad, om icke konung *Erik* ville skaffa bot derå. Lagmannen tillstyrkte konung *Håkan* att skrifva till svenska konungen, hvarå han inom 8 dagar före jul lofvade skaffa svar. Han skref ock då tredje gången.

Emellertid fick han dagligen nya klagomål öfver värmländingarnes och markomännernas ströfverier och plundring, och som svenska konungens svar på hans tredje bref ej blef efter önskan, beslöt han att skaffa sig sjelf rätt.

Han uppbådade folk från alla orter till nyåret 1225[1]) och

[1]) *Ambjörn Jonsson* skulle möta på Edaskog, men *Simon Kyr* och *Halvard Bratt,* en björkebene*general,* skulle draga till Dahlsland; dock kommo de ej fram, förrän kungen var tillbaks.

begaf sig åt Värmland. Vid *Vinger* väntade han bud derifrån om nåd och förskoning, men i det stället fick han höra ett rykte, det *Sigurd* och bönderna hade snarare i sinnet att försvara sig, fast när han ändtligen hann fram, hade der flytt man ur huse [1]).

Sjelf hade konungen hos sig 3,000 man till fot och 600 ryttare [2]). Med dem drog han till *Marasten* (Morast). Der rastade han någon tid och väntade ännu bud om förlikning; men fick genom spejare veta, att husen hela bygden framåt stodo öde.

Han bröt från Morast upp till *Ejdar* (Eda) och hvilade öfver natten i *Medelbö* (Mellby). Hans folk ville der röfva och bränna, hvilket konungen förbjöd, intill dess han slutligen såg, att ingen kom och bad om nåd; då tillstaddes ändtligen brand och plundring.

Konungen drog vidare öfver isarne längre fram [3]) genom Jösse till Gillbergs härad och nu mera brändes öfver allt. Men af *Strands bygdelag* (Vermskogs socken) vågade sig ändtligen 7 män fram att bedja om nåd, den de ock fingo med förbehåll att betala brandskatt, hvarpå de till fridstecken skulle uthänga ett hvitt lakan på hvar gård i sin socken [4]).

---

[1]) De hade fått veta af konungens ankomst förut. Biskop *Nils* i Opslo berättade för en Värmlandsprest, som af en händelse var der i staden (han hette Hr *Jon*), det konungen ernade sig till att i Värmland bränna qvinnor och barn och hudstryka presterna. När Herr *Jon* kom hem med dessa bud, är ej underligt att folket tog till flykten, fast det var i sig sjelf ej annat än ett sådant skrämskott, som en viss Värmlandsbonde gjorde i Norge omkring Vinger och vidare 1772.

[2]) När dessa kommo på *Flagan, Fjolen, Vermelen* eller andra stora sjöar, så utgjorde de mer än 2 mil i längden. Det kunde göra något att injaga räddhåga i dem, som fingo se dem.

[3]) Den första menniska k. *Håkan* råkade i Värmland var en gammal käring vid norra ändan på en stor sjö (förmodl. vid *Åmåt* i Eda eller *Strand* i Arvika Ny socken). Hon ville visa, att hon egde det hjeltemod, som den gången fattades hennes landsmän, gick med dristighet fram och frågade *"hvem konungen vore?"* När hon fick veta det, bad hon om förskoning för sin dotters gård af det stora skäl, *att hon vågade ensam bli hemma, när alla andra flydde bort.* Konungen, som af alla omständigheter synes hafva varit en hederlig och ädelsinnad herre, roade sig åt gumman och beviljade icke allenast hennes bön, utan gaf ock *Jon Omak* med 2 andra befallning att dröja qvar hos henne, tills hela krigshären vore förbi.

[4]) Dessa voro 14 gårdar, men flera nyttjade dock samma konst, fast det ej är bevisadt, att flera hade tillstånd härtill. De nyare auctorer vågar jag ej åberopa, när jag ej finner, att de hafva sina skäl från äldre.

Längst in i Värmland[1]) kom folk till konungen, som tillbjödo honom brandskatt och bot för den skada de gjort på några af hans undersåtare i Hadaland. Det beviljades och han tog 8 af dem som gisslan med sig till Norge.

Sedan konung *Håkan* således tyckte sig någorlunda fått hämd för liden skada, for han tillbaks till *Strand* och hvilade der öfver hos *Gillis Bonde*.

I *Holmedal* vågade bönderna göra motstånd och hade lagt sig i förväg på skogen; men de blefvo slagna och deras gårdar brända. I *Vester-Holmedal* föllo både presten och bönderna till bönboken och vunno den nåd, att det blef vid lifsstraff förbjudet efter den dag att bränna ett enda hus. Sedan kon. *Håkan* en natt hvilat öfver hos presten i Holmedal, kom han andra dagen hem till sin födelsegård *Folkingsberg* i Ansmarks socken och Borgsyssel[2]).

Man kan lätt föreställa sig huru ynkligt och aldrig värre Värmland lär hafva sett ut om våren 1225. då man kunde få resa flera mil och icke se ringaste tecken af *hus* annat än askhopar och grushögar. Huru det gått med *kyrkorna* vet man icke. På den ena sidan tror jag nog, att konungen hederligt velat skona dem; men å andra sidan är lika troligt, att de ej undgått en uppretad norsk allmoges raseri, såvida det lät sig göra.

Sigurd infann sig bemälde vår i Norge; men om han fick någon hämd, så varade ändå hans glädje icke länge, ty han dog kort derefter i *Opslo*, fast krigsbullret icke så strax dog med honom.

Lagmannen i Vestergöthland, *Eskil Magnusson*, hade väl vid denna tid varit i en beskickning sänd till konung Håkan att ställa saken till godo. Han vidgick, "att det icke var rätt gjordt, det *Sigurd* blifvit skyddad inom svenska gränsen; men det var att tillskrifva en svag regering, emedan *konungen var ung och rädsherrarne vårdslösa och elaka*[3]). Dock hade man

---

[1]) Knappt var kon. *Håkan* denna gång öfver *Klara elf*, ty hans resa gick för fort dertill; och då bevisas ännu min sats om det gamla Värmland, att det sträckt sig till *Dyfvelsten* och ansågs ännu af de norska för sådant i kon. *Håkans* tid.

[2]) Alltsammans beskrifves i N. K. Chrön. p. 645 &c.

[3]) Norsk. Kong. Chrön. p. 662.

icke desto mindre skäl att högligen förtryta Håkans ochristliga framfart i Värmland.“

Men i stället för att detta lagmannens ärende skulle stilla oroligheterna, upptändes de ännu mera, i det att strax efter Sigurds död utvalde hans folk, *vermländingar*, *vestgöthar* och *bohusläningar*, hans stjufson, *junker Knut Läma* [1]). Denna hade redan haft röster till konung i Norge, hvartill han på mödernet var arffallen, och tog så mycket mer anbudet emot af en uppretad menighet, som nu hade så mycket större skäl än *Björkebenerne* att skaffa sig rätt, som de tyckte sig hafva lidit af Norge, och ingen hjelpte dem med eftertryck att utfordra sin skada.

Han drog in i Norge och blef strax slagen vid *Opslo*, men drog tillbaks till Dahl och Värmland att hämta nya krafter 1226. Emellertid besinnade han sig bättre, ingick förlikning med *Håkan* 1227 och fick ett Jarlsdöme i Norge, hvilket ehuru icke så lysande dock alltid var säkrare än norska kronan.

Ändtligen ledsnade denna upproriska hop vid krig, sedan de sågo, att de genom sin envishet intet uträttade annat, än tid efter annan förlorade gods, vänner och fränder och stodo i ständig fara för sina lif. När *Knut* öfvergifvit dem, kom väl fram en upprorsmakare vid namn *Magnus Bladstack*, som upphof sig till anförare och äfven i början blef helsad för konung af *Ribbungarne* (så kallades denna trupp efter sin första upphofsman). Ovisst är, antingen *Magnus* varit född i Värmland eller icke; men på dess folk förlitade han sig mest och de blefvo just hans banemän; ty de upphängde honom [2]), dock på befallning och kanske hotelser af konung *Håkan*.

Så blefvo väl oroligheterna stillade och hvar gick till sitt; men i brist af förlikning kunde ännu ingen lefva säker. Dock har man ingen anledning att tro, det någon vidare oroat annan, fastän tre möten fruktlöst aflupo i *Konghäll* 1242, 1249 och 1250, hvilka voro utsatta att afgöra tvisten om Sveriges lidna skada i Värmland [3]). Detta sistnämda år dog *Erik Läme* och

---

[1]) Han var son af *Håkan Galin* och *Folkviders* sonson.

[2]) Det har förmodligen skett på klippan *Ribbingen* i Stora Lee, hvilken har namn af en, som der blifvit ihjelslagen.

[3]) *v. Dal.* l. c. § 6, 12, 13.

hela saken lär hafva dött med honom, ty den omtalas icke vidare i historien.

5. Hertigkriget 1304.

Nu följer åter ett inhemskt krig. Sedan oenighet uppkommit emellan konung *Birger* och hans bröder, hertigarne *Erik* och *Valdemar*, togo de sin tillflykt till Norge, der kon. *Håkan* gaf dem *Nyklaborg*, *Konghella*, *Vardberg* och *Hunehals* till försvar. Derifrån ströfvade de på *Dahl*, *Vestergöthland* och *Värmland*, slogo folket ihjel och plundrade deras egendom. Konungen lät väl till sitt försvar uppbygga *Gullbergs skans* [1]), men hertigarne läto deremot uppföra *Dahleborg* och den starkt befästa. Detta skedde allt 1304.

Att hindra dem i sitt förehafvande sände konungen vid pass 8000 man, som först lägrade sig vid *Agnebro* (Gullspång) och nedrefvo bron [2]); men riksmarsken *Mats Kjettelmundson* gick om nattetid ned i lugnet vid *Årås* öfver elfven med en ansenlig makt och förstörde hela hären, som då låg på Värmlandssidan [3]). Konungen, förbittrad och harmsen öfver denna förlust, samlade ännu 10,000 man [4]), som möttes på nytt vid *Agnebro*, drogo sedan genom Värmland och kommo med mycken möda fram till Dahl, emedan, utom det vägen i sig sjelf var svår och litet röjd, antingen inga broar voro öfver elfvarne eller ock voro de nedrifna.

Hertigarne hade haft rådrum att gå konungen till mötes i *Gillberga*, der krigshärarne stodo uppstälda emot hvarandra och det skulle skrida till ett ordentligt slag, då de närvarande hertigarne gingo emellan och bemedlade en *förlikning vid Kohl-*

---

[1]) Denna kallas nu *Götha Lejon* och ligger knappt 1/8 mil O. N. O. från Göteborg.

[2]) . . . Åtta riddare hull och tro
The lade sik ned vid Agnabro
Och skulle the bro kasta och värja,
Om nakor man ville landet härja . . .
The hafva brona sönderbrutit
Och timret är allt bortflutit. (Rimkr.)

[3]) Konungens folk lågo alla i en by, der de antingen blefvo slagna eller fångna. På hertigarnes sida drunknade en i strömmen och *Carl Eluarsson* eller *Elinesson* blef sårad. (Rimkr.)

[4]) *Messen*. Tom. XII p. 152. Rimkrönikan säger XXM, som tyckes utmärka 20,000.

säter 1305 den 15 Febr., i kraft af hvilken hertigarne fingo igen allt, hvad de förut haft af riket.

Hvad sedermera förlopp emellan konungen och hans bröder, är förut berättadt.

De som blefvo slagna af *Mats Kjettelmundson* vid Agnebro blefvo begrafna under uppkastade *jordhögar*, som till myckenhet ännu synas i skogen vid *Årås*, der man vid gräfning funnit allehanda slags *vapen* och *stridsjern* [1]) och der folket ännu allmänt vet att berätta, att ett *fältslag* stått.

VI. Om märkliga orter.

Det är förut nämdt, att Värmland vid denna tid lär blifvit indeladt i *Östra* och *Vestra Sysslet* förmodligen deraf, att förra delen lydde under fogden på *Axevalla* och den senare under *Lödese*, hvilka haft sina underfogdar boende i landet troligen på *Agneholm* och *Edholm* till skattens indrifvande. Vi hafva ock anfört, att Klara elf hufvudsakligen skilde sysslen åt.

Men i brist på underrättelser kunna vi icke bana oss väg till någon redigare inledning utan gissning och nöja oss derför med att anföra de orter, hvartill vi efter skrifter eller pålitliga berättelser hafva säkraste anledning. Det är icke utan, att hvart härad redan nu egde sin *häradskyrka* och än flera *redkyrkor;* men af allt hvad, som blifvit räddadt undan glömskan, är detta följande [2]):

I. Näs härad [3]).

Lurö kloster blir det första, som jag här kan nämna. Det skall vara bygdt af konung Erik den Helige vid 1160 [4]).

Kihla kyrka eger en klocka, som med runstil har till påskrift:

ᚴᛁᛚᛅᚱᚢᛋ ᚴᚢᚱᛅᛏᚢᛋ (Kilarus Curatus) och detta tecken

Skulle det, som några mena och troligt synes, beteckna årtalet

---

[1]) Herr kyrkoherden *Elfsten* i Amne härad.

[2]) Skulle vara något mer, så blir det icke mitt fel, ty jag har sökt med flit, och Ven. Consistorium i Carlstad har icke underlåtit att uppmuntra vederbörande till biträde.

[3]) Jag tager mig här sjelf frihet att införa häraderna i samma ordning som i förra tidehvarfvet i brist af annan anledning.

[4]) *v. Dalin* pars II Cap. 4 § 2. Det nämnes eljes aldrig i någon skrift före 1460.

1200,[1] så blir denna herr *Kjellar* en bland de först kunniga kyrkoherrar i Sverige och kyrkan kanske ändå äldre än han. Gården *Edhe* härstädes gaf *Peder Jonsson* 1314 till Riseberga kloster för *Allatorp* i Småland.

Bro (Vestbro och Östbro) blir den äldsta sätesgård, som man näst *Hjälleskata* i detta härad kan nämna. Den tillhörde nu *Oxenstjerneslägten* tillika med *Hammarön* och en del i *Aaros*.

Myldesviks kyrka nämnes 1347, då der utfärdades ett fastebref för fru Ingrid ... på gården *Sigtrygsbohl*, som hon af sin man *Greger Lange* fått i morgongåfva *efter Värmlands lag*. Kyrkan skall hafva varit helgad *S:t Lars*[1]).

2. Gillbergs härad.

Gillberga kyrka är anförd förut såsom hednisk. Nu blir hon ock den första christna och skall hafva blifvit uppbygd i samma form och af samma slags huggen sten som Husaby vid Kinnekulle i *Olof Skötkonungs* tid. Choret var med en pelarmur och med en hvalfbåge skildt inifrån kyrkan och öster ut till 3 alnar med en halfrundel utmuradt till rum för altaret[2]). *Kohlsäters gård* var här nu märklig; ty konung Birger ingick här förlikning med sina bröder, hertigarne, 1305 *S:t Sigfrids dag*[3]).

Gladevalls kyrka skall i ett gammalt permbref varit nämd för Värmlands moderkyrka[4]). Visst är hon mycket gammal, men af den allmänna berättelse, som än i dag der är om *kloster* och *munkar*, har jag fått en tanke, som jag förmodar framdeles icke så alldeles blir min egen. *Vastovius* och *Messenius* anföra *Gudvalla* bland Sveriges kloster, fast ingen af

---

[1]) S:t *Lars* var Erkedjekne i Rom hos påfven *Sixtus* II, men blef för sin ståndaktighet i christna läran på kejsar *Valeriani* befallning stekt på ett halster år 259 den 10 Aug. Under plågan bad han kejsaren äta af den stekta sidan, medan den andra blef färdig.

[2]) *Rhyzel.* Verm. Eccles. M. S.

[3]) De herrar, som då voro närvarande, voro: Biskoparne *Isar* i Strängnäs och *Nils* i Vesterås, *Torkel Knutsson, Gudmar Månsson, Ture Kettilsson, Pehr Ragvaldsson, Birger Persson* (Brahe), *Knut Joansson* (kanske Värmlands lagman), *Magnus Gregorisson* (Läme), *Holger Ulphson, Mats Kättilmundsson. (Mess.* Sc. ill. Tom. XII p. 152.)

[4]) Härom skall Herr past. *Heděns* svärfader, Comm. *Sylvander,* egt ett *document,* som förkommit.

dem nämner, hvar det legat. Dit skola hafva kommit *Bernhardinermunkar* från Nydala år 1163.

Vid *Gladevall* omtalas ännu pilgrimsfärder med det tillägg, att pilgrimerna från öster och söder måste lemna sina *stafvar* i *Stafnäs* [1]) och gå barfota dit. På vestra sidan ifrån *Karlanda* behåller en liten gångstig ännu namn af *pilgrimsvägen* [2]). Huru lätt har icke en halflärd skrifvare kunnat afskrifva Gudvalla för Gladvalla? Kan ock hända gjort det med flit, efter det ljöd mer munklikt. Och hvar vill man säkrare än här igenfinna Gudvalla kloster utan minsta hårdrag och gissning? Gården *Knoll* (Knollir) i denna socken omtalas hos *Torfæus* (Tom. IV p. 172).

Strands bygdelag och socken bestod 1225 af 14 gårdar och fick förskoning af kon. *Håkan* från Norge från brand, som de andra gårdar i landet måste utstå. Detta bygdelag är eljes detsamma som *Vermskogs socken*, hvilken kyrka gemenligen säges vara den äldsta i vårt land. Vid *Strands gård* blef *Thorger* ihjelslagen och begrafven i förra tidehvarfvet, men i detta och det följande vördad som ett helgon och besökt af både norska och svenska.

3 Grums härad

Åsa eller *Edholms slott* har från förra tidehvarfvet förmodligen nu varit i fullt stånd och *fogdarne* för Vestersysslet der haft sitt tillhåll. Troligen var häradskyrkan vid Grums.

4. Kihls härad

Ytter-Ullerud var nu moderkyrka i detta härad och lär den ännu s. k. *prestgården* ej långt ifrån kyrkan varit kyrkoherrens bostad. År 1315 gaf *Nikolaus, curatus i Uticullerö* (Ytter-Ullerö), sina *curiae in By* till biskopsbordet för begångna *excesser* [3]). Invid kyrkan låg eljes gården *Hollerud*, der *Ulle Bonde* bodde, som öfverlefde Digerdöden. Laxfisket i denna socken och Klara elf (Ullarörså) hade af ålder legat under *Ymseborg*, men skänktes till en del nunnorna i *Gudhem* af

---

[1]) Att denna ort är så nämd i hedendomen vid *Atle Jarls* krig (pag. 67) kan hafva kommit deraf, att berättelsen om kriget var skrifven af en christen skald. Både sjö och ställe kunde väl haft annat namn, när slaget stod.

[2]) Herr past. *Hedén*.

[3]) Cammer. *Fryxell* ex. arch. antiq.

Skara XV Kal. Junii 1282. *Risäter* var en af de gårdar, som lagman *Holdo* gaf till Riseberga 1268. 1346 tillbytte sig riddaren *Magnus Gisslasson* halfva gården *vestra Deghio* här i socknen och tväggia Löpabohl i *Jerpatakai* (Jerpeta i Noor) samt halft Löpabohl i *Sveipils taku* af Riseberga kloster.

Tingvalla kyrka har jag ännu icke funnit nämd förr än 1347, då der 4 sönd. efter Påsk utgafs ett dombref för Sörbyboarne i Varnum att hafva allmänna vägen öfver Hjortsbergs äng. Vid denna tid var *Nicolaus de Tingvaldum Canonicus Skarensis.* Förenämda år, *sabb. ante fest Phil. & Jac.*, utgafs på *Hammarön* ett dombref, att utom det, som var förunnadt sockneboarne i Ullarö af elfven, som löper genom Thingvald (Klara), skulle ingen hafva fiskrättighet deruti mer än klostren: *Alvastra, Varnhem, Rackaby* och *Risaberg.*

Hammarön tillhörde den tiden *Oxenstjerneslägten* och nämnes 1307 ibland fru *Brigita Oxenstjernas* af Langsarum [1]) fäderne tillika med Bro och Årås. Det är troligt, att så höga herrskaper tidigt låtit bygga kyrka på ön.

5. Jösse härad.

Eda var socken 1225, då kon. *Håkan Håkansson* drog härigenom med 3600 man och först hade läger vid *Marasten* (Morast) samt sedan nattherberge i *Mellby.*

Arvika by nämnes vid samma tid, men kyrkan har jag ej funnit omtalad.

Gunnarskogs socken blef så öde i Digerdöden, att ej folk var qvar mer än i hemmanen *Ingersbyn* och *Bortakan* (Bortan) två mil från hvarandra [2]). Två gårdar, *Åmot* och *Skramle*, hafva från den tiden legat öde och äro än öfverväxta med skog; äfvenså har ock skett med *Spångedalen* i Brunskog och flerstädes.

6. Nordmarks härad.

Holmedal hade både kyrka och prest 1225, då kon.

---

[1]) Hon var riksdrotsens, *Abjörn Sixtensson* (Sparre), förra fru. Den senare hette *Ingeborg Ulf.*

[2]) När kyrkan nedrefs 1725, fans en myckenhet papper och kalfskinnsbref uppöfver hvalfvet; men då jag 1766 frågade efter dem, fick jag till svar, att ingen brydde sig om gömma dem, efter ingen kunde läsa dem. Vackra antiquarier!

Håkan låg i prestgården, sedan han förut slagit en hop Nordmarksbönder, som vågade ligga i förväg för honom på skogen. Eljes fins om detta härad för denna tid ingen vidare underrättelse, än att det blef ansenligt utdödt på folk i Digerdöden isynnerhet i *Sibbendalen* (Silbodal). *Silleruds kyrka* hålles ock för en af de äldsta åtminstone i häradet [1]); och *Buresås slott* hafva vi nämt vid konung *Magnus Barfots* krig i landet (p. 126).

7. Fryksdals härad.

Sunne eller *Sunds kyrka* var nu som sedan häradskyrka, hvilken 1323 fick lagmansdom på en skogspark, *Bållåsen* eller *Ransjöskog* kallad, som en gammal gudlig jungfru skänkt dit [2]). Hela häradet led i Digerdöden ansenligt. Emellertid skall *Gylleby* nu fått namn af någon flyktig prins ur *Gylleska* huset i Norge.

8. Elfdals härad.

Dalby var nu förmodligen häradskyrka [3]). Det är troligt, att hon blef bygd vid den tid, *Olof Helige* ett år efter *Skötkonungs* död omvände *Solöar;* men 1311 lär hon blifvit ombygd [4]).

---

[1]) Sal. prost. *Tranæus.*

[2]) Fryksdals härads domb. 1685, p. 72.

[3]) Se pag. 44, not. [3]. En berättelse innehåller, att *Olof Helige* här upprest ett kors, sedan han förvandlat några troll till stenar, då han for härigenom till Nerike. Trollet skall hafva tilltalat honom:

»Kong *Olof* med dit pipuga skägg
Du seglar för när min badstuguvägg;»

och konungen skall hafva svarat:

»Du troll med din råck och ten skall bli i sten
Och aldrig mer göra skeppare men.»

hvilket ehuru skrock dock öfverensstämmer med *Olofs* saga p. 36.

Han kom i *Uthbygd,* ther voro Trull,
Med myckla ohyra the voro full,
Oluf ther tha korssit gorde,
Trollen tha vägen tädan sporde;
Et troll, som drap X män,
Han gordit i stena och stander än.

[4]) Detta årtal fanns på en stock i väggen, när bräderna refvos deraf och kyrkan togs ned för några år sedan (Herr häradsh. *Lanner).* Det berättas om denna kyrka, att hon blifvit bygd vid *Persby,* men af bakida i Klara elf flyttad till *Vingäng.* Eljes omtalas ock här i socknen en kyrka vid *Höljes.*

Hökeshara (Ekshärad) var ock nu till[1], fast folket omkring henne dog så ut i Digerdöden, att hon blef alldeles mossbelupen och kringväxt med stor skog, innan hon ånyo upptogs och gjordes brukbar.

9. Visnums härad.

Råda är med de gamla om icke just den äldsta kyrkan här i häradet. Ovisst när hon första gång blef bygd, men att det en gång skett 1323, synes af en gammal munkskrift på väggen, hvaraf man ännu kan läsa detta: *Olavus:* anno M.CCCXX.III. D:no Ep:o Petro regente[2]).

Aaros (Årås) klostergods låg i Råda socken. Konung *Erik Läspe* skänkte det 1248 till *Varnhems* munkar med uttryckligt förbehåll att "*nyttja skog, fiske m. m. oqvaldt för allmogen i Ampne härad och Visnhem*". Detta icke allenast stadfästade *Magnus Smek* 1346 utan utsatte ock råmärken för godset; och detsamma bekräftade ännu vidare lagmannen *Gustaf Tunasson* 1348. Dock egde fru *Brita Oxenstjerna* fädernearf i Aros 1307 (se Hammarön).

Agneholms slott var till genom hela detta tidehvarf, låg strax invid *Årås* och lär hafva tjent till bostad för *fogdarne* i Östersysslet.

Rudhaskogen kallades en ansenlig skogspark i norra ändan af Råda socken, den en hederlig fru, Helena Pädersdotter, vid 1320 skänkte till Riseberga kloster. Flera bönder började derpå att rödja sig bostäder och hemman, till hvilkas säkerhet konung *Magnus Smek* 1336 utgaf ett *bref för dem, som upptager Bool på Rudhaskogen.* Sex år förut hade klostret bortbytt en jord, kallad *Eriksböle i Ruzskogum,* emot Thyaböle och Fors; men ännu lär icke Rudskoga kyrka varit bygd.

Faleholmen vid Rudskoga i sjön Skagern skall hafva namn af *Fale Bure* den yngre, som här legat fördold med den unge prinsen, *Erik Knutsson,* då han förde honom från Elgarås i

---

[1]) Det berättas, att hon blifvit flyttad från *Hara* gård för vattuflod ett stycke längre vester från elfven, der hon blef öde efter Digerdöden, och således skall den flyttningen hafva skett före Digerdöden.

[2]) *Olavus* torde hafva varit socknepresten. Herr kyrkoherden *Elfsten* har häruti och mycket annat gifvit mig benägen underrättelse, hvilket bör så mycket mer erkännas, som han är boende utom stiftet.

Vestergöthland till Byrestad och Norge, sedan kon. *Sverker* låtit dräpa hans bröder 1205.

Summarstum (Sommarstad) 2 gårdar och *Näs* (Nynäs) voro ibland de 11 gårdar, som lagman *Holdo* skänkte till Riseberga kloster, den ena i *Visnums*, den andra i *Kihls* socken, hvilka nu förmodligen begge hade kyrkor [1]). Besynnerligt är att *Säby* på intet ställe nämnes denna tiden.

10. Ölme härad.

Saxholms slott beboddes nu af höga och rika män, fast deras namn hvila i glömskan. När *Sigvater Skald* i *Skötkonungs* tid reste genom Värmland, hade han här ett godt herberge; men han nämner ej åboen annorlunda än den *rike Saxes son*, hvilket förmodligen skedde för versens skull, och att denna var af *Saxo Fleitas* afkomma.

Varnhems kloster skall hafva blifvit bygdt af *Erik den Helige* omkring 1160 [2]). Men troligare har det skett af hans efterträdare, *Carl Sverkersson*. *Johannes Magnus* (p. 516) omtalar, att kon. *Ingo*, som 1164 blef ihjelslagen, begrofs i *Varnhem* i Vestergöthland; men deremot säger han (p. 538), att k. *Carl Sverkersson* 100 år derefter började bygga 2 kloster, Juletha och *Varnhem*, dem hans efterträdare, *Knut Eriksson*, lät fullborda.

När nu Varnhem vid Skara var bygdt 100 år förut, så synes ostridigt, att det är vårt Varnhem, som *Carl Sverkersson* grundade, hvilket ingen kallat *Varnamo*, förrän *Vastovius*; utan har det alltid i äldsta tiden blifvit skrifvet för *Varnem* och kallas ännu Varnum, hvilket efter ortens talesätt är detsamma som Varnhem [3]). Ifrån första början har här utan tvifvel varit kyrka, som således skulle vara lika gammal med Upsala domkyrka, till hvilken ock *Carl Sverkersson* lade grund.

Vestervik har i långliga tider varit ett *Sture*gods och är förmodligen det, som lagmannen *Gustaf Tunasson* (*Sture*) bodde

---

[1]) *Kihls* gamla träkyrka egde många bevis, det hon var bygd med de första i Värmland och hela riket (se sal. Herr kyrkoherden *Venermans protocoll* vid nya kyrkans invigning 1756.

[2]) *v. Dalin* pars II Cap. 4 § 2.

[3]) Så nämnes *Visnhem*, Visnum; *Myrhem*, Myrum; *Skanhem*, Skanum; *Alsterhem*, Alstrum o. s. v. Varnhemsnamnets likhet med det i Vestergöthland och *Värnamo* i Småland har åstadkommit många bryderier i historien om dessa kloster.

på, då han daterade brefvet om Årås *Värmeland in Manerio nostro* 1348.

Sörby hemmans åbor i Varnem fingo 1347 dom att hafva sin farväg öfver *Hjortsbergs* (Jersbergs) äng. *Vall* och *Skanem* (i Ölme socken) voro ibland lagman *Holdos* begåfningar till Riseberga kloster.

11. Väse härad.

Såsom denna orten från hedendomen förmodligen varit vid gudstjensten hållen i aktning [1]), så är icke mindre troligt, att här nu tidigt blifvit uppbygd christen kyrka. Grunden efter en gammal af trä litet nordvest från den, som sedan blifvit uppförd, tyckes ock gifva dertill anledning.

Kalfsvall, *Hammar* och *Arnön* i detta härad voro äfven af Riseberga klostergods. Om Arnön uppkom någon slags träta med abedissan *Rangfrid*, hvarå en dom å konungens vägnar utföll 1333. Hon kallades ock då *Sarnön*.

12. Värmlands berg.

Bergslagerna öfver hela riket räkna mest från detta tidehvarf sin början. Man får icke göra sig några höga begrepp om deras första utseende i sin linda [2]). Af brist på kunskap och fruktan för vattuflod bygde man sina Osmundshyttor merendels i de smärre vattendragen [3]), der deras tillverkning blef i jemförelse, som antingen tjenade dem till eget behof eller såldes för ett ganska lågt värde. Helst afhemtade dock Lübeckarne sjelfva malmen så rå, som han togs ur grufvan [4]).

Värmlands Bergslag kan icke framvisa några *previlegier* före Digerdöden, fast troligt är, att *Magnus Ladulås* äfven

---

[1]) De gamla kallade sina offerställen vid lundar, höjder och skogar *Vi* eller *Ve* (*Bussers* Ups. beskrifn. p. 17).

[2]) Dock omtalar nu redan Norsk. Kong. Chrön. *jernbodar* i Norge och vid 1340 var en kyrkoherre i *Godegård* i Östergöthland, *Sveno Johannis*, som än då i den tiden fann sig hafva orsak uppmuntra bergsmännen att förbättra sina längesedan förfallna *masugnar:*

Läggin af idro stora drycko
Och byggin fast op edra rottna hyttor.
(*Broocm.* Östg. beskrifn.)

[3]) *Vekhyttan* hade namn af att hon ej gick mer än en vecka i sänder; *Kallhyttan* att hon snart blef *kall; Bornshytta* ligger än i ett så litet vattendrag, att man med liten möda kan ställa hjulet stilla o. s. v.

[4]) *v Dalins* Sv. R. H. pars II Cap. 12 § 2.

sträckt sin omtanke hit, sedan han 1282 i *Helgeandsholms beslut* fått alla rikets bergverk och stora skogar till sina egna. Ty vid Digerdöden var här kyrka och egen prest, som nog bevisar, att folket nyttjat bergslags handtering, emedan man aldrig kan komma på den tanken, att så många kunnat i den orten försörja sig genom *åkerbruk* och *boskapsskötsel*, att de mäktat underhålla prest och kyrka.

Härtill kommer den gängse berättelsen, att *Normarks grufvor* [1]) blifvit upptagna och arbetade före Digerdöden, samt *Normarkshytte*, *Haborshytte*, *Fogdhytte*, *Gammalhytte*, *Kallhytte* och *Asphytte* masugnar med flera der tagit malm. *Långbans grufvor* skola ock hafva varit uppfunna och brukade vid samma tid. Dervid äro *Borns*, *Saxå* och *Gåsborns* hyttor de äldsta, fast man är oviss, om de af början haft lika namn som nu.

Icke fins det ringaste spår till vår bergslag för denna tid i allmänna handlingar, utom det att k. *Magnus Smek* år 1345 gaf biskop *Siggo* i Strängnäs *Jernhyttorna i Nerike* [2]), och såsom den nejd, der *Fernebo* ligger, ifrån äldsta tider lydt under Nerike, så håller jag ostridigt för, att dermed äfven förstås vår bergslag och synes icke olikt, att bemälde biskop haft sin fogde boende vid *Fogdhyttan*.

Fernebo moderkyrka låg vid Kallhyttan och Fernsjön, fast jag tviflar, om hon denna tid haft samma namn. Kyrkoherren Herr *Anders* dog i Digerdöden 1350.

Som oss tryter skriftliga bevis, måste vi nöja oss med den slitna berättelsen, att före Digerdöden stått *en stad på Brattfors hed*, der bergsmännen mötte Vesterlandets bönder och tillbytte sig oxar, spanmål och pundvaror. Stället utvisas ännu under namn af stensättningen ej långt från *Skeppundsdalen* [3]),

---

[1]) De hafva ock blifvit kallade *Norebergs* och *Nohlebergs grufvor*, samt *grufvorna norr i Marken* och säges vara uppfunna genom en bock, som sparkat mossan af berget.

[2]) *Rhyzel.* Episcoposc. pars I, pag. 212.

[3]) Det kan väl hända, att denna dal fått sitt namn af det byte, som bönder och bergsmän gjorde med sina varor, då de senare t. ex. hade *skeppund* Osmundsjern och de förra *skeppund* ost, skeppund smör, skeppund talg, fläsk, kött o. s. v. Dock anför jag detta gissningsvis åtminstone mer sannolikt, än en allmän berättelse innehåller om denna skeppundsdal, att en Sibylla skall hafva spått, »det der skulle en gång i verlden växa upp en så stor törnbuske, att 10 konungar, som inbördes förde vapen emot hvarandra, skulle vid busken binda alla sina hästar och der sluta fred; men strax derpå skulle yttersta domen komma», och så mycket mer kunde den *freden* kallas *evig*, om spådomen ginge

och är märkligt, att på denna stora sandhed knappt synes en enda sten mer än här, der tjenlig sten till gatuläggning fins temligen jemt till 1/8 mil. Det låg 2 dryga mil vester från Fernebo kyrka.

Capellsheden norr ut från den föregifna staden skall, som namnet utvisar, haft ett capell lydande under Fernebo kyrka, hvilket blifvit öde i Digerdöden.

Herrhults capell synes ock denna tid hafva varit till, äfven lydande under Fernebo. En allmän berättelse har hittills bibehållit sig i orten, att der varit *munkar som läsit på radband, piskat sig med ris, krupit genom trånga gluggar att späka sin lekamen och göra syndabot.* Således är troligt, att här varit ett kloster före Digerdöden, som sedan blifvit i ett capell förvandladt; och emedan den gatan, som går emellan capellet och Kroppa eller Östersjön, i senare tid varit kallad *Herregata*, så har jag gissat [1]), att detta kloster torde vara det *Herigadu*, hvars abbot, Herr *Sven*, 1343 med andra i Varberg underskref *ständernas förening i Skåne att evigt blifva under Sveriges krona* [2]).

* * *

I alla *härader* och merendels alla *socknar* har man intill våra tider funnit tydliga märken, det Digerdöden ödelagt landet till så stor del, att hela hemman och ännu större fält blifvit af skog öfverväxta, de der antingen icke längesedan blifvit ånyo upptagna eller ock ännu till en del ligga öde. Deraf kan man sluta, att hela landet före Digerdöden varit bebodt kanske af mera folk eller åtminstone så mycket som nu; men flera om-

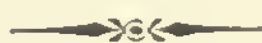
---

i verkställighet. Det hände verkligen i kon. *Carl XII:s* tid, att en törnbuske växte der upp, men bönderna, som förmodligen icke voro belåtna med en så hastig dom, voro ganska sorgfälliga att med rubb och stubb rycka honom upp, då de foro här förbi.

1) Diss. de Reg. Verm. Metallica Ups. 1764.

2) *Hadorphs* Saml. till Rimkr. Utom dessa nämda orter äro i vår tid en hop ödelagda små *kyrkor,* som kanske vid Digerdöden blifvit öde; men som det ock troligen kunnat ske vid reformationstiden, så lemna vi dem till nästa tidehvarf.

ständigheter nödga oss att lemna både folket och deras boningsplatser i evig glömska. Komme en ny Digerdöd i vår tid, så torde man knappt kunna draga i tvifvelsmål, att ju större delen af våra samtida hos en sen efterverld vederfores samma öde.

Påfviska Tidehvarfvet

efter

Digerdöden.

Innehåll.

I. Om landets verldsliga styrelse.

Såvida vi egde fullkomligt begrepp om Värmlands tillstånd i detta tidehvarf, skulle vi ej få se det annorlunda än nedsänkt i förödelse, öfverhopadt af utländska fogdar och tyranniska bondeplågare, uppfyldt af fattigdom och uselhet: ett öde, som var samfäldt med hela riket; men vi kunna nöjda sakna en så hisklig målning till alla sina omständigheter.

Åtminstone en lång tid lydde nu Värmland äfven under fogdarne på *Lödese* och *Axevalla*, men slutligen räknades det h. o. h. till *Örebro*.

En af rikets råd egde alltid *lagmansdömet* i Värmland, hvilka synas i det närmaste hafva bibehållit det inom slägten; men *tingen* höllos åtminstone till största delen af *underlagmän*. Utomdess tyckes landet vara deladt i 2 eller 3 härads tingslag.

Sedan hela riket skäligen ledsnat vid *Magnus Smeks* svaga och bullersamma regering, antogs 1350 hans äldsta son, prins *Erik*, till konung och medregent i Sverige. Dessa styrde riket samfäldt i 6 års tid, men 1357 den 28 April gjorde de i *Jönköping* sinsemellan en sådan delning, att *Ofvanskog* skulle höra *Magnus* till. Dertill räknades *Vestergöthland*, *Värmland* och *Dahl*[1]), men icke Nerike, och således hörde vårt land ännu till Axevalla och Lödese, men ej till Örebro.

Denna k. *Magnus* blef 1365 tillfångatagen af prins *Albrecht* från *Mechlenburg*, som sedan blef konung, och Värmland tillföll så omedelbart kronan; men *Magnus* blef efter mera än 6 års fångenskap utlöst af sin son, k. *Håkan* i Norge, 1371 emot 12,000 lödig mark silfver och skulle derpå af nåd få njuta *räntorna af Vestergöthland, Dahl och Värmland;* men det varade ej länge, emedan han i böljorna slöt ett uselt och föraktligt lif

---

[1]) Det öfriga var *Stockholm* och dess *län. Gestrikland, Helsingland Gotland, Öland, Halland* och *Finnveden.*

1374 vid *Bergen* i Norge, då han i en stark storm ville frälsa sig med simmande och till den ändan sprang ur båten i sjön.

Konung *Albrecht* antingen bortsålde eller förpantade de förnämsta delar af riket. Så stod utom flera slott *Axevalla med dess län* i pant hos hans fader, *hertigen af Mechlenburg*, som icke försummade att besätta sina slott med arga och ilskna fogdar. Konungen gaf väl 1371 i *Gråmunka kloster* en försäkran, att "Stockholms, Åbo och Axevalds slott skulle uppdragas med sina län till svenska män, emedan hans utländska fogdar så illa handterade allmogen i landet" [1]); men han höll detta så litet som allt annat. Dock hade den rike *Bo Jonsson* förpantat sig Axevald vid 1386, och således egde han åtminstone räntan af *Östersysslet.*

1389 tog den danska drottningen, *Margaretha*, k. Albrecht till fånga i ett slag på *Nyckelängen* vid *Falköping*, der en värmländing, *Erik Kjettelsson*, förde högsta befälet öfver de missnöjda svenska.

Sedan bemälda drottning ensam regerat de 3 nordiska rikena i 7 år, lät hon 1396 kröna sin anförvandt, hertig *Erik* af Pommern, till konung och medregent. Då förbehöll hon sig i Sverige en hederlig morgongåfva, som utom flera orter [2]) utgjordes af *Vestergöthland*, *Dahl* och *Värmland*, hvilka således ännu hörde tillhopa, emedan hon icke för sig behöll *Nerike* [3]).

När hon sjelf 1412 dog af pesten, så tillföll alltsammans kronan, och Värmland hörde omedelbart dit i några år.

Under den tiden blef en ny ändring gjord med *Värmlands styrelse*. Det skildes från Vestergöthland och har sedan aldrig mer så ordentligt varit dermed förenadt, när man undantager, att det någon gång kunnat vara ihop med ståthållareskapet och *generalgouvernementet* i Vestergöthland.

Men af hvad tillfälle och orsak de blifvit skilda, är obekant. Jag tycker mig skäligast kunna gissa, att det skett, när *Mathias Kettilberg* innehade *Åke Axelssons* (Tott) förläning af kronan, hvilken 1435 i *Halmstads förening* emellan konung

---

[1]) *Hadorphs* Saml. till Rimkr.

[2]) De voro: *Östergöthland, Rumlaborgs län, Vestmanland* och *Dalarne.*

[3]) Förut hade likväl drottningen skänkt sin älskade, svenska herre, riksrådet *Abraham Brodersson* 1392 *Saxholms slott* med dess län, som lär hafva varit *Ölme* och *Väse härader*, hvilket han oqvaldt besatt till sin död.

Erik af Pommern och *Rikets Råd* tilldömdes riksföreståndaren *Engelbrecht Engelbrechtsson* att i sin lifstid behålla, dock med villkor att hålla den konungen tillhanda. Den bestod i *Örebro slott och stad samt NB. alla de län, som bemälde Kettilberg dertill haft.* Såsom *bergsman* är troligt, att *Engelbrecht* gerna behållit Värmland på sin lott, och torde det vara en orsak, att hans namn ännu lefver i minnet och i vördnad hos lands- och bergsfolket.

Men 1444. då kon. *Christoffers* högdragna och storsinta drottning, *Dorothea*, kröntes, blef Värmland uttryckl. nämdt till Nerike i hennes morgongåfva och lifgeding. Det bestod af *Örebro* och *dess län*, *Nerike*, *Värmland* och *Norskoga* eller Nora bergslag och således allt det mesta, som intill denna dag utgör *Örebro landshöfdingedöme* [1]).

Kon. *Christoffer* dog 1448 och *Carl Knutsson VIII* fann sig ej vid att låta drottningen njuta sitt lifgeding till godo, hvaraf mycket oväsende förorsakades. Kon. *Christian I* i Danmark tog henne till gemål 1449. och då ingenting annat ville hjelpa, utverkade han romerska påfvens, *Calixti III*, dundrande befallning, att lifgedinget skulle drottningen afstås. Det skedde 1456.

Året derpå antogs *Christian* till Sveriges konung och under den tid han här regerade, fick drottningen sjelf handhafva sitt län, då hon ock 1460 stiftade Carmeliterklostret i Örebro; men 4 år derefter mistade han riket och hon sitt lifgeding på nytt. *Christian* påstod väl ofta att få det åter af två skäl: "att hans gemål egde det som arf efter sin förra man" och "att hon nu vore Sveriges drottning". Isynnerhet yrkade han hårdt derpå i *Calmare-möte S. Knutsdag* 1474; men *Sten Sture* var då likaså obeveklig, som *Carl Knutsson* varit förut, och sjelfva *påfvens bannlysning* den 14 Jan. 1478 öfver *Sturen* och hans vänner uträttade icke en gång något det ringaste [2]).

---

[1]) Efterhand blef Nerike och Värmland så införlifvade med hvarandra, att man skref Nerikes socknar i Värmland: e. g. *Edsbergs socken i Värmland* 1468. (Antiqvit. Arch. Handl.)

[2]) Emellertid hade erkebiskopen, *Jacob Ulfsson,* af *Sten Sture* och regeringen 1471 blifvit förlänt med *Normarken i Värmland (Botins* utk. till Sv. Hist. och *Rhyzel. Episcoposc.);* men ovisst är, antingen vår *Bergslag* i anseende till *Nordmarks grufvor* så kallas eller det är häradet af samma namn invid norska gränsen.

Sedan *Christian* dött 1481, måste hans son, k. *Hans,* 2 år derefter utlofva, att om detta lifgeding aldrig mera skall blifva taladt. Men den oroliga drottningen lefde ännu och hon ville för ingen del eftergifva sin förmenta rätt. Det hon icke var mägtig uträtta med godo, trodde hon sig kunna göra med trug; reste sjelf till *Rom* 1488 och fick ny *bannlysning* öfver *Sturen*, men han lät försvara sig genom *Hemming Gadd*[1]), som då vistades i Rom, af det skäl, att drottningen och hennes gemål varit och voro Sveriges fiender. Det stod illa till i riket, när rätta och högsta verldsliga makten icke egde att sjelf styra i frid öfver sina länder för en tilltagsen och glupsk prest ända bort i Rom. Drottningen slöt ändtligen sin oroliga lefnad till både svenskas och danskas nöje i Kallundborg 1492.

Ehuru mycket buller det således lång tid varit om Nerike och Värmland både i Rom, Danmark och Sverige, börde det likväl merendels kronan till och utgjorde henne sin skatt; men 1499 yppades om samma orter anledning till ny träta.

Detta år kröntes den dygdiga och gudfruktiga drottning *Christina af Saxen* i Upsala. Då gafs henne samma *lifgeding,* som Dorothea haft förut, med tillökning af Dahlsland. Men hennes gemål, konung Hans, mistade riket 1501 och hon sjelf satt fången i Stockholm till 1503, så att hon kom aldrig i någon besittning häraf. Hennes herre lät väl 1505 genom *Danmarks och Norges råd* tilldöma sig *riket* och *Örebro län* till drottningens *lifgeding* och morgongåfva; men han fick dock aldrig något vidare att säga i Sverige.

II. Om folkets tillstånd och landets beskaffenhet.

Sedan den förödande Digerdöden gått öfver landet, fick allt ett annat utseende. I många socknar var folket utdödt[2]),

[1]) Han blef sedan biskop i *Linköping*, halshuggen i Tavastehus 1520 på *Christian Tyranns* befallning.

[2]) Så berättas om Fernebo, att sedan man en lång tid begrafvit 40, 50 lik hvarje helgdag, så blefvo ej flera qvar i orten än en dräng och två pigor vid *Nordmarks hytta* samt en hustru vid *Yngen*. *Kihls härad* och *Elfdalen* blefvo så öde, att *Ulle Bonde* på Holerud hade ej närmare granne än i *Sölje*. I vester skall *Verme Bonde* i Vermskog hafva varit hans närmaste granne och i öster bodde hans nabo vid Saxeknute 3 mil på andra sidan Fernebo kyrka. I *Gunnarskog* lefde ej flera än några i *Bortan* och *Ingersbyn* 2 mil från hvarandra. Till *Vermskogs kyrka* samlades folket från flera *härader* att hålla

kyrkor och bostäder stodo öde och hela fälten till flera mil fingo tillfälle att öfverväxa med skog [1]), så att, ehuru man sedan bjudit till att föröda skogarne, finner man dock ännu vidlyftiga fält och parker af träd, som efter denna pest vuxit upp i åkrar och på röjd mark.

Många *slägter* voro utgångna och de qvarlefvande hunno ej med att sköta allt, icke heller kunde deras efterkommande så snart ökas, att de kommo i besittning af sina slägtingars egendomar, förrän de voro genom *gammal häfd* i främmande händer eller skoglupna.

Dertill ligger till stor del grunden, att i detta tidehvarf kommo så många gods och gårdar i kyrkors och klosters ego, att man skäligen nu kan kalla Värmland *andligt*, äfvensom det en tid härefter blef *adligt*. Omne nimium nocet.

Dock uppkommo äfven nu efterhand flera *slägter*, hvilka egde stora *gods* och *gårdar* i landet, så att, när man dertill lägger det *andliga frälset* och vet, att nu var ofta ett hemman, der 2, 3 och flera i senare tider blifvit tillbygda [2]), kan man icke göra sig stora begrepp om *skattebönderna* och *kronans* gagn af dem, åtminstone utom några gränsländer. Det kunde synas troligt, att k. *Carl VIII* i sin *räfst* äfven här lade flera

---

gudstjenst såväl af brist på *prest*, som på *åhörare* på andra ställen. *Elfdals*-folket skall hafva gått till *Örebro* att låta döpa sina barn. I *Silbodal* blef en piga och en liten gosse qvar i hemmanen Lysed och Vikabotten, dem en stor del ännu räknar för stamföräldrar (H. Kyrkoherd. *Örtendahl)* o. s. v.

[1]) Sådana ställen har jag funnit i *Holmedal* ej långt från kyrkan; i *Blomskog* vid Forsby gård; i *Silbodal* mest öfver hela socken; i *Gunnarskog* på Gårdsåshöjden, utom det att 2:ne hemman ännu uti sjelfva skogen bibehållit sina namn: *Amat* söder om Treskog och *Skramle* på en udde söder om kyrkan; i *Sunne* och *Emtervik* ej långt ifrån kyrkorna samt vid Folkeruds och Hensgårds gårdar, af hvilka den förra låg länge öde, men skall hafva varit herrgård; i *Glafva* på Löfås udde, der ock en herrgård skall hafva varit; i *Brunskog* på Tobyns och Slobyns egor samt en skogbeväxt äng under Brunsberg, kallad Spångedalen; på flera ställen i *Gillberga* och *Stafnäs* och mest öfver allt vester om Klara; i *Visnum* på Riddargårdens skog. der, såsom namnet ock intygar, skall hafva varit en ansenlig herrgård, efter hvilken såsom ock efter en rudedam ännu ruinerna uppvisas. I *Väse härad* synas ännu tecken efter en landsväg, som gått öfver Munkhättan vid Prestgården förbi kyrkan vid Vestanå och vidare till hemmanet Rör, sedan på allmänna vägen till Tingvalla.

[2]) På *Skoga egor* i Elfdalen äro flera hemman upptagna. Af *Eds* och *Tossebergs* utmarker i Sunne är större delen af *Gräsmarks capell* anlagdt; af *Vikars* gård i Visnum har blifvit 6 eller 7 hemman, och 5 gårdar i *Vallunda* derstädes tycks leda sin upprinnelse från *Valls* utjordar i forna dagar; *Glumseruds* egor i Väse härad skola hafva sträckt sig till Asphyttan i bergslagen m. m. som vi vidare få anmärka längre fram.

hemman tillbaks under kronan, men derom fins numer ej den ringaste underrättelse.

En del af dessa *adliga slägter* säges härstamma från *Norge*, hvilket merendels lär komma deraf, att de kunnat räkna sina *anor* från den tid Värmland blef med *Solöar* förenadt, och deras förfäder förmodligen haft gods i Norge, fast de i sjelfva verket voro rena *svenska*, härstammande från *Olof Trätäljas* män, och således antingen genom *arfsrätt* eller *giften* trott sig berättigade att intaga sin forna fosterbygd.

Dessa slägter voro isynnerhet följande, dem vi vidare få framdeles anmärka i de härader, der de bott eller haft gods:

Bagge,	Hjärne,	Sparre,
Bese,	Kaja,	Sture,
Bratt,	Kart,	Stuth,
Busch,	Läme,	Svan,
Drake,	Lange,	Tott,
Fluga,	gamla Puke-slägten,	Vinge,
Fredhaborg,	Rahm,	Örn [1].
Hake,	Rennare,	
Hatt,	Soop,	

Rörelsen var nu af föga betydelse. Folket lefde mestadels inom sig sjelfva och födde sig så godt de kunde af sin jordtorfva. Dock kunna vi af ett k. *Gustafs bref* till fogden i Värmland, *Olof Stake*, 1558 sluta, att de äfven haft någon handel med *utländingar*, förmodligen de *norska*, och sålt dem smör och spanmål [2]), så att *åkerbruket* gifvit dem icke allenast tillräckligt spanmål och *boskapsskötseln* likaså andra pundvaror, utan ock

[1] Af dessa gingo mig veterligt följande slägter ut redan i detta tidehvarf åtminstone inom Värmland: *Bese, Busch, Drake, Fluga, Fredhaborg, Läme, Puke, Rennare, Tott, Örn.* De öfriga finna vi igen längre fram, der de öka sig med flera nya.

[2]) Vid första påseende skulle man tycka underligt, att Värmland i vår tid, ehuru mångfaldigt mer uppodladt än fordom, behöfver årligen köpa spanmål äfven i bättre sädesår, då det förr i verlden kunnat sälja till främmande. Men den undran förfaller, då man besinnar, att folkhopen i än högre grad torde vara ökad; bergslagen och bruken borttaga många tusen menniskor från åkerbruket, hvilket likafullt måste föda dem; städer och land äro uppfylda med många *orkeslösa brödätare,* dem man åtminstone så får kalla i anseende till jordens skötsel; och härtill bidrog icke minst att hos våra förfäder voro de 2 sedermera gångbara sädespester: *öl* och *bränvin,* det ena rart och det andra okändt. Men mera om denna sak längre fram.

i goda år så öfverflödigt, att de haft afsättning dermed utomlands, emedan *bergslagen* var ännu icke bragt i flor, ej heller låg beqvämligt till för alla och ingen ordentlig köpstad fans i landet. *Sill* och *salt* köptes från Götha elf och Norge. *Fiske* och *skjuta* gjorde ock nu godt understöd till folkets bergning. Isynnerhet kunde de både inrikes och i Norge hafva afsättning med fjäder och skinnvaror, utom eget husbehof. *Persbergs grufvor* blefvo ock nu upptagna till bergslagens tillväxt.

Egna marknader hade folket hemma i landet, der de åtminstone af sina egna *produkter* kunde byta vara i vara. I *Tingvalla* höllos sådana om midfastan, då äfven hölls vapensyn och räfsteting, Pehrmessan, Brittmessan och Luciæ dag; i *Sulvik* Korsmessan och Mormessan; vid *Sefflebron*, *Knusesund* eller *Brobacken* om Mormessan; vid *Bro* i Varnum 20:de dag Jul och Mattsmessan om hösten. Dessutom hade bergsfolket 2:ne villkorliga marknader på *Brattfors hed* och vid *Nora kyrka* [1]) i Vestmanland, der de mötte bönderna, som tillförde dem ätande och nötande varor och gåfvo dem igen Osmundsjern eller ock penningar, hvilka de förmodligen till större delen fingo från Tyskland och Lübeck.

Såvida man betraktat våra förfäder på den sidan, att naturen är nöjd, när han har sin utkomst, så fans troligen den tiden få fattiga i landet; sådana, som lågo sina medborgare till last. De hafva ändå varit några, men man drog omsorg om deras försörjning. Trenne gårdar i Näs härad och Bro, Huggenäs och Botilsäters socknar anslogos till deras underhåll 1423. Gjorde dessa tillfyllest, kan man säkert säga, att våra påfviska stamfäder på visst sätt lefde ett lyckligt lif. De sluppo se allt det elände vi öfverlefvat.

Vägarne voro nu som i förra tidehvarfvet merendels usla och svåra att färdas. På ganka få ställen kunde man komma fram med *kärra*, hvarför ock sådana åketyg voro ganska rara [2]), och *vagnar* visste man alls intet af. Inga *gästgifvaregårdar* voro inrättade, och det sämre folket gick som mest till fots, då angelägenheten dref dem någon väg; men när de förnä-

---

[1]) Denna omtalas redan 1422, men har förmodligen varit till förut. Härifrån förde köpmän varor till *krambryggan* vid Persbergs grufvor.

[2]) Det är icke mycket öfver 100 år, sedan allmogen i Visnum blef vid vite pålagd att skaffa sig kärror.

mare kommo ridandes, hade de merendels sina *fruntimmer* på sadelknappen, om de voro nödiga i sällskapet [1]). *Malmen* klöfjades från grufvorna på hästryggen och äfvenså *Osmundsjern* från hyttorna till och från segelled.

III. Om religionen och gudstjensten.

Gudsjensten förrättades i somliga kyrkor af vigda prester eller s. k. *Curati* och *kyrkoherrar*, som der sjöngo några psalmer och böner på latin, dem folket icke förstodo, men blefvo dock deraf så förtjusta, som hade de hört englamusik af himlen. Predikan fingo de ej höra mera än en gång om året [2]) och usel var den: käringsladder och sagor till något helgons beröm, som var kyrkans eller socknens *patron*. I de öfriga kyrkor, der den ordentliga presten ej hann att hålla messan [3]), uträttades den sysslan af *munkar*. hvilka här kunde finnas till öfverlopps, emedan Vreta, Juletha, Riseberga, Rackaby, Gudhem, Varnhem och flera kloster, utom våra egna, egde här många och stora hemman, dem munkarne hade nödigt att besöka, och funno tvifvelsutan större räkning uti blifva qvar hos en vidskeplig menighet att underhålla messan mot en fet betalning, än bo innestängda inom klostermurarne under en allvarsam eller åtminstone skenhelig abbots uppsigt [4]).

---

[1]) v. *Dalins* S. R. H.

[2]) Den högtiden kallades *Kyrkomessa* till åminnelse af den dag kyrkan invigdes (*Tegels* k. *Gustafs* hist. p. 118).

[3]) Deraf ha *Ottesång* och *Högmessa* sina namn. Predikstolar voro onödiga i kyrkorna och funnos derför icke. Derför var det, att folket af förakt kallade *Olaus Petri Mäster Olof i stolen,* då han i Stockholms storkyrka predikade i den predikstol, som ännu skall finnas i Väse härads Fogelvik.

[4]) Det skulle blifva så omöjligt, som det är mindre nödigt att uppräkna alla de hemman i Värmland, som voro *klostergods:* det har sträckt sig till de bästa och förnämsta. Dessutom hörde *laxfisket* i Värmland vid *Småris, Deije, Frykerud, Borgvik* och *Jösseforsen* till Gudhem, *Gullspångs fiske* till Varnhem o. s. v. Presternas skyldighet var att samla sig *kalfskinn,* dem de årligen borde till ett visst antal aflemna i Skara, der de bereddes till pergament att skrifva *messböcker* uppå; men förmodligen har det stuckit deras ambition för mycket att såsom skinnredare föra sådana med sig, då de eljes såsom herrar kommo resande till prestmöten. Derför glömde de med flit sina kalfskinn hemma, intill dess att biskop *Johannes Marquardi* 1470 och de följande åren gjorde derom nödig påminnelse och kom sin kalfskinnskatt åter i gång. Flera besvär vet jag ej, att presterna haft på sig, ty då de skulle utgifva *St. Pers penning* eller inlösa ny *biskopskappa* i Rom, hade de kyrkans skatter att tillgripa.

Hvad Gud och saligheten angick, derom fick folket liten eller ingen kunskap. De blefvo inbillade och voro nog enfaldiga att tro, det saligheten kunde erhållas för god betalning till munkarna, som då skulle godtgöra för dem hos Gud af sina *öfverloppsgerningar*.

Gemene mans gudstjenst bestod då förnämligast uti att *offra* väl och ofta och gifva hederlig *tionde* af allt, hvad de egde. Hade de begått någon betydlig synd, borde gåfvan vara i jemförelse. Hände någon gång, att andakten kom på dem, då ingen ordentlig kyrkodag var, voro utanför vissa kyrkogårdar, kanske ock vid alla, uppresta *kors*, dit de antingen gingo eller kröpo fram för att göra sin syndabekännelse, hvaraf ordspråket är kommet: "*krypa till krysses*". Kan ock hända, att vid sådana tillfällen någon bön blifvit läst.

Några sådana *böner*, dem munkarne lärt folket, antingen att befalla sig i Guds händer, afbedja sina synder och syndastraff, eller drifva sjukdomar från folk och fänad, hafva till vår tid blifvit bevarade. Man kan af dem finna, i hvilken usel blindhet våra förfäder lefvat.

En lyder så, på latin:

Arje Maje grase, Domer i dike, Buller i Amen. Maja i more, Mekel i brore, Messe ree, Böcker bree. Guds ord, Amen [1]).

En bordlexa, äfven på latin:

Mat i tirum, Gut i lirum, Silbonass, Sluk i tass; Bråtan grön, Kom te sjön, Satt Guds engel las i bok, Kors i tanna, mobili poss [2]).

En söndagsbön, på svenska:

Sanct Johas Evangelist, Han bygde bro för Jesum Christ: Vår Herre är min brynja och Jesus är mitt försvar. Ser väl för min fall i dag och hvar dag. För den heta eld, för den hvassa orm, för den blinde man, som alla vähla villa kan. Den ena böna för min nöd, den ara för min död, den tredje för min fattiga själ. Den som denna söndagsverse läsa kan, tre resor om

---

[1]) Herr *Lector Matthelius* har fått lära denna af en gumma från Elfdalen. Man kan finna, att det är rådbråkad latin, men ovisst hvad sjelfva betydelsen innehåller. I det nogaste tycker jag mig kunna uttolka: *Ave Maria! gratias Domino dico ... Mariam oro mecum labora, miserere ...*

[2]) Denna föreskrifver sig från Fryksände och har jag fått henne af Herr *Camer. Fryxell.*

dag, för han åt eller drick, han skall vara skiljd från pina och helvetes nöd, med Guds ord, Amen[1]).

En aftonbön, äfven på svenska:

Jag lägger i vårs Herres tröst, Korsa gör jag för mitt bröst. Signe mig sol och signe mig måne och all den frögd, som jorden bär. Jorden är min brynja och Himmelen är min sköld och Jungfru Maria är mitt svärd, Amen[2]).

Ännu en annan aftonbön:

Jag gör det helga korstecken för mig, som vår Herre Christ sjelf gjorde för sig[3]).

Åter en svensk aftonbön:

Nu jag går till sängje, med mig har jag Guds engle; tolf te hand och tolf te fot, tolf te hvar ledamot[4]).

Dessa tre måste hafva varit deras trosbekännelse:

Inkom domen i dejom, påte på tömtom, ärnom tärnom Jesu Christ, karlevagn äro förvisst, karle Christ, förutan brist; karlen var en sångtor, in kom Nils i påttri, Amen.

En annan:

Ärne tärne, Gudi tjene, danma såd, Arne Nisi, du ka den, son a selfbroa, Amen.

Ännu en annan:

Ärom, tärnom Jesum Christ, inkom domen i Näs, skjöt i vik, vik i kå, kå i Christ, sång i tårom, påt på tömtan, Gudi tjena, danmans son, duk i deras son, af vår selbroder, Amen[5]).

---

[1]) Herr *Direktör Em. Geijer* har påfunnit denna i Elfdalen, hvarest isynnerhet i Dalby det mesta munkskrock längst bibehåliit sig.

[2]) Denna har välbemälde Herr *Direktör* påfunnit också i Elfdalen tillika med trosbekännelserna.

[3]) Sal. konst*inspectoren Bransell* hade lärt denna i Väse härad.

[4]) Herr Mag. *Sv. Rolander* har hört denna i Brunskog.

[5]) Man kan lätt finna huru alla dessa tre äro förvända af det apostoliska *Credo* på latin: *In kom domen i dêjom, påte på tömtom = Credo in Dominum Deum, omnipotentem; Arnom tärnom = in æternum; sångtor = sanctorum; in kom = Communionem* o. s. v. Till ett bevis kan jag här ur nyare tider anföra *ett exempel,* huru allmogen kan vränga främmande ord. Bönderna i Ölme härad hörde några gånger sin *Comminister,* Herr *Collin,* sjunga den bekanta versen: *Gaudeamus igitur juvenes dum sumus! Post molestam senectutem nos habebit humus.* De lärde den strax efter, så att den blef deras dagliga gästabudsvisa, men med ett annat uttal: *Gaudegamba sebedo, jul ä näst ve sommer* (eller: *du är just densamme), pass på dimbam, sebedo, rättnu så bli vi tomme.* Hvem skulle kunna drömma till, att detta vore latin, som icke hört det på stället till sin första upprinnelse?

Att läsa bort sår m. m.

Vår Herre J... rider öfver hede, Där möter han den lede. Hvart skall du hän? sade vår H. J. Jag skall åt kött att suga blod. Nej, jag förmenar dig. Du skall ur ben och i kött, ur kött ock i skinn, ur skinn och ända åt helfvetes pina, genom tre namn m. m.[1]).

Att döfva verk:

Vår H. J. rider in på kyrkogård, der döfde han både verk och sår: J... somnade, verken domnade; J... vaknade, verken saktnade, genom tre namn, m. m.

En del af folkets gudstjenst isynnerhet de förnämares och rikares bestod ock i att gifva till s. k. heliga bruk det förnämsta af allt, hvad de egde. Således måste mången ung flicka hemligen sucka inom klostrets murar, som hellre sett sig inspärrad i en älskares armar; så insveptes månget *generals-* och *ministerämne* i munkkappan och så gjordes många barn till tiggare eller torpare genom föräldrars och slägtingars skänker af deras rättmätiga arfgods till kyrkor och kloster.

Alla *skrock* och *vidskepelser*, som de kringstrykande munkar inplantat hos godtrogna gummor och enfaldiga barn, kan man lättare föreställa sig än beskrifva, då en stor myckenhet intill vår tid ej hunnit att utrotas. Onödigt är uppräkna alla; men här äro några, dem man kan anse såsom den tidens *Cateches*, efter de hade ingen annan:

I Vid giftermål och bröllop.

Ej må man möta sopor i dörren, om man vill bli gift det året.

Om en flicka och gosse äta af en och samma beta, bli de kära i hvarandra.

Midsommarsnatt skall man lägga 9 slags blomster under hufvudet; så drömmer man om sin fästman eller fästmö och får se densamma.

---

[1]) Denna och den följande påfann jag i Gunnarskog skrifven af en, som långväga var ombedd att hjelpa, men kunde ej komma i egen person. Folket satte icke mindre tro till dessa lappar än en gumma på Dahl till en sedel, som en sockendjekne gaf henne på hennes anmodan att hjelpa, det hennes kalfvar skulle blifva lifliga:

Hvita kalfvar och röda
De som ej vilja lefva få bli döda.

Ej må ungkarl gifva en flicka knif eller knappnålar; ty de sticka sönder kärleken.

En flicka må ej se sig i spegeln, sedan nermörkt är, eller vid ljus, att ej förlora manfolkstycket.

Bruden skall laga att hon först får se brudgummen, så får hon husbondekastet.

Hon skall under vigseln för samma orsak sätta sin fot framför hans.

Äfven för samma skäl skall hon laga, att hon sätter sig först ned i brudstolen.

För samma orsak skall hon liksom af våda släppa skon af foten eller näsduken eller något annat på golfvet, som brudgummen af höflighet bugar sig att hjelpa till rätta. Hans öde blir att kröka rygg under hela äktenskapet.

Bruden skall stå brudgnmmen nära, att ingen framdeles må tränga sig dem emellan.

De hålla i kyrkan ett band eller kläde emellan sig, att de må bli ensamma tillhopa.

Begge böra hafva pengar i skorna, att mynt må aldrig tryta.

Den som under vigseln lutar från den andra, dör först; äfvenså den, som ser bäst ut.

Bruden skall taga med så många fingrar på bara kroppen, under det hon sitter i brudstolen, som hon vill hafva många barn.

Att hon må få lätt barnsäng, skall hon vid hemkomsten från kyrkan till venster spänna ifrån bukgjorden om hon ridit, men fimmelstången om hon åkt.

Att bruden må bli god mjölkko, möter hennes moder henne på gården, då hon kommer ur kyrkan, med ett mjölkglas att utdricka.

Till mat på första barnsängen skall hon förse sig med en kaka och en ost, som hon har hos sig liggande i brudsängen.

2. Om barn.

När barn äro nyss födda, lägges en bok under deras hufvud, att de må bli nimme till att läsa.

När de första gången lögas, lägges penningar i vattnet, att de må bli rika. En pung med penningar uti sys ock kring halsen.

Något af faderns kläder[1]) bredes på flickebarn och moderns kjortel på gosse att få tycke hos andra könet.

Modern bör möta barnet i dörren, när det föres bort till christendom; men när det föres hem, sedan det är döpt, skall man möta det i dörren med en brödkaka, att det aldrig må fattas bröd.

Så länge barn ej fått namn, må ej elden släckas.

Ej må man gå mellan eld och spenbarn.

Ej må man sent bära in vatten, der spenbarn är, utan att kasta eld deruti.

Ej må någon, som kommer in i huset, taga ett barn i sina händer, utan att förut taga i elden.

När barn få snart tänder, vänta de snart nya syskon efter.

Om barn trifs gerna i varmt vatten, bli de horaktiga.

Ej må man vagga tom vagga, ty barnet blir grätt och olåtigt.

När ett förstfödt barn, som är födt med tänder, biter öfver onda bettet, så blir detta läkt.

Barn må ej på en gång läsa och äta, ty det får trögt minne.

Barnet skall först taga i hund, men ej i katt, att få godt kött till läka.

Om barn leka med eld, få de svårt att hålla sitt vatten.

Barn som är afladt före vigseln, skall modern sjelf hålla vid dopet, eljest blir det icke äkta; men är det födt förut, skall hon hålla det på armen, när hon står brud.

3 Vid sjukdomar.

Om den sjuka får främmande mat, blir han frisk.

För läkemedel bör man ej tacka, ty det har ingen verkan.

Ej må man med öppet sår gå öfver grafvar; ty det läkes sent eller aldrig.

Onda bettet botas af förstfödt barn med tänder.

Ej må man före morgonen omtala, om man sett spöke, att ej bli kramad och spotta blod.

Sedan nermörkt, är må man ej gå till vatten, att ej få onda bettet.

---

[1]) Om man det så hafva kan, skrifver *Colerus*.

För samma orsak eller ock att ej bli kramad, skall man spotta 3 gånger, då man går öfver vatten, då nermörkt är.

För den sjuka bör man låta bedja i 3 kyrkor; dock bör gerna deribland vara en offerkyrka såsom Gunnarskog, Visnum, Råda m. m., om man bor dem så nära. Det måste då hastigt slå ut antingen till helsa eller döden.

4 Om fiske

Stora fiskars tänder böra uppbrännas, att bli lycklig i fiske.

Man bör ingen tillsäga, då man går åstad att fiska och ej omtala, antingen man får mycket eller litet.

Ej heller bör någon främmande få se, huru mycket fisk man fått.

När man ror ut från landet att fiska, må man ej vända båten ansöls [1]).

Knappnålar funna i kyrkan och der gjorda till metkrokar, nappa bäst eller äro jäfvast.

Går qvinfolk öfver metspö, nappar ej fisken.

Stulen fiskredskap är lycklig, men den bestulna mister lyckan.

5. Åtskilliga hushållsreglor.

Ej må man köra lik till kyrka, ty hästen blir skämd.

Ej må man lysa under bordet, att ej gästerna skola bli oense.

Ej må man vända om, då man går i något ärende, att det ej må aflöpa illa.

För knappnålar må man ej tacka, ty de tappas bort.

Qvinfolks möte är ondt, om det ej är en lönhora.

Kommer en främmande in, der ljus stöpes, skall han taga i elden, eljest lossnar talgen af ljusen.

Ej må man spinna om torsdagsqväll [2]) eller Dymmelveckan, ty det spinner efter om natten.

---

[1]) Den som ej vet hvad detta ordet betyder, finner det tillräckligt förklaradt i *Delsboa illustrata.*

[2]) Såsom afguden Thor så högt var dyrkad i Värmland under hedendomen, att han ock hade sitt tempel vid Gillberga (se pag. 71, så har ock vördnad för honom länge vidskepligen bibehållit sig hos folket mest i vestra Värmland och omkring Gillberga. Bönderna i *Kjöla* höllo för lika synd att förrätta något bullersamt arbete om thorsdagsqväll, som att arbeta under gudstjensten på sön-

Kommer främmande in, der korf kokas, spricker han sönder.

Om någon, som har onda ögon, ser då man slagtar, har kreaturet ondt för att dö.

Slår man kreatur med vriden vidja, får det tarmlopp.

Vänder man tofflor eller skor med tån inåt sängen, så kommer maran om natten.

Påskafton skall man göra kors öfver fähuset för trollkäringar.

När man ligger första gången i ett hus, skall man räkna bjälkarna, så blir sant, hvad man drömmer.

Om man glömmer något, då man reser bort, är godt hopp för de hemmavarande, att den resande kommer tillbaks; men se sig tillbaks är ej godt märke.

När kattor tvätta sig eller skator skratta vid husen, vänta de främmande. Har en sölaktig matmoder eller vårdslös piga ej förr sopat golfvet, så bör det då visst ske.

Den som om juldagen kommer först hem från kyrkan, slutar först sin andtid [1]).

Om man går tre gånger kring kålsängen, sedan man satt kålen, blir han fri för mask.

Om qvinfolk klifva öfver skacklorna, skenar hästen eller blir skämd.

När väfstolen tages ned, skall man kasta ett eldkol derigenom, så får man snart upp ny väf.

Lägges eld i karet före mäskningen, surnar ej dricken (konst och arbete göra der intet).

Julafton kastar man styfva råghalmsstrå i taket, så många

---

dagen. Denna syndiga osed förestälde kyrkoherden *Keckstadius* omkring 1640 flera gånger sina åhörare, men utan verkan. Ändtligen tystnade han dermed, men lät med flit sitt husfolk om thorsdagsqvällarna göra sådant arbete, som allmogen hade mesta afsky för, såsom spinna, tälja, tröska o. s. v. Det gjorde efterhand, att när de sågo intet ondt komma derefter i prestgården, så trodde de ock, att det skulle icke skada dem. Ännu är brukligt det namnet *thorsdagsbyting,* som lär bemärka, att de trodde, det trollen hade makt byta bort de barn, som föddes på thorsdag.

[1]) I Gunnarskogs socken skall en gång icke länge sedan hafva händt, att några skalkar under gudstjensten om juldagen borttogo selstickorna, som satte bönderna mycket att göra. En berättelse är ock om en bonde i Eds socken, hvilken vid hemfärden var först af alla, men skackelträdet gick ur för honom, då han kastade sig på hästen och red i sporrsträck hem, låtande sin hustru sitta qvar i släden midt på vägen, tills han fick sända efter henne.

strå som fastna så många trafvar råg får man det året (der gäller att hafva gistet tak).

Tom säck må ej bäras oknuten. Går en hafvande hustru derefter, så blir hennes foster aldrig mätt; men råkar en ko på den olyckliga vägen, så tar hon sig aldrig kalf.

Då man lögar sig, sättes stål i vattnet och Necken bindes sålunda: Neck! Neck! stål i strand. Far din var en ståltjuf, mor din var en nåltjuf. Så långt skall du vara härifrån, som detta rop höres; och då ropa alla med full hals: Ho, hagla!

Vackra lärdomar! Jag kunde uppräkna otaliga flera men ledsnar, och hade ej anfört dessa, om ej för att gifva dem en afsky för skrock och vidskepelse, som ännu torde deruti finna nöje, men se, att allt förnuftigt folk anser det för dumheter och synd.

Om *skolor* gäller här detsamma, som i föregående tidehvarf (p. 112) derom är nämdt, och om pastoraten och kyrkorna få vi tala längre fram.

IV. Om landets höfdingar, fogdar, lagmän, prostar och andra märkliga män.

Såvida det står fast, att Värmland i någon del af detta tidehvarf lydt under *Axevalla* och *Lödese*, samt sedan till Örebro, som skäligen ej kan nekas, så blefve nödigt att uppleta dess *öfverfogdar* till stor del på hinsidan Svartelfven, Gullspång och Götha elf; men det torde vara ett fåfängt besvär och få vi nöja oss med dem, vi kunnat anträffa inom landets gränser, hvilka äro följande[1]):

I. Fogdar och krigshöfvitsmän.

I. *Erik Kettilsson* (Puke) kallas 1368 *Riddare och Marsk innan Vermelandhe*, gaf 1360 Riseberga kloster stadfästelse på alla sina gods i Värmland och sin del i *Jusberg* (Jarlsberg) till Alvastra. Hans fru hette *Ingrid*, som tillika med honom dog 1396. Deras son hade några år förut blifvit slagen i Bohuslän, men blef förbemälde år lika med fadern begrafven i *Vadstena;* son af *Kettil Johansson.*

---

[1]) Större delen af dessa fogdar, lagmän m. m. äro hemtade ur *Originaler* eller *Antiquit. Archivo* eller *v. Stjernm.* höfd. M. pars II. M. S.

II. *Johan Herbrichtsson* (Köningsmark) R. R. höfding öfver Värmland och Dahl 1390: död 139..; gift 1) med *Anna Vase*, 2) *Cecilia Blå.*

III. *Jösse Hanisson* (kanske Hake); höfvitsman i Värmland 1434, 35; var delaktig i upproret mot *Carl Knutsson* och blef bränd 1439 om vintern [1]).

IV. *Torsten Ingelsson* (Rahm) blef af *Carl Knutsson* förordnad till höfvitsman i Värmland 1436, men gjorde sig äfven upprorisk och fick samma öde som *Jösse Hanisson.*

V. *Claves Niclisson* till *Ellinge* och *Vik;* K. *Christians* Råd och höfvitsman i Värmland 1440, 45. G. m. 1) *Carin Stensdotter Bjelke*, 2) *Katerin Bengtsdotter*, som lefde enka 1464; son af *Nils Svensson* till Ellinge.

VI. *Nils Brath à Vapn* skall hafva kommit in ur Norge i k. *Carl Knutssons* tid, af hvilken han 1456 4:de dag jul blef adlad och gjord till landtvärnsman i Värmland. Vackra gods egde han i Fryksdalen och Grums härad. När han 1480 gifte sig med *Margith Ifvarsdotter* gaf han henne *Grufön* till morgongåfva [2]). Sonen, *Matts*, skref sig till Björke i Fryksdalen 1507, och *Jöns* till Höllene (*Höglunda*) blef svensk stamfader för den adliga *Bratteslägten* [3]), som förmodligen eljes härstammar från *Björkebenernes* general, *Halvard Bratte*, i konung *Håkan Håkanssons* tid 1225.

VII. *Peder Knagh*, ärlich och välbyrdig man, fogt öfver

---

[1]) Stamfadern för *Hake*slägten nämnes Jöns Hansson med de omständigheter, att han lefvat i den tid Sverige och Norge voro förenade; att han bott i Vermskog; varit en stor och stark man samt något slags *officer* och höfding öfver krigsfolk; och emedan hans sonsons sonson, *Jöns Eriksson Hake*, bland de första bygde sig gård i Filipstad, så är ej olikt, att han är samme man som *Jösse Hanisson.* Dock hade icke jag eller någon annan att räkna till mycken heder att härstamma från honom, såvida ej någon ny *Edenius* ville tala för *värmländingarnes oskuld i upproret emot Carl Knutsson.*

[2]) Brefvet är skrifvet på papper och det äldsta af det slaget, som jag i *original* funnit, emedan papper den tiden var rarare än kalfskinn. Det var skrifvet i Tingvalla om permessodagen 1480; men bröllopet stod i Burvik i Gillberga.

[3]) Jag har i Lärd. Tidn. N:o för 1767 visat, att våra Värmlands-*Brattar* i borgerligt stånd måste härstamma af samma slägt. Vid början af den *slägttafla*, som 1766 utkom i Stockholm, om adliga *Bratteslägten* torde vara åtskilligt att påminna och tillägga; åtminstone kan jag der styrka min talan med *original*-dokumenter, till hvilka jag genom Herr landsh. och *Commend. Baron Hamiltons* högtgynnande anledning fått tillgång i Björke och Sunds socken.

Värmland, Dahl och Åkerbo härad 1480—97. Det förra året bevittnade han *Nils Braths* morgongåfvobref och det senare ett köpebref på Glomserud, der han nämnes framför lagmannen *Nils Olsson.*

VIII. *Erik Abrahamsson* (Lejonhufvud), höfvitsman på Örebro 1511, fälde samma år ett utslag om gården Löföen i Visnum, som tyckes intyga, att han haft befalla och styra i Värmland. Han blef halshuggen 1520.

2. Underfogdar.

I. *Madnus Joansson* satte sitt sigill under ett bref om jordabyte i Glumserud 1415, förmodligen var han fogde öfver Östra Sysslet.

II. *Hanis Skräddare* undertecknade ock med sitt sigill samma bref. Troligen har han ock varit fogde; ty i den tiden kan man icke förmoda, att någon skräddare bestått sig med pitschaft. Kanske de voro öfver hvar sitt Syssel. Det är ej olikt, att han varit höfvitsmannen *Jösse Hanissons* fader.

III. *Herman Gisebar*, en utländing, tysk eller dansk, innehade Edholms slott i *Erici Pomerani* tid, intill dess slottet måste uppgifva sig till *Peder Ulfsson* 1434.

IV. *Anders Nilsson* var fogde på *Agneholm* vid samma tid, som den förre var på Edholm, och undergick med honom samma öde. Troligen har den ena haft att befalla öfver *vestra* och den andra öfver *östra Sysslet.*

V. *Otto Torbjörnasson* (Stuth) lefde omkring 1460, 70 och var fogde på *Agneholm*. Han förekommer på flera ställen såsom en märklig man i Värmlands historia, såsom han ock var häradshöfding. Hans fader, väpnaren *Torbjörn Stuth*, lemnade Ekenäs i arf åt sin dotter, som skänkte det bort till *prestgård* i Kihlen 1431, och hans son, *Torbjörn Oddsson*, blef underlagman i Värmland. Otto förstörde *Axevalds slott* 1468.

3. Lagmän.

Om icke alla så hafva dock de flesta af dessa varit riksens råd och större delen i slägtskap med hvarandra.

I. *Gustaf Tunasson* (Sture) öfverlefde digerdöden och gaf 1350 godset *Hammar* i Bro socken till Rackaby kloster.

II. *Amund Hatt*, lagman i Värmland, var död 1367, då

k. *Albrecht* skänkte hans enkas, fru *Eliza*, gods på Öland till sin rådsherre *Erik Carlsson*.

III. *Augmund Hemingsson* (Hatt)till *Todene*, riddare 1385, 1405, förde Tottevapnet och var g. m. *Gunnil Stjernbjelke*, *Daniel Gustafssons* dotter.

IV. *Sten Stensson* (Bese) till *Ekhult*, den förres måg, hvars dotter, *Kerstin*, han egde och lär således hafva i rätt ordning varit dess efterträdare. Han var en af drottning *Margarethas* första medhållare 1388, men kunde ej lefva 1485 (se not [1]).

V. *Olof Björnsson*, beskedelich danneman och lagman i Värmland 1413, 15, då han bevittnade ett jordabyte i Glumserud och Ves-härad. Af alla omständigheter synes han hafva varit af Vingeslägten.

VI. *Niclis Tykasson* 1424, 30, då han tillbytte sig Romstaff för Sadatangh i Ves-harid. Hans dotter *Ingeborg* blef 1440 nunna i Vadstena kloster.

VII. *Björn Niclisson* (Vinge) till *Todene* 1438, 49 var förut häradshöfding; g. m. *Kerstin*, dotter af *Abjörn Jönsson* af Lydom (*Forstena ätt*). Troligen var han den förres son.

VIII. *Amund Hath*, Ridder och lagman öfver Värmland, höll syn i Eda 1454 [1]). Eljes är en sägen bland allmogen i Jösse härad, att *Hatteslägten* egt och bott på Vittensten i Eda socken.

IX. *Olof Björnsson* (Vinge), R. R. lagman 1459, 95. Hans dotter, *Ingerd*, blef 1468 nunna i Vadstena. Om det är samma man, som 1507 köpte Björke i Fryksdalen af *Matts Bratt* och 1620 blef halshuggen i Stockholm, så har han lefvat ganska länge, åtminstone var den senare ock en *Vinge*.

X. *Nils Olsson* (Vinge) 1497. Hans märkligaste öden höra till nästa tidehvarf, dit vi dem spara.

4. Häradshöfdingar och underlagmän.

Här nödgas man äfven famla i mörker af brist på nödiga underrättelser. Stundom finnas underlagmän eller de, som dömde i lagmans stad, nämda i Värmland och stundom härads-

---

[1]) Herr *Ingen. Richenberg* har behagat åt mig afskrifva *originalet*. Omkring denna tid har *v. Stjernman* anfört en *Sten Stensson Bese* 1445, 85 såsom *Amund Hatts* måg och lagman; kanske han torde vara förblandad med den förr omtalade under N:o IV.

höfdingar öfver någon viss treding. Kan väl hända, att detta varit af olika betydelse, och att landet i denna tid haft häradsrätt, hvilket det sedan måste sakna intill 1668; men så skadar det ock föga, om vi anföra dessa män om hvarandra i den ordning vi dem fått:

I. *Harald Soop*, stamfader för *Soopslägten*, var underlagman 1352, 55 och egde gods i Värmland.

II. *Peder Magnusson* 1413, häradshöfding i *tridungen innan Nerike*, som tycks vara Östersysslet, emedan han samma år bevittnade ett gåfvobref på Ökn och Hackarud i Fogelvik.

III. *Björn Niclisson* kallas häradshöfding i Värmland 1430, blef sedan öfverlagman.

IV. *Olof Larensson*, häradshöfding i vestra tridjungen 1456—68.

V. *Otto Torbjörnasson* (Stuth), fogden på Agneholm, fick 1473 *in crastino Lucæ donation* på Värmlands häradsrätt; *dat. in Scopulis Kongshaffn.*

VI. *Torbjörn Oddsson* (Stut) höll lagmansting i Gunnarsby 1515 (origin.).

5. Prostar

Dessa egde samma myndighet och anseende som en biskop, så länge Skara biskop icke var i landet. Troligen hafva de alltid varit kyrkoherrar i något hederligt *pastorat*. fast det ock har kanske någon gång skett, att de tillika varit af *prelaterna* vid domkyrkan och kunnat prunka åtminstone med den hedern, om icke inkomsten. Det har ingen möjlighet varit att få rätt på flera än dessa 5:

I. *Nicolaus de Thingvaldum* 1352 tillika *Canonicus Skarensis.*

II. *Gostaff Olaffsson*, provaster 1397.

III. *Sven Grotta* i Fryksdalen, provest 1431, blef biskop i Skara 1436.

IV. *Sixten Lindormsson* i Tingvalla, provaster 1440, 44.

V. *Mäster Jon* öfverlefde reformationen.

6. Andra märkliga män.

Ulle Bonde på Hollerud öfverlefde digerdöden och har derigenom blifvit en rik och märklig män, hvars namn och minne här i landet aldrig dör ut. Om honom äro många be-

rättelser, de flesta af intet annat värde än att öfvertyga oss, det våra förfäder haft litet nog att sysselsätta sig med och att de låtit nöjda verlden bullra utom sig, endast de fått lefva orubbade i sitt tysta. Hans hustru skall hafva fört *barnsängsgröt* varm från sitt hem till en grannqvinna i *Sölje* längst upp i Elfdalen öfver 6 eller 8 mil, då hon åkt med släde efter en elg, hvilken likväl störtat under hemvägen på *Elgsjön* ej långt från Hökesberget. *Ulle* skall hafva egt två bröder, af hvilka den ena bygde och efter sig namngaf *Haborshytta* invid Nordmarks grufvor; den andra bodde vid *Saxeknute*, ett berg på gränsen emellan Värmland och Vestmanland; några nämna ock *Verme Bonde* för hans bror.

Ulles son skall först hafva fått tillstånd att bo vid *Hulteby*, men måste sedan flytta till *Bolgehytta* och blifva bergsman. Trenne döttrar skall ock *Ulle* hafva haft. Den ena ärfde *Hollerud* eller *Ullerud*, den andra skall hafva fått ett hemman icke långt derifrån, som nu kallas *Prestgården* och för den tredje, stackars flicka! åt hvilken gubben förmodligen i den tidens förödelse icke tidigt nog lär kunnat skaffa man, bygde han ett kloster, af hvars murar sedan *Nedra Ulleruds kyrka* skall hafva blifvit vidbygd. Från denna slägt härstammar förmodligen *Bondefamiljen* i Sverige allt intill vår tid.

Verme Bonde skall hafva varit den förnämsta, som i Vermskog öfverlefde digerdöden och åt den sidan varit *Ulle Bondes* närmaste granne. Kan väl ske, att de blifvit ansedda för närmaste grannar, såsom de der haft begrepp redan i den tiden att lägga de öfriga bönderna under sig, likt de nuvarande norska husmän eller en del af våra herrgårdstorpare.

Thure Kettilsson var en af de förnämsta värmländingar, som satte sig upp emot *Carl Knutsson* i upproret 1438. Han hade dock icke bättre lycka än *Jösse Hanisson* och *Torsten Ingelsson;* ty han blef fången och till lifvet straffad [1]). Månne han icke var en *Vase* eller *Puke?*

Skulle man för öfrigt räkna en hop adelsmän för märkliga, efter deras namn på ett eller annat kalfskinnsbref blifvit räddadt från glömskan; så finnas de igen vid sina boståder under häradernas beskrifning längre fram.

---

[1]) Prost *Hofst.* M. S.

V. Om krig i detta tidehvarf.

Ehuru Norge och Sverige merendels voro under ett hufvud förenade, så att man af den grund ej hade att frukta fiendtliga infall från denna kanten, kan man dock föga annat anse hela detta tidehvarf än ett sammanhang af förödelse och förtryck, intet bättre än dem ordentliga krig med sig föra; ty tideböckerna vittna knappt om annat än fogdars och bondepinares hårda framfart med allmogen öfver alla rikets landsändar, som vidt och bredt uppväckte knorr, missnöje, uppror, mord och brand den ena gången efter den andra äfven i Värmland. Isynnerhet kunna vi likväl vid vårt ämne anföra 3 ordentliga krig, som denna tid gjort Värmland både gagn och skada.

I. Engelbrechtsfejden 1433.

Konung *Erik af Pommern* var en alltför svag regent, oaktadt allt medhåll af egennyttiga landsförrädare, att kunna så bibehålla folkets kärlek, att ju icke den mer och mer kallnade, ju mer han utarmade både höga och låga med onödiga krigsrustningar, svåra beskattningar och odrägliga utskylder, så att eländet var obeskrifligt och ingenting fattades mer än anförare för att störta konungen.

Engelbrecht Engelbrechtsson var från början en hederlig odalman vid Kopparberget, som sedan blef väpnare och riksråd. Han såg med grämelse, huru de oförskämda fogdarne i *Dalarne* upphängde bönderna i rök att pinas till döds, och deras hustrur spändes såsom hästar och oxar för plog, harf och tunga lass, till dess de hafvande fingo missfall. Bättre lär ej heller tillgått i Värmland.

Engelbrecht tänkte, att konungen skulle både veta och vilja bot härför, reste derför till honom att söka ändring, och androg sitt ärende både dristigt och försigtigt; men då det ej ville hjelpa, grep han till vapen och man ur huse var färdig öfver hela riket att följa honom, så att han kunde innan kort tid gå emot konungens parti i fält med mer än 100,000 man[1]);

---

[1]) *Botins* utk. till Sv. Hist. Vid detta och flera slika tillfällen förr och sedan har händt det, som folket i landet vet öfverallt omtala. att *jordegods* blifvit nedgräfdt och undangömdt. I vår tid skulle ej skada, om de alla blefvo upptäckta. Dock ville jag helst önska. att sådant skedde med *Långbans* och *Siffle grufvor,* så vida *traditionerna* innehålla sanning.

en krigshär, hvars like man sällan lär kunna framvisa i svenska historien.

Folkets tyranner och blodsugare, konungens fogdar, hade nog blifvit ofta stäckta i sitt välde af en uppretad menighet, om de ej förskansat sig inom vallar och murar, men nu mer var ej så lätt att komma till dem.

Till slikt ändamål voro äfven *2 slott* här i landet, det ena för *Vestersysslet* vid *Edholm* och det andra för *Östersysslet* vid *Agneholm*.

Ibland flera sådana roffarenästen öfver hela riket, som till stor del voro nybygda, ansåg *Engelbrecht* äfven dessa 2 för sådana, som icke kunde bestå tillika med folkets välfärd; derför satte han en hederlig anförare öfver värmländingarne, riddaren och väpnaren *Peder Ulfsson*. Denne drog 1433 med dem för *Edholm* och tog det strax in, under det fogden var borta, förmodligen åt *Lödese*, satte eld på slottet och förvandlade det i en stenhop.

Sammaledes gjorde de året derpå med *Agneholm*. Dess fogde var ock bortrest till *Axevalla*, som han tillika egde och dit fältherren redan förut sändt krigsfolk, så att fogden lär ej kunnat komma derifrån. *Daleborgs slott* undergick till slut samma öde. Efter 3 dagars belägring måste danska fogden, *Palne Jönsson*, gifva sig på nåd och onåd och hade blifvit i stycken sönderhuggen af bönderna, om icke *Peder Ulfsson* ädelmodigt frälst honom och gifvit allt hans gods till sköfling.

På sistnämnda ställe mistade värmländingarne och dahlbönderna något folk och fingo några sårade; men huru det skett vid *Agne-* och *Edholm* nämnes på intet ställe. Kan väl hända att besättningarna under fogdarnes bortovaro egt hvarken samvete eller mod eller lust att försvara sig, utan gifvit strax upp.

Således hade Värmland att vörda i *Engelbrecht* sin största beskyddare, som ock förmodligen vid detta tillfälle lade det under *Örebro län*, det han sjelf ville styra och äfven fick *af konung och ständer i Halmstad Korsmessodagen 1435*. Men hat och afund läto ej folket länge njuta denna sin skyddsengel, emedan han 1436 den 4 Maj om natten blef mördad på en holme i Hjelmaren ej långt från Örebro af *Måns Bengtsson (Natt och Dag till Göksholm)*, som väl blef riksråd och lagman

i Nerike för sitt omak, men icke dess mindre till ny belöning strax derpå ursinnig.

2. Uppror emot Carl Knutsson 1438, 39.

Engelbrechts framfart med slotten och deras innehafvare hade väl bort afskräcka allt hvad kronofogde hette att utöfva vidare tyranni, åtminstone så länge en billig hämd och rättmätigt straff voro än hos dem i friskt minne, men det hade kommit, såsom gerna plägar ske vid svaga regeringar, i vana att vara fogde och menniskofiende tillika, och *Engelbrechts* fall inblåste i dem ett nytt mod och tilltagsenhet, så att de inom 2 år började lika illa som förut handtera allmogen i Värmland och Dalarne.

Men bönderna hade börjat lära känna sina rättigheter och sin styrka och de beslöto skudda oket af sig, isynnerhet sedan riksdrotsen *Christer Nilsson* börjat uppegga dalkarlarne mot marsken *Carl Knutsson.*

Denna sistnämde herre hade mycket att äga i Sverige, så att han styrde alldeles som en konung, fast *Erik af Pommern* var ännu icke alldeles afsatt, men uppehöll sig merendels i Danmark. Marsken hade icke heller ännu blifvit vald till riksföreståndare, så att fogdarne i orterna med rätta borde anses såsom konungens fogdar; men *Carl* tog sig deras sak an såsom sin egen.

Han gjorde en resa till Preussen 1438; men snart hunno honom de tidningar, att dalkarlarne slagit hans fogde och flera hans hofmän ihjel. Sedan värmländingarne fingo veta, huru deras grannar gjort, dröjde de icke länge, förrän de följde deras exempel och deras fogdes själ blef äfven i förtid skickad till evigheten. Bönderna trodde sig vara ett fritt folk och menade, att intet ondt skulle komma derefter [1]); derför rusade de till hans gård och slogo honom till döds utan tvifvel i *Kisterud* i Emtervik, der en slik händelse säges hafva tilldragit sig.

Marsken var icke sen att genom bref på bref förmana allmogen till trohet, bjöd dem ock skälig förlikning, ifall hans

---

[1]) *Vermanna* the tijdende sporde,
Theras Fogathe sammaled gjorde,
Alla bönder mente fri vara tha,
Ty slogo the Tolkin darskap uppa. (Rimkr.)

folk hade något brutit; men då hade redan drotsen äfven i Värmland, der han åtminstone tyckes hafva egt stor slägt, om han ock icke sjelf der bodde, så uppblåst elden, att bönderna trugade marskens utskickade och svarade, att "de efter honom intet frågade och ville han icke låta dem vara i fred skulle de ännu värre framfara" [1]).

Det synes nog, hvem bönderna hade att vända ryggen till; men marsken var en ung och tilltagsen herre, då deremot drotsen var gammal och snart utlefvad. Marsken skyndade hem och höll om *Mårtensmessodagen* en *herredag i Arboga*, der han föredrog, att han beslutit hämnas på *dalkarlarne* och *värmländingarne* det öfvervåld, de gjort på hans folk, hästar och gods. Närvarande herrar kanske till en del af drotsens parti afrådde marsken i förstone af det skäl, att han kunde blifva slagen, och borde hellre derför dagtinga; men han förlitade sig till Gud och lyckan och sade sig vilja jula först i *Hedemora*, sedan i *Tuna* och derpå i *Mora*, der han icke lofvade folket godt julgästabud. Derifrån ville han draga in i Värmland och på samma sätt tukta bönderna; *ty de borde hållas i aga* [2]). Detta samtycktes allmänt [3]).

Icke långt derefter fick han kunskap om, att värmländingarne fått en af hans egna herrar, *Torsten Ingelsson*, till anförare och med honom voro på vägen till *Örebro*. Marsken förtröt väl, att denna var honom så otrogen; dock lät han ej modet falla. Förmodligen visste han ej om drotsens spel i denna sak; derför skref han honom till och begärde hans råd; men rådet blef att *marsken borde dagtinga med bönderna.* Det föll honom ej i smaken, thy svarade han: "medan vi så förhala tiden, få våra fiender rådrum att samla fördubblade krafter i alla landsändar och draga allmogen ifrån oss". Men drotsen påstod ändå, att man borde komma i vänlighet öfverens, emedan

---

[1]) The achtade togh ej hvat han sade.
Uthan trugade fast mera illa göra,
Ok sagde efter Marsken intet spöra. (Rimkr.)

[2]) Uthan almogen far nakon aga,
The lyda oss aldre i wara daga (Rimkr.)

[3]) The svarade honom alla mäste:
Fullfölgin thet än med thet bäste. (Rimkr.)

det ej hörde hans embete till att börja något krig med rikets undersåter [1]).

Då förstod marsken snart, hvarthän det ville bära. Han samlade af sitt hoffolk så många han i hast kunde få tillsammans och satte sin general, *Arvid Svan*, öfver dem, samt lät utgå befallning till landsorten, att krigsfolk skulle skyndsamt tåga till Värmland och gifva sig under *Svans* fana.

Emellertid skref *fogden* på *Örebro* slott till marsken, att värmländingarne voro staden 6 mil nära förmodligen vid Vall i Visnums socken. Då gjorde han sig strax redo och genom natt och dag red till Örebro, der han vid ankomsten fick se begge härarne tåga emot hvarandra, men hade tillika nöjet att se de mesta sina fiender taga till flykten vid första åsynen af hans hofmän [2]). Allmogen af tre härader följde dock med *Torsten* och *Svan* gick efter, men for med lämpa fram, gaf goda ord och rådde dem falla till föga, bedja om nåd och gifva ut hufvudmännen samt betala skatten till marsken, så skulle intet ondt dem vederfaras. De lofvade så, men sökte endast utdrägt på tiden, till dess de lockat *Svan* efter sig 16 eller 17 mil till *Skärmnäs* i Vermelen.

Ett stycke söder från detta sund nedanför öfverfarten var ett *näs* [3]), som mest var omgifvet af is; der höggo bönderna förskansningar omkring sig och trodde sig ganska säkra, men fältherren kom bittida om morgonen emot dem tågande på isen. Detta förekom väl bönderna något oförmodadt, men icke dess mindre ville de behålla ett friskt mod på *Jösseháringarnes* vis och ropade med en mun, att de *stodo sin egen fara och voro*

---

[1]) Mitt embete thet ej kräfver,
Nakot örlog med them opstinga,
Ty är bäst att däktinga. (Rimkr.)

[2]) Tha bönder fingo Hoffmännena se,
Tha skildes ath ok flydde alla the
Utan thry härad ryckte med Torsten in,
Sik värja var tha theras sinn. (Rimkr.)

Dessa härader voro förmodligen Jösse, Gillberga och Nordmarks, hvilka alla hade sin väg åt Skärmnäs, som vid detta tillfället utan tvifvel fick sitt namn, emedan Rimkrönikan säger, att bönderna *bygde ther skirma.*

[3]) Detta var på en udde i sjön söder om *Skärmnäs* gård. Gent emot ligger *Skäktholmen,* der ruiner synas efter en stenbrygga af kullersten, då sjön är grund, emellan fasta landet och holmen. På sjöbotten der har man längesedan funnit gammaldags krigsgevär, men mera vet nu ej allmogen att tala härom. (Herr kyrkoh. *Unger.*)

män för sig sjelfva, då hofmännen rådde dem, att antingen gifva sig och hylla marsken eller ock skulle de dö [1]). De trotsade ock hofmännen att komma sig nära, men vid ett enda anfall var beståldt med hjeltarne. Som man ej kunde rida genom *bråten*, som var förehuggen, steg marskens folk af hästarne, gingo till fots igenom och strax nedgjorde vid 120 bönder. De andra intogo skogen, lemnande i sticket allt hvad de hade [2]). Der syntes, hvad en oöfvad flock vill säga i fält emot *exerceradt* folk. *Svans* män voro ej flera än lika emot bönderna, som stupade, och bondehären var öfver 700 man.

Torsten Ingelsson, *Jösse Hanisson* och *Thure Kjettelsson*, såsom förnämsta upphofsmännen till upproret, blefvo eftersatta och ändtligen igenfunna samt till straff befordrade. De två första brändes på ett bål. Sedan tog fältherren trohetsed af värmländingarne för marskens räkning och blefvo de honom aldrig mer otrogna, utan fattade de fast större kärlek till honom och han till dem, så att han ock är en af de få konungar, som haft nöje vistas i vårt land.

3. Bohusläningars ströfverier 1450.

Sedan *Carl Knutsson* 1448 blifvit vald till konung i Svea, antogo honom äfven strax derpå *ständerna i Norge*, af hvilket land han satte sig i verklig besittning, men med *danska hofvets* stora missnöje, så att de svenska sjelfva rådde honom att afstå Norge till *Christian I*, hvilket ock i godo skedde. Men icke dess mindre kom 1450 en ströfvande flock från *Viken* eller *Bohuslän* in i Värmland, der de foro som fiender grufligt fram, röfvade, skinnade och plundrade folk och byar; men förmodligen kommo de icke öfver *Sefflebron* och *Byelfven*, utan huserade i *Normarks* och en del af *Näs* och *Gillbergs*

---

[1]) Bönderna svarade ater swa:
Wij felom oss sjelfve, huru thet kan gaa,
Tören i elliest til oss fara,
I finnen wij wiliom ider ej spara. (Rimkr.)

[2]) Stor hugg the bönder fingo:
Slaa död the Hoffmän alla öpa
The bönder tha at skogen löpa,
The glömde qvar båd pik och skräppa
Then takkade Gud, som tha kunde släppa.
Hoffmännen fingo alla thera hästa och släder,
Och swa mycken *flaatkaka* mäder. (Rimkr.)

härader och gåfvo sig dermed tillbaks, emedan de tvifvelsutan ingen befallning härtill hade annat än hunger eller girighet.

Svenska konungen klagade väl härpå hos den danska, som ock sammankallade sitt råd och förestälde dem saken; men de gåfvo inga sådana svar, att man kan tro, det våra någon gång blifvit godtgjorda för deras skada [1]).

VI. Om märkliga orter.

Allt intill slutet af detta tidehvarf voro ej flera än 18 pastorat i Värmland [2]), och således ej heller knappt mer än 18 vigda prester eller kyrkoherrar, hvilka skiftevis skulle förrätta gudstjensten och underhålla messan i de flera kyrkor, som hörde till hvarje gäll. Deraf hafva kommit de ännu i vestra delen af landet brukliga talesätten: *få tjenst eller hafva messfall hvar fjerde, tredje eller annan helgdag, lega fjerdedagsprest o. s. v.* och lära såväl högtiden till prydnad som presten till beqvämlighet de mesta messor hafva skett i moderkyrkan.

Men dit kunde många åhörare hafva 10 till 12 mil och måste således ofta sakna det nöjet att få utöfva en vidskeplig andakt, hvilket hinder likväl munkarne undanröjde, såsom de der hade skäl att på 3 sätt göra sig nödiga och välkomna. Först att hafva en noga uppsigt öfver sina inkomster, sedan att underhålla messorna och att förtjusa folket i skrock och vidskepelser. Derutinnan ligger grunden till de många s. k. *munkkyrkor*, hvilka just icke bygdes för munkars skull, men dock af munkar mest handhafdes.

Emedan vi icke ega någon äldre indelning af landet än konung Gustafs testamente, men likväl är att förmoda, det densamma varit till i lång tid förut fast med någon skillnad, så lägga vi den till grund vid *landets beskrifning* i detta tidehvarf *till sina socknar och derunder lydande orter.*

---

[1]) Rimkr. pag. 408.

[2]) Dessa tyckas hafva haft 3 häradshöfdingar, men stundom kallas den vestra delen *Vestersysslet,* stundom ock *vestra Tredingen* och den östra delen dels *Östersysslet,* dels *Tredungen innan Nerike.* Om *Mellan-Tridungen* har jag ingenting funnit. Jag hade velat gissa, att *Nerike* utgjort tredje Tredungen, om icke denna delning varit till redan 1413 och således innan Nerike och Värmland kommo tillhopa. Vid häraderna var föga skilnad emot senare tider, hvilket man på sina ställen får anmärka.

Man kan så mycket mindre invända, att någon här nämd kyrka först varit grundad efter *reformationen*, som man ännu till 100 år derefter icke hade hunnit med att på vissa ställen ödelägga de onödiga [1]).

Vester om Klara

voro 14 pastorat i 8 härader: *Gillberga*, *Stafnäs*, *Arvika*, *Kjöla*, *Sund*, *Ekshärad*, *Holmedal*, *Blomskog*, *Nor*, *By*, *Millesvik*, *Kila*, *Kihl*, *Tingvalla*.

I. Gillbergs härad.

1. *Gillberga* moderkyrka. Såsom denna kyrka var den första christna i Värmland, torde hon ock hafva fått äran att med sitt härad blifva först nämd. Härunder lågo 4 andra kyrkor, och var *pastoratet* mera vidsträckt än nu; ty åtminstone största delen af *Sillerud* och äfven *Burviks* gård ur *Grums* härad [2]) lågo hit.

Både för sin ålder och vidd har detta varit ett af de förnämare *pastorat*, så att ock den härvarande kyrkoherren stundom varit *kanik* eller *vice biskop* öfver Värmland [3]). En sådan man kunde ock Gillberga med heder underhålla, emedan han till sitt underhåll egde: *Esketans*, *Odenstads*, *N. och S. Aspsäters*, *Västbys* och *Sandbohls* och *Gillberga* hemman, alla i ljuflig belägenhet.

I anseende till den indelning, som än i dag allmänt säges hafva skett med messan vid de andra kyrkorna, tyckes man kunna sluta, att här äfven varit någon *diakonus*, åtminstone då kyrkoherren tillika var *kanik;* ty Gillberga skall ständigt hafva haft messa, då deremot tjenst förrättades 2:ne gånger i *Långserud*, 3:dje gången i *Åsneskog* och 4:de gången i *Lönskog* [4]). Men om gudstjensten vid *Sillerud* fins ingen underrättelse [5]).

---

[1]) *Vismenii Encom. Vermet.* 1637.

[2]) *Nils Brath* blef gift med *Margith Ifvarsdotter* på *Burvik* i Gillberga socken 1480.

[3]) *Kanikekullen* ej långt från kyrkan, en hopramlad stenhög efter ett stort kanikehus, bibehåller ännu åminnelsen häraf i sitt namn.

[4]) Jag måste beklaga, att jag aldrig fick tillfälle tala med den namnknnniga värmländska fornforskaren, sal. prosten *Göransson* i Gillberga, som tvifvelsutan på många ställen varit mig till upplysning och hjelp; men, hvad jag nu kan anföra om *pastoratet*, har jag att tillskrifva Herr *Christian Gunnarsson*, som en tid vistades i Herr prostens hus.

[5]) *Herr Jon i Gillberga* var kyrkoherre 1480 och bevittnade då *Nils Braths* morgongåfvobref till sin fru om *Grufön i Grums*. Om flera påfviska prester härstädes har jag ingen underrättelse kunnat erhålla.

* *Longerydh* (Långserud) redkyrka [1]) under Gillberga skall näst moderkyrkan vara den äldsta i pastoratet, hvilket landets beskaffenhet och gårdarnes ljufva läge invid sjöstränderna bevisar, jemte de berättelser derom äro. Hit hörde ej så mycket folk som i senare tider, sedan 2 andra kyrkor blifvit förstörda. Messa hölls två helgdagar å rad och hölls upp i två andra.

† *Lönskogs Capell* [2]) 1 3/4 mil N.V. från Långserud har varit litet och bygdt af trä. Utom en del af *Sillerud* hörde ordentligen hit: *Hellesby*, *Fjälls*, *Tönneby*, *Lofteruds*, *Rolfsby* och *Lönskogs* hemman. Vid *reformationstiden* har detta såsom onödigt blifvit ödelagdt [3]).

† *Åsneskog* eller Åsenskogs capell hade en stor kyrka och kyrkogård i jemförelse, hvilket allt stod qvar 1643 [4]); men då hade hon länge varit ett öde hus af orsak, att en menniska under gudstjensten der blifvit ihjelslagen, hvilket lär hafva skett i påfviska tiden, emedan hon ej nämnes i k. *Gustafs testamente.*

* * *

2. *Staffuenäs* (Stafnäs) moderkyrka var bygd af sten dock ganska liten, ehuru pastoratet var ett af de stora, emedan någon del af *Sillerud* och *Brunskog* låg härtill. På väggarne hade hon högt upp några hål eller gluggar 1/2 aln långa och 1/4 aln breda, som tjenade till fenster; men ljuset blef ganska litet och måste man ständigt betjena sig af vaxljus i stora jernlyktor, af hvilka 2 ännu blifvit förvarade. Kyrkoherrarna, hvilka utom denna haft 4 andra kyrkor under sig, skola alltid hafva bott här [5]).

---

[1]) *Redkyrka* kallades en sådan kyrka, som var bygd så inuti skogen, att man måste rida dit. De kallades ock stundom *Reskyrkor,* emedan de voro bygda af upprest timmer, men svara för öfrigt ungefär emot våra nu varande *annexer.*

[2]) I vår tid kallas *Capell* en kyrka, som måste deltagda i bygnad med moderkyrkan, men om någon skilnad derutinnan gjordes på Redkyrka och Capell i påfvedömet är mig obekant.

[3] Derför nämnes det ej i k. *Gustafs testamente.* Platsen på en höjd inom *Lönskogs egor* öfverväxt med skog hålles än i dag i stor helgd; inhägnad och fridlyst.

[4]) *Gyllenii Diar.* M. S.

[5]) *Rhyzelii* Verm. Eccles. M. S.

De *hemmans* namn, som nu hörde till dessa kyrkoherrar, hafva vår tids kyrkoherdar glömt bort, efter de ej fått betjena sig af dem på så lång tid och äfven varit så länge utom allt hopp derom. Förmodligen egde de ett hemman i hvardera socken om icke flera, och dessutom tionde af allt fiske i Vermelen [1]).

Å 1515 blefvo 3 gårdar: *Näs*, *Ryd* och *Sätherbo* i Stafvanäs prestegäll gifna till Riseberga kloster tillika med 2 unga flickor, som der inom murarne skulle undergå någon del af Jephtä dotters öde.

* *Sillerwdt* (Sillerud) redkyrka var af trä ganska liten och behöfdes icke större, emedan den del, som nu kallas Silleruds *finnskogar*, låg då till Lönskog. Efter berättelser är ock troligt, att till slut alltsammans kommit under Gillberga. Man har hållit före, att Sillerud är den äldsta kyrka i Nordmarks härad, dit hon nu i vår tid räknas [2]). En *stenfunt* tycks nu vara det enda märket af påfvedömet.

* *Gladevalls* (Glafva) redkyrka äfven af trä ganska liten, dock en af de märkligaste. I förra tidehvarfvet är för troligt anfördt, att här varit *Gudvalla kloster*. Eljes behåller denna kyrka framför andra isynnerhet namn af *munk-kyrka* [3]).

Kungsåsen ej långt från kyrkan, en bergshöjd af vacker utsigt, har i detta tidehvarf fått namn och blifvit märklig deraf, att k. *Carl VIII* vid sin resa till Holmedal och Norge ridit der upp. Om dess stenkummel är förr nämdt.

* *Vermeskogs* redkyrka till Stafnäs är i allmogens inbillning den äldsta och märkligaste i Värmland. Hon skall hafva gifvit landet namn; hit skola flera häraders innevånare hafva sammanstött, innan de fått egna kyrkor, hvilket allt kommer

---

[1]) Jösse härads dombok. I Brunskog, Vermskog och Glafva äro 3 gårdar med namn af *prestebohl* och *prestehög* i Högerud.

[2]) Detta var sal. prosten *Tranæi* mening i bref till mig 1771. Han vill bestyrka sin sats dermed »att christna läran kom till denna ort från öster och måste således stanna först här: blef folket christna, så behöfde det ock kyrka och den måste de hafva för sig sjelfva, emedan sjöarne afskuro dem från de andra delar af Nordmarken och för lång väg var till moderkyrkorna»

[3]) Herr past. *Hedén* torde ej gissa så orätt, att *Helga socken*, som nämnes i Vestersysslet 1469 kunde för klostrets skull vara Gladevall. I denna sistnämnda ligger gården Hönacka, fordom *Hörasa*, hvilken torde förstås med *Hörissa;* men i Elgå fins ej någon gård, som har likhet till det namnet. (Se nedanför *Elgå socken* i Jösse härad.

af digerdöden. Ty fast man icke kan förmoda, att folket då just så dödt ut i alla närgränsande socknar, att de behöft låta sina egna kyrkor stå öde och söka hit, har dock nöden någon tid drifvit dem dertill af brist på prester, som ej lär hafva stått så lätt att få igen, sedan *466 dödt i pesten* endast inom *Skara stift*[1]), hvarvid dock förmodligen inbegripes sådana munkar, som på vissa orter förrättade messan.

Hit hade folket från *Jösse* och *Grums* härader, *Kihl* och *Gillberga* närmast att stöta tillsammans på ett ställe och det är troligt, att någon i nejden qvarlefvande kyrkoherre utvalt denna kyrka till en allmän mötesplats på villkorlig tid för flera socknar att tilldela folket nattvarden, låta dem offra för sina sjuka och christna deras barn. Derför har ock strax efter digerdöden utan tvifvel genom frivilligt sammanskott en *altartafla* här blifvit invigd med årtalet 1353, som till våra tider blifvit behållen[2]). Kyrkan var för öfrigt bygd af trä och efter tidens vis liten.

Strands gård var redan märklig i förra tidehvarfvet, då *Gillis Bonde* bodde der 1225. Efter digerdöden var *Varme Bonde* dess innehafvare; ovisst om dessa äro stamfäder för *Rahm-slägten*, som till slut egde gården[3]). Eljes bodde *Hake-slägten* också i Vermskog[4]).

* *Svanskogs* redkyrka räknades nu till Gillbergs härad och kanske till Stafnäs pastorat; men jag har om henne ingen annan underrättelse, än att hon var till, liten och bygd af trä.

2. Jusses (Göthes) härad.

3. *Arffvika* moderkyrka har, så fort hon efter digerdöden kom i bruk, någon tid blifvit nyttjad af hela *pastoratet*, som alltid varit stort och större än nu, emedan i senare tider 5 hemman blifvit härifrån lagda under Stafnäs. Utom Arvika gård egde

---

[1]) *Rhyzelli* Episc. pars 1 p. 174.

[2]) Herr *Commin. Fribergs* berättelse.

[3]) Upprorsstiftaren *Torsten Ingelsson* (Rahm) skref sig till Strand på 1430-talet och efter honom hans son *Salomon Torstensson* och hans son *Torsten Salomonsson* vid *reformationen.*

[4]) Men om hans son *Jösse Hanisson* är dess stamfader, så är ej olikt, att slägten efter hans fall gått ur sitt frälse på någon tid. *Jöns Hanssons* son (se sid. 165 not [1]) var *Hans Jönsson,* hans son *Erik Hansson,* hans son *Jöns Eriksson,* hvilken lefde i k. *Gustafs* tid. Alla 4 säges hafva varit i krigstjenst.

kyrkoherren *prestgårdarne* i Gunnarskog och Ny samt *Stommen* i Elgå [1]).

* *Gunnarskog* redkyrka af trä stod en tid efter digerdöden öde och Ny sockens kyrka blef 5/4 mil längre i S.V. uppbygd. Hon lär derför haft tid att blifva så bristfällig, till dess hon ånyo kom i bruk, att hon behöfde ombyggas, men då blef en annan plats ett stycke i S.V. öfver sjön Gunnern på *Grafåsmoen* [2]) utsedd och arbetet påbegyndt, så att ock tomtstenarne till vår tid varit synliga; dock blef der intet af, utan kyrkan uppfördes på sitt gamla ställe [3]). Den anledning till flyttning från Grafåsmoen, som munkarne otvifvelaktigt i senare tider diktat, har gjort, att Gunnarskogs kyrka blifvit lång tid ansedd för en *offerkyrka*, der man från när och fjerran aflägsna orter offrade för sina sjuka, som då skulle vara vissa om snar ändring antingen till helsan eller döden. Härutaf och emedan här alltid bott väl behållna bönder, som tillika varit nitiska om sin gudstjenst, hafva de förmodligen städse och rikligen underhållit munkar, hvilka satt sitt nöje uti att föra några slags *protocoller*, som sedermera alla förkommit. *S. Karins* [4]) och *Margarethas* [5]) *bilder* bära ännu vittne om påfvedömet, äfvensom de ännu hos allmogen behålla sina namn.

---

[1]) Herr Wilkin, *kyrkoherre i Arvika,* bevittnade 1480 *Nils Braths* morgongåfvobref på *Grufön i Grums härad.*

[2]) Denna *Mo* har namn deraf, att han ligger emellan sjöarne *Gunnern, Baksjön,* dit skyttar fordom drefvo elgar, hvilka de fångade i *grafvar,* dem de öfvertäckt med granris men åömse sidor förskansat med gärdesgårdar. Sådana *elggrafvar* finnas på flera ställen i landet, mest i Elfdalen, men i vår tid förbjuder denna konsten sig sjelf.

[3]) Den gamla slitna sagan är äfven här, att hvad som bygdes om dagen refs ned om natten. Underligast att vi finna sådant skrock i nyare tider, sedan ingen munk var till.

[4]) *S. Karin* var k. *Costi* dotter och blef halshuggen af kejsar *Maxentio,* då det skall hafva händt, som i Vendel i Upland stått på hennes bild:

Virgo dum clamat, e Coelis angelus adstat
Percussa gladio dat lac, pro sangvine, collo.

eller det rann *mjölk i stället för blod,* när halsen höggs af. Till hennes pina var ett hjul tillagadt med jernsågar, som på ett besynnerligt sätt skall hafva blifvit sönderslaget. Detta sattes sedan alltid vid hennes bild. Eljes var en annan S. *Karin,* dotter till S. *Brita, den alsvåldige Guds högt utkorade Jungfru,* men hon blef ej kanoniserad förr än 1498 och således var den i Gunnarskog äldre.

[5]) S. *Margaretha* var dotter till en afgudaprest i Antiochia men sjelf christen och så öm om jungfrudomen, att förr än hon ville gifta sig med landshöfdingen *Olibius,* lät hon piska sig med ris, inspänna sig i jernbojor, rista sig med gafflar och, sedan hon blifvit bränd med facklor och nedsänkt i en vattenkettil. höggs hufvudet af den 20 Juli år 152. Man skulle leta efter den jungfru, som hade lust att göra så efter i vår tid vid tillbud af en landshöfding.

Den första, som upptog bostad i *Treskog* efter digerdöden, skall hafva varit en svarfvare eller s. k. *fateknallare* från Vestergöthland. I gruset efter murarne på ett hus i bemälde hemman skall man hafva funnit en hästsko af oformlig storlek.

* *Elgo* (Elgå) redkyrka var af trä. Jag har ej funnit socknen nämd förr än 1469, då hon kallades *Helga socken* i Vestersysslet. Agneholmsfogden, *Otto Torbjörnasson*, gaf då sin gård *Hörissa* härstädes emot Aaros i Ampne härad, men det är möjligt, att med Helga socken kan förstås *Gladevall*.

Solövik (Sulevik) var i detta tidehvarf så mycket mer en offentlig *marknadsplats*, som en sådan varit i stånd allt ifrån hedendomen. Marknader höllos om *Korsmessan* och *Mormessan*[1]).

Fröbohl invid kyrkan blef i slutet af detta tidehvarf ett *Hjärne-gods* förmodligen genom gifte [2]).

* *Ny* capell är den första kyrka, som man med visshet kan säga icke har varit till före digerdöden. Sedan folket i Gunnarskog dött ut, började de först öka sig på de behagliga slätterna vid sjöstränderna vester och söder ut och funno derför nödigt att sig närmare till hands bygga en *ny* Gunnarskogs kyrka, hvadan hon ock behållit namnet. *Likvåhl* på vägen emellan Sälboda och Vagged vittna ännu om den tid, då de nedra Gunnarskogsboar buro sina lik till denna kyrka, då deremot de öfra buro sina till Eda i vester, hvarefter ännu Likvåhl synas på Fjälls och Öjenäs skogar [3]). Ovisst är, om Ny kyrka, som var liten och af trä, varit invigd *S. Sigfrid* till ära; men intill vår tid har hans bild blifvit här förvarad med *Gunnar Groffa* under fötterna; äfven en Mariabild och en annan obekant [4]).

* *Bronskog* (Brunskog) redkyrka af trä räknas i k. *Gustafs*

---

[1]) *Palmsk.* och *Gyllen.* M. S.

[2]) *Måns Jenisson*, sonsons sonson af *Jenis Hjärna*, k. *Albrechts* Råd 1371, skref sig till Fröbohl och Tömte. Han var gift med *Agneta Fleming* och blef mördad i Stockholm 1520.

[3]) Dessa bestå af hopkastade stenhögar vid vägen, der man hvilat med liken; och synas äfven sådana på flera ställen i landet.

[4]) Här i socken ligger *Juteberget* ej långt från Fiskevik, der landsvägen går fram från Eda till Tingvalla. Det har namn deraf, att värmländingarne derifrån hindrat de danska att komma längre fram i fiendtliga tider, emedan der är icke mer än endast landsvägen emellan berget och sjön Flagan. De hafva nedkastat stenar, stockar o. s. v. Men jag har kanske bort anföra detta i förra tidehvarfvet eller ock bör det sparas till k. *Erik XIV:s* tid.

testamente i denna ordning, fast man längre fram finner, att åtminstone större delen af socknen låg i Stafnäs. Troligast är, att i detta tidehvarf hafva Brunskogsboarne vid varande messfall hemma ömsom besökt kyrkorna i Arvika och Stafnäs, allt efter som de lågo dem närmast till. Denna socken var nu mycket vidsträckt, emedan i senare tid 2 kyrkor blifvit tillbygda, och hon utgör nu ett eget *pastorat*. Här slog *Arvid Svan* en hop af Värmlandsbönder nedanför *Skärmnäs sund* 1439.

Röbergshöjden på vägen emellan Tobyn och Homsjön i Finnskogen har ännu lemningar efter åkrar samt åtskilliga byggnader i stenmurar m. m., hvilket allt kunde föras till digerdödens minne; men en i orten gängse berättelse tyckes utvisa, att denna höjd blifvit öde vid annan tid. Der skall en rik fru hafva haft sitt säte, som egde *Tobyn* och flera lägenheter, men var så obarmhertig, att hon nekade en fattig syster, som hon egde i *Slobyn*, all hjelp i sin nöd och icke en gång ville erkänna henne som syster. Då hon en gång rodde öfver *Mangen*, skall hon hafva fält en guldring i sjön och då af förmätenhet hafva sagt: "*Det är så omöjligt, att jag kan bli fattig, som det är, att jag kan få denna guldring igen*"; men begge skedde snart nog. Hennes fiskare fångade en fisk, som hade ringen uti sig, hennes gård brann upp och olyckor tillstötte, att hon till slut måste sjelf tigga sin fattigare syster om uppehälle. Det är ingenting som hindrar, att icke händelsen kan vara sann; åtminstone är berättelsen allmän både inom och utom socknen[1]).

* * *

4. *Kiula* (Kjöla) moderkyrka. Ovisst är, om denna eller Eda är äldst; men så långt tillbaks, som någon underrättelse gifves, har denna varit moderkyrka och kyrkoherrarna här bott, hvilket ock *prestgårdens* vidd och läge tyckes intyga. *Nohlby stom* i Eda hörde ock hit om ej mera.

Om det är sant, som en gammal berättelse innehåller[2]), att under norska föreningstiden Skillingmark och Jernskog till någon del legat under *Ejdeskogs* och *Vingers* socknar i Norge, tycks detta gäll nu icke hafva varit synnerligen stort i jemfö-

---

[1]) Herr *Comminist. Sv. Rolander.*
[2]) Denna underrättelse har jag fått af Herr kyrkoh. *Sv. Norén.*

relse mot andra påfviska. Men icke dess mindre vill man påstå, att kyrkoherrarna [1]) äfven här varit *kaniker*, hvilka i Skara biskops ställe haft uppsigt öfver presterskapet i Värmland, emedan en *stenkulle*, som annars liknar ett grafkummel [2]), på *Jernskogsbodas* egor 1/2 mil söder från Kjöln ännu eger namn af *Kanikekullen*, och skall deras bostad hafva varit belägen invid landsvägen åt Nordmarken.

Då den gamla träkyrkan stod qvar, egde den många öfverlefvor af påfvedömet och är till vår tid förvaradt ett *offerbord*, som suttit på norra väggen, der man vid kyrkogångar, barndop och brudvigsel offrat icke allenast penningar utan ock efter gamla norska viset allehanda slags mat. Klockstapeln är väl en af de äldsta i landet och har än i dag förvarad en *klocka* med åtminstone för mig oläsliga bokstäfver [3]).

* *Ede* (Eda) redkyrka af trä säges allmänt vara äldre än Kjöla, men det kan härröra af digerdöden. Eljes måste de båda vara väl gamla och förmodligen bygda strax efter *Olof Skötkonungs* död vid den tid, *Olof Helige* gjorde *Solöar* till christna. Såsom kyrkan ligger invid den enda landsvägen emellan Norge och Värmland, så är icke utan, att hon utstått svårigheter af fienden; dock vet ingen säkert berätta, om hon någon gång blifvit bränd, om icke i *Ribbungarnes* eller *Håkan Håkanssons* krig, som vi redan omtalat. Gården *Hvittensten* härstädes skall hafva hört *Hatte-slägten* till.

3. Frijsdalen (Fryksdals härad).

5. *Sund* eller *Sunne* moderkyrka har utan tvifvel varit i bruk ständigt så efter som före digerdöden, ehuru några hemman då blefvo öde. Det är ock intet tvifvel, att ju kyrkoherrarne städse bott härvid och såsom i ett af de hederligaste gäll haft sig anslagna lika ansenliga inkomster, så att de väl kunnat prunka som kaniker och mindre prelater. Sitt ordent-

---

[1]) Herr *Byrger*, kyrkoherre i Kjöln, bevittnade *Carl Braths* salubref till *Haquin Tordsson* på *Björkö* i Fryksdalen 1469.

[2]) Några hafva gifvit mig anledning att anföra denna i hedendomen (se sid. 79).

[3]) *Inscription* är sålunda:

liga säte hade de länge på *Rottneros*, intill dess det 1435 blef bortbytt emot andra hemman [1]). Eljes hörde hit *Prestebohls* gårdar i Fryksände och Emtervik, *Kyrkobyn* i Lysvik och *Ransjöskog* m. m. Kyrkan var liten och bygd af trä. Ehuru otilllräckligt, har man dock här igenfunnit de mesta påfviska kyrkoherrar, som stått att finna i Värmland [2]).

Emellan *Suneby* och *Hensgård* synes i sjelfva skogen tecken till en byggnad på en hög kulle, som nu är med skog öfvervuxen. En *stenbro* har öfver en djup dal gått fram till huset. Detta säges hafva varit ett *kloster*, det kanske någon *folkunge* anlagt på sitt odalgods Suneby före digerdöden, men vid *reformationen* blifvit förstördt [3]).

Rottneros eller *Rottna* var en stor gård, hvaraf en fjerdedel var prestbohl, till dess *Peder Germundsson* tillbytte sig densamma år 1435. Ovisst af hvad slägt denna *Peder* varit; men *Läma-ätten* egde både förr och efter den öfriga delen af gården och derför skref sig till Rottna *Lindorm Matsson* och *Knut Lindormsson* [4]). Denna sistnämda dog barnlös och ovisst är sedan på lång tid, i hvars händer godset fallit.

---

[1]) Väpnaren *Peder Germundsson* i Sund tillbytte sig från kyrkan 1/4 i *Rottneros* och gaf igen *Laggaregården*, *Kolsvik* och *fisket* vid alla sina stränder. Det skedde *Thingvalla diæ B. Urbani* 1435 med biskop *Sigges* i Skara stadfästelse, som bevittnades af *Bengt Gustafsson (Gyllenstjerna) Archidiaconus; Bengt Nicolai* och *Olof Paffe*, kaniker i Skara; *Sone Siggesson, Björn Niclisson (Winge)* och *Alexander Torstensson*, väpnare.

[2]) De hafva varit följande:

Herr *Sven Grotte* eller *Store* af en gammal adlig slägt i Östergöthland var kyrkoherre här 1431, 35, då han bytte bort *Rottneros;* men året derpå blef han biskop i Skara och var då *kanik* eller *landtprost i Värmland, (Rhyzel. Episcop.)* fast han ej kallas så i *bytesbrefvet*.

Herr *Joachim Busch* 1469 bevittnade Värfrudag dyre bemälte år *Carl Braths* salubref på Björka till sin svåger *Haquin Tordsson* och syster *Margretha*.

Herr *Lorens* i *Sund* 1480 underskref då *Nils Braths* morgongåfvobref till sin hustru på Grufön i Eds socken.

Herr *Håkan* 1507 bevittnade då *Matts Braths* salubref till *Olof Björnsson (Vinge)* på Björka gård.

Herr *Nils* i *Sund, hederlig man,* 1515 var då med på tinget, som Torbjörn Oddson höll i Gunnarsby.

[3]) Höjden synes ännu från Sund och längre på 2 mils afstånd och mera i S.V. såsom ett stort hus.

[4]) *Lindorms* fader var *Mats Håkansson,* som 1370 var gift med *Jöns Nilssons* dotter, *Margaretha.* Farfadern var *Håkan Jonsson,* R. R. R. 1315 g. m. *Cherstin Natt och Dag, Nils Sigridassons* dotter. Farfars fader var *Joan Gregersson,* g. m. *Ingeborg Gustafsdotter.* Farfars farfar var *Greger Knutsson,* sonson af lagman *Folkviders* son, *Håkan Galin. Lindorm* var g. m. *Anna Örn* från *Sjögerås,* hvilket gods deras son ärfde tillika med *Rottna.*

Björke har nu varit ett ansenligt odalgods och åtminstone någon tid tillhört *Bagger* och *Bratter* samt sist *Vinger* [1]).

Skinnaregården, *Laggaregården*, *Gjutaregården* bära i sina namn bevis till någon stor adlig hofhållning här å orten i detta tidehvarf, hvartill *folkungeslägten* skall hafva lagt grund, som icke synes så otroligt, emedan ortens belägenhet omkring Fryken är med de vackra, Af dessa herrar skola ock hemmanen: *Suneby*, *Kolsnäs*, *Kolsvik*, *Kolsgård*, *Folkegården* och flera fått namn.

Tosseberg och *Ed* voro denna tid de största hemman i Sunne, så att ock i senare tider på deras egor mest en hel kyrkosocken blifvit upptagen.

† *Bys capell* har legat på vestra sidan om Fryken till mera beqvämlighet höst och vår för *Tossebergs*, *Bys* och flera hemman. Vid *reformationen* har det tvifvelsutan blifvit ödelagdt.

* *Emtervik* redkyrka af trä. En berättelse är att denna socken och kyrka är äldre än Sunne, som till det minsta bevisar, att hon måste vara gammal nog och stått före digerdöden. Platsen synes ännu efter henne vid en ljuflig vik af Frykens östra strand, der *Emtan* infaller, och har hon varit 28 alnar lång och 13 alnar bred, men chorets bredd var ej mer än 7 alnar, En gammal påfvisk *altartafla* är ännu qvar och behåller kyrkan ännu namn af munkkyrka.

* *Lysviks* redkyrka har ock varit kallad Ljusevik fast orätt, emedan *Lysa elf* eller *bäck* faller här in i Fryken. Att kyrkan är ansenligt gammal, kan man lätt föreställa sig af de flera gånger hon blifvit ombygd och emellan hvarje gång förfallen och nedruttnad. Först var hon ett *brädskjul* eller *reskyrka*, som förmodligen stått före digerdöden. Sedan bygdes ett ordentligt hus 16 alnar i fyrkant, som ofta omlagades och förbättrades samt tillöktes först med *chor*, eller som det här kallas *sånghus*, och derpå *vapenhus* med torn öfver, som skall hafva varit ganska högt [2]).

Den som känner denna ortens furuskogar isynnerhet för

---

[1]) År 1469 sålde *Carl Bratt* gården till sin svåger *Haquin Tordsson;* 1500 gaf *Mats Brath* sin guddotter en Qvarnström i södra bolaget i Björke; 1507 sålde samma *Mats* gården till *Olof Björsson (Vinge),* hvilken 1509 gjorde byte om sin jord i Fryksdalen med *Ifvar Nilsson (Bagge).*

[2]) Inspectorerna *Kullanders* och *Harlings* berättelser.

forna dagar, nekar icke, att ju härtill fordrats lång tid. Denna sista kyrka stod qvar till *reformationen*. En *processions-fana*, sådan som brukats *vid helgedomars bärande kring åkrar och ängar i påfviska tiden*, är här ännu qvar och den enda mig veterligt i Värmland.

Bergja är af de äldsta och stamby för flera hemman å båda sidor om Fryken. Det blef slutligen ett *Bagge-gods*.

* *Frijksene* (Fryksände) redkyrka af trä. Denna ortens vidd och folkrikhet har alltid ifrån christendomens början gjort kyrka här nödvändig, hvilket ock lär så hafva varit, emedan hon 3 gånger blifvit flyttad och vid hvarje gång af ålder obrukbar [1]). Först stod hon invid Frykens norra ända, der Thorsby elf infaller, på Thorsby egor; derifrån flyttades hon ett stycke i N.O. upp till en hög kulle på *Prestbohls* egor och stod qvar till nästa tidehvarf. Ett litet *altare* i form af ett skåp är här åminnelse efter påfvedömet, men påskriften ändrad.

Bada, *Torsby* och *Västanviks* gårdar hafva af ålder varit stora hemman och haft rika bönder.

Skansbron behåller namnet efter något krig i fordna dagar och ligger invid *Råumsberget;* men om dess öde har jag hittills ej haft tillfälle att få någon kunskap.

† *Vitsands* capell på Åstebys egor och en udde, som än kallas kyrkoudden i sjön Brogden $2^1/_2$ mil N.O. från Fryken. Tomtningen, som än synes, utvisar, att det var litet, och lär det vid *reformationen* hafva blifvit ödelagdt.

4. Elffuedalen (Elfdals härad)

6. *Eeke-häredt* (Hökeshara) moderkyrka. Det är förr nämdt, att Elfdals härad blef i digerdöden ganska mycket medtaget och isynnerhet dess sydligaste och mellersta delar. Efterhand har dock folket ökat sig till så stor mängd, att de behöft kyrkor; men om den berättelsen eger grund, att denna kyrka, innan hon åter kom i bruk, var så omgifven af skog, att man knappt kunde komma intill henne [2]), så lär hon icke på lång tid hafva varit moderkyrka; men man är dock oviss, antingen kyrkoherrarna bott i Ny eller Råda, fast det förra

---

[1]) Herr magister *Gust. Carlström.*

[2]) Det säges att hon blifvit sålunda upptäckt, att en skytt sköt en pil efter en tjäder, men pilen fastnade i taket, som var öfvertäckt med mossa.

tycks vara mera troligt. Kyrkan var af groft timmer bygd i åtta hörn. Hon har icke namn af *härad* utan af *Hara* gård och det derinvid liggande Hökeberget, så att hon rätteligen heter Hökeshara kyrka, hvilket med tiden blifvit förändradt till det, som nu talas [1]).

* *Ny* redkyrka har sitt namn i anseende till moderkyrkan. När folket efter digerdöden kunde få prest, hafva de till mera beqvämlighet för Dalbyorten, som låg så långt i norr, uppfört denna kyrka midt emellan Ekeshärad och Dalby och samfäldt brukat henne; och emedan här var en stor stom eller prestgård, som i k. *Gustafs* tid tillföll kronan, så är troligt, att denna någon tid passerat för moderkyrka och Elfdals kyrkoherre här bott, till dess han i senare tider flyttat till Ekeshärad.

Vid Ny omtalas äfven utskärning af Klara elf såväl som vid Ekeshärad och Dalby i förra tidehvarfvet. Kyrkan skall hafva blifvit först bygd vid *Munkebohl*, flutit derifrån $1^1/_4$ mil, sedan blifvit uppbygd vid *Vårnäs* och åter utbruten samt flyttad till annat ställe.

Här har lång tid varit många märken efter påfvisk vidskepelse: ett *rökelsekar*, en *offerkanna* af metall; en liten *klocka*, 2 st. 4 alnars långa *ljusstakar* med bleckkronor i ändarne, hvilka brukades att lysa för brudar: äfven flera sådana *stakar* smalare men af lika längd, omkring hvilka vaxljus voro virade. Här var ock *S. Olofs bild* [2]).

* *Dalby* redkyrka af trä är förmodligen näst Gillberga och kanske Eda den äldsta i Värmland, som förr är sagdt. Så var hon lång tid häradskyrka, ehuru hon låg i häradets norra ända [3]). Sedan och efter digerdöden hafva munkar funnit sin räkning uti att här stadigt vistas och utan tvifvel flera på en gång, hvartill gafs god lägenhet och inkomst af *pilgrimsfärder*, som årligen här förbi anstäldes till *S. Olofs graf i Trondheim* [4]). Kyrkan hade många *munkmålningar*, hvarvid besyn-

---

[1]) Herr *Ingemar Jonæ*, kyrkoherre, bekräftade ett ängsbyte emellan den heliga kyrkan och en bonde 1415.

Herr *Jon* i *Rangedal* var prest i *Sturarnes* tid och blef sedan lutheran.

[2]) *Anonym.* M. S. 1683.

[3]) Dock äro 6 mil norr ut till Sandkällefors.

[4]) *Pilgrimsfärder till Sanct Ols stad* (så kallades Trondheim) voro af den beskaffenhet, att söder om kyrkan på *Dalby äng* hafva munkar och andliga vandringsmän hållit möte 2 gånger om året: *Botvidsmessan* den 28 Juli, då

nerligast var att både *norska* och *svenska vapnen* voro målade på väggen.

Eljes har intill vår tid varit behållna några *rökelsekar*, *offerkistor* hängande på väggen, *munkkläder* och många små *beläten*, äfven sådana *vaxstaplar* som i Ny och 2:ne *munkböcker*. Några små klockor att bära för lik hafva blifvit uppgjutna.

Utanför kyrkoporten stod ett *träkors* 6 alnar högt och derinvid en *offerkista*. De dagar, som messfall var i kyrkan, gick en vidskeplig allmoge till detta kors och offrade för sig och sina sjuka, men den, som häruti var trög och efterlåten, blef beryktad för en sådan, *som gick hvarken till kors eller kyrka*[1]); ett talesätt, som ännu bibehåller sig i Värmland.

Hammare eller *Osmundssmedja* var i *Lika* elf, som drefs med myrjern [2]), och det blir äfven alla de spår, som man efter slöjder finner i Elfdalen intill nyare tider.

5. Nordmarks härad.

I detta vidlyftiga härad voro 2 pastorat: *Holmedal* och *Blomskog;* men som vi om deras öden hafva ganska liten underrättelse, så få vi nöja oss med att anföra socknarne om hvarandra i den ordning, vi fått dem från ålderdomen.

7. *Holmedals* moderkyrka lär hafva varit den första, som blifvit bygd i häradet, såvida ej Sillerud låg dit, och således fått äran att blifva *häradskyrka*, som haft under sig flera kyrkor, hvaraf slutligen blifvit 3 *pastorat*. Hon var liten och

---

de reste bort, och *Michelsmessa*, då de kommo tillbaks och då antingen drogo till *S. Britas graf* i *Vadstena* eller ännu vidare till *Rom* efter *aflatsbref*. Begge gångerna blefvo de undfägnade på allmogens bekostnad af de härvarande munkar i 14 dagars tid, hvarvid öfvades många lustbarheter. Isynnerhet hafva de på ängen roat sig så med dansande, att jemte det berättelsen härom länge bibehållit sig hos landtfolket, hafva de äfven länge trott, att en hel hop gropar i ängen skulle bära märke efter denna dans. *(Anonym.* 1683. M. S.)

[1]) Id. l. c.

[2]) Cam. *Fryxells* saml. Hammaren ödelades ej förr än omkring 1630. Invid denna elf har ock stått en sten med ristade bokstäfver, hvilka kanske hört till hedendomen; om man egde den afritad. Längre fram hoppas jag kunna anföra mera om Elfdalen genom Herr prosten *Mag. B. Piscators* och v. past. *Mag. Dejenströms* biträde, hvilka begge herrar haft både hog och tillfälle att länge göra samlingar om nytt och gammalt härstädes; isynnerhet herr prosten, hvarför man ock gjort sig hopp om något *akademiskt* arbete öfver Elfdalen från någon af hans söner.

af trä på en ort, i hvilken utom sämre folk 2 stora konungar, *Carlar*, haft mycket nöje. [1]).

Kungskällan ligger 70 steg S.V. från vestra kyrkodörren och har namn deraf, att kon. *Carl VIII* druckit af dess välsmakande vatten, då han reste härigenom till Norge.

8. *Blomskogs* moderkyrka. Om dess tillstånd i påfvedömet fins ingenting mer, än att dess kyrkodörr skall hafva blifvit tagen från Buresås slott.

Buresås slott är förr nämdt (sid. 80, 126 not [1]), 139). Det torde vid denna tiden hafva blifvit förstördt. Dess läge har gjort, att man liknat det vid ett *Algier*, emedan derifrån var tjenligast att plundra i Norige och gömma här sitt byte, såsom ingången förvarades med jernbommar [2]). Den som sist egde slottet skall hafva varit en fru från England, som efter sin mans död härstädes reste hem igen, och slottet har sedan efter hand förfallit [3]).

* *Silbodal* redkyrka. I förra tidehvarfvet skrefs denna ort för *Sibbendalen*, men Silbodal är rättast af sjön *Silen*, som stöter härintill. Om kyrkan och gudstjenstens bestridande derstädes fins ingen underrättelse; förmodligen hörde hon till Blomskog, men i nästa tidehvarf få vi se henne såsom egen moderkyrka.

Backa gård i en vacker belägenhet invid Silen torde förmodligen vara *Stråhle-slägtens* stamgods, emedan man ännu i senare tider funnit herrefolk der boende.

* *Tranchöl* (Trankil) redkyrka var liten och af trä bygd på en udde eller kil emellan Lelången och stora Lee. Denna socken lär nu ej haft många innebyggare. Hon led nog i *Magnus Barfots* krig. Ovisst huru det gick med kyrkan.

* *Karlanda* redkyrka 1 mil upp i skogsbygden från Holmedal med samma beskaffenhet som Trankil, men socknens

---

[1]) *Jon Kråka* var här prest före *reformationen* och än längre fram. Det är icke olikt, att han är samma man, som den landtprosten mäster *Jon*, hvilken afhemtade Värmlands klockor till Lübeckska gälden; ty eljes fins vid den tiden ingen kunskap om någon prest i landet, som hetat *Jon*.

[2]) Prost *Tranæus*.

[3]) Nu synes endast stenhopar derefter samt efter stallet, som ock var af sten. En stenmur har ock gått upp till slottet, som ännu synes; eljes är platsen öfverväxt med skog, der förr plogen gått och utgjort en stor slätt, hvilken tydligen utvisar jemte flera ställen, att Nordmarkens innevånare aldrig förrän i vår tid vetat, hvad det ordet *dike* velat säga.

utrymme var större. Härifrån gick en *pilgrimsväg* till Gladevall.

* *Östervallskog* redkyrka af trä kallas ock i gamla handlingar *Öslevatna,* men har sitt namn af sjön Östen, som stöter härintill och heter rätt *Östvallskog.*

* *Tingsmark* redkyrka är således orätt skrifven i k. *Gustafs testamente,* men bör heta Töcksmark af sjön Töcken härinvid. Hon var af trä.

* *Fogleviik* redkyrka låg närmast till norska gränsen vester om *stora Lee* och var för öfrigt af lika beskaffenhet med de förra.

Således hade de tvenne *Curati* i Holmedal under sig 8 kyrkor och tvifvelsutan gårdar och inkomster derefter; men man kan väl tänka, att de såväl som andra icke kunnat ofta sjelf bestrida sin syssla vid alla, utan att hafva munkar till hjelp, hvilka förmodligen infunnit sig både från Norge och Sverige. Detta härad har dock merendels legat bakom ljuset och der nödgas jag för denna gången det till större delen lemna. De 2 följande kyrkosocknarne lära aldrig hafva varit med Normarks-*pastoraten* förenade.

* *Hjerneskog* redkyrka af trä. Om denna och den följande är hos allmogen en besynnerlig berättelse, huru de blifvit bygda under den tid Sverige och Norge voro tillsammans under en konung, och att folket häromkring förut gingo till *Edaskog* (Medskogs) kyrka i Norge. Men sättet, huru det skett, smakar af skrock [1]) och dessutom synas båda dessa kyrkor vara bygda före drottning *Margarethas* tid eller innan *Calmarunionen* skedde. Denna kyrka stod nu vid hemmanet *Stommen,* var liten, trång och mörk.

---

[1]) Emedan *Edskogs* kyrka dels blef för trång, dels ock vägen dit var ganska lång, skola de hafva beslutit att lemna åt ödet, hvar de skulle få sig beqvämare kyrkoplatser. De uppfyllde derför 2:ne urgräfda stockar den ena med *skillingar* (norska styfrar) och den andra med *hästskor.* Dessa släpte de i vattendraget, som ur Norge går häråt, med föresats att bygga kyrkor, der de stannade. Den med skillingar skall hafva stannat vid *Klefvenesundet* och der bygdes *Skiltingmark,* den andra flöt längre till *Stommen* och der uppfördes *Jernskogs* kyrka. Man får tro så mycket man vill och tål. Mig synes mera troligt, att denna socken har namn, såsom hon ock ofta skrifves, af *skiljemark* och den andra har sitt namn af *jern,* som der kunnat finnas. Åtminstone har den socken nog af de tecken, som utvisa jernmalm, fastän jag ännu icke haft tillfälle att söka derefter.

Gården *Tömte* härstädes var ett *Hjärne-gods* tillika med Fröbohl i *Elgå.*

* *Skillingmark* redkyrka låg nu vid *Klefvene* och var för öfrigt af lika beskaffenhet med Jernskog, såsom de ock båda förmodligen blefvo lagda under Kjöla gäll, dit de än lyda.

6 Grums härad

9. *Nors* moderkyrka af sten var efter den tidens vana liten, ehuru gället utgjorde hela häradet. Här bär en *stenfunt* minne af påfvedömet; eljes fins härom liten underrättelse. Troligt synes, att hon blifvit moderkyrka efter digerdöden och att *Grums* varit häradskyrka förut [1]).

Höllene, *Hölne* eller *Höglunda* kom utan tvifvel genom gifte till landtvärnsmannen *Nils Brath a Vapn* emellan 1450 och 80. Hans son, *Jöns*, bodde der efter honom, och har godset sedan bibehållits vid slägten intill nyare tider, som vi framdeles få se.

* *Grums* redkyrka tyckes vara en af de äldsta i landet, emedan häromkring är en ljuflig belägenhet och af ålder varit stora gods för höga herrskaper.

Agnhammar lär först varit ett *Karte-gods* och sedan genom gifte kommit till *Ankar-slägten* [2]).

Lång, äfven ett gammalt gods, synes hafva sitt namn af den gamla slägten *Lange*, hvilken var till redan före digerdöden; eller tvertom.

Sem (Sjöhem) tillhörde nu förmodligen den *familjen 3 Rosor*, af hvilken sedermera grefvar *Roos*, *Rosenhaner* och *Rosengrenar* äro utspridda [3]).

* *Segerstada* (Segersta) redkyrka af trä invid Venern. Härom eges ej vidare underrättelse, än att man med visshet kan säga, det hon nu varit till.

* *Ed* redkyrka har jag i denna tid funnit räknad till Näs

---

[1]) Herr *Håkan* var munkprest och blef lutheran.

[2]) *Botvid Larsson (Ankar)* blef gift med *Karin Kart* kort före *reformationen.*

[3]) Den sista, som skref sig till Sem i påfviska tiden, var rikshofmästaren och vestgöthalagmannen *Thure Jönsson Roos*, hvilken uppväckte uppror emot kon. *Gustaf* i Vestergöthland, men råkade icke dess mindre i den onåd hos *Christian Tyrann*, att man fann honom en morgon liggande hufvudlös på gatan i Kunghäll 1532.

härad. Kan hända socknen lydde till dess tingslag. Gården *Kyrkobyn*, som låg här invid kyrkan, tillbytte sig väpnaren *Torsten Niclisson* förmodligen af Riseberga kloster emot sina 2 gårdar i Ullarö, Uplanda och Deya, 1440. Eljes lefde friboren man i Värmland, *Amund i Mallui* (Malöga), 1434.

Edholms eller *Åsa slott* var nu långa tiden ett bondplågarenäste för Vestersysslet äfvensom Agneholm för det östra. *Herman Gisebar* hette fogden i kon. *Erici Pomerani* tid. Under hans frånvaro kom riddaren *Peder Ulfsson* dit, intog och förstörde slottet 1433, sedan det stått ungefär vid 700 år.

Eljes berättades i allmänhet för mer än 100 år sedan, att den sista, som hade slottet inne, varit en fru *Rangela*, hvilken för sin girighet och hårdhet blef af bönderna dädandrifven och slottet förstördt [1]).

Grufön skall hafva varit ladugård under Edholms slott, hvadan vi ock anfört det såsom egande namn af Grufö slott (sid. 73). Detta må vara huru det kan; men det är säkert, att landtvärnsmannen *Nils Brath* gaf gården i morgongåfva till sin brud, *Margith Ifvarsdotter*, 1480.

Drängespringet förtjenar ock här sitt namn, som det tvifvelsutan fått i påfviska tiden. Det var just då, som *romankärlek* kom i full gång, och en sådan tilldrog sig äfven här, fast emellan mindre folk än riddare och amazoner. En dräng på den ena sidan sundet fattade kärlek till en piga på andra sidan, som icke lät hans böjelser blifva olönta; men stjufmödrar pläga sällan ega godt loford i älskogssaker och bättre förtjente icke pigan här. Hon bjöd till på alla upptänkliga sätt att hindra de 2 älskande, men de funno utväg att länge få förnöja sig i hvarandras umgänge genom det, att han sam öfver

---

[1]) *Gyllen. Diar.* M. S. 1645. Frun skall hafva satt en hög tull på alla, som derförbi reste öfver slottsbron. Detta förtröt bönderna, hvarföre en gick upp på berget Edsbonden och ropade till en annan, som stod på ett berg iuvid slottet: *Kära granne! låna mig din kettil! Hvad skall du med den?* fick han till svar. *Jo,* sade han, *jag skall sjuda fru Rangela på Eds slott, ty hon tager för hög tull af resande folk. Ach,* svarade den andra, *då skall du gerna få låna honom.* Detta hördes kanske flera qvällar å rad till slottet, till dess fruns samvete, som lofvade henne intet godt, kom henne att packa ihop sina dyrbaraste saker på en skuta i tanke att segla till Vestergöthland, men hon led skeppsbrott i *Rangelsundet* och bönderna förstörde slottet i grund. Det är möjligt, att några hus blifvit lemnade i *Peder Ulfssons* förstörelse, hvilka hon kunnat bebo.

sundet till henne. Dock vakade afunden. Stjufmodern kom härmed under fund och lät hemligen nedslå pålar under vattnet, der drängen brukade gifva sig i sjön. En afton såg han med lika fägnad som alla sin älskade flicka på andra sidan och kastade sig med nöje i djupet, men fastnade på en påle och dog [1]). Det hade icke skadat, om käringen hade blifvit satt bredvid till en välment varnagel för sina likar, hvilka ofta nog utan ringaste orsak lägga hinder i vägen för ärligt anstälda giftermål icke sällan till sen ånger, sedan de lagt grund till barns eller anhörigas olycka.

7 Näs härad

10. *By* moderkyrka var bygd af sten ej långt från By-elfvens östra sida midt emot *Seffle* eller *Sefhella gård*, men om dess öfriga tillstånd vet jag för denna tiden ingenting.

Sjögerås gods tillhörde *Örne-slägten* och kom derifrån till *Lämer* [2]). Här voro utom dess många adliga frälsegårdar åtminstone *Sund* och *Söffuiela* (Seffle), men jag vet för denna tiden om dem ingenting.

Brobacken invid Sefflebron var marknadsplats från hedendomen och kanske från den tid *Olof Trätälja* bodde der. Den kallades ock *Knutsbacken* och *Knusesunds-marknad*, hvilken stod *Mormessan* om hösten, då der handlades med oxar, matvaror, och hästar byttes. Kan ock ske *S. Knuts dag*. Vestersysslets almoge och Dahlbönder [3]) kommo här mest tillsammans.

* *Brodsäter* (Bro) redkyrka är förmodligen föga yngre än

---

[1]) *Gyll.* M. S. 1645. Det är underligt, att man i förra *seklet* och i *Atlantica* ej gjorde *Åsa* slott till *Byzantium*, emedan en lika händelse äfven tilldragit sig icke långt derifrån. Det hade varit att träffa *Constantinopel* eller *Mikla-gård* midt ibland *Väringarne* och de hade då ej haft så lång väg dit.

[2]) *Lindorm Mattsson Läme* blef gift med *Bengt Anderssons* till Sjögerås dotter, *Anna Örn*, omkring 1390. Deras son *Knut Läme* ärfde det efter dem och skref sig hit och till Rottna (p. 185); men sedan vet man icke för någon tid gårdens öde.

[3]) På Dahl har från uråldriga tider varit en ibland jullekarne till minne af denna marknad. En yngling har satt kläder och hatt på en käpp, stält sig på knä deremot och trädt sina armar så att det sett ut som om det varit 2 personer. Den lefvande har då utfarit i hvarjehanda skällsord på den förklädda bilden och äfven svarat på dess vägnar. Innehållet var detta: *Men var dä icke du, som narra mä på hästebyte på Brobacks marten i fjol? Dä va en förhärdad lögn. Jä va allri på Brobacks marten. Jo, si da va du, å si, jä ska luske däg.* Derpå har det burit till att slåss och uppväcka löje.

den vid By och har legat på en hög backe vid landsvägen till *Dahl* med *flera herrgårdar* omkring sig. Hon var bygd af sten och dörren tagen från ett slott eller s. k. kungshus [1]) icke långt härifrån, hvarom är taladt sid. 70.

Hammars gods härstädes tillika med *Gardö vid Nytjer* (ett förloradt namn) gaf lagman *Gustaf Tunasson* 1350 till Rackaby kloster för sin fosterdotters, jungfru *Catharina*, inträde eller för det han i sin tanke var lycklig att få liksom lefvande begrafva henne. Åtminstone tror jag, att vår tids flickor icke skulle med fägnad låta inmura sig i kloster. År 1423 anslogs gården *Medhilby* härstädes tillika med 2 andra i Botilsäter och Huggenäs till kyrkor och fattigt folk i Värmland.

* *Ny* redkyrka har otvifvelaktigt fått sitt namn i anseende till någon af de andra kyrkorna efter digerdöden. Kan ock hända, att hon isynnerhet blifvit bygd de sjöfarande till tjenst, emedan hon ej ligger mera än 1/4 mil från de 2 säkra hamnarne: *Hästholmarne* och *Stavika* [2]). Kyrkan var af trä, liten, men tillräcklig till sitt ämne.

År 1518 köptes under biskopsstolen i Skara godsen *Ramstad*, *Tostaryd* och *Ramfred* i Ny socken; men deras förlossare lefde och biskoparne fingo ej begagna sig af dem mera än 9 år.

* *Huggenäs* redkyrka af trä skall hafva fått sitt namn af ett besynnerligt tillfälle, nemligen att der stått ett fältslag emellan svenska och norska, då de senare hoptals skola blifvit *nedhuggna* och så stort byte af dem taget, att kyrkan deraf blifvit bygd på samma sätt som *Danmarks* vid Upsala [3]). Detta kan väl vara sant, men icke gifver historien anledning till hvad tid det skall hafva skett, om icke i *Björkebene-* eller *Ribbungekrigen*.

Gårdarna *Hög* och *Uglusäter* pantsatte lagmannen i Värend, *Magnus Carlsson*, 1350 till abedissan i Vreta emot 100 markers penningar för sin systerdotters, *Ingeborg*, begrafning

---

[1]) *Rhyzel. Verm. Eccles.* M. S.

[2]) (*Rhyzel.* l. c.) Det står dock derhän, om de forna *Näsboar* varit så barmhertiga emot de få seglande vid den tid *Ny kyrka* uppfördes, innan Göteborg, Venersborg, Carlstad, Filipstad och betydlig bergslagsrörelse ännu voro till. Jag vågade icke gå i borgen för slikt kärleksverk hos våra samtida.

[3]) Id. l. c.

och 1423 anslogs gården *Thordaryd* (Tolerud) här tillika med 2 andra i Bro och Botilsäter till kyrkor och fattigt folk.

* * *

11. *Millesviks* moderkyrka måste vara en af de gamla i Värmland och skall hafva varit invigd *S. Laurentio* till ära samt efter honom kallad *S. Lars*, såsom ock hans bild intill våra tider varit förvarad och en källa, som bär namn efter honom, der folket i långliga tider öfvat vidskepelse [1]). En gammal *munkbok* var här qvar, som började 1465, men de främsta bladen voro bortrifna [2]). På en gammal påfvisk klocka står med bakvända bokstäfver årtalet *M. C.* (1500) och dessa orden: *Ave Maria, Sanctus Laurentius, Benedictus Canuti, Curatus.*

Boxeruds silfvergrufvor förer jag skäligt till detta tidehvarf, emedan de redan 1640 voro så urgamla och ur bruk komna, att *Bergscollegium* visste ingenting om deras ålder [3]). Så kallas tvenne djupa schakt i ett berg ej långt ifrån Boxeruds gård, der silfver blifvit brutet kan hända äfven före digerdöden, då antingen *Folkungarne* [4]) eller den öfriga adeln till att efterapa dem började lägga hand vid *bergverken*, men det synes som dessa ej varit mycket lönande. Dock få vi dem igen ännu en gång. *Smälthyttan* har utan allt tvifvel varit invid *Sefflebro*, der tullplatsen än i dag kallas *Hyttan.*

* *Ölserud* redkyrka [5]) var vid denna tid bygd vid Ölseruds by af sten och kan föras bland de äldsta i Värmland, såsom hon redan 1642 var så skröplig och förfallen, att ingen tordes bruka henne [6]).

* *Botilsäter* redkyrka af sten skall efter allmän sägen vara bygd af en fru *Botila* af den anledning, att hon af oväder blef

---

[1]) Hon blef för lång tid sedan igenkastad och, då man åter gräfde upp henne, fans der gammalt mynt och förrostade kedjor, som i påfvedömet varit dit offrade (*Anon.* M. S. 1683 och prost. *Mag. N. Spaks* anmärkn. om Millesviks *pastorat* M. S.)

[2]) I kyrkoherd. *Anders Tingelholms* tid kom hon bort omkr. 1740.

[3]) Se B. C. Regist. öfv. Värml. jernbr. och bergv.

[4]) Det är icke olikt, att Folkungarne egt flera gods på näset och om deras lust och nit för bergverk se *Bot.* utk. t. S. H.

[5]) Hon kallas ock i gamla skrifter: *Ölesgrund* och *Ölesrud* (kanske *Olofsrud*) efter *Trätälja.*

[6]) *Gyllen.* M. S.

uppehållen och kom försent till messan på Lurö om julottan. År detta sant, så bör Botilsäter vara den äldsta på näset, ty eljes hade frun kunnat besöka någon annan kyrka [1]). Man är oviss, af hvad anledning munkarna kunnat hitsmyga ett stort *refben*, som tvifvelsutan varit af någon hvalfisk, men blifvit utgifvet för ett *jätteben*, det de helgat och inbillat allmogen tjena mot alla slags sjukdomar, hvarför det ock efterhand blifvit temligen medtaget. En *Mariabild* inmurad af sten öfver vestra dörren har folket länge trott vara den fruns bild, som först grundade kyrkan.

År 1423 kallades socknen *Bydilsäter* och 1436 *Bolsätra*. På förstnämda året anslogs gården *Thorp* härstädes tillika med en i Huggenäs och en i Bro till kyrkor och fattigt folk i Värmland.

* *Eskilsäter* redkyrka af sten berättas vara bygd af ett troll; men är tillägg, som kunna tillskrifvas egennyttiga munkar och dumma bönder men intet sundt förnuft. Detta hör säkert till förra tidehvarfvet [2]), men så fattas icke heller munkskrock i detta. Vid pass för 270 år sedan eller vid slut af påfvedömet skall en bonde vid namn *Arvid i Godås* en julotta hafva ridit till kyrkan, då han vid *Runskegraf* mötte ett *troll*, som bjöd honom dricka ur en kalk, i hvilken det hade julebuska. Bonden tog kalken, slog bakut öfver sig drycken och red i sporrstreck sin väg till kyrkan, der han lemnade kalken på

---

[1]) Om Näs härads kyrkors ålder vittnar utom annat, att när folket ifrån Dahlsland måste öfver Venern besöka Signete kyrka på Kalland i Vestergöthland *(D. Luth. Diss. de Lecköa)*, så hade Näsbönderna icke nödigt att resa dit, som eljes kunnat vara dem närmast.

[2]) Sagan är denna: Presten *Eskil*, som ville bygga kyrkan, kom öfverens med trollet att i arbetslön gifva det sitt öga, *(Rhyz. V. Eccl.)* andra säga, sig sjelf, om han icke vid arbetets slut kunde säga trollets namn. Han var väl glad att se sin kyrka snart färdig, men blef dock mer och mer ängslig att ej få nyttja henne. Då han i denna ängslan gick i skogen, hörde han ur ett berg en röst, som tystade ett barn:

Tyst, tyst! sonen min,
Rättnu kommer far din Kinn
Och ger dig presten Eskil att leka med.

Han gick derpå glad till kyrkan och sade till trollet, som då höll på att sluta tornet: *Du Kinn! sätt knappen rätt;* då trollmannen blef så förbittrad, att han kastade sig i backen och antingen bröt sig till döds eller bröt af låret. (Herr kyrkoherde *Ascher.)*

altaret [1]). Så mycket är visst, att här varit en förgyld kalk, som ingen guldsmed kunnat känna metallen uti [2]).

Lurö kloster var till i hela detta tidehvarf. Alla gamla berättelser derom innehålla, att der varit både *munkar* och *nunnor*, men af hvad orden är ingen viss kunskap om. Landsfolket häromkring har intill vår tid brukat en slags melodi på sina visor, som *nunnorna* skola betjent sig af [3]), och *munkkällan* behåller ännu namnet efter munkar [4]). På 1460-talet gjorde biskop *Johannes Marquardi* i Skara ett byte med abboten *Arvid* i Varnhem om klostret, som då kallades *Ludra i Värmland* och tillhörde Varnhem, hvaraf man skäligt kan sluta, att Lurö munkar från början varit en utflyttning från Varnhem af *Bernhardiner-orden* [5]). Biskopen gaf *Lundby socken* vid Skara till klostret och fick *Ludra* i stället till Domkyrkan [6]). Detta stadfästade *Sten Sture* 1501. I kon. *Gustafs* tid förstördes klostret, som synes icke hafva varit af serdeles betydelse och, om det hade haft något eller några gods under sig, tillföllo de kronan.

* * *

---

[1]) *Anon.* 1683 och prost *Spak* l. c.

[2]) (*Id.* l. c.) *Öfverceremonimästaren Sparfvenfeldt* tillbytte sig denna emot en större silfverkalk Han skall sedan hafva kommit till *S. Maria* i Stockholm. Ett kors af lika slags metall skall förliden höst vara funnet i Skåne ej långt från Engelholm.

[3]) Pr. *Spak* l. c.

[4]) Denna källa var uthuggen i ett berg lik en hvälfd bakugn öppen på båda sidor, så att man kunde krypa derigenom öfver en handsbredd vatten. Hon var en verklig inkomst för klosterfolket; ty då sjöfarande ville hafva vind skulle de alltid krypa derigenom och offra, hvilken vidskepelse länge varit till, sedan ingen munk var qvar.

[5]) Det torde icke vara så orätt påfunnet, då man antagit, att Vestgötha *Varnhem,* Värmlands *Varnum* och Smålands *Värnamo* hafva sina namn af S. Bernhardo, Bernhardshem, Bernhardsmo, som sedan blifvit ändradt efter landsorternas talesätt. Men hvar skall man då göra af *Varinernas* hem i Värmland?

[6]) Detta fins i en *Disputation de Monasterio Varnhem.* Biskopen tillbytte sig då äfven *Åräs klostergods* och kanske mera i Värmland, emedan Lurö och Åräs ej lära ensamma kunnat svara i värde emot Lundby. Lurö kloster var bygdt af sten på ett berg 19 steg långt i öster och vester. hvilken längd var afdelad i 3 rum hvardera 6 alnar; men det af dessa, som låg längst i vester, var åter på bredden klufvet i 2:ne, af hvilka det ena förmodligen utgjorde kök. Till mellanrummet gick man in genom en liten förstuga från norr. Hela husets bredd var 8 steg, så att de arma munkar och nunnor varit verkligen trångbodda, om de dertill hafva haft Värmlands skolbarn att hysa, hvilka omöjligen kunde springa hem om qvällarne.

12. *Kihla* moderkyrka har sitt namn af en kil eller udde i sjön Harfjolen, hvarest hon af ekplankor var bygd strax invid en bergsfot på ett ganska sidländt ställe. Efter den tidens sed var hon liten, mörk och trång; mera underrättelse har jag ej kunnat få om henne.

* *Tveta* redkyrka under Kihla var bygd af trä; kan ock ske, att *Svanskog* lydde under dess prest fast ej i dess härad.

8. Kihls härad.

13. *Kihls* moderkyrka. Ortens ljufva läge och de häromkring belägna vackra gods intyga nogsamt denna kyrkans ålder, fast hon nu var timrad af trä. Ovisst är, om icke kyrkoherren ständigt bodde vid *prestgården* i N. Ullerud, innan Ekenäs 1431 skänktes till boställe[1]), men dessutom egde han *prestebohl* i Frykerud och öfra Ullerud, *Mogården* och flera lägenheter i Kihl. del i *laxfisket* vid Småris m. m.[2])

* *Ullerööd* (öfra Ullerud) redkyrka af trä invid Klara elf liten och mörk. Der hafva i lång tid varit lemningar efter påfvedömet, såsom skröpliga helgonbilder både i choret och på väggarne, utom mycket annat, som länge tjent till vidskepelse[3]).

Deja gård kom 1440 under Riseberga kloster (se nedanför).

* *Ytter Ullerööd* (nedra Ullerud) var i förra tidehvarfvet moderkyrka, men ovisst om eller huru länge i detta. Hon var liten men bygd af sten. Såsom hon af gemene man hålles för den äldsta i den landsändan, så har hon ock haft ganska

---

[1]) *Ekenäs* blef såsom en fast arf- och hufvudgård gifven till Prestebohl af väpnaren *Alexander Torstensson (Busk)* och dess fru, välb. qvinna *Ingebor Torbjörnsdotter (Stuth)*, hvilkens fädernegården var. Dertill lades ännu landbogårdar och ödetorpen: *Kjällsätra, Ulfverud, Benthetacken, Torstrud* och *Skotten*. Deremot »skulle presten föda dem till döddagar och sedan hålla en *själamessa* i hvarje månad för deras egna, deras föräldrars och alla christnas själar till evig tid». Detta stadfästade biskop *Siggo* i Tingvalla tisdagen näst efter S. Eriksdag 1431, hvilket bevittnades af 4 prester samt 5 väpnare. *Alexanders* sonson, väpnaren *Magnus Hansson Busk*, egde gamla prestestommen, *Mogården*, i förläning på lifstid, men gaf både den och Ekenäs från sig och de sina everldligen 1477 (se Kihls härads domb. 1647). Han var utan tvifvel broder till Herr *Joakim* i Sund.

[2]) Herr *Laurents* i Kihl 1431 fick Ekenäs till boställe. Herr *Anders* i Kilen bevittnade 1507 *Matts Brats* salubref på gården *Björka* i Sunne till *Olof Björsson à Vapn.*

[3]) Kaplanen Herr *Gunnar Jonæ* lät för den orsaken kasta mycket i elfven och lemnade litet qvar till åminnelse.

många märken efter munktiden [1]). Ännu äro berättelser om munkar och nunnor, som varit här, så att det ej är otroligt, det vid byn Holerud varit ett litet *kloster*, hvilket *Ulle Bonde* säges hafva bygt för sin ena dotters räkning, men som med tiden kan hafva blifvit användt och nyttjadt till begges behof eller åtminstone, att bröderna gjort sin uppvaktning hos systrarne, då de vitjat laxkaren vid *Småris* ock *Deja* [2]).

Hollerud, ett hemman invid kyrkan, der åboen hade den lyckan att öfverlefva digerdöden och har derigenom hos efterverlden blifvit så namnkunnig, under namn af *Ulle Bonde*. I anledning häraf tror gemene man, att Hollerud är den äldsta gård i orten; men icke dess mindre blef han en medelmåttig bondgård till senare tider.

År 1440 gaf väpnaren *Torsten Niclisson* sina 2 gårdar: *Deja* i nedra Ullerud och *Uplanda* i öfra Ullerud till Riseberga kloster emot *Kyrkobyn* i Eds socken, och 1456 skänkte *Katherin Bengtsdotter* till samma kloster sitt gods *Småris* här i socknen.

* *Frykerud* redkyrka under Kihl på en höjd invid landsvägen åt *Edaskog* var lik påfviska tidens kyrkor, liten, trång och mörk, af trä. En *munkkappa* vittnar än, att munkar infunnit sig, då kyrkoherren ej sjelf kunde komma. Utom säker belöning af en blind menighet berodde ännu deras fördel uti att här uppehålla sig för *laxfiskets* skull i *Frykelfven*, som hörde dem till. Här är äfven ett *rökelsekar* [3]).

* * *

14. *Tingvalla* moderkyrka. Såsom denna orten länge varit den märkligaste i Värmland, så har äfven här bott *kyrkoherre*. Dock tviflar jag icke, att ju Tingvalla varit det sämsta *pastorat* i hela påfviska tiden och än längre, emedan sannolikt ingenting låg mer dertill än *Hammarön* och *Grafva*. Men icke dess mindre har den härvarande *curatus*, då ålder och förtjenst så fogat, haft inseende öfver de andra i landet, hvilket Kanike-

---

[1]) Herr *Gunnar* lät äfven förstöra dessa. (*Rhyz. Verm. Eccles.*) Detta skedde midt i förra seklet.

[2]) *Diaconi* i Skara hade praktiserat sig till detta fiske från Gudhems kloster, men biskop *Sven Grotte* gaf hvar sitt igen 1449.

[3]) Herr commin. *Sv. Vennerlöf.*

näsets namn äfven intygar, *der kaniker haft fiske*, hvilka bott här; ty det ser ej troligt ut, att kaniker i Skara eller annorstädes skulle bry sig om att ega några få notkast så långt ifrån sig [1]).

Det namnkunniga Tingvalla har undergått det öde, att man föga vet derom i äldre tider än gissningar. Således är äfven ovisst, antingen dess kyrka var bygd af sten eller trä.

Tingvalla Ö har efterhand blifvit bebodd af fiskare, af hvilkas hemman man har namnen qvar, sedan de blifvit inlagda under Carlstad. De kallades *Tingvalla, Långö* och *Tormstad*. Sjelfva hufvudgården allt ifrån hedendomen hette *Tingvalla*, emedan der höllos årliga *ting* och *vapensyner*, och är ganska troligt, att der alltid varit någon betydlig byggnad, emedan man här icke allenast borde vara färdig att emottaga konungen utan ock årligen skulle hysa Skara biskop eller några kaniker och andra prelater derifrån. Denna gård låg på en hög backe, så att den åt S. och V. hade hela ön och än vidare i utsigt.

Man finner att vid *Permessotiden* har här varit stora samlingar af herrskaper och allmoge, då här varit någon slags marknad, den äfven vestgöthar med sina skutor kunnat besöka [2]). Således har orten varit en namnkunnig *marknadsplats*, men ingen anledning gifves till, att der varit stad, så länge han enskildt hette Tingvalla.

Den andra marknadstiden härstädes har blifvit kallad *Fastingen* deraf, att den hölls midt i fastan, hvarför ock i lagen finnes stadgadt, att årliga landsting och räfster skulle hållas af konungen på *Tingvalla Måndagen efter Midfasto Synnodag* [3]), fast konungen lär sällan sjelf hafva kommit, då likväl biskopen i Skara och 2 riksråd borde företräda hans ställe.

---

[1]) Pr. *Edström* och *Hofsten*. Man har ej kunnat finna flera påfviska kyrkoherrar här än dessa:

Nicolaus de Thingvaldum, tillika prost, 1352.

Sven Grotte kom till Fryksdalen vid 1430.

Sixten Lindormsson 1431 blef prost efter *Grotten* och lefde 1444.

[2]) Men dessutom hade de till samma ämnu *Väse* och *Ölme* härads samt *Varnums hamnar*, hvarom framdeles.

[3]) L. L. K. B. C. II.

Eljes hafva *S. Britas*[1]) och *Lucias*[2]) fest här blifvit på visst sätt firade, då här ock varit något slags smärre *marknader.*

Stora Våxnäs, en gård N.V. från Tingvalla ö, som hörde någon hög adlig slägt till. Der berättas för säkert, att *nunnekloster* varit[3]), och till bevis derå, har man vid gräfning funnit *grafvar* i jorden med menniskoben. Kan väl vara, att på denna beqväma orten någon slags *schola* och lärohus varit inrättadt för landets hederligare flickor, ty man bör ej förmoda, att så många förnäma herrskaper lemnat sina barn utan anständig uppfostran; men man kan tillika tro, att icke alla haft tillfälle och en del icke heller hjerta och samvete att sända dem till längre aflägsna kloster och aldra minst ut på bergsklippan *Lurö* i Venern. Att vi af historien ega om de äldre häfder i Värmland så liten kunskap, bevisar icke att ju här kunnat vara flera nyttiga inrättningar kanske med lika så hög smak som på andra ställen i riket. Eljes fins gården först nämd Vaxnäs i Tingvalla socken 1443.

* *Grafva* redkyrka af sten har i denna tid legat under kyrkoherren i Tingvalla. Hon var liten, i början bygd af trä, men flyttades sedan ett litet stycke mer åt söder, af sten, äfven trång och mörk, neml. 19 alnar lång och 11½ alnar bred inom muren och 11 alnar hög. Vi få henne igen i nästa

---

[1]) *S. Brita* var född i Finsta i Roslagen 1303, gift på 13 året med *Ulf Gudmarsson* S. riksråd. Sedan han dött 1344, gaf hon sig till att öfva gudaktighet och vidskepelser, reste till Rom och dog der 1373, men blef canoniserad 1391. Hennes graf i Vadstena blef vida besökt. Hennes dag den 7 Oct. predikades öfver Luc. 10: 21.

[2]) *Lucia* är hållen i stor helgd hos allmogen och vidare intill vår tid. Man skall den dagen vara uppe bittida om ottan att äta; hos somlige tör ock ett litet rus slinka med på köpet. Sedan lägger man sig att sofva och derpå ätes ny frukost. Hos bönderna kallas detta: *äta Lussebete,* men hos de förnämare: *fira Luciæottan.* Lucia var en jungfru i Syracusa, som för christendomen blef pinad af höfdingen *Pascasius* derstädes sålunda, att hon blef öfvergjuten med beck och olja, hvari eld tändes; sist stacks ett svärd genom halsen. Detta skedde år 310. Men hvarför *Lucia* just isynnerhet blifvit vördad i Värmland, vet jag icke. Deremot veta vi icke af *Hetvägg* och *Mårtens gås.*

[3]) Herr fänrik *C. J. Gyllenspets,* som sjelf bott på denna gård, har berättat mig, att derom ännu skola finnas skriftliga bevis, dem jag dock ej ännu fått tillfälle att se.

tidehvarf. Här är en *klocka* från påfvedömet med en påskrift af åtskilliga munkbokstäfver, hvilka bli svåra att läsa [1]).

* *Hammarö* redkyrka måste vara bland de äldre i landet, ehuru den efter tidens vis och lägets omständigheter varit liten och bygd af trä. Att munkar för fiskets skull här ofta uppehållit sig och underhållit messan, torde vara orsaken, att man i nyare tider hållit före, att ett *kloster* varit på *Hammars* gård här invid, hvilken i denna tiden varit ett stort herregods, som den ock skall hafva varit ifrån lagman *Folkviders* tid [2]) och redan är anförd för ett *Oxenstjerne-gods.*

† *Bommesta* capell vid pass 1 mil vester från Tingvalla på gränsen åt Grums härad har förmodligen blifvit öde efter *reformationen* och anföres här till Tingvalla, fast jag är oviss hvilka hemman legat hit.

Öster om Klara

voro 4 *pastorat i* 3 härader: *Visnum*, *Väshärad*, *Ölme härad*, *Fernebo.*

I Visnums härad

15. *Visnums* moderkyrka låg på en sidländ ort midt emellan Varnum och Agnebro 2 mil från hvarje, bygd af trä, dock icke så liten, mörk och trång som de mesta andra i landet. Såsom hon förmodligen ifrån början varit häradskyrka, har hon varit uppfylld med åtskilliga vidskepelsens foster, såsom *munkmålningar* i taket och på väggarna [3]), en *Mariabild*, en stor bild efter *S. Sigfrid* [4]) utom en dubbel *altartafla*, i

---

[1]) De se sålunda ut:

hvilket bevisar, att den icke haft tillräcklig insigt, som uppgifvit dem för Herr professor *Ekman* i hans *Värmland i sitt ämne och sin uppodling.*

[2]) Herr *Camer. Fryxell. Folkvider* skall hafva bott sjelf på Hammar.

[3]) Dessa synas ännu till en del på bräder under taket af en byggning i prestgården.

[4]) *S. Sigfrid* var från York i England och blef af kon. *Ethelred* sänd till Sverige på *Skötkonungs* anmodan, hvilken han döpte i Husaby källa och uträttade mycket godt till christendomens fortplantande såsom han ock lade

hvilkens *ena afdelning* äro 3 bilder af ett stycke målade och förgylda, af hvilka den mellersta blir påsatt en krona af de 2 närstående; den på venstra sidan har krona och den på högra liksom ett flor på hufvudet. I den *andra afdelningen* äro 4 rum med 2 smärre bilder i hvartdera. Under båda har varit skrifter med munkstil, som sedan blifvit förändrade.

Vid denna kyrka och i denna tid skola 2:ne älskande hafva blifvit begrafna i en graf, hvilken sedan blifvit öfverväxt af ett löfträd, som står der än och tros af allmogen bära evigt vittnesbörd om dessa bådas trohet mot hvarandra och kärlek in i döden [1]). Grafven skall hafva varit i sydöstra hörnet på kyrkogården.

Säby var nu antingen kungsgård eller hörde den mera troligt till någon af de höga slägter, hvars efterkommande råkade i hertig *Carls* onåd, då ock godset blifvit vederkändt under hertigen. Dock är detta endast en sannolik gissning; men visst är, att höga herrskaper här bott, emedan vid denna tid voro här *kyrka*, *fatabur*, *fängelse* och mera sådant, som tjenade att göra ett lysande hof på landsbygden efter den tidens vis [2]). Hade icke Säby i långliga tider varit en märklig ort, så hade aldrig *Hondius* utsatt den på sin *generalcharta i Europa*. Troligen var den adelsmannen, *Erik Halfvardsson*, egare af Säby, som 1511 med orätt hade underlagt sig Löfön.

---

grund till *Vexiö stift*, och när *Magnus Smek* länge derefter gjorde Vexiö till stad, skedde det *Gudi och S. Sigfrid till heder*. Hans 3 systersöner, *Unaman, Vinaman* och *Sunaman*, blefvo försåtligt mördade af *Gunnar Groffa* på isen vid Vexiö, men sjelf dog han derstädes i stillhet på en hög ålderdom den 15 Febr. 1067 och blef sedan upptagen bland helgonen.

[1]) Berättelsen är icke så tydlig, huru dessas ändalykt varit, som ej kan vara så underligt efter så lång tid. Innehållet tyckes dock vara, att en förnäm jungfru hade fattat ren och tillika stark kärlek till en beskedlig yngling, som väl icke var ur hennes stånd men dock fattig, och föräldrarne ville truga henne att taga en annan rikare än han; men sedan hon gifvit sin rätta älskare försäkran, att hon aldrig ville någon ega utom honom och hade af honom flera gånger än en blifvit öfvertygad om lika slags genkärlek, skall hon hafva sörjt sig till döds och han har tagit lifvet af sig sjelf. Dock utverkade hennes föräldrars ånger och andras biträde, att han blef begrafven i hennes graf, så att de, som öde, högmod och afund icke unnade af lefva ihop *på* jorden, måtte dock få lefva tillsammans *under* jorden. Liten hugnad för de döda! Men kanske stort samvetsagg nog för dem som efterlefde.

[2]) *Hofintendenten Horleman* har haft en karta häröfver, hvilken Herr öfversten och riddaren *C. Linroth* för hofintendentens dödsfall ej kunnat få tillbaks.

Smalanda har varit ett hemman härstädes i detta tidehvarf, hvars namn sedermera alldeles försvunnit [1]).

Godset *Val* (Vall) härstädes gaf *Hemming Hemmingsson* 1252 i byte till Riseberga kloster emot Nynäs i Kihls socken. *Sommarstad* egde klostret förut, 2 gårdar, fast der ock i vestra Sund bodde *Kaje-slägten* och 1403 fick klostret ännu *S. Räfverud*, hvilket det tillbytte sig af *Björn Joarsson*, som i vederlag fick halfva vestra *Burvik* (Bjurvik), halfva *Edith* och hela *Näsit*, som ock då lågo i Visnum. År 1511 i Skara utgaf höfvitsmannen på Örebro, *Erik Abrahamsson Lejonhufvud*, ett dombref för Mariefreds kloster på 3 gods i Värmland: *Löfön* i Visnum, *Hesegården* och *Feret* i Vadsbo, hvilka gårdar välb. *Erik Halfvardsson* honom fråntagit.

† *Ljusås* capell 1 mil N.V. från Visnum skall hafva varit bygdt på en ås eller höjd invid *Vikegårdarne*, för hvilkas skull det skall hafva varit anlagdt kanske ock, som det berättas, för herrskapet i *Riddaregården*, och förmodligen har det skett i denna tiden, då det kunde uppvaktas af oförtrutna munkar; ty det får jag svårligen i min tro, att en maklig prest vid kyrkan räknat mödan värdt att resa hit ned höst och vår i oländig väg att hålla messa. Men, som sagdt är, munkarne voro då för tiden goda *adjuncter*.

* *Rodskoga* redkyrka till Visnum af trä tyckes sannolikt vara bygd efter digerdöden, emedan en allmän berättelse är, att bönderna i Råda hade härstädes sina säter eller fäbodar, hvadan ock det blef kalladt *Rådaskog* eller Rudskoga; dock voro i nejden omkring åtskilliga smärre och större hemman upptagna med Riseberga klosters tillstånd, hvilka hörde till *Visnums* kyrka, äfven ock till *Sunds* kyrka på andra sidan Lethbron, såvidt den nu var till [2]).

Biskop *Siggo* i Skara skref 1431 ett bref om Rudskoga kyrka, som tycks intyga, att hon än då var ny och behöfde anlita andra om hjelp till sin uppkomst. Det utlofvade "40 dagars förlåtelse för alla synder åt dem, som med andakt och ånger flitigt besökte kyrkan, isynnerhet Mariæ födelsedag eller eljes der hörde messan; som gingo under böners läsande om-

---

[1]) *M. L. Vallin* har gifvit mig ett *original*bref derom af 1454, då gården råkat i lägervall.

[2]) Hon kallas nu *Nysund* och är flyttad.

kring kyrkogården för sina sjuka eller bevistade dödas begrafningar; som följde Christi lekamen eller den heliga oljan, när den bars till de sjuka; som med böjda knän 3 gånger gjorde helsning på de heliga englar, när det klämtade qväll och morgon; som i sina böner till Gud alltid sökte församlingens och rikets välgång; men *hufvudsakligen* till dem, som gåfvo något hederligt till kyrkans byggnad och prydnad“ [1]).

År 1360 gaf marsken och riddaren *Erik Puke* Riseberga kloster frihet att göra och låta efter behag med sina gods i Rothskoga i Värmland. 1405 tilldömde ridd. och lagmannen *Augmund Hatt* samma kloster en half gård, *Sundabohl*, i Rudskog socken. 1443 bortbytte *Magnus Rennare* sin gård, *Grän*, i Ridskoga och Visnums härad emot *S. Frosterud* i samma socken. 1449 gaf *Nils Siggesson* sin gård, *Gutteboh1*, äfven till samma kloster.

* *Råda* redkyrka af trä behöll sin gamla form efter digerdöden, men blef med målningar förbättrad 1494, hvilka ännu med årtalet nog tydligt synes på väggarne och skiljeväggen mellan choret och kyrkan [2]). I *taket* består målningen af åtskilliga *figurer*, men på *väggarne* i större fyrkanter, *Symbolum Apostolicum*, styckevis med sina öfverskrifter. Här vittna ännu om påfvedömet gamla målade *bilder*, ett *monstrans*, *rökelsekar*, *munkkappa* och ett litet nätt med tackel och tåg och allt tillbehör förfärdigadt *skepp*, hvilket hängt i taket och lärer betydt och utmärkt Christi församling [3])

Kyrkan var $26^1/_2$ aln lång samt $13^3/_4$ aln bred. Hon har liksom Gunnarskog varit en offerkyrka och vantron derom har bibehållit sig intill våra dagar.

Om Visnums kyrkoherre haft Råda under sig, som jag icke väl vet [4]), så hade han ock der en prestgård. Han ägde

---

[1]) Detta är skrifvet på latin och skall *originalet* än finnas i kyrkan *dat. Dominica infra Oct. corporis Christi.* Jag var lycklig att få en afskrift *vidimerad* af sal. prosten *Göransson* och *Camer. Fryxell.*

[2]) *Annos a Christi nativitate post quadringentos et qvuarto post nonaginta sub Ep:o Brynolpho Præsule terno dipictum annum dum lit. MCD Scriptum.*

[3]) Allt detta är ännu qvar. Sådana skepp har jag sett i Linköpings domkyrka och i Skärkind i Östergöthland.

[4]) Af flera gamla bref och domar ser man, att *Råda* och Amne härad varit räknade till Värmland. Men vid den *råskillnad,* som R. R. lagmannen, *Thure Jönsson,* vid slutet af detta tidehvarf faststälde, gick Wasbo härads gräns

dessutom vackert såsom: i *Visnums socken:* prestgården, Torpen Dammen, Gräsåsen och Sälsjöskog med Åflångs- och Deflångsängarne; i *Kihlen:* prestgården och prestön samt prestgården i *Rudskoga* utom andra smärre lägenheter.

Agneholms slott torde vara ett af dem, öfver hvilka drottning *Margaretha och Erik af Pommern fingo frihet att efter behag göra och låta i Nyköping* 1396[1]); men konung *Erik* hade annat att göra dermed än att förstöra det. Det blef ett näste sedan som förr för folkets plågare utländska eller utländskt sinnade fogdar, de der äfven här i sin mån hjelpte till att trycka undertryckta undersåtar, till dess hämden vaknade och med sig uppväckte en *Engelbrecht Engelbrechtsson.* Han sände hit riddaren *Peder Ulfsson* med en hop värmländingar, som förstörde slottet, under det fogden *And. Nilsson* var på Axvalla slott, öfver hvilket han ock hade att säga[2]). Detta skedde 1434.

Men när konungen fått försona sig med de svenska lär han hafva varit mån om att åter sätta slottet i stånd; ty det innnehades sedan af *Otto Torbjörnasson* (*Stuth*), som 1469 om Pedermessan anförde vestgötharne på *Axevalla*, hvilka intogo och i grund förstörde det. Ovisst om denna *Otto* här fick lefva sin tid ut eller om han blifvit dädan drifven, ty han var en tyrann mot både sitt eget folk och allmogen[3]). Men det är visst, att han var den siste, som innehade Agneholm och lefde åtminstone 1473, så att det förstördes antingen i *Carl Knutssons* eller k. *Christian den förstes* tid[4]).

öfver *Djurhaget* och inneslöt sålunda *Råda* (se herr *Bergmans Dissert.* om Vadsbo).

[1]) *Hadorphs* saml. till Rimkr

[2]) Här torde ungefär finnas rätta tiden till Värmlands skiljande från Vestergöthland. 1434 intog *Engelbrecht* Värmland, 1435 fick han Örebro län, hvartill han så mycket mer lärer hafva lagt Värmland, som Agneholms fogde just var den, som någon tid derefter förstörde Axevalla slott, hvilket icke kunnat ske, om de nu vidare varit under ett, utan tog *Vestgöthaväldet* sin ände med *Anders Nilsson.*

[3]) *P. Rhyzelii Diss. de Axevall.* jemförd med *A. O. Rhyzelii Svio-Gothia munita,* p. 5. Denna *Otto* lät sätta bönder och sitt eget folk, då de försyndade sig mot honom. på stenar i strömmen der de efter omständigheterna fingo sitta 2 till 3 dygn i köld och hunger, hvaraf dessa stenar intill vår tid bibehållit namn af *plågan* och *fängselstenar.*

[4]) *Rhyz. Svio-Goth. munita* säger, att landtfolket omkring vetat namngifva denna *Otto* intill hans tid. Rimkrönikan säger eljes pag. 202, att *Peder Ulfsson* gjorde lika med Agneholm som med Edholm: *"tände i eld ok lata*

Årås klostergods hade från förra tidehvarfvet hört Varnhems kloster till. Men klostret lär förmodligen icke egt allt, emedan riddaren *Laurent Ulfsson* 1413 gaf bref till samma kloster om sin jord i Aroos, hvilken sannolikt synes hafva tillfallit hans förfäder i börd efter digerdöden.

1456 Fer. 3 post Oct. Corp. Chr. vid Axevall utgaf k. *Carl Knutsson* bref om en kronodel i Aros till Varnhem och 1467 skänkte riddaren *Age* eller *Åke Axelsson (Tott)* 1/3 del i stora Årås äfven till klostret, som dock icke längre behöll det än i 2:ne år, emedan biskop *Hans* i *Skara* 1469 bytte Årås till sin stol af abboten *Arvid* och gaf till klostret i stället *Lundby socken* vid Skara *med allan prestaproventa till evig tid*[1]). Sedan lär Årås hört Skara biskopar till allt intill *reformationen*, då det tillföll kronan; men emellertid hade *Sten Sture den äldre* 1479 gifvit stadfästelse på de 2:ne sistnämda donationer[2]).

Lökestad gård med alla tillhörigheter, öar och laxfiske i *Ängne* härad i Värmland sålde riddaren, *Enar Fluga*, 1460 till riddaren, *Magnus Bengtsson*, för 9 Stockholms mark[3].

* *Kihls* eller *Fiskekihls* redkyrka af trä var i detta tidehvarf som i det förra liten, trång och mörk, som vittnar att socknens innevånare, hvilka mestadelen hafva födt sig med fiske, ej lära hafva varit många. *Kyrkogården*, som förut varit en hednisk begrafningsplats, var icke heller stor.

Stora *ljusstakar* af jern vittna till vår tid om catholska vidskepelsen, men ännu mer en *riddar S. Görans bild*[4]), gjord

---

thet brinna", men nämner icke, att det efter den tiden någon gång mera uppbygdes.

1) Jag begriper dock icke, hvad eller huru stor del det kunnat vara, som Agneholms fogde just samma år 1469 tillbytte sig i Aaros mot Hörissa i Elgå.

2) Herr kyrkoherden *Elfsten* har sett *original*-brefven härom och deraf gifvit mig underrättelserna. *Laxfisket i Gullspång* och *Amne härads sikfiske* hörde under Årås och Varnhem.

3) Om riddaren *Erik Laurensson* ville tala derå i auseende till sin broderdel i samma gård, så vore han deremot skyldig Enar och hans fru 150 lätta gylden och dertill en broderdel i Aspenäs. Utom herr *Enars* och hans frus, *Elin Laurensdotter,* signeter var detta undertecknadt af friborna män: *Nils Hermansson* och *Staffan Olofsson.*

4) Riddar *S. Göran* är namnkunnig genom en bekant visa hos allmogen. Han skall hafva frälst en prinsessa i Cappadocien från en drake, då det var hennes börd att bli utkastad till honom. Men det är ovisst, att *S. Göran* var en from och gudfruktig öfverste, som för christna läran blef i stycken sönderhuggen, då *Diocletianus* var kejsare år 295 den 23 April.

på samma sätt som den i Stockholms storkyrka fast något mindre. En liten sådan af jern sitter äfven på en af ljusstakarne, så att *S. Göran* tyckes här hafva varit hållen i stor vördnad.

Såsom så nära belägen till *Venern*, förnämsta visthuset för våra förfäder åt den sidan, har denna kyrka äfven varit *offerkyrka*. Isynnerhet skall siklöjefisket några år å rad fordom hafva slagit fel, då hit blifvit offrad en *silfverlöja*, hvilken sedan länge tjent till skrock äfven i lutherska tiden [1]).

I *klockstapeln*, som stod öfver en *ättehög*, hängde nu många små klockor utan tvifvel att så mycket bättre höras till sjöstränderna. Ifrån *Varnhems kloster* både i V. Göthland och Värmland hade *munkarne* nära väg hit att vid messfall förrätta gudstjensten, hvaraf *Munkerud* och *Munketorp* hafva fått namn [2]). Eljes har denna socken lika med de andra i *pastoratet* utgjort skatt till *Varnhems kloster*.

Hygnetorp uppräknas bland Värmlands förnämsta herresäten, der ock en kunglig djurgård skall hafva varit[3]), hvilket, såvida det är rätt, ej kan vara annat än frälsegården *Hygn* på östra sidan om sjön Hyngen eller Kihlsviken, som fordom skall hafva varit ett ansenligt herregods, innan det anlades vid Nynäs. Djurgården har förmodligen varit på de 3 vackra öarne i Venern: *östra* och *vestra Nötön* samt *Diurön* eller, som hon nu kallas, *Dyrön*, såvida man icke vill tro, som ock lätt kunnat hända, att en del af fasta landet varit med gärdesgård emellan Kihlsviken och öppna Venern afstängd till detta behof på samma sätt, som Råda socken genom en resgård emellan Skagern och Kallstranden, *Djurhaget* kallad, skiljes från det öfriga af Värmland [4]).

Godset *Näs* (Nynäs) hade ifrån förra tidehvarfvet tillhört Riseberga såsom *donation* af lagman *Holdo*, men 1352 till-

---

[1] Hon var der länge, men vidskepelsen behöll sig äfven der och prosten *Axel Norén* bortbytte henne slutligen mot en psalmbok till kyrkan (se Visnums *protocoll*).

[2]) Herr kyrkoherden *Sundelii* underrättelse.

[3]) *Palmsk.* M. S.

[4] År 1771 fann jag i ett *manuscript* hos comminist. Wallén, att *Råda socken* har sitt namn af *Rådjur*, som fordom varit der till myckenhet. Jag skulle gissa, att der varit *Hygnetorps Djurgård*, om ej belägenheten tycktes strida deremot, såsom de ligga till det minsta 1 mil från hvarandra i serskilda socknar.

bytte sig det en *Hemming Hemmingsson* (kanske *Hatt*) emot *Vall* i Visnum och förmodligen har denna *Hemmings* efterkommande länge innehaft godset. Kan väl hända, att en ibland dem varit den *Mærine*, som 1476 skänkte till samma kloster *Justatorp* (Hjulsta), *Broby* och *Midskagen* i denna socken; dock med förbehåll att arfvingarne skulle få igenlösa dem.

Byn eller *Kihlsbyn* vester från kyrkan har länge varit ett stort gods af $2^1/_2$ hemman, af hvilka $^1/_2$ *Ödegården* skall vara stambyn och förmodligen fått namn deraf, att han blifvit öde vid digerdöden; men man är okunnig, hvad slags folk här bott; dock synes Kihlsbyn vara ett af de äldsta sädeshemman i Kihls socken.

2. Väse härad [1]).

16. *Väse* (Ves) moderkyrka har man hållit före att hafva haft namn af annat än häradet, som blifvit förloradt med tiden [2]); men den gissningen behöfs icke, ty både härad och socken hafva väl på en gång kunnat blifva nämda af gården *Vä*, *Ve* eller *Vi*, hvilket ock brukas i k. *Gustafs testamente* [3]). Den första oss veterliga kyrkan var af trä, trång och mörk, 16 alnar lång utom vapenhuset och 9 bred; men den lär hafva varit till före digerdöden och sedan blifvit flyttad ett stycke i S.O. samt af sten uppförd. Den blef i början icke heller större, men hon vidbygdes och förbättrades efter hand och tjente länge till sitt ämne.

Utom *Fogelviks* och *Alsters* socknar lydde äfven hit några hemman i norr, som framdeles blifvit hädan skilda till Nyed.

I detta *pastorat* egde presten och kyrkan tillsammans gårdarne *Torp*, *Rud*, $^1/_4$ *Vestanå* och 2 i *Asphytta* i Fernebo utom *Munkehättan* och prestgården *Ås* i Veshärad, *Prestgården* i Alster och *Vång* i Fogelvik. *Björka* och *Berg* i sistnämda socken egde presten fritt.

---

1. Väs-härad synes i detta tidehvarf hafva haft Ölme härad under sig och att efter digerdöden båda sammansmultit till ett. Åtminstone varade det så i hela nästa tidehvarf, hvarför de ock alltid haft en länsman tillsammans.

2) *Rhyzel. Verm. Eccles.* M. S.

3 Den som förde pennan vid detta *testamentes* upprättande var otvifvelaktigt mera mån att få socknarne i ordning på papperet efter vanligt uttal, än att granska namnens ursprung från sina första källor, hvilken anmärkning äfven sträcker sig till flera ställen.

År 1359 sålde Riseberga kloster till *Magnus* i Välinge sin gård *Vestanå* mindre en fjerdedel, som kyrkan redan egde.

Arnön hade från förra tidehvarfvet tillhört bemälde kloster och bestod af 3 hemman. 2:ne af dem, *Farstada* och *Norby*, tilldömdes klostret genom en lagmansdom 1441 och 1476 gaf abedissan, fru *Christina*, *qvitto* på 50 lätta gyllen i guld, silfver och reda penningar för gården *Hoflanda*.

Kalfsvall och *Hammar* voro ibland lagman *Holdos donation* till samma kloster, fastän lagmannen, *Nils Olsson*, i slutet af detta tidehvarf skref sig till Hammar, ovisst om det var här eller annorstädes i Bro, Hammarö eller Eda socknar. *Helgatorp* hade tillhört kanikedömet i Skara, men bortbyttes till domprosteriet 1390[1]).

Fullevik (Fogelvik) redkyrka af trä, lik de andra i sin tid till storlek och utseende, liggande på ett sumpigt ställe invid *Björka* gård, hvarifrån hon sedan blifvit flyttad. En *munkkappa* och ett *rökelsekar* äro skröpliga öfverlefvor af påfvedömet.

År 1405 gaf fru *Märtha Birgersdotter* godset *Ökn* (Ökne) och torpet *Hackerud* till Riseberga, hvilket *Olaver Fredhaborg* ånyo stadfästade 1413 och *Birger Folkasson* afsade sig derpå all talan 1424. *Lund* och *Spanga* hörde ock samma kloster till sedan förra tidehvarfvet. Gården *Romstaff* tillbytte sig lagman *Niclis Tykasson* 1430 för *Sadatang* (Såtång) i Veshärad.

* *Alster* redkyrka af trä har sitt namn af en sjö midt i socken. Hon låg nu invid husen i *Prestgården*, hvars rätta namn tvifvelsutan är *Alster* eller *Alsterhem* (Alstrum).

* * *

17. *Ölme härad* moderkyrka. Om hennes och socknens namn är detsamma att märka, som vid Väse härad. Härunder låg Varnums socken med några hemman i norr åt *Lungsundet*, så att, ehuru *pastoratet* ej var med de mest vidsträckta, var

---

[1]) *Hera Sten i Kurkoa-Hera i Vesahrida* bevittnade 1415 ett jordabyte i *Glumserud*. Brefvet är skrifvet *Vesahrid Anno Dm MCDXV die assumptionis B:te Marie V gis* och fins *in originali* i *Glumserud*, der jag tagit afskrift till *Arch. Verm.*

Herr *Carl*, sockenprest i Veshärit 1498, då han på *Hammar* bevittnade ett köpebref om gården Strand.

Herr *Sten* var här prest vid *reformations*tiden och blef lutheran.

det dock lönande, emedan denna ort alltid varit med de folkrikaste i Värmland för sin fruktbarhet, och äfven temligen förmögen, sedan *Bergslagen* kom i gång och *vestgöthar* började anställa handel vid *Bro* marknadsplats.

Om kyrkan från början möjligen varit bygd af *trä*, så blef hon dock nu uppförd af *sten* efter tidens vis och fick 2 jerndörrar till slut från Saxholms slott [1].

Saxholms slott hade under detta tidehvarf åtminstone vid slutet sitt eget län under sig, förmodligen *Ölme* och *Väse härader*. Drottning *Margaretha* gaf 1392 vid Stockholms belägring sin käre och älskade gunstling, *Abraham Brodersson* [2], utom flera fastigheter äfven detta slott med dess län, och som han bibehöll sig i drottningens nåd, så länge han lefde, så nyttjade han ock länet orubbadt; men 1409 den 5 September behagade k. *Erik af Pommern* att till drottningens höga grämelse låta i *Sonderburg* lägga *Abrahams* hufvud för hennes fötter och således mistade oförmodadt drottningen sin älskare och slottet sin herre. Derpå gaf samma konung *sitt goda ärlica Råd*, riddaren *Eric Erengisslesson (Natt och Dag* i längden) slottet och tyckes han här hafva bott, emedan han skref sig till Saxholm.

Förutnämda år 1409 blef han lagman i Södermanland och dog den 1 Augusti 1440. Hans förra fru hette *Märtha* och med den senare blef han gift vid 1426. Hon var *Catharina Griphufvud*, R. R. *Knut Boossons* dotter, och lefde enka 1442 [3]).

Efter hans död finnas i tideböckerna mig inga veterliga

---

[1]) *Hera Leche* i *Ylmoherat* bevittnade 1454 ett permebref om gården Smalanda i *Vystnhem* (Visnum).

[2]) *Abr. Brodersson* var den enda infödda svenske, som egde någon synnerlig nåd hos drottn. *Margaretha* och ser ut som han skulle haft för allesammans. Utom Saxholms slott egde han *Öresten, Oppensten, Laholm, Vardberg, Kungsbacka, Falkenberg* och nästan hela *Halland*. Deremot hade han banat drottningen väg till regeringen, var en stor orsak till segern emot kon. *Albrecht* 1389 samt sedan till *Calmar-union* och k. *Eriks* kröning; men af honom fick han skam till tack, emedan han utan ransakning och dom lät hugga hufvudet af honom den 5 Sept. 1409. Drottningen hedrade dock hans mull och stiftade i Lunds domkyrka och i Rostock till hans minne *Herr Abrahams præbenda*. Slägten förde ett *tjurhufvud* i vapnet. Han var son till *Broder Assarsson* till Kjärr i Halland och *Holmfrid Giurdonsdotter Oxenstjerna* af Langserum. I sitt gifte med *Brita Stensdotter Bjelke*, † i Vadstena 1407, egde han sönerna *Abraham* och *Christian, Lejonhufvudens* och *Somers* stamfäder.

[3]) *v. Stjernmans* Sv. G. Höfd. minne.

spår efter Saxholm. Allmänna berättelsen är "att en fru, som här bott och varit missnöjd med sin herre om en julotta under sin herres närvaro vid messan i Varnum låtit sko sina hästar bakfram och således för att icke blifva röjd åkt eller ridit med en annan obefogad älskare bort öfver isen, sedan eld var tänd på slottet, porten igenslagen och nyckeln inkastad på borggården. Herren skall hafva varit antingen nog enfaldig att ej märka sin frus otrohet eller nog förnuftig att ömka hennes dårskap och derför icke långt efter sörjt sig till döds".

Berättelsen är så gammal, att han ej gerna kan annat än vara sann [1]). Men större svårighet blir att utstaka rätt tid och baneman till Saxholms undergång. Möjligen kan det hafva tilldragit sig förr än *Engelbrecht Engelbrechtsson* lät i grund förstöra så många *slott* i riket, emedan Saxholm ej nämnes ibland dem, som inom Värmland då sågo sitt sista öde. Men så har ock, som troligt synes, *Engelbrecht* kunnat vara så förtrogen vän med *Erengisslesson*. att han velat skona hans näste och ej ansett det för så farligt, helst det ej heller omedelbart hörde konungen till. I den händelsen är möjligt, att fru *Catharina Griphufvud* kunnat vara Saxholms bane 1439 [2]).

Men skulle ock slottet hafva varit förstördt förut, så säges, att *Abraham Broderssons* dotter, *Brita*, blef innebränd af våda 1415, hvilket väl antingen i verket kunnat ske såsom vedergällningsrätt, eller ock på en förnäm slägts räkning torde hafva fått sitt rum i historien för att hos efterverlden förgylla en smutsig sak. Man kan icke egentligen skylla någondera, men vi anföra detta såsom en sannolik gissning om begge. Fru *Brita*, som egde *Thure Stensson Bjelke till Kråkerum*, hade i

---

[1] Den var sådan i allas mun 1639, då *Gyllenius*. som var född i *Toffta* strax här invid, hörde den af sin farfar, hvilken var född i orten 1528 och dog 1639 (se *Diar. Gyllen.)*.

[2]) Frun skall efter berättelse hafva varit missnöjd med sin herre och otrogen emot honom. Sådant kan lätt hända med en flicka, som antingen af afsigter eller ock af tvång gifver handen åt den som hon nekar hjertat, isynnerhet om han är mycket till åren emot henne. Detta senare träffar åtminstone in i *Erengisslessons* andra gifte. Hans son af förra giftet *Erengisl Niclisson* vardt riksråd icke många år efter, sedan fadern stod senare gången brudgum, men då kanske bruden ej var mer än 15 eller 16 år gammal och vid pass 30 år, när hennes herre dog. På denna grund har händelsen vid Saxholm lätt kunnat hända med henne. Vi hafva ett färskt *exempel* i riket, det äldre hustru haft lust och hjerta att bedraga sin man.

sitt gifte kunnat hafva förr omtalade förbehåll af en annan älskare.

Att *Niclis Erengisslesson* derefter skref sig *till* eller *på Saxholm* kan härröra deraf, att han hade likafullt *länet* under sig, fastän *slottet* var nedbrändt; eller att han från 1409 kunnat prunka med den titeln såsom både slottets och länets verkliga egare, fast han låtit fru *Brita* de sista 6 åren bo qvar der.

Slottet låg på en holme vid inloppet ur öppna *Venern i Ölme härads vik* och hade en ljuflig utsikt söder åt sjön, isynnerhet åt *Sibberön* och *Ramholmarne* samt i vester åt *Kummelön*, med hvilken denna holme förenades genom en stor *bro*, efter hvilken lemningar sågos 1638 [1]). På östra sidan har en *jernlänka* gått öfver sundet från slottet till *Svartbergslandet*, så att inloppet till Ölme härad var väl förvaradt. Sjelfva holmen består af ett högt berg så anlagdt af naturen, att det isynnerhet på vestra sidan liknar en vägg af en fast mur, hvartill konsten ännu gjort sitt till, så att en fiende skulle väl hafva haft största möda att tränga sig ditin, såvida ingången åt södra sidan något förvarades och hungern icke tryckte de belägrade. Ingången åt söder har liksom gjort sig af naturen uti en däld af berget, som var utarbetad allt ifrån sjön upp till slottet med vällagda *stentrappor*.

Sjelfva slottet var bygdt af grof sten och kalk ganska starkt fast icke stort, emedan det ungefär kunde vara 24 alnar tvärt igenom, såsom det synes hafva varit uppfördt i rundel och finnes aftaget framför (sid. 85) [2]).

Vid *Kummelön*, som ganska ljufligt ligger ett litet stycke härifrån, har slottets *ladugård* varit [3]), men det är icke mindre troligt, att slottsherrskaperna vissa årstider bott der sjelfva isynnerhet om sommaren, såvida ej stenmurar, berg och klippor kunde mer fägna ögonen än ljufva blomsterfält med blandning af alla slags angenäma utsigter.

---

[1]) *(Gyllenii Diar. M. S.)* De synas ock än vid litet vatten.

[2]) Stenarne hafva till större delen blifvit förda härifrån till Ölme härads kyrka; dock fins ännu mera qvar och synas ännu tecken till hvälfda källare. Några drängar stulo sig till att gräfva i slottslemningarne ungefär i slutet af 15- eller början af 1600. De hade funnit allehanda slags fruntimmersredskap af silfver såsom *fingerborgar, saxskänglar* m. m.; men *pastor* lät sätta dem i stocken och stå offentlig kyrkopligt. Sådant tyckes vara väl nitiskt i sitt embete.

[3]) *Gyllenii Diar.*

Uggleboda var hela detta tidehvarf *Drake-slägtens* gods[1]).

* *Varnum* (Varnhem) redkyrka under Ölme härad af trä. Om dess ålder har man ingen viss underrättelse[2]), dock måtte socken vara nog gammal, ty kyrkan skall flera gånger hafva varit flyttad, och har utan tvifvel skett i detta tidehvarf hvad som berättas: att hon blifvit flyttad från sitt första ställe vid *Varna elfs* södra strand och till *Smedbacken* ett stycke S.O. derifrån. Folket har än att säga efter förfäderna, att när Ölme härads prest här hållit messa, så samlades dit folket från *Ölme härad*, *Varnhem* och en del af *Lungsund*, som då ej hade någon kyrka.

En berättelse är ock, som lemnas i sitt värde, dock är han mycket allmän, att en piga från gården *Märsta* hittat ett fynd i skogen invid *Jutebäcken* af en guldkrona, tjocka kedjor och ringar af guld. För en fjerdedel häraf skall kyrkan hafva varit bygd, den andra fjerdedelen fick kronan, men pigan fick behålla hälften. Detta kan vara sant; men sjelfva sättet, huru pigan råkade på skatten, smakar af skrock likt det mesta, som kommit till oss genom muntliga berättelser från ålderdomen[3]).

Dywghia (Dye) egdes till någon del af Riseberga kloster kanske redan före digerdöden: men 1381 sålde abedissan *Greta* till *Half Thorgilsson* denna jordlott, då socknen kallades *Varneme* och *Verneme* socken i Värmland. *Jusberg* (Jarlsberg) egdes till större delen af Riseberga efter lagman *Holdo;* men marsken

---

[1]) *Birger Drake* till *Uggleboda* och *Kalfnäs* lefde 1360, 70. *Birgers* son, *Anders* till Uggleboda; *Anders'* son, *Magnus*, 1430, 45. Hans son hette ock *Magnus* till Uggleboda 1450, 60, g. m. *Ingebor, Nils Thuressons* dotter till Billa. Deras son, *Börje,* 1470, 90 hade med sin fru, *Botil Krumme, Nils Svensson Årsälls* dotter, en dotter *Märtha*, genom hvilken Uggleboda i nästa tidehvarf kom till *Gyllengripe-slägten.* En stamfaderns sonson, *Magnus Birgersson* till Kalfnäs, fogde på Stäkeborg och häradsh. i Smoland i Asbolands härad, var g. m. *Brita Bengtsdotter,* som efter 5 års äktenskap fick skiljobref; ty han var *impotens & illa libenter volebat fieri mater. Dat. Link.* 1428.

[2]) I *Antiquit. Archivo* nämnes år 1360 socken Varneem i Värmland och sålunda blir nog ostridigt, om hon varit till före digerdöden.

[3]) Pigan skall hafva gått vall och ett troll kom till henne med en ask, den *hon bad pigan gömma, till dess hon komme tillbaks: hon skulle gå bort och bjuda flera gäster till bröllop åt sin dotter, hvilken dagen derpå skulle stå brud och hennes brudskrud låg i asken.* Som det var regn och oväder hade pigan händelsevis eldtyg, det hon lade på asken, och trollet kunde sedan icke röra den. Skulle alla *trollhistorier* vara sanna, kunde man säkert tro, att Värmland förstdags endast varit bebodt af *troll;* men det är väl, att de nu äro utdöda.

Erik Puke hade der ock en del, som han 1369 gaf till Alvastra kloster. *Karraby* hemman hörde äfven Riseberga till.

Varnamo kloster har legat i denna socken, men numer kommer man icke öfverens om sjelfva stället och så mycket mindre kan man bevisa att det hetat Varnamo, förr än i senare tider det namnet blifvit antaget; men att det under namn af Varnhem blef bygdt af k. *Carl Sverkersson* är sid. 141 nämdt, såsom det ock i gamla *originaldokumenter* skrifves för Varnums kloster.

Allt hvad man härom med visshet kan säga är, att det varit till; men om det varit för *Bernhardiner*-munkar eller andra eller ock munkar och nunnor tillika samt om det legat 3/4 mil söder från kyrkan eller invid kyrkan och *Bro kungsgård*, vet nu ingen. Min oförgripliga mening skulle vara, att det legat bredvid kyrkan [1]) såväl för mera beqvämlighet som och derför, att hela trakten omkring den s. k. Klostermossen, der eljes dess läge föregifves hafva varit i södra ändan på en upphöjd stenås, var vid påfviska tiden en obebodd ödemark [2]). Dessutom har folk lefvat intill vår tid, som haft i friskt minne, när mossen fick det namnet af orsak, att en del af honom lyder till det gamla *Riseberga klostergodset*, *Karraby*, invid Varnhem. Förgäfves söker man rum för ringaste bostad på denna klostermosse [3]).

Vyrdige Herr Benct är den enda munk, man här funnit nämd. Han var *prior* i *Albrechts* tid vid 1370 och 80 och tilltrodde sig kunna säga en adlig jungfru, *Eilisif Eriksdotter*, sitt tillkommande öde, att det icke skulle blifva med det bästa. Ovisst huruvida han hade rätt; men flickan blef så förskräckt,

---

[1]) Det ser ej heller olikt ut, att det legat invid *Gerdsberg* söder om ättehögarne och domaresätet, der tomtning ännu synes efter ett hus i två afdelningar 32 alnar långt, utom förhus i vester 8 alnar, och bredden 18 alnar, hvilken varit afdelad midt på. Strax i söder derinvid äro 9 domarestenar.

[2]) Detta fins af berättelser och *jordeböckerna*.

[3]) Herr-prosten *Löthner* och jag sökte med flit derefter 1770, men funno ingenting utom en *mineralkälla*, som sedan börjat nyttjas till en helsobrunn. Sal. biskop *Rhyzelius* säger att landtfolket kallar denna orten *Varnemynde*, men det har ingen nu lefvande hört af. Saken lär bestå deruti, att någon *Rudbeckian* fått höra nämnas *Vännemyra*, en mosse N.O. härifrån, och rådbråkat det till Varnemynde.

att hon gaf sig till nunna i Riseberga och vände ryggen till hela verlden [1]).

Det berättas ock än i dag, att 3:ne systrar ärft en gång lika delar i hemmanet *Dye* invid Bro; men, då de 2:ne gifte sig, löste sig den tredje in i klostret för sin tredjedel, hvilken ännu bär namn af *Kronodelen i Dye* [2]). Det vet man med visshet, att 7 gårdar i Värmland legat derunder, neml. i *Väse härad*: Ve 2, Rör 1, Mölntorp 1; och i *Grava:* Solberg 1, Boon 1 och Rud 1 [3]).

Bro har för sitt beqväma läge utom *marknads-* äfven blifvit *nederlagsplats* för vestgöthar, så fort de fingo någon handel på *Värmlandsberg* eller Bergslagen. Hitintill kunde de segla med sina båtar och skutor öfver Venern till *Varnums hamn* och ingen lägligare öfverförsel hade bergsmännen till sig af spanmål och flera slags varor [4]), då inga landsvägar funnos än härifrån intill *Vekhyttan*, som både då och sedan varit Värmlandsbergs medelpunkt. Emedan vid *Bro* ännu icke bodde några borgare eller *factorer*, lade närmast kringliggande bönder under sig sådanas vinning, hvadan här ock allmänt säges, att Varnums bönder voro ganska rika, innan stad anlades vid kyrkan.

Marknader höllos här årligen Matsmessodagen och Tjugondedag jul, till hvilken ända många bodar voro bygda på södra sidan af elfven [5]).

Bro har eljes fått sitt namn deraf att kaflebroar blifvit lagda öfver den sumpiga mosse, som här var den tiden, så att

---

[1]) *J. G. Hallmans* gammalvisa om samma jungfru. Eljes omtalas här också *nunnor,* af hvilka en jungfru *Barbara* blifvit räddad från glömskan genom ett menskligt fel. Hennes gifna kyskhetslöfte egde icke så stor verkan, att hon ju fann sig nödsakad fly undan med en börda, som hon icke kunde dölja och hvilken hon genom en olycklig barnsbörd aflossade i *Barbrohöjden* i Visnum, der hon ock kanske af blygsel och ånger skall hafva satt lifvet till.

[2]) (Herr kyrkoherden *Sundelius.)* Detta tycks ej kunna vara den del, som tillhörde Riseberga kloster såsom redan såld 1381.

[3]) *Cam. Coll. Arch.*

[4]) Från *Bro* klöfjades på hästryggen 1 mil till sjöändan; derifrån roddes genom Bergsjön, Hyttsjön, Öjvettern och Lungen till Bjurbäcken; sedan öfver ett *Ed* 1/4 mil till Asphyttan och vidare genom Daglösen till Vekhyttan. Troligen idkade s. k. *Markbönder* nu här samma handel med *ylle* och *linne* som sedan Boråsboarne, ty knappt fans i hela Bergslagen en spinnrock i huset. Eljes fins ock spår till, att Vestgötharne drefvo handel i *Ölme* och *Väsehärads hamnar* utom Tingvalla.

[5]) Pr. *Hofsten* M. S.

vestgötharne kunde framkomma med sina klef, när de började färdas till bergslagen. Således är troligt, att gården Varnhems namn blifvit förvandladt till Bro i senare tider.

Siffle grufvor har jag förr nämt, men är oviss, vid hvilken tid de blifvit igenlagda och så förtimrade, att nu ingen mer vet att tala om deras rätta läge [1]). Det skall hafva händt vid något fiendtligt tillfälle och således synes det hafva tilldragit sig för lång tid sedan. De hafva legat vid halfannan stark mil norr ut från Varnums kyrka uppe i skogen på vestra sidan om *Hyttesjön*, som deraf fått namn, att invid dess strand var en hytta i en bäck, der jernmalm ur grufvan förädlades. Eljes voro ock flera sådana hyttor vid *Solbacken* i Varna elf ej långt ifrån kyrkan; men dem tager jag mig frihet att tala om längre fram.

Vestervik hafva vi anfört i förra tidehvarfvet såsom ett *Sture-gods* och förmodligen var lagmannen, *Gustaf Tunasson*, egare deraf både före och efter digerdöden. Och såsom gården tillsammans med ladugården, *Östervik*, har från äldsta tider blifvit nämd för *Vik*, så håller jag före, att fogden, *Claves Nigelsson* till Vik, antingen varit en *Sture* eller ock fått godset genom gifte. Men sedermera försvinna för mig för en tid dess egare.

3. Värmlandsberg.

18. *Fernebo* moderkyrka stod väl någon tid öde efter digerdöden, men kom i bruk i samma mån, som folket omkring henne ökades. Hon var bygd af trä och kan man ännu af tomtningen finna, att hon varit 26 alnar lång och 13 bred, hvilket merendels var en vedertagen storlek för de påfviska kyrkorna. Hon kallades ock *Bergs kyrka i Värmland* och låg hit en del af Grythytte socken i Vestmanland.

Tvenne åboar i *Asphytta* lågo nu under presten och kyrkan i Veshärad till skatt. Jag finner ingen annan grund dertill,

---

[1]) Det går en sägen hos allmogen häromkring, att en gumma en gång blifvit bergtagen och införd i grufvan, der hon sett mångfaldiga saker af silfver, koppar, tenn och annat, som blifvit der infördt. Hon slapp slutligen ut med löfte att ej omtala stället för någon menniska. Om icke gumman efter någon tids bortovaro hade kommit halffånig tillbaks, så skulle jag hafva trott, att hennes påfund varit bland *piæ fraudes,* att så mycket lättare förskaffa sig födan. Dock var berättelsen om grufvorna långt äldre än hennes historia.

än att det måtte hafva sin rigtighet hvad allmänt berättas, att *Glumseruds* utmark fordom sträckt sig intill Asphytte knutar ungefär 3½ mil.

Herr *Olof* skall hafva predikat här såsom munk, innan han blef den första lutherska *pastor*. Emedan han säges hafva kommit hit från *Torssön* i Vadsbo, är troligt, att han varit en *Bernhardinermunk* från Vestgötha Varnhem. Han blef *Petræers* stamfader.

† *Herrhults* capell 1¼ mil S.O. från Fernebo vid en elf emellan *Östersjön* och *Yngen* ¼ mil norr om Nykroppa. Vid gräfningar har man i senare tid funnit menniskoben i jorden och sådana jernkors, som ännu brukas på kyrkogårdar öfver döda [1]), Således har här varit ordentlig *begrafningsplats*, som sätter mig i tvekan, vid hvilken tid den berättelsen bör passa in, som folket har, att de kring denna nejd boende fört sina lik öfver *Daglösen* till *Liksta*, som deraf fått namn, och derifrån burit dem till *Fernsjö ända* och åter rott till Fernebo kyrka. Jag har förr nämt om munkar härstädes, men är oviss, antingen de hafva varit före digerdöden eller efter eller ock begge tillika; men om så varit, lära de en god tid hafva varit härifrån, sedan pesten utödt de förra. Vid k. *Gustafs* tid blef här ett lutherskt capell.

† Om *capellet* på *Capellsheden* nu var till eller blifvit förstördt i digerdöden är en obekant sak.

Marknadsplatsen på *Brattforshed* stod tvifvelsutan denna tid qvar, så mycket mer som vägen öfver *Böfvelsbackarne* och *Damshöjden* fram till *Fernebo* och *Vekhyttan* var för både bergsmän och bönder för svår att färdas. Men troligen hafva inga bostäder varit här efter digerdöden.

Bergslagen under namn af *Värmlandsberg* hörde till Fernebo kyrka och utgjorde dess *pastorat*. Vi hafva förut anmärkt, att digerdöden icke skall hafva lemnat flera än 4 lefvande i hela orten och således behöfdes nya inflyttningar; men svårigheten blir att utreda, hvarifrån sådana skola hänledas. Alla gamla berättelser hafva instämt deruti, att *tyskar*, *saxar* och *finnar* äro de äldsta slägters stamfäder, utom dem som vetat räkna sin härkomst från de öfverlefvande vid digerdöden; men valloner hafva i senare tider ökat hopen.

---

[1]) Sal. herr prosten *Er. Kjellins* M. S.

Verkligen kan man till tale- och lefnadssätt med flera omständigheter indela bergsfolket i sina vissa *klasser*, hvarvid mig förefallit besynnerligast, att en del af de våra till växt och skapnad, ja ända till håret, klädedrägt, tungomål, seder och uppförande så alldeles likna bergsmännen i *Vestmanlands Fernebo*, att man pä dem föga eller ingen skilnad kan göra. En *Fernebokarl* (så kallas de i Vestmanland) har mycken aktning med sig, när han kommer till torgs, ibland annan allmoge, och vidare så; äfven detta slaget af de våra; och är mig förvisso berättadt, att *de i Fernebo i Gestrikland* äfvenså skola vara skilda från den öfriga allmogen [1]). Månne icke möjligt kan vara, efter på alla tre ställen äro bergslager, att dessa kommit från en och samma ort helst *Saxen*, hvaraf *Saxån*, *Saxhytta*, *Saxeknute* m. m. kunnat få namn, och att de kallat sina anvista bostäder *Fernebo*, såsom långt från hvarandra skilda [2]). Ty troligt är icke, att hos svenska bönder fans hvarken tillräckligt antal eller vett eller hog att efter denna pesten göra bergslagen brukbart så snart som skedde.

Dock om så är, lär likväl bergslagen vid dessas ankomst icke stått alldeles öde. Det är troligt, att *Magnus Smek*, som eljes icke gjort sig mycket berömd, men dock hade en stor lust för bergverk (en egenskap, som var folkungarne liksom medfödd), med det skyndsammaste äfven sträckt sin omtanke hit. Han utgaf vackra *previlegier* och *ordningar* för bergsbruken i *Falun* och *Norberg* 1347 och 54; men isynnerhet förekommer *en ordning och stadga för Jernbergslagen* 10 år efter digerdöden, hvilken tycks ur flera skäl kunna och böra lämpas till Värmlandsberg.

---

[1]) *Handteringen* och *rörelsen* har väl gjort en skillnad emellan bergsfolk och bönder, så att de senare gerna fått buga för de förra, intill dess senare årens vexelcurs temligen vändt bladet, men så är icke mindre visst, att *vissa slägter* hafva en serdeles respect med sig, äfvensom ock i Gunnarskog.

[2]) *Ferne* betyder *vida, långt ifrån* och är ett tyskt ord. På svenska har man svårt att få någon grund för *Fernebos* namn, om man ej vill härleda det från gräset *fräkne* eller *starr*, som på somliga ställen skall kallas *Ferne;* men det vore underligt, om ett så ringa gräs skulle hafva gifvit 3 så betydliga orter namn och der det minst växer. Herr *primarie pastorn* vid tyska kyrkan i Göteborg m. m., *Müller*, gör ett med mig deruti, att vid pass 10- à 12000 tyskar inkommit till svenska bergverken; men deruti komma vi icke öfverens, att han gör sina vid 70 à 80 år tidigare eller från den tid. k. *Magnus Ladulås* efter Helgeandsholms beslut fick bergverken som regalier.

Brefvet lyder så: "Wij *Magnus* met Gudz nadh Sverikis Konunger Norghis och Skane villium at thet allum mannum viterlikit vara skal, att wij af ware sardelis nadh, att wij hafvum luth *Peder Holmfasta* synij och allum thin, sum nu eller framdelis a jarnbergena boo villia the rätt och stadgha som här äpter fölia, item viliom wij at alle kohlbrännare och the som äij hustru eller egit godz hafva skulu ath komma till bergith, och biudom wi allom Borghamästarom och Stadzmannom at ha eij hagna tikin eller wäri . . . *Datom in Monte Ferri 1360.*"

Detta *Mons Ferri* synes nödvändigt vara vårt *Persberg*. Berättelsen om dess första upptagande lyder, att en mandråpare legat flyktig på *Riddarön i Östersjön vid Kroppa* i 7 år och födt sig der med fisk. Under sin långa fasta har han vandrat omkring i skogen och äfven kommit upp på detta berget, der han fann malm [1]) och trodde sig derigenom kunna erhålla nåd. Till den ändan skref han till konungen och fick tillfälle att få fram brefvet, som skall hafva varit af detta innehåll:

Det ligger en riddare på en ö i Östersjö
och äter fisk utan salt och brö.

Med detsamma har han ock angifvit, att han uppfunnit ett jernberg, hvarför han blef eftersökt och fick nåd, samt berget efter honom kalladt. Denna riddare synes mig vara ingen annan än *Peder Holmfasta*, som beqvämligen kunnat få sitt tillnamn af sin långa *fasta på en holme* [2]).

I Kongl. *Bergs-Collegii handlingar* fins, att Persberg blifvit upptaget af en mandråpare *för mer än 200 år sedan*, hvilket

---

[1]) Allmänna berättelsen innehåller, att han trött och utmattad af löpande i skogen lagt sig ned på berget att sofva och dervid drömt att han låg på en stor skatt. När han vaknade ref han i mossan och fann malm. Några hafva hållit före, att hans rätta namn varit *Peder Pors.* Både här och vid *Nordmarks grufvor* (se sidan 143) sannas, hvad jag ungefär mins mig hafva läst på ett ställe af fru *Brenner:*

Hos dem, som med besked om mineraler skrifvit,
Der har man märkt, att slikt gemenlig upptäckt blifvit
På slumpvis. Sällan hörs, att någon verldslig slug
Har letat sådant upp ell' skaffat fram med trug.

[2]) *Catholikerna* kalla *fasta,* då de äta sig väl mätta af *fisk,* men få icke smaka *kött.* När nu detta hände med *Peder* i 7 år i st. f. deras 7veckor, så må det väl kallas en *lång fasta.*

lär vara räknadt från 1652, då alla *bergmästare* i riket ingåfvo berättelser om sina bergverk, hvarefter Kongl. *Collegium* uppstälde sin *Deduktion* till konungen 1666. Således kan tiden passa in på *Peder Holmfasta*. Hade han kommit hit förr eller senare, så hade han funnit folk före sig och hade ej så lång tid kunnat ligga i fred fördold som nu strax efter digerdöden. Hade han kommit någon annan tid, så hade han ej så länge behöft söka enslighet, utan kunnat rymma öfver till Norge. Men nu gick icke heller det an, ty norska konungen var den svenskas son och hvem som helst vår *Peder* dräpt, så synas båda konungarne hafva varit stötta.

Häremot kan väl göras den invändning, att här nämnas i k. *Magni* bref borgmästare och stadsmän och ingen stad var i nejden af Persberg; men man vet, att hvarje stad handlade Osmunsjern vid långt aflägsna hyttor och äfven *Lübeck* köpte sjelfva råa malmen vid grufvorna, för hvilken orsak de hade sina upphandlare på vår bergslag, boende vid *Örebro* [1]).

Skulle man vilja draga detta bref till *Norbergs bergslag* [2]), så är dock mycket ovisst, om der var *stad* vid den tid k. *Magnus* utgaf bemälta *ordning* och *stadga*.

Persbergs grufvor synas således förmodligen vara upptagna strax efter digerdöden och *Yngshytta*, *Vekhytta*, *Saxå* och *Sax-*

---

[1]) *(Palmsk.* M. S.) Ett artigt och förmodligen pålitligt bevis på *Lübecks handel på Värmlands berg* yppade sig tillfälligtvis om sommaren 1767. En gesäll kom vandrande från Norge genom Fryksdalen och följde bönder på båt öfver Fryken till Carlstad. Dessa satte i land vid gården Bösseviken i Ö. Emtervik och som gesällen sprang först ur båten kom han med fötterna i en *penningehög* till några marker. Alla penningarne voro af silfver, gamla, urmodiga och obekanta; men en, som jag bekom, var af kejsar *Otto Magnus*. Jag har fått löfte på så många, som bönderna deromkring kunde rädda till 10 à 12, men de öfriga skola hafva blifvit employerade (= använda) i en guldsmedsdegel i Carlstad. Som de flesta voro lika den jag fick och alla förmodligen tyska, så kan man lätteligen sluta, att så många aldrig kommit till Värmland om icke för jern eller malm. (Kejsar *Otto* lefde omkring 950.) Samma grund torde ock vara till de fyrkantiga, röda och hvita, samt smärre och större hvita runda silfverpenningar, som nyligen skola hafve blifvit funna på herr *Cornetten Bagges* säteries grund i Ferglanda på Dahl (se Götcb. Hvad nytt? n:o 59 &c. 1774).

[2]) *Mag. Nohrfors* i sin *disputation* om *Norbergs bergslag* anför ett bref af biskop *Knop* 1422, der gatubodar och mera, som angår stad, nämnes vid *Norberg;* men det gör ej tillfyllest att hänleda *Magni* stadga dit, hvarför ock bemälte *Auctor* håller före, att der icke var stad; men herr landshöfd. *Baron* och *Commend. Tilás* hade derom helt annan mening, hvarom ett vidlyftigt *original*-bref fins i *Archivo Vermlandico* Tom. 1 N:o 92.

hytta, *Grythytta*, *Borns* och *Torskebäcks hyttor* samt *Kroppa*, *Åskagen* och *Nyhytta* [1]) deromkring bygda, fast icke alla på lika tid utan efterhand.

De *hyttor* och *masugnar*, som nu voro till och hade beqvämaste malmtägt vid *Nordmarks grufvor* voro *Asphytta*, *Bohlhytta*, *Fogdhytta*, *Nordmarkshytta*, *Sandsjöhytta*, *Haborshytta* [2]), *Finshytta*, *Gammalhytta* [3]), *Kallhytta*.

Vid *Långbans grufvor* hade *Gåsbornshytta* lättast att taga malm; kan ock hända, att någon liten Osmundshytta varit anlagd invid grufvan.

Dessa nämda hyttor 20 till antalet vet man med visshet hafva varit till i påfviska tiden och haft sina egare, som drifvit dem till sitt *Osmundsjern;* dock bör man icke förmoda, att tillverkningen varit mycket stor utan lämpad efter afsättningen och tidens beskaffenhet samt efter som bergsfolket fått öka sig, hvilket icke lär kunnat ske så lätt och på en gång efter digerdöden [4]).

53 år efter *Magni Smeks* ordning fick Jernberget i Värmland *previlegier* af k. *Erik af Pommern*, dem man hittills hållit

[1]) Det berättas, att en hustru derstädes öfverlefde digerdöden och är nu odödlig under namn af *Mertha vid Nytta* (Nyhytta). Efter någon väntan, så mycket mer i verkligt ensörjande stånd som hon knappt hade någon granne på några mil, var hon ändtligen lycklig att få man från *Dalarne*.

[2]) *Haborshytta* säges hafva namn af en *Ulle Bondes* broder, *Habor*, som bott der, äfvensom *Bohl-* eller *Bolgehytta* af *Ulles* son, hvilken der anlagt sin bostad, sedan hans fader skulle hafva drifvit honom från *Hulteby* invid Nyeds nuvarande prestgård, der gubben tyckte, att han bodde honom för nära snart på 2 mils afstånd.

[3]) Det är troligt att denna hytta från början haft annat namn, men, sedan *Finshytta* blifvit anlagd, blifvit kallad *Gammalhytta*. Hon låg ej långt ifrån nämda hytta och egde ett litet vattendrag, som vittnar om hennes ålder; men det är ock så lång tid, sedan hon ödelades, att vi ej tilltro oss att nämna henne längre fram.

[4]) Ibland andra berättelser om digerdöden är här på orten en besynnerlig. När folket såvida började öka sig, att ortens häradshöfding fann nödigt der hålla ting, funnos ej mer än 10 karlar att taga till bisittare eller nämnd i rätten, utan måste han välja 2 hederliga qvinnor till *nämndemän:* hustru *Valborg* från Nordmarkshytta och *Karin Joxa* från Kallhytta. Domaren skall hafva satt det värde på dessa qvinnor, att han i tvetydiga och svåra mål aldrig dömde förr, än han frågat deras tanke, och berättas äfven, att han dervid flera gånger stannat i sina domslut. Ej är det något nytt, att fruntimmer fälla domar kanske ofta i största högmålssaker och med godt förnuft; men att de personligen sitta med i Rätten är en mera okänd *anekdot*. Herr handelsmannen *Hans Norberg* från Christinehamn har denna berättelse så mycket säkrare från förfäderna, som han är född vid Nordmarken; eljes har jag ock sjelf i orten hört den från barndomen och från mina egna förfäder åtminstone på 200 år.

för de första och äfven äro så, om man icke antager k. *Magni* derför. De äro skrifna på *pergament* och förvaras ännu i Bergslagens häradskista fast af ålder något oläsliga och lyda sålunda: "Vij *Erik* meth Gudz nadhe, Danmarks, Sverighes, Vendes och Gödes Köning och Hertugh i . . . helse alle män som thetta bref höra eller se kierlighe meth Guds oc war nadhe oc kundgiöre alle män at wij hafve taghet them af jernberget i Wermelande oc thers godz, hjon oc tjenare i wor synnerlighe wärn, frid oc hägn, dem serdeles at werne oc beskierme oc unne wi them oc giör alle sådane frihet, *previlegia*, nade och frälse i alle made at nyde oc brughe som de nyde, som bygge oc bo uppå andre jernberg i Sverighe, war rätt wförsymeth. Ty förbyde wij alle Fogadhe oc Ämbetzmän oc alle andre oc hwar the hälst äre them af förenemde Jernberg ämod thenne wor nadhe oc wilia i nagre made at hindra eller uförrätte wnder war wredhe oc Könighlighe häfnd. *Dat. Stockholm Anno Domini M.CD.X.III. Dominica Palmarum Nostro sub Secreto.*"

Vid dessa *previlegier* fingo bergsmännen skydda sig hela den påfviska tiden och är icke otroligt, att de haft öfver sig någon fogde, fast man fåfängt eftersökt någon mer än *Björn Pedersson* (Båt) i *Sten Stures* och *Christiern Tyrans* tid. Han blef sedan Riksråd.

Man är oviss, antingen *Bergslagen* utgjort någon skatt och tionde till kronan eller icke i denna tid, såsom det är ovisst, antingen grufvorna voro *krono* eller *frälse*. Nog nämnes i k. *Eriks previlegier: war rätt wförsymeth*, men man vet dock att först 1480 beslöts på herredagen, att *kronan skulle få tionde af grufvor osh bergverk på skatte men ej frälse*, hvilket förnyades i Strengnäs 1485 [1]).

Äfvenså är ovisst, antingen Bergslagen under namn af *Normarken* i anseende till sina äldsta grufvor eller *Normarks härad* vid gränsen till Norge var, som blef skänkt erkebiskop *Jacob Ulfsson* 1471. Det synes likast, att Bergslagen lyst en sådan prelat mer i ögonen än ett så aflägse och fiendtliga försök underkastadt bondehärad.

Värmlandsbergs *sigill* är såvida det äldsta i Värmland, som det åtminstone har sin påskrift oförändrad från munktiden,

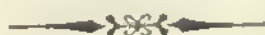
---

[1]) *(Botins* utk. till S. F. H.) Konungens rätt lär förut icke hafva varit stor, åtminstone icke i jemförelse mot tillverkningen och vår tids bruk.

det intet de andra hafva. Det består af *hammare* och *tång* och deromkring skrifvet med svår munkstil: *Värmelands Berg.*

Det hjelper att göra oss någorlunda högt begrepp om vår bergslag i slut af detta tidehvarf, det hon var i anseende och makt att utrusta 2:ne herredagsmän till den sista catholska *Riksdagen* i Vesterås 1527. Dessa voro fogden *Björn Pedersson* och *Söffrin Bagge.*

Slutligen bör här anmärkas, att S.O. från Värmlandsberg och öster från Ölme härad och Visnum låg i detta tidehvarf en stor och obebodd skog till några mil i längd och bredd å ömse sidor af Svart- eller Luthelfven, hvilken tjenade till ingen annan nytta, än att bönderna i Kvista och Qvistbro socknar i Nerike brukade fiska i de sjöar, som lågo på skogen, hvilken ock fick namn af *Bodaskogen* derför, att isynnerhet omkring *Myckeln* voro mångfaldiga fiskar-*bodar* uppbygda vid 3 mil från Varnums och 6 mil från Fernebo kyrkor. I nästa tidehvarf fick han namn af *Carlsskogar* efter hertig *Carl* och der intager han större rum i vår bok.

Chronologie

öfver

Påfviska Tidehvarfvet i Värmland.

A. C.

Vestra Värmland kommer till Sverige (pag. 107) . . 1000.
Vid den tiden eller icke långt derefter tyckes östra och vestra Sysslet hafva blifvit inrättade och lagda under Axevalla och Lödese län i Vestergöthlaud (pag. 108)
Adelvard predikar i Värmland (pag. 111) . . . . . . 1054.
Ugnar, skorstenar och stengolf börja att brukas i husen (pag. 117) v. p. . . . . 1060.
K. *Harald Hårdråde* slår *Håkan Jarl* vid Säby (p. 124) 1066.
K. *Magnus Barfot* slåss med k. *Inge den äldre* i Stora Lee (p. 126) . . . . 1093.
och gör fred 1099 (p. 126).
Sibbendahls-ätten tager sin början (p. 118) v. p. . . . 1130.
Den har sedan fått namn af *Stråle*, *Grip* och *Gyllengrip* (p. 120).
Lurö (p. 135) och Varnhems kloster (p. 141) byggas v. p. 1160.
Munkar komma till Gladevall (p. 137) . . . . . . 1163.
Björkebenekriget börjas (p. 126) . . . . 1170.
och varar till 1184 (p. 129).
Folkvider är den förste Värmlands lagman, som uttryckligen nämnes i några offentliga handlingar (p. 119) 1180.
Baglernas konung, *Filip*, reser genom Värmland under namn af *Halvard Hvide* (p. 114) . . . . 1205.
Vid samma tid låg *Fale Bure* fördold på Faleholmen i Skagern med prins *Erik Knutsson* (p. 140).
Hertig *Birger* gifver hela Värmlands laxfiske till Riseberga kloster (p. 113) . . . . 1220.
Ribbungekriget börjas (p. 129) . . . . 1223.

A. C.

Nästan hela Värmland förödes (p. 130, 31) . . . . 1225.
K. *Erik Läspe* skänker Årås till Varnhem (p. 140) . 1248.
Lagman *Holdo Strahle* gifver 11 gårdar till Riseberga (p. 113) . . . . 1268.
K. *Valdemar* får Värmland i lifstids förläning (p. 109) 1276.
K. *Magnus Ladulås* får Värmlands skogar, bergverk o. större floder till *Regale* i Helgeandsholms beslut (p. 114, 143) 1282.
Vid samma tid gjorde konungen byte med *Grimsten Folkunge* om gods i östra Sysslet (p. 113 not [4]).
Krig emellan k. *Birger* och hertigarne, broderligt, och fred i Kolsäter (p. 112, 134, 136) . . . . . . 1305.
Dalby kyrka bygges (p. 139) . . . . 1311.
Hert. *Erik* får Värmland i Lödese fördrag (p. 109) . 1315.
Hans enka får Värmland (p. 109) . . . . 1319.
men byter bort det 1326 (p. 109).
Fru *Helena Pedersdotter* skänker Rudhaskogen till Riseberga (p. 113, 140) vid pass. . . . . 1320.
Råda kyrka bygges (p. 140) . . . . 1323.
K. *Magnus Smek* gifver några jernhyttor till biskopen i Strängnäs (p. 143) . . . . 1345.
Samma konung utsätter råmärken för Årås (p. 140) . 1346.
Här dömes efter Värmlands lag (p. 136) . . . . . 1347.
Digerdöden (p. 117, 152 not [2]) föröder landet . . . 1350.
Ny altartafla uppsättes i Vermskog (p. 180) . . . . 1353.
Värmland tillfaller *Magnus Smek* i byte med sin son (p. 149) 1357.
Detta behöll han till 1365 (l. c.).
Samma konung får Värmland af nåd (p. 149) . . . 1371.
Han dog sedan 1374 (l. c.).
Bo Jonsson förpantar Ö. Sysslet (p. 150) . . . . . 1386.
Abraham Brodersson får Saxholms slott (p. 150 not [3]), 212) 1392.
Dr. *Margaretha* förbehåller sig Värmland till morgongåfva (p. 150) . . . . 1396.
Abr. Brodersson dräpes och *Niclis Erengisslesson* får Saxholms slott (p. 212) . . . . 1409.
Värmland tyckes hafva kommit från Vestergöthland till Örebro (p. 150) . . . . 1430.
Rudskoga kyrka grundas (p. 205) . . . . 1431.
Engelbrechtsfejden, då Edholm och Agneholm förstöres (p. 171) . . . . 1433.

A. C.

och *Engelbrecht* får Värmland (p. 151) . . . . . . 1435.
Samma år bortbyttes Rottneros mot andra lägenheter till prestgård i Fryksdalen (p. 185).
Uppror mot *Karl Knutsson*, värmländingarne slagna och tre brända vid Skärmnäs (p. 165, 169, 172, 183) . 1438.
Saxholms slott förstöres (p. 213) . . . . 1439.
Värml. drottn. *Dorotheas* lifgeding (p. 151) . . . . 1444.
Efter mycken träta derom dog hon 1495 (p. 152).
Bohusläningar ströfva i Värmland (p. 175) . . . . 1450.
Lundby gifves till Varnhem för Ludra (Lurö) till Skara domkyrka (p. 198) vid pass . . . . 1460.
Biskopen i Skara utgifver bref om kalfskinnsskatten i Värmland (p. 156 not [4]) . . . . 1470.
Erkebiskop *Jacob Ulfsson* får Nordmarken i förläning (p. 151 not [2]) . . . . 1471.
Drottning *Christina* af Saxen får Värmland till lifgeding (p. 152) . . . . 1499.
men kom aldrig i besittning deraf.

Kungörelse.

Efter mitt förr gifna löfte hade denna afdelning redan bort vara i resp. subscribenters och allmänhetens händer, och äfven den följande; men nu får jag betyga min fägnad, att jag denna gång kan aflemna så mycket som detta i hopp, att det öfriga skall så mycket snarare följa, som åtminstone dagligen derpå arbetats, ehuru flera hinder göra, att det icke kan gå fortare på tryckeriet än som sker. Nästan ständiga arbeten för resp. Ostindiska Companiet, Landskanslierna i Venersborg, Halmstad och Venersborg utom otaliga flera hafva gjort mig nödsakad att vänta öfver förmodan och jag har ändå gjort det med ett slags nöje, emedan jag under all väntan alltid varit säker om läslig och med all den smak i stafningssättet utarbetad bok, som hittills kan förmodas i Sverige. Jag vill icke mer nämna till boktryckaren herr *Matth. Pet. Smitts* loford, som sjelf gjort sig möda att sätta hvarenda bokstaf allt hitintill, ehuru ofta nog plågad af sjukdom, och oaktadt all hjelp han borde förmoda både af egna och från Stockholm förskrifna gesäller.

Sedan jag icke ännu till någon betydlig myckenhet utlemnat första afhandlingen, hade jag ernat omtrycka titelbladsarket, emedan jag försport, att någon skall hafva funnit sig stött öfver en min utlåtelse i företalet.

Men när jag nogare besinnar, finner jag icke nödigt att göra mig en så onödig kostnad; ty först och främst kan jag heligt bedyra, att jag ej vet flera än 2:ne vederbörande, som jag hufvudsakligen menat (känna sig flera, är det något, som jag icke kan hjelpa) och för öfrigt har mitt arbete vunnit den ynnest hos större delen af mina resp. herrar landsmän, att jag finner mig i ingen del dertill förskyld, och detta skall göra, att jag än dubbelt skall bemöda mig göra det återstående, såsom det mest intressanta, så smakligt, som står i min makt.

En viss herre har isynnerhet redan visat det välbehag för mitt arbete, att jag af honom njutit den hjelp och godhet, som jag aldrig nog lär kunna erkänna och vörda. Om han hos samtida, rättsinniga landsmän billigt eger hög aktning, så är jag

ock öfvertygad, att de efterkommande skola sätta värde på hans stoft.

Som jag redan i företalet nämt, kommer det *senare bandet* att med första börjas på Carlstads tryckeri, och det öfriga af lutherska tidehvarfvet fortsättes under samma tid i Göteborg. Efter allt utseende (sjukdom och dödsfall kan ingen afböja) måste det senare vara färdigt till Jul och det förre till nästa Fasting. Det skall ingen fägna mer än mig (som en gång slipper en möda, hvilken kanske varit större, än mången tror), om jag ock dervid skulle vinna intet det ringaste utom förnuftiga läsares ynnest och bifall. Men skulle ock de gå förlorade, så anser jag mig icke mer lycklig än den, som mister både fisk och krok.

Christinehamn den 11 Juni 1774.

E. F.

Beskrifning

öfver

Värmland.

Tredje afdelningen:

innehåller

Lutherska Tiden.

Författad

af

ERIK FERNOW.

Till

Konungens

Troman,

Biskopen

i

Värmland.

Högvördige Herr Doctor och Biskop!

Jag skref om hedniskt våld och påfviskt raseri,
Der enfald rådde först, men dumhet se'n fick styra.
I skrock och andligt nit begynna folken yra,
Se'n munken roffat dem ur afguds barbari.
Dock vördas från den tid än våra äldsta fäder;
Att vi ha bättre ljus, blir det, som mera gläder.

Kung Gustaf stiger fram med tappra hjeltesteg
Och lossar fosterland utur tyrannens händer;
Men än till större pris han icke återvänder,
Förr'n munken drefs härut, och påfven gnall och teg.
Med Guds och Luthers hjelp läs hvarje svensker menska
För radband och missal Guds ord på renan svenska.

Men Jageloners smek och Jesuiters list
Vill qväfva detta verk än i sin späda linda,
Och romersk liturgi vid svenska Bibeln binda,
Att näpplig Stångebro gjort slut på blodig tvist,
Om Gustafs store son ej vårdat liten kyrka,
Att Värmland oförkränkt får Gud och himlen dyrka.

De storverk målas här med små och matta drag:
Att teckna stormäns lof kan ej bli småfolks höfva;
Dock har jag ej mitt nit i tanken velat söfva

I hopp, att ock min bok blir nyttig i sitt slag,
Om hon får gunstigt hägn af den, som moget hägnar
Guds kyrka i vårt stift och hela landet fägnar.

Herr biskop! tag då den med vanlig ynnest an.
Hvem hellre skulle jag mitt ringa offer bära
Än den, som nu står främst i spetsen för vår lära?
Jag är mig skyldig hel, men gifver hvad jag kan,
Den som har egen hjelp ell' muntran utaf flera,
Han gör väl bättre verk, den ger väl också mera.

Högvördige Herr Doctorns och Biskopens

Allerödmjukaste tjenare,

Erik Fernow.

Till

Högvälborna fru Öfverstinnan

Linroth till **Säby**,

född

friherrinna

Brigita Maria Åkerhjelm.

Nådigaste fru friherrinna!

Att sjunga allt det lof, som Eders Nåd förtjente
Behöfdes, att jag röst af *skaldaspiller* länte,
Så skull' en *ärestod* utsira dessa blad,
  Som något kunde svara
  Mot Eder Nåd så rara
Och göra skalden glad.

Men som min skaldmö bor ibland de hesa svaner
Och qväda höga ting, har sällan varit vaner,
Så bäfvar hon sig ge på detta djupet ut.
  Fast Er ur stoftet vörda,
  Blir hennes ljufsta börda,
Tills hon ser sjelf sitt slut.

Dock om hon sjungit förr och hunnit nåde hinna,
Fast oförmåga nog hon alltid kunnat finna,

Så vågar hon ock nu sig ödmjukt kasta ner.
　　Ers *Nåd* har förr täckts höra,
　　Hvad svagt hon kunnat göra:
Här kommer hon med mer.

Men tag dock nådigt an, att jag här dristar bära
För Edra fötter fram ett verk, hvars högsta ära
Blir, om med vanlig nåd och ynnest det tags opp.
　　När jag kan mer ej göra,
　　Skall Värmland evigt föra
Ert namn till stjernors lopp.

Eders höga Nådes

Allerödmjukaste tjenare,

Erik Fernow.

Till
Välborna fru Kammarherrinnan
Linroth till **Gustafsvik,**
född
Sara Maria Stedt.

Nådiga fru!

Så vidt jag har äran känna *Eders Nåds* höga tänkesätt, misslynnar *hon* aldrig, att jag här vågar nämna *dess* ädla namn, så att jag i den delen knappt behöfver bedja om nåd och tillgift; men väl vet jag, *Eders Nåd* mera tycker illa vara, att jag derjemte understår mig med få ord omröra *hennes* förtjenster. Dock *Eders nåd!* Dygden är alltid sin ära värd och behåller likafullt sin glans, änskönt hon någon gång skulle nödgas oförmodadt och emot sin vilja rodna för eget beröm.

Eders Nåd vet bättre, än jag kan säga, det fattigdomen har gerna en förtretlig följeslagare med sig, som kallas *förakt.* Eger han derjemte så många slags meriter, att han aktas dess värdig, så infinna sig *förtal*, *förtryck* och kanske *förföljelse* ända af sjelfva pöbeln. Den förstnämda har alltid gerna varit på min lott; huruvida han haft de öfriga i sitt sällskap, anstår icke mig att säga. Gerna ville jag utplåna en så svart teckning ur värmländingarnes historia.

Men allraminst har sådant hos *Eders Nåd* händt hvarken mig eller någon annan. Knappt hade jag träffat den oförmodade lyckan att en eller annan gång snart okänd få i djup ödmjukhet göra min uppvaktning, förrän *Eders Nåd* allan min bön förutan nådigt uppdrog mig till vidare bättre egen utkomst och denna bokens fullbordan allt fritt i *sitt eget* förnäma *hus*, föga annorlunda än eget barn.

Sådan nåd, sådant bemötande är med mitt vetande sällsynt och denna godhet har jag så ofta oförskyldt haft äran nyttja. Min tacksamhet och min vördnad! Hvad kunna de i det ringaste svara häremot? Men jag smickrar mig med hopp, att *Eders Nåd* känner mitt hjerta, som menar bättre än förmågan sträcker sig.

Nu skall denna ringa bok tillika med *Gustafsvik* vara hos all efterverld ojäfaktiga vittnen till såväl den höga nåd, detta godsets nuvarande förnäma egarinna sjelf eger hos både konungar och förstar som ock den nåd och ofta barmhertighet, *hon* låtit tusende gånger både högre och lägre nödlidande vederfaras, utan att den ena handen vetat hvad den andra gjort.

För min ringa person har jag äran bönfalla om fortsättning af vanlig nåd och ynnest och anropar den högste, att han värdes än länge vid helsa och krafter uppehålla *Eders Nåd*, så får jag göra mig ett gladt hopp, att om min lifstid varar än länge, med djupaste vördnad få framlefva

Eders Nåds

Allerödmjukaste tjenare,

Erik Fernow.

Till

Kongl. Maj:ts Troman, Lagman och nuvarande Riksdagsfullmäktig

för

Carlstad och **Christinehamn,**

Herr Reinhold Antonsson.

Högädle Herre!

Hvad vittert, ädelt, stort, som kan hos andra finnas,
Skall jag i en person hos *Er*, Herr Lagman! minnas,
Och all vår efterverld skall af mig hafva sport,
Hvad jag hos *Er* bör vörda:
I lindrat har min börda,
Som andra aldrig gjort.

Jag går å främmand' ort i mörker och i pina,
I hopp att Värmland ock en gång i ljus skall skina;
Men hur skall den ge sken, som sjelf i skuggan står?
Strax himlen *Eder* sänder,
Som räcker milda händer,
Att jag nytt lif ock får.

Jag mins de mulna dar med ängslan och med fägnad,
Då *Eder* gunst och tröst och råd och hjelp och hägnad
Snart verkade, att jag fick åter mod.
Min penna och min tunga
Sku' derför evigt sjunga,
Att *I* mot mig var god.

En kan ej göra allt, men *I* har gjort mig mycke':
Fler vänner hafva här ock vist ett mästerstycke,
Att ändtlig halfgjordt verk får läggas helt för dag.
        Det borde bättre vara
        Att mot *Er* ynnest svara
Men nöd har ingen lag.

Högädle Herr Lagmannens

Allerödmjukaste tjenare,

Erik Fernow.

Högädle, ädle, högaktade, äreborna och välförståndiga herrar och män af de lofl. bergs- och grufve-societeterna i Filipstads bergslag!

Brukspatroner m. m.

Herr *Daniel Vetterling*, Löjtnant.
» *Johan Eberh. Geijer*, Direktör.
» *Christoffer Myhrman.*
» *Johan Vahlund.*
» *Johan Berggren.*
» *Erik Öhnqvist.*
» *Anders Svensson.*
» *Sven Jernberg.*
» *C. J. Fägervall.*
» *Carl Johan Sjöstedt*, Gruffogde.
» *Carl G. Bergenhem*, »
» *Johan Yngström*, »
» *Olof Petrén*, Bokhållare.
» *Jonas Petrén*, Inspektor.
» *Anders Sundström*, »
» *Lucas Lind*, »

Bruksidkare och Bergsmän.

Asphytta: Herr *Anders Levin.*
» *Sven Strokjerk.*
Göran Jonsson.
Sven Petersson.
Åskagen: *Erik Ersson*, Nämndeman.
Brattfors: Herr *Magnus Brattström.*
Damhytta: *Nils Olsson.*
Olof Olofsson på Skogen.
Fogdhytta: *Erik Olofsson.*
Jean Ersson.
Forshytta: *Håkan Jonsson*, Nämndemen.
Jonas Jonsson.

Grundsjön: *Nils Hindersson.*
Jan Larsson, Kyrkovärd.
Gåsborn: *Olof Månsson,* Nämndeman.
Herr *Olof Noräus.*
Magnus Paulsson.
Jean Larsson.
Nils Henriksson i Åserna.
Haborshytta: *Jon Olofsson,* Nämndeman.
Clemet Bruse, Sexman.
Herrhult: Herr *Nils Ekström.*
Horsjön: *Hans Andersson,* Domare.
Jon Andersson, Nämndeman.
Långbanshytta: Herr *Olof Bruse.*
» *Erik Bornander.*
Olof Sonesson.
Nils Carlstedt.
Långbansände: *Pehr Larsson,* Sexman.
Nordmarkshytta: Herr *Arvid Hasselblad.*
» *Jean Landberg.*
» *Mats Nordell.*
» *Nils Landberg.*
Paradishytta: *Nils Jönsson* i Notberg.
Nyhytta: Herr *Olof Ekström.*
Saxå: *Olof Jonsson,* Sexman.
Skarphytta: Herr *Magnus Dahlberg.*
Svartå: *Nils Olsson Bollström.*
Herr *Olof Knöppel,* Bokhåll.
Stjelpet: *Jean Jeansson.*
Stöpsjön: Herr *Carl Magnus Jeansse.*
Torskebäck: *Nils Olsson,* Sexman.
Tranmossen: *Jean Nilsson,* Nämndeman.

Grufbrytare.

Nordmark: Herr *Elof Landberg.*
» *Nils Eriksson.*
Persberg: *Olof Ersson.*
Jean Ersson.
Anders Hansson.
Yngshytta: Herr *Adolf Lindberg.*
Mad. *Brita Lindberg.*
Pehr Andersson Hvass.
Sven Hansson.

Så ock

samtlige Bergslagens *Resp. ledamöter*

äfvensom

väläreväördiga, högvällärda herrar

Comministri:

Herr *Peter Landberg* i Nordmark.
» *Henrik Nordén* i Brattfors.
» *Pehr Edqvist* i. Gåsborn.

Mina gunstiga herrar, vänner och gynnare!

Om jag får lof att bruka den liknelsen, så hafven I, mina herrar och vänner, till stor del gjort med mig, som den *barmhertiga Samariten* gjorde med den mannen, som fallit i *röfvarehänder*, sedan både *prest* och *levit* gått honom med all höflighet förbi.

Förtycken icke, mina herrar, att jag nämner Samariten. Fast samaritanerna hos judarne voro hatade, emedan de icke hade lika religion och intresse, så voro de icke desto mindre ofta ett både hederligt och nyttigt folk.

Af 9 judar hade ingen vett att vända om att tacka, men en enda samarit kom strax.

Men nu till mitt ämne. Sedan herrar brukspatroner *Berggren* till *Saxån* och *Öhnqvist* till *Vassgårda* jemte herr gruffogden *Sjöstedt* vid *Persberg* fallit på den tanken att hjelpa i ljuset detta *lutherska tidehvarfvet* (efter att det så länge legat i mörker, att jag till slut ej visste uppfinna annan utväg än för sista gången och all sin tid låta det lysa på en eldbrasa), då hafven I alle samfäldt och likasom en man gjort, att jag nu får den äran och nöjet uppoffra *Eder* detta och med detsamma för hela verlden ådagalägga allas *Edert* ädelmod.

Sant är det, mina herrar och vänner, att I till större delen ären mina sockenboar och s. k. uppfödelsebarn; men likafullt är denna omständighet bland de rarare och skall tillika visa allt folk, att jag under flera års bortovaro i ingen måtto förlorat *Eder* kärlek och förtroende, såsom mången kunde inbilla sig, då förmodligen en högre försyn hade sin hand med vid sista prestval, än den många sig förestälde och jag sjelf till en del i början trodde.

I denna lilla bok, som nu ändtligen med min möda och Eder bekostnad kommer i allmänhetens händer, får en vett-

girig läsare någorlunda lära sig känna *Eder* magra bergslagsort, att den är icke så alldeles ogagnelig i samhället; och i framtiden kunde det vid tillfälle gagna nya tillträdande både *befallande* och *lydande* att på ett ställe få se och känna *edra previlegier* och rättigheter, som eljes så ofta får läras med både tidsspillan och skada.

Det är naturligt, att födelsebygden är kär, och den dag kan för mig aldrig dagas, då jag förgäter *Filipstad* och dess *bergslag*, änskönt jag måste tillstå, att det mesta härrör af den alla medfödda böjelsen och af inbillning. Eljes heter det väl: *Patria ubi bene . . . ubi pascor non ubi nascor . . . ubi notus non ubi natus eram*

Åtminstone har jag för min del orsak vörda mina närmaste landsmän, och jag vore icke värd, att denna bok skulle bära mitt namn så långt in för en grannsynt efterverld, som hon torde göra, om jag icke till någon slags erkänsla tillönskade *Eder* allt godt för *Edert* hederliga uppförande emot mig.

I *Fernebo berg och dalar* hafva mångas *edra fäder* trälat med liten utkomma nog ända så långt fram i verlden, att ock några kunna i rät linea räknas intill digerdöden. Men de hafva varit nöjda med sin lott. De hafva segrat. De hvila nu och hafva endast den uppgörelsen qvar, då det kommer an på besittningsrätt till de himmelska bergen. Gud gifve *Eder* mina *herrar*, *gynnare* och *vänner* med *Edra* käräkskliga *fruar*, *hustrur*, *barn* och *vårdnad* lycka till allt, hvad *I Eder* i *Edra* kall företagen, och låte *Edra efterkommande* everldligen besitta den lilla arfvejord, för hvilken *Edra* förfäder isynnerhet så mycket svettats. Jag förblifver med högaktning samt och synnerligen mina herrars, gynnares, vänners och gode mäns

ödmjuka tjenstskyldiga tjenare,

Erik Fernow.

Lutherska Tidehvarfvet

före

Hert. Carl Filips död.

Innehåll.

I. Om landets styrelse samt folkets tillstånd och beskaffenhet.

När *Gustaf I* steg upp på svenska thronen, var Värmland föga märkligt inom sig sjelf, än mindre kändt hos andra.

I en tid, då all vitterhet låg i träde, resor och umgängen voro sällsynta, munkdikter den väsentligaste kunskap, vidskepelser fasta religionsartiklar, kunde ej annat regera än blindhet och mörker hos ett folk, som, ställdt utom all undervisning af förnuftigare menniskor och all uppmuntran af högres exempel, till på köpet så lång tid blifvit hållet i ett politiskt ok antingen af inhemska plågare eller utländska fogdar.

Jag vet icke, om jag mycket felar, då jag tillskrifver ett slags enfaldighet hos folket, att de med uppräckta händer gjorde sammanskott af silfver och penningar ur kyrkorna åt *Gustaf*[1]) just i den tid, då de ännu icke voro någondera elden så nära, ännu voro ovissa om lycklig utgång för hans eljes rättmätiga vapen och det ännu icke heller kommit på deras lott att lida så mycket af *Christian Tyranns* personliga närvaro, att sådant kunde reta dem bland de första till hämd och resning.

Men det kan man visst kalla liten slughet, att allmogen med tårar beklagade, det *messan* blef sjungen på svenska, och *spådde sig deraf icke godt, att hon, som förr varit en helgedom, nu kunde såsom en gemen* (= allmän) *visa sjungas af pojkar, då de på sina slipor körde till skogs att hemta ved*[2]).

Det bör man dock till deras everldliga heder nämna, att fast de icke bidrogo eller hade tillfälle att hjelpa till att drifva tyrannen från thronen, ville de dock aldrig i någon del sätta sig emot kon. *Gustaf*, ehuru många fiender uppväckte emot honom afund och ilska i andra rikets delar.

---

[1]) Visnums kyrko*protocoll* 1523.

[2]) Prost *Hofsten* M. S.

När den falska *Sturen*, Daljunkaren kallad, tog i Värmland sin tillflykt 1527 [1]), blef han der ej bättre emottagen, än att han fann sig föranlåten der framfara med mord och brand samt plundring och strax derpå af fruktan för välförtjent hämd begifva sig in i Norge, oaktadt han skröt af, att värmländingarne varit hans faders, *Sten Sture,* trognaste och käraste undersåter. Icke finner man ringaste anledning att tro, det värmländingarne knorrade emot *Reductionen* 1527, ehuru man väl kan säga, att hälften af landets hemman om icke mer tilldömdes kronan.

För ingen del ville de deltaga i *vestgötharnes* sammangaddning mot kon. *Gustaf* 1529, ehuru de ansenligaste män i uppresningen, deras egen *lagman* och ortens förnämsta odalman, R. R. *Thure Jönsson Roos*, ej lär sparat mödan att uppegga dem dertill; och fastän de liksom emellan tvenne eldar å ena sidan hade trotsande *dalkarlar* och å den andra upproriska *vestgöthar*, sade de likväl icke emot, när en del *klockor* härifrån hemtades ur kyrktornen till rikets gälds betalning 1531 [2]).

Men deremot utgjorde de med all underdånig lydnad godvilligt sina skatter, och konungen gaf dem till erkänsla både heder, uppmuntran och belöning allmänt och enskildt. Han berömde allmogen i de bevekligaste ordasätt: "att de alltid visat sig trogna undersåtar, gått konungen med all lydno till handa och aldrig inblandat sig med sina grannar i några partier och uppror; hvilket Hans Maj:t med all kongl. nåd lofvade ihogkomma [3]).

Till bevis på denna stora konungs vårdnad om Värmland och dess innebyggare kan följande tjena att korteligen anföra:

Både till landtallmogens och bergslagens förmån gaf han 1532 *Lidköpings* borgerskap frihet att med egna skepp ega fri

---

[1]) Kyrkoherdarne *Lars* i *Tuna, Sten* i *Orsa* och *Olof* i *Malung* hjelpte honom med sitt anhang in i Värmland, men han framfor der med rån och öfvervåld och måste snart packa sig sin väg, hvarvid berättas, att man skjutit på honom från *Persby skans* i Dalby (herr direktör *Geijerstam);* men jag har i den tiden om denna skans ingen kunskap.

[2]) De som uttogo klockorna i Värmland voro lagmannen, *Torsten Brunsson af Forstena, fogden, Sven Kart,* och *landtprosten, mäster Jon.* Härifrån sändes klockorna till *Lödese.*

[3]) Brefvet är skrifvet i *Arboga* den 3 Jan. 1543.

seglation och köpslagan i Väszehärads, Ylmehärads och Vernam (Varnums) hamnar [1]).

När smör och spanmål, deras vanliga utskylder, år 1558 hade kommit i ett sådant vanpris, att utländingen ej ville gifva mycket öfver hälften af värdet, och det således blef en nödvändighet att antingen sälja sig till skada eller frakta sin skatt en lång väg till *Elfsborg*, gaf konungen dem af egen nådig vilja utan deras ringaste ansökan tillstånd att lösa kronans skatt med penningar, hemställande till deras eget godtfinnande, om de ville gifva 18 öre för ett pund smör och 4 mark för en tunna spanmål, hvarvid fogden anbefaldes att skickligen och fogligen med allmogen handla.

Högstbemälde konung lät icke heller enskilda personer sakna sin höga omvårdnad. När det en gång hände, att fogden af egensinnighet dref en bonde från sitt hemman *Berg* [2]), och satte en annan i stället, som gifvit fogden en oxe i mutor, gick det konungen så till sinnes, att han strax befalde fogden insätta den förra bonden på hemmanet, der han för ingenting kunde vita honom, jemte hotelse af allvarsam näpst, om något slikt skulle vidare spörjas [3]). En lika *resolution* fick *Aspe*-slägtens stamfader, *Jon Hansson*, om sitt hemman, *Bjurbäcken*, 1551.

Man skulle vid första påseendet undra, att denna stora konung icke var omtänkt att förse denna vidlyftiga landsort med någon ordentlig *köpstad;* men vigtigare bekymmer och angelägnare göromål hindrade honom väl härifrån. Utomdess var sådant ej så högt nödigt i en tid, då bergslagsrörelsen ej hunnit till någon höjd, sjelfva åkerbruket var fattigt på arbetare, våra tiders förnämsta behofver ännu till större delen voro obekanta, och landet inom sig sjelf egde nog victualier (matvaror) och spanmål att aflåta till utländska orter [4]).

Det är väl icke utan, att k. *Gustaf* flera gånger eftersåg

---

[1]) Kon. *Gustafs* previl. för Lidköping. *Leckö die Blasii* 1532.

[2]) I Värmland äro så många hemman med detta namn, att jag ej vet, hvar detta *Berg* ligger.

[3]) Dessa båda bref har jag *in originali* fått af herr kyrkoh. *Elfsten* och finnas de i *Arch. Wermel.*

[4]) Se *konungens* bref till *Olof Stake* 1558. Af denna omständighet kunde blifva en vidlyftig *dispyt antingen städer mera gagnat eller skadat Värmland.*

eller lät efterse tillståndet i Värmland, men isynnerhet hafva två *verldsliga* och en *andlig räfst* blifvit bekanta. Om den andliga få vi framdeles tala.

De andra skedde 1523 och 1558 om sommaren. Då förrättades *jordransakningar*, *klagomål* afgjordes, *förordningar* stiftades till landets allmänna och enskilda fromma.

Den förra var hufvudsakligen en *vapensyn*, der *friborna* och *frälsemän* skulle infinna sig med häst och harnesk, om de ville njuta förfäders friheter till godo [1]) Den förrättades egentligen af lagmannen, *Nils Olsson Vinge*, och *fogden*, som dock förmodligen haft någon krigsöfverste med sig.

Den senare var en *konungsräfst*, efter hvilken finnas ännu många domar och resolutioner. Den förrättades af R. R. *Svante Sture* till *Vestervik*, *Olof Persson* till *Kåhltorp*, *Mats Kagg* till *Bronäs* och *Hans Torstensson* till *Lunda*.

Till *rikets krigsmakt* voro nu *bönderna* sjelfskrifna soldater. *Adeln* och de förmögnare bönderna gjorde rusttjenst emot vissa friheter för sina hemman, som dock försvunno, så snart man ej kunde hålla häst, och *presterna* underhöllo på sina gårdar *borgelägsknektar*, som varade under hela k. *Gustafs* tid.

Till *landets hushållning* bidrog k. *Gustaf* allt, hvad han förmådde på en så aflägsen ort, inom hvars gränser man icke med visshet kan säga, om han sjelf mer än en gång varit. Han förnyade *bergslagens previlegier* 1527 och försåg dem med skickliga män både till undervisning och uppmuntran. På jordransakningarne lät han utom allt annat *utsyna strömmar till vattenverk* äfven utom *bergslagen* [2]). *Fruktträd* tog han ock i hägn, fast han dermed lär så mycket mindre uträttat, som 74 år efter hans död ännu fans knappt mer än en trädgård af värde i hela landet [3]).

Handel och rörelse voro på visst sätt mer betydliga i Värmland i denna konungs, än den stundom varit i vår tid. Åtminstone var ingen så allmän klagan öfver hunger och allt elände, som den förer med sig. Detta bevisar jag icke allenast

---

[1]) Sådana voro adelns besvär i den tiden, och andra *säterier* funnos icke, än de som höllo häst och karl. Deraf har kommit, att så många gårdar åter blifvit *krono*, sedan barnen antingen blifvit fattigare än föräldrarne, eller ock ej frågat efter att lysa i *frälse*.

[2]) E. g. *Skogaelfven* i Visnum (se dess dombok 1685).

[3] *Vismenii Encom. Wermel.* 1637.

af konungens bref till innevånarne i Dahl och Värmland 1555[1]), deri de anbefallas "att icke sälja hästar, oxar eller fetalier ur riket till främmande land, utan hellre hjelpa dem i Upland och Finland, efter de nu derpå ledo stor nöd", utan ock af det redan (sid. 249 not [4]) nämda konungens bref till *Olof Stake* 1558, hvari konungen beklagar, att allmogen fick för litet för smör och spanmål af utländingen. Sådan klagan har ingen behöft föra i vår tid; men tvertom har utländingen med ränta tagit sitt igen. Jag kan ännu lägga härtill, att i denna tid hände, det *Vadsbo* och *Valla* och kanske flera härader i Vestergöthland stundom köpte spanmål i Värmland [2]); utom hvilkas biträde våra landtmän i senare tider ofta fått svälta värre än som skett.

Dessutom finnes, att värmländingarne denna tid haft afsättning på utrikes orter med andra varor, isynnerhet präktiga och rara skinn, såsom *loar*, *svarta räfvar* och *svarta mårdar*, dem dock konungen 1551 genom bref till ståth. R. R. *Gust. Stenbock* nödgades till utförsel förbjuda [3]). *Elgar* var lofligt att fälla, och att de denna tid funnits till myckenhet, derom vittna många ännu till våra dagar synliga elggropar.

Hemmanen hade nu mest blifvit *krono*. Med häst och ryttare kunde man göra dem till *frälse*, men det gick mycket ojemnt till. Emellertid voro i denna konungs tid icke så många, som de sedan blifvit, och ehuru då i allmänhet vida större än nu, voro dock dess åboar få, hvilka dock alla mådde väl. Då kunde 2, 3, 4 till 5 sitta behållna, der sedan sig inträngt 10, 20 ja 30 mest uslingar, af hvilka ofta ingen kan hjelpa annan, när fogde eller länsman kommer med restlängd [4]).

Oaktadt allt detta låg ändå Värmland ännu både andligt och verldsligt *i sitt ämne och sin linda;* men hvad den store

---

[1]) Gripsholm den 11 Juni. Jag eger *originalet* äfven af herr kyrkoh. *Elfsten.*

[2]) Kyrkoh. *Gyllenii* grafskrift öfver superint. *Sven Elfdalius* 1647 *original.*

[3]) Den 7 Mars af Gripsholm. Samma dag afgick ock konungens bref till *Har. Lake* och *Söffrin Småsvänn,* att ej tillstädja borgare bortköpa de bästa skinnvaror i Värmland (*v. Stjernm.* Riksd. beslut)

[4]) Jag får framdeles nämna, huruvida hemmansklyfningar varit Värmland skadliga eller icke; men att de i kon. *Gustafs* tid äfven varit vanliga i Värmland och icke alltid till bästa gagn, synes af konungens allmänna *placat* den 19 April 1555 *om allmogens fattigdom och hemmansklyfning* (l. c.).

konung *Gustaf* i sin lifstid icke hann att uträtta till dess *uppodling* och *tillväxt*, dertill hade försynen utsett *hans yngsta, men likväl största son*, prins *Carl* [1]).

Det blifver ingen vidare tvist ibland de lärda, att ju k. *Gustaf* med alla sina stora egenskaper begick ett *stats*fel, då han delade riket mellan sina söner. Åtminstone är det en känd sanning, att deraf tillväxte flera oredor, som på många år ej stodo att bota. Men om jag enskildt får tala för Värmland, vågar jag påstå, att den landsändan sent eller aldrig blifvit hvad den är och sällan gjort riket den båtnad, som sedan skett och ännu sker, om konungen vid arfsdelningen icke anstaltat som skedde.

Han upprättade ett *testamente.* det ständerna biföllo och samtyckte den 1 juli 1560. I anledning deraf skulle äldsta sonen, *Erik*, blifva konung; *Johan* fick Finland; *Magnus* Östergöthland, Dahl, Vassbo och Valla härader och *Carl* Södermanland, Nerike och *Värmland* till *hertigdöme*, "att nyttja och bruka på samma sätt som konungen på kronans vägnar dem sjelf innehaft till alla deras underliggande land, folk, frälse och ofrälse, andliga och verldsliga, med all slags uppbörd, skatter, afrader, räntor, tull, sakören, så ock alla konungens och kronans tillhörigheter till lands och sjös, fisken och vattenverk, skogar och marker, funna och ofunna bergverk [2])".

* * *

Konung *Gustaf* lemnade strax derpå genom döden den jordiska kronan den 29 Sept. 1560 och prins *Carl* borde tillträda sitt *hertigdöme;* men han var ej då mer än 10 år gammal, och den *kongl. regeringen* antog sig dess styrelse till hans mognare ålder, fast han snart var den sjelf bättre vuxen.

Emellertid gaf k. *Erik* XIV den 7 Febr. 1561 Värmlands presterskap förskoning för de *borgelägsknektar*, som de varit vana att hålla på sina gårdar, men voro dem till stor tunga och besvär vid deras embeten; och deremot skulle presterna årligen vid *Olofsmessan* aflemna i *köping* 30 oxar [3]).

---

[1]) *Peringsköld.*

[2]) *v. Stjernmans* Riksd. och möt. beslut.

[3]) *Original*-brefvet fins i Kihls moderkyrka; afskrift i *Arch. Wermel.*

Bemälda konung hade ock föresatt sig att förbättra *landskapsvapnen* i riket 1568 och gaf då Värmland *en blå örn i hvitt fält.* Men som vapnets beskaffenhet ej vidare nämnes, kan väl hända, att hert. *Carl* sedermera ändrat det sålunda, att *örnen* blifvit satt med *utspända klor och vingar i gyldene fält.* Detta är det hufvudsakligaste, som man vet kon. *Erik* XIV hafva gjort för Värmland, under det hert. *Carl* fick tillväxa både till kropp och själ.

* * *

Det blefve ingen möjlighet att här uppräkna allt, hvarigenom denna stora hertigen, och till slut konungen, från första anträdet till regeringen och till sin död gjort Värmland sällt och lyckligt, och sig sjelf der äfven odödlig. Det får blifva nog att nämna något deraf.

Såsom hert. *Carls* håg mest lekte på det, som sist står anfördt i hans faders *testamente: funna och ofunna bergverk*, så är ock troligt, att han bland det första vändt sin uppmärksamhet på det då namnkunniga *Värmlandsberg* eller Fernebo bergslag, der han ock strax på en behaglig ort utsåg *Kroppa* sig till ordentlig boningsplats. Och som hans vägar hit från Örebro lågo öfver *Bodaskogen* på gränsen emellan Värmland och Nerike, och han såg densamma genomskuren af många vackra vattendrag, är ej mindre troligt, att han strax började göra den tjenlig till annat än vilddjurs tillhåll, hvarför han ock efter sitt eget namn kallade den *Carlskoga*, dit han efter hand förskaffade folk från alla orter, äfven *valloner* och *finnar.*

Strax efter sitt anträde till Värmlands styrelse anlade han äfven Bro gård i Varnum sig till hertigsäte antingen af behag till orten eller ock att kunna stundom vara så mycket närmare till hands att efterse om allt gick rätt och skickligen till i handel och vandel med vestgöthar och bergsmän; äfven har han vid samma tid antingen anlagt eller anslagit *Säby* och *Nynäs* i Visnum till sina hertigsäten.

Derpå anlade han 1584 en stad på Tingvalla ö i Kihls härad, den han efter sig sjelf nämde *Carlstad*, sedan han antingen förut eller vid samma tid låtit der för sig sjelf uppbygga en gård under namn af *Carlsborg;* och icke långt der-

efter hade han fått sina *Carlskogar* i det stånd, att han kunde inrätta dem till ett eget gäll 1594 och ditsätta egen kyrkoherde [1]).

Redan år 1593 gaf han 30 hemman tillstånd att bygga sig egen kyrka och skilja sig från Fernebo, Veshärad och Ullerud, dit de förut legat, hvilka ock hade hunnit inom kort till den stadga, att han 1608 såsom konung kunde göra deras socken till ett fullständigt pastorat under namn af *Nyed*.

Det sista, som denna herren gjorde för Värmland var, att han några månader före sin död 1611 grundade Filipstad. Han kände för mycket landet att icke i dåvarande omständigheter inse så mycken nytta vid stadens anläggning, som missbruk sedan gjorde, att drottning *Christina den yngre* [2]) och kon. *Carl XI* fingo höra oändliga klagomål öfver den fläcken. Förmodligen hade ock denna konung lagt någon grund till *Silleruds pastorat*, fast jag ej funnit, att någon skrifvit derom, förrän 3 år efter hans död, af hans enkedrottning *Christina af Hollstein*.

Denna berömliga drottning egde mannautseende och karlaförstånd. Då hennes äldre son, *Gustaf Adolf*, blef konung, tillföll hertigdömet den yngre sonen, *Carl Filip*, som vid 10 års ålder behöfde ett förnuftigt förmynderskap, och det fattades ej hos drottningen.

Nyköping var väl hennes hufvudsäte, men så var knappt något år, som hon icke äfven besökte Värmland, der hon utgaf åtskilliga stadgar till både allmänt och enskildt gagn och hvilka vi på sina ställen få anföra; äfvensom hon ock bekräftade *Silleruds gäll* 1614, gaf tillstånd att bygga *Boda* kyrka 1616 och stiftade hela *Brunskogs pastorat* 1621 kort före hennes son, hertigen, just vid ingående myndiga år bjöd all verlden farväl.

Emellertid hade både hertig *Carl* och hans efterlemnade gemål under förmynderskapet i sin frånvaro styrt landet genom ståthållare och fogdar, hvilkas namn förekomma längre fram;

---

[1]) Han skall dock redan 1586 der hafva lagt grund till en församling (*annot.* i Carlskoga *kyrkobok*).

[2]) När vi hädanefter komma att nämna drottn. *Christina*, bör man väl göra skilnad emellan denna *yngre*, som regerade efter sin fader, kon. *Gustaf Adolf*, och hennes farmor, drottn. *Christina af Hollstein, Carl IX* gemål.

men kon. *Gustaf* hade lagt Värmland under ett *general-gouvernement* med Vestergöthland.

* * *

De *adliga* eller *frälse slägter*, hvarmed landet prunkade, när kon. *Gustaf I* antog sig Sveriges styrelse, hafva vi nämt förut (sid. 154); de voro:

Bagge,	Kaja,	Sparre,
Bratt,	Kart,	Sture,
Hake,	Lange,	Stuth,
Hatt,	Rahm,	Swan,
Hjärne,	Soop,	Vinge.

Af dessa gingo nu en del alldeles ut eller i ofrälse [1]), men så kommo dessa nya i stället:

Ankar,	Posse,	Smoländing,
Arp,	Ribbing,	Sturk,
Gyllengrip,	Roos,	Swan,
Gyllenstjerna,	Rosenbjelke,	Svenske,
Gyllenstråle,	Rosenhane,	Uggla [2]).
Lake,	Sjöblad,	

[1]) Så mycket mig veterligt är, gingo *Hatt, Sture, Stuth, Svan* och *Vinge* alldeles ut. *Bagge, Bratt, Soop* och *Sparre* blefvo *introducerade* med de första på Riddarhuset i nästa tidehvarf, men de öfriga lära då hafva gått i ofrälse stånd, fast de ännu äro till. *Jöns Eriksson Hake* från Prestbohl i Vermskog (sid. 180) gaf sig till borgare i Filipstad vid dess första grundläggning 1611. Vid dess ruinering omkring 1714 byttes genom en viss händelse namnet till Fernström och sedan till Fernow. *Måns Jenisson Hjernes* son (sid. 182 not [2]) blef af kon. *Johan* dömd ur frälset, emedan han ej kunde hålla häst, fast den ätten gått dit igen. *Kajor* hafva utgått vid början af detta sekel. *Kart* är ännu till. Af *Langer* stannade en kon. *Gustaf Adolfs* krigscommissarie i Schlesien och äro hans ätteläggar nu boktryckare och bokbindare i Stockholm och Göteborg; det ser ock ej olikt ut, att adliga ätten *von Lange* härstammar från denna slägt. Af *Rahmerna* skref sig *Salomon i Strand* bland bönderna vid riksdagen i Strängnäs 1529 tillika med sin måg, *Inge Knutsson;* men vid samma tid voro flera af slägten gifta i adligt stånd; slutligen blef det en prestslägt i *Kölen,* som längesedan gått ut.

[2]) *Ankar* till *Agnhammar, Arp* till *Nynäs, Gyllengrip* till *Uggleboda, Gyllenstjerna* till *Årås, Gyllenstråle* till *Hammar, Lake* till . . . ., *Posse* till *Sjögeräs, Ribbing* till *Säby* och *Krokstad, Roos* till *Aspberg, Seffle, Rud* och *Bråte, Rosenbjelke* till *Östbro, Rosenhane* till *Nynäs, Sjöblad* till *Gårstad, Smoländing* till *Gammalgården, Sturk* till *Lång, Svan* till *Hammar, Svenske* till *Östbro, Uggla* till *Aversta.* Dessa slägter får jag

All handtering och *rörelse* fick under hert. *Carl* liksom nytt lif både i bergslagen och på landsbygden. Omkring hans tid blefvo åtskilliga *stångjernshamrar* anlagda öfver allt i landet [1]) enligt riksdagsbeslut i *Norrköping* 1604 [2]). "Emedan *åkerbruket* tog en ganska stor skada deraf, att bönderna nu mer än förr nödgades skjutsa resande herrskaper genom landet", så förbjöd hertigen 1581 all skjutsning emellan Påsk och Ericsmessa, "emedan landets kalla *climat* i en tid, då skogarne ej till någon del voro afbrukade, gjorde, att man sent om våren kom att så och sålunda stod i fara att af frostnätter och hösten blifva blottstäld för missväxt och hungersnöd"; vidare pålade Herren 1582 "hvar bonde att om hösten så en tunna svedjeråg [3]) och emedan landet egde större utrymme än innevånare, gaf han äfven vid samma tid frihet på 6 års tid för alla utlagor till dem, som här upptogo ödemarker, hvarefter de orubbade skulle få besitta sina egendomar everldligen emot skatt" [4]).

Inga nya *marknadsplatser* utom de (sid. 155) uppräknade anlades i detta tidehvarf mer än 2:ne oxmarknader i Filipstad: *stora oxhelgen* den 1 Sept. och *lilla oxhelgen* 8 dagar förut; men deremot försvinner numera marknaden på Brattforsheden.

Skjutsinrättningen till de resandes beqvämlighet blef nu ställd på bättre fötter, än den förut varit, fast man kan utan mycken möda föreställa sig, att det gick trögt och långsamt till.

På Arboga herremöte 1561 blefvo *Taverner* eller gästgifverier pålysta på alla vägar och att hvar man skulle gifva penningar för fordon och förtäring; och året derpå på riksdagen

---

vidare beskrifva vid sina gårdar. Utomdess voro nu märkliga: frälsegårdarne *Alqvittern, Berg, Bergja, Bofors, Brosäter, Forsvik, Höglunda, Sätra, Sem, Vestervik* m. m.

[1]) De äldsta äro: *Asphytta, Åsjöhytta, Bjurbäck, Borgvik, Damhytta, Gammalkroppa, Hennickehammar, Herrhult, Kroppa kronobruk* eller *Storfors Nyhytta, Spjutbäck, Stöpsjö* och *Torskebäck.*

[2]) Förnämsta orsaken var, att utländingen klagade öfver underslef med *Osmundsfaten,* i hvilka han ofta fann sten blandad. Jag erinrar mig eljes, att jag läst om *stångjern* redan i kon. *Eriks* tid — i sal. prostens i Skinnskatteberg, *M. L. Böök, diss. de ferro in Svecia Malleato;* men jag har ingen kunskap derom i Värmland.

[3]) Jag har på flera ställen förr nämt om *rågsäde,* men är ännu lika klok och har knappt funnit den hos oss nämd förrän 1520, då den såldes på *Värmlandsberg* för 12 öre tunnan.

[4]) Det är icke utan, att försök varit gjorda häremot, när någon *Naboths* viugård lyst en *Achab* i ögonen, men denna förordning har merendels friat åboarne.

i Stockholm beslöts, "att hvarje skattebonde skulle gifva 2 m:k örtig; frälsebonden 1 m:k och torpare half mark för att slippa olaga gästning och skjuts". Detta skulle sträcka sig öfver hela riket och sålunda äfven hit.

Sådan inrättning gjorde kon. *Erik*. Sedan *Johan III* blifvit konung och trodde sig tillika ega högsta ordet i Värmland, utgaf han den 22 Febr. 1569 en förordning *om gästgifveriers vidmakthållande vid allmänna vägar*, och som förmodligen frälsebönderna icke funnit sig vid att lyda under den lagen, utan undandrogo sig både att skjutsa och utgöra gärder med flera allmänna pålagor, så stadgades öfver förstendömet den 27 April 1570, att de nu ej skulle vara derifrån mer fritagna än kronobönderna.

Detta förnyade hertigen 1572 den 7 Maj genom en stadga, hvaruti äfven utsattes taxa, hvarefter alla resande, hans eget hoffolk undantagna, borde godtgöra för skjuts och förplägning; för en häst borde betalas 1½ öre milen och 3 öre för en måltid mat.

Gästgifveriordningen förnyades åter 1581, då förbjöds all fri gästning i landet och att inga resande, så mycket som dittills skett, skulle lägga sig in på ståndspersoner och prestgårdar. Detta lär hafva stått åtminstone till konung *Gustaf Adolfs* tid.

Landsvägarne voro nu föga bättre än i förra tidehvarfvet. När hertig *Carl* om vintertid kom med sin hofstat, var ingen väg obanad öfver mossar och myrar, ed och sjöar; men om sommaren höll både han och hans furstinnor mödan ospard att sitta till häst.

Icke dess mindre tänkte man dock stundom på vägarnes förbättring. R. R. *Bengt Gabrielsson* (*Oxenstjerna*) gaf 1583 den 3 Sept., sedan hertigen rest ut till Heidelberg på sin systerdotters, *Anna* af Ostfriesland, bröllop med hans svärfader, befallning till ståthållaren *Arp*, att han skulle foga anstalt, att vägarne voro väl röjda och broarne upplagade till herrskapets hemkomst. Men det drog ändå ut snart 100 år, innan kärror kunde i allmänhet begagnas i slätaste delen af landet.

II. Om reformationen och gudstjensten.

Vi hafva i förra tidehvarfvet sett, i hvilket tjockt och uselt mörker våra förfäder lefvat, isynnerhet på religionens vägnar. K. *Gustaf I* gaf väl på riksdagen i Vesterås 1527 påfviska läran den sista stöten och Värmland fick såväl som hela riket åtminstone anledning hoppas en klarare och sällare framtid; men saken var icke så lätt hulpen.

Konungen hade knappt annat än dumma, inbilska och egennyttiga munkar att göra början med emot en enfaldig och okunnig menighet, som borde öfvertalas med vett och lämpa.

Det beröm böra k. *Gustafs* samtida värmländingar både högre och lägre hafva, att de aldrig uppsåtligen satte sig emot någon hans författning att dämpa det påfviska väldet. Att de "bådo Gud trösta sig, då de nu voro så olyckliga att få höra messan sjungas på modersmålet och att en sådan latinsk helgedom icke kunde annat än komma i förakt på svenska," detta var icke annat än enfaldighet, som antingen kom ur deras ohyfsade, korta begrepp eller af munkars ingifvelser.

Landtprosten, mäster *Jon*, var efter alla omständigheter en af de hederligare lutherska prester, som någon tid varit i Värmland, och jag kan ej annat än förtryta, det efterverlden fått om honom så liten underrättelse, att man endast måste gissa till, det han varit kyrkoherden, *Jon Kråka*, i Holmedal.

Han egde det förtroende hos sina embetsbröder, att han på deras vägnar bevistade Vesterås riksdag 1527 och vann der tillika den nåd hos konungen, att han blef utsedd tillika med lagmannen och fogden att uttaga klockorna i Värmland, hvilket aflopp utan sådant buller som på andra orter i riket.

Det är icke utan, det han sedan sökte så mycket som möjligt fullgöra konungens vilja vid *reformationsverket;* men som han i början var nästan ensam, så är det mest troligt, att alltsammans i förstone hufvudsakligen bestod deri, att presterna fingo gifta sig, att bönderna oftare fingo höra predikas, så godt det ock kunde ske, och att messan till deras harm sjöngs på svenska.

När man vet, hvilket öfverflöd här var på munkar, och lägger dertill nyare tiders exempel, så skulle man undra, att icke prester hellre sökte påtruga sig församlingarne, än försam-

lingarne skulle behöfva söka dem; om man ej kunde göra dem den billighet och till deras undskyllan förmoda, att de kände sin egen svaghet i att kanske läsa svenska rent innantill, sedan de nu mera voro förbjudna att hårdraga sina munklegender på latin.

Kon. *Gustaf* fann nödigt att låta anställa en generalvisitation öfver hela riket, och det synes ej olikt, att den tog sin början i Värmland [1]), der konungen förmodligen såg och trodde, att den bäst behöfdes. *Georg Norman* och biskop *Henrik* i Vesterås [2]) reste hit om våren 1540 och funno här mycken oreda i kyrkoväsendet, det de likväl på allt sätt sökte att rätta. Förmodligen besökte de alla pastorater och moderkyrkor. De voro vid Fernebo, men jag har icke funnit, att de der råkade någon prest. *Kihls* gäll hade på det viset länge stått öde; dit sände de från Gillberga en herr *Sven Lorensson* med fullmakt att *predika Guds ord, döpa deras barn och jorda deras lik* m. m. Så lär ock hafva skett på flera ställen; men våra evangeliska företrädare hafva icke varit mycket måna om att lemna oss hvarken dessas eller sina egna *protocoller* till rättelse.

I *Erik* XIV tid hördes ej mer af Värmlands prester, än att han gaf dem frihet från deras borgelägsknektar, men då k. *Johan* kom på thronen fingo de lära att de voro till.

Han egde en catholsk gemål, *Catharina Jagelonica*, från Polen, som gerna hade sett sin lära införd i riket. Till den ändan införskaffade hon *jesuiter*, och konungen var nog svag att låta henne och dem öfvertala sig till medhåll.

Herbestus och *Fechten*, två ifriga catholiker, sammansmidde en messbok under namn af *lithurgien*, som ock kallades *röda boken*, hvilken innehöll många af deras satser och *ceremonier* inblandade med lutherska, och hvilken, liksom *Interim* i Tyskland, skulle bana en ny väg till påfvedömet.

Presterna i hertigdömet, som hade hertig *Carl* till beskyddare, märkte snart oråd; de läto derför utgå skrifter att bevisa,

---

[1]) Det slutar jag deraf, att *Norman* var inkommen från Tyskland till prins *Eriks* informator 1539, och *visitation* skedde året derpå.

[2]) De skrefvo sig sålunda: *Wi efftarschreffne mester Georgen Norman aff K. M. vår K. N. Herres autoritett och beffalningh i menige Sverige superintendens oc M. Henric Biscop till Westreåes, then christeliga Religions Consiliarius göre witterligit m. m.*

hvad som stred emot den Augsburgiska bekännelsen, och isynnerhet stötte dem bland annat det ordet *offerimus*, hvilket de uttydde: *att offra Christum på nytt.* Konungen blef häröfver så förtörnad, att han med stegel och hjul lät straffa hvem han kunde träffa, bland hvilka ock var kyrkoherden *Maurits i Böne.*

Derpå utgaf han från Calmar den 12 Febr. 1588 en försvarsskrift, som tillika innehöll ett *påbudsbref* mot hertigdömets presterskap, deri de samtligen förklarades fridlösa och fogelfria, hvar de råkades utom hertigdömet, och allt deras gods både löst och fast sattes i qvarstad. Efter de hade kallat konungen och hans medhållare *papister*, så fingo de ock till hämd uppbära många grufliga namn [1]).

Denna skrift sändes till alla landsfogdar i riket med sträng befallning att strax låta kungöra den öfverallt. De fattiga presterna togo sin tillikt till hertig *Carl.* De sände den 28 Febr. s. å domkyrkosysslomannen i Strängnäs, herr *Olof*, till Marieholm att bedja om hertigens råd och beskydd. Han svarade dem den 12 Mars, bad dem försvara sig skriftligen och icke genom stillatigande taga sak på bak, lofvade dem ock all tröst och hjelp, som hos honom stod.

Presterskapet skref från Örebro den 19 April till rikets råd och bevisade, att "såvida de höllo sig till Guds ord och Augsburgiska bekännelsen, hade de aldrig förskylt de tillmälen, som konungen gifvit dem, emot hvilken herre de aldrig heller haft något förrädiskt sinne." De skrefvo ock samma dag till konungen detsamma, bedjande tillika, "att han nådigast ville igenkalla den svåra och hårda dom, som var fälld emot dem."

Men i sitt bref till biskoparne i riket voro de mest allvarsamma. "Det fans prester utom förstendömet, som icke allenast icke läto gå sig till hjertat, huru dessa blefvo handterade och utropade, för det de predikade Guds klara och rena ord, utan ock tvertemot samvetet gillade sådan försmädelse och utlastade dem till det värsta hos gemene man" .... De bådo biskoparne "att de icke ville inblanda verldslig öfverhet i *religionssaker* om liturgien, som rätteligen hörde presterskapet till. Biskoparne borde frukta för Guds stränga rättvisa dom och

---

[1]) *Ärelöse förrädare, hufvudljugare, trospillare, olärde* och *illa lärde stimpare, åsnehufvud, djefvulsledamöter, satanister* m. m. Jag eger denna *correspondence* till hela sin vidd i afskrift.

icke så göra menniskor till viljes, att de åsamkade sig Guds grymma vrede, hvarför de borde taga Guds ord och dessa förtryckta i försvar. Ville de ock icke hjelpa dem, så lefde de i säkert hopp, att aldrig Gud skulle öfvergifva dem, men liturgien och påfviska villfarelsen antogo de heller aldrig, så länge de lefde."

Längre fram vid hert. *Carls* lefvernesbeskrifning skola vi finna, att han ej långt derefter kom i fullkomligt förtroende med sin broder, konungen, hvilken snart derpå dog 1592, och Värmland var mest genom hertigens ståndaktigket så lyckligt, att liturgien aldrig blef hvarken läst eller sjungen i dess kyrkor.

* * *

Till att så mycket mera kunna bibehålla den evangeliska läran i dess renhet emot alla tillgrepp af liturgiens medhållare, lät hertigen redan år 1573 utgå befallning till presterskapet i hela hertigdömet, att de skulle fira en böndag i hvarje vecka, då ingen borde hålla sig undan förfallolös, utan att behörigen plikta. Dessutom borde hvar ordentlig helgdag hållas tre ordentliga predikningar i städerna [1]). Hertigen var nogsamt öfvertygad, att hans presterskap skulle intet inblanda af liturgiens villfarelser utan hans vetskap.

Men ännu säkrare mått och steg fann Herren sig nödgad taga, sedan konungen med mera allvar började väcka frågan om liturgiens antagande i hertigdömet. "Såsom detta var ett mål, som efter kon. *Gustafs testamente* hörde hvarken konungen eller honom till, ville han hänskjuta det till sitt presterskap". Han sammankallade dem derför 1586 till Örebro, der de i hans närvaro och med hans underskrift den 27 Maj upprättade till lutherska lärans försvar och bestånd de namnkunniga

Articuli Örebrogienses [2]):

"Det skulle åligga presterskapet att undervisa, rätta och förmana, om någon in- eller utländsk funnes inom hertigdömet, som vågade försmäda, lasta och bespotta den christliga läran

---

[1]) *von Dalins* Sv. R. H., P. III, B. 2, C. XIII § 4.

[2]) Dessa finnas i *v. Stjernm.* Riksd. och möt. beslut p. 360 m. m.

och våra svenska kyrkoherdar; men ville ock sådana sedermera intet rätta sig, borde de namngifvas för öfverheten, som icke skulle undandraga sig att skaffa skälig och allvarsam bot derför."

"Inom furstendömet borde ingen förändring ske i kyrko-*ceremonierna*, som varit brukade sedan *reformationens* början och som blifvit stadfästade på det allmänna prestmötet i Upsala 1572. Men presterna borde ock undervisa sina åhörare, hvilken skillnad det vore emellan sjelfva Guds ord och sådana af menniskor inrättade stadgar."

"Innan någon förordnades till prest i ett gäll (*ordinarie* kyrkoherde eller kaplan), borde hans förmän göra sig noga underrättade om hans förda lefnad, egande insigt och skicklighet. Pröfvades han duglig till ett så vigtigt kall, borde han med skriftligt vittnesbörd sändas till öfverheten att vinna fullmakt" (en lag som utan allt tvifvel förtog många sedermera gängse trätor och förargelser).

"Presterna borde hafva noga uppsigt med sina åhörare, hvad frukt hvar i sin församling kunde skaffa i både lära och lefnad. De borde ock så mycket möjligt var förtaga och afskaffa sådana laster och synder, som i verldslig lag och rätt icke voro satta straff och böter på [1]). De skulle dertill bruka den allvar och plikt, som de funno sig föreskrifven i den tryckta *kyrkoordningen*. Fans någon, som då icke rättade sig och aktade hvarken förmaning eller kyrkoplikt, så hade presterskapet verldslig arm att anlita om handräckning."

"Hade prest enskild träta med lekmän för verldslig domstol, borde dermed förhållas efter Sveriges lag och *Vesterås recess;* men hvad presterna angick i lära och lefverne, deröfver borde deras förmän döma, och der hade öfverheten eller dess befallningsmän intet att skaffa med."

"Vid *äktenskap* egde kyrkans förmän döma och tillse, att der intet handlades emot skyldskap och svågerlag. På fäst-

---

[1]) En del af dessa uppräknas: *grofva eder, dubbel, gudstjenstens försmädande, utdrägt med döpelsen, dryckenskap, guds ords uppenbara förtal och förakt, lönskaläger, afvoghet i äktenskap, truldom, signerier och vidskepelser m. m.*

ningar, trolofningar [1]) och äktenskapsskillnad borde de ock hafva en noga uppsigt."

En osed hade inrotat sig i furstendömet, att någon, som i lifssaker åtnjutit öfverhetens nåd, icke ville sedermera försona sig genom kyrkoplikt med Gud och församlingen; derför stadgade ock hertigen på samma möte i *Örebro* [2]), "att eho det ock vore: *hofman*, *knekt* eller annan grof ogerningsman, som understod sig neka deremot, skulle kronobetjeningen utan åtskillnad befordra den dertill, och sedan skulle saken utan all nåde stå för syndaren lika öppen."

* * *

Om *presterskapets löner och friheter* gjordes ock förnyade anstalter i förberörde *Örebro artiklar:* "Tredingen af tionden skulle införas till dem obehindradt, när de andra två delarne infördes för kronans räkning, der ej tillfälle var, att den kunde af åkern införas i skaft" [3]).

"För utrikes studerande ungdom ur hertigdömet anslogs en tunna spanmål oafkortadt af hvarje pund-läst i kyrkoherberget och vid de mindre kyrkorna i jemförelse" [4]).

"Emedan Värmland, Vassbo och Valla voro vana att utgöra en särskild hjelp för studenter, så anstaltades ock, att den på en beqvämlig ort kunde af en ärlig och trogen man uppbäras, hvilken borde med kyrkans förmäns samråd densamma efter bästa vett använda, och inkomsten efter anordning till studenterna afsända."

"Såsom torpställen, ängar, fiskvatten och qvarnar voro tagna från några prestbol, så att de derigenom voro mycket

---

[1]) Om någon efter trolofning ville öfvergifva den andra och intet sänglag var kommet emellan, skulle den mista sina gåfvor och sedan lefva ogift, tills den oskyldigt öfvergifna trädt i annat gifte. De som en gång lofvat sig i äktenskap, skulle ej draga långt ut med vigsel, emedan *deraf plär oreda komma;* utan borde dem en viss tid föreläggas.

[2]) Mariestads stiftsbok, M. S.

[3]) Presterna borde dock i kyrkoherbergena hafva en noga uppsigt på kronans andel, att den lemnades rätt in, helst kyrkor, kyrkoherdar, skolmästare och hospitaler skola ock deraf hafva sitt uppehälle.

[4]) Prostarne skulle draga försorg, hvar i sitt prosteri, att denna studenthjelp blef rätt och redligt utlagd och afsänd till domkyrkosysslomannen i Strängnäs, som borde göra redo derför i hertigens räknekammare.

försvagade, så skulle anställas en ransakning, att intet prestbol skulle blifva mindre, än att dess åbo och innehafvare var besutten dermed."

"Så länge presterskapet höll borgelägsknektar, skulle de vara fria för *taxan*, och de knektar, som hos dem förlades i borgeläger, skulle nöja sig med husmanskost eller ock 3 mark örtiger om månaden, om de hellre ville taga penningar."

"Om *prestenkor* bestyrde, att gudstjensten skickligen hölls vid makt, skulle de få sitta qvar ett år efter mannens död; dock borde de svara för all tunga, hålla hus och gärdesgårdar vid makt och aflemna ifrån sig ett redigt *inventarium.*"

"*Soldatmönstringar*, *gästningar* och *stämmor* på sina gårdar befrias presterskapet härefter ifrån. Skulle ock sådant i högsta nödfall hända, borde derför riktigt betalas."

I Skara gaf merbemälda hertig den 7 April 1597 presterskapet i detta stift frihet för sina *tilldelningsstommar* i vissa och ovissa persedlar, hvilket ock sträckte sig till Värmland, Vassbo och Valla; men fogdarne här på orten hade icke glömt sin vana att göra tillgrepp, när det lät sig göra, utan började efter denna herrens död att för sådana hemman fordra utlagor, hvaröfver presterskapet anförde besvär hos enkedrottningen *Christina*, som från *Nyköping* den 8 Sept. 1614 förklarade, "att den årliga räntan skulle de af sina stommar behålla och, derest de icke hade mera än en utom prestgården, tillika vara fria från skjutsar, dagsverken och omläggningar; men för kyrkotionde och allmänna pålagor kunde de dem icke försvara." Detta blef af högbemälda drottning så ändradt i *Örebro* den 1 Mars 1617, "att stommarne skulle vara fria för vissa och ovissa persedlar, undantagande skjutsar och 2 mark, som nu borde utläggas i st. f. *Hjelpestafrumsved*, som de förr hade måst utgöra till *Kroppa kronobruk*" [1]).

Samma gång förskonade dem ock drottningen från de höns, ägg, hö och halm, som de voro skyldiga sedan förra gärden, och efter presterna i *Väse härad, Ölme härad* och *Visnum* bodde närmare vägen än andra och sålunda utstodo större gästning; "thy gafs dem ock att njuta samma frihet,

---

[1]) *v. Stjernmans* Riksd. och möt. beslut.

som hans kongl. maj:t nådigst hafver unnat deras åhörare"[1]); men hvaruti samma frihet bestod är mig allt hitintills obekant.

* * *

Värmland hade allt ifrån christendomens början till sin andliga styrelse legat tillsammans med Vestergöthland och Dahl under *Skara* biskop. Hertig *Carl* såg ock, hvilka svårigheter detta hade med sig, då en gammal och orkeslös biskop knappt hann med att visitera sina närmaste socknar, och Värmland hade måst sakna en sådan förmån i omkring 100 år.

Så snart derför hertigen blifvit något stadgad i sitt hertigdöme, föll det honom behagligt att der äfven stifta en *superintendentia* för den del af hertigdömet, som icke hörde till Strängnäs stift, eller Värmland, Vassbo och Valla[2]).

I Värmland voro redan från 1550 inrättade 2 prosterier i st. f. ett, som varit förut allt ifrån påfvedömet: det *vestra* och det *östra;* men hertigen satte öfver dessa ännu en förman i Vadsbo.

En kyrkoherde i Vadstena, *M. Jesper Marci*[3]), fann sig icke vid att antaga liturgien, utan tog sin tillflykt till hert. *Carl* 1577, då han blef satt till kyrkoherde i Ullarfva och prost öfver Vadsbo härad. Han vann den nåd hos hertigen, att han gjorde honom till *superintendent* öfver hertigdömet och flyttade hans säte till *Mariestad*, som 3 år derefter blef grundad och anlagd ej långt från Ullarfva. Han hade 3 efterträdare i Mariestad:

---

[1]) id. l. c. Sådana finnas orden och lär vara något skriffel. Annat *exemplar* har jag ej heller sett.

[2]) Hertigen hade härtill flera orsaker, bland annat, att biskopen i Skara, *M. Jacob,* under hvilken denna del af hertigdömet låg, var en ifrig anhängare till liturgien, och med en sådan förman för sitt presterskap var hertigen ej nöjd. Dessutom var ett slags *repressalier* (vedergällning), att konungen lagt någon del af Södermanland från biskopen i Strängnäs.

[3]) Det är ovisst, hvad landsman han varit. Årligen höll han prestmöte den 22 Juni vid *frimarknaden* i Mariestad, då *Pastores* kommo tillsammans att hålla predikningar, *orationer, declammationer* och *consistorium* samt *examinerade casus (Mariestads stiftsb.);* men inga *dissertationes synodales* skedde under honom. 1588 visiterade han i Värmland, som ej skett på mer än 100 år. 1591 reste han åter dit, men sjuknade på vägen och dog hemma den 25 Mars 1592.

M. Matthias Marci Molithæus[1],
M. Petrus Melortopæus[2] och
M. Jonas Nicolai Oriensulanus[3])

Dessa höllo prestmöten en gång hvarje år, anlade och förbättrade *trivialskolor* i Mariestad och Carlstad och *visiterade* församlingarne så ofta som tillfälle och krafter tilläto. *Oriensulanus* lefde än länge i nästa tidehvarf.

III. Kort beskrifning öfver hertig Carl.

Konung *Carl IX*, som rätteligen borde heta *Carl III*, har såväl i Värmland isynnerhet som i hela riket i allmänhet under sin ungdomstid gjort sig odödlig under det namnet *hertig Carl* och derunder är det, som jag nu i korthet vill beskrifva honom, emedan sådant mest rör mitt ämne och det öfriga af hans lefnad mera hör till rikshistorien.

Han var den yngsta, *men dock den största* son af en stor fader, konung *Gustaf I*, och hans andra gemål, drottning *Margaretha* (*Lejonhufvud*); född i *Stockholm den 4 October 1550. Värmland* hade vid hans födelse icke orsak att göra sig större hopp om honom än en annans prins, ehuru han både genom *Ynglinga-* och *Läma-ätten* ledde härifrån sina anor; men utgången visade, att då framföddes tillika all dess sällhet.

Lärda män voro i den tiden sällsynta i Sverige och konungen måste från Tyskland 1554 inkalla en kejsar *Carl den femtes notarius publicus, Johan Berendes*[4], till den unga prinsens och hans äldre broders, *prins Magnus, informator.*

---

[1]) Han kallas *en träffelig theologus* och började hålla *orationes svecas & latinas ordine doct. Jac. Heerbrandi (Mariestads stiftsb.), visiterade* två gånger i Värmland och bjöd åtminstone till att afskaffa många missbruk; dog af pesten i Mariestad den 23 Aug. 1603. Hans slägt har varat till vår tid.

[2]) Har fått hedersnamn af *grundrik* och *höglärd*, i Mariestads stiftsb.; var född finne. Han höll en *visitation* i Värmland 1610 om vintern, men sjuknade och dog den 18 April samma år.

[3]) Var född på Bolmsö i Småland. Af de *protocoller*, som blefvo hållna i hans tid och som ännu förvaras under namn af *Mariestads stiftsbok*, finner man, att han varit en drifvande, nitisk och allvarsam man, som icke skonade sina underhafvande, när näpst behöfdes. Såvida medelvägen är bäst, tyckes han stundom hafva varit för sträng, ty han *suspenderade* utan åtskillnad både kyrkoherde och caplan i en och samma församling för små brott nog.

[4]) *v. Stjernm.* Adelsmatr. Han blef 1571 kon. *Johans secreterare* och 1578 ståth. i Revel samt landtråd i Estland; gift med *Christina Bååt.*

Troligen har vår hertig i lång tid fått nyttja denna sin läromästares handledning, ty det är ej veterligt, att han fick annan syssla, förrän hertigen blef myndig.

På hertigens tionde år upprättade hans fader ett *testamente* den 1 Juli 1560, i kraft hvaraf han fick *större delen af Södermanland och Nerike, Tuhundra och Snäfringe härader i Vestmanland, fyra socknar i Vassbo och hela Värmland.* Konungen dog strax derpå och hertig *Carl* kom under sin äldsta broders, kon. *Erik*, förmynderskap. Kanske det var hans lycka, att han denna tid räknades för barn.

Konung *Erik* friade nu med fullt allvar till drottning *Elisabeth* i *England.* När beskickningar icke kunde uträtta, ville han sjelf resa dit och tog i följe med sig hertig *Carl* och grefvarne *Pehr Brahe* och *Gustaf Rosa* samt gaf sig ut med 14 skepp ifrån *Elfsborg* den 1 Sept. 1561; men resan blef ej öfver nattgammal, ty en gruflig storm dref dem andra dagen tillbaks och hertig *Carls* Englandsresa blef dermed ändad [1]).

Men han fick snart hemma tillfälle att visa, med hvilka gåfvor naturen hade utrustat honom.

Konungen belägrade *Vardberg* 1565; men, då det som mest skulle gälla, vågade han sjelf icke bida, utan drog tillbaka till *Vestergöthland.* Hertig *Carl* hade annat mod och andra tankar; han kom som en ljungeld i lägret, intalade soldaterna ett nytt hjeltemod, som konungens bortresa snart jagat ifrån dem. Efter 5 timmars storm hade han staden inne den 28 Augusti. Då fattades honom ännu en månad i 15 år; men icke dess mindre fattade konung *Erik* för honom det tycke, att han på riksdagen i Upsala samma år ville nämna honom till sin efterträdare.

Tvenne år derefter reste hert. *Carl* på eget bevåg till lägret vid *Norrby;* men då han märkte icke annat än svaga anstalter och kanske mindre håg hos fältöfverstarne att rätta sig efter hans, vände han tillbaks hem till *Örebro.*

När danskarne i hast drogo sig tillbaka efter nyåret 1568 ur *Östergöthland* och *Småland*, var hertig *Carl* en ibland de främsta att förfölja dem.

---

[1]) *Puffend. continuirte Einleitung zu der Historie des Königreichs Schweden.* Frankf. 1686 p. 380, hvilken jag till stor del här hafver följt.

När ändtligen detta tåg var slut, var konungen nog enfaldig att på sin elaka rådgifvares, *Jöran Persson*, inrådan vilja göra byte med sina bröder, hertigarne *Johan* och *Carl*. De skulle få gods igen i *Livland* för sina hertigdömen, så kunde han beqvämligen slippa dem i Sverige. Men ingendera ville finna sig deri.

När detta anslag ej gick, ville ondskan bana sig en annan väg att för evig tid blifva dem qvitt. Konungen skulle snart stå brudgum med *Catharina Månsdotter* och han var icke nog klok att för henne dölja sin anläggning att på bröllopet taga sina bröder afdaga.

Catharina, ehuru född af ringa folk, egde ändå menniskohjerta och yppade alltsammans för prinsessan *Sofia*, som varnade prinsarne att ej komma till bröllopet.

Detta skedde ej heller. De togo i samråd sin morbroder *Sten Eriksson*, *Thure Bjelcke* m. fl., sände den sistnämda till Danmark och utverkade ett halft års stillestånd, samlade 300 man af sitt eget hoffolk och fingo strax konungens tyska trupper på sin sida, utom det de hade starkt tillopp från alla orter. Isynnerhet sammansköto *Öster-* och *Vestergöthland* både folk och penningar.

Somliga menniskor äro så danade, att hvem som ser dem blir liksom af en hemlig aning tvungen att älska och vörda dem. Sådana äro väl icke många, men ibland deras antal var hertig *Carl*, och sådant uppväckte ett slags afund hos prins *Johan*, just då de bäst behöfde vara vänner.

Då han såg, att soldaterna hade mera böjelse för *Carl* än för honom, började han frukta, att sådant kunde båda brodern en krona, den han ämnade sig sjelf och derför, till att vara säker om åtminstone hälften af henne, ingick han med *Carl* ett fördrag under *Eken* vid *Knapfors* i Carlskoga att, *ifall Carl gjorde honom bistånd att afsätta kon. Erik, så skulle de båda vara lika delaktiga i regeringen* [1]).

Under det konungen roade sig som bäst på sitt bröllop (den 4 Juli 1568) intogo hertigarne *Stegeborg* och *Leckö slott*, hvarest besättningarne svuro dem trohet. I *Wadstena* fingo de

---

[3]) Till minne häraf buro båda herrarnes hofmän en lång tid derefter *eklöf* i sina hattar (*Puffend.* l. c.).

hertig *Magni* skatt och af den läto de mynta penningar under sina namn. Derpå afsändes bref till konungen med råd att afskaffa *Jöran Persson* och bättra sitt eget lefverne, men de fingo ej ett sådant svar som de förmodat eller önskat.

Krigsförklaringen gick fördenskull för sig, och i sin vanmakt vågade konungen tänka på motvärn. Han lät uppbränna *Nyköping*, men det var ock allt det onda, han vidare kunde göra, och all den glädje, han kunde få. Hertigarne gingo från *Carlskoga* genom *Nerike* och *Vestmanland* till *Upsala*. Öfver allt fingo de tillopp och den *18 Sept.* slogo de läger på *Norrmalm*.

Stockholms stad öppnade snart sina portar och hert. *Carl* var en med de första inne i staden. Hade han icke med sin myndighet lagt sig emot hade *ryska gesandtens* hus icke undgått plundring af de hertigliga trupperna [1]).

Konungen tänkte i början inspärra sig inom slottet, men kom dock strax i Storkyrkan emot gisslan. Der afsade han sig regeringen, gaf sig fången till hertig *Carl* och bad honom om ett honett (= anständigt) fängelse. När hert. *Johan* derpå om *Michelsmessodagen* red in i staden, blef han af de närvarande *ständerna* utropad för konung, utan att någon vidare kom ihog *öfverenskommelsen vid Knapfors*. Om sådant grep hert. *Carl* till hjertat och ej aflopp utan hans stora förtret, så var detta ej att undra på. Men likafullt förnyade han tillika med *rådet och ständerna* sin trohetsed till kon. *Johan* och erkände prins *Sigismund* för thronföljare den 8 Jan. 1569; och i stället för det, att kon. *Fredrik* i *Danmark* ville på läglig ort komma med honom i samtal, hvilket tvifvelsutan var utställdt till något kon. *Johans* förfördelande, så lydde han hellre sin broder, som anmodade honom att hålla sig färdig till ett *fälttåg* och förság gränsorterna med trupper.

Till erkänsla häremot och att ställa hertigen någorlunda tillfreds, för att hans hopp om kronan gick förloradt, gaf han honom stadfästelse på *faderns testamente* den 9 Maj 1569; dock så att undersåtarne i *Södermanland*, *Nerike* och *Värmland* skulle hålla konungen och hans efterkommande för sin högsta

---

[1]) Orsaken dertill var, att k. *Eric* hade hemliga stämplingar, att skaffa prinsessan *Catharina* i händer på ryska czaren, som älskade henne.

öfverhet[1]). Då var hertigen 18 år och 7 månader gammal, och från den tiden få vi anse honom såsom sjelfrådande och myndig.

* * *

Vänskapen varade någon tid orubhad emellan den nya konungen och hert. *Carl.* Kriget fortsattes ännu på danska sidan, och deri var ej hertigen obenägen att hjelpa sin broder allt, hvad han kunde, oaktadt alla de uträkningar han nu redan gjorde på hushållningens förbättring i sitt furstendöme. Han följde den tappra och namnkunniga generalen *Pontus de la Gardie* vid sidan i fält. De inföllo i *Skåne* med 11 fanor till fot och 7 till häst i October månad 1569 och härjade hela landet[2]). Sedan det var beställdt, vände hertigen tillbaka hem och mötte under vägen sin broder, konungen, vid Hvalsta i Vartofta och Vestergöthland, dit konungen anländt med nytt manskap. Der var han så nöjd med hertigens uppförande, att han tillbjöd honom hela Dahlsland till förökning på sitt hertigdöme; men hertigen var nog ädelmodig att icke taga tillbudet emot, utan undanbad sig detta vänskapsprof.

Ett så godt förtroende borde icke gifva anledning till någon misstanke om båda herrarnes vänskap; men icke dess mindre utspriddes ett rykte om deras oenighet så vidt öfver landet, att de hvar å sin sida funno sig nödsakade att följande året 1570 genom öppna bref vederlägga det; och såväl för att visa dess grundlöshet som ock för att ännu mera förbinda sig sin broder i sina afsigter, *förökade konungen* 1571 den 29 Augusti *hans hertigdöme med Vadsbo och Valla härader* i Vestergöthland, hvilka efter kon. *Gustafs testamente* förut hade tillhört deras broder, prins *Magnus*, som nu var blifven sinnessvag[3]).

Men onda rådgifvare och mellanlöpare voro i denna tid äfven till, de der icke underläto att göra förtroendet kallt

---

[1]) *Puffend.* l. c. p. 445.

[2]) *v. Dalin* l. c. § 4. Han lät på kyrkodörrarne i Skåne till en åminnelse uppskrifva: *Carolus dux, Gustavi regis filius vindice fato;* liksom till att så mycket längre tid göra sig förhatlig hos skåningarne.

[3]) *Prof. Ekman. Värml. i sitt ämne och i sin uppodl.* Det skedde dock med villkor, om icke hert. *Magnus* blefve återstäld till helsan, och hert. *Carl* skulle aldrig göra pretention på Sonneborgs slott i Livland.

emellan bröderna. Konungen anmodade hertigen på riksdagen i Calmar 1572 att åtaga sig högsta befälet öfver de trupper, som han i Livland hade liggande till försvar emot ryssen. Det hördes väl då icke ännu af något misstroende, men man kan lätt sluta, att något sådant hade börjat å hertigens sida, emedan han väl lofvade att fullgöra konungens åstundan, dock drog ut tid efter annan, såsom han ej ville gifva sig på vägen förr, än allt var tillreds, som till resan behöfdes; och som sådant aldrig blef af, så blef ej heller någon Livlandsresa.

Emellertid gaf en ringa händelse åt en qväfd låga än mera tillfälle att bryta ut. Konungen hade kanske utan att tänka derpå i ett bref kallat hertigen *vårt rikes arffurste.* Detta skulle synas icke vara så illa gjordt, men hertigen var het och upptog detta så ogunstigt, att han i ett bref till konungen 1573 brukade nog hårda utlåtelser: "Han borde heta Svea rikes arffurste och på samma grund kunde han kalla sin bror konung i sitt arfrike, som han kallade honom arffurste i sitt rike, men sin titel menade hertigen, att konungen kunde hvarken öka eller minska" [1].

Konungen svarade derpå allvarsamt: "Hertigen borde akta sig för sådana oenighetsgnistor, som en gång kunde göra en faslig låga till mångas förderf, fast det nu ej vore annat än blotta ord och munväder." Hertigen gjorde dessutom starka påståenden om några *skatte-* och *frälsehemman*, arfgods efter sin herr fader, med hvilka han trodde att i arfskiftet skett honom för när; men både den ena och den andra tvisten blef i godo bilagd och hade den gången inga vidare följder.

Men det var ej långt emellan hvar gång, att nya tillfällen yppade sig till missförstånd herrarne emellan. Ståthållaren på Elfsborg och öfver Vestergöthland, Värmland och Dahl, *Carl de Mornay*, hade råkat i någon misstanke hos kon. *Johan*, så att han nödgades söka sin säkerhet genom flykt. Han begärde och fick äfven lejd och kom hem 1574. Hertig *Carl* var då i Nyköping, och hos honom tog *Mornay* sin tillflykt, sökande att på allt sätt öfvertyga hertigen om sin oskuld; men hertigen hade redan läst konungens bref, och *Mornays* brott började blifva mera allmänt kunnigt, så att *Carl* fann sig nödsakad

---

[1]) *v. Dalin* l. c. § 19.

förvara honom i en kammare, ehuru han egde stora gods i Södermanland och var i svågerlag med höga slägter derstädes. Ett ondt samvete lofvade honom icke det bästa, och han såg sig icke värre fängslad, än att han fann utväg att komma på flykt. Hertigen, som kände konungens sinne, spådde sig af denna händelse någon ny förtretlighet och det slog honom icke heller fel. Han sände riksrådet, *Åke Bengtsson Ferla*, och *Sven Elofsson* till konungen att göra sin ursäkt i denna omständighet; men de blefvo ej bättre mottagna, än att konungen lät nogsamt förstå, det han trodde, att *Mornay* undsluppit med öfverlagdt råd å hertigens sida [1]).

Men om *Carl* för sin del icke ville i detta eller flera slika mål gifva anledning till någon oenighet; så yppade sig dock en tillfällighet, der nöden tvang honom att sätta sig emot konungen, sin broder. Kon. *Johan* hade fått till gemål en catholsk prinsessa, *Catharina Jagelonica*, k. *Sigismundi Augusti* dotter ifrån *Polen*, hvilken var i stånd att förtjusa honom med såväl sin religion som sin skönhet. *Jesuiter* blefvo lidna vid hofvet, påfviska *ceremonier* tilltogo der dagligen, och i sitt ljus trodde hertigen sig se förebud till samma mörker, som hans herr fader med så mycken möda jagat ur Sverige.

Han vidtog derför alla möjliga steg för att inom furstendömet bibehålla den evangeliska läran i sin renhet. Han gaf presterna befallning "att predika tre gånger hvarje söndag eller helgdag i städerna och en gång på landet och dessutom hålla en böndag i hvarje vecka. Höll någon åhörare sig undan utan förfall, så skulle han strax antecknas och pliktfällas till kyrkans byggnad." Detta skedde 1573. En berömvärd nit om Guds ära! Men framtiden utvisar, att det ej blef så väl upptaget på alla ställen.

Hertigen hade nu hunnit till den ålder och stadga, att han började tänka på nödvändigheten att förse sig med en gemål, men han ville icke *fria på måfå*. Han ville se förut och lära känna den prinsessa, som skulle taga så stor del i hans tillkommande öde och äfven han i hennes. Derför beslöt han att göra en utrikes resa och afsände förut *secreteraren*,

---

[3]) *v. Dal.* cap. XIII § 3. *Mornay* blef dock i Nyköpingsskären ertappad och af 24 riddare och väpnare dömd till döden den 21 Aug.

Sven Elofsson, den 5 Oktober 1573 att förskaffa sig *lejdebref* af de nästgränsande furstar och fria städer i Tyskland [1]. Omkring jul kom *Sven* igen med välförrättadt ärende; men flera tillstötar gjorde, att hertigen inpå fjerde året måste innehålla med sin resa.

Isynnerhet hade konungen anmodat honom att åtaga sig högsta befälet öfver fästningarne i Livland och krigets utförande derstädes, med ständigt påstående, att han skyndsamt skulle begifva sig dit. I en så beskaffad omständighet är väl troligt, att hertigen ej ville gifva någon anledning till det eftertal, att han hade större lust att söka fruntimmer för eget nöje än fiender till rikets gagn och frälsning; men så synes ock å andra sidan icke olikt, att hertigen af flera skäl fattat någon slags misstanke för detta tillbud. Kon. *Eriks* uppsåt var i friskt minne; derför nekade han väl icke, men tiden blef utdragen, under det man lagade tillreds, hvad som var nödigt till resan, och hert. *Carls* tid var ännu icke kommen att personligen visa sig i Livland.

Under denna tid och i väntan att få utrikes uppsöka en älskvärd fästmö lät han förblinda sig af skönheten hos en ung adlig jungfru inomrikes, *Brigita Silfversparre* [2]. Han hade det gemensamt med större delen af de största hjeltar, att han ej var utan blida böjelser för könet, och till ett lefvande bevis af sin undergifvenhet och genkärlek gaf jungfru Silfversparre honom en son den 4 Mars 1574 [3].

En annan tillfällighet yppade sig omkring samma tid, som nogsamt gaf tillkänna, hvad benägenhet hertigen hade för kärlekssaker, och äfven utvisar, det man icke just i våra dagar uppfunnit konsten att i slika mål spela intriger. En herre, *Erik Gustafsson Stenbock*, hade blifvit dödligt kär i en vacker

---

[1] Isynnerhet vände han sig till hert. *Ernst Ludvig* af Pommern, den han hade mycket förtroende till, och skänkte honom äfven fyra sina bästa hästar.

[2] Dotter af *Pehr Sonasson* till Skellestad och *Illiana Pedersdotter* till Viggeby. Hon blef sedan gift med ståth. *Pehr Christersson Sjöblad* i hans tredje gifte (*v. Dalin* l. c.); men *v. Stjernm.* (*Adelsmatr.* p. 64) säger, att hon hetat *fru Sigrids piga, Carin Nilsdotter.*

[3] *Carl Carlsson Gyldenhjelm;* blef friherre 1616 och var då förut R. R. och Riks*amiral.* Han satt länge fången i Polen, men dog i Sverige 1650 barnlös: en tapper, lärd och gudfruktig herre. Genom sin fru *Christina Sevedsdotter Ribbing* var han i svågerlag med Säbyhuset i Värmland, som ock blef bland hans arfvingar.

fröken, *Magdalena Sture*, från Hörningsholm, och han bar ej sina bojor så förgäfves, att ju icke hon gaf honom allt hopp; men ett stort hinder var i vägen. De voro båda syskonbarn, och giftermål emellan sådana var i lag förbjudet. Icke ville presterskapet och ännu mindre frökens moder, *Märeta Leijonhufvud*, gifva sitt samtycke till deras äktenskap. Dock! Hertigen påfann råd att lösa den knuten.

Det angår icke oss att döma, antingen det var väl eller illa gjordt; men hertigen lånade *Stenbocken* 100 af sina hofmän att frälsa sin sköna fånge. Dessa uppstäldes lönligen i skogen ej långt ifrån gården, under det han sjelf reste fram att liksom af en händelse göra sin påhelsning. Efter åtskilligt annat tal hit och dit, blef ändtligen frågan väckt "om icke fröken hade lust att resa ut och för nöjes skull fresta på det sköna väglaget?" Hennes egen böjelse kan man lätt föreställa sig och fru modern, som ej kunde drömma om något försåt fick icke veta derom, förrän det var försent, och ehuru hon bjöd till att igenom utskickade ställa saken till rätta, fick hon dock icke se sin *Magdalena* för den gången, och när hon sedan träffade henne måste hon helsa henne för *fru Stenbock* [1]).

Konungen i Frankrike hade sändt till Sverige en *ambassadör* vid namn *Pinart*, som äfven hade *creditiv* (= rekommendation) till hertig *Carl*. Då han skulle resa hem, bjöd hertigen honom till gäst i Nyköping dagen förr, än *Brita Silfversparre* föll i barnsäng. Hertigen bemötte honom väl, och sedan *ambassadören* fått visa för prinsessan *Elisabeth* sin konungs, *Carl den IX, porträtt*, blef han med föräringar afskedad, då ock hertigen lät ledsaga honom till gränsen.

Det är ovisst antingen k. *Johan* mera af öfvertygelse eller tillgifvenhet för sin drottning lade sig ut för den påfviska läran och lät sammansmida den s. k. *röda boken* eller *liturgien* till rättelse för presterskapet vid gudstjensten. Han hade dock en sådan fruktan för hert. *Carl*, att han ej trodde sig om att gå böstgänges tillväga, emedan han förutsåg, att den del af presterskapet, som höll sig till den *Augsburgiska bekännelsen* skulle hos honom finna ett säkert ryggstöd.

---

[1]) Berättelse M. S. Hertigen lade sig dock först ut hos konungen för *Stenbock* och gaf äfven goda ord till grefvinnan, innan man kunde få hennes samtycke. Dock torde i ett slikt mål *nöden icke hafva någon lag*.

Konungen ville derför hellre bruka lämpa. Han sände en beskickning af höga herrar till hertigen med anmodan, att han ville taga liturgien för god och införa den i furstendömet; men svaret blef kort, att "det komme hvarken konungen eller hertigen till att företaga någon ändring i *religionen*, såvida de ej ville rubba faderns *testamente*", och ifrån den stunden blef det gamla agget mera upplifvadt, så att ock konungen icke trodde sig om att gifva sin bror del af det beslut, han fattade den 10 Mars 1575, att taga kon. *Erik* af daga, genom hvad medel det ock kunde ske [1]).

Tiden instundade ändtligen till *hertigens utrikes resa*, sedan han i 8 år fått sköta sitt hertigdöme. Han förordnade 1577 den 17 Augusti ett *ståthållarskap öfver hela hertigdömet* och reste sin väg. Här är hvarken rum eller föresats att följa honom genom de flera hof och större städer, som han genomvandrade. Nog af, att han i *Heidelberg* fann det han så långväga sökte, och blef der förlofvad med churfurstens af Pfaltz, *Ludvig IV*, dotter, *Anna Maria*.

Henne lemnade han för den gången qvar i Tyskland och reste sjelf hem till Sverige; men efter någon tids förlopp for han åter ut att stå brudgum. Den 6 April 1579 förordnade han ett *nytt ståthållarskap öfver hertigdömet* och den 3 derpå följande Maj höll han sitt biläger i Heidelberg.

Hertigen kom snart med sin unga gemål tillbaka till Sverige, der hennes fromma sinnelag kom väl till pass. Under hertigens utländska resa hade hans presterskap den 17 Sept. [2]) hållit ett möte i *Nyköping*, der de med hans samråd förenade sig att aldrig antaga *liturgien*, men evigt blifva vid *Augsburgiska bekännelsen*.

Konungen tog illa vid sig för ett sådant steg, som de tagit utan hans vetskap och hatet ökade sig så, att det icke undgått ett blodigt krig, derest icke drottningen och hertiginnan lagt sig emellan och stält allt till godo: ett stort bevis på hertiginnans skicklighet att vinna drottningens medhåll i en sak, som eljes rörde hennes ögonsten.

Hertiginnan hade gifvit sin herre 2 döttrar, när de begge fattade lust att ånyo göra en resa till *Heidelberg*. Den 11

---

[1]) *v. Dal.* l. c. § 12.
[2]) Hist. *Alman* 1755.

Sept. 1582 sattes *Bengt Oxenstjerna* till *Gubernator* (= styresman) öfver hertigdömet, och resan gick för sig.

Konungarne i *Navarra*, *England*, *Danmark* och de *tyska lutherska furstarne* höllo just vid denna tid på att upprätta ett förbund till sin religions beskydd emot de påfviska. Det skedde i Heidelberg 1583, och detta gjorde hertigens vistelse derstädes längre, än kon. *Johan* förmodat. Det gjorde äfven, att konungen på nämda år icke var obenägen till fred med ryssen, som eljes var hans ständiga fiende; ty han började misstänka hertigen för stämplingar emot sig.

Mot hösten 1583 kom herrskapet åter hem. På alla sina utländska resor hade hertigen förvärfvat sig mycken vänskap, vördnad och aktning hos höga och låga utrikes icke mindre än hemma. Nu antog han sig åter sjelf sitt hertigdömes styrelse och förvaltade den som bekant är till sin samtids nöje och efterverldens förundran; men från det kungl. hofvet hade han en ständig svårighet att njuta förtrolig vänskap, och numera härrörde det mest för religionens skull.

Drottning *Catharina* hade likväl dött år 1583, och då hade man bordt kunna göra sig hopp, att allt *liturgiskt* oväsen skulle tillika dö; men det var icke så väl. Konungen var så litet i stånd att dölja sin böjelse och sitt medhåll med de påfviska, att *rådet* 1585 måste förmana honom att häruti "se sig bättre för. Han kunde så reta motpartiet, att, innan han tänkte, kunde han hafva ett uppror på halsen." Dessutom gjorde ock rådet konungen den föreställning, att "han borde icke så ofta utsläppa prins *Sigismund* på jagt; hert. *Carl* kunde snart spana upp och uppsnappa honom till en stor grämelse för honom, som fader var."

Konungen hade flera skäl, från hvilka han längesedan fattat misstankar mot hertig *Carl*. Sällan kom hertigen till hofvet, han var icke en gång med på bröllopet, när konungen den 21 Febr. 1585 stod brudgum med *Gunilla Bjelke*, och han hade långt förut vågat gifva fullmakt åt en biskop i Strängnäs, utan att fråga konungen till råds. När han nu tillade, att hertigen hade mycket medhåll af gemena man, så lydde han gerna sitt råd och beslöt det jesuiterna på en tid skulle drifvas ur riket, på det de påfviskas öfvermod måtte någor-

lunda dämpas. Den nya drottningen bidrog ej litet härtill; kan ock hända, att hon gjorde alltsammans.

Men detta blida solsken varade icke länge. Hertigen fann sig snart hafva orsak frukta, "att om konungen finge fred med sina utrikes fiender, skulle han lätteligen vända emot honom sina vapen"; derför sände han 1586 utskickade till honom, hvilka anhöllo *det allt missförstånd måtte i vänlighet och godo biläggas;* men konungen hörde icke på det örat, och när då hertigen i sitt svar förmodligen yttrade någon hetsighet, stämde han hertigen till en riksdag i *Vadstena.* Men förut lät han från alla predikstolar i riket afkunna "att med denna stämning menades intet ondt." Det angick allenast, "att hertigen konungen ovetande och oåtspord hade insatt en biskop och en lagman i hertigdömet, och att han lade för stora skatter på sitt folk." Så rädd var kon. *Johan* för den allmänna kärlek, som *Carl* hade öfver hela riket.

Denna sistnämda trodde dock icke friden alltför väl. Han ville icke svara på frågan utan genom en krigsmakt, och han började redan samla sina trupper, då en gammal kapten gaf honom ett råd, att åtminstone våga sig till byarne närmast omkring Vadstena. Han kom dit, rikets råd lade sig emellan, och här är den enda gång, som jag funnit hert. *Carls* mod falla till föga.

Han vidgick, det han icke gjort rätt i det, som han var beskyld för, och han bad om tillgift, den han ock fick; dock med det förbehåll, att han måste underskrifva *Arboga artiklar* af 1561 [1]). Här få vi likväl ett nytt bevis på hans nit för

[1]) Dessa *artiklar,* som hertigarne *Johan* och *Magnus* ändtligen måste underskrifva 1561, då Carl ännu var omyndig och barn, innehöllo 45 punkter och deribland förnämligast: »Furstarnes folk skulle svärja konungen men ej furstarne, såvida de ej hörde till deras kansli, och den som förbröte sig emot konungen skulle strax utlemnas och öfverlöpare ej försvaras. Till konungens tjenst skulle hållas så mycket krigsfolk, som han fordrade, och när de på utsatt ort årligen mönstrades, borde mönsterherrarne förplägas på furstarnes bekostnad. Hertigarne hade ej makt att sluta fred eller börja krig. Till konungen fingo de ej komma starkare än med 100 man, hvilka då stodo under hans hofrätt. Utan konungens vetskap fingo de ej sammankalla allt sitt folk, men med dem voro de vid påfordran skyldiga att bygga kronans slott och fästen. Inga nya skatter skulle furstarne hafva makt af sig sjelfva att pålägga ej heller att gifva lifstidsdonationer. Deras krigsfolk lydde under konungens fältherre och krigsrätt, och deras undersåtar ställe sig till rättelse alla konungens allmänna mandater om religion, sjöfart, åkerbruk, handel m. m. Under sina arfgods må ej hertigarne köpa några andra slags hemman, af hvad natur de ock äro. De hafve ej makt att göra några till adel och utgifva *previlegier* utan konungens stadfästelse, och

lärans renhet. En annan hade vid lika tillfälle kunnat låta skrämma sig till allt; men när fråga blef om *liturgien, så hänsköt han den till sitt presterskap, dem han snart skulle stämma till ett möte, och hvad de beslöto, ville han för sin del antaga.* Det kunna vi kalla att med behändighet reda sig ur snaran. Hertigen visste nog, hvad han tänkte, och hvad han hade att lita på. Vi hafva förut omnämt, huru presterskapets möte aflopp i *Örebro* 1586 och *Strängnäs* 1588, och huru förtörnad konungen blef deröfver. För min del finner jag dock intet skäl att taga *presterna* i hertigdömet fria mer än de öfriga i riket, att de ju ock till större delen blifvit catholska, om hert. *Carl* gjort så starkt påstående derom som kon. *Johan*.

Prins *Sigismund* blef 1587 vald till konung i Polen. Detta lät konungen strax gifva tillkänna hos hertigen jemte de villkor, som *polackerna* betingat sig, hvaröfver han begärde sin brors betänkande. Han anmodade honom ock att tillika med ständerna gifva *Sigismund* trohetsed, på det han måtte vara så mycket säkrare om svenska kronan, till hvilken han likväl 5 år förut var förklarad efterträdare. Hertigen svarade, att han icke var obenägen dertill, men till den punkten, som *polackerna* förbehållit sig, "att Estland skulle till dem afträdas, kunde han för sin del aldrig samtycka." Han sände ock några herrar att lyckönska *Sigismund* till polska kronan.

År 1589 [1]) förlorade hertigen sin fromma och dygdiga gemål, *Anna Maria*, genom döden i Eskilstuna, sedan de sammanlefvat i 10 år. Denna sorg var för svår att draga; men genom mellanlöpare stötte ännu en förtretlighet till, hvilken lätteligen kunnat störa det goda förtroende, som numera var

---

på deras mynt stå konungens bild. För tull och bergverk ege väl furstarne fordra redo; dock ransake konungen derom hvart sjunde år. Till biskopars underhåll behålle konungen tionde, men furstarne hafve ej makt att insätta hvarken dem eller lagmän eller kyrkoherdar utom några få beneficia regalia till sina caplaner. De ege ej att döma öfver konungens adel och råd, som bo inom furstendömet, ej heller att neka sina egna att *appellera* till konungen, som årligen låter hålla en räfst i deras länder. Slott stode furstarne fritt att bygga och tillsätta, der slottslofven efter lag vid tillfälle borde hålla dem öppna för konungen eller dess utskickade.»

[1]) Samma år kom ett rykte, att kon. *Jacob* af Skottland, som då friade till danska prinsessan, *Anna*, var ankommen till Norge. Hertigen gaf strax ståthållaren *Arp* i befallning att sända fogden i V. xysslet, *Bengt Michelsson*, in i Norge att utforska sanningen härom; men jag vet icke, om han någon gång mötte derstädes bemälda konung.

konungen och honom emellan, om icke sanningen efter sin vana brutit sig fram i ljuset.

Konungen hade rest ut till *Reval* att möta sin son, kon. *Sigismund.* Dit fick han snart efter sig en post, som icke talade allt till hertigens bästa. R. R. *Hogenschild Bjelke* skref, att hertigen hade uppror för händer, och konungen vände oförtöfvadt tillbaka; men när han kom hem, märktes icke en anda till uppror, utan allt var tyst och stilla. Då vände sig konungens hat på *Hogenschild* sjelf och några andra af rådet, dem han beskyllde för myteri; men hertigen gjorde han ej delaktig i regeringen. dock gjorde han numera knappt någonting utan hans råd. Han älskade honom så mycket mera, som *Carl* egde ingen son och, under det första enklingsorgen påstod, hade utlåtit sig, det han aldrig mera skulle gifta sig. Derför afskaffade ock konungen de hårda *artiklar*, som i *Vadstena* blifvit hertigen föreskrifna, och gjorde honom såsom sin *ståthållare* delaktig i all riksregeringen den 7 Mars 1590. Och så kom ändå *Knapfors fördrag* till verkställighet, innan de dogo.

Konungen var så mån om klanderlös arfsrätt för *Sigismund* till svenska kronan, att han ock öfvertalade hertigen att lofva, det han ej skulle gifta sig. Han fruktade det, som sedan skedde, att en brorson skulle träda i hans barns ställe. Men hertigen höll honom icke sitt löfte och gifte sig ånyo den 22 Augusti 1592 med ett fruntimmer, som just naturen danat efter hans sinne, hertig *Adolfs* af Hollstein dotter, *Christina.* Detta såg väl ej konungen gerna, men han dog ifrån alltsammans 3 månader derefter den 17 November.

Nu blefvo utsigterna annorlunda, och hert. *Carl* fick liksom en ny verld att lefva uti. Den tillträdande konungen var i Polen och tillika catholik; men *Carl* var öm om den evangeliska läran. Han lät bebåda dödsfallet och anmodade konungen att skyndsamt komma och sjelf antaga riksstyrelsen; men emellertid var han tills vidare förordnad till riksföreståndare, och under det namnet höll han i Mars månad 1593 det namnkunniga *Upsala möte*, der ständerna evigt förbundo sig till den evangeliska läran och till *Sigismundi* hus.

Denne kom samma år till *Stockholm* och blef med fröjd och glädje krönt i *Upsala* den 9 Febr. 1594; men som han ej var nöjd med *Upsala mötes beslut* i den delen, som rörde

religionen, så utbrast en oenighet herrarne emellan, som först bröt löst i ord, men sist i gerning, hvarom *Stångebro slag* 1598 bär ett evigt minne. Der tappade konungen, och fastän han förlikte sig med hertigen och lofvade komma till *Stockholm*, reste han dock till Polen, hvarifrån han så länge retade ständerna, till dess de uppsade honom och hans afkomma regeringen och valde i stället hert. *Carl* den 19 Mars 1600.

Carl hade något högt uti sig, som traktade efter något stort, och hade han haft något skäl, hade han förmodligen stigit på thronen, innan han hunnit sitt 50:de år. Men nu hade han dertill mycken anledning. Ständernas och hans egen farhåga för religionens stöt under en catholsk konung var en driffjeder, men så kom ock en annan dertill, som ej torde ega mindre grund.

Då *Sigismund* ännu var hemma i Sverige, och innan han blef vald till Polens konung, hade han friat till nuvarande hertiginnan, *Christina*, och äfven sändt henne många föräringar; men han var så olycklig, att han sjelf åtrade sig och gaf henne korgen på inrådan af sin faster, *Elisabeth* [1]). Fruntimmers vrede plär icke vara länge; men *Christina* hade ett mannamod, och när hon såg tillfälle till att få heta drottning, tyckte hon, att det ljöd något högre än hertiginna; isynnerhet då hon dermed tillika kunde få släcka sin hämdlystnad på en bedräglig friare. Ingen tid var beqvämare att uppmuntra sin herre än nu i de första åren af äktenskapet, och det är icke olikt, att hon genom vissa föreställningar banat en väg, på hvilken den ena hade så lätt att stiga upp som den andra ned af thronen.

* * *

Redan den 7 Mars 1590 hade ständerna faststält en *arfförening* [2]), hvari hert. *Carl* och hans lifsarfvingar af manliga könet för everldliga tider blefvo förklarade för efterträdare till kronan, såvida kon. *Johans* gren dog ut. och, ifall mer än en son vore förhanden, skulle den nästa i ordningen vara hertig i *Södermanland*, *Nerike* och *Värmland;* men ginge hertig *Carls*

---

[1]) *Puffend.* l. c. p. 52.
[2]) *v. Stjernm.* Riksd. och möt. besl. p. 378.

linea ut, och kon. *Sigismund* hade flera söner, så skulle hertigdömet höra till den, som fadern behagade utnämna dertill. Men om ock *Sigismunds* ätt utslocknade skulle det tillhöra hertig *Johans* yngre son, om någon vore till; dock vid alla tillfällen prinsessan *Catharina* förbehållet 3 års uppbörd af hela furstendömet efter hertig *Carls*, sin herr faders, dödliga frånfälle, såsom redan förut var beslutadt.

Nu var hertig *Carl* blifven konung, och sålunda stod det i hans makt att ställa den *första* punkten af 1590 års arfförening i verkställighet. Detta skedde med ständernas samtycke den 22 Mars 1604. Den yngre sonen *Carl Filip* skulle behålla sin herr faders hertigdöme med samma rättigheter, som han sjelf innehaft det.

Nyssnämda prins var ej då mera än 3 år gammal, och konung *Carl* styrde sjelf hertigdömet såväl som det öfriga af riket, så länge han lefde.

Innan ännu kon. *Carl* lät kröna sig till konung upprättade han den 12 Augusti 1605 sitt testamente [1]). K. *Johan* hade ännu utom den afsatta *Sigismund* en son med drottning *Gunilla*, prins *Johan*, som nu var *hertig af Östergöthland*. Denna hade icke genom något felsteg förlorat sin arfsrätt till kronan, och kon. *Carl* fruktade med skäl, att ständerna efter hans död kunde vända sina egna ögon på honom och förskjuta hans söner. I slikt fall stadgade han, att "hans äldsta son, *Gustaf Adolf*, skulle efter hans dödliga afgång ega hertigdömet, men *Carl Filip* skulle hafva Östergöthland. Finge ock icke *Carl Filip* Östergöthland, så skulle hertigdömet sålunda delas emellan sönerna, att Gripsholms län af Södermanland skulle tillfalla *Carl Filip* och Nyköpings län, Nerike, Värmland, Vassbo och Valla höra till *Gustaf Adolf*. Men om ständerna stodo vid sitt beslut att taga denna sistnämda till konung, så skulle hela hertigdömet tillfalla *Carl Filip*. Gå huru det ville, skulle dock prinsessan *Catharina* utbekomma sin sal. fru moders brudskatt, 12000 guldgyllen, och dertill tagas 700 skeppund stångjern i Värmlands bergsbruk, samt af föringen i hela hertigdömet utom Nerike vid pass 4499 daler. Det måttė blifva konung efter k. *Carls* död, hvilken som kunde, så anbefalde han den och

---

[1]) l. c. p. 594.

efterträdare med ständer på det ömmaste att blifva vid den sanna evangeliska läran och vedertagen kyrkotjenst. Ingen nöd och fara skulle afskräcka dem derifrån; de borde besinna, att det eviga är långt, när det verldsliga snart försvinner, och är ej att likna emot det eviga."

Konungen förglömde icke i sitt *testamente* de *studerande* och de *fattiga*. Han gaf dem *räntor* och *inkomster* öfver hela hertigdömet, men vi få här endast nämna det, som närmast rör vårt ämne. *Studenterna i Strängnäs* skulle till uppehälle hafva alla de *taxoxar*, *som presterna utgjorde i Östersysslet*, 15 stycken; *hospitalet i Strängnäs* till everldlig egendom *skatteoxarne i Kila*, 11 stycken; *hospitalet i Nyköping skatteoxarne i Gladvalda och Vermskog*, 10 stycken; *Örebro hospital* everldligen *skatteoxarne i Ny och Elgå*, 7 stycken; *Mariestads hospital skatteoxarne i Kihls socken*, 5 stycken; *Carlstads hospital* everldligen *all tionde af Millesviks gäll* samt *skatteoxarne af By, Huggenäs. Botilsäter och Ölserud*, 7 stycken.

Tre år derefter slöt denna stora och berömliga konung en ärofull lefnad med en salig död den 30 October 1611 och blef begrafven i *Strängnäs domkyrka.*

* * *

Hvad han som hertig öfver Värmland uträttat till dess obeskrifliga fördelar, är på sina ställen korteligen nämdt, och rummet tillåter icke att lägga något dertill. Nog af, att Värmland har att tillskrifva och tacka honom för allt, hvad det från den tiden varit och hvad det är. *Olof Trätälja* förde hit folk, och *Carl* gjorde dem till menniskor. Ovisst när det eljes kunnat ske, ty såsom sakernas ställning har varit efter hans tid, synes föga likhet hafva varit dertill.

Alla häfdatecknare, som velat skrifva opartiskt, hafva anfört kon. *Carl* ibland de stora konungarne i verlden [1]. "Uti hushållsvett, mannamod, outtröttlig drift i alla företag har han haft få sina likar. Hans kloka och rättvisa regering uti

---

[1]) Jag har ock funnit utländingar, som nämt honom med beröm. Isynnerhet anför *Berchenmeyer* i sin *Antiquarius* af honom ett artigt infall: *"Så vill ock du bli en kronotjuf"* sade *Carl,* när någon af honom sökte en syssla, vid hvilken var en uppbörd.

sitt furstendöme, förrän han emottog riksstyrelsen, gifver tillkänna, att han blifvit en af de berömligaste konungar, om han i stillhet fått tillträda och utan medtäflare styra ett enigt rike" [1]).

Folket har intill vår tid af sina förfäders berättelser vetat att mycket tala om hans resor genom Värmland och hans vistelse i landet. Han bodde på flera sina gårdar. *Nynäs* och *Säby* bytte han bort, men *Carlberg*, *Bro* och *Kroppa* behöll han ständigt, och på de 2:ne sista har han åtminstone underhållit ständig *hofstat*, emedan han der hade ordentliga *gårdpredikanter*. Sina hofbussar höll han icke utan aga, der det behöfdes, och om någon af hofmännen eller drabanterna under måltiden behagade bena strömmingen eller eljes visa sig nogräknad på matlagningen, så kunde han icke göra sig så alldeles säker för ett kok stryk [2]); en grannlagenhet i smått, då herren var ung, som skulle visa sig i större, då han blef äldre.

I sitt umgänge med allmogen var han aldrig mån att i det yttersta räkna på utvärtes heder, endast han vann dess kärlek och förtroende. Han såg nog, att han hade en ohyfsad menighet för sig, som kunde mena väl, men för öfrigt förstod icke bättre [3]). För ett exempel får jag nämna: då han en gång var på *Born* hos den namnkunniga *Mattes*, så tog han honom med sig och reste till *Vekhyttan*. På återresan öfver sjön *Yngen* satte sig hertigen bak på sätet, men *Mattes* satt i släden [4]). Några bönder mötte dem med sina jernfrakter och kände *Mattes*, men förundrade sig högeligen, att han fått en så *gill* och grann släde att åka uti och bestod sig en herre på baken [5]).

---

1 Hist. *Alman* 1772.

2) *v. Dal.* l. c. § 4.

3) Jag har funnit, att hertigen 1581 lät afgå befallning till ståthållaren *Arp* att »i hertigens namn med gode man stilla ett *uppror*, som bönderna i Nordmarks, Gillbergs och Jösse härader börjat emot honom». (*S. Lönb.* saml. om *Arp*slägten M. S.); men som detta aldrig vidare omtalas, så tyckes det troligen ej hafva varit annat än ett af illasinnade menniskor uppfunnet rykte.

4) Folket i orten voro dittills icke vana vid annat än de nu s. k. *fählslädar: skrindor* visste de ej af.

5) Af den nåd, som *Mattes* egde, lär hafva kommit den berättelsen, som folket sedan haft, att han fick löfte om adelskap men konungens död kom emellan. Det är icke så olikt, ty bergsmän i den tiden voro högt aktade. Fogden, *Peder Björnsson (Båt)*, skref sig för bergsman på Vesterås riksdag 1527. Vid Born skall *Matts' hustru* hafva sönderslagit hertigens eller konun-

Peder Jonsson, Fernellernas stamfader, var en beskedlig bergsman och häradsdomare vid Yngshyttan, som ock stod i stor nåd hos hertig *Carl*. Han rastade hos honom ofta, men isynnerhet berättas, att han en gång vid sin ditkomst skall hafva varit mycket törstig. Då träffade han en piga, som kom ur källaren med dricka i en *masurholk*[1]. Denna skall han hafva tagit af henne och druckit. Den har sedan varit bibehållen man efter man slägten emellan till en åminnelse och har blifvit vida namnkunnig under namn af *stora Guttår*[2].

Vid lediga stunder har ock hertigen roat sig med att fiska. Isynnerhet fattade han mycket behag till *Kummelön* invid *Saxholms slott* och lade en del af dess fiske under *Bro Kungsgård*[3]. Det är väl icke troligt, att han ofta haft tillfälle att sjelf vara der, men som det dock någon gång händt, och han då varit inne i en *fiskarebod*, så har samma bod till åminnelse intill denna dag blifvit hållen vid makt af Kummelöns egare; äfven-

---

gens ur. Han hade glömt att taga det utur urfickan, då han lade sig att sofva. *Gumman* hade ärende att gå bittida om morgonen i hertigens kammare, och fick höra att uret pickade. Nyss förut hade hertigen fört *bränvin* med sig såsom en raritet att skänka *bergskarlarne*, och gumman trodde, att herren hade haft *bränvinsbröd* i byxfickan, som någon liten mus nu gnagde på, hvarför hon i välmening tog ett vedträ och slog sönder uret. Hertigen gjorde icke annat än log.

[1]) Det berättas eljes, att hertig *Carl Filip* skall hafva druckit *mjölkblanda* ur samma holk (Lärd. tidn. 34, 1764 c. fr. N:o 40 s. år) och båda delarne äro möjliga. Eljes berättas angående *öldrickning* en annan i sin tid artig historia om hertigen: Invid *Sala grufva* bodde en välmående bergsman, *Bråstagubben* kallad, hvilken efter Salbergs vis alltid hade *godt öl*. Hertigen kom en gång resande till honom med något följe och kom öfverens med honom, *att han skulle blifva qvar tills hans gossar* förstods drabanterna) *druckit ur en viss tunna i källaren,* hvilken, då man slog på henne, gaf en sådan klang ifrån sig, som skulle hon snart vara tom. "*De drucko i dagar, de drucko i två,*" men tunnan blef hvarken fullare eller tommare och alltid gaf hon nytt förråd. Ändtligen bestod Bråstagubbens bedrägeri deri, att han hade en annan källare bredvid, från hvilken en pipa gick genom muren ur andra städse påspädda tunnor, som på ett visst afstånd alltid höllo den andra vid lika. Hertigen tog det nådigt upp: *Innan din tunna blir tömd, få vi se både jul och påsk.*

[2]) Den är besmidd med många guld- och silfvervapen och inuti fodrad med förgyldt silfver. När *durchmarscher* (genomtåg) skedde genom Filipstad i k. *Carl XII:s* tid, skulle denna alltid vara *välkomma* och *vägfärdsskål* för officerare och andra herrar. Isynnerhet berättas en artig historia dervid om biskop *Kalsenius,* som då var *pastor* vid Dalregementet. Den sista men största nåd har *store Guttår* haft af *vår allernådigste konung,* då han 1768 i *September* var i Filipstad. Kärilet förvaras annars hos hofjunk. *L. v. Nackrey.*

[3]) *Ölme härads dombok.*

som det vill sägas, att *hertigens sofkammare på Born* än i dag är i behåll. Med få ord: det är knappt något ställe i Värmland, som ej bär något minne efter sin *store Carl;* dock bergslagen mest. Der var han älskad i lifvet och hans död länge begråten [1]).

* * *

Man har velat skylla denna herre för något alltför stor stränghet. En vår egen landsman har, till att bestyrka den satsen, förskaffat sig ett af de främsta rum i *Vermia Literata* [2]); men det blir ovisst till huru stor heder. Aldrig spordes någon hårdhet af honom, så länge han var hertig. Hade han lefvat i en annan tid, skulle man kunnat kalla honom för flat; ty det finnes stundom folk, som icke låta styra sig med höflighet [3]). När han åter fick sjelfva riksstyret i händer, så yppade sig sådana omständigheter, som ofta icke kunde annat än reta hans mildhet, såvida vi icke anse honom för annat än menniska.

Man torde få svårt att framleta exempel, att han utöfvade någon hård medfart emot dem, som menade riket väl. De öfriga, som icke med lämpa kunde förmås till foglighet, nödgades han anse som ett *ogräs. hvilket borde uppryckas med rötterna.* Hade hans tadlare varit i hans ställe, så hade de kanske varit värre [4]).

* * *

---

[1]) År 1748 berättade en 114 års gumma för sal. prosten *Risell,* det hon hört af sina föräldrar, att, när *själaringning* påstod efter *store Carl,* så greto små och stora, unga och gamla, och lång tid derefter var det, *liksom all ting hade varit dödt i landet.* Denna gumman var född och bodde der *Fernebo kyrka* stått.

[2]) *Georg Nilsson Posse* till *Sjögerås* är *auctor* till hert. *Carls slagtarebänk.*

[3]) Man finner i flera än ett rikes historia exempel på regenter, som till sin skada med sin ånger fått beklaga, att de icke med skälig lämpa tagit i akt Syr. 33: 25 *("Åsnanom bör hans foder, gissel och börda: alltså tjenarenom sitt bröd, straff och arbete").*

[4]) De förekomma mig på samma sätt som gumman, om hvilken det berättas, att när hon hörde en prest predika, huru illa krigsknektarne och judafolket förfore med frälsaren, så svor hon öfver dem, *huru de handterade Carl.* Hade hon varit der, torde hon varit ibland de första att både spotta och slå.

Med sin förra gemål, hertiginnan *Anna Maria*, egde hertigen 6 barn. af hvilka dock icke mer än en dotter kom till stadgad ålder.

Margaretha Elisabeth, född 1580, † ung.
Elisabeth Sabina, född 1582, † ung.
Ludovicus, född 1583, † ung.
Catharina, född 1584, förmäld den 16 Juni 1615 med pfaltz-grefven, *Johan Casimir*, af Zweibrücken [1]).
Gustaf, född och † 1587.
Maria, född 1588, † ung.

Med sin senare gemål, drottning *Christina*, egde han:

Christina, född 1593, † 1594.
Gustaf Adolf, född 1594 den 9 December; blef konung.
Maria Elisabeth, född 1596, † 1618 [2]), g. m. hertig *Johan* af Östergöthland.
Carl Filip, Värmlands hertig.

* * *

Jag hade ämnat gifva en någorlunda fullständig beskrifning öfver de *hertigliga råden* i hert. *Carls* och hans herr sons tid; men hvarken tillåter det rummet eller fordrar nödvändigheten det [3]).

---

[1]) Denna herre förestod regeringen hemma i landet då k. *Gustaf Adolf* var i Tyskland, och har han utfärdat ganska många *skattebref* på hemman i Värmland. Hans son var kon. *Carl X*, och dottern *Christina Magdalena* blef gift med markgr. *Fredrik VI* af Baden-Durlach. Hon är farmors, farmors mor till vår nu regerande *allernådigste konung*.

[2]) Hon undervisades i franskan af *Paul de la Grange*, hvilken hert. *Carl* till den ändan förskref utifrån för hennes och hennes äldre systers, prinsessan *Catharina*, skull. *De la Grange* blef sedan underjägmästare i Smoland.

[3]) Det får då här vara nog att på några gifva en kort förteckning:
Nils Turesson Bjelke, frih. till Salestad. *Filip Jonsson Bonde*, var tillika hofmarskalk. *Åke Johansson Båt* till Tidön. *Lüder Kauer*. *Jacob Kouschild* till Wad. *Mauritz Stensson Lejonhufvud*. *Hans von Masenbach*. *Bengt Gabrielsson Oxenstjerna*. *Bo Ribbing*. *Johan Jöransson Rosenhane* till Torp. *Axel Ryning* till Tuna och Uttervik. *Per Nilsson Ryning*. *Jöran Stjernskjöld*. *Carl Sture*. *Christoffer Schenk*.
Dessutom var *Christ. v. Scheiding* hertigens hofmarskalk och *Nils Jönsson Jacobskjöld* hans första secreterare.

IV. Kort beskrifning öfver hertig Carl Filip.

Han var son af den förr beskrifna hertig *Carl* eller *konunng Carl IX* och hans senare gemål, *drottning Christina af Hollstein*, och föddes i *Reval* natten till den 23 April 1601.

Vi hafva förr nämt (sid. 281), att han 3 år derefter blef förklarad för hertig i sin herr faders furstendöme, hvilket ännu stadfästades genom faderns *testamente* 1605. Såsom han då än var så späd och ung, styrdes hertigdömet af konungen, så länge han lefde; men 1611 åtog sig fru modern, *drottning Christina*, förmynderskapet [1]).

Detta förestod hon med mannamod och mest alltid så länge hertigen lefde, hvarför ock hans historia inom hertigdömet blifvit föga känd; men han har blifvit så mycket mera namnkunnig af en annan tillfällighet på utländsk botten.

Hertigens uppfostran skedde under en dugtig läromästares hand och styrelse. Denne var mag. *Petrus Andr. Grubb*, en norrländing ifrån Luleå, som till sist blef *assessor* i Svea Hofrätt. Hertigen hade qvickt att påbrå, och är väl troligt, att han under *Grubbens* vård lagt så mycken grund till språk och vetenskaper, som den tiden kunde medgifva, då han fick hålla vid boken.

Innan han ännu väl hunnit sitt tionde år, kom han på förslag till en af de mäktigaste, fast den tiden icke just så högt ansedda throner i norden. Anledningen dertill var denna: *Vasilei Ivanovitsch* hade 1606 blitvit czar i Ryssland, men fick strax ett starkt motparti, som understödde de falska Demetrier och gjorde honom thronen stridig med hjelp från Polen.

Han såg sig åtminstone icke säker utan utrikes hjelp och ingick till den ändan 1606 den 28 Febr. i *Viborg* ett fördrag med k. *Carl*, hvilken derför fick löfte att i betalning bekomma *Kexholms län* under Sverige. Den vidt namnkunniga fältherren *Jacob de la Gardie* ryckte derpå in i Ryssland, vann den ena fördelen efter den andra emot Demetriernas anhängare och befriade sjelfva *Moskwa* stad från belägring. När *Vasîlei*, eller *Basilius*, såg sig frälst ur faran, kom han sitt löfte icke mera

---

[1]) Vid sin herr faders kröning 1607, då han var 6 år, undfick han hertigdömet såsom län, men blef der insatt 1609.

ihåg, och det var endast ett ovisst hopp, att Kexholm skulle förenas med Sverige.

De la Gardie nödgades derför handla fiendtligt emot dem, som då nyligen varit hans vänner. Han vände sig till *Novgorod* och gjorde i gränsprovinserna starka påståenden om Svea rikes rättigheter. Ryssarna blefvo då trängda på alla sidor, de lemnade sin czar fången 1609 till polackerna, som kommo på sitt håll och tillbjöd dem en prins, *Uladislaus*, hvilken sedan blef konung och då var 15 år gammal; men svenska fältherren fann sig vid att göra ett annat påstående, ändock han dertill icke skall hafva hvarken rådfrågat sin konung eller haft hans befallning [1]).

Han intog Kexholm i början af 1611 och gick derpå rakt på Novgorod. Strax gjorde han ryssarne föreställningar att välja yngre svenska prinsen till sin czar, men ingalunda den polska. Att gifva sitt påstående desto mera kraft intog han Novgorods stad med våld, hvaraf besättningen på slottet blef så förskräckt, att den öfverenskom och gaf sig under kon. *Carls* beskydd samt förklarade en af hans söner för sin furste med det villkor, att hvilkendera af dem det ock blefve, skulle den bibehålla dem vid deras gamla *grekiska religion* och skydda dem mot deras fiender; ett stort bevis, att de voro djupt drifna i trängseln, när de ej vågade göra ringaste förbehåll om *religionen* på den tilltänkta czarens sida.

Detta skedde den 11 Juli 1611. *De la Gardie* inlade strax svensk besättning i slottet vid Novgorod och lät ryssarne svärja, då de vid samma tid lär hafva afsändt en legat till Sverige härom med skrifvelse [2]) och begärde en af kon. *Carls* söner, men denna kom ej fram till Nyköping, förrän vid konungens sista sjukdom.

Emellertid intog *de la Gardie* och hans käcka kamrat, *Edvard Horn*, åtskilliga städer och fästningar: *Nöteborg*, *Jama*, *Coporie*, *Ivanogrod*, och flera måste mot eller med sin vilja gifva sig under deras välde och öppna för dem sina portar. Under den tiden dog kon. *Carl* och *Gustaf Adolf* blef konung under förmynderskap.

---

[1]) *Puffend.* l. c. p. 626.

[2]) Detta finnes så hos flera *auctorer*, men *Puffendorf* nämner icke om något sändebud förrän efter kon. *Carls* död.

Han fick till sig en ny beskickning från Ryssland, som uppdrog honom *protection* (= beskydd) öfver Ryssland och begärde hans broder till czar; men på svenska sidan hade man svårt vid att sätta något säkert förtroende till detta vankelmodiga folk [1]. Icke dess mindre. sedan norra delen af Ryssland visat sig mycket benägen att få en svensk prins till sin herre, och *de la Gardies* bref ankom till Sverige, att man nu borde begagna sig af tillfället och *smida medan jernet var varmt*, fattade k. *Gustaf Adolf* så mycket mer ett beslut att ingå freden med danskarne i Knäred 1613 den 19 Januari.

Ständerne hade likväl förut i riksdagsbeslutet den 24 November 1612 gifvit sitt betänkande öfver de ryska sakerna. Å ena sidan funno de nog en svårighet vid att släppa någon af sina arfherrar så långt ifrån sig, men flera skäl uppvägde å andra sidan. Det var en heder, att främmande sökte regenter i deras land. Det vore en stor och angelägen sak, att Ryssland icke komme under främmande herrskap och i Sveriges fienders händer. Ryssland var ett mäktigt och fruktbart land och låg äfven så till för Sverige, att det icke vore rådligt släppa dess fiender så nära inpå lifvet, ty då skulle man sedan ej vara säker om fred hvarken med våra egna fiender (utan tvifvel de *polska)* eller med *ryssarne*.

Men ständerna erkände dock sin oförmåga att skilja i denna sak [2]) och hänsköto den i all ödmjuk underdånighet till drottning *Christina*, *konungen*, *hertig Johan* och *rikets råd* med full öfvertygelse, att dessa nogsamt skulle befordra deras och fäderneslandets välfärd [3]).

Derpå fingo ryssarne löfte, att konungen skulle sjelf besöka dem, så snart han dertill kunde få tillfälle. *Gustaf Adolf* har intill denna dag icke kunnat undgå den skäliga misstanken, att, så ung han ock var, 18 år gammal, vilja behålla den ryska spiran i sin egen hand och således göra af Ryssland en svensk tillhörighet och bihang, det han icke ämnade sin bror. Åtminstone började ryssarne strax draga öronen åt sig och derför i ett nytt bref med uttryckliga ord begärde *hertig Carl*

---

[1]) *Puffend.* l. c.

[2] De skrefvo, att sådant förstod regeringen bättre än *regeringsoerfarna* och *menigheten*.

[3]) *v. Sternm.* Riksd. besl. p. 669.

Filip till sin czar, såsom de ock verkligen hyllade honom på de flesta ställen i landet.

De gjorde konungen i bref af den 13 April 1613 från Novgorod en ödmjuk erinran, att han vore nog sysselsatt i sitt eget rike och borde icke åsidosätta det med att för deras skull göra sig besvär. De voro nöjda med att få till sig hertig *Carl Filip.* Saken såg ock på svenska sidan nu så mycket fördelaktigare ut som den falska *Demetrius* var vid samma tid ombragt och polackerna voro utdrifna utur Moskwa. Men saken gick dock trögt i Sverige.

Dertill synes drottning *Christina* icke litet hafva bidragit. Modershjertat lär vara ömt. Hennes sista pant af hennes sal. herres kärlek låg henne för mycket på hjertat, att töras våga honom i en så späd ålder ibland ett så oroligt folk, som ryssarne den tiden voro kända för [1]). Det ökade hennes misstankar, att ryssarne hade begärt, att han skulle komma utan stort följe af utländskt folk, och detta ansåg hon för deras uträkning att kunna så mycket lättare skaffa prinsen ur vägen, ifall han ej stode dem an. Var detta ett fel hos drottningen, så var det ock förmodligen det enda man skäligen kan träffa hos henne, och det tycks äfven kunna ursäktas.

Men det kom ock ur en annan källa en slags orsak till lamhet på svenska sidan i detta vidt utseende värf. Afunden är ingen nyblifven gäst i Sverige och han var redan husvarm i denna tid. *De la Gardie* var en utländing, och det stack mången infödd, att han skulle få heder utföra ett så stort verk, som mången annan ville ega sjelf, men kanske få eller inga voro vuxna [2]).

Man gaf dock hopp och löfte från Sverige, att hertigen skulle snart komma öfver till Ryssland, och drottningen gaf äfven sitt bifall dertill [3]). Detta skedde i början af 1613, sedan danska freden var sluten. Under den tiden hvilade ej de svenska vapnen, utan bredde sig ut vidt och bredt, och de orter, som blefvo intagna, fingo besättning i *hertig Carl Filips* namn såsom tillkommande *storfurste.*

Men som denna herrens resa drog ännu ut långt fram på

---

[1]) *Puffend.* l. c. 645.
[2]) l. c.
[3]) *Lärd. tidn.* N:o 28. 1772.

sommaren [1]), så började en del af de ryska att mer och mer misstänka konung *Gustaf Adolf.* "Han ernade icke söka sin bror ett rike eller dem en säll och lycklig regering, utan ville endast utvidga sitt rikes gränser", och af denna grund förföll all deras goda tanke för Sverige. En sammankomst hölls i Moskwa; der valde *kosakerna* och det gemena folket en ny czar, *Michael Feudorovitz Romanov*, som dock var emot de förnämare ryssarnes tänkesätt och vilja.

När då *Carl Filip* kom till *Viborg* den 9 Juli 1613, så var han nog hjertligt välkommen för folket i Novgorod, men dessa voro ock de enda, som numera höllo hans parti. De gåfvo honom i förberörda stad sin hyllningsed med korskyssning den 22 Augusti samma år och började strax yrka på, att han skulle resa till Novgorod. Men konungen hade gifvit honom med sig fyra commissarier: *Georg Boye*, *Henrik Horn af Kankas*, *Jacob de la Gardie* och *gouvernören i Viborg*, *Arvid Villman.* Dessa gjorde flera invändningar deremot. "Alla andra orter i ryska riket borde genom sina fullmäktiga först gifva sitt bifall till valet och afhandla, hvad som hörde till den tillkommande *staten*". Men de förnyade sitt påstående, "att, efter *Novgorod* af ålder varit en särskild stat för sig sjelf, så borde herren resa dit eller åtminstone till Ivanogrod, på det han skulle synas hafva tagit besittning på Ryssland." Dock ville de svenska ej gå ifrån den föreskrift, som var dem af konungen gifven.

Derpå brast det ut först i hårda ord å båda sidor [2]), och ehuru ryssarne ännu en gång hyllade prinsen, så reste de strax bort, utan att någon afhandling vidare kom till slut i Viborg. Konungen kom derpå sjelf personligen till Ryssland och gjorde sitt påstående, "att Novgorod måtte införlifvas med Sverige", men ryssarne ville ej förstå sig derpå, utan "åberopade sig endast på sin valda och hyllade furste, *Carl Filip*", hvilken dock konungen redan i början af 1614 hade hemfordrat till Sverige. Derpå var ej annat att vänta än ett blodigt krig, som i 3 år fördes med ömsom lycka, men ändtligen slöts till Sveriges fördel den 27 Febr. 1617 i *Stolbova*, då Sverige afträdde till

---

[1]) Afresan skedde ej förr än i Juni månad.

[2]) *Puffend.* l. c. p. 649.

Ryssland en stor del af de orter, som i konungens och hertigens namn voro tagna i besittning, men deremot fick Sverige everldligen *Kexholms län*, *Ivanogrod*, *Jama*, *Coporie* och *Nöteborg*.

Således hade Sverige både heder och gagn af sitt förda krig, fastän *Carl Filip* gicke miste om sitt storfurstendöme. Hvad ock orsaken dertill månde vara, så fick k. *Gustaf Adolf* alltid härefter utstå en hop smågnabb hemma. Enkedrottningen satte sig högeligen emot hans tillämnade resa till Ryssland 1613. Hvilken uträkning hon hade, såvida hon icke hellre ämnade sin yngre son ryska spiran, är en sak, som vi kanske fåfängt bemöda oss att gissa till; men sedan oroade hon konungen nästan alltid med tvistigheter *dels om arf*, *dels om furstliga rättigheter* antingen på sonens eller mågens, hert. *Johan*, vägnar. Hufvudfrågan var dock om *hertigarnes Rosstjenst*, eller om *adeln i furstendömen* borde rida under furstarnes *lif-* och *landfana* eller under konungens *adelsfana*. Saken hänsköts från 1617 års riksdag i *Örebro* till en *commission* af ständerna nästa år; men emellertid dog hertig *Johan* och *Carl Filip* afslöt saken i godo[1]).

Under denna tid och som åren någorlunda tilltogo, är väl troligt, att hertigen flera gånger besökt sitt Värmland åtminstone i sällskap med sin fru moder, efter hvilkens vistande härstädes flera spår finnas. Isynnerhet berättas, att han en gång varit vid Yngshyttan och druckit mjölkblanda ur *Stora Guttår* [2]).

Men 1617 fattade han håg för att göra en utländsk resa, fast icke i samma afsigt som hans högstsal. herr fader 30 år förut att söka sig en fästmö, ty en sådan hade han i sitt förbehåll hemma. Han hade ändå lust att bese verlden.

Vårt ämne fordrar icke att fullkomligt beskrifva denna resa till alla sina omständigheter; vi få nöja oss med att nämna de märkligaste deraf[3]).

Hertigen var nu ej mer än 15 år gammal, när han i följe med 32 personer gaf sig ifrån Sverige i December månad 1617.

---

[1]) *Lärd. tidn.* l. c.

[2]) *Lärd. tidn.* N:o 34. 1764.

[3]) Herr *S. L.* har 1772 utgifvit *Berättelse om hertigens lefverne och resor*, men den har jag ej kunnat få se, utan har måst nöja mig med *recensionen* i *Lärd. tidn.* l. c.

I Danmark blef han mottagen med mycken ståt och undfägnad af kon. *Christian IV.* Derifrån begaf han sig till Hollstein, kom i början af Januari till *Gottorp*, genomreste *Eutin*, *Lübeck* och *Hamburg* till *Vörde* och blef der emottagen af erkebiskopen i *Bremen*. Derifrån reste han genom *Bremen*, *Celle* och *Braunschveig*, *Cassel*, *Darmstadt*, *Heidelberg* och *Zveibrücken*. Der hade han tillfälle att få se sin fru moders födelseort och tala med sina slägtingar.

Såsom *Frankrike* nu icke var långt ur vägen, så gjorde han härifrån en biresa till *Paris* i följe med några få personer, tog sedan vägen genom *Lothringen* och mötte sin öfriga suite i *Baden* den 10 Mars 1618.

Hertigen hade en utstakad marschroute, den han isynnerhet föresatt sig att följa; dock band han sig ej så noga dervid, att han ju vek derifrån, när han så fann nödigt och nyttigt, och reste flera gånger åt sidorna hit och dit till att bese stora städer och märkliga orter. Han mötte alltid på utsatt tid och ställe sitt följe. Ifrån *Stuttgart* reste han genom några riksstäder, och på alla ställen blef han hedrad som en prins anstod. På somliga ställen fattades ej heller skänker. Han tog vägen genom *Nürnberg* till *Saxen*, och såväl der som flerstädes beság han de märkvärdigaste rariteter (= sällsyntheter).

Sedan han genomvandrat de förnämsta städer i *Saxen*, tog han vägen genom *Magdeburg* till *Mechlenburg*, och efter ett kort besök hos de furstliga herrskaperna gaf han sig den 26 April från *Rostock* till sjös åt *Skåne*. När han kom dit, var han trött och ledsen vid hafvet och tog landvägen till *Nyköping*, dit han anlände den 12 Maj 1618 [1]), sedan han på högst 150 dagars tid tillryggalagt en längd af 606 ½ mil.

* * *

Resan hade väl ej blifvit så hastigt fulländad, hade ej en besynnerlig tillfällighet hemma fordrat hans skyndsamma återkomst, den ock konungen fann sig nödsakad att påyrka. Hertig *Johan*, hans svåger, hade dött under den tid han var borta [2]).

---

1) Hans följe, som reste sjövägen, kom ej förr än den 15 Maj.

2) Hans gemål, *Maria Eleonora*, dog ock några månader derefter barnlös.

Dessutom började man få anledning misstro freden med polackerna, som gjorde hertigens hemmavarande nödig; hvad han dittills hade haft i delo med konungen, blef 1620 i vänlighet bilagdt.

Samma år blef kon. *Gustaf Adolf* förmäld med churfurstens, *Johan Sigismund*, dotter, *Maria Eleonora* af Brandenburg, och hade således ingen orsak att tvifla om egna lifsarfvingar. Dock icke dess mindre hade han gerna önskat att hans broder under sina resor utsett sig en prinsessa af lutherska *religionen* till gemål, men antingen hertigen ännu räknade på sin ungdom eller ock han trodde sig i den delen redan förut hafva gjort sitt val, så kunde icke konungen förmå honom att gifva något visst svar eller fatta något sådant beslut.

Detta senare synes dock troligast; ty en inhemsk hög adlig fröken gaf honom en dotter, *Elisabeth Gyllenhjelm*[1]), och ehuru hans död kom emellan, att han ej offentligen fick fullborda äktenskapet, så har man dock funnit, att han i bref heligt försäkrat henne derom, att han henne aldrig svika skulle.

De sista åren af sin lefnad tillbragte hertigen i stillhet uti furstendömet, hvilket hans fru moder[2]) merendels styrde och det till allas nöje. År 1611 undertecknade hon tillika med konungen, sin gemål, förmodligen på hertigens vägnar *Filipstads previlegier.* Presterskapet hade att tacka henne för sin frihet vid deras stommar 1614 och 1617, utom det hon sistnämda år gynnade dem i flera mål. 1616 anlade hon *Boda kyrka* och 1621 *Brunskogs pastorat.* Hon sträckte ock sin omtanke till enskilda hemman och personer, som vi på sina ställen få anmärka. Det enda jag mins mig hafva funnit af hertigen, är ett *skyddsbref för en adelsman* i Södermanland, som ej fick lefva utan oro af sin granne.

Eljes bär *Filipstad* i sitt namn en evig åminnelse efter denna hertig, och äro de, som påstå, att stadens vapen skall

---

[1]) Hon blef först gift med *Axel Turesson Natt och Dag,* † 1645, och sedan med hofmarskalken baron *Balthasar Marschalk* till Cronenborg, född i Bremen 1623, † barnlös 1685. Han härstammade från *Frankenland,* der hans ätt blifvit adlad i *Carl den Stores* tid och från 1197 antagit detta namn, emedan äldsta sonen i slägten derifrån alltid skulle vara ärftlig marskalk hos erkebiskopen i Bremen.

[2]) Hon öfverlefde hertigen och dog 1627, sedan hon i vaggan fått omfamna sin sondotter, som sedan blef den verldsbekanta drottning *Christina.*

bemärka *hertigen till häst*, då han följde sina höga föräldrar dit vid stadens grundläggning. Elfven, som löper genom staden, har ock någon tid varit kallad *Filipself*[1]).

Ehuru kon. *Gustaf Adolf* 1617 hade slutit fred med ryssen, så slogs han ändå käckt med polackerna, och kriget fortsattes med all ifver. Man påstår att hertigen var ej mindre än sin herr broder utrustad med stora egenskaper[2]), fast han icke fick öfverlefva den tid att kunna så få visa dem, men i omnämde krig lade han i dagen ett bevis, att han ej var utan hjeltemod. Han begärde sjelf och fick tillstånd 1621 att bevista fälttåget i *Livland* och belägringen för *Riga*, och han aflade der stora prof på tapperhet. När belägringen var till ända, reste han till *Narva* att hvila ut öfver vintern i hopp att tidigt få börja nya segrar vid öppnandet af nästa års fälttåg. Men en sjukdom kom honom hastigt öfver, som slöt hans lefnad i hans mest blomstrande ålder den 25 Januari 1622 efter 20 och trefjerdedels års varelse i verlden (= 20 år 9 mån. gammal). Liket blef hemfördt till Sverige och begrafvet hos sin fader i *Strängnäs domkyrka*[3]).

V. Om höfdingar, lagmän, fogdar, prostar m. m.

Åtminstone större delen af detta tidehvarf låg Värmland under ett *ståthållarskap* med *Vestergöthland* och *Dahl*, fast ståthållare litet eller intet lära haft att beställa i landet; till det minsta finnas ganska få spår derefter[4]). Deremot voro för-

[1]) *Palmsk.* M. S.

[2]) *Lärd. tidn.* N:o 27. 1722.

[3]) Lagmannen i Värmland, *Matts Soop* till Liming, hade varit hans hofmarskalk. Ibland hans hertigliga råd märka vi här endast *Johan Rosenhane* till Torp, gift med *Catharina Arp* till Nynäs, och baron *Svante Stenbock* till Kroneberg och Öresten, som tillika var lagman i Södermanland.

[4] *Ståthållare,* som Värmland haft tillsammans med Vestergöthland och Dahl, äro följande: *Gustaf Olsson Stenbock* 1540, kon. *Gustafs* svärfader; *Jöns Thordsson Bonde* 1561; *Peder Kart* † 1566; *Knut Bengtsson (Hård* till Ikornatorp) 1567 den 14 Jan.; *Carl de Mornay,* blef halshuggen 1574; *Knut Axelsson Posse; Göran Eriksson Ulfsparre* 1592; *Erik Gustafsson Stenbock* tillsatt af *Sigismund* 1594, men dog utomlands 1599; *Gustaf Eriksson Stenbock* 1617. Prosten *L. Hesselgren* i sin *Diss. de Dalia* uppräknar dessa i föregående ordning, dock utan reda på årtalen. Jag har ock funnit en del nämda på flera ställen, men *Jöns Bonde* endast i *v. Stjernm. Höfd. M.* P. II M. S.; jag bekänner dock rent ut, att jag icke är i stånd att få fullkomlig reda på dessa ståthållare eller deras embete. Litet nog kan det ock göra till saken.

ordnade vissa herrar öfver Värmland, hvilka kallas dels *fogdar*, dels *ståthållare* och *befallningsmän;* men jag måste tillstå, att, ehuru jag användt all flit att kunna ställa dem i rätt ordning, tviflar jag dock, om jag träffat alldeles rätt. Orsaken är dels, att stundom nämnas 2 fogdar i Värmland på ett och samma år, innan man finner att *sysslen* blifvit delade fogdar emellan, hvilket jag ej kan bevisa hafva skett förr än 1550-talet; dels ock att vissa fogdar det ena året kallas *fogd i Värmland* och en annan tid *fogd öfver Öster- rch Vestersysslet.* Härtill kommer ock, att ståthållare icke alltid finnas i ren ordning inom landet, men hafva likväl stundom varit der, fast en annan antingen i Vestergöthland eller ock Södermanland under hertig *Carls* styrelse prunkat med samma namn på en och samma tid. Den skillnaden har jag dock funnit, att dessa sistnämda gerna varit af rikets råd, då våra hemmavarande ståthållare deremot varit af mindre *rang* och utan tvifvel haft en och samma syssla, som de forna fogdarne, eller varit att anse såsom våra nuvarande landshöfdingar. Den anmärkningen får man ock göra här, att en sådan man kunde på en gång ofta bekläda flera embeten; såsom t. ex. sedan han om hösten efter sina karfstockar indrifvit skatten af bönderna, kunde han om våren sitta en myndig domare öfver dem i *lagmans* stad och om sommaren med värjan i hand stå för dem i spetsen mot dansken. Om det stundom ej gått bättre än med lagman *Thorvider* i kon. *Stenkils* tid, så borde de ursäktas, och vi hafva mindre fog att undra derpå. Om k. *Erik XIV* skulle råkat på en mindre behjertad fogde till *general*, så vunne han lätt tillgift af hvar och en, som vet, att icke alla räkna honom sjelf just bland de största hjeltar [1]).

Men vi komma nu tillbaka till fogdarne igen såsom *uppbörds-* och *exekutionsmän*, och då hafva i det nogaste dessa följande varit här:

---

[1]) *Puffend.* p. m. 408.

I. Landsfogdar, ståthållare och befallningsmän.

Hemming Pedersson 1525—28 [1]).
Sven Kart till Åmot 1525—29 [2]).
Jöns Skrifvare 1529 [3]).
Botvid Skrifvare (Larson Ankar), 1530—42 [4]).
Amund Jönsson 1542.
Jon Jespersson 1543, 4.
Erik Rolfsson 1546 [5]).
Sunne Skrifvare 1547.
Erik Olsson 1548.
Välb. *Harald Lake* 1551, 2 [6]).
Peder Skrifvare (Nilsson Gyllenstråle) 1566—71 [7]).
Schening Eriksson (Arp till *Slädehamar*) 1577 Aug. 13.
Lasse Botvidsson (Ankar) 1582 Febr. 5 [8]).

---

[1]) *v. Stjernm. Höfd. M.* p. II M. S. har anfört dessa årtal. *Hemming Pedersson* fick 1528 *Riksens Råds bref* och *Ordinantias till Värmelanden.* (Se *Stjernm.* Riksd. besl. Tom. I pag. 29.) Han hade hela Fryksdals och Elfdals härader i förläning och skulle deraf hålla konungen sex karlar färdiga med hästar och harnesk. (Sv. G. Höfd. M. p. II. M. S.)

[2]) Kallas fogd öfver Värmland 1525 och fick då *Sillerud* och *Svanskog* i förläning; blef sedan slottslofven på Leckö och fogde på Dahl; gift med *Torsten Nilssons* dotter i Wånga.

[3]) Fick 1535 *Nyslotts* län jemte flera i förläning.

[4]) Son af *Lars Botvidsson* till *Agnhammar;* blef 1542 fogde på Stockholms slott; gift med *Karin Svendsdotter Kart,* som lefde enka på Agnhammar 1561—65.

[5]) Han var sedan befallniugsman på Gripsholm 1551.

[6]) Detta år kallas han *fogd i Värmland,* men sedan i *Östersysslet,* och ifrån den tiden gör jag delning på begge sysslens fogdar, fast det ej ser olikt ut att så varit förut, och att den äldsta varit liksom *tandsfogd. Harald Lake* var son af *Carl Erengislesson* och *Ingri Persdotter;* gift med *Barbro Hand, Håkan Perssons* dotter till *Dansjö.* Han var förut befallningsman på Gripsholm och tyckes hafva bytt syssla med *Erik Rolfsson.*

[7]) Han var äfven lagmnn och krigsöfverste, men såsom fogde hade han äfven Dahl under sig. År 1577 blef han adlad. I sitt gifte med *Bengta Roos* (fogden *Måns Knutssons* dotter till Asberg) egde han en son, *Carl,* som lefde blind i Värmland, men hedrades med det namnet *krigsman,* när hans son blef introducerad på riddarhuset 1638. Sjelf skref han sig *Peder Nilsson* till *Hammar* i Bro socken och lefde intill den tid, att hert. *Carl* blef utvald till konung, och var då konungens *secreterare* (se *fogdens på Dahl, Peder Knutsson (Roos), bref* till honom *af Dahl* den 13 Juni (utan årtal) angående »ett rykte, som var uppkommet på Dahl, att herrar *Stakarne* skulle hafva sändt en karl benämd *Nils Hansson* till Polen med bref och penningar». Utanskriften lyder så: *Högbårne Förste och Harr Hartugh Karell, min allranådigaste wtkårade Konung throgen man och Serketr. Ährlig och wälbrd Pär Nilsson thetta Bref wänlig thil hånda (origin.)*

[8]) Skref sig till *Agnhammar* och *Nygård* vid Åmål. Han dog ej förr än 1595 den 1 Mars; gift med *Anna Bååt, Arvid Månssons* dotter.

Schening Arp ånyo 1587, † i Upsala 1593 [1]).
Bo Ribbing till Svansö 1593—99: 1604—1606 [2]).
Olof Christoffersson till Dejeberg och Gårstad 1606 [3]).
R. R. *Bo Ribbing* till Säby 1612 [4]).
Bror Rålamb 1622.

2. Underfogdar i Vestersysslet.

Söfrin Småsven 1551.
Välb. *Jören Knutsson* 1553.
Peder Nilsson 1556, blef landtfogde.
Anders Arfvidsson 1571, 2.
Jöran Olsson, ärlig och välförståndig man, 1573.
Bengt Michelsson 1581—94 [5]).
Erik Rasmusson 1600.
Jon Sonesson till Hammar 1600—1609.
Jonas Skogh 1614 [6]).
Jöran Swahn till Hammar 1616.
Peder Olsson till Björnö 1620.

---

[1]) Han kallades både befallningsman och ståthållare, men både *Arp* och *Ankar* hade styresmän öfver sig; ty hert. *Carl* förordnade först den 17 Aug. 1577 ett ståthållarskap öfver hela hertigdömet som under hans vistelse i främmande land skulle *residera i Nyköping*. Det bestod af *Knut Bengtsson (Hård* till Ikornatorp, *Knut Knutsson (Lillje* till Ökna och Hengelö), *Joh. Herbouille* och *Esbjörn Pedersson (Liljehök* till Mem). Nästa året kom hertigen hem, men reste åter ut 1579 att stå brudgum och förordnade då till ståthållare öfver hertigdömet i sin frånvaro *Sven Olofsson, Camrer Nils Nilsson* och *Esbjörn Pedersson,* och när hertigen åter reste utrikes med sin gemål, *Maria,* gaf han den 2 September 1582 sitt Råd, *Bengt Gabrielsson Oxenstjerna,* friherre till Möreby m. m., fullmakt att i sin frånvaro förestå hertigdömet såsom *Gubernator*. Af dessa herrar har jag funnit utgifna befallningar till Värmlands ståthållare. Men huruvida eller när *Anders Gudmundtsson (Ekeblad)* var ståthållare i furstendömet, har jag ingen underrättelse mer än af *Sylvest Phrygii* likpredikan öfver hofjunkaren *Anders Ekeblad* till Torp 1611.

[2]) Han var tillika befallningsman öfver Värmland och Dahl, men blef 1599 ståthållare öfver Calmar. 1604 blef han ståthållare öfver Värmland, men fick i dess ställe *Nerike* 1606. Hvilken som var i Värmland 1599—1604 vet jag icke. Kanske man har läst Calmar i st. f. Carlstad.

[3]) Kallas ståthållare öfver Värmland, Carlstad och Carlbergs gård intill 1611, men lefde till 1647. Ehuru han är anförd i *Forstena-slägten*, skref han sig dock för *Sjöblad*. 1608 tillbytte han sig Gårsta af fru *Ebba Brahe* till Sundby; men gevom hans dotters gifte blef gården ett *Roose*gods.

[4]) Är densamma som förut skref sig till Svansö och hade 1611 blifvit Riksråd. Vi få honom framdeles åter.

[5]) Var fader till prosten *Carl Prætorius*.

[6]) Honom har kyrkoh. *Joh. Lind* junior antecknat.

3. Underfogdar i Östersysslet.

Harald Lake 1552, är förr nämd.
Långe Måns Siggeseon 1554.
Olof Stake till Hönsäter 1557—61 [1]).
Måns Knutsson Roos 1562—70 [2]).
Anders Hansson 1576—82.
Lasse Larsson 1581.
Ambjörn Jonsson 1584.
Lasse Andersson 1585.
Måns Andersson 1584—90.
Nils Andersson 1592.
Gjord Andersson 1593.
Niclas Nilsson 1598—1601.
Jon Olsson, tillika bergsfogd 1605.
Jöns Bock 1606—22.

4 Värmlands öfverlagmän.

Dessa voro nu som förut och äfven längre fram merendels Rikets Råd och dömde sällan sjelfva utan genom *underlagmän* eller *lagmansdom i värjo hafvande på öfverlagmannens vägnar.* Mig är okunnigt, hvad stor nytta dessa herrar haft af sitt lagmanskap mer än hedern och om underlagmännen hafva behållit någon del af *lagmansmarken.* I detta tidehvarf voro de följande:

Nils Olsson (Vinge till Skofteby) 1497—1529 [3]).

---

[1]) Jag eger genom kyrkoh. *M. G. Elfstens* ynnest 3:ne k. *Gustafs originalbref* till honom. År 57 kallas han fogde i Värmland och 58 i Östersysslet. Han blef ryttmästare vid Vestgötharne 1561 och slagen vid Halmstad 1563; gift med *Carin Mattsdotter Kagg;* son af slottsfogden på Leckö, *Erik Amundsson.*

[2]) Sonson af *Rosernas* stamfader, *Knut Bryngelsson.* 1) gift med *Christina Gregersdotter* (ett rödt lejon). 2) *Margaretha Botvidsdotter Ankar* 1569 och ärfde med henne Aspbergs säteri. Han var äfven fogde öfver Dahl.

[3]) Han skref sig ock till *Hammar.* Vid k. *Gustafs* tillträde till regeringen var han bland de äldre Rikets råd och tyektes då hafva varit af konungens parti, så att han ock blef slagen till riddare på kröningen 1528, utom det han förut hade Dahlsland i förläning. Men 1529 lät han med flera förleda sig af rikshofmästaren *Ture Jönsson Roos* till uppror emot konungen, då de ville uppegga vestgötharne och utropa *Måns Bryntesson Lilljehök* till konung. Dock voro vestgötharne kon. *Gustaf* trogna och *Hans Våghals* uppsnappade deras förrädiska bref, hvarför *Nils Olsson* med flera blef dömd till döden och afrättad i Stockholm 1529. Till fru egde han *Barbro Sparre, Sigge Larssons* dotter.

Torsten Brunsson (af Forstena) 1534 [1]).
Gustaf Olofsson Stenbock 1544 [2]).
Olof Persson (Sop på Kohltorp) 1557 [3]).
Lasse Vestgöthe, ärlig och välbördig man, 1581 [4]).
Bengt Gabrielsson Oxenstjerna 1582 den 20 Octob.
Måns Sivardsson Kruse 1591, äfven öfver Dahl.
Bo Ribbing till Säby 1593 den 3 Maj.
Hans Eriksson (Ulfsparre) 1593 den 22 Septemb.
Mats Hansson Soop, friherre till Limingo 1616.

5. Underlagmän.

Botvid Larsson (Ankar) 1538.
Halsten Andersson på Hällsbäck 1540—68.
Torbjörn Odsson höll ting 1555 [5]).
Jacob Persson på Kjerne 1581—1618.
Måns Andersson, fogd i lagmans stad 1586.
Peder Nilsson till Hammar 1587, förut fogd.
Olof Christoffersson Sjöblad 1610.
Tideman Persson 1619.

6. Krigshöfdingar och öfverstar.

Under kon. *Gustafs* fridsamma regering hafva antingen inga öfverstar varit för Värmlands krigsfolk utom lagmannen och fogden eller ock hafva deras namn kommit i förgätenhet. Så mycket veta vi endast, att lagmannen höll vapensyn 1523.

---

[1]) Son af *Brun Bengtsson* till Häggetorp och *Sigrid Rytting, Bengt Duuns* dotter; gift med *Anna Gumsehufvud, Gudmund Torbjörnssons* dotter till *Skallered.*

[2]) Han var äfven R. R. och ståthållare i Vestergöthland m. m. Son af R. R. *Olof Arvidsson* till Torpa och *Karin Haraldsdotter* Lake.

[3]) Höll ting i Värmland 1557 tillika med *Matts Kagg* till Brunstada, *Hans Torstensson* till Lunden och *Olof Stake,* hvarom jag sett *original*-domar. Eljes förrättade ock dessa herrar konungens räfsteting 1558 tillika med grefve *Svante Stensson Sture* till Vestervik.

[4]) Denna lagman har hvarken *v. Stjernman, Fryxell* eller någon annan vetat af, förrän jag 1766 i Gunnarskog fann ett *original*fastebref på Grafås, som *Jacob Persson* gifvit på *ärlig och wälbördig mans vägnar Lasse Vestgöthe* 1581. Han är förmodligen densamma *Lasse Vestgöthe* till *Skedvi,* som 1570 var hert. *Carls* stallmästare och 1572—89 befallningsman i Nyköping samt i *Sv. G. Höfd. M.* p. 197 kallas *Lars Vestgöthe (Stålarm),* hvars dotter blef gift 1603.

[5]) Camer. *Fryxell.*

Men sedan kon. *Erik* började *sjuårsfejden* hafva våra krigshöfdingar blifvit mera bekanta. De äro följande:

Peder Larsson, knekthöfvitsm. i Värmland och Dahl 1562.
Pehr Väsgöthe, dito 1568 [1]).
Lasse Persson, dito 1587.
Erik och *Pehr Jonssöner*, dito 1594.
Måns Småländing, dito 1600.
Hans Andersson, dito 1603.
Botvid Ankar, dito 1609 Juni 11.
Jesper Andersson, öfverste 1621 [2]).

7. Prostar.

I början af detta tidehvarf var icke mer än enda prost i Värmland äfvensom förut i hela påfviska tiden, och en sådan har tvifvelsutan *mäster Jon* varit, som var med att hemta Värmlands klockor 1527 (se sid. 190 not. [1]), 248 not [2]). Men vid 1550 finnas 2 *prosterier* hafva blifvit inrättade, det *vestra* och *östra*, och varade den indelningen ungefär till 1600.

Vestersysslets prosteri

bestod af Gillbergs, Nordmarks, Jösse, Fryksdals och Elfdals härader, och voro här prostar:

Herr *Thorsten Torberm* i Gillberga † 1555.
„ *Anders* i Blomskog † 1560.
„ *Sven Haquini* i Gillberga † vid 1590.
„ *Anders Jonæ* i Stafnäs † 1600.

Östersysslets prosteri

bestod af Väse, Ölme, Visnums, Kihls, Grums och Näs härader samt Värmlandsberg. Dess prostar voro:

---

[2]) Det är möjligt, att denna är fogden *Peder Nilsson (Gyllenstrale)*, hvilken på kon. *Eriks* befallning anförde värmländingarne i sjuårsfejden.

[3]) I denna ordning igenfinnas våra öfverstar i Kongl. *kammar-arkivets* handlingar, hvarvid jag får göra det tillägg ur andra skrifter, att i hert. *Carls* omyndiga år var *Sten Eriksson (Lejonhufvud)* någon tid anförare för krigsfolket; 1569 kallas *Knut Bengtsson* (Härs till Ikornatorp) Värml. öfverste; 1598 intog *Johan Ekeblad Gullbergs fästning* med värmländingarnes tillhjelp, och en annan del af dem anförde vår lagman *Hans Ulfsparre* med heder i *Stangebro slag* samma år. 1609 kallas *Ulf Bonde* till *Säckesta* och *Halla* öfverste för Vestergöthlands, Värmlands och Dahls fotfolk, och 1612 anförde R. R. ståth. *Bo Ribbing* våra landsmän emot danskarne.

Herr *Sven Larsson* i Kilen † 1579.
„ *Anund Marci* i Ölme härad.
„ *Sigfrid* i Carlstad blef prost, då ännu herr *Anund* lefde, och † 1595.
„ *Jonas Arvidi* i Carlstad † 1603.

* * *

Omkring 1600 blefvo de 2 prosterierna delade i 3:ne, som varade vid pass 30 år. Dessa voro mellersta eller *Carlstads, vestra* och *östra prosteriet.*

Carlstads prosteri utgjordes af Kihls, Näs, Fryksdals och Elfdals härader; deröfver var *mäster Carl Prætorius* prost ifrån 1604 till 1632 och hedrades med titel af *Præpositus Vermelandiæ Generalis.*

Vestra prosteriet bestod af Grums, Gillbergs, Jösse och Nordmarks härader; deröfver var prost herr *Erlund Gudmundi* i Nor † 1630.

Östra prosteriet innehöll Väse, Ölme och Visnums härader samt Värmlandsberg och dess prost var herr *Christoffer Svenonis* i Kilen [1]).

VI. Om krig i detta tidehvarf.

Ehuru stora anledningar man skulle tycka kon. *Gustaf* hafva haft att bryta löst med Danmark, sedan Sveriges uråldriga tillhörigheter *Skåne, Halland* och *Blekinge* blifvit i den villervallan, som var efter *Christian Tyranns* afsättande, Danmark tillfallen, så var dock denna sluga konung alltför öm att utsätta sina undersåtar för några nya blodbad, sedan de så nyligen undgått dem, som varit så grufliga, att de snart hotade med hela rikets undergång. Denna herre fann då rådligare att i lugn och stillhet låta ett medelmåttigt rike få andrum att hemta nya krafter, som så länge varit skakadt af stormväder, än att under en oviss vån (= ett ovisst hopp) utvidga dess

---

[1]) Med presterskapets beskrifning har herr Camr. *Fryxell* isynnerhet gjort sig mycken möda, som kommer mig väl till pass, då jag längre fram får anföra alla lutherska ordinarie prester vid hvarje kyrka, och dit sparar jag äfven *prostarnes* biografier.

gränser, kanske stympa det ännu mera eller ock alldeles i grund förderfva det.

För den orsaken var det ock, att k. *Gustaf*, som lätt hade kunnat behålla *Bohuslän* under Sveriges krona, sedan han med härsmarkt det intagit 1523, hellre nöjde sig med att emot en viss penningsumma afstå det till k. *Fredrik* i Danmark 1532, än att med ett envist behållande deraf gifva högbemälda konung orsak till fredsbrott.

Men under kon. *Eriks* regering fick Sverige icke så länge hugna sig af fredens ädla frukter. Vi kunna nu efteråt tycka och tro, att detta skulle ingenting öka eller afdraga vår sällhet, antingen en dansk prinsessa reste med en krona mer eller mindre utmålad på sin vagn till Tyskland att stå brud, men denna tidens politik fann sig dock vid att för en sådan orsak börja *ett krig om 3 kronor i vapnet*, hvilket hufvudsakligen tog sitt säte i Skåne, men hvaraf också Värmland hade så dryg känning, att dess åminnelse derå orten bibehåller sig evigt under sitt eget namn och hvilket är det första, som man till vår tid genom muntliga berättelser får höra omtalas hos allmogen [1]).

I. Sjuårsfejden 1563—70.

Jag kan icke säga antingen kon. *Erik XIV* hade krig i tankarne eller icke vid första anträdandet af sin regering; men år 1561 gaf han befallning, att *Elfsborg* [2]) skulle befästas till en trygg nederlagsplats, och som detta arbete skulle verkställas af *vestgöthar*, *värmländingar* och *dahlbönder*, så är icke utan, att våra landsmän måst vidkännas en tyngd och besvär, som de lång tid varit ovana vid. Men dem förestod snart ett svårare öde.

Sedan kon. *Fredrik* förklarat kriget den sista Juli, angrepo danskarne 1563 bemälte Elfsborg, uppbrände staden i grund och intogo slottet. Samma år infölla ock *norrmännen* på *Dahl*, *Värmland* och *Helsingland* [3]). Hvad de i Värmland uträttade,

---

[1]) Detta är ibland de upplysningar, som herr prosten, *M. Nils Sörström*, i Blomskog behagat lemna mig.

[2]) *Elfsborg* och *Lödese* voro denna tiden Sveriges enda städer vid Vesterhafvet. Invid den förra är nu *Göteborg* anlagd, och den senare låg 1 mil derifrån längre ut i hafsmynningen.

[3]) *Puffend.* p. m. 392.

har man nu svårt vid att säga af brist på underrättelser; dock vet man att k. *Erik* icke lemnade dem fritt tillträde utan motstånd. Så snart han fick höra, att danskarne belägrat Elfsborg, beslöt han att på 3 sidor angripa dem och sände till den ändan den ena *arméen* under *Per Brahes* anförande genom *Värmland* och *Dahl*[1]). Vid denna tid är ock troligt, att han låtit lägga den *bro* öfver *Tolfmilaskogen*, hvarefter lemningar voro synliga 1748, och hvaröfver folket visste då ännu berätta, att han låtit föra sitt *artilleri*[2]).

Ehuru goda försvarsanstalter ock den goda konungen trodde sig hafva gjort, så var dock icke landet försvaradt för öfvervåld, och man kan af det större sluta till det mindre, att bondbyar aktades icke annorlunda än vårdkasar, så långt deras eld fick utbreda sig.

År 1564 var antingen allt tyst och stilla eller ock tiger nu historien derom, såvida något krigsbuller å denna kanten varit å färde, men året derpå 1565 kommo de norska ej annorlunda än en bisvärm in i Värmland, framforo grufligt med mord och brand och alldeles i grund förstörde och afbrände prestgårdarne i *Gillberga*, *Holmedal*, *Blomskog*, *Arvika*, *Kjöln* och *Fryksdalen*[3]). En besynnerlig lycka, att kyrkorna blefvo skonade, men plundring hafva de knappt undgått, och torde man kunna föra hit, hvad folket på en del ställen berättar, att deras klockor blifvit förda till Norge.

Nästa året 1566 ville k. *Erik* gripa sig högre an och gaf i *December* fogden öfver Värmland och Dahl, *Peder Nilsson* (Gyllenstråle), befallning att bryta in i Norge. Detta verkstälde han äfven, och som nästan alla vägar voro den tiden lika goda, så ser ej olikt ut, att *kafvelbron* och *Tolfmilaskogen* då kommit honom väl till pass. Han kom i drabbning med fienden vid *Salsborg* och slog der 2 fennikor knektar[4]) samt eröfrade deras fältstycken och afbrände några socknar. Detta skedde 1567, sedan han förenat sig med *Johan Siggesson Bure*. *Peder Nilsson* bevistade sedan belägringen vid *Aggerhus*, men blef strax

---

[1] Id. l. c. p. 396.

[2]) Camr. *Fryxells* annot. M. S.

[3]) *Fryxells* Werm. Eccl. M. S.

[4]) *Tegels* hist. pag. 250. En fennika lär vara detsamma ungefär, som vi kalla kompani.

derpå hemkallad, och *Knut Bengtsson Hård* fick befallning att bevaka gränsen.

Hitills hade Värmlands hela olycka varit, att dess hertig icke var så vuxen ännu till år och ålder som till mod och hjerta. Under andras förmynderskap fick han nöja sig med, att det gick, som det gick, ehuru hans innersta troligen blödde för ett folk, som med tiden så nära skulle angå honom. Men ändtligen tog han sig deras sak närmare an och försåg 1569 gränsorterna med trupper [1]). Då han nu redan var ingången i sitt 19:de år och egde en obeskriflig kärlek hos folket, kan man lätt döma, att han med hjeltemod hade hämnat all den oförrätt hans undersåtar lidit i kriget, så framt icke år 1570 efter begge parternas önskan och till bådas nöje ett *fredsfördrag* blifvit afslutadt i *Stettin.*

Hertigen tillträdde då sjelf sitt *furstendöme,* och dess innevånare fingo i allmänhet under större delen af hans regering smaka sötman af en ädel fred, huru hårdt också stundom den öfriga delen af rikskroppen skakades. Han insåg förnuftigt, att i en välbeställd regering gagnar alltid plogbillen mer än värjan utom högt nödfall, och han fann i sitt tidehvarf mera nyttigt att öka än öda folkhopen.

Sedan det kommit till någon oenighet emellan hertigen och hans brorson, kon. *Sigismund,* intog *Brun Eriksson* 1598 *Gullbergs fästning* för konungens räkning; men *Johan Ekeblad* samlade trupper i Värmland och på Dahl och med dem återtog henne strax på hertigens vägnar. I det namnkunniga *Stångebro* slag, som stod samma år vid Linköping, var ock krigsfolk samladt från Värmland, hvilket der gjorde godt bistånd under sin tappra anförare, lagmannen *Hans Eriksson Ulfsparre;* dock träffade intetdera af dessa krig på något vidare sätt landets gränser.

Men sedan hertig *Carl* ändtligen blifvit konung och äfven på sista året af hans ärofulla lefnad råkade han i ett oförmodadt krig med danskarne, hvilket vi äfven här få anföra, såvida det rörer Värmland.

2. Calmarkriget 1611—13.

Då ålderdomen begynte mer och mer påminna *Carl IX* om en snart instundande förvandling, och krafterna i högre och

[5]) *v. Dalin* l. c. C. XII § 1.

högre grad aftogo, dem han förut så nitiskt uppoffrat till fäderneslandets väl, fick han 1611, då han minst tänkte derpå, den obehagliga posten, att k. *Christian IV* i Danmark med en ansenlig *armé* infallit i riket[1]) och belägrade *Calmar*, hvaraf detta krig äfven i Värmland fått namn af *Calmarkriget*. Kon. *Carl* blef ändå icke försagd utan gjorde fienden åt den sidan tappert motstånd[2]); men, sedan han gjort goda försvarsanstalter vid gränsen, vände han emot hösten hem och dog under resan i *Nyköping* den 30 October.

Kriget fortsattes icke dess mindre och kon. *Gustaf Adolf* fick der tillfälle att aflägga sina första läroprof. Men i rikets dåvarande belägenhet räknade han fred för bättre än krig och sände derför samma höst R. R. och ståthållaren i Vestergöthland, *Erik Svensson Ribbing*, till Norge att derom handla. Han var ock der qvar en god tid, men när han icke kunde erhålla de villkor, han åstundade, reste han året derpå tillbaks med oförrättadt ärende[3]).

Under det han ännu var qvar i Norge, föllo de norska in på svensk botten och intogo i Juli månad 1612 3 härader på *Dahlsland*. De försummade ej heller att göra försök på Värmland, men der var då en ståthållare, som åtminstone i sin tid knappt egde sin like hvarken på domstolen eller i fält. *Bo Ribbing* uppbådade en man af hvarje gård i hela landet[4]) och lägrade sig med dem vid gränsen, den han så försvarade, att fienden kunde åtminstone intet hufvudsakligt uträtta till sin fördel, innan en önsklig fred blef träffad i *Knäred* den 16 Januari 1613.

VII. Om märkliga orter.

Hela denna tid var Värmland deladt i två *Syssel*, det *östra* och *vestra*. Till det östra räknades äfven något vester

---

[1] K. *Christian* tog till krigsskäl, att kon. *Carl* bygt *Göteborg* och kallade sig de *Lappars konung* m. m.

[2] Så utmattad han ock var af ålder, sjukdom och bekymmer, gick han likväl sjelf fienden till mötes och angrep honom i sitt läger framför Calmar, men måste efter tappert motstånd vika och lemna staden i danskarnes händer. Slottet fingo de strax derpå genom *Christer Somes* förräderi. I harm och ifver utmanade kon. *Carl* den unga danska konungen till envigeskamp, fast förgäfves. Härarne slogos sedan vid *Ryssby* flera dagar å rad, men i September åtskildes de lika utmattade å ömse sidor.

[3]) Han dog under hemresan den 22 October 1612 på Säby hos sin broder, *Bo Ribbing;* men liket lär hafva blifvit hemfördt till *Stora Dala* i Vestergöthland.

[4]) v. *Stjernm.* Sv. G. Höfd. M. P. II. M. S.

om Klara elf[1]; men hufvudorsaken dertill lär hafva varit, att eljes, om elfven ordentligt fått dela dem åt, hade det vestra blifvit för stort och det östra för litet för en till att sköta, isynnerhet som *Värmlandsberg* hade sin egen fogde.

I konung *Gustafs testamente* uppräknas häraderna i denna ordning: 1) *Vestersysslet:* Gillbergs, Jusses, Frijsdalens, Elffuedalens, Normarkens och Grums härader; 2) *Östersysslet:* Visnums, Nääs, Kiils och Väse härader samt 3) *Värmlandsberg*. Vid *Upsala* möte 1593 var ingen vidare skillnad, än att då sattes *Östersysslet* främst, och Grums härad var lagdt dertill; men *Värmlandsberg* stod efter *Vestersysslet*, så att man deraf kan sluta, att man ändrat sysslen efter behag eller allt efter som fogdarne haft beqvämligt att sköta dem antingen i anseende till sina egande hemman eller ock andra omständigheter.

En lång tid i detta tidehvarf voro endast samma orter märkliga som i det förra utan vidare skillnad, än att klostren och några små kyrkor blefvo förstörda, som på sina ställen redan äro nämda. Men så kommo i detta tidehvarf några nya märkliga orter till, som man här i sin ordning får anföra.

I. Kroppa kungsgård och kronobruk.

Häromkring var väl bergsbruk förut och så mycket folk, att för deras skull ett capell var bygdt vid Herrhult; men hert. *Carl* fann det nöje för denna ortens ljufliga läge, att han der lät sig bygga egen gård 1/4 mil från capellet, så snart han började tänka på *Värmlandsbergs* vidare uppkomst. Gården anlades af trä på en backe söder om *elfven*, som kommer ur *Yngen*, ej långt ifrån, der hon faller i *Östersjön*, så att man hade vacker utsigt i söder åt *Riddarön*, *Jordkullen* och hela sjön öfver, emedan der var äng eller åker, der sedan blifvit nog skogbeväxt. Gården tyckes hafva varit bygd i fyrkant omkring en borggård af 200 alnar.

Här vistades hertigen ofta med sin hofstat och satte sitt nöje i att häromkring drifva bergsbruk, hvarför han ock i elfven strax invid gården och i *Asphytteelfven* anlade ett stort *krono-*

[1] *v. Stjernm.* Riksd. och mötens beslut.

bruk för jern och silfver, hvaraf nu föga mer igenfinnes än lemningar antingen på stället eller i gamla papper.

På en stor del af samma äng, der kungsgården legat, synes, hvar åtskilliga byggningar stått antingen till verkstäder eller boningsplatser för arbetare och valloner, som här varit till myckenhet. Vid *Kroppa* var en med konst inrättad masugn af 2 pipor, och har man i senare tid funnit spår efter, att der varit styckebruk, äfvensom man här funnit utom flera smedshandtverkare, äfven lostöpare och styckgjutare [1]).

För brukets räkning anlades här en liten kyrka, sedan *Herrhult* var förstörd, der ordentlig prest [2]) blef underhållen på hertigens *stat*, utom det att både kyrkoherde och kaplan från *Fernebo* borde der predika.

Hornkulls silfvergrufvor lågo härunder 1/4 mil N.O. från Kungsgården. Deras djup kan komma oss på de tankar, att de knappt gifva *Sala grufvor* efter i ålder, men, som andra bevis fattas, har jag ej velat anföra dem förr än nu. Hertig *Carl* fann i dem särskildt nöje, och deraf är troligt, att de äfven i hans tid lönat mödan; äfvensom ock af det skäl, att, då han hade fogde öfver den öfriga delen af bergslagen, satte hàn häröfver en enskild eller, efter vår tids sätt att tala, en *bergmästare*, *Christoffer Grave*, af de inkomna *vallonerna*.

Till *silfvermalmens förädling* anlades hyttor på åtskilliga ställen: i *Kroppa elf*, *Hennikehytte elf*, *Kytthyttebäcken* och *Fernsjö* eller *Lersjö elf* vid Vekhytta, och såväl för detta silfververks drift som för jernbruken vid och omkring Kroppa indelades hit hela Värmland antingen till skatt eller dagsverken; men som sådant varade ännu en tid i nästa tidehvarf, spara vi både det ena och andra, tills vi komma dit. Nog af att allt stod i fullkomligt stånd vid hert. *Carl Filips* död 1622, om man ej bör tro, att en eller annan af Hornkulls grufvor

---

[1]) Den första, *Bilor*, var *lostöpare* på 1580-talet och derpå *Hans Hermansson*, som slutligen blef borgmästare i Filipstad.

[2]) Herr *Anders* 1584—90, herr *Christoffer* 1590, herr *Hans* 1599—1605, herr *Olof* 1602; hade i lön 6 daler, 8 alnar packlakan och 1 par skor.
Herr *Christoffer Petri*, pastors son i Fryksdalen, 1606, † 1613 hade fritt husrum, 16 daler i lön, 8 alnar packlakan och skor.
Herr *Håkan* 1622 hade lika lön som den forra.
Fogdar voro på Kroppa: *Nils Nilsson* 1600, *Jon Olsson* 1603 och *Jöns Bock* 1610, som sedan var länge öfver Östersysslet.

blifvit så fyllda af vatten, att de af den orsak ej kunde vidare arbetas.

Den ändring gjorde likväl hertig *Carl* redan i sin tid, att han sålde till sin skrifvare vid Kroppa bruk, *Fredrik Schneider*, och masmästaren, *Påhl Hermansson, den östra fjerdingen i Asphytta med hamrar* och alla tillhörigheter, hvilka förut legat under kronobruket [1]).

2. Bro kungsgård i Ölme härad.

Detta ställe är nämdt i förra tidehvarfvet såsom *marknadsplats* (se sid. 217). Nu behagade denna ortens läge invid 2:ne elfvar, som sammanstöta och strax der invid falla in i Varnhems vik och Venern, hertig *Carl* så högt, att han äfven der lät bygga sig en gård på 1570-talet, hvilket har varit synligt intill vår tid i de under huset bygda hvälfda källare, tills det vid en rappning blifvit öfversmetadt. Huset var öfver dessa källare, som ännu med behållen styrka stå qvar, bygdt af trä, 30 alnar långt och 22 alnar bredt. En del af fisket vid *Kummelön* lades under gården, men flyttades sedan till *Kroppa*.

Nog synas många lemningar häromkring efter *Osmundshyttor* och *hamrar i Varnums elf*, som utgjorde ett kronobruk i hertig *Carls* tid [2]); men det är dock så mycket mindre troligt, att han för deras skull haft egen prest på gården, som Varnhems kyrka låg strax här invid och således lär den prest, som varit här, blifvit underhållen för hertigens hofstat. Herr *Nils Svenonius* var kaplan på Bro gård 1575, och 1583 blef hofpredikanten härstädes, *Knut Christophori*, flyttad till *Arvika pastorat.*

När *Mariestad* fick *previlegier* 1583 gafs dess borgerskap enskildt tillstånd att handla i Varnums hamn, så att Carlstad derifrån undantogs, när den anlades 1584. Eljes kallades denna nejden af vestgötharne ömsom *Varnums hamn, Brohamna* och *Hamna.*

---

[1]) Ståth. *Arp* fick 1582 hertigens befallning att utfå Asphytte gård till brukning åt någon god och dugtig man (se *Lönb. saml. om Arpeslägten* M. S.), och utan tvifvel lär det hafva varit dessa ofvannämda, af hvilka ännu efterkommande äro till.

[2]) Ölme härads dombok 1688.

3. Säby och Nynäs, hertigsäten i Visnum.

Hert. *Carl* höll ock någon tid här sin hofhållning; men om han kommit till dessa gårdar genom arf eller han indragit dem från någon af de slägter, som råkat i hans onåd, är mig ännu obekant. Dock vet man, att de båda varit både före och efter hans tid ansenliga gods. Den 7 Februari 1592 på *Gripsholm* bytte hertigen *Nynäs* till ståthållaren *Schering Eriksson Arp* mot gods i Östergöthland [1], och som bemälte *Arp* dog året derpå under *Upsala möte*, så stadfästade hertigen samma byte för hans enkefru den 8 Nov. 1593.

Den 31 Mars 1596 i *Örebro* bortbytte hertigen sin gård *Säby* af 2 mantal till det namnkunniga riksrådet och landshöfdingen *Bo Ribbing* och fick gods igen i Småland [2]).

4. Carlstad i Kihls härad.

Tingvalla har ifrån långliga tider varit landets förnämsta domaresäte och samlingsplats, fast man icke så visst kan säga, om der alltid bott dess bästa innevånare. Der har ock varit någon slags *handels-* och *nederlagsplats*, innan hert. *Carl* bekom landet [3]), fast ingen ordentlig om ej *före digerdöden.* Hertigen fann i denna ort äfven särskildt nöje, hvarför han här lät bygga sin *egen gård* och *en stad*, som båda fingo namn af honom sjelf [4]).

Stadens previlegier utfärdades den 5 Mars 1584. Detta skedde, som orden lyda, “sina undersåtar öfver hela Värmland,

---

[1]) *Arpen* fick kronans hemman: *Nynäs* 2, *Ljustorp* 1, *Prestgården* 1, *Helle* 1, *Myrehult* och *V. Nötön* 2 torp, allt i Kihls socken; samt i Varnum torpet *Bobacken,* och *Norra Räfverud* i Visnums socken; deremot gaf han *Gnestad* 1 och torpet *Sandvik, Ridinge* 2 och en del i *Telle* i Hillesjö socken.

[2]) *Ribbingen* fick: *Säby* 2, *Sveda* 1, *Rofverud* ett torp, *Brobyn* 1, *Årås* 1, och gaf deremot Sadö 1, Tofvehult 1, L. och St. Hesleas 2, Kjesserkulla en tomt, Wessled 1, Landa 1, Pung 1, By 1, allt *Bo Ribbings* rätta och fasta arfgods i Lidehult, Stenberga, Nashulta, Kulletorpa och Åby socknar i *Småland.*

[3]) Detta kan man finna af previlegiernas 3 §, der det heter, att handeln numera icke skall ske vid elfven såsom NB. *sed varit hafver.* Dessutom vet man, att marknader länge stått vid Tingvalla.

[4]) Af hertigen sjelf namngafs *Carlskoga, Carlstad* och *Carlsberg;* af hans första gemål *Mariestad* och af den senare *Christinehamn (Rhyzel.* l. c. p. 84); af *Gustaf Adolf Gustafstad* i Tuna, *Wasa* i Österbotten samt af *Carl Filip Filipstad.*

som lång och besvärlig köpstadsväg hafva, till godo och omliggande land till förbättring". De bestodo af 11 punkter:

1, 2). Staden skall heta *Carlstad*. Dess innevånare tagas i hertigens hägn och beskydd. Dem gifves lika *stadsrätt* med andra städer i riket och frihet att till vapen bruka en *half blå örn emellan två torn* [1]), men på märkta käril ett C med krona öfver; tjugu års skattfrihet och hertigens sakören i 10 år. Ingen får bygga i staden, som ej vill bo qvar i 6 år, sedan frihetsåren äro ute. Dem gifves hela Tingvalla ö samt norr om elfven till *Färjestads* och *Ruds* egor med *heden in i Venern*, *Kroppkärr* undantaget, och *allt fiske* häromkring. *2 broar* skola här byggas [2]) med hela Värmlands allmoges tillhjelp, en af hvarje *Syssel*, af hvilka en lott tilldelas staden, sedan de äro färdiga, att den för egen räkning vidmakthålla.

3). Hvar *lögerdag* tillåtes en *torgdag* och dessutom 2 stadens enskilda *marknader* om Britmessan och Mårmessan vid *Knusesund* [3]) jemte 2 *frimarknader* om *Pehrmessan* och *Fastingen* eller 2 sönd. i fastan för allt slags folk, som dit ville söka. Då skall handeln ske uppe på torget och ej *vid elfven, som sed varit hafver*. Ingen främmande köpman får borga bort sitt gods marknader emellan, ej heller får borgaren i staden taga andras penningar och köpa dem gods tillhanda för vid 80 marks sak och godset förbrutet.

4). Den som härefter idkar det hittills brukliga men skadliga *landsköp* skall plikta 1) 40 mark och varan, 2) 100 mark, 3) mista lifvet.

5). Carlstads och Mariestads borgare skola enskildt handla vid *Värmlandsberg*; dock få bönder der sälja sin egen afvel, men ej annat. Alla varor, som falla i Värmland äro Carlstads borgare oförbudna utom *loar*, *mårdar* och *elghudar*.

---

[1]) Således felar *Wexionius* l. VII C. 23, då han säger, att vapnet är en Bjur *(Castor utrinque turri munitus)*. Af samma mening äro ock *Messenius* och *Petrejus*. Den ena har utan tvifvel irrat den andra.

[2]) Den östra var dock icke färdig förr än 1642 *(Gyllen. Diar.)*, sedan derom blifvit ansökan gjord vid riksdagen 1635 *(Carlst. Tänkebok)*. Förut gick landsvägen öfver Klara elf vid *Färjesta* 1/4 mil norr om Tingvalla och derifrån mot *Sörmoen*, hvilket jag funnit i ett gammalt *document* hos Camr. *Fryxell*.

[3]) Denna marknadsplats kallas ock *Knutsbacken* och *Brobacken* invid *Olof Trätäljas* grafhög och lär hafva varit i stånd allt sedan hans tid; äfvenså Sulevik.

6). Alla *Vänershamnar*, der handel förr skett, utom *Varnums*, som tillhör *Mariestad*, varda androm förbudna.

7). *Sill* och *salt* skall ingen få köpa i Norge, sedan borgerskapet blir mäktigt sådant sjelfva förskaffa; dock skola de *vara billiga, att ingen behöfver klaga öfver deras olidliga handel.*

8). Våldgästning förbjudes, men Taverne och 2:ne gästgifvarehus skola upprättas till resandes tjenst, ett vid vestra och ett vid östra sidan i staden, hvaraf huslega årligen tages till stadens bästa.

9). Ingen gånge annan i förköp vid 4 m:k.

10). Ehvem, som här bor, adel eller ofrälse, lyde under borgmästare och råd samt stadens rätt.

11) Ingen främmande handtverkare får arbeta på en mil nära staden, och ingen borgare i sitt hus bruka embetsmän från landet, men *deras egna böra ej heller vara oskäliga i priset*, hvarå *magistraten* eger hafva uppsigt.

* * *

Sådana voro Carlstads första *previlegier;* dertill kom ännu i detta tidehvarf, att staden den 8 Maj 1609 fick sin anläggares, som då ändtligen blifvit konung, gåfvobref på gården *Romstad* till mulbete [1]); och när man föreställer sig att hert. *Carl* vid stadens första grundläggning var i sina bästa år och alltid en drifvande herre, så kan man tro, att lång tid ej behöfdes, innan den kom i flor och välstånd, fast ännu *Göteborg* ej hunnit den stadga, att *Carlstad* med den staden kunde drifva någon fördelaktig handel. Bevis till borgerskapets tillväxt och förmögenhet hafva vi någorlunda deraf, att redan år 1604, just då frihetsåren gått till ända, åtog sig staden vid *Norrköpings riksdag* 136 dal. s:mts årlig bevillning till kriget i 3 års tid. 1611 i *Nyköping* blef årliga bevillningen 195 och 1612 i *Stockholm* 270 dal. s:mt, hvilka *summor*, ehuru litet de ljuda i våra dagar, dock i den tidens penningrörelse utgjorde vackert, isynnerhet hos ett nybegynnande borgerskap.

* * *

---

[1]) *v. Stjernm.* M. S., hvilket blifvit mig jemte mera meddeladt af herr mag. *G. Carlström,* som gjorde vackra samlingar om Carlstad, då han var tänkt derom i Upsala utgifva en *disputation* 1751.

Till stadens styrelse sattes 10 *rådmän*, af hvilka 2:ne efter den tidens vis och bruk årligen valdes till *borgmästare*. Man har igenfnnnit ren ordning på *rådmännen* alltifrån 1586, och utgjorde dessa följande det första råd i Carlstad.

Knut Olsson[1]) och *Jon Olsson* 1584. *Anders Jonsson*, *Erik Persson*, *Hans Sprätt*, *Jon Torstensson*, *Börje Persson*, *Jon i Djupdalen*, *Anders Skomakare* och *Erik Luth*, af hvilka troligen några blifvit valda till borgmästare före 1604, då man sedan på dem finner ren ordning.

Stadssekreterare har ock magistraten från början haft, och lär *Lars Ersson* hafva varit den första. Han lefde 1588[2]).

Om *stadens rådhus* af början har jag ingen underrättelse kunnat få.

* * *

Kyrka var antingen på Tingvalla af sten, innan Carlstad anlades, eller blef den troligast bygd vid stadens grundläggande. Hon stod emellan *Köpmantorget* och vestra grenen af Klara, var utan kors men temligen stor, hade ett vapenhus på norra sidan och deremot en stor dörr i söder samt en mindre i vester. Kyrkan fattades inga prydnader; isynnerhet voro der orgelverk och många *adliga vapen*, lysande af guld och silfver. *Taket* var hvälfdt i 4 kors med 4 jernstänger i hvalfvet, som buro *ljuskronor*[3]).

Den första *pastor* härstädes var herr *Sigfrid Canuti*, landtprost i Tingvalla 1585, † 1594[4]), och första kaplan herr *Erik* (*Andreæ*), som underskref Upsala möte 1593.

* * *

---

[1]) Stamfader för *Canutius* och *Bäfverfeldt*.

[2]) Sal. bergsrådet *Porath* har gjort utdrag ur *protocollerna* i Carlstad och på flera ställen, dem nu herr Camr. *Fryxell* eger, och hafva de varit mig till nog hjelpreda på sina ställen.

[3]) Sedan allt minne af denna kyrka gått förloradt, så att man icke ens visste att berätta, antingen hon var bygd af trä eller sten, fann jag denna beskrifning hos comm. *Lyselius* i Ö. Emtervik 1770, författad på latin i ett *Exercitium* af hans svärfader comm. *Ol. Morell,* då han var gymnasist 1712.

[4]) Han kom hit från *Örebro* skola, der han förut var *rector*. Men förr än staden anlades, voro lutherska *pastores* på Tingvalla: herr *Pehr* 1547; herr *Lars* 1555—59; herr *Thomas Petri* 1559—72; herr *Lars Jonæ* 1573, fick *Grava* ensamt till *pastorat* 1584 och herr *Sigfrid* fick Carlstad.

Skola var på Tingvalla förr, än Carlstad blef till, antingen den var anlagd af kon. *Gustaf* eller hert. *Carl;* men 1586 byggdes på hertigens befallning ett nytt *skolhus* af trä, som länge tjenade till sitt ändamål, hvarom vidare framdeles [1]).

I början var ej här mer än en *Pædagogus*, och har man under det namnet igenfunnit en, som kallades herr *Anders Laurentii* 1560, hvilken likväl aldrig blef *pastor* i Gillberga, såsom biskop *Rhyzelius* uppgifvit [2]). Sedan har väl hertigen varit omtänkt att bättre förse skolan med lärare, emedan icke långt härefter nämnas *rektorer*, af hvilka herr *Nils Petri* den 13 Mars 1584 blef den första. Dessa *rektorer* hafva utan tvifvel haft någon ordentlig *skolmästare* eller *medhörare* till hjelp, men deras namn hafva längesedan kommit i glömska.

Väl är troligt, att *undervisningsverket* i Carlstad från början icke varit af någon särdeles betydlighet, utan att mesta ungdomen derifrån måst resa antingen till Skara eller Strängnäs *trivialskolor*, innan de blifvit mogna till *akademiska studier;* dock har man exempel äfven på dem, som rest från Carlstad till *Upsala* andra *skolor* förbi och blifvit vittra män, hvarå man ej behöfver anföra flera bevis än de 2 *första superintendenter i Carlstad.*

5. Carlsborg eller Carlbergs gård.

Antingen förr än Carlstad fick *previlegier* eller strax dervid har hert. *Carl* låtit uppbygga denna gård på samma höjd, som *Tingvalla domaresäte* förut skall hafva legat[3]), och således

---

[1]) Här vill jag endast anföra de versar, som dåvarande *rector* lemnat till efterverlden om denna skolas byggnad:

Hanc quando dulcas sedem cepere Camenæ
Erectam quando hanc obtinuëre Scholam,
Carolus, hæredem Regni quem terra fatetus
Svethica, Vermlandis Dux pia jura dubat.
Hujus at absentis partes Laurentius egit
Bothvidi Patris filius ille Sui.
Sigfridus docuit divini dogmata verbi
Hacque gregis Domini Pastor i urbe fuit.
Consul erat Jonas, ejus Collega Canutus,
Utrique ac Patrium nomen Olavus erat.
Hunc portum doctis servato Christe Camœnis!
Doctrinæ hic cumulet mens puerilis opes!

[2]) Kan ock hända att biskopen läst 6 för 9, och att det bör vara 1590.

[3]) *Rhyzelii* och *Edströms* M. S.

i östra ändan af Carlstad; men att der varit anlagd någon slags befästning [1]), fins icke ringaste spår till mer än gårdens namn af *borg.* Här har hertigen stundom bott och utfärdat *bref* och *previlegier.* Det är väl troligt, att ehuru gården var bygd af trä, han icke dess mindre efter tidens sed var vacker, emedan *alla härader i Värmland borde underhålla honom både utan och innan* [2]), hvarför han ock framdeles visar sig för oss som ett värdigt *landshöfdingesäte.* Emellertid få vi här anmärka, att *Olof Christoffersson* till *Degeberg* och *Gårstad* 1606 blef ståthållare och höfvitsman öfver Värmland, Carlstad och Carlbergs gård, och sedan bodde stundom *Boo Ribbing* här i samma värdighet.

6. Carlskoga bergslag.

Hela denna landsträckan å ömse sidor *Lethelfven* och vester ut till *Visnums, Varnums* och *Fernebo socknar* var ej annat än en ödemark, 3½ mil lång och vid pass 3 mil bred, när Värmland var lyckligt att första gången se hertig *Carl* inom sina gränser. Den kallades af de nästgränsande Nerikesboar *Bodaskogen* eller *Boderna* af samma skäl som *Lübska Boderna i Skåne* fått namn [3]), neml. att bönderna i *Qvistbro socken* och vidare i *Nerike* hade sina fiskarbodar uppbygda rundt omkring sjön *Möckeln,* som deraf skulle hafva fått namn, att der var *mycken fisk.* Isynnerhet skola många bodar hafva varit vid den stranden, der kyrkan sedan blef bygd.

När hert. *Carl* en gång reste öfver Möckeln och frågade efter ursprunget till sjöns namn, skall han, sedan det blifvit honom vidlyftigt berättadt af skjutsbonden, hafva sagt:

Har det förr hetat Möckels bodar,
Skall det härefter heta Carls skogar,

och dervid har det förblifvit.

---

[1]) *Rhyzel. W. Eccl.*

[2]) Till ex. *Visnums härad* höll taket på östra sidan af salen och all inredningen med spjäll, spis och 6 stolar; *Elfdalen* höll hälften i köket och 2 stolar; *Fryksdalen* höll den vestra kammaren med byggnad, tak, fönster, spjäll, spis och lås samt en stol och ett grönt bordkläde af satin; *Kihls härad* höll 2 stolar, sängkläder i en säng, spis och spjäll i en kammare samt något i köket och dess kammare; *Ölme härad* höll en sal och förnämsta kammaren; på *Jösse härads* lott var bagarestugan och 2 andra rum, o. s. v.

[3]) *Tunelds* geogr.

En berättelse är, att några missgerningsmän hade förut här och der satt sig ned i skogarne att söka sin föda antingen ur de många fiskrika sjöar, som här äro, eller ock genom rån och plundring, när så kunde vara tillfälle [1]). Men hertigen såg snart, att naturen ämnat denna ort till annat än röfvares tillhåll. Här voro tillräckliga och tjenliga strömmar, öfverflödig skog och en god jordmån. När nu dertill kom, att flera malmstreck yppades och tillgång blef till malm, mer än *hyttorna på Värmlandsberg* behöfde, så beslöt han att göra *Bodaskog* nyttig för flera innevånare.

Han uppmuntrade hvarjehanda folk både in- och utländska att här nedslå sina bopålar och anlägga bruk, och benådade denna herren dem till den ändan med åtskilliga förmåner.

Tvenne vackra herrgårdar blefvo ock här på ljufliga ställen anlagda, till hvilka han utan tvifvel sjelf lagt grund, men sedan bortskänkt till adliga slägter eller ock sålt.

Bofors vid Möckeln egdes i hertigens tid af en *Bjelke* (*Thure* eller *Knut*), hvars enkefru år 1604 hade råkat i onåd och godset blef tillerkändt kronan [2]).

Alkvettern [3]) vid en sjö af samma namn nästan 2 mil högre upp i skogsbygden tillhörde i slutet af detta tidehvarf en adlig jungfru, *jungfru Brita på Pinetorpet*, som förmodligen var i slägtskap med *Boo Ribbing* [4]).

Med få ord att säga, hade hertigens bemödanden en så önskad verkan, att han i sin lifstid fick se en hel kyrkosocken af nyttiga medlemmar i samhället, der han förut ej kunde räkna en enda ärlig undersåte.

Kyrkan bygdes på 1590-talet af trä vid nordvestra sidan af Möckeln. Hon var väl liten, men ungefär så stor som de

---

[1]) Herr comminist. *Palin.*

[2]) Se *Carlskoga dombok* 1631. *Bjelkes* dopnamn är der så otydligt skrifvet, att jag ej rätt kan skilja, antingen det är *Thure* eller *Knut*: dock synes ej olikt, att det varit riksrådet *Thure Nilsson Bjelke*, som var gift med grefvinnan *Marg. Svantesdotter Sture* och år 1600 blef halshuggen i *Linköping.*

[3]) Skrifves ock i gamla handlingar *Arlewettern* och nu för tiden *Alqvittern.* Det är icke olikt, såsom några påstå, att sjön har sitt namn af *all* och *vatten*, emedan *Öjevettern, Frövettern, Ullvettern* m. fl. i honom inskänka sina vatten.

[4]) Om *jungfrun på Pinetorpet* talas mycket i Värmland, men jag har ej funnit mer, än att *Bo Ribbing* var hennes förmyndare, och detta ur Carlskoga domböcker.

mesta i den tiden. Till kyrkoherde häröfver satte han herr *Olof Hansson* [1]).

Prestgård var i början icke att tillgå, utan herr *Olof* uppröjde åt sig af vilda skogen på *Bredgårdens egor* så mycket han förmådde, byggandes sig der nödiga hus på en backe strax vester om *Timselfven* vid pass en liten åttondels mil nordost om kyrkan. Detta har sedan blifvit flyttadt och lagdt till en behållen *prestgård*, ehuru herr *Olofs* arfvingar någon tid härefter af förenämde skäl påstodo honom (prestgården) såsom sitt rätta arf.

En *ek* vid *Knapped* torde blifva ibland de märkligaste ting i hela Värmland. *Knapped* ligger, der sjön *Alkvettern* genom *Knappforsen* faller ut åt sjöarne *Låen* och *Möckern*. Så snart hert. *Carl* beslutat att efter sig namngifva *Carlskoga*, skar han sjelf sitt vördade namn i denna ek [2]), och, då han med sin herr broder, *prins Johan*, kommit öfverens att afsätta k. *Erik XIV* 1568, gjorde de med hvarandra ett fördrag, att de begge skulle vara lika delaktiga i regeringen, hvilket äfven skedde under denna ek [3]), och till minne deraf buro begge deras tjenare eller hofherrar i lång tid eklöf i sina hattar [4]).

7. Värmlandsberg.

Ehuru, såsom redan nämdt är, denna bergslag hade 2 riksdagsmän i Vesterås 1527, har den dock i detta århundrade fått ett helt annat utseende.

Kon. *Gustaf* gaf samma år *onsdagen näst efter Johannis Baptiste dag* "stadfästelse på de gode mäns *previlegier*, som på Värmelands berg bo och byggandes äro, hvilka dem af fram-

---

[1]) Det är troligt, att han var den *Olaus in Måla*, som 1593 bland Värmlands presterskap underskref Upsala möte. Hans barn kallade sig *Sylvius* och varar den slägten ännu; men lagmannen och *Censor librorum*, *Joh. Sylvius*, var hans dotterson. En annan slägt med namnet *Silvius* är från Gunnarskog.

[2]) Se *Kongl. Bergscoll.* deduktion till K. M. 1666 M. S.

[3]) *Eken* har varit råmärke emellan Alkvetters och Knappforshytte skog och fins ännu i en gammal dom öfver råskillnaden nämd för *Eken, under hvilken 2 konungar rastat och hvilat.* (Herr *directör Em. Geyer.*)

[4]) *Puffend.* Sv. hist. p. 432. *Eken* står ännu qvar och är $5^1/_4$ aln tjock vid roten. Det är troligt, att Alkvetters nu varande egare herr *directör Em. Geyer* låter här uppresa något *monument*, såsom herr kyrkoh. *Sv. Kihlman* ernar göra vid öfra Ulleruds kyrka, der kon. *Carl XI* rastade 1686.

ledne konungar och riksföreståndare undte och gifne äro, att vid full magt hållas till allt sitt innehåll och lydelse såsom andra rikets bergslager. Fri marknad skulle de i anledning deraf hafva alla lördagar att handla med dem, som varor till dem förde. Konungen tog ock i sitt hägn bergsmännen med hustrur, barn, tjenstefolk och all deras egendom i löst och fast."

Under en så ädelsinnad konung hade bergsfolket nog härvid att trygga sig i all sin handtering; men det uppdagades för dem än en långt klarare dag, då hans son blef deras egen herre och konung. Man skulle knappt tro, med hvad nåd denna hertig omfamnade bergsfolket och med hvad kärlek de honom tillbaka mötte, om icke så många berättelser deruti instämde hos deras efterkommande, hos hvilka han lefde. Han helsade på dem och besökte dem i deras hus, der spisade han af deras anrättningar, der sof han i deras sängar, der talade han med dem, icke som prins eller konung utan som deras like. Derigenom vann han icke allenast deras fulla förtroende, utan det han högst skattade, sitt påsyftade ändamål att få *bergslagsrörelsen* i möjligaste gång.

Till den ändan införskaffade han tid efter annan *fransmän*, *valloner* och *holländare*, som förstodo att gifva bergsfolket bättre begrepp om sin handtering, än de hittills haft. Dessa fingo bostäder efter omständigheter och lägenhet vid åtskilliga hyttor och blefvo framdeles med de gamla slägter inblandade. Äfvenså nedsatte hertigen några *finnar* i bergslagen endast för att gifva folket fullständigt begrepp om *svedjerågs* sående.

* * *

Med dessa *valloner* och *holländare* är den beskaffenhet, att sedan den spanska *Duc d'Alba* omkring 1568 gaf sig till att grufligt tyrannisera *protestanter* och s. k. *hugenotter* i Holland och på gränsen åt Frankrike [1]), voro dessa glada att med lifvet få draga sig undan, hvart det ock helst bure i verlden.

[1]) När k. *Henrik IV* i *Frankrike* år 1572 i *Paris* höll sitt biläger, anställdes der ett emot *protestanterna* icke mindre blodbad, som kallades det *Parisiska bröllopet*, och ser mycket likt ut, att några af våra wallonslägter kunna derifrån räkna sin ankomst till Sverige.

Ovisst är, om de af första början slutat någon öfverenskommelse med hert. *Carl*, men förmodligen var han glad åt deras ankomst, ty de tjenade honom icke allenast att uppbygga nya hyttor, utan de blefvo ock sjelfva arbetare dervid, såsom: *uppsättare*, *masmästare*, *lostöpare*, *styckgjutare*, *dragsmeder*, *tråddragare* m. m.

De första jag funnit nämda af dessa slägter äro: *Bilock*, *Gago* och *Grawe* samt *Chenon*. Denna *Chenon* hette *Paschilius Dionysius*, gemenligen *Påke* kallad, och skall hafva varit en adlig ätt från Frankrike [1]), men måste i den allmänna förföljelsen följa hopen åt i sjelfvillig landsflykt och äfventyrligt öde. Ehuru utländing hade han ändå för hederligt hjerta att se, huru slätt det var beståldt med jerntillverkningen, oaktadt all hertigens håg och bemödanden att förbättra den. Han gaf derför ett förslag att inskaffa flera valloner och fick af hertigen, som då var konung, ett *latinskt respass af Nyköping* 1600. Sedan han varit borta en tid, kom han med sådana tillbaks [2]), och var utan tvifvel den gången, som *Niklas Juliusson d'Epreez* hyrde konungen skepp att införa denna nya inflyttning till Sverige, men af kärlek till en vacker flicka i följet blef sjelf qvar [3]). *Chenon* blef andra gången utförpassad 1607 och kom derpå med flera *valloner* tillbaka [4]). Troligt synes ock, att ännu derefter och sedan *Gustaf Adolf* blifvit konung, medan *Carl Filip* ännu lefde, åter en ny flock inkommit [5]).

Dessa blefvo kringspridda på hyttorna i *Fernebo* och *Carlskoga bergslager*, och veta många på begge ställen dock mest i *Lungsund* att från dem räkna sin härkomst åtminstone på mödernet. En del blefvo använda till *skrifvarestaten* och *uppsyningsmän* öfver de andra.

Deras namn, som man i senare tider igenfunnet, äro följande:

---

[1]) Han hade sitt *vapen* med sig inpregladt i en silfvertafla, af hvilken arfvingarne togo hvar sitt stycke. Gubben var eljes icke mycket för höghet och rikedomar, som vi framdeles få se.

[2]) *Lärd. tidn.* N:o 34, 1764.

[3]) Hon hette *Kättlen*, men ovisst af hvilken slägt.

[4]) *Lärd. tidn.* N:o 34, 1764.

[5]) *Lärd. tidn.* N:o 34, 40, 1764.

du Beau,	Finshus,	Lochett,
Bilock (Bilor),	Gago,	la Montagne,
Chenon,	Garnej,	Piett,
Dress,	Grave,	Savoland,
Dulock,	Guddi,	Snieder,
Durent,	Herrmansson,	de la Tuange,
d'Epreez,	Knöppel,	Touffar,
Fassing,	Kræmer,	von Vosseln,
von Ferren,	Lemens,	Wachtendonk [1]).

* * *

Hertigen försummade icke hvarken före eller efter *vallonernas* ankomst att gifva denna sin älskade bergslag åtskilliga vackra *previlegier* och uppmuntringar.

Icke långt efter anträdet till regeringen "stadfästade han i *Eskilstuna* den 9 Febr. 1569 bergslagens förra frihet: att vid *Nora kyrka* få handla spanmål och annat, hvad till bergsbrukens drift tjenade; och anmälde dem till den ändan hos kon. *Johans* fogde till det bästa" [2]).

I *Örebro* den 23 Jan. 1573 bekräftade han till alla sina delar de *previlegier*, som kon. *Gustaf* gaf bergslagen 1527 [3]).

Genom öppet patent af Nyköping den 3 Jan. 1581 "utlofvade han till bergsmännen, att eho, som upptäckte och upptog *grufvor af silfver*, *koppar*, *jern* eller annan malm, skulle dem fritt emot tionde få bruka, och om de hade någon malm att föryttra, ville han vara närmast att få köpa den." Orsaken till detta påbud var, att han förnummit det i bergslagen fans hvarjehanda slags malm af jern och koppar, men folket dolde den, antingen af fruktan att ej få gagna sig af honom eller ock att få på sig större skatt [4]).

I *Tingvalla* den 2 November 1582 förbättrade han märkligt sina förr gifna *previlegier:*

---

[1]) Dessa äro mig veterligt utgångna på manliga sidan utom *Bilor*, som kallar sig *Stenström*, *Chenon*, *Fassing*, *Garnej*, *Knöppel*, *Touffat* och *de la Tuange*, som nu heter *Vennerhamn*.

[2]) Orsaken var den, att Nora bergslag ej låg i hertigdömet. Vid *Nora* var *marknadsplats* redan 1422 och den stadfästade kon. *Gustaf* för våra bergslagsmän 1527.

[3]) Detta fins ej tryckt i kongl. *bergscollegii* handlingar.

[4]) Se *Bergsordningarne* 1736.

"1) skulle bergsmännen njuta sitt folk fria från utskrifning utom i högsta nödfall;

2) skulle alla, som flydde till bergslagen, njuta der fullkomligt beskydd, om de ej begått desto grofvare missgerning;

3) skulle de, som ville bygga nya hyttor, njuta dem fria från all skatt i 6 år. De gamla skulle sådant ej få förvägra; dock skulle dem ej heller något intrång göras;

4) skulle ej flera få på hvarje hytta sig intränga, än som väl kunde sig försörja [1]).

* * *

Vi hafva förut nämt, att hertig *Carl* dref *silfververket vid Hornkullen*. På samma sätt hade han vid *Torskebäcken* invid sjön *Yngens* östra strand, *ett silfver- och ett kopparverk*, som både i hans tid och hans sons var i full gång [2]). Dessutom bygdes nu tid efter annan 6 nya *jernhyttor* och de gamla blefvo ombygda och satta i bättre stånd.

De nya voro: *Långbanshytta* 1550 [3]), *Hårsjöhytta* 1580, *Hektorshytta* [4]) och *Damhytta* omkring 1600, *Kytthyttan* 1608 och *Carlsbro* eller *Storbrohytta* 1611; men *Vekhytta* och *Kytthytta* blefvo nu utdömda [5]).

* * *

Nordmarks, *Persbergs* och *Långbans jerngrufvor* voro nu i full gång utom några smärre grufvor i samma streck med Persberg söder om *Yngen* [6]) emellan *gamla* och *nya Kroppa*, hvaraf man förmodligen betjenade sig vid kronobruket.

---

[1]) Se nästföregående *citation*.

[2] Ståthållaren *Arp* fick 1582 hertigens befallning att förfärdiga dammarne vid *Torskebäcken*, så att både koppar- och silfvermalmen kunde under händer hafvas till blåsning (se *Lönb. saml. om Arpeslägten* M. S.).

[3]) Se *Bergscollegii register*. Eljes förefaller nog troligt, att någon liten *Osmundssmedja* funnits här långt förut invid grufvan och i ett så tjenligt vattendrag.

[4] Hon bygdes af vallonen *Hector Lochett* och kallades efter honom antingen Fransose- eller Lostöparehyttan.

[5]) Filipstad grundades på deras egor.

[6]) Denna sjö har med det klaraste vatten, och kan man vid klart väder se botten, som blänker af ren malm. Många hålla före, att det skulle löna mödan tappa ut denna sjö; men jag tror ej, att ännu någon kunnat utfundera möjlighet dertill. Kunde det ske, så skulle ingen skada blifva, att *eld-* och *luftmachinen vid Persberg* redan länge varit en onyttig möbel.

Koppargrufvor voro vid *Torskebäcken*, *Gåsborn* och *Stjernberg* på Dahlskogen; *silfvergrufvor* vid *Hornkullen* och *Långbansände;* och sedan på Norrköpings riksdag 1604 blifvit beslutadt, att *stångjernshamrar* skulle upprättas i riket, emedan så mycket underslef skedde med *Osmundsfaten*, då de såldes utrikes, blefvo *hamrar* bygda vid *Vekhytta*, *Hennickehytta*, *Asphytta* och *Torskebäcken*, hvilkas innehafvare i den tiden således äro bland de äldsta *brukspatroner* i Sverige, emedan alla dessa hamrar voro i gång före 1608 [1]).

Slutligen får jag här göra den anmärkning om vår bergslags tillväxt under den tid, herr *Carl* antingen såsom furste eller konung styrde Värmland, att när han i sitt *testamente* 1605 gaf sina söner anordning att betala till prinsessan *Catharina* 12,000 goldgyllen, dem hon egde att fordra af sin fru moders brudskatt, så skulle utom annat dertill tagas uti *Värmlands bergsbruk* 700 *skeppund stångjern, som belöper sig till vid pass* 7,700 *daler* [2]).

* * *

Fogdar på Värmlandsberg hafva varit:
Björn Pedersson (*Bååt*) till Follenäs 1525, 7 [3]).
Jöns Olsson 1550.
Lasse Olsson 1551.
Peder Arvidsson, befallningsman 1556 [4]).
Lars Jonsson 1558 [5]).
Hans Persson 1593.

---

1) K. *Bergscollegii register.*

2) *v. Stjernm.* Riksd. och möt. besl. pag. 604.

3) Sistnämda år bevistade han Vesterås riksdag ifrån Värmlandsberg tillika med *Söffrin Bagge.* Han fick Stockholms slott jemte flera i slottslofven 1538 (*v. Stjernm.* Höfd. M. P. II M. S.) och lefde till 1570. 1) gift med *Brigita Grip,* 2) *Christina Krumme;* son af R. R. *Peder Erlandsson.*

4) Han är stamfader för *Romann* och *Stjernecrantz.* Kon. *Gustaf* satte 1557 *Marcus Klingsten* till *uppsyningsman öfver hammarsmedjorna* eller, hvilket merendels lär vara detsamma, Osmundshyttorna på Bergslagen; men de andra kallas *fogdar på Värmlandsberg* och hade att beställa med uppbörden. *Lennart Germundsson* hade högsta befallningen öfver bergverken i riket på 1570-talet. I hans ställe satte kon. *Johan* sin kamrer, *Olof Knutsson* (kanske *Roos)* 1577, som än var qvar 1584; men jag vet icke, om de haft något att säga i Värmland, och sak samma är om *Jost Kurssel,* hvilken 1579 blef af hert. *Carl* satt att hafva uppsigt öfver bruken i Nerike.

5) Stamfader för den vidlyftiga *Ekmanns*-slägten genom fogden *Jon Larsson* på Ökne i nästa tidehvarf.

Måns Persson i Kalfhytta 1602.
Jon Olsson, tillika häradsfogde 1605.
Jöns Bock till *Solberga* 1610.
Erik Björnsson 1614.

* * *

Kyrkor hade bergsfolket nu som i förra tidehvarfvet vid *Fernebo* och *Kroppa;* men 1611 blef *Fernebo kyrka* flyttad 1/4 mil i N.O. till den nyss anlagda *Filipstad* [1]).

8. Finnskogarne.

Dessa anför jag här bland våra märkliga orter, emedan de förut ej voro annat än ödemarker, som nu blefvo på sitt sätt bebygda och med folk besatta.

Hertig *Carl* såg att *hemmanen* i Värmland, åtminstone åt norska gränsen, hade större utrymme i skog och mark, än dess åboar kunde och hann med att nyttja och bruka. Derför tänkte han äfven på utvägar att göra dessa brukbara. Jag har anledning tro, att han till den ändan införskaffade *finnar* under den tid, kon. *Johan* var hertig i Finland [2]), och att detta var det *folkbyte*, som skedde emellan *Finland* och *Sverige* i en kon. *Eriks* tid, hvilket sal. biskop *Rhyzelius* och flera efter honom fört till *Erik Läspe.* Men hvad som derigenom icke kunde uträttas, dertill gafs af en ängslig orsak ett godt tillfälle.

Sedan den polska konungen, hert. *Carls* brorson, *Sigismund*, tillika blifvit konung i Sverige, uppkom af flera skäl oenighet dem emellan, och det brast ändtligen ut i uppenbar

---

[1]) Emellertid hafva dessa *lutherska pastorer* tjenat vid *Fernebo:*

Herr *Olof,* som förut varit munk; blef stamfader för *Petræerna* i *Värmland, Vestmanland, Dalarne* m. m. Namnet togs utan tvifvel af *Petra,* som skall utmärka *bergskyrka* i Värmland.

Herr *Pehr Arvidi* 1570; sålde 1575 sitt hemman till prestgård för 2 läster jern och lär sedan hafva lefvat till 1592 *(Rhyzel.* Verm. Eccles.).

Herr *Anders Erici* 1582—1603; fick 1597 den 11 Dec. hert. *Carls* donation på 12 tunnor spanmål ur Gillberga herberge.

Herr *Jöns Larsson* 1604; skref sig *kyrkoherde i Fernebo, Värmlandsberg* och *Nykroppa;* under honom blef kyrkan flyttad.

Kaplaner har jag ej funnit flera än Herr *Torsten i Fernebo* 1581, Herr *Anders i Nykroppa* 1584—90 och Herr *Christoffer i Herrhult* 1610.

[2]) Kyrkoherden *Lars Lamani* i *Räntalambi* afsände finnebonden *Hans Hindriksson* till Sverige 1584 med en präktig *attest,* att han ej kunde försörja sig i Finland. *(Arch. Verm.* Tom. II N:o 52.)

fejd, som isynnerhet tog sitt säte i Finland. Der hade hertigen ganska många medhållare, isynnerhet bland allmogen; men konungen ditsände en sin general, *Flemming*, som inqvarterade sitt rytteri i Österbotten. Dessa blefvo ej bättre emottagna, än att österbottningarne sammangaddade sig emot dem och förjagade dem 1596.

I början af 1597 samlade sig en ännu större flock upproriska finnar ur södra delen af *Österbotten*, norra delen af *Cajana län* och en hop från *Carelen*. De förra gingo öfver *Tavastskogen* upp till Finland, de senare drogo upp genom *Calajoki* socken till Tavastland och socknarne: *Vitasari*, *Räntalambi*, *Suarijerfvi* och *Länokas*. Der var folket af *Flemmingen* förbjudet att gifva detta ströfvande parti något till uppehälle eller att lemna dem husrum, hvilket de ock efterkommo och satte sig hårdt emot sina nykomna gäster. Men dessa åter grepo till vapen, slogo hjel hvar och en, som satte sig till motvärn, och gingo så långt, att de skonade hvarken qvinnor eller barn. Härtill kom ock, att *Flemmingens* trupper ströfvade vidt och bredt omkring, så att en del af dessa nämda socknars innevånare sågo sig på intet ställe säkra, förrän de kommo öfver till Sverige [1]). Der tog hert. *Carl* dem nådigt emot och anviste dem till skogarne på flera ställen, der de ännu anträffas i *Dalarne* och *Norrland* m. m. utom det, att de äfven dragit sig in öfver *norska gränsen* [2]). Men isynnerhet kom en stor hop till Värmland, der de satte sig ned på skogarne i *Bergslagen*, *Elfdalen*, *Fryksdalen*, *Jösse härad*, *Nordmarken* och *Gillbergs härader*, så att de liksom i en halfcirkel omgifva landet. Vi få framdeles anteckna dem i de socknar, der de hafva sitt stamhåll. Här torde roa, att jag anför de *slägtnamn* [3]), som hit inkommit, här stannat och sig vidare ökat:

---

[1]) *Inrikes tidn.* N:o 22, 50, 94, 1767.

[2]) Dessa lefva alltid i vänskap och slägtskap med våra finnar och tala ren finska, så att man får svårt att igenleta *Sturlesson, Jornandis* och *Adami finnar, skidfinnar* och *finveder* i våra bygder.

[3]) När jag frågade en finne i *Gunnarskog,* hvarför han skall heta *Kruggen,* frågade han tillbaks: *hvarför heter du Fernow?* och då jag frågade, hvad *Kruggen* betyder, svarade han med ett slags löje: *hvad betyder Fernow? Ser du, vi skola ett namn ha; det kan ingen mer förbjuda oss finnar att ha tillnamn, än di svenska.*

Ambian,
Brommos,
Burk,
Burrus,
Haddock,
Hackran,
Haithen,
Halian,
Hammelan,
Hammen,
Harken,
Hickon,
Hirran,
Hollan,
Hongen,
Hortan,
Husken,
Hyttjen,
Håcken,
Håtack,
Häcken,
Höken,
Kafftene,
Kajkelan,
Kajlan.
Kammes,
Karjan,
Karten,
Kaupen,
Kelten,
Kempan,
Keppan,
Kesen,
Kjeckan,
Kirgetan,
Kisken,
Kitten,
Kocken,
Kolenen,
Kornmelan,
Korran,
Kortan,
Kosman,
Kruggen,
Kurken,
Kyrialaj,
Kyttan,
Käweran,
Laurhehen,
Linken,
Linden,
Linton.
Loanni,
Lomian,
Luken,
Lusken,
Mackelin,
Maeken,
Majnen,
Makran,
Mammen,
Mengelan,
Mojlan,
Mollar,
Morjelan,
Neiken,
Nerkelan,
Nikran,
Natan,
Nowelan,
Ojen,
Ojnen,
Orran,
Porkelan,
Pasajnen,
Penn,
Penticken,
Pinsen,
Pojo,
Pojlan,
Popen,
Pundan,
Purkan,
Purran,
Puttam,
Pylken,
Pyndan,
Påhällan,
Påttjan,
Pättel,
Rajlan,
Rink,
Rinten,
Ronkan,
Rotken,
Rämmen,
Sars,
Sickan,
Sinp,
Soenn,
Sojken,
Sorran,
Tarwen,
Tasen,
Tassen,
Tenhune,
Tisk,
Torpan,
Tyan,
Urbian,
Wajsen,
Wappen,
Wesköta,
Woxland.

Dock är att märka, det dessa endast äro i *Elfdals, Fryksdals* och *Jösse härader,* och deraf skulle man snart komma på den tanken, att *Olof Trätälja* knappt förde mera folk med sig till Värmland, än dessa finnar varit vid sin inflyttning.

Berättelserna innehålla ännu, att dessa finnar i första början haft den högdragenhet hos sig, att om någon *svensk dräng* friade till en *finsk piga,* så var han säker om en korg, hvilket till någon del lär hafva kommit deraf, att de hålla sina qvinfolk för vackrare än de svenska, hvilket ock på somliga ställen torde träffa in, så länge de äro ogifta, eller rättare, så länge de äro unga, men längre varar det icke heller, emedan röken i deras badstugor efterhand tär på skönheten, och man knappt kan få se något osnyggare, än en finnkäring med sin pipa i munnen, hvarvid de merendels vänja sig, så snart de blifva gifta. Häraf har kommit, att finnarne blifvit af sina grannar nämda för *finn-adel.* Med tiden har denna vurmen förgått hos våra finnar, så att de gifta sig ofta nog med svenska; äfvensom ock en del af dem hafva lagt sig till *svenska stugor,* dem de nyttja för främmande, som ej tåla deras badstuguvärme.

Om deras öden och lefnadssätt framdeles.

9. Nyeds pastorat i Kihls härad.

Emellan *Fernebo, Väse härads* och *Kihls* samt *Råda* socknars kyrkor var en lång och besvärlig väg; dock bodde midt emellan dem folk i en krets, som lydde under någondera af dem. När dessa stundligen sågo, med hvilken nåd dåvarande *konung Carl IX* omfattade alla sina undersåtar, och de tillika betraktade, hvilka svårigheter de måste utstå af så lång kyrkoväg, föresatte de sig att hos Hans Kongl. Maj:t i underdånighet söka någon ändring derutinnan, Konungen hörde nådigt deras bön och gaf vid pass 30 hemman tillstånd att få bygga sig egen kyrka och hålla egen *comminister.* Detta skedde den 11 October 1593 och hela socknen lades till *Kihls härads tingslag.*

Sjelf närvarande samma år utsåg konungen till bostad åt pastorn ett litet oskattlagdt ställe, *Årås* eller *Kokärr* kalladt, hvarmed ock den första kyrkoherden måste låta sig nöja, jemte det han fått för egen räkning köpa hemmanet *Hulteby* ett halft *skatte* strax invid prestbolet, men hans arfvingar bytte bort det till den följande pastorn emot *Rådetorp* ett halft *krono,*

hvilket enkedrottningen *Christina* genom bref af den 10 Febr. 1621 förvandlade till skatte, men *Hulteby* åter till krono- och prestgård [1]).

Kon. *Carl* gjorde i *Örebro* den 15 Febr. 1608 socknen till fullständigt *pastorat* och gaf hälften af all i socknen behållen tionde till prestens underhåll; men han, presten, lär icke heller i början mycket mera haft, emedan, då drottn. *Christina* af *Ny* den 7 Febr. 1621 frikallade *herr Olof* från 36 dalers rest i Elfsborgs lösen, så skedde detta, som orden lyda, af orsak "att han hafver en ringa församling och föga mer till sitt uppehälle bekommer, än det Vi honom gunsteligen till vederlag årligen efterlåte" [2]).

Den första *pastor* hette *herr Jöns* (*Jonæ Bråts*). Han fick hjelpa mycket till kyrkans byggnad och dog 1616.

10. Filipstad på Värmlands berg.

Ehuru Bergslagen nu länge haft torgdag vid Nora kyrka, *Mariestadsboar* och *vestgöthar* förde dem spanmål och varor till *Bro* eller *Hamna*, och Carlstad till stor del var för deras skull anlagd; märkte dock kon. *Carl* under sitt långa och trägna vistande här å orten, att bergsmännen ej kunde annat än taga skada i sin handtering af långa och besvärliga resor till dessa marknadsplatser och att sådant kunde bättre verkställas af vissa dertill förordnade borgare inom Bergslagen, hvilka kunde emot en skälig vinning föra bergsfolket alla sina nödtorfter tillhanda, och derför var konungen äfven i sin ungdom omtänkt att låta bygga en *stad på Värmlandsberg* [3]). Men åtskilliga omständigheter sammanstötte, att sådant ej blef verkstäldt förrän i slutet af hans berömliga lefnad. Och emedan nästan hela hans *familjs* namn lefde i någon stad eller ort, så ville konungen, att denna nya och sista hans stad skulle bära namn af hans yngsta son, då varande landets hertig, *Carl Filip*.

---

[1]) Härom och mera har herr prosten *M. Gröndahl* gifvit mig benägen underrättelse.

[2]) Härpå eger jag i *Archivet original*-brefvet af herr häradshöfding *Joh. Sandelin.*

[3]) Berättelsen är, att hertigen i yngre åren, till att utse tjenlig plats till stad, ridit genom skogen åt *Bosjön* och *Elfdalskanten,* men vändt, der stället ännu har namn af *Kungabergen* på den s. k. *Everts* väg.

Platsen blef utsedd på ett för hela Bergslagen ganska beqvämt ställe och, så att säga, i des medelpunkt, $^1/_4$ mil från *Fernebo kyrka*, der en elf ur *Fernsjön* och *Lersjön* faller in i *Daglösen*, och i hvilken elf då nyligen några *stångjernshamrar* blifvit bygda af *Vekhytte bergsmän*, som bodde strax här invid[1]). På denna hyttas egor och några *bergskattetorp*[2]) grundades *Filipstad*, och *previlegierna* utfärdades i *Örebro* den 6 April 1611[3]). De bestodo af 16 punkter:

1) Innevånarne i Filipstad bibehållas vid den rena evangeliska läran.

2) De njuta Sveriges lag och stadsrätt.

3) De hafva makt att handla ötver hela riket.

4) Dem gifves *Vekhyttan* til mulbete och vedbrand.

5) Ingen får bygga gatubodar, som icke är borgare, ingen köpa jern på Bergslagen, utan att det först är vägdt på stadens våghus, fatadt och brändt *Vasan* på.

6) Dem gifves rätt *mått* och *vigt*.

7) De, som nedsätta sig här, benådas med 10 års frihet från alla utlagor.

8) De hafva makt att bruka *bergverk* emot $^1/_8$ till kronan, när frihetsåren äro ute.

9) Likaledes tillstånd att bygga *hyttor* emot vederbörlig andel till kronan.

10) Dem efterlåtes frihet från allmänna *skjutsfärder* och *omläggningsgästningar;* deremot skola *gästgifvare* och *tavernerna* hållas.

11) Dem förunnas *hälften af alla sakören* till skolans, kyrkans och andra publika byggnaders vidmakthållande.

12) Alla slags *handtverkare* få sätta sig här ned.

13) Ingen *adelsman*, *prest*, *ryttare* eller *knekt* får köpa jord, hus eller tomt i staden; sådant skall vara borgarena emellan;

---

1) De voro *Nils Ersson,* som fick *Hennickehytta* i vederlag, *Håkan Svensson,* som fick *Storbron,* och stamfadern för *Jeansse*-slägten, som blef flyttad till *Daglösviken.* Det säges, att han haft sin bostad på den backen, der kyrkan nu står, men att klockor ringt om nätterna under golfvet, hvilket slutligen konungen sjelf afhörde och skall då hafva sagt till gubben: *Här är för mycket heligt rum för dig att bo uppå; du skall flytta till Daglösviken.*

2) Ibland de *documenter,* som stadens riksdagsfullmäktige, skräddaren *Pihlgren* från *Vesterås,* om boställsegorna hade att anföra, läste jag i min barndom, att kon. *Johan* skänkt dessa torp till stad i bergslagen, men sedan har jag både i Filipstad och Vesterås fåfängt sökt dessa papper.

3) Dem har tillika drottn. *Christina* undertecknat.

dock får ingen af dem hafva flera tomter än den, han bor på, om han ej har barn, som vilja blifva borgare. Dö de, skall tomten säljas. Finnas ej arfvingar, ega kronan och staden hvardera hälften.

14) Hvar och en får ej fritt brygga, utan vissa *bryggare* skola tillsättas, som för eldsvåda hafva sina *brygghus* utom staden. Vissa dertill utsedda män uppbära 1 mark *accis* (= tull eller afgift) för hvar tunna säd, hälften till kronan och det andra till staden. Vid straff får ingen hafva egen bryggstock i sitt hus, utan brygga mot betalning hos bryggaren, och för hvarje tunna, som utsäljes, hafve kronan half mark och staden 2 öre.

15) Om *utländingar* och andra vilja sig här nedsätta, skola de lofva, innan de gått sin borgaeeed, att qvarblifva i alla sina lifsdagar. Skulle någon sedan vilja flytta, tillbjude staden eller besutten borgare hus och hem. Vill ingen annan, skall staden dem efter mätismanna ordom köpa. och tredingen af hans lösören äro förfallna under staden. Söker han dem undstinga, höra hus och grund för intet staden till. Eger någon inomstads fordran hos honom, hafve han största och första rätt i lösören, och sedan utomstads borgenär.

16) Till *stadens byggnad och förbättring* efterlåtes tionde penningen af allt, hvad i staden faller. Har någon utomstads att här ärfva och vill här ej bo, gifve hvar tionde penning och sälje ej fastigheten till annan än stadsbo efter mätismanna ordom. Vill han ej sälja eller sjelf besitta, höre den ena hälften kronan och den andra staden till.

* * *

Man kan väl tro, att här hade några borgare satt sig ned, innan dessa *previlegier* undertecknades, isynnerhet som *Kytthyttan* 1608 bygdes i st. f. *Vekhyttan* efter konungens befallning och tillstånd [1]); men efterhand ökades snart hopen af hvarjehanda slägter och tungomål: *bergsmännen vid Vekhyttan och Storbron, Värmlands ach Dahls bönder, vestgöthar, valloner,*

---

[1]) *Kytthyttan* blef dock 1611 ödelagd, och dess skog anslagen till staden.

fransmän och slutligen *tyskar* [1]), hvilka alla merendels måste upprödja sina gårdar och tomter af skogsroten.

Konung *Carl* fick dock aldrig se denna sin sista åminnelse i någon tillväxt, ty han dog samma år i *Nyköping* den 30 October; men drottning *Christina*, k. *Gustaf Adolf* och hert. *Carl Filip* hade staden ofta ära och nåd att hysa.

* * *

Rådstuga bygdes i stadens första början vid östra torget af trä, hvartill konungen gaf 50 daler [2]). Stadens styrelse berodde på *borgmästare* och *råd* på samma sätt, som vid Carlstad är nämdt. Ibland borgmästare skall *Niclas Juliusson d'Epreez* hafva varit den första [3]).

* * *

Fernebo eller *Värmlandsbergs kyrka* flyttades 1611 från *Kallhyttan* [4]) och sattes bredvid *rådstugan* vid östra torget, så att dem emellan gick gatan, som leder vägen till *Nordmarks grufvor*. Konungen gaf dertill 100 daler. Hon fick slutligen namn af *Lillkyrkan* och tjenade till *aftonsånger* och *bönestunder*, sedan en *större* bygdes i östra ändan af staden invid *Daglösen* på en ljuflig udde, som bildas af elfven och en vik. Men derom få vi tala längre fram.

Första pastor i staden var herr *Jöns Larsson;* han bodde vid *Kallhyttan*, ty ännu hade ingen *prestgård* blifvit bygd i staden.

* * *

---

[1]) Tyskar kommo dock mig veterligt inga före *Evert Strokjerk* och *Hervegernas* stamfader 1636. I min *disp.* om *Värmlandsberg* och *Filipstad* 1764 har jag orätt anfört *Juthia Danos,* hvartill jag tog anledning af ett *memorial* till riksens ständer 1736, der *juthar* stå nämda; men *auctor* dertill lärer dermed förstått antingen gjutare eller rådman *Nackrey,* som dock i senare tid kom hit från *Juthland.*

[2]) Genom bref till fogden *Jöns Bock* den 11 April 1611.

[3]) Han var tillika *bergsfogde* eller *bergmästare.*

[4]) Då *klockorna* skulle köras öfver *Fernsjön* brast isen vid *Kallhytteön* under den ena, och hon föll i sjön, der hon ännu ligger. God inbillningsförmåga gjorde, att hon *flugit* ur tornet och sedan, att den andra klockan ej kunde få annat ljud, än att hon tillika uttryckte de sorgliga orden: *Min make ligger i Fernebo sjö,* intill dess hon skänktes eller såldes till Kroppa, der hon dock länge sedan blifvit förvandlad.

Skolan blef tvifvelsutan bygd strax vid stadens grundande och det vid nedra torget, hvartill enligt previlegiernas 11 punkt bestods publik hjelp. Som hertig *Carl* redan förut hade en *skolmästare* vid *Kallhyttan*[1]) vid namn herr *Anders*, så är troligt, att densamma blifvit flyttad till staden, men sedan blef kyrkoherdens, herr *Olof den gamles* son, *Olof Olai*, både *kaplan* och *skolmästare*[2]).

11. Silleruds pastorat i Nordmarks härad.

Denna socken låg åtminstone till största delen under kyrkoherren i Gillberga längst ifrån påfviska tiden, men det är troligt, att församlingens ledamöter gjort ansökan om egen prest och *pastor* omkring den tid kon. *Carl IX* dog, hvilket ock beviljades dem, och blef herr *Didrik* den första. Men jag har ej kunnat få någon annan upplysning härom än ett bref, som enkedrottning *Christina* af Marieholm den 18 Mars 1614 gaf kyrkoh. *Anders Nikolai* i Gillberga, deri honom och hans hustru på lifstiden förunnades frihet från vissa och ovissa persedlar af sitt skattehemman *Knästa* i Kila, "efter Sillerud hade blifvit tagen från Gillberga och gjord till eget gäll och Gillberga nu icke kan föda sin prest".

12. Brunskogs pastorat i Jösse härad.

Brunskogs vidlyftiga socken hade allt ifrån påfviska tiden merendels legat under Stafnäs *pastorat* och kunde väl något bättre blifva skött, sedan Stafnäs i lutherska tiden fick kaplan. Dock hade det å ömse sidor sina svårigheter för den långa vägen, isynnerhet för dem på *Mangskogen*[3]); derför sökte först några hemman i Brunskog tillstånd att få bygga sig en kyrka för sig sjelfva vid *Boda*, som dem ock beviljades den 28 Jan.

---

[1]) Detta har jag funnit af kyrkoh. *master Simons kyrkojournal*, äfvensom ock, att hert. *Carl* hade en *hofskräddare*, boende vid Kallhyttan, förmodligen för att undervisa folkets inhemska skräddare; ty annars ser jag icke, hvad han hade der att göra. Han torde ock hafva varit en af *wallonerna*.

[2]) Såsom han kallades *Pædagogiarcha* och en annan icke långt derefter *Pædotriba*, hvilket synes af tvenne *dedicationer*, så kan man lätteligen sluta, att denna *skola* från sin första början inrättades på bättre fot än de vanliga barnskolor eller *pædagogier* i den tiden.

[3]) Dessa bönder veta ännu omtala, att deras förfäder bevistat *Vermskogs kyrka*, och att gården Fjäll på Mangskogen haft träta om fiske i *Vermelen* med Mangskogs bönder, ehuru det är många mil dem emellan.

1616. Sålunda voro i Brunskogs gamla socken tvenne kyrkor, men ingen egen prest. Derföre gjorde de underdånig ansökan att få sig egen *kyrkoherde*, hvilket ock enkedrottningen *Christina* dem nådigt beviljade genom bref af *Marieholm* den 25 Febr. 1621. Och således blef Brunskog i slutet af detta tidehvarf skildt från Stafnäs. Vi få i det nästa mer tala derom.

Till kyrkoherde blef utsedd *Päfvel Nicolai* (*Vermius*), som förut varit kaplan i *Stafnäs*, hvilken fick gården *Prestbohl* invid kyrkan till boställe, dock emot årlig skatt och utlagor [1]).

* * *

Flera *betydliga orter* äro för detta tidehvarf icke att anföra, utan stod för öfrigt allt merendels på samma fot som förut, hvad *häradernas indelning* angår. Dock bör här ännu anmärkas, att i denna tiden hörde till *Kihls häradsting* icke allenast nuvarande *Carlstads tingslag* utan ock till slut hela *Nyeds socken*, hvilka hvar för sig i senare tid derifrån blifvit skilda. Äfvenså gäller här den anmärkning, att *Ölme härad*, som nu är tingslag för sig sjelf, denna tid låg under Väse härad intill 1600, hvarför det ock nämnes hvarken i k. *Gustafs testamente* eller vid *Upsala möte* såsom härad.

På samma sätt räknades *Silleruds socken*, som vid 1610 fick egen *pastor* till Gillbergs härad, men lyder nu till Nordmarken. *Råda socken* i Visnum blef ock af hert. *Carl* gifven till Amne härads *pastorat* i Vestergöthland, men låg qvar till Visnums härads ting, och *Grafva* gjordes 1584 till eget *pastorat*, men lades 1596 tillbaks till Carlstad.

* * *

I stället för 18 *pastorat* i påfvedömet hade nu blifvit 24, då man äfven räknar Grafva, och det efter häradernas indelning vid Upsala möte i följande ordning:

I. Östra sysslet, 12 gäll.

I. *Visnnms härad. Visnum*, Rudskoga, Råda, Kihl.
II. *Grums härad. Nor*, *Segersta*, Grums, Ed.

---

[1]) H. prost *Unger* har behagat underrätta mig härom.

III. *Näs härad.* *Kihla*, Tveta. *By*, Bro, Huggenäs, Ny. *Millesvik*, Botilsäter, Ölserud, Eskilsäter.

IV. *Kihls härad.* *Carlstad*, *Hammarön* † [1]), *Grafva* †, *Kihl*, Frykerud, N. och Ö. Ullerud, *Nyed* †).

V. *Väse härad.* *Väse*, Fogelvik, Alster. *Ölme*, Varnum.

II. Vestra sysslet, 10 gäll.

I. *Gillbergs härad.* *Gillberga*, Långserud. *Stafnäs*, Vermskog, Glafva, Svanskog. *Sillerud* †.

II. *Jösse härad.* *Kjöla*, Eda [2]). *Arvika*, Gunnarskog, Elgå, Ny. *Brunskog* †, Boda.

III. *Fryksdals härad.* *Sund*, Emtervik, Fryksände Lysvik.

IV. *Elfdals härad.* *Ekshärad* eller Hökeshara, Råda, Ny, Dalby.

V. *Nordmarks härad.* *Holmedal*, Karlanda, Töcksmark, Fogelvik, Östvallskog, Silbodal. *Blomskog*, Trankil, Jernskog, Skillingmark.

III. Värmlands bergslag, 2 gäll.

Värmlandsberg. *Fernebo* eller *Filipstad*, Kroppa. *Çarlskoga* †.

Allt detta var nu deladt emellan 2:ne *fogdar*, en i hvarje syssel, utom *fogden* på Värmlandsberg; men en *lagman* dömde genom sin *underlagman* öfver allt.

---

[1]) Vid de kyrkor, der märket † står betecknas, att *pastoratet* är nytt; de öfriga äro gamla.

[2]) Till detta *pastorat* lågo ock Skillingmark och Jernskog ur Nordmarken.

Lutherska Tidehvarfvet

från 1622

till närvarande tid.

Innehåll.

I. Om landets verldsliga styrelse.

Så snart hert. *Carl Filip* dött, tillföll Värmland kronan och har sedan alltid dervid förblifvit. Kon. *Gustaf Adolf* förpantade väl mestadels kronoräntorna emot viss öfverenskommen summa till Carlstads stad eller säkra män [1]); men så styrde han icke desto mindre landet genom sina egna *landshöfdingar* eller *ståthållare*, hvilka hade sina fogdar under sig, och 2 år efter konungens olyckliga dödsfall eller 1634 på riksdagen i Stockholm, då *landshöfdingdömen* inrättades i riket, blef indelningen så gjord, att Värmland skulle lyda till *Örebro*.

1639 den 16 Mars fann regeringen för godt att åter förordna ett särskildt *landshöfdingsäte i Carlstad* öfver större delen af Värmland [2]), och detta varade i 15 år; men 1654 den 14 Januari ställdes allt på sin förra fot, och *Örebro* har alltsedan varit *landsherrarnes hufvudsäte*.

Dessa herrar hafva utom en *länsman* i hvart härad [3]) alltid haft under sig tvenne *häradsfogdar*, en öfver *vestra* och en öfver *östra Sysslet*, intill dess *Mellansysslet* 1682 blef inrättadt och fick sin egen *fogde*.

---

[1]) *Arrendatorer* af *Östersysslet* voro: Holländaren *Johan von Vosseln* omkring 1620. *Simon Olsson* i Långerud i Visnum 1623. *Nils Nilsson* 1625. *Gottfried Wachtendonk* 1626 m. m. *Peder Olsson* till Björnö 1629. Af *Vestersysslet* voro *arrendatorer* på Carlstads vägnar: *Måns Ersson (Ekebohmars* stamfader och rådman i Carlstad) 1622 och vidare. *Christopher Andersson* 1625. *Måns Ersson* ånyo och derpå *Gottfr. Wachtendonk*. *Kroppa kronobruk* hade sina egna *arrendatorer:* nyssnämnda *Wachtendonh, Joh. v. Ferten, Joh. v. Vosseln* och *Joh. Savoland*. Bemälda *arrendatorer* voro stundom med på tingen i fogdarnes ställe, stundom voro de ock sjelfva fogdar *(Prætor & Arrendator)*.

[2]) *Ölme* och *Visnums härader* samt *Filipstads bergslag* skulle ligga qvar till *Örebro;* men ett år derefter den 17 April 1640 lades äfven denna sistnämda under *Carlstad*.

[3]) Redan 1551 hade Fryksdalen sin egen fogde, *Måns Trulsson*, hvilken dock förmodligen varit att anse som våra nuvarande länsmän. I senare tider äro *Elfdalen* och *Nordmarken* delade emellan hvar sina två länsmän, *Ölme* och *Väse härader* hafva en tillhopa och *Nyeds bergslag* äfven en för sig sjelf.

Efter den indelningen skulle *Östersysslet* bestå, hvad fögderierna angår, af Filipstads bergslag, Ölme, Väse och Visnums härader; *Mellansysslet* af Kihls, Elfdals, Grums och Näs härader; samt *vestra Sysslet* af Fryksdals, Jösse, Nordmarks och Gillbergs härader med *Carlstads tingslag* [1]), fast detta blef strax lagdt under Mellansysslet; men huru mycket än *Fryksdalen* och *Elfdalen* 1685 och 1687 sökte att få efter gammal vana vara under en fogde, så har det dock icke ännu skett. Förut hade *Carlskoga* stundom fogde tillsammans med Östersysslet, men sedan har det lydt under *Edsbergs härads fogde* i Nerike.

Af det skäl, att landshöfdingarne merendels hafva varit gamla herrar och ej orkat med att vistas långt aflägse i Värmland, har allmogen här, såsom i Norrland och flera orter af lika beskaffenhet, merendels ansett *fogdarne* och *länsmännen* för sin högsta öfverhet, och när de råkat på någon, som behagat nyttja tillfället, är ej utan, att den kunnat vara en faslig buse nog. Jag talar om framfarna tider. I våra dagar bör man förmoda folket vara för mycket upplyst, att å någondera sidan gå ifrån höfvan eller öfverskrida skrankorna.

* * *

Domareembetet bekläddes i början af något *riksråd*, som tillika var Värmlands *lagman*, men merendels dömde genom någon *underlagman* eller, såsom de stundom skrefvo sig, *lagmansdom i värjo hafvande*. I andra orter af riket voro häradsting inrättade, hvarifrån man fick vädja under lagmannen, men sådant hade här lång tid varit ur bruk, och de förnuftigare började mer och mer märka, hvilken svårighet man hade i brist deraf. Ridderskapet och adeln lärer först hafva gjort underdånig ansökan om bot häri, och derpå anmodade landshöfdingen, *Gustaf Lejonhufvud*, biskop *Elfdalius* genom bref den 7 Juli 1666 "tillhålla presterskapet att uppmuntra och undervisa allmogen att gifva sitt samtycke dertill" [2]).

De blefvo på högvederbörlig ort bönhörde, och drottning *Hedvig Eleonora* utfärdade den 18 Sept. 1668 ett beslut, att

---

[1]) Detta blef ifrån *Kihls härad* skildt 1664 och *Nyeds tingslag* 1681 (se *Härads-domböckerna)*.

[2]) Kyrkoh. M. *Simon Skragges* kyrkojournal i Filipstad 1666.

i ansende till afståndet från *Göta hofrätt* och det besvär, som en och annan haft med *extra ordinarie Commissorialrätter*, skulle de få *häradshöfdingerätt*. Dock skulle nuvarande lagman oafkortadt njuta sin lagmansmark, 8 öre och tingskostnad, men häradshöfdingen 6 öre och tingsgästning. Derefter skulle begge *instantierna* inrättas i Värmland såsom annorstädes.

Tvenne *jurisdictioner* blefvo strax derpå inrättade, fast man deri ej alldeles hade afseende på sysslan. Den *vestra* utgjordes af Nordmarks, Jösse, Gillbergs, Näs och Grums härader, Carlstads tingslag och Filipstads bergslag; den *östra* af Visnums, Ölme, Väse, Kihls, Fryksdals och Elfdals härader samt Carlskoga bergslag; men 1669 höll häradshöfding *Eding* ting öfver hela Värmland, då förenämda delning förmodligen var under händer.

Denna inrättning med härads-*jurisdictionerna* stod fast i 75 år, intill dess 1743 rikets ständer behagade dela dem i trenne. Den *vestra* skulle bestå af Näs, Gillbergs, Nordmarks och Jösse härader; den *mellersta* af Carlstads tingslag, Grums härad, Filipstads och Nyeds bergslager; samt den *östra* af Visnums, Ölme, Väse, Kihls, Elfdals och Fryksdals härader[1]) samt *Carlskoga* bergslag.

Dessa blefvo åter 1756 nogare reglerade, så att besväret skulle blifva mera jämkadt häradshöfdingarne emellan. Den *vestra* utgöres af Näs, Gillbergs, Nordmarks, Jösse och Grums härader; den *mellersta* af Fryksdals, Elfdals och Kihls härader, Carlstads tingslag och Nyeds bergslag, och den *östra* af Visnums, Ölme och Väse härader, Filipstads och Carlskoga bergslager.

* * *

Sedan *Bergslagen* efter hert. *Carls* grundläggning börjat komma i mer och mer anseende, och rörelsen blef mera vidsträckt, fann man nu angeläget att deröfver förordna en särskild domare, som skulle i Bergslagens enskilda mål skipa lag och rätt, då saken vid *grufvor*, *hyttor* och *hamrar* var af den beskaffenhet, att antingen en *lagman* icke förstod sig derpå

[1]) Dessa två sista härader hafva i senare tid blifvit fördelade i tvenne tingslag hvardera. I *Fryksdalen* har Fryksände socken sitt eget och i *Elfdalen* Dalby och Ny socknar.

eller ock åtminstone den icke egentligen begreps under *lands-lagen.*

För detta ändamål inrättades ett *bergmästardöme,* hvarvid jag tror mig finna den skillnad från förra tiden, att bergmästaren skulle hålla ordning, ransaka och döma efter bergsamtets föreskrift inom Bergslagen i de mål, som hörde till hans domstol, och bergsfogden nu mera hafva att syssla med räkenskaperna, protocoller och uppbörden i stället för, att han förut måste sköta alltsammans tillika.

Bergmästardömet upprättades troligen vid samma tid, som *general-bergsamtet* blef grundadt [1]). Men som göromålen då ännu icke hade stigit till den höjd som sedermera, så var ock bergmästardömet mera vidsträckt, än det sedan blifvit, ty det sträckte sig icke allenast öfver *Värmland* och *Dahl* utan ock öfver *Nora* och *Lindes bergslager* samt öfver *jernbruken i Fellingsbro, Näsby och Ervalla socknar* [2]). Bergmästaren hade då sitt säte i *Linde,* men sedan någon tid vid *Hellefors,* hvilket *silfververk* äfven låg under hans distrikt. För 100 år sedan eller 1671, då *Kenzell* blef bergmästare, har väl den inrättningen skett, som nu är: att *Filipstads* och *Carlskoga bergslager,* hvilka förnämligast äro anlagda på Nordmarks och Persbergs grufvor, *Värmlands, Dahls* och *Bohus jernbruk* utgöra Värmlands bergmästardöme. Der hafva ifrån början 4 *ting* årligen blifvit hållna: *Bergstingen med Filipstads norra och östra bergslager* vid Nordmarks och Persbergs grufvor [3]); *bergstinget med en del af Carlskoga* i Kjellmo och *Hammartingen med bruken utom Bergslagen* i Carlstad och Lillnor. Men 1762 den 7 April stadgade rikets ständer, att ett *bergsting* årligen skall hållas i *Gunnarskog,* hvilket ock sedermera merendels skett på *Sälboda.*

Bergsfogde har Filipstads bergslag alltid haft för sig sjelf, men Carlskoga en sådan tillsammans med *Leke Bergslagen* i Nerike. Så långt man kan finna tillbaka, hafva vid Nordmark

---

[1]) Detta skedde år 1630 den 26 Febr. och stadfästades den 4 Dec. 1634.

[2]) *Matth. Hernelii Likpr.* öfver bergmäst. *Sten Andersson* 1665.

[3]) Den 7 Nov. 1689 stadgades, att bergstingen skulle hållas vid Nordmarks och Persbergs grufvor i *Maj* och *Juni* månader; men som sedermera blef klagomål, att denna tid var obeqväm för både bergmästare och bergsmän, flyttades de till *Mars* och *April* månader enligt *K. M. bref till bergscollegium* den 10 Nov. 1727. Tingen hafva ock stundom blifvit hållna i Filipstad.

och Persberg varit *gruffogdar*, men vid Långbans grufvor ej förr än nu i senare tid.

Bergsfiskals syssla har varit en nyare tidens inrättning i Värmland, som dock ej varade mer än öfver en riksdag. Den inrättades på prof 1753, och ständerna faststälde den 1756 med det villkor, att årliga lönen, 300 daler s:mt, skulle utbetalas af k. *bergskollegium*, och *kollegium* deremot göra sig betald af de sakören, som genom sysslan kunde inflyta. Men som inga sakören kommo till högbemälda kollegii godtgörande, anhöll det vid 1762 års riksdag att från denna löns utbetalande befrias, då rikets ständer den 21 Juni samma år förklarade denna syssla för onödig, emedan bergsfogden både kunde och dittills hade ensam tillräckligt skött densamma [1]. Emellertid hade här varit bergsfiskaler: *Carl Kytting*, som dog 1755; *Magnus Bjuggren*, som blef *assessor* i *bergskollegium*, och *C. Gustaf Näsman*, som dog i Filipstad 1764, innan han kunnat blifva beordrad till annan syssla.

* * *

Till *skogarnes* vård har från *Carl XI:s* tid varit på *staten* indelad en *underjägmästare* i Värmland, hvilken i vissa härader haft under sig sina *skogvaktare;* men 2:ne *hejderidare* lär vara en nyare inrättning och äfvenså *jägerifiskal.*

* * *

Landttullar blefvo först inrättade i Värmland af *Peter Flygge* 1638, hvaraf det namnkunniga oväsendet kom i *Matsmesso marknad på Bro marknadsplats* den 21 Sept. s. å. [2]. I

[1]) *Riksd. Tidn.* N:o 111, 1763.

[2]) *Flyggen* bodde sjelf i gamla *Kongsgården* vid Bro. Der hade han låtit uppsätta ett staket omkring marknadsplatsen och tull utfordrades innan man slapp in med sina varor, hvarvid folket dittills varit ovana. Det minnes nu ingen, huruvida det gick lagligt till, men skranket blef nedrifvet och *Flyggen* tackade ödet, att han den gången med lifvet slapp undan på en båt. Saken blef vidt beryktad för uppror till värmländingarnes nackdel, utan att man besinnade, det vestgöthar hade det mesta att tulla för, och riksdrotsen *Gabr. Oxenstjerna Gustafsson* blef med stor svit sänd till Värmland, der de genom prosten *Elfdalii* i Fryksdalen grundliga försvarstal blefvo öfvertygade om Värmlands oskuld i det påbeskylda upproret. *(Gyllen. Diar.* 1638. M. S.)

hans tid lära ock de mesta tullplatser hafva blifvit anlagda, som ännu äro till både vid norska gränsen och inne i landet [1]). De äldsta jag funnit äro *Gullspång* i Råda, *Gisslarbo* i Rudskoga, *Fors* i Lungsund, *Östmark*, *Radum* och *Trötvik* i Fryksdalen samt *Lekvattnet* i Elfdalen, men deraf följer icke, att ju större delen af de öfriga kunna vara lika gamla eller ock äldre [2]).

Öfver alla *Värmlands landttullar* har ifrån första inrättningen varit en *inspector* eller tillsyningsman; äfvensom *gränstullarne* ifrån samma tid haft sin egen *inspector*, hvilken vid förefallande omständigheter håller s. k. *sjötullsrätt* i Carlstad. Men mera härom på sina särskilda ställen längre fram. Här vill jag endast nämna, att såsom *landthandel* i alla tider antingen af tvång eller vana varit en landssed i Värmland, så har ock en landsfiskal länge varit här ansedd för nödig utom den anordnade tullbetjeningen, hvilken, oberäknadt städerna, utgör ett antal af 18 *tullskrifvare* och 10 *besökare* [3]).

* * *

Så länge hvar bonde i riket vid påkommande händelse var sjelfskrifven till *krigstjenst*, måste ock allmogen i Värmland vidkännas samma svårighet. Dock kunde man frälsa sig med det, att man skaffade karl i sitt ställe [4]). Här utgjordes både *fotfolk* och *rytteri*, och synes, som om Värmland tillsläpt ett *compani* i Uplands *cavalleri*regemente [5]). Detta hade sin svårighet för både öfverhet och undersåtar, och kon. *Carl XI* fick

[1]) Dessa äro: *Gullspång, Mo, Emtebjörka* och *Byelfven*. Men *gränstullarne* i en sträcka från *Stora Lee* till *Sandkälleforsen* äro: *Sandviken, Smogesund, Väng, Hån, Dalen, Skillingmark, Magnorbro, Helgeboda, Bogen, Lekvattnet* och *Långerud* samt *Vingäng*.

[2]) 21 år förut eller på riksdagen 1617 åtogo sig ständerna den lilla tullen vid städerna, der alla inkommande varor, boskap, hö, ved m. m. skulle förtullas. Då blefvo *Bjurbäcks* och *Brattfors* bergstullar anlagda vid Filipstad; men tull vid marknadsplatserna på landet beviljades 1638 för penningbrist till tyska kriget.

[3]) Dessutom äro 2 *uppsyningsmän*, en i Jösse och Nordmarks härad, den andra i Fryksdalen och Elfdalen. Äfven en *uppsyningsman* eller *jagtlöjtnant till sjös i Stora Lee* med två *jagtkarlar* och åtta *gränsridare*.

[4]) Jag har funnit många sådana *frisedlar* för bönder, dem mönsterherrarne tid efter annan utgifvit.

[5]) Så finnas ofta nämda: *Ryttmästare vid Värml. comp. under Upl. Lif.-R. till häst.*

tillfälle att göra en ändring, som kanske länge varit påtänkt, och som från hans tid nu i 90 år varit våra bönder till sådan lisa, att de ofta knappt vetat af, att de varit roterade till soldater.

Konungen ville hafva en ständig krigsmakt utan sina undersåtars märkliga tyngd, och den skulle upprättas och indelas regementsvis i provinserna. *Nerike* och *Värmland* blefvo anslagna till fotfolk och skulle tillsammans utgöra ett *regemente.* Med dem skedde *Indelningen på Örebro slott* den 9 Jan. 1686 af dåvarande *landshöfding* och *öfversten* i orten. Nerike fick 3 companier och Värmland 7 på den grund, att helt hemman skall hålla hel soldat; men om hemmanet är af sämre beskaffenhet, så fick det någon mindre del sig anslagen till *hjelphemman.*

Den 25 Juni 1688 i *Carlstad* öfverenskommo nyssnämda herrar med gemene allmogen i Värmland om en *viss förordning emellan dem och soldaterna, huru den ena emot den andra skall härefter skicka och förhålla sig*, hvilken sedan hemställdes till konungens nådiga stadfästelse [1]). Den bestod af 13 punkter:

1) Värmland åtager sig att stadigt underhålla 1200 man i de härader, som förr varit utskrifning underkastade [2]).

2) I ofredstider skall afgången vara ersatt till hela summan i begynnelsen af nästa år; men i fredstid så snart 5 afgår af 100 man, hvilket utgör inalles 60 man — och detta på sådant sätt, att 20 rotar sammansättas, af hvilka den första anskaffar soldaten, men de andra underhjelpa hans lega. Den följande *roten* svarar dernäst till knekten och sedan de öfriga

---

[1]) Den undertecknades af adelns och allmogens fullmäktige från alla härader och socknar jemte länsmannen och bevittnades af landets fogdar och häradsskrifvare. Konungens stadfästelse följde den 18 Nov. 1688, samt fins tryckt både in 4:to och in 8:vo under namn af: *Contract med ridderskapet och adeln samt allmogen i Värmland* m. m.

[2]) *Gunnarskogs socken* blef dock frikallad för Träskogs kopparverk; men i stället blefvo de under hammarverken för detta frikallade hemman åter införda i knekthållet. *Vestersysslet utgjorde 520 man,* neml. 129 i Fryksdalen, 127 i Jösse härad, 148 i Gillbergs härad och 116 i Nordmarken: *Mellansysslet 400 man:* i Elfdalen 84, Kihls härad 68, Grums och Näs härader 203 och Carlstads tingslag 45; *Östersysslet 280 man:* 155 i Visnums samt 175 i Ölme och Väse härader. *Companierna* blefvo indelade till 171 och 172 man; de voro: *Christinehamns, Carlstads, Näs, Elfdals, Fryksdals, Jösse* och *Nordmarks häraders,* hvilka stå dels i sina egna, dels i närmaste häraders socknar, hvarom mera längre fram.

skoftals efter hvarandra, till dess omgången är skedd öfver alla 20 rotarna, då den första åter gör början. Skulle vid krigstid en del af regementet blifva i grund förstördt, så skall ock ersättningen skoftal anskaffas [1]).

3) Soldaten skall antingen hafva åt sig bygd en *stuga*, en *bod* och ett *fähus*, eller ock till så många hus inrymmas inom roteböndernas gårdar [2]).

---

[1]) I fredstider har rotebonden häraf den förmån, att, sedan hans soldat blifvit skrifven, om den ock skulle dö samma dag, han ändå kan slippa att lega soldat i all sin lifstid; men så kan han ock stundom få lega en ny, fastän den förra lefver, om skofvet kommer på honom. (*Confer.* § 12.) Det har någon, som synes haft mera smak för nyheter än allmogens bestånd, i Carlstads *Veckoblad* N:o 11, 1775 — med anledning deraf, att vid cassationsmönstringen i *Torp* endast af Elfdalen öfver 40 man blefvo afdankade — föreslagit, att hvarje rote borde få behålla den karl han lejt, i stället för att fylla bristen efter skof och nummer; men derpå är svaradt i bemälda tidning N:o 17.

[2]) Det hade väl k. *Fredrik* behagat den 3 Juni 1747 förklara, att soldaterna i Värmland borde hafva höslotter till 2 lass och åker till 2 tjog halm; men på rikets ständers underdåniga tillstyrkan upphäfde högstbemälda konung detta förordnande, såsom stridande emot knektcontractet, genom nådig *skrifvelse till landshöfdingen* den 3 Dec. samma år. Dervid stod allt stilla i 23 år; men den 7 Nov. 1771, sedan klagomål inkommit. att en del af allmogen visat försumnelse vid knektstommarnes uppbyggande, anbefalde höga landshöfdingeembetet i Örebro kronobetjenterna att af rotehållarne uttaga 50 daler s:mts böter enligt en åberopad besigtning, hvarjemte sattes 100 daler s:mts nytt vite att fullgöra de brister, som berörda syningsinstrument innehöll; dock täcktes vår allernådigste konung på rikets ständers tillstyrkan genom nådig skrifvelse till höga landshöfdingeembetet af den 12 Maj 1772 »icke allenast upphäfva vitet utan ock stadga, det rotehållarne skulle återfå de af dem redan utmätta böter, så mycket mera, som det ännu ej var utrönt, genom hvars förvållande de öfverklagade bristfälligheterna tillkommit». På förnyade klagomål att en stor del rotar af uppenbar motvilja åsidosatt de väsendtligaste skyldigheter, dem de emot soldaten böra uppfylla, utsatte dåvarande vice landshöfding, numera landshöfdingen herr *J. L. von Schantz* genom allmän kungörelse den 15 Aug. 1774 en ny syn och besigtning. »Der husen voro förfallna och obrukbara, skulle en viss tid föreläggas roten att sätta dem i stånd vid 50 dal. s:mts vite, som utan skonsamhet skulle utmätas, om någon i mer eller mindre mån förgätit sin pligt, och kronobetjente skulle tillika utpanta så mycket, som kunde åtgå till torpets byggnad och förbättring, men der inga torp voro inrättade, borde undersökas, hvar tjenligaste stället på hemmanets egor vore att tillgå, så att soldaten kunde få något utrymme till höst- och vårutsäde utan någon afkortning på lönen eller annan beskattning». Detta har gifvit anledning till ett vidlyftigt pennkrig. Man har påstått, att »det står i ingens makt att utvidga, förändra eller förbättra knektcontractet, som Hans Kongl. Maj:t medelst dess nådiga regeringsform stadfästat; att genom tilldelning af torpställen skulle de svagare hemmanen blifva ännu mera utmattade, hvilket ock förmodligen lagt grund till befrielse från soldattorp; och ändtligen att sådana egor skulle lätt råka i vanhäfd af en hoglös soldats brukning eller ock till landets och den skattskyldiges skada alldeles stå ofruktbara under hans *commenderingar*» (se *Carlstads Veckoblad* N:o 5, 10, 11, 17 för år 1775). Å andra sidan hafva ock torpen haft sina för-

4) I *Nordmarks*, *Jösse*, *Gillbergs*, *Fryksdals*, *Elfdals*, *Näs*, *Kihls* och *Grums härader* får soldaten 1/2 tunna råg, 1/2 tunna bjugg och 2 tunnor hafra eller ock, der sådant fela skulle, i ond och god tid 10 daler k:mt för en tunna ren säd; men *Visnums*, *Ölme* och *Väse* härader gifva intet bjugg utan hel tunna råg och lika hafra med de förra. Öfverallt får soldaten *proviantpersedlar* till ett pund godt torrt kött eller 3 dal. k:mt samt fläsk och smör 1/2 pund af hvardera slaget eller 5 dal. k:mt för begge [1]). För soldatens skjutsande och matsäcks anskaffande till möten och mönstringar frikallas rotebonden; dock bör han emot betalning förskjuta soldaten dertill, om så fordras och behöfves [2]).

5) Hvart tredje år gifver roten sin soldat släpkläder af vadmal, skor, skjorta och ullstrumpor ett par, allt af sådant slag, som i landet kan anskaffas [3]).

6) Kongl. Maj:t har stadgat, att soldaten ej får taga öfver 100 daler k:mt i lega och 12 daler i städsel vid 40 marks silf.-mts böter för den, som gifver eller tager [4]). Både till städsel och lega skola alla i roten lägga sin andel.

---

svarare (se samma tidning N:o 7 för 1775 och N:ris 1, 2, 3. 6 för 1776 m. m.). Under allt detta har dock på åtskilliga ställen skett, att soldaterna fått vackra egor till sina bostäder isynnerhet i de mera fruktbara häraderna, ifrån hvilka man dock kan hafva svårt att göra tillämpning till dem, der bonden har trångt om eget utrymme.

[1]) Der rotarne voro vakanta, hvilket enligt k. *Fredriks* resolution i fredstid tåles till 200 man inom hela regementet, betalades dessa persedlar efter ofvannämda priser, men genom skrifvelse till landshöfdingen den 4 Sept. 1764 stadgade kgl. krigscollegium och statskontoret i anledning af Kgl. Maj:ts förordnande den 14 Aug., att det för 1764 och framdeles skulle ske efter markegången.

[2]) Rotebönderna påstå väl, att de aldrig nekat härtill och att sällan någon rote härför fordrat betalning; men i herr landsh. *von Schantz* kungörelse den 15 Aug. 1774 anbefaldes kronobetjeningen att strax utan någon förfrågan på companiofficerarnes skriftliga anmälan lemna handräckning till utmätning hos de tredskande.

[3]) Deremot befriades allmogen från soldatens aflöning och *Liveriets* beklädande, men soldaten eger sin tilldelning från kronan.

[4]) I anseende dertill, att isynnerhet i senare tid varit noga iakttaget, det skulle soldaten hålla 11 qvarter och 3 tum. och sådana karlar varit sällsynta att tillgå, har både städsel och lega stigit ganska högt, så att ock, under det den ena roten bjudit öfver den andra, har mången karl kostat öfver 1000 daler, hvilken dyrhet efter allt utseende till slut antingen gjort, att bonden måst låta skrifva sig sjelf, eller ock verkat de fattigare rotarnes undergång, derest icke vår store och visa konung i behaglig tid genom allernådigste resolution den 22 Jan. 1778 täckts förordna, att soldatmåttet skall vara 2 tum mindre.

7, 8) *Nordmarks härad* har för sina hemmans svaghet sluppit med indelning på $1^1/_2$ och $1^5/_8$ hemman [1]) samt *Östersysslet* blifvit befriadt från *boskaps-* och *skjutsfärdspenningar.*

9) Skulle något hemman råka i ödesmål eller *blifva plundradt af fienden*, så skola de andra *socknevis*, der ödesmålet är enkelt, och *häradsvis*, der det är mera betydligt, icke allenast anskaffa manskapet efter det förr s. k. skof utan ock, så länge ödesmålet eller frihetsåren vara, förse sådanas soldater med hemkall och husrum inom socknen eller häradet.

10, 11) Angår de då för tiden varande soldaters återstående lega, samt att ingen Värmlandsdräng får antagas till soldat eller legas utom provinsen [2]).

12) Vid förefallande 60 mans afgång skall ersättningen likafullt ske efter skofvet af hvar rote, fast ej just bristen faller inom den sammansatta roten, och den anskaffade soldaten transporteras till annan rote i annat härad eller socken.

13) Skulle allmogen i längden icke kunna hålla detta knekthåll, så voro de underkastade utskrifning efter förra vanligheten [3]).

Öfversten och *majoren* fingo sina boställen i Nerike: *Åkersberg* i Mellösa och *Lind* i Askersunds socken; men *öfverstlöjtnanten* anslogs *Hammar* på Hammarön. De mesta öfriga offi-

---

[1]) De hade likväl erbjudit sig till 1 eller $1^1/_2$ hemman: men detta var en särskild kungl. nåd.

[2]) Många, som slagit sin hog på soldatväsendet och tagit knektstädsel, hafva dock afgått till kungl. *lifgardet* och andra värfvade regementen, sedan de vid skrifningarne icke uppburit det utsatta målet eller för andra fel blifvit ratade (se *Carlst. Veckoblad* N:o 21, 1775), hvilket ock i sin mån bidragit till dyrhet på tjenstedrängar hemma i landet för både ståndspersoner och allmoge.

[3]) I kon. *Carl XII:s* krig utgjorde värmländingarne *tre och femmännings* soldater, utom de ordinarie; men det fins intet spår, att de härvid visade något missnöje, och efter de gamlas berättelser fälde de aldrig en suck öfver de täta och besvärliga genommarscher vid krigets slut, men ymniga tårar vid konungens fall. Då de i kon. *Fredriks* tid blefvo anbefalda att anskaffa vargeringskarlar, gjorde de detta så villigt, att högstbemälda konung 1749 den 20 Juni »icke allenast deröfver förklarade sitt nådiga välbehag utan äfven försäkrade att vilja hafva dem i nådigt minne och alltid låta sig deras angelägenheter och bästa högst om hjertat vara»; hvilket höga bref efter konungens befallning till allmogens hugnad och uppmuntran upplästes från alla predikstolar i landet. När vi böra förmoda, att allmogen framdeles icke ändrar sitt tänkesätt, helst då soldatlegan icke blir så dyr (ty hogade ämnen blifva nu mera tillräcklig tillgång på), så kunna vi för vår tid ock fullkomligt hoppas, att den bästa och visaste konung nådigt låter dem njuta sina previlegier och rättigheter till godo.

cerare fingo ock merendels goda boställen inom sina kompanier, men 2:ne fingo endast indelningshemman [1]).

Alltifrån k. *Gustaf Adolfs* tid måste Bergslagen i nödfall bidraga till krigsmaktens förstärkning, och ehuru den vid 1686 års indelning alldeles fritogs, måste den dock under hela kon. *Carl XII:s* krig tåla utskrifning, så att ock i sjelfva krigets början 1700 Bergslagens soldater mönstrades i Carlskoga [2]). Generalmajoren *Fägerskjöld* var då landshöfding här i orten, och berättelsen är ännu allmän, huru nogräknad och mån han var att få hurtiga karlar, hvarpå ock sällan varit brist i Bergslagen. Ifrån *grufvor* och *hyttor* togos utan åtskillnad så många som *skrifningsherrarne* kunde finna, att bergsfolket utan största tvång voro i stånd att umbära [3]).

På blodiga fält vid Narva, vid Düna, Clissov, Krakov, Lemberg, Thorn, Frauenstadt, Helsingborg, Gadebusch, norska gränsen och flera ställen hafva våra soldater inlagt oförgänglig heder under tappra anförare, dem vi på sina ställen få anmärka. I vår tid gifver väl icke regementet efter något annat i riket i exercis och vackert utseende, som så länge varit dess käcka förmans förnämsta syftemål, hvarför de ock fingo ett samfäldt beröm af *generalmönsterherren*, *gen. löjtn.* m. m. *grefve Pehr Scheffer* i Sept. 1778.

I fredstider blifva Värmlands soldater merendels indelade till arbete och vakthållning på *Elfsborg*, i *Bohus* och *Marstrand*, fast det ock kunnat ske längre bort såsom i *Finland*, *Skåne* och på *castellen vid Carlskrona*.

* * *

[1]) *Christinehamns* compani: Östra Ektorp, Backa och V. Slättom; *Carlstads* comp.: Kjerne, Björke och Bon; *Näs* comp.: S. och N. Östbro och Staf; *Elfdals* comp.: Ona för kaptenen; *öfverstlöjtnantens* comp.: Skinnargården och Angersbyn i Fryksdalen; *Jösse härads:* Berg, Tostebol och Näs; *Nordmarks:* Kastersbol, Torp och Åsneskog. Vid Elfdals compani fick löjtnanten och fänriken Uplanda och Berg i Ö. och N. Ullerud till indelningshemman, men intet boställe. Likaledes fick öfverstlöjtnanten indelningshemman i Fryksdalen. Längre fram får jag beskrifva hvart och ett hemman till sin natur samt de officerare, som innehaft dem.

[2]) Kyrkoh. *M. Simon Skragges kyrkojournal* fortsatt i några år efter hans död.

[3]) Bergsmännen påstå ännu, att *utskrifningen i Bergslagen* lade grund till de *ryska bergverkens* skyndsamma uppkomst, ty härifrån fick man *kolare, grufarbetare, hyttedrängar* m. m. Kon. *Carl XII* utgaf dock den 20 Mars 1700 och 13 Jan. 1705 *förordningar mot värfning i bergslagerna.*

Hemmanen hafva till sin natur af ålder varit stora och vidsträckta i Värmland, och som åboarne till antalet icke heller voro många, så var ej underligt, att stora skogar och ödemarker under hvarje hemman lågo öde och obrukade, hvilket allt gjorde hert. *Carls* förordning af 1582 nödvändig, att "den, som upptog, röjde och bebygde ödemarker i Värmland, skulle efter 6 års frihet få everldligen behålla dem utan utlagor" [1]). Deri ligger till stor del grunden för den olikhet, som här ofta är hemman emellan i anseende till utrymmet.

Vid hert. *Carl Filips* död hörde de flesta kronan omedelbart till, de måtte vara af större vidd eller mindre; och om ej just hände, att åbon blef drifven, då hemmanet anstod en annan, som bättre anstod *fogdens* pung, så var dock en svårighet, som hemmanen voro utsatta för. Så snart der antingen kom till att bo en lathund, eller ett *missväxtår* inföll, eller *boskapssjuka* eller *krig*, så lemnades ofta hemmanet antingen helt och hållet eller till en del öde, och kronan gick miste om både *soldaten* och *räntan*.

Konung *Gustaf Adolf* insåg denna vacklande ställning, just då han som bäst behöfde penningar till sitt tilltänkta tyska krig. Han fann nogsamt, att utom det han i en hast utan folkets känning kunde hopsamla en ansenlig summa, så skulle ock bonden i allmänhet blifva mera mån att sköta sitt hemmans bruk, sedan han mera verkligt kunde kalla det *sitt eget*. Den namnkunniga *Arvid Pedersson (Roman)* var då kamrer och landsbokhållare i Värmland. Till honom lät högstbemälda konung afgå bref den 21 April 1629, "att Värmlands bönder skulle efter behag få lösa sina egendomar till skatte". *Arvid* stälde strax sitt anförtrodda värf i verkställighet, och phalzgrefven *Johan Casimir* tillika med riksregeringen i konungens frånvaro utfärdade *skattebrefven* öfverhufvud *ett för östra och ett för vestra Sysslet* [2]).

En del hemman antingen mäktade icke åboarne eller vårdade ej de mera förmögna att lösa, och några af dem utgöra än i dag landets kronohemman tillika med några af dem, som

---

[1]) Se framföre pag. 256.

[2]) *Arvid Pedersson* gaf derefter sina *attester* och behöll originalerna hos sig. Eljes finnas ock enskilda hemman, som hafva *Johan Casimirs originalbref*.

genom *reduktionerna* i *Carl X* och *Carl XI:s* tid hemföllo till kronan; men skattebonden hade strax en märkbar nytta af sin handel, och det har varat intill senare tid.

Finnarne mådde värst af dessa skatteköp. Man hade förut icke varit så nogräknad att låta dem sätta sig ned, bygga, svedja och bränna på hvarjehanda bohlbyars skogar äfven i i sjelfva Bergslagen. Nu blef man mera nogräknad dervid, och är icke utan, att ju klagomål inkommit till höga öfverheten om deras ofta oskäliga tillgrepp, så att kongl. regeringen den 22 Mars 1647 nödgades om dem stadga, att

"om lagman, häradshöfding och nämnd pröfvade, det deras byggande befunnes land och bergsbruk till skada, så skulle deras torp nedrifvas, sveder och säden tagas ifrån dem, och, om de icke sedan ville afflytta, skulle de sjelfva fängslas, husen uppbrännas, och allt, hvad de egde, gå till treskiftes" [1]). Denna stadga förnyades 1664 den 24 Aug. med tillägg, att

"om någon bonde låte en finne sig till förfång bygga och bo på sin skog, skulle han första gången plikta 40 daler s:mt och andra gången varda hängd".

Finnarne hafva dock märkligt rotat och utbredt sig i de orter, vi förut nämt, isynnerhet sedan en del af deras hemman i kon. *Carl XI:s* tid blefvo skattlagda mest till fjerdedelar. Men nyare tiders behof hafva gjort, att bönderna behöft sin jordtorfva sjelfva för sig och barn, utan att tillåta intrång af finnar.

Drottning *Christina* stadgade i sin resolution på *allmogens besvär* 1640, "att ingen skulle få besitta någon hemmansdel till mindre än en fjerdedel" och detta stadfästades i ett *kongl. placat* 1684; men högstsal. kon. *Carl XI* lindrade denna sin sistnämda förordning för Värmlands allmoge af den grund, "att

---

[1]) Men »om rätten fann, att de hade bygt utan landets skada eller ville der bygga och rödja åker och äng eller begifva sig till bergverkens tjenst, så skulle deras torp unnas dem». Jag vet ej flera ställen, der domen i sin högsta stränghet utöfvades, än vid *Bogen* i Gunnarskog och på *Sundsjöhytteskog* åt Elfdalsgränsen. *Brukspatron Carlström* var egare till *Uddeholm,* och han trodde, det finnarne bodde honom för nära, derför dömde häradshöfding *Gyllenflycht* dem ut. De gingo med sina besvär till *konungen;* men emellertid måste en del af dem utstå nog härd medfart, och det, som märkligast är, ledde man en blind finne *gatlopp efter gudstjenstens slut utanför Råda kyrka,* ändock han intet annat gjort, än gått 12 år i Bergslagen och tiggt. Han fick dock *6 styfver* i sårabot. *(Elfdals härads dombok.)*

orten gränsar till Norge och behöfver en myckenhet folk vid påkommande krig, så att här skulle 10 få bo på helt hemman."

Men detta antal blef dock icke länge tillräckligt. En bonde kunde på sin tiondedel få både söner och mågar, som bebodde hvar sin arflott och började öka uslingars tillväxt i landet, hvilket nog kunde få hafva bestånd, så länge kon. *Carl XII* utskref *tre-* och *femmänningar*. Men vid 1723 års riksdag funno *ständerna* nödigt den 29 Aug., att i underdånighet gifva tillkänna, det för många och öfverflödiga åboar till sin egen ruin och det allmännas otjenst vistades på de i Värmland vid norska gränsen belägna hemman. Kon. *Fredrik* lät derför den följ. 10 Sept. afgå till Kongl. Götha Hofrätt och Kongl. Kammarkollegium ett bref "det 8, 10 och högst 12 åboar få bo på helt hemman. De öfriga skulle efter laga fardag afflytta; men de gamla och vanföra fingo bo qvar till döddag. Detta skulle häradshöfdingarne vid fastebrefs gifvande iakttaga."

Denna förordning lade dock grund till mångfaldiga tingsresor och tvister emellan hemmansåboarne, så att, huru stort utrymme isynnerhet i gränshäraderna en bonde kunde ega, torde likväl ske, att en girig eller fiendtlig granne med större skatt löste ut en annan, som egde mindre än en tolftedel, fastän han kunde fullkomligt berga sig derpå. Deraf hände, att Kongl. Maj:t genom nådig resolution på allmogens underdån. besvär under den 29 Nov. 1756 § 32 "tillät Värmlands bönder få klyfva sina hemman i små lotter, som till deras bergning kunde pröfvas tillräckliga" [1]). Härvid beror det ännu, men i hvad mån sådant verkar på den allmänna hushållningen, få vi längre fram tillfälle att undersöka. På somliga ställen kan ske, att bonden har nog knappt utrymme till egen utkomst [2]).

* * *

---

[1]) *Carlstads Veckotidn.* N:o 21, 1776.

[2]) Det är ock af denna grund, som skattejordsegare och allmogen vid påbudet om *soldattorpens utvidgande* 1774 (se sid. 344) trodde sig böra få tillgodonjutna *Kongl. Maj:ts nådiga resol. på allmogens besvär* 1720 § 17. Samtliga rotebönderna »besvärade sig i underdånighet öfver några förmögnare af dem, som egenvilligt utfästade sina soldater större lön och förmåner än § 15 i 1684 års reglem. dem tillägger». »Kongl. Maj:t skulle väl icke vilja förvägra någon, att af en god vilja gifva sin soldat större förmåner, än detta reglemente bestod; men som Kongl. Maj:t tillika med särdeles misshag förnam den oreda, som detta förorsakade hos andra, i det att den fattigare rotebonden, som icke

Skogarne hafva näst hemmanen alltid varit de, som höga öfverheten haft till ögnamärke att freda och vidmakthålla till allmogens framdeles bestånd i Värmland, så mycket mer som höga och låga så ofta i både äldre och nyare tider hafva gjort hvarjehanda försök deremot [1]).

Allt intill början af detta tidehvarf omtalas icke annat än ohyggliga skogar i Värmland, som sällan lära tjent till annat än hugga ned och bränna upp [2]). Men nu hade Göteborgs stad blifvit anlagd och 1618 försedd med stapelfrihet. Denna stad började 1624 eller 2 år efter hert. *Carl Filips* död med Carlstads innebyggare en handel om *sågtimmer* och *block* igenom de flera vattendrag, som från Klara elf till norska gränsen gå ut i Venern [3]). Detta timmer skulle Carlstad köpa af allmogen, och så mycket nödigare var, att skogarne till den ändan blefvo vårdade, innan några bruk anlades på dessa orter

Redan den 22 Juni 1641 utgaf drottning *Christina* en resolution om *finnarnes förderfliga fällehuggande* med befallning, "att uppbränna deras kojor och säd, om de vågade handla emot tillförene utfärdade förordningar".

I den allmänna *skogsordningen* 1647 förbjöds strängeligen allt sågtimmers fällande på allmänningar, men "på de orter i

gitter aflöna sin soldat så öfverflödigt, som den rikare, måste af soldaten icke allenast lida förtret, hot och undsägelser, utan ock ofta med hustru, barn och tjenstefolk vara osäker i sitt eget hus om lif och välfärd; thy anbefalde Kongl. Maj:t på det allra allvarligaste rotebönder och soldater, att i detta målet ställa sig reglementet och de upprättade contracten till efterrättelse, så att NB. *ingen må fördrista sig bjuda eller emottaga det ringaste deröfver vid svårt straff till görandes.* Understode sig soldaten att i detta ärende öfverfalla bonden eller hans folk, borde landshöfdingarne efter laga ransakning och dom med en snäll och exemplarisk execution afhjelpa saken androm till sky och varnagel.»

[1]) Det är med både harm och blygd man nödgas läsa en, kanske sannfärdig nog, utlåtelse af någon genom Värmland resande i Juni månad 1776: »de ömkansvärda vedermälen af egennyttiga menniskors förödande hand, som visar sig på större rymder af torra berg och sterila backar, hvilka tillförene voro betackta med skog, kunde ej annat än uppväcka min uppmärksamhet, och beklagar jag efterkommande så mycket mera, som jag märkte, att landets innebyggare ännu aldrig tänkt att för dem något bespara. (*Carlstads Veckobl.* N:o 30, 1776.)

[2]) Dessa skogar hade hufvudsakligen sin upprinnelse från *digerdöden, stora döden* och *svarta döden;* ty sedan de hade ödelagt Sverige till mer än två tredjedelar, lade mången bonde under sig land till 1, 2, 3, 4 och flera mils väg, hvilket ännu varade i Dahl och Värmland i kon. *Gustafs* tid. (Se hans plakat *till alla landsändar om allmogens fattigdom;* äfven *hemmansklyfning.* Stockh. den 19 April 1555.)

[3]) *Palmsk.* M. S. och *Cederbourgs Göteborgs beskrifn.*

Värmland, som öfverflöda af skog, blef tillåtet, att sådant saklöst göra". Detta förnyades i *skogsordningen* 1664 [1]).

Men några vissa trakter och parker blefvo fridlysta för kronans och amiralitetets räkning till skeppsflottans behof, och några tilltagsna, som af kungl. nåd fått *donationer* i landet, vågade sträcka sin frihet så vida, att de ock underlade sig sådana mastskogar [2]), hvilka ej voro annorlunda att anse än kronans egna *regalier*. Om sådant fått hända under kon. *Carl XI:s* minderårighet, så visste han ock vid myndiga år att häremot skaffa bot, och "frikallade dessa skogar vid hårdaste straff och onåd för dem, som under hvilken förevändning som helst understode sig, dem i ringaste måtto tillgripa"; genom öppet bref af den 20 Mars 1674 [3]).

Sedan Uddevalla 1674 och 76 fått stapelfrihet, som förnyades 1719, har ock timmerhandeln till stor del dragit sig dit, då Åmålsboarne framskaffa timret genom Byelfven till Köpmannebro.

Enligt 1674 års förordning får helt hemman årligen sälja 12 tolfter timmer, halft hemman 8 och fjerdedels 4; men 1729 förbjöds all slags trähandel till Norge "vid varans förlust och 2 års Marstrand både för säljare och dem, som hjelpte honom hugga och köra".

Vid 1697 års riksdag hade redan allmogen gjort underdånig ansökan att äfven få handla på Norge med sin skog, men, ehuru det afslogs, vågade de dock 1734 att härom inkomma med förnyad böneskrift, emedan de trodde sig vara för mycket tvungna i en handel, som hänger på en så betydlig rikets *effect*. Då beviljades dem, "att få föra till Norge huggen ved af toppar och vindfällen på vagn eller släde emot tullens

---

[1]) De finnas alla i kungl. *bergsordningen* och *Schmedem. Justitiæverk.*

[2]) Dessa voro: Sunsas, Gilldals, Eds, Lunds och Ängebäcks i *Blomskog socken;* Långevaks, Gustås och Mötteruds i *Arvika socken;* Prestgårds, Gårdsås och Årrebottens i *Gunnarskog* samt Sulviks och Bys skogar i *Elgå* socken.

[3]) Allt ifrån hert. *Carl Filips* död lära uppsyningsmän varit satta öfver skogarne. Jag har funnit tre. *Erik Krabbe* blef 1623 jägmästare öfver Nerike, Värmland och Vassbo. Inspektor *Erik Larsson Wahlman* fick 1663 kungl. fullmakt på skogarne i Värmland och Dahl. *Sven Brant* fick amiralitetscollegii fullmakt öfver Masteskogarne i Värmland 1666. Dessa lära dock hafva stått under riksjägmästaren; men detta är 1674 gjorde *Carl XI* en ny inrättning

erläggande" [1]); men i Norge behöfver ingen köpa vedbrand, och våra gränsbönder hafva ännu ej uppröjt kärrvägar, så att åt den handeln fägnade sig hvarken norsk eller svensk.

* * *

I reduktionen 1680 fick k. *Carl XI* utom de förra så många hemman tillbaks till *kronan*, att han ej allenast kunde deraf förse *militär-* och *civilstaten* samt *kaplaner* med *boställen*, utan det är ock intill denna dag ett vackert antal derutöfver. Men *Carlskoga* var jemnt 100 år förpantadt från kronan intill 1753. Dock få vi vidare tala om detta och mera på sina särskilda ställen längre fram.

II. Om landets andliga styrelse.

Värmland låg ännu tillsammans med *Vassbo* och *Valla* under en *superintendent*, och lefde den sista af dem, som hade sitt säte i Mariestad, ännu 24 år in i detta tidehvarf. Han var den första, som här hade tillstånd att viga prester.

Det var M. *Jonas Oriensulanus.* Han dog i *Mariestad* den 9 April 1646. Ett *prestmöte* sammankallades strax derpå, och man kom der enhälligt öfverens om den i deras tid så mycket hederliga Värmlandsprosten, M. *Sven Elfdalius* i Fryksdalen, till efterträdare, utan att en enda röst öppnade sig för någon annan till förslaget [2]). Utan tvifvel hade man då redan börjat glunka om *superintendentssätets* flyttande, hvilket icke kom vestgötha-presterna af stiftet väl till pass, och derför fick kyrkoherden i Christinehamn, herr *Staffan Muræus*, som ock sjelf var född i Vassbo, uttryckligen i ärende att förmå, det *superintendentssätet* måtte blifva qvar i Mariestad, då han skulle öfverföra presterskapets förslag till drottning *Christina* [3]).

Högstbemälda drottning upptog den senare punkten med nöje och utfärdade strax fullmakt för *Elfdalius*, men med den

---

[1]) *Resol.* på allm. besvär 1697 § 87 och 1734 § 84.

[2]) Preståndet vid riksdagen uppförde likväl tvenne till. De voro: Mag. *L. Billichius,* prost i Filipstad och dåvarande riksdagsman, som sedan blef biskop i Göteborg, och Mag. *Sven Gudhemius* i Österplana.

[3]) Se Mariestads stiftsbok.

förra fann hon sig icke belåten. Tvertom utfärdade hon den 27 Juli 1647 ett öppet bref om *superintendentssätets i Värmland flyttande till annan ort.* "Hennes majestät hade förnummit, att Mariestad var dertill otjenligt, särdeles för dess aflägsenhet, som äfven var *superintendenten* i sitt kall och embete till svårighet; många ståndspersoner af Värmland hade ock underdånigt anhållit om dess flyttande till Carlstad såsom en midt i landet belägen ort, och för dessa samt flera skäl och förmåner behagade drottningen resolvera, stadga och förordna, att bemälda *superintendentssäte* skullė derefter blifva i Carlstad, dit mäster *Sven* borde sig begifva och efter sin fullmakts lydelse sitt kall och embete i verket ställa och förrätta" [1]).

Till det ledigblifna pastoratet i Fryksdalen hade drottningen gifvit prosten mäster *Lars Billichius* fullmakt från Filipstad, och till kyrkoherde i Mariestad hade hon satt prosten M. *Israel Canutius.* Men Mariestadsboarne voro icke nöjda härmed, utan sökte i underdånighet att få göra byte [2]), och med detsamma togo de sig tillfälle att beklaga, det *superintendentssätet* var ifrån dem taget. Dock fingo de det svar, att "hennes majestät icke kunde vidare göra vid denna sak, hvilken icke skett utan för särdeles skäl och orsaker" [3]), dat. den 21 December 1647.

Emedan kyrkan i Carlstad, som nu skulle blifva *domkyrka*, behöfde tillbörligen repareras, bebyggas och vidmakthållas så till stadens sirat och prydnad som till *superintendentssätets* heder och nödtorft, så skulle medel dertill anslås af *domkyrkotunnan* af hela Värmland, som hittills legat till Mariestad, hvilken stads kyrka till sin byggnad och vidmakthållande derefter skulle njuta *domkyrkotunnan* af Vassbo och Valla. Detta stadfästades genom resolut. af den 4 Aug. 1647.

Elfdalius var nu på sitt 60 år och borde strax tillträda sitt dryga kall; men han sprang ej till detta hederssäte med den fägnad, som mången annan skulle hafva gjort. Han reste sjelf med möda till Stockholm att afbedja sig denna nåd, men

---

[1]) *Palmsk.* M. S.

[2]) Detta hänsköt drottningen till superintendentens och församlingens godtfinnande. *Billichius* kom till Mariestad och mäster *Måns Mariæstadius* fick Fryksdalen i st. f. *Kilen,* som blef *Elfdalii præbende. Israel Canuti* kom till Filipstad.

[3]) Resol. fins i *Mariestads stiftsbok.*

han hade för stor nåd att i den delen blifva bönhörd [1]), och öppnade sitt *inträde* med ett lärdt tal på latin om *presternas uppförande och lefverne* i prestmötet vid Eriksmessan 1647.

Der beklagade han sitt hårda öde: "han hade ro. men sådan oro kom honom oförmodligen öfver [2]). De romare gjorde sina 60 års gubbar fria från alla sysslor, men honom gafs ingen hvila, utan arbetet ökades och bekymret fördubblades" [3]). Men han tog sig ock från den dagen med fördubblad styrka stiftets styrelse så an, att man än i dag kunde tro, det han vid denna tid varit i sin muntraste ålder.

Utom årliga *prestmöten i Carlstad* höll han äfven antingen sådana eller åtminstone *capitel* och *consistorium* i *Mariestad* så länge, han hade Vassbo och Valla under sig; men efter 11 år blef detta söndradt från honom. *Biskoparne i Skara* hade gerna sett alltifrån hert. *Carls* tid att få *Mariestads superintendentia* under sig tillbaka, åtminstone *Vassbo* och *Valla,* som på 1/2 mil stötte intill deras stad [4]). När *Oriensulanus* dog, litade *doctor Vexionius* på sin nåd hos drottningen och arbetade starkt derpå, fast förgäfves. *Regeringen* började efterhand finna, att det ock kunde blifva förnuftigt folk af värmländingarne, då dem icke fattades eftersyn, lärdom och uppmuntran hemma i landet [5]).

---

[1]) *At locus precibus meis relictus est nullus,* äro hans ord i Inträdesorationen.

[2]) ..... *in tranquillitate (quam ego omnibus honoribus (oneribus, dixissem) longissime antepono) reliquam ætatis meæ partem quantulamcunque contercre decrevi.*

[3]) ..... *Romani depotanos dicebant .... Verum mihi sexagenario nulla datur rcquies, sed labores ampliantur, curæ ac molestiæ accumulantur, augentur.* Jag fann denna *oration* af en h3ndelse i Upsala 1761. *Originalet* fick sal. landsh. och commend. *baron Tilas,* men afskrift har jag lemnat till *Bibliotheca Vermelandica.* Den borde tryckas, såsom värd att ega, åtminstone af hvarje ung prest i Värmland, både för innehållet och tillfället.

[4]) *Rhyzcl. Biskopschrön.*

[5]. Det hängde ock länge ett agg i Mariestadsboarne, att de mistat sin *superintendent.* De skrefvo 1655 den 25 Maj till en af rikets råd, att »han ville för Guds och kyrkans skull låta igenkalla Domkyrkotunnan från Värmland, hvars *Magistratus Ecclesiasticus* hade af egennytta sökt alla sätt och medel att flytta biskopssätet från Mariestad och derigenom vanhedrat staden, förringat skolan och ynkligt förderfvat kyrkan. Denna herre, som de kallade *Högädle Herr Nådige Grefve och Öfverhet, Eders Excellence,* svarade dem den 30 Maj, att »han skulle bjuda till, hvad han kunde, fast detta var en sak, som icke gerna låter sig göra. *(Hofsten* M. S. 1705.)

Men år 1658 yppade sig ett annat tillfälle. Kon. *Carl X:s* segrar banade väg för *Roskildska* freden samma år, och utom flera orter, som dervid vunnos till Sverige, var äfven *Bohuslän* eller *Viken*. Då blef konungen i stånd att lemna *Vassbo* och *Valla* åt *Skara biskop* tillbaka, utan att skada Värmland. *Halfva Bohuslän* eller dess norra del lades hit i stället; men som *Dahlsland* låg midt emellan *Värmland* och *Bohus*, så togs också *Dahl* till vederlag ifrån Skara och lades under *Elfdalius*, som i detta byte fick 50 pastorat i stället för 48, som han förut hade.

När doctor *Broman* hade dött, betjenade sig biskopen i Göteborg, doctor *Carlberg*, af tillfället och förmådde, att kon. *Carl XI* lade *Norra Viken* till *Göteborgs stift*. Ifrån den tiden hafva Värmland af 28 och Dahl af 12 pastorat ensamma varit i ett stift förenade; och som vi alltid varit nitiska mera om Guds ära än egen vinning, så tyckes ock detta vara nog för en att sköta.

* * *

Consistorium kunde i början icke hållas ofta af brist på lätt tillgång till bisittare. Så länge *superintendenten* bodde i Mariestad, hade han väl vid förefallande tillfällen de närmast kringboende *kyrkoherdar* och någon *prost* inkallad till sitt biträde; men förmodligen uppsköts med de vigtigare saker till *Kyndelsmessomarknad*, som der årligen hölls, då ock *prestmöte* vardt hållet [1]).

På samma sätt gick sedan till i *Carlstad*, men de *ordinarie* sammankomsterna skedde 2 gånger om året: *Permessan* och *Fastingen* [2]). Biskop *Rhyzelius* kallar dessa *consistorium Majus*. Då kommo prostarne samtligen till Carlstad [3]) och tillika med Præses afgjorde de förnämsta ärenderna, ransakade om församlingarnes tillstånd i gemen, tillsatte kyrkoherdar, straffade de brottsliga o. m. s. [4]). I det första prestmötesprotocoll man funnit af 1650 voro 9 *prostar* och *kyrkoherdar* och *Rector*

[1]) *Mariestads stiftsbok* 1639.

[2]) *Rhyzel. Verm. Eccl.* och *Hofsten.*

[3]) *Rhyzelius* l. c. säger, att dessa då voro 6; men troligen voro de af lång väg och ålder ofta hindrade, och yngre pastores sutto i deras ställe.

[4]) *Hofsten* M. S. om Carlstads skola 1705.

Scholæ den tionde; men biskopen såsom præses var då vid riksdagen. Äldsta prosten i stiftet var *senior Cleri* och ansågs såsom *domprosten* i andra stift.

När superintendenten *Kilander* 1667 tillträdde sysslan, gjorde han den ordning, att *consistorium Majus* ej skulle hafva flera än 12 bisittare, nemligen 6 *prostar*, 5 *pastores*, dem de andra skulle välja, och *Rector Scholæ;* men *consistorium Minus* utgöras af *rector*, *lector* och närmaste *pastores* [1]).

Sedan *gymnasium* i k. *Carl XI:s* tid kom till stånd, blef väl doctor *Broman* den första *superintendent*, som hade *lectorerna* till ordentliga *bisittare* och *consistoriales*, såsom det än i dag tillgår; men som dessa icke äro flera än 5, måste *præses*, som vid 1772 års riksdag för all tid fick namn af *biskop*, vid betydligare förefallande omständigheter förstärka sig med ledamöter till fullsutten rätt från de närmaste pastorat på landsbygden.

Då *consistorium* i början ej var så lätt att få tillsammans, att det var någon möjlighet hålla *capitel* hvarje vecka, kanske ock ej oftare än en gång i månaden, skulle man tycka, att inga andra saker upptogos och afgjordes än de som voro af större betydlighet; dock finner man stundom dem, som voro af ringa värde nog [2]). Orsaken stod i folkets enfald, som med sådant föll *consistorium* besvärligt. De flesta angingo likväl *äktenskapsmål* och *presters suspensioner.* I senare tid hafva desto bättre begge dessa varit sällsynta.

Consistorienotarien hade i början ej mer än 6 tunnor spanmål i lön intill 1691, då 30 tunnor lades dertill. Deraf kom, att man i början ej kunde få någon att förestå den sysslan, som icke heller var så vidlyftig, utan att han hade en annan

---

[1]) *Rhyzel.* och *Camer. Fryxell* M. S.

[2]) Till *exempel:* En af Dahls prester hade råkat i olycka för ett visst fruntimmer, som också af öfverilning förut fallit, det han likväl ville äkta. Man skulle tycka, att sådant hade kunnat låta sig göra utan consistorii åtgärd; men han gick dit med saken och bad för vissa anförda orsaker att få taga henne till hustru. Resolutionen blef, att det skulle få ske: 1) efter hon var ung, när hon försåg sig första gången, 2) hade hennes fader varit en hederlig man i stiftet, 3) NB. hade denna presten lofvat Gud ett löfte, då ett stort jordstjelp skedde vid *Trollhätta,* att »om Gud hjelpte och bevarade honom, så skulle han taga en sådan till hustru, som hade försett sig emot *sjette budet*". *Risum teneatis amici!* Han blef dock afsatt på ½ år.

syssla bredvid, och voro de merendels *conrectores* [1]), fast man äfven funnit, att *Kilander* tillika passerat för *notarius i Carlstad* och *pastor i Nyed* [2]).

* * *

Prestmöten besöktes i början af Värmlands presterskap med största svårighet för de långväga i *Mariestad* och detta årligen. Sedan inrättades sådana i *Carlstad*, och var der det första som hölls den 17 Maj 1647 [3]). Men i Carlstad voro årligen 2 slags prestmöten: *det större om Permessan* och *det mindre om Fastingen*, som från uråldriga tider vid *Midfastan* varit Tingvalla och Carlstads marknadstid [4]). Till detta senare sammankommo endast prostarne [5]) och kanske några vissa andra prester för att öfverlägga om församlingarnes skötsel, förslagers upprättande m. m.; och var det sålunda i sig sjelf icke annat än som det förr nämda *consistorium Majus* vid den årstiden; men *Permesso prestmöte* var allmänt. Der borde *oreras*, *predikas* och isynnerhet *disputeras* öfver någon viss artikel i salighetsläran [6]), hvilket ock varit fortsatt intill vår tid; ehuru infallande riksdagar, dödsfall och annat tillstötande hindrat, att i senare tid prestmöten icke alla år blifvit hållna.

Ifrån början var en lång tid *prestmötesdagen* den 27 Juni, hvilket blef fastställdt den 2 Juli 1651. På samma gång beslöts äfven, att "om en prost utan laga förfall uteblef från prestmötet, skulle han plikta 6 daler s:mt och en *pastor* 3 daler. Om ock en *pastor* inom *contractet* icke åtlydde prostens kallelse och infunne sig på hvad tid och ort honom föreskrefs, skulle han plikta en *specieriksdaler* [7]).

---

[1]) *Rhyzel.* l. c.

[2]) *Hofsten* l. c.

[3]) Så skrifver *Gyllenius*, som sjelf var närvarande; men *Rhyzel.* sätter den 27 Juni och *Hofsten* den 15 Sept.

[4]) Biskop *Rhyzelius* kallar dem *Synodus Petrina & Fastingiana.*

[5]) *Hofsten* l. c.

[6]) Det började 1648 ur *Haffenrefferus* med *art. de Deo*, och hade man genomvandrat denna *Auctor* öfver 3 gånger, innan *Benzelii Repetitio* utkom.

[7]) *Uno thalero Joachimico multator.*

I början *præsiderade superintendenterna* sjelfva[1]), men sedan började man dertill välja någon *prost* eller af de äldre *pastores* och *lectores*, och från den tiden hafva *kaplanerna* varit *respondenter*. Man höll sig i lång tid efter *Haffenrefferus*, men från 1751 hafva *disputationerna* af *præses* blifvit öfver något visst ämne sammanskrifna och af trycket utgifna [2]).

* * *

Pastoraten i början af detta tidehvarf inom Värmland voro af början 24, hvartill sedan 4 blifvit ökade. Då var i intet *pastorat* mera än en *kaplan*, ehuru der kunde vara flera kyrkor; men efterhand hafva i de flesta större *pastorat* blifvit 2 *comministrar*, utom det församlingarne på många ställen vester om Klara, der 4 kyrkor äro under en kyrkoherde, ändå löna en s. k. *fjerdedagsprest*, hvilkens syssla är att underhålla gudstjensten ordentligt i den kyrkan, som eljes i sin ordning borde hafva *messfall*. Sådana församlingarnes *adjuncter* underhålla ock vissa *capeller* för sig sjelfva.

Kaplanernas lön är likafullt oafkortad. Den var i början ringa och ännu värre, de flesta hade icke en gång *bostad;* men med detta senare blefvo de försedda af kon. *Carl XI* [3]), och hvad lönerna angår, utom det de mer eller mindre få af sina embetsbröder *kyrkoherdarne*, så hafva tid efter annan församlingarne utfäst sig till någon viss årlig afgift i spanmål och annat [4]), så att de i anseende dertill någorlunda böra hafva sin utkomst.

Kyrkoherdarnes aflöningar grunda sig på ett *föreningsinstrument*, som landshöfdingen och doctor *Broman* på kongl. befallning upprättade emellan presterskap och åhörare i Febr.

---

[1]) *Elfdalius* började med *art. de Deo, Kilander* med en annan artikel ur samma *Auctor* o. s. v.

[2]) *Auctorerna* hittills äro: sal. herr prosten *Spak;* herr doctor och professor *Ullholm;* herr prosten *Tingberg* i Filipstad; herr prosten *Joh. Fryxell* i Fryksdalen; herr prosten *Pet. Ekelund* i Frendefors och herr prosten *Seidelius* i Kila; och till nästa prestmöte herr prosten *Antonsson*.

[3]) Men som detta merendels skett efter roteringen, så har händt, att caplanerna intill vår tid måst måst deltaga i soldatlega. Det är väl en kungl. resol., som frikallar dem derifrån, men med förbehåll att skaffa andra lediga i stället, hvilket alla hittills ej kunnat fullgöra; dock de flesta.

[4]) Dessa öfverenskommelser äro merendels gjorda omkr. 1680.

månad 1687, sedan båda parterna förklarat sig nöjda att gå ifrån 1681 års förordning [1]).

I följe deraf utgöres här icke tionde, som på andra ställen i riket, utan endast af spanmål och smör och kanske litet lin, der det brukas. Åtminstone i de flesta *pastorat* är tiondesättning skedd, men på intet ställe införes tionden i skaft utom Christinehamn [2]), och sådant skulle äfven falla folket i bergen och skogarne för mycket besvärligt.

* * *

Gudstjensten bestriddes äfven länge i detta tidehvarf af de *ordinarie* presterna utan afseende på om kyrkorna voro flera eller till mindre antal. Andra prester visste man sällan utaf, om icke af en händelse någon krigsprest kom resande till socknen, eller ock bodde der. Nog beskylde *domcapitlet* i Mariestad *Oriensulanus* för, så snart han var död, att han i sin tid vigt för många prester emot *kyrkoordningens stadga* [3]); men dertill var så mycket mindre skäl, som han ej lemnade efter sig flera än 5 oförsedda, och de voro ändå sysselsatta i de *suspenderades* socknar.

Gubbarne voro så måna om att sjelfva arbeta, antingen det då skedde af nit eller för besparing, att också biskopen eller prostarne på deras *visitationer* stundom nödgades påminna dem att skaffa sig medhjelpare [4]); således blef knappt någon prestvigd, som ej förut egde kallelse till ordentlig syssla, och en kyrkoherde kom ofta från *akademien* med värja vid sidan.

I nyare tider har behofvet af flera prester än de *ordinarie* ansenligen ökats, så att ock, ehuru många studerande årligen rest till akademierna härifrån [5]), har dock tillgången icke alltid

---

[1]) En lika förening upprättades äfven på Dahl, hvilken blef stadfästad på riksdagen den 17 Aug. 1720

[2]) Den inrättningen har der varit från stadens början, men i Elfdalen blef allmogen 1666 pålagd vid 40 marks vite att tröska ur tionden och behålla halmen för besväret.

[3]) *Mariestads stiftsbok.*

[4]) Derpå fins exempel i Lysviks sockenstämmoprotocoll 1690, Christinehamns dito 1696 och flerstädes.

[5]) Till exempel: på 30 år eller från 1730 till 1760 hafva härifrån rest till Upsala 483 ynglingar, hvilket gör öfverhufvud 16 om året. Deraf hafva 160 blifvit prester, hvilket ock utgör 16 på hvart tredje år, som tycks vara väl nog i ett så litet stift, der ej flera än 10 afgå på lika tid.

varit tillräcklig af stiftets infödda, utan har det äfven varit nödigt att öka antalet från andra stift. Detta tog sin början omkring 1730, men har upphört i vår tid.

På de sista 12 åren hafva 40 lägenheter blifvit lediga genom dödsfall, så att dödligheten öfver hufvud bland de ordinarie presterna stigit till 3 1/3 om året, och under samma tid hafva 12 tjenstlösa prester afgått med döden, en för hvarje år. När nu i hela stiftet gifves omkring 120 sysslor, bättre och sämre, då ock skolans betjente och församlingarnes *adjuncter* inberäknas, så skulle af denna grund fordras en framtid af 20 år, på hvilken 87, ifrån 1758 till nuvarande, hjelpprester skulle hinna till att få lägenhet antingen på eller under jorden. På så slipprig befordringsgrund kan jag ej anse för annat än en slags öfvertro att förse sig med hustru och barn, innan man vet hvar eller när man får stanna i verlden; men dylikt händer.

Ibland de nyare sysslor till förmån för stiftets barn kan man räkna prest- och skolsysslan med dubbla meriter vid *Billingsfors*, den rikets högloft. ständer behagade stadfästa 1762 [1]). Enligt krigsartiklarne af år 1683, samt kungl. brefven af den 20 Sept. 1681, den 21 Jan. 1682, och den 8 Jan. 1748 fastställde ock rikets ständer den 6 Febr. 1766 [2]), det skall regementsprestsysslorna i Vestgöthadahls regemente, hvarannan gång tillsättas af Värmlands stift och andra gången af Skara, emedan regementet ligger till hälften i hvardera stiftet. I följe deraf och emedan 7 companier äro indelade i Värmland, men ej mera än 3 i Nerike, borde 2 prester tagas här emot en af Strengnäs stift vid Nerikes och Värmlands regemente; men detta har hittills gått ojemnt nog till.

Före 1680 fins icke mer än ett enda exempel på tvetydighet vid prestval, och det var ändå af ingen betydlighet [3]).

Vid 1730 vet folket att omtala någon tvistighet i ett visst pastorat; men sedan torde stundom hända i vårt stift, som

---

[1]) Se bruksherrens, *Lennard Magnus Uggla,* bref till Värmlands nation i Upsala 1762.

[2]) Herr prosten och *theol. lectorn Antonsson,* som då var riksdagsman, utverkade denna resol. (se *Riksd.-tidn.* N:o 92.)

[3]) Det var, när Visnums församling 1645 sökte att få *Jonas L. Vismenius* till kyrkoherde. *Oriensulanus* svarade, att han var för ung, och han ville hafva en annan dit, som likväl emellertid dog tillika med biskopen. Då blef *Vismenius* utan vidare klander af *Domcapitlet* satt till Visnum.

man ofta läser i avisorna (= tidningarne) från andra, att det anses såsom något rart, om valet aflöper i stillhet och med enighet. Det bör lemnas presterskapet till välförtjent beröm, att man knappt har exempel på, det de sjelfva arbetat eller fiskat i grumligt vatten. De tacka snarare himlen ofta, om de komma från motpartiet med någorlunda heder och ära, om de ock skulle gå miste om både förslag och syssla. Att många infinna sig vid hvarje förefallande ledighet faller af sig sjelf[1]; men att många söka att kunna blifva sökande, förefaller mig mera besynnerligt.

* * *

Prosterierna, som från 1600 varit 3, blefvo vid 1630 delade till 4. Dessa voro: Fryksdals, Carlstads, Arvika och Veshärads eller det östra. Detta varade ungefär till 1650.

Sedan landet då nyligen fått sin egen *superintendent*, blef hela Kihls härad att anse såsom hans prosteri, och 1652 blef Arvika delad till 2:ne, nemligen Nordmarks och Jösse härads prosteri, så att nu voro 5 utom biskopens. Det, som förut hade namn af Carlstads, blef då kalladt Näs prosteri.

Vid prosten *Tollstadii* död 1721 delades det östra prosteriet i 2:ne, Visnums och Nyeds, och vid denna indelning af 6 prosterier utom Kihls härad står det än i dag, hvad Värmland angår. Dahlsland har sina egna.

* * *

Undervisningsverket i Värmland var hufvudsakligen af föga betydlighet före biskop *Elfdalii* tid. Så länge superintendentssätet var i *Mariestad*, ansågs den staden för stiftets *hufvudstad* äfven på lärdomens vägnar. Derför handhafdes ock *skolan* derstädes med mera besynnerlig flit än inom Värmland, och åt-

[1] Det är eller blir för Värmlands prester mer än andra ingen möjlighet, att vänta sig blidt öde. Jag ser, huru *Peder Claussen* för lång tid sedan beskref presterna i Nordlanden i Norge: »Mange hawe stoore gell og indkomster, men der ere og mange prästemend, som lewe som träler og stackarle, hvilket kunde wel remederis med den goode owrighets hjelp». Det är dock icke så illa i Värmland, som jag hört berättas på Dahl: der skall en viss prest hafva 300 daler k:mt i lön och hålla sig sjelf maten.

minstone en stor del af pastoraten härstädes hade blifvit lagda under *Mariestads djeknedöme* [1]). Således måste väl landets ungdom söka dit, om den ville vinna något framsteg i *studier*, fast det ock är troligt, att sådant äfven skett i *Örebro* [2]). Många hafva ock studerat i Vesterås. Emellertid försummades icke alldeles allt skolväsende i Värmland, och man fann redan i kon. *Carl IX:s* sista lefnadsår *djeknar i Carlstad*, som med beröm kunde resa derifrån till *akademien* [3]). Men huru och på hvad fot det var inrättadt, är en sak, som blir svårare att säga.

Vid början af nuvarande tidehvarfvet var *Elfdalius* sjelf *rector i Carlstads skola.* Han hade både vett och vilja att befordra Värmlands gagn och heder, och man tyckes icke hafva att tillskrifva någon annan, att man i hans tid före 1630 fick se skolan ökad med en *con-rector* och 2:ne *colleger*, och vid samma tid är troligt, att några vissa *socknegånger* af Värmland blifvit lagda hit [4]). Den tredje eller lägsta *collega* blef hit förordnad 1642 [5]).

Carlstads skola hade således alldeles form af en *trivialskola*, hvilken var uppfyld med *djeknar* och *skolpiltar* [6]). *Lärarnes löner* voro väl i början icke betydliga, dock blefvo de merendels snart till bättre lägenheter förhjelpta. År 1652 upprättade drottning *Christina* en viss *stat* för skolbetjeningen i

---

[1]) *Visnum, Ölme härad, Väse härad, Nyed* och *Carlskoga* hade härifrån blifvit tagna till Örebro men lades åter hit af kon. *Gustaf Adolf* den 21 Januari 1629. Men sedan *superintendenten* flyttades till Carlstad, sökte man ock dessa socknar dit, hvarför hvar moderkyrka gaf 1 riksdaler *(Stafnäs kyrkobok* 1666).

[2]) Utom förutnämda socknegånger af Värmland lågo ännu till Örebro skola Kihls, Nors, By, Kila, Millesviks och Fernebo pastorat; men de lades sedan antingen till Carlstad eller Filipstad. *(Palmsk. Nerikes Tomen* M. S.)

[3]) Sådana voro superintendenten *Elfdalius* och biskop *Petræus* i Åbo m. fl. Biskop *Laurelius* i Vesterås hade ock gått här i skola.

[4]) Det har utan tvifvel skett med de förutnämda från Örebro men dessutom lågo af ålder till Carlstad: Fryksdalen, Elfdalen, Kjöln, Stafnäs, Arvika, Gillberga, Holmedal, Blomskog, Hammarön och kanske flera. *(Palmsk.* M. S.)

[5]) *Gyllen. Diar.* M. S.

[6]) Dessa voro dock temligen till åren komna, så att de buro långt skägg på hakan, och dessutom ohyfsade, att de ingen artighet eller skicklighet visste af». Jag tycker ändå om dem; ty ibland dem lemnade en *Gyllenius* efter sig ett *diarium*, som var en stor saknad att icke ega, och en *Morell* har lemnat oss såsom djekne den enda kunskap om Carlstads gamla kyrka m. m. Framtiden utvisar, hvad de mera polerade djeknar gagna en vettgirig efterverld.

Carlstad [1]) och voro då i *rectors class* både *conrector* och *eloquentiæ-lector* [2]). Men omkring 1661 gjorde *Elfdalius* en ny inrättning. Han anordnade en *adjunct* och en *apologista*. Efter öfverenskommelse med de 3 förra fingo dessa hvar sina 30 tunnor spanmål i lön och alla tillsammans fingo socknegånger [3]). Timmarne delades i rätt ordning dem emellan, och man började i Carlstad läsa allt detsamma som i rikets *gymnasier*, så att ingen *djekne* behöfde söka något annat lärosäte, förr än han reste mogen härifrån till *akademien* [4]). Troligt är ock, att några kunde blifva prestvigda, utan att göra sig en slik kostnad.

Elfdalius dog med ett samvete, som vittnade, att han till värmländingars framtida förkofran i studier hade gjort så mycket, som menskligt var; men han fick ock en lika drifvande efterträdare i *Kilander*.

Han pålade ännu nogare *docentes i rectoris class* (om jag hittills så får kalla den) år 1668, hvad hvardera borde läsa och förklara, och ifrån den tiden hafva de varit kallade *lectores*, 5 till antalet [5]), fastän, mig veterligt, intet *konungabref* uttryckligen stadgar, att lärosätet skulle kallas *gymnasium*. Doctor *Broman* var för mycket nitisk att ej bringa ett så godt påbegyndt verk till större höjd, och genom den nåd, han egde hos *Carl XI*, vann han *80 tunnor spanmål åt lectorerna* 1691 till de 330, som de hade förut [6]).

Collegernas lön hade dittills varit usel nog, men den blef ock då något förbättrad; dock kan man icke dess mindre lämpa till dem, hvad *biskop Rhyzelius* eljes skrifver om *skolmästarne* i Filipstad och Christinehamn: *De måste träla sig till antingen bröd eller död* [7]).

---

[1]) *Rhyzel. Verm. Eccl. & Litterata* M. S.

[2]) *Hofsten* om skolväsendet i Carlstad M. S. 1705.

[3]) Id. l. c. § 17.

[4]) Id. l. c.

[5]) *Rhyzel. & Hofsten* l. c.

[6]) *Rhyzel. Episcoposcop.* Hela konungens *donation* var 110 tunnor, men *consistoriinotarien* fick deraf 30 till de 6 tunnor, han förut haft. De 80 delades emellan *apologisten* eller *mathes. lectorn* och *adjuncten* eller *Eloquentiæ lectorn*, så att de med de 10 de förut hade haft fingo hvardera 40 tunnor. De 3 öfriga *lectorerna* hade som förut: *Theologus* 120 tunnor och Grava pastorat; *Filosofus* 120 tunnor och Hammarön, men *Conrector* eller L. L. O. O. *lector* 70 tunnor. En *Gymnasii-adjunct* har länge varit här fr. 1702, som 1767 fick anslagen en tunna af hvarje pastor.

[7]) *Verml. Eccl. & Literata* M. S.

Underskolan har från *lectorernas* inrättning bestått af 3 *collegat;* men 1772 blef genom kungl. nåd den *fjerde classen* inrättad och en *Rector Scholæ Trivialis* invigd, fast åt dess *con-rector* är ännu ingen lön anslagen.

* * *

I *Filipstad* och *Christinehamn* hafva ifrån städernas första anläggning varit *barnskolor* inrättade, utom det att vid *Fernebo kyrka* var en sådan, innan Filipstad blef till [1]). Ifrån dessa hafva ock utgått många skickliga ämnen, som till en del blifvit stora och hedrade män i riket. Efter lag och förordningar borde *klockare* i församlingarne lära ungdomen christendomen och att skrifva; men i allmänhet att tala, så förstå dessa antingen ej sjelfva sådant, eller äro de till sådan syssla för mycket storsinta. Allmogens barn blifva dock i den delen icke vårdslösade, ty de underhålla mest öfver allt åtminstone vissa tider om året till den ändan *skolgossar* och andra, som hafva derom förstånd och begrepp. Isynnerhet finner man i bergslagerna gerna en *privat informator* på hvarje hyttelag, och stundom flera, så att om nu för tiden skulle till Värmlands beröm hållas en *oration*, så kunde man åtminstone med större skäl, än det sades 1637 [2]), säga, att "knappt något bondbarn gifves der, som icke kan läsa eller skrifva".

* * *

Långt förr än *Carlstads skola* fick namn af *gymnasium* kunde den årligen öka ett vackert antal vid *Upsala*, *Åbo*, *Dorpts* och äfven utländska *akademier* [3]). De hedersställen, till hvilka några af dem uppstigit, vittna om den grund, de kunnat lägga vid sitt första lärosäte. Men i de stora konungarnes, *Carl den elfte och Carl den tolfte*, tid förekommer mig, som värmländingarne isynnerhet varit födda till *studier*. *Alstriner*, *Brománner*, *Camener*, *Carlberger*. *Dalstjernor*, *Floréner*, *Hasselbomar*,

---

[1]) M. *Simon Skragges* kyrkojournal 1680.
[2]) *Vismenii Encom. Verm.*
[3]) Värmländingar studerade den tiden i *Köpenhamn, Hardevik, Wittenberg, Leipzig, Rostock, Francken, Helmstad, Giesen, Leiden, Gripswald* m. m., hvilka finnas i *Archivo Wermelandico.*

Hellichier, *Herveghr*, *Hermeliner*, *Högvaller*, *Hofstener*, *Israr*, *Jernströmer*, *Jernfeldter*, *Lagerlöfwer*, *Linderstolper*, *Porather*, *Rudener*, *Tingvaller* och flera i andligt och verldsligt stånd förvärfvade sig genom lärdom odödliga namn både inom riket och längre.

Det är icke utan, att från den tiden äfven härifrån kommit berömliga män, och många lefva ännu, hvilkas namn aldrig dör, utan blifver för deras lärdom med högaktning kändt hos den senaste efterverld. Men vi måste tillstå, att dessa varit mera tunt sådda; åtminstone kunna de senare åren ej framvisa många vederlikar till en *Iser*, en *Lagerlöf* och *Rudén* ur 3:ne fattiga kaplanshus eller till en *Hermelin* ur én hammarsmedja.

Grunden kan väl icke ligga i brist på lika qvickhet hos Värmlands nuvarande ungdom [1]; men orsaken härleder sig ur andra källor. De mera förmögna studera icke i allmänhet för att blifva lärda, och för de fattigare hafva nyare tiders behofver hos de fordna *mæcenaters* efterkommande satt stängsel för något betydligt understöd, hvartill ock kommer att vid Värmlands *nation* icke fins något *stipendium*, som en yngling kan göra stor räkning på.

De som gifva sig i *prestståndet* utgöra ungefär tredjedelen af de *studerande*. Antingen dessa af böjelse eller för utkomst i framtiden lämpa sig till det ståndet, så finna de rådligast att icke draga långt ut på tiden med boken, såvida de vilja upphinna *meriter* till något förslag på lönande syssla innan ålderdomen eller grafven tager dem; och deruti skulle till stor del äfven grunden ligga för Värmland, hvad eljes en vitter herre i allmänhet spått om grundlärda män, att *de blifva sällsynta och rara i framtiden*, om icke nu försynen satt den lärdaste

[1] Värmländingarne äro i allmänhet fallna för studier; dock bör icke deraf följa, att hvar *bondgosse* utan åtskillnad bör fatta boken i st. f. plogen, just för det hans far bor Carlstad så nära, att han kan insända till honom mat hvarje lördag eller eljes har råd att hålla honom, som mycket brukligt varit. Herr Arch. och riddaren *von Linné* i sin Vestgötharesa berömmer isynnerhet våra landsmän att vara mera fallna för *naturalhistoria* än någon annan nation. Det torde ock vara visst; men detta studium fordrar längre tid, än att resa till akademien om *Fastingen* och bjuda henne farväl om *Pehrmessan*. En anmärkning har man gjort ur matrikeln öfver våra studerande landsmän vid Upsala sedan Upsala möte 1593, att hela slägter kunna gifvas, der man finner många *studerande*, men knappt någon *studerad*.

konung på svenska thronen, och detta gör mig dristig att med full öfvertygelse tro ännu en gång om våra landsmän: *Adest Mæcenas, non deerunt Marones.*

III. Om folkets tillstånd och lefnadssätt samt landets beskaffenhet m. m.

När vi föreställa oss Värmlands allmoge sådan, som kon. *Gustaf I* tog den ur munkarnes händer, torde i allmänhet deras lefnadssätt hafva mest bestått i enfaldighet och kanske dumhet, den jag ändå anser för ett slags dygd, så länge de hade få eller inga grannar, mot hvilka de hade nödigt försvara sig genom konster. Födan hade de ej allenast tillräcklig utan äfven till öfverflöd, men i hvad mån och på hvad sätt den aftagit, få vi längre fram anmärka.

Sedan efterhand i detta tidehvarf flera *säterier* och *bruk* här och der i landet blifvit anlagda, har ock *ståndspersoners* antal mer och mer ökat sig; men som dessa merendels varit, liksom engelska språket, en blandning af åtskilliga folkslag, så har ock sådant haft starkt intryck på de äldre innebyggarnes eller allmogens seder.

Olof Trätäljas folk tyckes isynnerhet hafva bibehållit sin stam och äfven sina seder och lefnadssätt i Fryksdals, Jösse, Nordmarks och en del af Gillbergs härader intill våra tider, hvarom de alltid varit nog måna [1]). Ju längre man kommer

---

[1]) De hafva gerna gift sig inom soeknen eller åtminstone inom häradet; deraf får man t. ex. i Gunnarskog och Eda se stora och vidlyftiga slägter, i hvilka man utan svårighet kan, om det ock vore midt ibland hela landets folkhop, på Carlstads marknad känna den ena af den andra likaså lätt, som det berättas om några de äldre adliga familjer. Till bevis på smak för förfädernas häfder, skedde vid en soekenstämma i *Kjöln,* då fråga var om Adolfsfors bruk skulle få byggas och vinna damfäste på prostgårdens egor, att en bonde ibland många flera motsägande tog till skäl: »Om detta sker, så spår jag förut, att *först* gå våra förfäders ärliga seder, som salig kongen *(Carl XII)* och så myeket annat hederligt folk berömt oss för, att vi så länge bibehållit, förlorade; ty när våra jäntor få se en herrgårdspiga med sidentygsmössa och ett grannt halskläde, vilja våra hafva detsamma, och *för det andra* göra vi våra barn till lathundar och tiggare; ty då de få tillfälle att göra uttag på patrongården, försumma de sin egen åker, till dess de få gå ifrån alltsammans.» Det skall ej vara myeket länge sedan vallbarnen i *Fryksdalen* af förakt utspökade stubbar och buskar i skogen med rosor, sedan de sett en eller annan kronbrud i kyrkan; ty förut brukade de alla sina egna kläder, men nu vill hvarje *brud* gerna *vara klädd* eller hafva förnäm fruntimmersbonad och krona, om det eljes skall vara väl: kosta hvad det kan.

in i landet från gränsen, ju mera olikhet träffar man på folket till både in- och utvärtes beskaffenhet; men det har ock sina skäl, änskönt dessa ock skulle härstämma från de äldsta inflyttningar.

Åtminstone skall vara visst och af många hederliga män anmärkt, att ju närmare bönderna bo städerna och ju flera herrskaper de hafva i nejden, ju mera äro de illsluga och inbundna, eller ock efter omständigheterna på annat sätt mera ängsliga, tröga, rådlösa och dyrlegda, mindre hjelpsamma och gästfria, kan ock hända mindre förmögna. Men denna orsak har ännu icke till någon fullkomlighet träffat in i gränshäraderna [1]). Med bergsfolket har det helt annan beskaffenhet än med någondera delen af de andra. Vi få se dem särskildt.

Jag vill icke tala om, då svåra och tryckande tider infalla, som nog kunna lägga grund till ombyte af folks tänkesätt och sinnelag. Den mäktiga kan vara grym och hård, så blir snart den nödlidande försagd och modfäld; allt inbördes förtroende försvinner och egennyttan sätter sig i högsätet. Men om sådant någon gång händt hos oss, så hafva vi genom Guds hjelp orsak att hoppas en bättre framtid. Emellertid passar sig bäst att i denna del längre fram betrakta hvarje härad särskildt.

* * *

De flesta hemman blefvo vid reformationstiden antingen *kronans egendom* eller ock konungens *arf* och *eget.* Dessa fingo dock bönderna ostörda bebo och bruka, så länge de skötte dem rätt och utgjorde sin skatt. Hert. *Carl* bortbytte väl några gods till frälse mot lika goda hemman i andra län; dock voro de ej af någon betydlig myckenhet [2]). Men i början af vårt förevarande tidehvarf blef helt annan ställning.

Kon. *Gustaf Adolf* hade tillika med kronan ärft svåra krig med 3 mäktiga grannar: Danmark, Polen och Ryssland, hvilka

---

[1]) *Elfdalingarne* likna dock de andra minst, hvilka tyckas vara ett folk för sig sjelf.

[2]) *Jordeboken,* som 1540 upprättades öfver Värmland och är den äldsta, har förste expeditionssecreteraren i Kgl. Maj:ts och rikets *cancelli C. F. Fredenheim* gunstigt behagat lofva mig i afskrift ur kungl. kammararkivet. Den lär kunna gifva mycken upplysning.

nödvändigt måste i samma mån uttömma skattkammaren, som de evigt hedra denna stora konungs minne. Derföre, när konungen såg sig nödsakad att hjelpa sina förtryckta *religionsförvandter* i Tyskland, men visste sig tillika ingen lättare utväg till penningar utan rikets skada och känning, så utgaf han 1629 en kungörelse, att *eho som ville skulle få lösa sitt hemman till skatte.* Denna upplästes vid tingen och från predikstolarne och allmogen mottog anbudet med uppräckta händer. Dock är troligt, att en del antingen icke förstod sin egen nytta eller ock ej egde medel nog att skaffa sig denna säkerhet för framtiden [1]); ty eljes hade aldrig drottn. *Christina* egt så många gods och gårdar att bortskänka här, att det är ovisst, om någon jemförelse var i andra län i riket.

Konungarnes, *Carl X* och *Carl XI*, *reduktioner* voro i den delen nödvändiga att återtaga, hvad drottningen hade bortgifvit efter Norrköpings beslut i lifstids-*donationer* eller everldlig ego, om landet ej skulle råka i dylika omständigheter, som det varit förut. Den *adliga perioden* varade icke så länge, som den *andliga* hade varit (sid. 153). Ifrån den tiden har blifvit i smak att lägga under *bruken* af skatte och frälse allt, hvad läggas kan. Sedan *Carl XI* kommit till stadga med *reduktionen*, räknades 1692 öfver hela landet 76 sätesgårdar [2]), 252 $^5/_{24}$ frälse, 1216$^3/_8$ skatte och 308$^1/_6$ kronohemman eller en summa af 1852$^3/_4$ mantal och hela gårdar. I vår tid stiger hela antalet till 1826$^{13}/_{48}$ hemman och 96 säterier [3]).

---

[1]) Helt hemman kostade väl ej mera än 60 riksdaler, men kanske dessa penningar voro mycket i den tiden.

[2]) *Palmsk.* M. S. Säterier började hufvudsakligen anläggas i drottning *Christinas* tid. Hon lät hålla en *inquisition* genom *kammarfiskalen Joh. Westhius*, och de hemman, der frälsemännen hade bygt någorlunda hederligt och egde en rymlig stallbyggning, uppfördes vid tingen och i jordeboken för säterier. Flera ökades sedan, och *Carl XI* stadfästade alla sådana, som vid *assessor Germund Palms inquisition* med byggnad kunde bestå; men några gingo till sin förra natur tillbaka, såsom *Gammalgården* och *Löfed* i Kihls härad, *Sem* och *Trossnäs* i Grums, *Öhna* och *Föske* i Jössehärad, *Svensbohl* i Visnums och några flera smärre. Allmogen i Småland och Värmland fick dock kungl. tillstånd, att dessa säterier tillika med adelns bönder och torpare skulle liksom förut hålla vid makt sina gamla vanliga vägstycken och broar, äfvensom bönderna inom och utom Rå och Rör skulle hålla skall och bygga prestgård och kyrka (*Resol. på allm. besvär* 1672; men i *kungl. brefvet till R. R. landsh. Wrangel* den 12 Dec. 1693 blef ock samma besvär ålagdt sjelfva säterierna i Värmland.

[3]) På dessa hemman och ännu dertill räknade omkring 40 prestgårdar voro år 1773 ett antal menniskor af 117,830; neml. i *Östersysslet* 35,831, i

Adliga slägter, som blefvo introducerade på riddarhuset 1625 och voro boende i Värmland, voro ej flera än 10:

Ankar,	Rahm,	Soop,
Bagge,	Roos,	Swenske,
Bratt,	Rosenbjelke,	Uggla.
Gyllenstråle,		

Sedan hafva tid efter annan 36 familjer tillkommit, hvilka hufudsakligen haft gods i landet:

Adelheim,	Flygge,	Papegoya,
Bäfverfeldt,	af Gejerstam,	von Rappolt,
Belfrage,	Granfelt,	Silfwerswerd,
Bergenfelt,	Gyllenspets,	Sparfwenfelt,
Blankenfjell,	Hamarström,	Stuart,
Blixencron,	von Hofsten,	Sturk,
Broman,	von Kothen,	Trotz,
Brummer,	Linroth,	Wachenfelt,
Carlström,	Löfwenhjelm,	af Vallenstam,
Crämer,	Nackrey,	Wallencrona,
Didron,	Nordenfelt,	Werdlau,
von Echstedt,	Palmström,	Örneberg.

Huru dessa slägter tilltagit eller ock utgått, blir längre fram bättre tillfälle att utreda.

* * *

Allmogens näringsfång består hufvudsakligen i åkerbruk, ängsskötsel, boskapsskötsel, kolning, svedjande, timmerhandel, tjärbränneri, körslor, fiske, trädgårdsskötsel, handaslöjder, fogelskjutande och djurfång samt någon slags handel.

1. *Åkerbruket* påstår mången hafva aftagit i samma mån som bergsbrukshandteringen tilltagit [1]). Vid kon. *Gustaf I:s*

Mellansysslet 35,082 och i *Vestersysslet* 46,917. Och fastän bemälda år en ansenlig myckenhet dog bort, torde dock hopen sedan ökat sig till lika. Då voro ock inalles i hela Värmland 17,016 matlag. När *Dahl* inräknades var hela folknummern 151,279 menniskor, så att Carlstads stift utgör icke liten del af folkhopen i Sverige.

[2]) En stor del af bönderna skola hafva fördjupat sig i stor skuld till bruken, att de måste försätta för mycken tid med körslor och kolning.

tid kunde folket sälja spanmål utom landet; men nu, om det vore vid de bästa år, hinner dock aldrig eget förråd till, utan Vestergöthland, Nerike och Södermanland måste räcka oss hand med flera 1000 tunnor.

Nog har folkhopen ansenligt ökats på de sistförflutna 100 åren,[1]); men det tyckes dock ej hafva skett öfver jemförelse mot det isynnerhet på de sista 40, 50 åren ansenligt fördubblade utsädet.

Vi skola framdeles vid socknarnes särskilda beskrifning icke få svårt att träffa hemman till 40, 50, 60 tunnors utsäde, der kanske 10 räknades för högt i början af detta århundrade; andra i större eller mindre jemförelse. Utom det att en hushållsanda kom i allmänhet öfver hela *nationen*, sedan kon. *Carl XII:s* krig slutade, och lån på egendomar ur banken blef tillåtet, har ej heller soldatroteringen litet bidragit; ty förut hände ofta, att det ena hemmanet efter det andra helt eller halft låg öde. Sjelfva *Filipstads bergslag* har i senare tid börjat odlas till åkermark [2]); men *Carlskoga* eger så sköna

---

[1]) Såsom t. ex. i *Filipstads* pastorat voro år 1664 431 mantal, men nu omkring 1130; i *Kroppa* pastorat samma år 162, nu 330 mantal; i *Kjöla* socken voro 1666 80 bönder, 1707 100, 1717 110 och 1746 137, nu 220; i *Eda* 1668 voro 96 jordbrukare, nu 220; i *Jernskog* 1669 voro 95 bönder, 1707 117, år 1717 130, nu 230; i *Skillingmark* 1707 voro 47 mantal, 1722 51, nu 80; i *Kihls* socken voro 1655 138 matlag, 1664 160, nu 280; i *Veshärad socken* år 1652 119, men nu 400; i *Bjurkärn* 90 år 1678, 130 år 1704, nu 180; i *Fiskekihl* 81 år 1661, men nu 160 mantal.

[2]) Borgmästaren *Westring* i Filipstad var den första, som gifvit orten smak för rågsäde. Folket var derförut mest vana att emellan berg och stenar i sina s. k. *hackningar* eller små nybrott så i gödseln litet korn eller hafra, för att sedan få så mycket bättre gräs åt sina hästar, men på somliga hyttor, der ännu lefvande folk vet omtala att 3, 4 tunnors utsäde räknades för högt, torde nu väl stiga till 100-tals. Rummet tillåter här ej mer, än korteligen nämna några få exempel. Vid *Nordmarkshytta* upptog aflidna bergsmannen *Jöns Landberg* omkr. 1740 af oländig mark en så stor och ansenlig vret, som det der på orten kallas, att den har varit ansedd för, att kunna blifva tillräcklig till ett hederligt prestboställe; *comminister Landberg* började 1749 liksom i ödemarken ett nu länge varande ansenligt torp vid Ängsvadsbron utom flera uppodlingar, hvarutinnan äfven aflidna bergsmannen *Nils Persson* på sin egendom visat en utmärkt flit, och nu inom 2 år har *brukspatron A. Svensson* äfven vid samma hytta gjort början till uppodling i en skogväxt mosse af 40, 50 tunnland, som inom kort lofvar den bästa afgift. *Konstinspektoren Bransell* och flera hafva derstädes varit ej mindre idoga vid uppodlingar. Vid *Mokärnshytta*, ej långt ifrån 60 graders *Lat.*, har bokhållaren *Petrén* midt i ödemarken från 1755 upptagit 28 tunnland i rödmossa, myror och på hård jord, der han ock drifvit öfver 9:de kornet af hafra och der han år 1777 fick 106 snes efter 5 fjerdingar åkerråg. Vid *Fogdhyttan* har bergsmannen *Eric Olofsson* isyn-

hemman och åkerbruket har der länge varit drifvet till den höjd, att många anse för ett slags fel, det en del bergsmän sköta bergsbruken för mycket och vanvårda jorden.

I följe det som i herr professor *Ekmans* Värmlands beskrifning är uppgifvet om Carlstads tingslag och Kihls härad af 190 hemman, bör hela *Värmlands utsäde* i det nogaste räknas till 7,430 tunnor råg, 6,200 tunnor korn och 71,240 tunnor hafra. Om efter samma uträkning ett eller annat år skulle utsås 120 tunnor hvete och 590 tunnor erter, så håller dock sådant icke alla år lika stånd.

Afkastningen af utsädet öfverhufvud med slött och stridt räkna våra mest erfarna landthushållare högst till 6:te kornet[1]. När nu med kommande och farande finnas ungefär 118,000 brödätare i landet, kanske flera, så skulle efter utsädet och afkastningen blifva en årlig brist af mångfaldiga tunnor, som vi måste köpa från andra orter[2]; men det är icke utan, att *svedjeråg*[3] till en god del ersätter och fyller detta behof.

---

nerhet föregått sina grannar med ett lyckligt efterdöme af rågsäde, och på 7 års tid har *Jean Ersson* der gjort en ansenlig ny åker i den s. k. kungahagen. Hvad bruksherrarne *Christoffer* och *Joh. Eberh. Geijer* i denna delen uträttat vid *Hedenskog*, och brukspatr. *H. Salin* samt efter honom löjtnant *Wetterling* vid *Brattfors*, brukspatr. *Jungbohm* vid *Hennickehammar*, brukspatr. *Öhnqvist* vid *Yngshyttan*, brukspatron *Berggren* vid *Saxån* och många flera på andra ställen, få vi framdeles särskildt märka.

[1]) Derom blef en fråga för någon tid sedan framställd i Carlstads Veckoblad, men ännu har ingen tilltrott sig svara. På god jordmån och vid god ans har man på flera ställen i landet fått 16, 20 kornet och mera efter råg; 12, 16 efter bjugg (Bygg); 9, 12 efter hafra och 20 tunnor erter och hvete efter en; men i allmänhet hålles före, att bonden ej får öfver 3:dje kornet af hafra, som hittills varit hans mesta säde tillika med blandkorn. Men i Elfdalen blandas hafra, korn och vårråg tillsammans och gifver merendels väl i skäppan. Det kallas *rågbland*.

[2]) Sal. hans *excellens* m. m. grefve *Löwenhjelms* frälseinspektor *Apelqvist* har gjort en uträkning på *stat* eller föda för ett tjenstehjon om året, den flera hushållare godkänt och hvilken domare vid tillfällen tagit till rättesnöre. Deruti bestås på menniskan $1^1/_2$ tunna råg, lika mycket korn, malt och hafra, inalles 6 tunnor eller $5^7/_{16}$ tunnor i stridt räknadt. Om vi nu af årliga utsädet, 84,990 tunnor, erterna undantagna, räkna 6:te kornet öfverhufvud, så blir hela summan spanmål 509,900 tunnor eller, när nytt utsäde fråndrages, 424,900 tunnor för 118,000 menniskor, och således skulle inemot hälften köpas, om ej något annat ersatte bristen eller ock pluraliteten torde få nöja sig med mindre *stat* än ofvannämda inspectors; hvilket väl häuder.

[3]) Af *fall-* eller *svedjeråg* har nämndemannen *Olof Månsson* vid Gåsborn fått 80:de kornet och bruksidkaren *Hasselblad* vid Nordmarkshytta 11 tunnor efter 2 lispund eller omkring 77:de kornet, så att det ej är så underligt, att de fattiga bönderna så ofta synda med svedjande, isynnerhet i hungersår.

Utom de uppräknade sädessorter har nu *potatis* börjat temligen komma i bruk [1]). *Lin* sås nästan öfver hela bondbygden, och det är troligt, att det i gränshäraderna skulle merendels vara tillräckligt till husbehof, om ej en urgammal vana gjorde nödvändigt att dela det med sig åt så många, ja ofta okända och främmande. *Hampa* är isynnerhet finnarnes afvel och växer hos dem både god och mycken. *Tobak* [2]) skötes något omkring Carlstad, och af en eller annan bonde till egen förnödenhet. Om ej general *Washington* gifver snart godt köp, torde de nödgas att lägga sig mera på den växten.

Jordmånen är i Värmland som allestädes af åtskilliga slag och efter dess olikhet lönar sig ock utsädet olika, äfvensom efter olika skötsel [3]). *Såningstiden* infaller olika efter väderleken och orternas läge. Sällan händer, att man får börja i April; men helst i halfliden Maj, då gerna är slut öfverallt till 3, 4 Juni. *Bergningen* infaller merendels vid början af Augusti, äfvenså *rågsådden;* men båda kunna vara länge vissa år, särdeles längre i norr och i skogsbygden.

Hemmansklyfningen har både sina förmåner och sina svå-

---

[1]) Dessa gifva våra landtmän det bästa hopp att slippa så svåra tider, som förr tryckt landet. Jag vet ingen, som än drifvit dem högre än herr *major Uggla* på Segmon, herr prosten *Gröndahl* i Nyed, brukspatron *Lundgren* vid Kihlsbyn och direktör *Joh. Eb. Geijer* på Lindfors, hvarest man fått skörda 40, 50 tunnor på året. När nu en kappe af dessa kan gifva af sig en tunna och mera, och om de allmänt komma i smak och bruk hos gemene man, torde de med tiden drifva ut både hunger och hafra ur Värmland.

[2]) Om *Tobaksplantering, linsäde* och *humlegårdars* uppdrifvande skref k. *commerce-collegium* på kungl. befallning enligt rikets ständers tillstyrkan, till landsh. *Ribbing* den 18 Jan. 1728, och han åter den 15 April till ståndspersoner och allmoge i länet: »Hvem som kunde få tillstånd att bruka svedjefall, borde endast nyttja dem till *lin* och *hampa. Tobaksplanteringen* borde drifvas antingen enskildt eller flera gifva sig tillsammans i sällskaper». Då varande *consul,* sedermera *commerceråd* m. m. *Ahlströmer* hade lofvat låta i den konsten undervisa utskickade i Alingsås, hvarutom ett exemplar till underrättelse utdelades till hvarje kyrka. »Till *humlegårdar* borde man skaffa sig goda rötter eller så frö af Brunsvigs humla.» Detta gjorde väl någon verkan, men jag vet icke, om det gjort tillfyllest.

[3]) I allmänhet, innan vi hinna till hvar socken särskildt, kan sägas, att omkring Venern och hela trakten å båda sidor om Klara elf är *sanden* mest rådande, men i Fryksdalen, Jösshärad, Gillberga, Nordmarks och vestra delen af Kihls är på många ställen så skarp *lera,* att nöd och konst hafva påfunnit blanda den med grof sand. I Filipstads bergslag och på finnskogarne är grof röd *mosand.* Öfverallt finnas så många slags *örter* och *växter,* att jag tror mig icke fela, om jag säger, att en *botanicus* här skulle finna 4/5 af allt, som står i *Flora Svecia.*

righeter. På små och magra hemman träffar man ofta magra åboar vid smärre delar, som gjort bättre emot sig sjelfva, om de gått hos en annan bonde i tjenst, tills de kunnat förskaffa sig ett större utrymme; men så finnas ock bönder vid ganska små delar, som må temligen och ega det loford af sina grannar: *Han har litet, men sköter det väl.* Dock kommer sådant mycket an på hemmanets natur och godhet, hvari ofta ett fjerdedels hemman öfverträffar ett helt.

Storskiften, som nu i större delen af landet antingen äro vedertagna eller ock verkstälda, göra sin goda nytta, då bonden så mycket mer kan lägga sin afvel på det, han med mera säkerhet kan kalla sitt eget. Sällan får man höra dem vara nöjda med delningen, utan hvar och en tycker sig hafva lidit och klagar; men det som kostas på häradssyn och landtmätare på nytt, torde ändå med tiden betala sig sjelft.

De *hufvudsakligaste fel vid åkerbruket* hållas före vara dels små *plogar* och *harfvar*, som allmogen antingen brukar af gammal häfd eller ock efter deras dragare om våren äro utmattade och utmagrade, hvarigenom åkern ej blir rätt tillredd för säden; dels för *sen sådd*, att säden ej kan hinna att mogna; dels *oduglígt sädeskorn*, som bonden ofta på nåd och onåd kan få taga, om han behöfver dyrt låna eller borga; dels *brist på dikning*, hvarför bönderna intill nyare tider varit liksom rädda [1]). Slutligen påstås äfven, att mången lagt sig till med mera åker, än att äng och ladugård mäktat skaffa tillräckligt *gödsel.*

* * *

2. *Ängsskötseln* bidrager i mer eller mindre mån till folkets välstånd. Bergslagerna, isynnerhet Filipstads, arbeta till stor del på sina åkrar för att få mycket och godt hö åt sina hästar och sin boskap, och det händer dem sällan att icke på 1 eller 2 tunnlands vall få så mycket godt vallhö, som ofta på landsbygden erhållas starrgräs och fräkne på 20, 30 tunn-

---

[1]) Såsom något besynnerligt finnes antecknadt i *Grums härads dombok*, att länsman *Torsten Andersson (Norström)* på hemmanet Smedsta $^1/_8$ från 1648 till 1655 upptagit 375 famnar diken; men det blir ock ett allmänt fel, att när bönderna (fast det händer ock högre folk) skola anlägga diken, tör det ofta ske så, att de göra mera skada än gagn. Dervid fordras ofta mer förstånd än arbete.

lands vanhäfdad äng. Det slår väl icke fel, att landtallmogen på många ställen sköter sin äng väl, men så fins likväl deri ännu i allmänhet mycken brist.

De *hufvudsakligaste fel vid ängsskötseln* äro, att de ej på bergslagsvis vant sig vid att lägga åker i vall, änskönt de ock kunde hafva lägenhet dertill; att de beta sina ängar om vår och höst, hvaraf de nedtrampas och grödan förderfvas, hvarvid ock tör hända, att ängen är så illa stängd, att hela boskapshjordar från grannarne äfven töra infinna sig; att de antingen slå för bittida, hvarigenom gräset ej får släppa sitt frö eller ock slå de för nära marken, hvarigenom solen får starkare kraft att förtorka gräsroten. Merendels finner man ock skoglupna ängar öfver hela landet: men när de skola rödjas, kan ett större fel begås, att nemligen all skogen utrotas på en gång, hvaraf gräset, som ock på sitt vis bör småningen vänjas till ny natur, skadas af luft och solvärme. Ej mindre skada är, när våra ängar på en gång genomskäras med diken, så att allt vattnet i en flux rinner bort.

Vittra herrar och män hafva länge arbetat på Värmlands allmoges undervisning i land-culturen (= landtbruket). Sådant var som tillika med mera gjorde häradshöfding *Eding* och bergsrådet *Adelheim* förtjenta till adelskap. I samma ärende reste herrar assessor *Bjuggren* och häradsh. *Ferner* på hög kunglig befallning 1774 genom landet; men hufvudsakl. torde vår framtid hafva mest att vänta af *Ekonomiska sällskapet* i Carlstad från dess dagliga rön och uppgifter. Jag fägnar mig deråt så mycket mera, som mig fattas både rum och nog insigt att tala i ett så betydande ämne annorlunda än som blott *historicus.*

* * *

3. *Boskapsskötsel* har på många ställen stigit till nog ansenlig höjd. Man har exempel på både finnar och bönder, som på nog små hemmansdelar kunna föda till 20, 30 klafbundna nöt och andra ännu mera utom småkreatur. Men i allmänhet får man märka, att allmogens boskap är af smått

slag, hvilket en del påstår ej kan hjelpas i deras jordmån, som dock på många ställen är alldeles lik *Smålands*[1]).

Andra hålla förmodligen troligare före, att kalfvarne få för liten mjölk, då de äro späda och stängas om sommaren i en öppen hage, der de, utsatta för regn och solsken, flugor och bromsar, icke kunna äta, och, när de sedan blifvit mera växta, blir *hafrehalm* deras mesta föda, hvilken säges ansenligt torka dem.

Att smått boskapsslag ej kommer af *klimatet*, synes nog exempel på i städerna[2]) och på många herr- och prestgårdar, der man finner kor och oxar lika så stora som i allmänhet på något annat ställe i riket.

Fårafveln har såvida blifvit förbättrad, att många af allmogen nu hafva blandning af spanska och tyska, fast i gränshäraderna de gerna behålla sitt gamla slag, eftersom de äro svarta, hvilket passar sig bäst med folkets nationella klädedrägt.

Getter voro en tid förbjudna, åtminstone i bergslagerna, för skogens conservation[3]) (= bevarande), men vid 1741 års riksdag blefvo de åter tillåtna, och äro både nyttiga och skadliga djur.

* * *

4. *Kolning* var i början af detta tidehvarf knappt kändt utom bergslagen. Der brukade folket sina s. k. *gyltor*[4]), intill dess *wallonerna* lärde dem resa milor. När bruk började anläggas längre från bergslagen här och der i landet, hördes och fördes oändliga klagomål öfver allmogens ogenhet att kola och

---

[1]) Äfvensom med spanmål behöfver Värmland äfven köpa *slagtoxar* från andra orter. De första Smålandsoxar, som någonsin kommit till vår ort, skola hafva varit 100 stycken, dem brukspatron och rådman *v. Nackrey* förskref från direktör *Ehrenpreus*, sedan armeen 1717, 18 gjort allt soprent vid gränsen och på Dahl, ifrån hvilka båda ställen bergslagen alltid fått 1000-tals oxar, dock icke nu som förr, sedan flera bruk blifvit anlagda i den nejden.

[2]) När sal. prosten *Risell* 1743 kom till Filipstad, förde han med sig ett skönt boskapsslag, hvilket nu är utspridt omkring bergslagen och än vidare.

[3]) *K. M. resol. för Nyeds socken* den 7 October 1735.

[4]) *Gyltor* voro sådana slags milor, som skola brukas än i Dalarne, då man lägger stockarne i rad öfver hvarandra såsom i en vedkast. Många påstå än, att detta kolningssätt är bättre och säkrare för eldsvådor, än det nu allmänt brukliga. Såvida berättelsen eger grund, var det ock till före digerdöden, ty den pigan, som efter förödelsen blef qvar vid Nordmarkshytta, skall tillika med 2 drängar lagt ihop en *gylta*, när presten red fram till hyttan.

köra jern [1]). Sällan fins dock, att denna ogenhet ansågs såsom någon orsak till saknad i bondens utkomst, utan man gaf honom goda ord och hvad det mera kunde vara.

Derpå började bönderna efterhand lära sig kola, och sålde kolen af egen skog. Der flera bruk voro i en nejd, såsom i *Nyed*, deledes vissa hemman på hvartdera för mera säkerhet och att ej stegra prisen för hvarandra [2]); men *kungl. commissionen* i Filipstad 1677 ansåg sådant för olagligt och stridande mot all *praxis* i hela riket. Dock gillade *kungl. bergscollegium* på en annan *commissions* undersökning denna delning den 23 Nov. 1696 [3]), och kon. *Fredrik* stadfästade henne den 27 Juli 1726. Men när *Näs*, *Grums* och *Carlstads tingslag* vid 1735 års riksdag gjorde ansökan att slippa kola till de bruk, dit de voro anslagna, mer än de nödvändigt behöfde, fingo de det skäliga svaret, "att det kom an på dem sjelfva att kola mer eller mindre och NB. det vore deras eget fel, om de satte sig i skuld, så att de blefvo tvungna" [4]).

* * *

5. *Svedjande* i Värmland är så gammal som sjelfva landets namn. Hert. *Carl* fann nödigt uppmuntra folket dertill genom en allmän förordning; men allt eftersom bergslagshand-

---

[1]) Detta finnes af *häradsdomböckerna* och några *likpredikningar*, der brukspatroner högligen berömmas, att de i denna delen kunde öfvervinna det trögkörda folket.

[2]) Denna delning förrättades i *Nyed* den 12 April 1656 af inspectoren m. m. *Anders Lennartsson Svenske*, lagman *Pleningskjöld* m. fl. efter landsh. *G. Soops* förordnande. Priset stadgades då till 24 styfver för stigen eller 2 ryssar; men 2 daler k:mt, när bonden tog förlag. Häremot anförde Elfdals allmoge klagomål vid 1680 års riksdag. På många ställen gafs länge ej mer än 16 styfver för stigen eller 1 rundstycke för tunnan; sedan ökades till 24 styfver. Omkring 1747 var priset 3 daler k:mt. På många ställen har länge 6 daler varit pris courant, men sedan herrar göteborgare blifvit bruksegare, sägas de hafva ökat till 9 daler k:mt och deröfver. Det kommer dock mycket an på, om det är bondens egen skog eller om han ej står i skuld, som dock är mycket rart.

[3]) Landshöfd. *Fägerskjöld* skref i anledning deraf den 14 Dec. 1696 till bergmästaren, att Nyeds bönder skulle plikta 40 mark s:mt, om de sålde, och patronerna 50 daler s:mt, om de köpte utom sin krets. Kon. *Fredrik* stadfästade samma vite för säljaren, men ökade det till 100 daler s:mt för köparen första gången samt sedan till 200 daler för både köpare utom och säljare inom socken.

[4]) K. M. resol. för *Näs, Grums* och *Carlstads* härader d. 17 October 1735 § 5.

teringen kommit mer i gång, har sådant blifvit mer och mer inskränkt. Det gick först löst på *finnarne* 1641 [1]), emedan de lära hafva gjort grofva tillgrepp på skogarne; sedan blef i allmänhet allt svedjande i bergslagen förbjudet i 1734 års *skogsordning.*

Men allmogen på landsbygden har haft allmänna och enskildta tillstånd att på sina skatteskogar svedja [2]) efter laga utsyning af *jägeribetjeningen*, hvilken dock genom hög kunglig resolution af den 7 Febr. 1770 blef vid 30 dal. s:mts vite förbjuden att utom storverksträn befatta sig med skattemannaskogar. Då trodde bönderna, att det stod dem öppet utan uppsigt efter eget godtfinnande vårda sina skogar och, såsom orden sedermera lyda i deras förklaring, "vara sina egna skogvaktare, sedan de genom storskiften merendels egde hvar sin skogstrakt, som hvar och en efter yttersta förstånd vore mån om att freda och sköta". Men som allmogen skall hafva tagit fel om rätta förståndet af denna höga kungl. förordning, skedde af jägeribetjeningen 1773 [3]) en allmän syn öfver svedjelanden, ifrån hvilken tid tillsyn åter började.

Svedjandet har sina förfäktare och sina fiender. Det försäkras förvisso, att derförutan skulle isynnerhet *Nordmarks* och vestra delen af *Gillbergs härader* hafva blifvit öde både på folk fänad; ty jordmånen emellan deras berg och moras bär eljes hvarken tillräcklig säd eller bete för boskapen, men huru många som påstå, att matjorden skall skämmas genom brännandet, är dock på de mesta ställen syn för saga, att i *rågfallen* växer flera år bortåt det hederligaste gräs, hvarför ock händt, att sådana svedjefall blifvit utsynta på boställshemman, der brist

---

[1]) Som de ej aktade förbud, utan svedjade bergslagen till skada, skulle med landshöfdingens samråd deras kojor och hus uppbrännas och säden, när den vore mogen, antingen tagas ifrån dem eller uppbrännas (*K. M. resol.* den 22 Juni 1641). Detta förnyades i *K. M. Ordning och stadga för skogarne i riket* 1647, 1664 och 1734. Ville de bygga sig hemman, hålla soldater och vara bruken till tjenst med kolning, stode dem fritt att bygga och bo i landet.

[2]) Det har alltid varit dem efterlåtet att efter en laglig föregången syn, der icke förbjudna träd voro, fälla och svedja skog till åker och mulbete (*K. M. resol. för Elfd. härad* den 8 Dec. 1680).

[3]) Enligt *K. M. allern. bref* af den 25 Maj, hvari jägeristaten tillåtes tilltala, hvem helst de tilltro sig kunna bevisa något brott emot 1770 års förordning. I anledning deraf hafva åren 1774, 75, 76 och 77 varit åtskilliga ordinarie urtima ting i häraderna, hvarvid allmogen pliktat 1 riksdal. 32 skill. för hvarje svedjefall eller bråte.

varit på mulbete [1]). När det ock blifvit utrönt, att skogen på de flesta ställen inom 16 eller 20 år växer åter upp, så att han blir tjenlig till svedjande, och inga sådana fall anläggas, der något ämne är till *storverksträn* [2]); att allmogen också icke utan största nödtvång och då med sparsamhet tillgriper detta näringsfång [3]), hvarvid de äfven efteråt kunna använda skogen till kolning för bruken, så torde ej svedjande åtminstone på vissa orter vara så skadligt, som det af några föregifves, helst allmogen, såsom numera sker, söker utsyning vid häradsrätterna med stöd af allmänna lagen, hvilket lär hafva varit meningen af högståberopade 1770 års förordning [4]).

* * *

6. *Timmerhandeln* är en betydlig omständighet i Värmlands historia. Gamla, ännu qvarstående träkyrkor och andra byggnader utvisa, hvilka *mastskogar* här fordom varit, af hvilka större delen efter hand i äldre tider antingen måst blifvit uppbränd eller fått ruttna. När Göteborg blifvit anlagd, började strax timmerhandel på Värmland, och från den tiden hafva skogarne blifvit medtagna i samma mån, som de legat nära Venern [5]).

I *kungl, skogsordningarne* 1647 och 1664, der sågtimmers huggande på allmänningarne blef förbjudet, tilläts dock detta

---

[1]) Så skedde på *Backa* löjnantsboställe i Visnum 1770.

[2]) Herr expedit. befallningsman *Ekman* var vid tingen *actor* på k. *amiralitetets* vägnar, men lät sin talan falla, emedan inga storverksträd voro tillgripna. Allmogen i *Kihls härad* gjorde vid 1731 års riksdag sjelfva påminnelse, att ingen timmerskog måtte uppkolas, och begärde förbud, att sådana träd ej måtte inåkas i milorna; hvilket Kgl. Maj:t med nådigt nöje och välbehag ansåg (*resol. på Kihls härads allm. besvär vid 1731 års riksdag* dat. d. 6 Dec. 1733.

[3]) Allmogen åberopade sig vid *Högvalla ting* på ett förnyadt *syneinstrument*, hvaraf befans, att på sina ställen hade de icke svedjat mera på 4 år, då de trodde sig hafva egen uppsigt öfver skogarne, än en skogvaktare sedan hade tillsynat dem för ett år (*tingsrättens prot.* den 3 Sept. 1777). *Actor officiosus*, sal. jägmästaren *Aronsson*, lemnade dem att sådant lagligen utföra, om de trodde sig hafva fog klandra utsyningarne.

[4]) Det slår icke fel, att *svedjeråg* till stor del fyller bristen i det årliga behofvet af spanmål, och man har sett, att, der allmogen haft godt utrymme till svedjande, hafva de mått temligen väl äfven i de svåra åren, ehuru mycket kunnat afgå i sportler.

[5]) I Veshärads, Näs, Kihls och Grums *domböcker* omtalas ofta för 100 år och mera tillbaka 100-tals tolfter master, der man nu är glad åt hustimmer.

att saklöst göra i Värmland, der skog öfverflödade. Men 10 år derefter gjorde den stora hushållaren, *Carl XI*, häri en stadgad inskränkning, så att ett visst tolftetal tilldelades hvarje hemman att årligen hugga [1]), hvarvid ock högbemälda konung förbehöll sig vissa skogar för *skeppsbyggeriets* räkning, dem vi (sidan 352) redan nämt. Äfven anbefaldes, att alla stora träd på andra ställen, som i lilla änden höllo 1 alns *diameter*, skulle krönas.

Härvid har det sedan förblifvit i anseende till hufvudsaken, fast en noggrannare reglering skedde 1729 [2]): "om bonde handlade med något slags träd eller timmer på Norge [3]), skulle han mista varan och gå 2 år i Marstrand tillika med alla dem, som hade hjelpt honom hugga eller köra. — Städerna omkring Venern, som handlade med dem, skulle deremot mottaga af dem både *furu-*, *gran-* och *gorrtallstimmer* efter ett tills vidare stadgadt pris [4]). — Det vore städerna fritt att gifva allmogen förlag eller *contant* betalning; men hälften skulle lemnas på vräknings- och hälften på levereringsplatsen [5]). På båda dessa

---

[1]) På helt hemman 12 tolfter, på halft 8 och på fjerdedels 4, dock borde landshöfdingen låta öfverse skogarnes tillstånd i Nordmarks härad, och göra jemkning, der den behöfdes.

[2]) *Kongl. Maj:ts förordning huru med timmerhandeln i Dahl och Värmland härefter förhållas skall* den 16 Juni 1729.

[3]) Dock undantagande huggen ved af toppar och vindfällen, dem de emot tull fingo frihet att sälja till Norge den 17 Dec. 1734 och den 16 Mars 1739.

[4]) *En tolft furublock:*

à 6	alnar	1 fot	i gluggen	4	daler	8	öre s:mt
à $5^1/_2$	»	12 tum	»	3	»	16	» »
à $5^1/_2$	»	9 »	»	3	»	»	» »
à 5	»	9 »	»	2	›	16	» »

En tolft gran och gorrtallstockar:

à 6	alnar	1 fot	i gluggen	3	daler	s:mt	
à $5^1/_2$	»	1 »	»	2	»	16	öre s:mt
à 5	»	9 tum	»	2	»	›	» » ;

hålla de öfriga stockarne furu 6 alnar 14 till 15 tum eller mera, så göres ingen åtskillnad, om någon annan stock i tolften skulle hålla endast 10.

[5]) *Vräkningen* bör ske i Maj och *leveransen* i Augusti. Efter gammal vana aflemna Skillingmarks, Jernskogs, Östvallskogs, Töcksmarks, Fogelviks, Holmedals, Karlanda, Trankils och halfva Blomskogs socknar till Uddevallaboarne vid *Holmeruds, Töcksmarks* och *Ränkes* forsar åt sjön Lelången; men halfva Blomskog, Silbodal och Sillerud till Göteborgarne vid *Krokfors, Skefors* och *Hallefors* äfven åt Lelången och vidare till Venern. Men timret från Eda, Köla, Ny och Gunnarskogs socknar samlas vid *Jösseforsen,* går sedan i *Fjolen* genom Arvika och Elgå socknar samt Gillbergs härad till Byelfven.

ställen hade man varit van att vräka timret, men nu blef dubbel vräkning förbjuden."

Vid 1752 års *riksdag* klagade allmogen i Nordmarks, Fryksdals, Elfdals, Gillbergs och Jösse härader, att de ej i en tid, då alla deras behofver så ansenligt stego i pris, kunde hafva sin utkomst med ofvannämda 1729 års *taxa* så mycket mindre, som de handlande brukade utländskt mått, drygare än det svenska [1]). De fingo då tillstånd att föra sitt timmer, till hvilken inrikes stad, de helst funno sig vid, och sälja det till hvilken borgare, som bäst betalar [2]). Mätningen borde ske efter svensk aln och mått [3]).

Men hågen att vinna har gjort, att bönderna stundom förglömt sjelfva Marstrand och sålt timmer till Norge, särdeles der vattendragen ligga så till, att de med mera beqvämlighet kunna skaffa det dit, än inom riket [4]). Det har någon kanske vältänkande nog vågat uppgifva ett förslag [5]), "om ej lagen vid

---

Mangskogs och Brunskogs timmer går genom Vermelen till Borgvik och Slottsbron; Fryksdalstimret går genom Fryken åt Norselfen; men Elfdals genom Klara elf till Carlstad.

Der östanför sker ingen timmerflottning till Venern.

[1]) De begärde 7 daler s:mt för det största slaget och det öfriga i proportion: men om berättelsen eger grund, skola de hafva fått 4 gånger mera för det de kunnat praktisera till Norge. 1671 kostade 1 tolft timmer i Grums härad 16 öre s:mt och samma år i Jösse härad 1 tolft behållna och gillade master 27 daler k:mt. Kanske sådana träd numer knappt stå till fångs och om ett sådant träd behöfver 2 till 300 år att mogna, tycks det med sin växt förtjena ganska litet om året. Sal. *Arch. v. Linné* i sin *vestgötharesa* (p. 240) förespådde, att barnbarn skulle få sjunga bittra klagovisor för allt det timmer, som utflottas i Värmland; men det torde så snart blifva efterkommandes nytta, när det en gång blir slut; ty man har exempel i de härader, som redan hunnit göra sig rena för sågtimmer, att allmogen lagt sig mera på åkerbruket, som visserligen i längden lönar sig bättre.

[2]) För redighets skull i handel och *förlag* skulle ingen af andra städers borgerskap få gifva allmogen förlag eller drifva handel med dem om timmer eller hålla betjenter hos dem att draga försorg om flottningen, utan hvar och en blifve i det distrikt han är previligierad och ingen göre annan förfång.

[3]) *Palmsk.* M. S. omtalar det Kungl. Maj:t (utan tvifvel *Carl XI)* gillat längden på hvar block till 6 alnar och tjockleken 6 qvarter, men att Göteborgarne sedan började vräka dem, påstående tjockleken till 6½ qvarter; det var i den tiden.

[4]) Nordvest i *Dalby* går Afundsåsjön genom en å till sjöarne Borangen och Dypen; vidare genom Medskogs elf till sjön Värmynden och ån Flisan i i Norge; der möter ett annat vatten från norr ur Basjön längs gränsen genom Halsjön till Flisan och Glomman och äfven ett annat ur de svenska Kroksjöarne; men der är ingen flottningsled till Sverige, utan skulle hvarje tolft kosta öfver ⅓ riksdaler och kanske en del dubbelt att föra öfver land till Klara elf.

[5]) *Carlstads Veckotidning* N:o 4, 1774.

slika fall kunde mildras och om ej riket hade mera gagn af en hög tull, om timret sparsamt fick säljas till Norge, än att det antingen genom svedjande eller skogseldar skall förtäras eller ock ruttna bort, eller förderfvas, sedan det är nedhugget"? vid hvilka alla omständigheter städerna intet vinna, men allmogen i en ort, om hvilken högstsal. k. *Carl XI* måste medgifva och vi ännu besanna: *åker och äng är der ingen* [1]), till all sin timliga välfärd går förlorad.

Detta är sagdt om *Elfdals härad* [2]), hvarest 1760 en ansenlig myckenhet timmer *confiskerades* (= beslagtogs) och tillika gjordes onyttigt; äfvenså skedde 1774 med 1,100 samt 1777 med 1,002 tolfter [3]), hvilka likaledes blefvo afkappadë och de norskas dam vid *Medskogen* uppbränd [4]).

* * *

Tjärbränneri kunde vara ett af vår allmoges lättaste och tillika säkraste näringsfång, om det blef rätt handhafdt; men deruti brister mycket, ja, snart sagdt, allt. Jag har icke mer än en gång [5]) funnit, att det någonsin varit påtänkt utom husbehof, förrän i kon. *Fredriks* tid.

Då utgaf den om Värmlands allmoges välstånd så ömsinta och nitiska landshöfdingen, *Bar. Ribbing*, af eget bevåg den 24 Sept. 1734 till konungen förslag om *tjärbränneriers inrät-*

---

[1]) *K. M. nåd. resol. för Elfdalen* 1680.

[2]) De andra 4 gränshäraderna: *Nordmarks, Jösse, Gillbergs* och *Fryksdals* anhöllo i underdånighet vid 1734 års riksdag att enligt K. M. resol. den 12 Juli 1720 å enskilda hemmans skogar med måtta och beskedlighet under kronobetjeningens inseende få hugga timmerskog, hvilket nu genom en uppläst jägeribetjeningens publication skulle vara dem förbjudet, och att de inom 3 mils bredd från gränsen skulle få fritt hugga svedjeland: men K. M. kunde ej lemna dem friare disposition öfver sina skogar, än dem efter förra förordningar förunnadt är (*K. M. nåd. resol. för bemälda härader* den 10 Jan. 1735).

[3]) Orsaken, hvarför bönderna fält dessa, skall hafva varit, att de i Norge skulle få till $3^1/_2$ riksd. eller 69 daler k:mt tolften i st. f. 12 à 15 dal. k:mt i Klara elf (*Carlstads veckotidn.* N:o 4, 1774).

[4]) *Carlstads veckotidn.* N:o 20 och 30, 1777.

[5]) En borgare i Carlstad, *Olof Elofsson*, hade vid Ström och Byelfven anlagt ett s. k. beckbruk, men det är ovisst, huru länge och huru långt han dref det; ty sedan en köpmansenka från Göteborg 1665 tog inteckning och uppbud deri för 200 riksdalers skuld, fins ingen underrättelse mera derom (*Näs härads dombok*).

tande i Värmland[1]). Konungen lemnade rikets ständer del deraf vid nästa riksdag och genom nådig skrifvelse den 3 Oct. 1727 landshöfdingen tillkänna, att ständerna ansett saken med välbehag[2]) samt lemnat i landshöfdingens frihet att härvid ställa, som honom bäst syntes.

Denna herre lät därför den 13 påföljande utgå bref till kronofogdarne att uppläsas å alla predikstolar jemte förteckning på de socknar, der tjärbränneri komme att inrättas, samt gaf instruktion, huru till en början verket skulle gripas an[3]), till dess tillräckligt manskap från *Kalmar län* nästa vår framkom, som om tjärbränneri egde nog förstånd att lära allmogen[4]), och till hvilkas skjuts och belöning konungen på ständernas underdåniga tillstyrkan hade lemnat en *summa* penningar, på det att värmländingarne ej måtte hafva något besvär af dem. Landshöfdingen "förmodade och drog det goda förtroende till allmogen, att de en sådan hans Kongl. Maj:ts nådiga omsorg läte sig om hjertat vara och med all flit derhän arbeta, att detta verk komme med första i fullkomlig gång så mycket mer, som landshöfdingens förslag ej hade annat ändamål, än att allmogen i Värmland, som eljes har svårt att utgöra sina utskylder och skaffa sig födan, måtte hafva ett tillräckligt tillfälle till deras utkomst". Slutligen önskade denna herre allmogen till detta verket en rik och ymnig välsignelse[5]).

---

[1]) Hans skäl voro, att »här fins skog till öfverflöd, der årligen hugges blockar, sågstockar och timmer till 1000:tal, och att allmogen således af sin skog kunde göra sig tredubbel nytta, nemligen af sjelfva trädet, af tjäran och af kolen, som qvarblifva i milan efter bränningen, hvilket allt herr baron och landsh. tog i ömt öfvervägande för denna allmogen, som merendels sitter vid magra sädeshemman och af skogen måste hafva sin förnämsta utkomst.»

[2]) Rikets ständer behjertade bland annat, »att Värmland nästan öfver allt af innebyggare är så talrikt, hvilka dagligen förökas, så att hvarken åkerbruket eller andra hittills idkade näringsmedel förmå dem länge uppehålla, ännu mindre i förmöget tillstånd dem sätta, med mindre en slik inrättning bringar dem i rörelse, hvilket för en måttlig möda och kostnad kan inom kort tid tillskynda dem en ymnig vinst.»

[3]) Medan vintern, skulle hvarje bonde, som betalte lagmans- och häradshöfdingepenningar, i de anslagna socknarne uppbryta, hemföra och under skjul lägga 8 lass ved af fururötter, furuqvistar eller feta lågor. Tjäran skulle stå dem öppet att utan tvång sälja till hvem de ville.

[4]) Detta hade ständerna beslutit, emedan det var kunnigt, att, fastän somliga i Värmland brände tjära, förstodo de dock icke konsten rätt såsom i Näs härad, der *långgrafvar* och *blåsbälgar* nyttjades, hvarigenom tjäran ej så fullkomligt utpressas, som der rätta *tjärdalar* äro inrättade.

[5] Det exemplar, som upplästes i Kihls moderkyrka, förvaras der ännu.

Fem år derefter eller den 30 Dec. 1732 lät högstbemälda konung landshöfdingen, *Bar. Wrangel*, veta, det man tänkt inrätta i riket en *allmän tjärhandels-societet*, hvarvid landshöfdingen inom 6 veckor borde tillkännagifva: "huru mycket tjära ungefär tillverkades årligen i länet, till hvilket pris bonden kunde sälja tjäran utan skada till borgaren, och huru mycket skäligt borde borgaren bestås; huru stort *qvantum* hvarje stads borgerskap ville åtaga sig, och huru mycket förslagsvis kunde åtgå inom höfdingdömet".

Så goda och herrliga anstalter och kanske flera hafva varit vidtagna till det nyttiga tjärbränneriets uppkomst i Värmland; men jag vet ej, af hvad orsak det härrör, att man än i dag nödgas i allmänhet säga om detta näringsfång, som drängen sade om de bortkrupna kräftorna: "*Det är väl, de äro i brefvet, ty i korgen finnas de icke*[1]).

* * *

8. *Körslor* och *foror* torde blifva det mesta, som sysselsätter större delen af vår allmoge. I början voro vägarne så obanade, att de om sommaren måste klöfja på hästryggen ända intill sjelfva jernet, men då var rörelsen icke heller så stark; sedan kommo kärror i bruk.

Häradsdomböckerna omtala, huru ock allmogen i början var trög i denna syssla och kunde ej vänjas dervid utan efter hand, äfvensom vid kolning. På lång tid var väl icke något visst utsatt huru mycket, som skulle köras på ett lass, men 1734 blef detta stadgadt[2]).

Vid förtjensten är skillnad på, antingen bonden kör i Bergsslagen kol eller malm[3]), eller han direkt gör endast resan åter

---

[1]) På få ställen är ock bättre lägenhet till hartzkokning än hos oss mest öfver hela landet, men jag vet ej, om ännu någon har tänkt derpå. I detta år 1778 skall *kapten Brelin* på Remmene hafva anlagt ett tjärbränneri, med hvilket han med flit ernar fortfara.

[2]) Ingen tvinge bonden vid förbudsbrott, att om vintern taga mer än 2 sk:pd och 3, 4, högst 5 lisp. på släde samt om sommaren 3 sk:d på 2 hästar (*K. M. res. på allm. besv.* § 89, 1734).

[3]) De idoga *fryksdalingarne* isynnerhet resa, med stora *"forkassor"* utrustade, till bergslagen, att de kunna ligga qvar till 14 dagar, och köra då antingen jern från hyttorna till Filipstadsboarne eller kol eller malm till hyt-

och fram till Bergslagen att hemta tackjern till bruken. Vid den förra händelsen kan man med hästen om dagen tjena från 6 till 10 dal. k:mt; men de andra få eftersom herrar patroner eller bruksinspectorer i anledning af behof och väglag utsätta [1]).

Denna födkrok nyttja bönderna, allt efter som de lyda under bruken eller bo bruken nära. Gränsbönderna hafva vid starkaste jernkörslorna om vintern gerna annat att syssla med sina hästar, dock vänja de sig väl efterhand, såsom deras kamrater gjort förut.

Utom jernforor finnas hufvudsakligen inga andra i Värmland, då man undantager marknadsgods och något mera, som *Ölmehäringarne* köra från Christinehamn och *Alsters sockenbönder* från Carlstad till Filipstad och Bergslagen.

Många som ega insigt i den saken tilltro sig finna *fel* vid allmogens körslor om *sommaren*, att de bruka kärror [2]), då ganska få hafva så starka hästar [3]), att de kunna draga öfver

---

torna. Med stångjernsforor från Gravendalsverken hafva ock fryksdalingarne god förtjenst; men *Lungsunds* torpare taga merendels detta jern hos *faktoren* i Filipstad och föra det på vågen i Christinehamn.

[1]) Vid 1731 års riksdag gjorde Fryksdals härad underdånig ansökan om påökning för stångjernsforor och andra körslor i och utom bergslagen äfvensom för sina salukol; men som sådant kom an på beting och öfverenskommelse emellan patroner, bergsmän och bönder efter tidsomständigheter, så skulle förblifva som hittills (*K. M. resol. för Fryksd. härad* d. 6 Dec. 1733).

[2]) *Värmlandskärrorna* äro visst vackra, så att, om en bonde omkring Alingsås eller Göteborg mötte en af våra, skulle han knappt tro, att det vore *bondekipage;* men deras ställning skall ändå göra lasset tungt, hvarför föreslås vagnar så gjorda, att lasset blefve lagdt efter bredden nära fram åt hästen, så att fram- och bakhjulen komma att stå närmare ihop än på vanliga vagnar. Utom det att bonden då kunde lätt köra 4. 5 sk:pd och så vunne åtminstone fraktlön för 1/2 efter hästen i hvarje resa, hade han dock alltid besparing på ett drängdagsverke. Der bonden ej hade mer än en häst, kunde 2 lägga sig ihop om en vagn. Vore ej vägen lång, kunde ock som på andra orter brukas oxar.

[3]) *Värmlands hästar* hafva vidt och bredt varit berömda från äldre tider; dock torde nu för tiden en god del af de bättre härstamma från Norge. Orsaken kan vara den, att vid häradsrätterna alltifrån 1650 till 1690 talet blef vid 40 marks vite allmogen förbjudet att hålla *sto,* efter *hingstarne* ej fingo gå stilla, utan gjorde stor skada. (Den tiden lär hafva varit ondt efter vallackare). En del af bönderna isynnerhet i Fryksdalen och N. Ullerud samt merendels öfver allt vid gränsen och i bergslagerna ega vackra och starka hästar; men sådana kunna ock lättast skämmas, när någon med skjuts resande far fram såsom *Jehu, Nindzis son,* for öfver landet. Ett allmänt fel har varit här i landet med *hästbyte,* helst på marknaderna, men ock ofta deremellan, hvarigenom mången bonde gjort sig utfattig. Det torde väl leda sitt ursprung från Norge, hvarest på somliga ställen varit vanligt att byta hästar på kyrkovallen, medan presten stått på predikstolen.

1 1/2 skeppund; om *vintern* åter, att deras slädar icke äro rätt gjorda [1]).

* * *

9. *Fiske* underhåller till stor del många hushåll i Värmland, men kunde göra det med mångfaldiga flera. Här fins sällan någon gård, som ej eger *en* fisksjö, men många äfven till 8 à 10 större och mindre, alla med fisk till mer eller mindre mån, åtminstone *abborre, mört* och *gäddor*, men ock somliga mycket fiskrika. Jag vill ej tala om Venern, der antagligen alla ätliga fiskslag finnas, som gifvas i insjöar, när man undantager *röding* och *ål* [2]). Men de smärre sjöarne hafva ock hvar för sig ett eller flera slags smaklig fisk [3]).

Skogstjärnarne slå sällan fel, fast gemene man har en vantro, att det är likaså olyckligt säga någon till, då man går dit, som att möta qvinnfolk. En del af dessa tjärnar hafva fått

---

[1]) En del har att klaga, att de äro för smala i gången och sålunda alltför mycket uppgröpa vägarne; men det är en påtaglig svårighet, att, efter de äro med skåkträdet fästade vid skäckerna, slänga de af och an i backknippor och måtte kosta armstyrka att styra med tunga lass utför branta backar. Detta skulle kunna hjelpas, om jernlänkar fästades från medan till skåken å ömse sidor. Eljes vore väl *Nerikes malmslädar* de bästa till tackjernsforor, om ej steuig väg så ofta vore här hinderlig.

[2]) Herr *Prem.-ingeniör Marelius* i sin beskrifning till kartan öfver Venern har uppräknat all slags fisk, som der fins och nämner äfven *ål*, men jag måste bekänna, att huru mycket jag efterspanat denna smakliga fisk, har jag dock aldrig funnit någon, som träffat honom i de vattendrag, hvilka gå åt *Venern* och *Vesterhafvet* och sålunda ej i Värmland; men väl 1/4 mil derifrån i sjön *Elflången* öster om Carlsdal och Svartelfven, men den sjön går genom Jerleån åt Mälaren och Stockholm. Jag blef storögd, när mig berättades, att en landtmätare funnit ål i ett *kärr* vid Gunnarskog, och en skjutskarl ville förvissa mig, att han fångades vid Immetorpshyttan vid *Möckeln*, men än har ingen kunnat visa mig honom *in natura*. Den förra har troligast inbillat bönderna det, då han sett en svart vattenorm, eller ock har han ej sjelf förstått bättre.

[3]) Braxen, pankor, id, lax, laxöring, lake, nors, gös, sik, siklöjor, rudor, asp, sutare, stam, stäfling m. m. *Röding* fins i *Yngen, St. Ullern, Sundsjön, Ängsjön* och många *småtjärn* vid gränsen. *Kräftor*, stora och sköna på somliga ställen, fångas till myckenhet mestadels öfverallt nedanför grad. lat. 59: 35 à 40 m. Nu på några år hafva de börjat flytta sig sjelfva längre norr i elfvarne, hvarpå fins exempel i Gåsborn i *Svartelfven*. Att de ock låta flytta sig och trifvas åt norden, synes vid *Adolfsfors* gr. 59: 53 m. och *Lysebäck* vid Lysvik gr. 60, der häradshöfding *Gunnarsson* och comminister *Bergius* hafva i sin tid planterat; men kräftorna tilltogo så inom kort, att de på sistnämda stället nästan alldeles utödt den myckna laxöring, som förut var der.

sitt namn af den fisk, som antingen fins der ensam eller ock mest [1]). Eljes äro alla de *stora vattendragen* och elfvarne, som jag i *inledningen* till boken uppräknat [2]), temligen säkra visthus för sina naboar, såvida de ega tid, eller rätt insigt, eller råd att hålla sig fiskredskap [3]). Men sjelfva tiggaren kan ju åtminstone meta.

Till bevis att det äfven brister för våra landsmän i konsten att fiska, är mig berättadt, att tyskarne vid Liljedals glasbruk tagit så mycken fisk ur Venern, att *bönderna på Näset* i början blefvo förhäpna och trodde dem kunna trolla.

På *Hammarön* torde väl böndernas mesta inkomst bestå af fiskförsäljning, äfvensom ock allmogen kring Venern åtminstone intill *Näset* kan aflåta något mer eller mindre, mest gäddor, lake och sik [4]), men vid de smärre sjöarne kan man ännu ej räkna på någon betydlig afsättning.

Laxfisket i de större elfvarne är i senare tid köpt från kronan till enskilda. Vid *Dejeforsen* i Klara elf är det mest lönande, hvarifrån hela landet, så många, som med någon beqvämlighet hinna dit, förses med lax i *Juni* och *Juli* månader, men i de andra elfvarne hafva bruk och hammarverk mycket skämt detta fiske.

* * *

10. *Trädgårdsskötsel* har väl aldrig varit värmländingarnes hufvudsak [5]). År 1637 kunde man icke göra räkning på mer än en trädgård i hela landet, förmodligen vid *Sandbäcken*,

---

[1]) *Aborrtjärn, Braxentjärn, Gäddetjärn, Laxtjärn, Mörttjärn* etc.

[2]) I *Lungsund* isynnerhet bjuder folket till att fiska, kan ock något sälja; men i *Bjurkärn*, der äfven så godt tillfälle vore i deras vackra sjöar, har folket ej tid för bergslagsarbete att sköta fisket annorlunda än som bisak. Men hela detta vattendrag är skönt och uppräknas pag. 8 not [4]).

[3]) *Archiator v. Linné i Vestg. resan* p. 258 har uppräknat de flesta slags *fiskredskap*, hvilka ock alla brukas i Värmland, om ej flera, men det, som är mycket gängse och gagnande på ena stället, torde knappt vara kändt på det andra, e. g. *Flatnot* i sjöarne *Hyn*.

[4]) Den mycket namnkunniga *Amnehäradssiken* har nu i senare åren mest om ej alldeles aftagit. Orsaken skall vara, att ett slags löss har lagt sig i hufvudet på fisken, som dödat och utödt honom.

[5]) Detta kan man sluta af *Ekenäs biskopsgård*. En af sin tids hederligare slägter i landet (*Baroner Bromänners* stamfäder) innehade gården son efter far från 1540 till 1693; men der finnes väl ej spår efter ett enda fruktträd, som på all den tiden varit der.

och det är svårt att säga, när det kom i smak att anlägga de nuvarande; dock synas några vara temligen gamla [1]).

Det torde väl hafva fattats våra förfäder kunskap att sköta dem rätt och derför, när det icke lönat mödan, hafva de ledsnat [2]).

Nu finnas vackra trädgårdar af åtskilliga slags ofta rara [3]) och sköna fruktträd vid en stor del af *herr-* och *prestgårdarne*, äfvensom ock sjelfva bönderna på många ställen hafva prydt sina gårdar med aplar och päronträd, särdeles i *Fryksdalen;* men utom några herrgårdar kan väl ingen göra någon afsättning, som är värd göra räkning på.

Nu börjar framlysa för *träd-* och *örtegårdar* i vårt land en klarare dag. Herr professor *Lostbohm* har från Upsala nedsändt hvarjehanda rara *träd* och *växter*, som trifvas här väl och den möda och omtanke, som herr assessor *Ax. Norén* gör sig med *plantager* af sådana, hvilket ock för honom har merendels lyckats [4]), torde med tiden skaffa landet så mycken

---

[1]) Nog äldre än ifrån 1718. Då började den berömliga kaplanen i Carlstad *Hasselström* att med både insigt, nit och flit der anlägga en liten nätt och täck träd- och örtegård, som ock lär hafva satt smak i många flera, men efter hans död från 1760 har hans arbete fått förfalla.

[2]) Sal. *Arch. v. Linnés* följeslagare genom Holland och England, trädgårdsmästaren *Orm*, blir stamfader för rätt trädgårdsans i Värmland. Sal. öfverdirektör *Luthman* fick honom först till *Carlsdahl*, der han gjorde en herrlig början, hvilken nu förfallit; men han kom sedan till sal. assessor *Joh. G. Linroth* på *Lång* och skall både der och flerstädes hafva aflagt prof, att han var en rätt mästare.

[3]) Ibland de flera än 20 slags vilda träd och fruktträd i de vackra trädgårdarne på *Lång* och *Apertin* växa äfven *kastanjer.*

[4]) Herr assessorn har redan på *Noresund* med stort och smått öfver 100 in- och utländska fruktträd af raraste sorter: Caviller, Renetter, Astracaner, Pippings, Banderos, pas Banderos, Bon Chretien, d'Hivere, Engariska plommon eller Ungerska stora sviskon, hittills i allmänhet okända, Valnötter, Mandel, Lambergska rötter, Filbers eller Engelska tunnskaliga rötter. Pistacier hafva en gång misslyckats, men det göres nytt försök. *Vinrankor* äro nu i väntan och skola planteras på ett nytt sätt se *Patr. sällsk. hush. journal* Nov. 1777). *Mandelträdet* har hos herr assessorn tittat upp emellan 3:dje och 4:de veckan och *Valnötterna* högst till 7:de veckan, fastän professor *Rudbeck* i sin tid (*Diss. de propagat. plant.* Ups. 1686 sade, att de behöfde mest hela året, innan de kommo upp ur jorden. Korteligen, herr assessorn gör sitt vackra *Noresund* till ett allmänt *plantställe* till goda ympar och oculager för hela landet. Våra inhemska *löfträd* äro isynnerhet: björk, al, rönn, hägg, asp, sälg, pihl, hilster och hassel. Ask, lind, lönn, oxel och sprakved äro rarare. På öarne och på stränderna af Venern växer ek till myckenhet, men längre upp i landet kunna de snart räknas, såsom några i Carlskoga, några i Fryksdalen o. s. v. Bok har jag ej sett i Värmland.

nytta, som honom sjelf ett odödligt namn, likasom ock hans bemödande att bringa biafveln hos oss i gång [1]).

* * *

10. *Handaslöjder* måste en eller flera gånger här hafva aftagit, men nu för tiden åter i hög grad tilltagit. När kon. *Carl IX* utgaf vid *Norrköpings riksdag* 1604 den *förordning*, att *häradshandtverkare* efter nödtorft skulle tillsättas [2]) och de öfriga skulle flytta in till städerna, kan man icke tvifla, att ju sådana äfven funnos i Värmland, der herren då öfver 30 år gjort sin mesta flit att ställa allt i skick; men likafullt hände att 1693 fans i *Grums härad* ej en *smed*, som kunde smida en plogbill, ej heller var der en, som kunde göra folket ett par skor, och 1711 klagade allmogen i *Elfdals härad*, att de måste resa till Filipstad eller Carlstad för att köpa likkistor, då någon dog, ty det fans ingen i häradet, som kunde göra dem [3]). Man vill icke förmoda, att det stod så illa till i alla härader; dock blifva dessa exempel nog till en liten industri hos folket i den tiden.

Äfvenså var det till stor del med *qvinnoslöjder*. Ovisst om de i de bättre häraderna kunde förfärdiga åt sig sjelfva väfnad af ylle och linne i 2 och 3 skaft, utan att åtminstone till någon del tillita *Boråsboarne* och *Markbönderna* [4]), men nu köper väl sällan bondfolket någon slags väfnad, om ej till grannlåt; en del kan ock sälja en eller annan väf, utom det brudarne i vissa härader och socknar af gammal häfd äro för-

---

[1]) En eller annan har hittills haft någon bistock eller kupa såsom raritet, ehuru brukspatr. *N. Kock* utom sin tryckta bok utgaf en särskild *Underrättelse om Biafveln för sina vänner i Värmland* M. S.; men 1775 skaffade herr assessorn bikupor från Bohuslän till Kjöla och sedan till Ekenäs och flerstädes, hvilka hittills lyckats väl och gifva ett bättre hopp för framtiden, om ej våra skogar blifva något besvärliga för svärmningen.

[2]) Hertigen eller konungen hade en sin egen *skräddare* boende vid Kallhyttan, förmodligen till folkets undervisning.

[3]) *Häradsdomböckerna* för berörda år.

[4]) I *Filipstads bergslag* var före 1720, 30 så rart att se en *spinnrock* i huset, som det nu skulle vara att se ingen. I *Gunnarskog* har länsman *Dan. Bomans* hustru lärt qvinfolken att väfva *dräll* i åtskilliga mönster, och och har konsten spridt sig än längre ut i *Jösse härad*. Ej länge sedan hafva 2:ne flickor, en smeds och en soldats dotter, fått hederliga premier för vacker spånad.

bundna att bortgifva skjortlärft, ullstrumpor och vantar, dem de merendels förfärdiga sjelfva.

Manfolkens idoghet har i senare tid så tilltagit, att det är värdt icke allenast beröm utan snart sagdt förundran. Förmodligen finnas nu de mest vanliga handtverkare: *skomakare, skräddare* och *snickare*, så goda merendels i hvarje socken, som de förr voro i städerna; men dessutom hafva många gått så vida, isynnerhet i konsten att arbeta i jern och trä, att de ock på sitt sätt kunna passera för duktiga mästare, oaktadt en del tagit det alldeles af sig sjelfva och varit sina egna läromästare. Det fattas en del af dessa ingenting mer än uppmuntran, att de skulle blifva stora hvar i sin konst [1]).

I *timring* hafva väl Fryksdalingarne, Ulleruds bönder och en del Jösseháringar hunnit så långt, att man kan med nöje skåda deras arbeten. Dessutom förtjenar den trefna Fryksdalingen vackert hos andra med tröskning [2]), plöjning, rothackning, dikning och i Bergslagen med stenmurars läggande m. m.

* * *

12. *Fågelskjutande* och *djurfänge* böra heller icke förbigås vid allmogens födkrokar, fast det i vår tid lönar ganska långt under, hvad det fordom varit. Öfverallt i skogarne fångas dock än i dag ansenligt *fågel* genom bössor, snaror och giller och åtskiliga mossar äro hos oss namnkunniga för *fågellekar* [3]). Fågel, som förr merendels stannat hemma i landet eller ock

---

[1]) *Böss-smeder, båt-* och *skutbyggare, bundtmakare, urmakare, hofslagare, svarfvare, målare, sadelmakare, vagnmakare, tunnbindare, murmästare* ända intill dem, som murat kyrkor. Till *klensmeder* tyckes en stor del vara liksom födda. I *Gren* af Rudskoga socken har en bonde i flera år haft inrättadt ett berömdt *drällsväfveri.*

[2]) Det berättas hända, att *fryksdalingar* om hösten tröska hos andra bönder, hvilka äro sysselsatta med kolning, och då hafva ansenlig vinning, utom det de i regn och slask få stå under tak.

[3]) Sådana hafva varit brukliga från äldsta tider. Om jag finner mödan värdt, skall jag framdeles nämna en eller annan på sina vissa ställen, men här bör ej förbigås den *tjäderlek,* som hertig *Carl* hade vid *Säterbergen* på Asphytteskog och äfven högbemälda herres *orrelek på Genstigsmossen* ej långt derifrån. Norr om denna mosse är en kolbotten, än i dag kallad *Kungabotten,* der nyligen en gammal silfversked blifvit funnen, äfvensom på ett af Säterbergen är funnen en guldtärning och en guldring, hvilket allt bestyrker folkets berättelser vid Asphyttan och omkring Kroppa om hert. *Carls* vistelse i landet.

från gränsorten något i Norge, föres ock nu i senare åren ansenligt nog till Uddevalla och Strömstad [1]). En eller annan gång kan ock något lass deraf köras till Göteborg.

Högdjur finnas nu knappt inom Värmland kanske till ett bevis, att folket tagit för mycket, då de funnos och det var lofgifvet att fälla dem [2]). När alla slags sådana 1647 och 1664 fridlystes öfver riket [3]), gafs dock tillstånd att i Dahl och Värmland fälla dem i laga tid, hvilket kon. *Carl XI* år 1680 confirmerade (= stadfästade) för Elfdalen såsom *skattlagdt mest i anseende till skog och djurfångst.* Men 1684 förbjöd landshöfdingen att skjuta elgar [4]) och från den tiden hafva de mer och mer förbjudit sig sjelfva.

Men *rofdjur*, tyvärr! finnas ännu i Värmland till större myckenhet, än mången skulle önska, fast heller icke lika emot hvad förr varit [5]); dock äro de så tillvida nyttiga, att allmogen

---

[1]) Den mesta fågel här fångas är *tjädrar, orrar, hjerpar, snöripor* och *änder. Beckasiner, morkullor, rapphöns, åkerhöns* m. m. äro mer sällsynta. *Grågäss* hålla öfver sommaren hus i Dahlbybergen, der folket åtminstone gör sig nytta af deras ägg. År 1775 egde brukspatron *C. G. Robsahm* på *Lethafors* 3 ungar af det slaget, hvilka ehuru fullväxta voro mer spaka än våra hemtama, men en gammal hona var ingen möjlighet att tämja. Huru det sedan gick, är mig obekant.

[2]) *Elgar* bidrogo till stor del till finnarnes första uppehälle här på orten. Den namnkunniga *Lång-Christoffer i Sundsjön* kom omkring 1600 till de norra bergslagsskogarne med all sin egendom: en *yxa* och en *bössa;* men han träffade en morgon under brunsttiden 11 elgar, af hvilka han fick skjuta 5, hvarmed han började sätta hushåll. År 1680 klagade Elfdalingarne för k. *Carl XI,* att *dalkarlar* och *finnar* fälde högdjur på deras skogar och sålde till stor myckenhet hudarne på Norge. Nu äro både *elgar* och *rägetter* en stor raritet att få se; dock skola 1742 7 stycken af de senare hafva varit fälda i Elfdalen. Vilda *hjortar* och *renar* måtte väl sällan eller aldrig varit funna här.

[3]) *K. M. ordn. om jagt, djurf. och Fågelsk.*

[4]) Se *Jösse h. domb. pro h. a.*

[5]) På *Björnskallsudden* i Sundsjön står en *tall,* i hvilken 100-tals björnskallar varit uppspikade, som mest alla blifvit fångade i *Lång-Christoffers* tid. Äfven fins en sådan tall efter en annan finne på en holme i ett tjärn emellan Kjöln och Skillingmarks socknar. År 1648 och 49 uppvisades endast vid *Filipstads häradsrätt* 27 björnhudar utom vargskinn. Folket hade då lättare att fånga björnen än nu; ty de brukade s. k. *björnled,* hvilka då stundom gjorde skada på menniskor, men vore nu farligare, sedan landet är mera uppfyldt af både folk och fänad. Dock kunna ännu några finnar visa, huru de varit gjorda. Utom björn finnas här nog ansenligt med *vargar, varglon* och *räfvar.* Rarare äro *mård, utter, gräfling, hermelin.* På några de senare åren hafva *bäfrar* flyttat sig i våra elfvar och de vattendrag, som genom bergslagen komma från Dalarne. *Commissarie Beckström* har i Gillbergs härad sett en *svart ekorre (Kaarberg Diss. de Vermel.* 1690 nämner *blå),* och för 3 år sedan sköts en *hvit räf* vid Nors prostgård, dock ansågo vi snart denna för ett slags

och isynnerhet finnarne får afsätta en stor del af dessas skinn och hudar antingen inom riket eller kanske till Norge.

* * *

12. *Handel* får man ock efter omständigheterna anföra bland Värmlands allmoges näringsfång. Den kan stundom bestå deri, att bonden den ena årstiden för nöd skull säljer, hvad han en annan tid nödgas för dubbelt köpa tillbaks af stadsbo eller granne. Dock äro väl i få socknar bönderna så usla [1]), att de ej hafva något att aflåta, hvaremot de kunna tillbyta sig *sill*, *salt* och *spanmål*. Men i denna delen måste vi betrakta åtminstone hvarje härad särskildt, när vi komma längre fram.

Af hvad som redan är anfördt, kan man någorlunda inhemta, hvarmed allmogen i allmänhet kan göra någon afsättning. Sedan städerna i detta tidehvarf kommo till mer och mer stadga tillika med Bergslagen, och flera bruk blifvit anlagda, har den väl blifvit mycket lättare och mera förmånlig, än den var förut, fast folkhopens tillväxt i städer och vid bruk gjort behofvet större, än att landet inom sig sjelf kunnat fylla allt, och i följe deraf varorna dyrare [2]).

Från äldre tider hafva isynnerhet gränsbönderna haft någon slags frihet att *handla på Norge*. Mig synes, att kon. *Carl IX:s förordning af Örebro* den 10 April 1603 i den delen egde sin goda grund. Han förbjöd, att ingen *svensk* skulle få borga

missfoster. Sal. *Arch. v. Linné,* som så noga kände alla naturens riken, hade dock aldrig sett *kattlo* och ombad de studerande från Värmland, Dalarne och Norrland 1762 att ur fjellen skaffa honom en, död eller lefvande. År 1766 fick jag ändtligen en lefvande af herr *hofjunkaren Löwenhjelm* på Sälboda till Archiatorns stora nöje, men innan den kunde komma till Upsala och Stockholm, dit Archiatorn bestämde honom, dog han. Denna och ett skinn, som jag 1772 fick med sal. herr *landsh. och commend. friherre Tilas* sända från Säby till merbemälda herr Archiator, bevisa dock, att kattlon finnas både i naturen, hvarom dispyt varit bland de lärda. och äfven i Värmland.

[1]) De ställen, der behållna bönders barn eller barnbarn nu sitta fördjupade i skuld öfver öronen såsom kolare eller torpare, eller ock äro utdrifna såsom tiggare, förbigås dock här.

[2]) *Gränsbönderna,* som i bergslagen kallas *Vestbyggar,* hafva årligen vid *Trettonhelgen* fört med sig till Filipstad och bergslagen en myckenhet viktualievaror af alla slag, då de rest dit att afhemta sitt *oxjern;* men i senare tid har man börjat klaga, att denna tillförsel till största delen aftagit, *sedan de nya bruken bygdes vester på landet.*

någon vara eller gods hvarken af eller till *dansk* eller *norsk man*, emedan det var exempel på att så ofta skett dispyt i betalningen. Eljes skulle handel och vandel få lagligen drifvas enligt previlegier.

Denna lagliga previlegierade handel bestod hufvudsakligen deri, att bönderna fingo i Norge eller hemma på marknader af norska undersåtar handla för contant eller tillbyta sig hvarjehanda nödvändiga varor, helst *sill*, *salt*, *tobak*, *kjersing*, *kläden*, *hästar* m. m. emot det s. k. *oxjern*, som de i Bergslagen afhemtade till betalning för sina oxar. När kungl. *kammarcollegium* 1687 den 6 Maj förbjöd *oloflig jernhandel* med de norska[1]), begreps dock ej *oxjernet* derunder, hvarför denna handel, som skett *efter gammal vana*, stadfästades af kon. *Fredrik* 1723 [2]). Året förut hade likväl högstbemälda konung stadgat, hvad allmogen skulle till Norge få afföra eller derifrån hemta emot riktig tulls erläggande [3]), och dervid har det i anseende till hufvudsaken förblifvit intill vår tid.

Denna handelsfrihet har gjort, att knappt någon bondpojke gifves vid norska gränsen, som ej är mera känd och hemmastadd i *Christiania* och *Fredrikshald* samt nu på någon tid i *Strömstad* och *Uddevalla* [4]) än i sina närmaste städer *Carlstad* och *Åmål*. Bönderna föregifva bättre köp på de förstnämda ställena, men det är sådant, som oss icke angår.

I *1722 års tulltaxa* tilläts de norska innevånarne att ej annorstädes försälja deras varor än på de vanliga marknads-

---

[1]) *Kungl. kammarcolleg. bref till landsh. Wrangel.*

[2]) *Resol. på allm. besvär* § 87; confr. *resol. på Filipstads bergsl. ansökan* den 3 Juli 1729.

[3]) I K. M. Tulltaxa för *Jemtlands, Herjeådalens* och *Värmlands tullkamrar* vid *n. gränsen* den 9 Jan. 1722. *Utgående varor* voro: stångjern, stål, jernsmide, gjutet jernarbete, arbetad koppar, metall och mässing, allehanda slags lärfter och vadmal, humle samt slip- och brynstenar. Råg, malt och korn skulle få utföras endast då, när de gälla 3 och hafran 1 dal. smt tunnan. *Inkommande varor:* norskt salt, hvarjehanda salt fisk, blå brynstenar, qvarnstenar och allehanda viktualievaror, allt emot tull; hästar, ston och småboskap fick införas tullfria.

[4]) Sedan *sillen* på de förflutna 30 åren dragit sig till bohusländska skärgården, har Värmlandsbonden uppsökt vägen till dessa städer, dit han för *pengar, spik, viktualievaror, fågel, hudar* m. m. och tillbyter sig sill. Man har i *Carlstads veckoblad* klagat att denna böndernas handelsväg hindrar jernforornas skyndsamma gång; men de bönder, som än ega sig sjelfva, påstå, att de på en enda *Strömstads- eller Uddevallaresa* kunde med häst och karl tjena sig en tunna sill, hvartill de eljes skulle få göra 3 à 4 bergslagsresor, så länge silltunnan i Carlstad kostar 10 till 11 plåtar.

platserna eller emellan marknadstiderna i de närmaste städer vid 100 dal. s:mts böter och varans confiskation (= beslagtagande).

Sådana *marknadsplatser* och marknader vid beqväma årstider har Värmland haft tillräckligt om icke till öfverflöd. De förr (sid. 155) nämda hafva efterhand blifvit ökade med flera; utom det att Bergslagen af ålder haft en torgdag hvarje vecka i hvarje stad.

Våra förnämsta och största frimarknader äro *Christinehamns Fasting* och *Carlstads Permessa*, hvilka båda besökas af mycket folk. De öfriga marknader både i städerna och på landet äro mindre, der mestadels *victualie*varor eller boskap säljas [1]. Men utom sina inhemska marknader besöka ock

---

[1]) *Värmlands marknader* ske nu för tiden i följande ordning:

Jan. 13. *Christinehamn,* fordom *Bro.*

Febr. 4. *Strand* i Silbodal, flyttad från Årjeng i samma socken.

Febr. 10. *Carlstads vintermarknad,* beviljad af kungl. kammar- och comm.-collegierna 1688 i st. f. Fastingen, som efter mycken träta flyttades till Christinehamn. Denna skulle heta torgdag, men plägar dock påstå öfver 8 dagar.

Febr. 25. *Christinehamns Fasting,* frimarknad, flyttad från Carlstad 1688. Här afslutas mestadels stångjernspriserna.

Mars 13. *Osebohl,* ej långt från Ny sockens kyrka i Elfdalen, isynnerhet inrättad för hästhandel; har förr stått samma dag som Kronsäters marknad i Norge, 12 mil derifrån, men borde än flyttas längre fram till den 18, 19 Mars.

Juli 10. *Carlstads Permessa,* urgammal frimarknad.

Aug. 24. *Nysätersbro* i Gillberga, oxmarknad.

Sept. 5. *Skoga* i Elfdals Råda, oxmarknad. Denna har likasom Osebohl stått endast i några år. Äldsta marknaderna i Elfdalen voro vid *kyrkorna:* Ermessa, Mormessa och Adventssöndag, hvilka kon. *Gustaf Adolf* 1625 previligierade för Filipstad; men på 1660-talet beviljade Kungl. Maj:t häradet en marknad 20:de dag Jul vid *Likenäs* och 1680 kommo häradsboarne öfverens att hos konungen söka den 9 Januari till marknad vid *Byn* i Ekshärad, men ingen af dessa 5 sista är nu mera till.

Sept. 12. *Filipstad,* ansenlig oxmarknad, kallad *Stora oxhelgen. Lilla oxhelgen,* som stod 8 dagar förut, blef aflagd 1744.

Sept. 19. *Warpnäs,* oxmarknad i Nor socken, 1722 flyttad från Brobacken.

Sept. 23. *Edane,* oxmarknad i Brunskog Denna marknad, som af hedenhös stått vid Sulevik, flyttades 1722 till *Skärmnäs* och 1756 till Edane. Eljes flyttades ock 1722 *femtedag pingst-marknad* från Sulevik till Skärmnäs, som dock ej nu nyttjas.

Sept. 25. *Åmbergshed* i Sunne socken, oxmarknad, är ej gammal Förut hade Filipstad kon. *Gustaf Adolfs previlegier* att vid *Fryksdals kyrkor* hålla marknader på samma dagar, som äro nämda vid *Skoga.*

värmländingarne, eftersom de bo beläget till, Örebro, Sköfde, Mariestads, Rödesunds, Hofva, Åmåls, Dalbergså, Greans, Lekhytte och längst bort Skenninge och Lidköpings marknader samt Kronsäter i Norge.

Om *städernas* mer eller mindre inflytande på handeln i landet samt deras gagn eller skada för framtiden torde blifva bästa tillfället att tala vid hvar stad särskildt. Här kan vara nog i allmänhet låna orden af en annan historieskrifvare öfver en viss provins i riket [1]: "änskönt några de förmögnaste kunna hålla ut och jemväl derigenom lägga tillsammans penningar, hjelper det dock sällan, utan fastmer stjelper både städer och landet med tiden, emedan när handel och vandel stannar inom några få personers våld, varda merendels de mindre förmögna mycket tvungna uti, ja, ofta satta alldeles utur deras näringsrörelser, och då är det allmänna bästa hvad allra minst, men enskild fördel och girighet hvad allra mest påtänkes". Då det är en klar sanning, att städerna äro bygda för landets skull, synes det mig vara förnuftigast handladt af hvarje stadsbo att så skicka sig emot landtmannen i goda dagar, att han ej sjunger fröjdevisor och tycker sig hafva fått ett slags hämd, om någon olycka timar staden. Både stad och land torde ock så bestå bäst i längden.

* * *

Bergslagen i Värmland

är grundad på malmtägt ur Nordmarks och Persbergs grufvor, om hvilkas ålder vi förut talat. Som de ligga i *Fernebo*, utgjorde denna socken af början hufvudsakligen bergslagen [2]; ty

Octob. 2. *Christinehamns Matsmessa,* ox- och sädesmarknad.
Octob. 18. *Carlstads Brittmessa,* d:o.
Dec. 13. *Carlstads Luciæ,* torgdag.

[1]) *Ricchardsson Hall. Ant. & Hod. ad. fin. P. I.*

[2]) Det ordet bergslag tages i flera bemärkelser. I den vidsträckta bemärkelsen kan hela *bergmästardömet* kallas så, så vida de vidt kringspridda bruken äro grundade på grufvorna i Fernebo. *Nyeds* och *Gunnarskogs* socknar kallas oegentligt bergslag, emedan de för kolning och bruk skulle hafva njutit knektefrihet 1649 och 1687. Men i den egentligaste bemärkelsen är bergslag en sådan landsträcka, der folket i bondestånd föda sig af grufbrytning och masugnsbruk, bebo bergsmanshemman af helt annan natur än bondgårdar och njuta för dem lindring i skatt samt soldatfrihet (Gyllenhaals diss. de Judiciis Metallicis. Lond. 1768).

fastän *Carlskoga* alltifrån hert. *Carls* tid varit så räknad, fick den dock icke bergslagsprevilegier förrän 1650, då der ännu ej voro flera än 5 hyttor. Äfvenså skedde ock samma år med *Kroppa pastorat*, till hvilket ej långt förut flera hemman blifvit anslagna från bondbygden.

Fernebo och Carlskogas rörelse och handtering är i många delar så olika, att derom icke kan gifvas fullständigt begrepp, förrän hvardera kommer att särskildt beskrifvas. Här må vara nog att vidröra det, som i det nogaste sträcker sig till ämnet och som angår bergslagen i allmänhet, och då förekomma isynnerhet följande punkter:

1. *Grufbrytningen* har förstdags lagt grund till bergslagen, hvilken tilltagit i samma mån, som grufvorna gifvit tillgång på *jernmalm* [1]). I förstone stodo de icke under någon uppsigt, utan hvar bergsman reste till berget och brände lös så mycken malm, han trodde sig behöfva, den han af brist på landsvägar ofta måste klöfja på hästryggen. Då grufvorna blifvit så djupa, att de hade ondt af vatten, höll bergslagen samfäldt en karl

---

[1]) Det är icke utan, att här i landet på åtskilliga ställen varit arbetadt i både silfver- och koppargrufvor, men de hafva ej gifvit den afkastning, att orten af denna grund kunnat få namn af bergslag. Af *silfvergrufvor* torde väl *Hornkulls* vara de äldsta, i hvilka efter hertig *Carl Filips* död ofta försök varit gjorda allt intill 1740-talet, hvilka dock ej lönat mödan. *Boxeruds silfvergrufvor* i Millesvik skulle efter långt ödesmål upptagas ånyo 1641, men stannade snart. Vid elfven *Trösan* i Carlskoga har varit en silfvergrufva och hytta, i hvilkens ställe en jernmasugn anlades 1685. På *Långbansändes skog* upptogs vid 1650 en silfvergrufva, som 1687 fick sig tilldelad allmänningskog; men hon har längesedan afstannat. Likaså gick det med ett annat silfverstreck vid *Gåsborn*, på hvilket några bergsmän fingo previlegier 1661. På många ställen i landet omtalas silfvergrufvor, såsom: *Lankegrufvan* i Varnum, på *Fjälls skog* i Eda, *Homviks egor* i Högerud, *Treskog* i Gunnarskog, *Ennebohl* i Dalby, Ny socken och flerstädes.

Kopparstreck hafva ock visat sig på åtskilliga ställen, men åter försvunnit. *Torskebäcks* torde väl vara det äldsta. Det arbetades en tid på kronans bekostnad och sedan af enskilda, men hvilar nu i det tysta. *Stömne koppargrufva* i Stafnäs upptogs 1522, men är längesedan ödelagd. *Träskogs kopparverk* i Guunarskog gjorde en tid från 1676 stort väsende af sig, men omtalas nu ej mer. Tiden får utvisa, om icke bergslagsfriheten, som för detta verk erhölls, gör barn och barnbarn i Värmlands bästa socken till torpare. *Stjernebergs kopparstreck* vid bergslagens gräns till Dalarne upptogs i början af detta sekel, men gör numera intet gagn. Anvisning till kopparmalm omtalas ock på flera ställen.

Galmejagrufva skall hafva varit på Asphytteskog, utan tvifvel den, för hvilken borgmästar *Håkan Svensson* från 1640 till 1649 fick halfva tiondejernet vid Storbron; men nu förstår ej folket att skilja skarn och malm. Om dessa saker och mera få vi blifva vidlyftigare längre fram.

vid berget att hålla dem vattenfria [1]). Ändtligen fingo bergsmännen vid hvar grufva tillstånd att med bergmästarens samråd välja sig en gruffogde [2]) och från den tiden har bergslagen funnit för bättre, att låta vissa grufbrytare bo vid bergen, af af hvilka de dels efter *rotering* [3]), dels utom rotering köpt malm [4]).

Enligt åtskilliga höga kungl. förordningar är "hvarjom och enom, som inom riket bor, in- eller utländing, adel, andlig och ofrälse tillåtet att malmstreck upptaga och bearbeta, odrifne både sjelfve och efterkommande, så länge de förmå hålla grufvan i gång och utgöra till kronan dess tillständiga rättig-

---

[1]) En sådan var vid Persberg, som fick 1 pund jern af hvarje bergsman för halfva året (*häradsdomb.* 1644). I vår tid kostar en grufdräng eller piga (ty båda brukas ömsom) i städsel 1 à 2 r:d, lön 30 à 33 R:d och dertill skor, förskinn och handskar, men håller sig maten sjelf. Eljes brukas ock ett annat löningssätt, då grufdrängen tillsläpper all jernredskap i grufvan, hvilket kallas *beting.*

[2]) Kungl. Maj:ts *förordn., hvarefter bergsm. skola sig regulera och rätta* den 21 Febr. 1640 § 2

[3]) Enligt denna *rotering* hafva vissa hyttor varit anslagna till hvardera grufvan under namn af *norra bergslaget* till Nordmark och *östra* till Persberg. Rotering började först vid *Nordmarken* omkr. 1700 på det sätt, att de till dessa grufvor anslagna hyttor delades i 10 rotar, af hvilka hvardera hade sina vissa grufbrytare, som borde emot förlag eller contant hålla dem med tillräcklig malm och dessutom icke afsälja till någon annan. Denna inrättning har vunnit beröm såsom gagnelig, ehuru den undergått någon förändring, som vi framdeles vidare få märka; men vid *Persbarg* kom ingen rotering i stånd, ehuru kungl. bergscollegii bref den 5 Dec. 1701 anbefalde bergmästaren att der på prof i ett år inrätta rotering, förr än 1759 i Oktober, då 15 rotar här inrättades, bestående af 23 hyttor i *Filipstads,* 10 i *Carlskoga* bergslager samt Saxhytta, Finnhytta, Bovik och Tröshytta i *Vestmanland.* Detta är längesedan afklagadt, hvad malmtägten angår, men bibehålles vid taxeringar af grufvogenant m. m.

[4]) Vid *Nordmarks grufvor* har räkning varit hållen öfver uppfordringen af *malm, gråberg* och *vatten* från 1751, och utgör malmen på 27 års tid eller till 1777 års slut 603,212 tunnor eller 22,340 tunnor för år öfverhufvud. Eljes hafva grufvorna intet år gifvit under 15 och sällan stigit till 28,000 tunnor. År 1777 var summan 20,223 tunnor. Vid *Persbergs grufvor* hafva alltifrån 1753 till 78 års början eller 27 år blifvit uppfordrade 696,500 eller årligen öfverhufvud vid pass 27,800 tunnor malm. Minst har varit 16,081 tunnor år 1767 och högst 39,505 år 1756. År 1777 stog till 29,508. År 1747 gaf *storgrufvan* ensam 21,400 tunnor, hvilken sedan en tid låg öde, men nu åter med vinning arbetas genom *eld-* och *luftmaskinens* första biträde. Vid *Långbans grufvor,* som merendels äro hyttelagets egna, har gruffogden *Johan Yngström* hållit räkning i 14 år från 1764 till 1778, då der blifvit vunna 69,360 tunnor eller 4,955 för året. Vid de andra grufvorna hafva gruffogdarne *C. G. Bergenhem* för Nordmarken och *C. Joh. Sjöstedt* för Persberg gifvit mig underrättelse.

het [1])". Af denna grund eger ingen att "göra bergsmännen intrång i den grufva, de varit vana att arbeta uti, så att de grufdelar, som de till blåsningens fortsättande bruka, ej må gå dem ifrån till Kongl. Maj:ts och bergslagens skada [2])". Dessa äro förmodligen desamma, som nu kallas *odalfält* vid Nordmark, Persberg och Långban; men så är ock derutom vidt och bredt öfver landet af åtskilliga *försök* gjorda, hvilka lyckats mer eller mindre [3]).

I förstone *brändes malmen* lös, hvartill hvar bergsman måste skaffa ved, så godt han kunde; men efter hand har kongl. bergscollegium dragit försorg om, att Nordmarks och Persbergs grufvor icke allenast fått sig tilldelta egna skogstrakter, utan ock en hytta blifvit ödelagd för hvarderas räkning [4]). På 1730-talet började att *spränga bergen genom skjutning* [5]), och från den tiden hafva grufbrytarne haft mer besvär

---

[1]) *General-bergs-previl.* 1649 cfr. *K. M. placat och förordn.* 1723 m. fl. Detta var orsaken till *k. bergscoll. resol.* 1686 den 13 Nov. deruti högbemälda collegium på brukspatronernas ansökan att vid Nordmarks grufvor få upptaga nya skärpningar och ödesgrufvor förklarade sig ej kunna annorlunda samtycka än att »bergslagen först blir hörd och om patronerna genom egen conduite kunna komma derom öfverens». Borgmästareu *Olof Persson (Järnfelt)* fick 1685 *collegii* tillstånd att taga malm i *jordåsen* vid Persberg på ingen annan grund, än sedan den grufvan blifvit bergslagen förbjuden för oartig malm, och han skulle med egen stämpel på jernet stå sin egen risk.

[2]) Resol. på allm. besvär 1734 § 33.

[3]) Sådana äro i Filipstads bergslag *Taberg,* Uddeholmska bolagets, som pläga årligen gifva 7 till 8.000 tunnor; *Finnmossen,* som nu är ödelagd och konsten förderfvad, fastän der skall vara malm qvar, af hvilken man fick 150 skepp:d tackjern efter 100 tunnor eller 75 procent; *Kartåsen, Agegrufvorna, Finshyttebergen, Herrhult, Nykroppa* och oräkneliga smärre skärpningar på längre eller kortare håll omkriug alla odalgrufvorna. I Carlskoga har man flera gånger gjort försök i *Orregrufvan, Skripgrufvan, Pålsgrufvan, Malmhöjden, Utterbäcken* dock utan synnerlig framgång. Utom bergslagen hafva varit grufvor vid *Lysaelf* för Forsberga masugn. Högfors bruk är previlegieradt på *Mångshöjde grufvor* i Gräsmark; äfvenså Sälboda och Nordsjö bruk på egna grufvor i Gunnarskog. Vid *Opsala* i Eds socken, *Stömne* i Stafnäs, Klingerud i Grafva, *Amåt* i Eda, *Glumserud* i Veshärad hafva masugnar blifvit anlagda på egen malmtägt. *Näsrämsberget* godkändes af assess. *Stjernhjelm* 1672. År 1760 gafs mutsedel på grufvor omkring Våxnäs vid Carlstad m. m.

[4]) *Yngshytta* för Persberg 1689 och *Sandsjöhytta* för Nordmark samma år; dessutom tilldelades några *skogsrep* af hvarje närgränsande hytta bemälda grufva 1685, men i det stället fick Persberg en trakt af Hornkulls skog 1714.

[5]) Till den ändan hitsändes skjutare från Fahlun. Vid hvarje *bårgång* nyttjas 3 personer; men ej länge sedan skickades från Solberga några karlar, som skulle lära våra att göra bårgången med en person. Men då de märkte att i dessa hårda bergen gick detta icke bättre än för en, som med svaga tänder vill äta hårdt bröd, reste de hem i sitt land igen.

och kostnad att skaffa krut [1]), hvilket tillika med grufvornas mer och mer tilltagande djup bidrager till malmens dyrhet [2]).

Ny konstbyggning vid Persberg omtalas i k. bergscollegii bref till bergmäst. 1659, hvaraf slutes, att någon äldre varit förut i drottn. *Christinas* tid. År 1662 anslogs penningar af kronans medel till *2 kranars* byggande vid Persberg för grufvans vattensamlingar. Året derpå skref k. collegium till bergmäst. både om *väder-* och *vattenkonst* vid Nordmarken. Sedan nämnes der ingen konst förr än 1693 en konstarm i köpmangrufvan och 1727, då en inrättades, som nedtogs 10 år derefter; verktyget såldes och konststatens lön indrogs årligen i en kassa till hästkonsts uppsättande, när så omträngde. År 1739 utlofvades särskilda förmåner för den, som ville anlägga *hästkonst* vid Persberg och således kommo sådana i gång vid begge gruflagen ungefär 1740 [3]); men *vattenkonster* hafva ifrån samma tid blifvit med ansenlig kostnad inrättade i åtskilliga grufvor vid Nordmark, Finnmossen, Taberg, Leyelsgrufvan, Långban, Nykroppa och Persberg, der den sista, hvilken kostade omkring 60,000 daler och drager vatten ur *skärstötens* och *masugnens* grufvor släptes åstad den 18 Aug. 1778 [4]).

* * *

[1]) Intill 1753 drog sal. bergsrådet *Stockenström* sjelf försorg om krutets anskaffande till grufvorna, men från den tiden har det varit Filipstads monopolium emot det att cassören skulle vinna 6 dal. k:mt på centnern (400 centner ur *Skjebäcks* magasin gör 400 plåtar). Som nu centnern 1778 kostar 215 dal. 16 öre, så fattas icke de som påstå, att det vore bäst, om bergslagen finge accordera med kungl krigscoll. om all i bergslagen fallande saltpeter och anlägga eget *krutbruk* antingen i Nordmarks eller Yngshyttans elfvar.

[2]) Malmen kostade 1677 ej mer än 8 styfver och 1 daler tunnan, men 1714 gälde han 24 styfver. År 1731 utsatte k. bergscoll. priset till 3 dal. k:mt vid Persberg jemte ansenligt vite, som förnyades 1745. Ifrån 1756 till 1760-talet gälde tunnan 3, 4, 5 dal. Sedan har den stigit, så att nu kostar tunnan 12 daler eller $^2/_3$ riksdaler och fås knappt ändå. Carlskoga bergslag fick 1693 tillstånd att handla malm vid Persberg och egde del i 1759 års rotering, men de köpa nu till stor del vid *Dalkarlsberget* i Nora socken, emedan, som de föregifva, mellanköpare vid Persberg skola göra dem den malmen för dyr. Men det fins väl uppsigt öfver sådant och hör ej till vårt forum.

[3]) De måtte dock någon gång hafva varit brukliga, ty vid 1677 års k. commission omtalas afstängd hage vid Nordmarks berg för *vindhästarne*.

[4]) Det skedde i herr lagman *Plaans* och flera herrars närvaro. I *konsten* äro delegare herrar baron *Chaman*, directör *Joh. Eberh. Geijer*. brukspatron *Öhnqvist*, gruffogde *Sjöstedt* m. fl.

2. *Tackjernstillverkningen* sker nu för tiden i 45 masugnar eller s. k. hyttor [1]), af hvilka 6 äro uppräknade framföre (sid. 321), hvartill vi äfven få lägga *Brattfors* och *Bjurbäck* såsom tillika bygda i förra tidehvarfvet.

Ifrån 1622 hafva 39 masugnar blifvit tillbygda [2]); men både af de äldre och nyare hafva tid efter annan 19 åter blifvit ödelagda eller utdömda [3]).

Utom bergslagen eller Filipstads, Kroppa och Carlskoga pastorat hafva blifvit uppförda 16 masugnar, hvilka till större

---

[1]) *Masugn* är ett ord, som förmodligen inkommit med tyskarne och betyder en *ugn*, i hvilken malm och kol inbäres efter mått. Men *hytta* inbegriper tillika hela trakten omkring masugnen, der bergsmännen bo och hvarest de uppröjt åker och gräsvallar, för hvilka de gifva *hemmans-* eller s. k. *hytteskatt* 3 riksdal.

[2]) Detta har skett i följande ordning (de som äro märkta med * ligga i Carlskoga):

1624 Grundsjön, Svartsången.
1629 Örlin, Paradis.
1637 Gräs Bosjö.
1638 Hedenskog, Långbansände, Mögsjön, Mörtkjärn, Skarphytta, Hättsjön, Åsjöhytta *.
1639 Skålkärnshytta.
1640 Tvärälfven *, Boälfven *.
1642 Dalkarsjön, Forshytta, Granbergsdal *.
1646 Sandsjön, orätt nämd sjö.
1649 Sibbohytta *.
1651 Mokjärn, Rämmen, G. Kroppa, Björkeborn *.
1655 Immetorp *, Knappfors *, Qväggen *, Hållsjöhytta *.
1656 Linbäckshytta *, Qvarntorp *.
1659 Låntorp *.
1662 Stjelpshytta.
1665 Strömtorp *.
1669 Ölmforshytta *.
1678 Kungsskogen.
1685 Silfverhytta *.
1687 Svartån.
1688 En ny vid Tvärån * (se 1640).
1691 En ny vid Åsjöhytta *.

[3]) Båda hyttorna vid *Tvärån* eller *Tvärälfven* skola hafva utgått för uppdämning vid Kortfors hammare. År 1689 lades *Yngshytta* till Persberg och *Sandsjöhytta* till Nordmark. *Ölmforshytta* har länge varit öde; äfvenså *Bofors* eller *Boälfs Hättsjöhytta* har ej varit i gång sedan 1690, och vestra *Åskags* ej sedan 1706. Gamla *Åsjöhytta* utdömdes 1736. Samma år var en kungl. *commission*, efter hvilkens betänkande den 1 Juni 1738, kungl. bergs*collegium* utdömde för skogarnes besparing och till blåsning vid andra masugnar indelta: *Haborshytta, Hektorshytta, Herrhult, Kallhytta, Mörtkjärn, Nyhytta, Örlin, Svartsång. Finshytta* blåses nu vid Storbron. Huru det gått med Björkeborn, är mig obekant.

delen blifvit grundade på malmtägt ur egna grufvor, de der dock sällan hållit stånd [1]).

I anseende till sitt utrymme i skog och mark äro hyttorna i bergslagen delade i hela, halfva o. s. v. likasom hemmanen på landsbygden; men i anseende till tillgång på skog och kol hafva de fått ännu en annan delning efter inroteringen vid grufvorna, i anledning hvaraf de borde hafva malm i jemförelse [2]).

Enligt en år 1755 af dåvarande bergmästare uppsatt uträkning skulle i Filipstads och Carlskoga bergslager årligen tillverkas 64,580 skepp:d köpetackjern [3]) och deromkring har det i det nogaste förhållit sig [4]).

---

[1]) Dessa äro: *Sunnemo, Uddeholms* och *Tranäbergs,* som äro i gäng för Uddeholmska bolaget, men *Sången* är ödelagd, alla 4 i Elfdalen; *Älfsbacka* i Nyed, der *Mångs-, Acksjö-* och *Borseruds hyttor* äro öde; *Opsala* i Eds-socken öde, äfven *Forsberga* i Lysvik, *Brofors* i N. Ullerud, *Klingerud* i Grafva, *Glumserud* i Veshärad, *Åmåt* i Eda, *Stömne* i Stafnäs, *Högfors* i Gräsmark. När hyttorna vid *Solbacken* och *Hytte* i Varnum samt *Vallström* i Visnum blifvit utlagda, vet nu ingen.

[2]) Vid Nordmarks grufvor eller Norra bergslaget äro 10 rotar: 1. Stöpsjön 2/3, Hedenskog 1/3; 2. Nordm. hytta 3/4, Haborshytta 1/4; 3. Dalkarssjön 1/3, Nykroppa 1/3, Asphytta 1/3; 4. Stjelpet 1/3, Bohlhytta 1/3, Kallhytta 1/3; 5. Bosjön 2/3, Skålkjern 1/3; 6. Fogdhytta 1/2, Mokjärnshytta 1/4, Finshytta 1/4; 7. Paradis 11/12, Svartå 1/12; 8. Svartå 1/12, Forshytta 7/12, Storbron 1/3; 9. Grundsjön 1/3, Mögsjön 1/3. Hektorshytta 1/3; 10. Brattfors 1.

Vid Persberg eller östra bergslaget 15 rotar: Åsjöhytta 3/4, Saxhytta 3/4, Saxån 2/3, Hållsjöhytta 5/8, Qväggeshytta 5 d:o, Knappfors 5 d:o, Granbergsdal 1/2, Långhytta 1/2, Finnhytta 1/2, Kungsskog 1/2, Asphytta 1/2, Gåsborn 1/2, Qvarntorpshytta 3/8, Strömtorp 3 d:o, Linbäck 3 d:o, Åskagen 1/3, Svartsången 1/3, Nykroppa 1/3, Gammalkroppa 1/3, Skarphytta 1/3, Bjurbäck 2/3, Långbanshytta 1/3, Torskbäcken 1/3, Långbansände 1/3, Born 1/3, Storbron 1/3, Kallhytta 1/3, Bohlhytta 1/3, Bovik 1/4, Orlin 1/4, Mörtkjärn 1/4, Damhytta 1/4, Tröshytta 1/4, Nyhytta 1/4, Herrhult 1/4, Silfverhytta 1/4.

[3]) I *Filipstads östra bergslag* 17,537 skepp:d; i *norra* 30,523; i Carlskoga inom bergmästardömet 14,329, utom kergmästardömet 2,192. Då förstods likväl härunder icke Mokjärnshytta, Nykroppa, Bjurbäck, Kungskog och Carlsdal, hvilka hyttor intet tackjern sälja; ej heller inräknades vid pass 1,000 skepp:d oxjern i bergslagen.

[4]) Härom med mycket mera har herr bergmästaren *Leyel* gunstigt behagat lemna mig egenhändig underrättelse, som med tacksamhet bör erkännas. Tillverkningen har varit:

År	Filipstads bergslag	Carlskoga	Summa
1762	47,247	15,000	62,247
1764	38,996	10,982	49,978
1766	40,950	15,571	56,521
1768	36,887	11,973	48,860
1770	43,114	15,901	59,015

Kronans *tionde* för masugnarne [1]) var af början på oviss fot ställd, emedan ofta hände, att den lindrades till hvart 20, 30 skepp.d eller ock en liten viss penningafgift; dock har man exempel på, att den steg år 1686 till 1,784 skepp:d, men genom bref till k. bergscollegium af den 13 April 1721 beviljade k. *Fredrik* bergsmännens i Värmland ansökan, att få betala tionden efter viss taxering om dygnet [2]), samt förunnade dem dessutom tre fridygn vid början af hvarje blåsning [3]).

Tackjernspriset har fallit och stigit efter omständigheterna. Vid 1637 års riksdag klagade bergsmännen, att de ej fingo så mycket för ett skeppund tackjern som Nora och Lindes bergs-

---

År	Filipstads bergslag	Carlskoga	Summa
1772	44,685	10,654	55,339
1774	45,564	15,911	61,475
1776	47,320	17,454	64,774
1777	42,549	17,667	60,216
	387,312	131,113	518,425

[1]) *Tionde* påbjöds såväl i hert. *Carls placat* 1581 som drottn. Christinas Gen. previl 1637, sedan man vid Nyhyttas byggnad njutit 6 frihetsår, men den togs efter tillverkning.

[2]) Detta stadfästades den 19 April 1740. På de senare åren har tiondejernet stigit efter följande fördelning och gält efter högsta anbudet på tiondejernsauktionerna, som i Januari hållas i Filipstad:

År		Tackjern		Högsta pris.
1762	Filipstad	2,696	skp:d	41 dal. 13 öre k:mt
	Carlskoga	915	»	42 » 19 » »
1764	Filipstad	2,300	»	48 » 1 » »
	Carlskoga	700	»	48 » 30 » »
1765	Filipstad	2,579	»	65 » » » »
	Carlskoga	750	»	70 » » » »
1767	Filipstad	2,400	»	$2^1/_{32}$ riksdal.
	Carlskoga	850	»	$2^1/_{32}$. »
1768	Filipstad	1,874	»	$3^{50}/_{64}$ »
	Carlskoga	597	»	$3^{50}/_{64}$ »
1769	Filipstad	2,214	»	$3^7/_8$ » à 48 mark.
	Carlskoga	630	»	$3^1/_{48}$ »
1771	Filipstad	2,478	»	2 riksdal. 14 sk. à 64 mark.
	Carlskoga	740	»	2 » 14 » » 64 »
1773	Filipstad	2,364	»	1 » 45 » » $80^1/_2$»
	Carlskoga	750	»	1 » 39 »
1776	Filipstad	2,653	»	2 » 17 » » 18 daler
1777	Filipstad	2,500	»	2 » 30 » » 18 »
	Carlskoga	939	»	2 » $30^1/_{32}$ sk. à 18 d:r

Således har kronan på ofvannämda 10 års tid i tionde för masugnarne haft för Filipstads bergslag 1,077,475 dal. k:rmynt och för Carlskoga 304,342 samma mynt.

[3]) Men när masugn bäres ut eller pipan uppmuras å nyo, bestås ännu 7 fridygn utom dessa 3 kalldygnen. (*K. M. resol. på allm. besv.* 1734 § 34 och 1739 § 47.)

män; men de fingo det svar genom kungl. resol. den 15 April, att de skulle, såsom det sker i Nora och Linde, räkna 26 lisp:d på skeppundet, emedan de förut ej räknat mer än 20, och detta vid 3 skeppunds plikt för ett. Sedan hafva de vid riksdagarne 1720 och 31 påstått att få hälften för tackjernet emot det, brukspatron får för stångjernet, men det har blifvit afslaget, såsom ankommande på öfverenskommelse köpare och säljare emellan [1]). Emellertid blir oemotsägligt, att bergsmännen de flesta år arbetat med underbalans, man må göra räkningen, huru man vill [2]).

Sedan Osmundssmedjorna blefvo aflagda, brukades en lång tid endast *masugnar* af *mulltimmer;* men som dessa icke höllos för nog starka, började man vid 1740 att mura dem h. o. h. af sten [3]). Dock har erfarenheten länge sedan visat, att, om ej grunden är desto fastare, blifva dessa både mer kostbara och mindre varaktiga. *Läderbälgar* voro brukliga tills för 100 år sedan [4]).

* * *

3. *Bergsmanshamrar* kallas sådana, som bergsmännen enligt de första förordningarne om stångjernssmide (sid. 256)

---

[1]) *K. M. resol. på allm. besv.* 1720 och 1731.

[2]) Såsom för mig är uppgifvet af dem, som tro sig häri ega insigt och dertill äro oväldiga nog, skall ungefär åtgå till ex. för 160 skepp:ds blåsning:

Malm 120 lass à 18 daler	=	2,160	dal. k:mt.
Körlön à $4^1/_2$ dal.	=	360	» »
Rostved 20 lass à $4^1/_2$ daler	=	90	» »
16 dagsverken à $2^1/_2$ daler	=	40	» »
14 ryssar slark à 12 daler	=	168	» »
Bokarlön 9 ugnar à 12 daler	=	108	» »
Kol 12 daler uppsättningen	=	1,728	» »
Hyttefolkets lön och mat	=	240	» »
	Summa	4,894	dal k:mt.

Härtill kommer *lön* för en dräng och en piga eller gosse. *Drängen:* städsel 18 daler, lön 150 à 180 daler och dertill 5 par skor, 1 par strumpor, 2 skjortor, handskar och förskinn, tillsammantaget till 80 daler. *Pigan:* städsel 9 daler, lön 48 daler, skor, strumpor, förkläde, halskläde och lintyg, tillhopa 70 daler; så att de båda kosta 380 daler utom maten. År 1652 upptogs dränglönen i Filipstads bergslag till 3 fat Osmund och $7^1/_2$ r.daler och 1714 piglönen till 20 daler.

[3]) Sal. herr direktör *Luthman* uppbygde vid den tiden *Carlsdals* masugn af sten, som skall vara den första i sitt slag

[4]) Bergsm. *Pehr Hansson Knöppel* vid Hektorshytta tog till skäl, då han tilltalades för uppskof med blåsningen vid sin masugn 1677, att han med kostnad låtit göra *träbälgar.*

bygde vid sina egna hyttor. De voro i början af liten betydlighet af brist på goda smeder, hvarför ock riksregeringen den 23 Dec. 1636 nödgades förbjuda, "att sådana mera skulle få uppbyggas inom bergslagen kring Filipstad, *Nora* och *Linde*, och de som i vår bergslag voro uppförda efter 1608 skulle nedrifvas, undantagande *Asphytte fjerding* och de i *stadens elf*". Sju af de förbjudna blefvo dock åter lösgifna den 23 Febr. 1640, sedan goda smeder voro anskaffade [1]). År 1649 den 12 Oktober befalde ännu drottningen sitt bergscollegium "afskaffa de små oimporterliga (= ovigtiga) hamrarne inom bergslagen", men 1659 den 18 Nov. fingo bergsmännen åter tillstånd, att "vid sina hamrar smida sitt eget jern af egna kol, dock ingalunda bortarrendera dem".

Således smiddes på dessa, år 1666, 5,975 skepp:d stångjern [2]). Från den tiden hafva inga nya hamrar blifvit tillbygda mer än *Örlin* 1673 med 150 skepp:ds smide. Deremot hafva några förfallit af sig sjelfva tid efter annan eller efter bergscollegii domar blifvit utkastade till 700 skepp:ds smide [3]), ibland hvilka dock ej räknas *Finshytte* och *Torskebäcks* hamrar, såsom redan ödelagda före 1666; men den 9 Juni 1686 utdömdes 3,400 skepp:ds smide på 14 hamrar af 21 härdar på en gång [4]).

Således qvarblefvo ej flera bergsmanshamrar i Filipstads bergslag än 8 [5]), som i 1683 och 95 års taxeringar fingo nästan lika smide, som de haft förut, 1,275 skepp:d, hvilket dock den 16 Juni 1738 inskränktes till 1,025 skepp:d. Då

---

[1]) De voro: Damhytta, Herrhult, Nyhytta, Stöpsjö, Svartsång, Yngshytta och en obekant, som kallas Sanhytta.

[2]) Asphytta *öfre* 400; *nedre* eller *krono* 450; Bosjön i Kroppa 75; Brattfors *öfra* 400; *nedra* 400; Damhytta 250; Fogdhytta 400; Gammalkroppa *öfra* 300; *nedra* 100; Herrhult 300; Långbans *öfra* 300; *nedra* 250; Mörtkjärn 150; Nordmarks 200; Nyhytta 50; Filipstads 3 hamrar 700; Saxå 300; Skarphytta 150; Stöpsjö *öfra* 200; *nedra* 200; Svartsång 200; Yngshytta *öfra* 100; *nedra* 100. (*Bergscoll. relat.* 1666.)

[3]) *Nordmarks* bergsmän ödelade sjelfva sin hammare 1672 och *Damhytte* hammare utdömdes 1680. Vid *Yngshytta* var den ena nedbruten 1681 och den andra brann upp samma år, äfvensom *Nyhytta* då utdömdes.

[4]) Asphytta *öfra*, Brattfors *öfra*, Fogdhytta, Gammalkroppa *nedra*, Herrhult, Långbans *öfra*, Mörtkjärn, Filipstads 3, Saxå 1 härd, Stöpsjö *öfra* och *nedra*, Svartsång 1 härd.

[5]) Asphytta, Bosjö, Gammalkroppa, Långbans, Saxå, Skarphytta, Svartsångs och Örlin.

var likväl redan 1729 *Asphyttesmidet* flyttadt till Bjurbäcken och sedan har *Örlins* 1748 blifvit flyttadt till Saxån samt *Bosjö* lades 1738 till Skarphytta [1]).

Vid 1739 års riksdag bönföllo dessa hammares egare i underdånighet om nya previlegier; men sådant ansågs onödigt, sedan k. bergscollegium året förut gifvit hvar och en särskild resolution. Tillökning i smidet kunde dem ej heller beviljas, såvida bergscollegium ej funne, att en bergsman icke utan skada kunde aflåta sitt tackjern, och han egde tillräcklig skog [2]). Det jern, som smides vid dessa hamrar, kallas *oxjern*, hvarom mera längre fram.

* * *

4. *Handel och förlag.* Allt ifrån äldre tider hade bergsmännen frihet att om *lördagen* handla med hvem, som förde varor till dem (sid. 318), hvilket hert. *Carl* stadfästade 1573 (sid. 320). Osmundsjernet hade emellertid gått antingen åt Södertelje, Lödese eller Norge [3]), innan patroner och bergsmän anlade egna stångjernshamrar. Då egde bergslagen ännu ingen köpstad i nejden, men sedan Filipstad blifvit anlagd, började dess borgerskap att ock förse orten med spanmål och andra varor, utom det *Boråsboar* höllo gatubodar i staden [4]).

Torgdagen stod likväl fast, men staden var ännu ej 30 år gammal, när bergslagen fann sig hafva skäl att klaga, att dervid skedde underslef.

R. R. presidenten i gen. bergsamtet, *Carl Bonde*, hvilken, från den tid han här var landshöfding, hade mycken kärlek för Värmland [5]) och egde både vett och vilja att hjelpa bergslagen, skref den 12 April 1641 härom till dåvarande landshöfding: "Efter för många borgare satte sig ned i staden,

---

[1]) År 1771 fick också Hennickehammaren tillstånd att tillverka 50 skepp:d stångjern till salu.

[2]) *Resol. på allm. besv.* 1739 §§ 19 och 66.

[3]) *Handels- och seglat.-ordn.* Örebro den 10 Febr. 1614 och *ordin. förköphandeln* 1617, Osmund blef dock uttryckligen förbjudet till utförsel åt Norge i *Gränstulltaxan* 1639.

[4]) Hert. *Carl Filips resol. för Filipstad* den 16 Febr. 1621, cfr. *riksreger. previleg. för Filipstad* den 1 Mars 1638.

[5]) Han sade i sittande råd 1636, *att Värmland kunde väl jemföras med ett konungarike för dess många bergsbruk (Palmsk.* M. S.)

de der uppköpte af bönderna före torgdagen, hvad de förde till torgs, och sedan både i priset och i mål och vigt [1]) skinnade bergsmännen, som nödgades taga det ur deras händer, hvarigenom bergsmannen råkade i så stor skuld hos borgaren, att han sällan kunde sig utreda; thy begärdes tjensteligen, att landshöfdingen ville tillhålla Filipstadsboarne innehålla med sådan *procédére*, låta bergslagen i sådant fall vara *oturberad* och skaffa sig sin nödtorft, hvar den helst behagade. Ifrån sådana förfång borde landshöfdingen handhafva bergslagen, under det han hade att härom ytterligare vänta kongl. regeringens egen befallning" [2]).

Året derpå 1642 reste bemälda riksråd m. m. sjelf hit och slöt på stadens rådstuga den 25 Maj en *förening emellan bergslagen och staden*, som framdeles i handeln skulle tjena dem till rättelse å ömse sidor [3]), *und so fangen sie an* (= och så började de). Ehuru denna förening stadfästades vid riksdagen 1643 och landshöfdingen 1668 fick hög befallning att sätta vite, det hon skulle efterlefvas, har dock från den tiden aldrig varit något fullkomligt förtroende emellan staden och bergslagen, så att det ock kan räknas för en besynnerlighet, när de hålla ett vid ett prestval.

Efter 7 år anförde bergsmännen 1650 underdåniga be-

---

[1]) Riksregeringen gaf den 11 Juli 1636 befallning, att *mätarehus* skulle upprättas i Filipstad; men detta lär aldrig hafva blifvit verkståldt, fast det äfven stadfästades i Sept. 1664.

[2]) M. S. i h. capten *C. Ax. Linroths* biblioth.

[3]) Dess innehåll var »att, på det att stadsbon måtte bli satt ur stånd att aftonen före torgdagen taga in bonden på sin gård och sluta köp om varan samt sälja henne dyrt till bergsmannen, så skulle på båda broarne utom staden (*Norsbron* och *Storbron)* samt på de andra vägarne uppsättas slagbommar att tillslutas fredagsafton och ej öppnas före lördagen kl. 10, då bonden borde insläppas på torget och fri marknad hållas till kl. 2. Droge någon förut bonden in på sin gård, hade båda förbrutit varan hälften till staden och hälften till kyrkan; äfven hade bonden förbrutit alltsammans, om han fraktade något inom bommen, innan den blef upplåten. — Emedan borgaren hade nekat bonden köra till hyttorna att afhemta sitt jern, som han tillbytt sig af bergsmannen, utan velat tvinga honom föra det till staden, så skulle nu bonden, sedan han köpslagit på torget, obehindrad få föra varan hem till hyttan, lasstals om vintern och kleftals om sommaren, och köra sitt jern, hvart han behagade. Spanmålen, om bergsmannen behöfde köpa någon af stadsbon, skulle vägas med besman eller pundare, efter der hades ett elakt mål och man brukade sikta i skäppan». (Detta *dokument* jemte åtskilliga flera, dem jag får anföra, när Filipstad framdeles kommer att beskrifvas, räddade herr *Justitiarien Salmodin* undan branden 1775 och har gunstigt behagat lemna mig till hjelpreda.)

svär emot intrång i sin torghandel, och drottning *Christina* gaf dem den 30 Octob. isynnerhet den resolution, att landshöfdingen skulle "tillhålla allmogen på rätt torgdag fara till staden, så att bergsfolket ej måtte nödgas taga sina varor hos borgaren i högsta värde; till den ändan skulle ock staden uppbygga *nederlagsbodar* för bönderna. Skattemän och onödiga borgare med ölförsäljning må ej få hindra handeln och draga bönderna in i sina gårdar" m. m.

Men kon. *Carl XI* fick vid fyra riksdagar 1672, 80, 82, 86 höra jemt och samt nya klagovisor, hvarvid han verkligen stod emellan tvenne eldar. Han ville rädda bergslagen, men stadsboarne hade gjort honom stora tjenster [1]). Emellertid hänsköts alla gångerna till landshöfdingens åtgärd [2]).

Ändtligen skall konungen, enligt en i orten allmän berättelse, en gång i egen hög person hafva rest förklädd till Filipstad [3]), den H. Maj:t någon tid derefter förvandlade till en bondby, sedan 85 gårdar der uppbrunnit den 9 Maj året förut.

Platsen blef ändå bibehållen till torgdagar och oxmarknad

---

[1]) I *resol. på stadens enskilda besvär* vid *Halmstads riksdag* 1678 berömmer konungen högligen den välvilja staden visat i dessa svåra krigstider och lofvade sådant framdeles med kungl. nåd ihogkomma (origin..

[2]) »Landshöfdingen skulle handhafva 1642 års *förordning* och 1650 års *resolution*. För många skattemän och onödiga borgare, som intet handtverk lärt, skulle ej få sätta sig ned i staden. Embetsmän, som nödvändigt skulle hafva sin näring ur bergslagen, skulle flytta ur staden. — Ville ej staden bygga *nederlagsbodar,* så att bergsmännen finge taga sin vara ur första hand, skulle bergslagen bygga sådana sjelfva. — Magistraten borde ock draga försorg, att *mätarehus* blefve bygdt, att med mätande måtte rättrådligen umgås, hvaröfver bergmästaren, som iakttager bergslagens intresse, skulle hafva uppsigt. — Borgaren skulle ej handla hemma i gården med bonden, innan bergsman här såsom i Nora och Linde njutit sina 4 timmar på torgdagen, der han ock egde att sälja sitt tackjern, äfvensom på marknadsplatser eller hemma vid hyttan, till hvem han behagade, att ej stadsboarne måtte tvinga honom till ett pris, som till en del förorsakade hans ruin (*K. Maj:ts nådiga resol. på Filipst: eller Fernebo bergslags ensk. besvär* 1672, 80, 82, 86).

[3]) Hans Maj:t skall öfver isen hafva kommit från Christinehamn i följe med en bergsman vid Asphytta, föregifvande sig vara en *Jössehäring* (Vestbyggare), som i bergslagen skulle hemta oxjern. Utom det att han skall hafva sålt norsk tobak och låtit sin följeslagare, äfven *incognito,* köpa en rulle, ty den varan var strängt förbjuden, frågade ock denna höga Vestbyggaren pris på åtskilliga varor, handlade ock något. Denna anekdot blef ej upptäckt, förr än öfverhofpredikanten Tingvall vid stadens utdömande i underdånigbet bönföll om nåd åtminstone för sin fattiga mor. *"Er fattiga mor!"* sade konungen, *"är icke hon Tingvalls Margretha? Hon är icke fattig. Jag mins, när hon hade fläsk att sälja mig för 11 daler pundet.* (Rågen kostade då 10 daler tunnan.)

för bergslagens räkning, under det att de olyckliga stadsboarne sökte få lösa sina egendomar till skatte och till den ändan 1701 och 1702 insatte i kungl. *kammarcollegium* skatteköpeskilling, hvaröfver bögbemälda *collegium* tillika med kungl. *bergscollegium* hade hvar sina egna särskilda betänkanden [1]). Emellertid fingo den 15 Dec. 1720 [2]) 50 hushåll kon. *Fredriks* nådiga tillstånd, att för bergslagens nytta bo qvar här, hvartill ännu 10 ökades den 18 Juli 1727. Men kungl. resol. om skattebref utföll ej förr än den 23 Nov. 1750.

Under det Filipstad låg under landsrätt, passade Christinehamns borgare sitt tillfälle, handlade med Vestgötha bönder hemma i sin stad och sålde i bergslagen, så att torgdagen i Filipstad nästan försvann, intill dess kon. *Fredrik* gen. resol. den 12 Juli 1720 måste åter förnya honom och tillika förbjuda Christinehamnsboarne att fara kring landet och göra landköp. Vid riksdagen samma år fingo *Grythytte bergsmän* tillstånd att handla fritt här till kl. 2, äfvensom i *Nora* enligt landshöfdingens resolution den 12 Febr. 1719 [3]).

Till mera beqvämlighet för både köpare och säljare flyttades torgdagen från lördagen till onsdagen g. kungl. resol. den 16 Mars 1739, och den 25 Sept. 1765 förbjöds borgare vid 10 dal. s:mts plikt all olaga handel, men 20 daler om bergsman reser bonden emot utom staden [4]).

---

[1]) *K. bergscoll.* satte sig 1701 emot skatteköpet, emedan »här var bergsmans jord», och när *kammarcollegium* ville gilla det 1703, invände bergscollegium, att »skogen i slikt fall skulle till bergslagens skada medtagas». Sedan kon. *Carl XII* remitterat målet åter till *kammarcollegium* blef det h. o. h. afslaget den 13 och 27 Octob. 1703. När saken åter föredrogs hos rikets ständer 1731 och 34, påstod *bergscoll.* sitt förra: »60 hushåll voro ditsatta för bergslagens skull, men få de skatteköp, lära de ej vilja vara undergifna den inrättning, som med så moget öfvervägande är fastställd och bör bibehållas till bergslagens bevarande.» *(K. kammarcoll. prot.* den 4 Dec. 1732 och den 25 April 1737.)

[2]) »Der må blifva en köping eller marknadsplats, hvarest bergsmän må drifva köpenskap med brukspatroner, bönder och stadsboarne, sälja sitt tackjern och tillhandla sig ätande och nötande varor till sina bergsbruk. — Stadsinnevånarne skulle ej vid den plikt, som i många kungl. resolutioner var stadgad, understå sig på den vanliga torgdagen det ringaste med bonden handla, förr än bergsmannen fått nog. Det som då blefve öfver eller hvad de eljes kunde anskaffa, finge de anskaffa till förlag i bergslagen».

[3]) Denna förmån lär väl förut hafva gått förlorad, när de 1689 lades från bergmästardömet.

[4]) Bergsmannen *Olof Eriksson* vid Fogdhyttan var riksdagsman 1739 och *Jean Jeansson* vid Stjälpet 1765.

Den dyrhet, som på denna torgdag öfverklagas, kan väl stundom hafva sina vissa orsaker, dem vi förbigå, men så härrör det ock ofta af gruffolket från Nordmark och Persberg m. m. [1]).

* * *

Oxmarknad har bergslagen haft i staden alltifrån dess början vid Barthelsmessotiden och 8 dagar derefter. Dit hafva årligen blifvit drifna 100-tals oxar från *Vester-* och *Östergöthland*, *Nerike*, *Dahl*, *Bohuslän* och hela bondbygden i *Värmland*, isynnerhet gränshäraderna, som tillbytt sig *oxjern* [2]). I senare tid hafva ock hitkommit oxdrifter från Småland [3]). Vid riksdagen 1752 afslogs allmogens ansökan att få denna marknad till frimarknad i anseende till förekomna skäl och omständigheter [4]). Dessa omständigheter känner jag icke, om jag ej får gissa [5]).

* * *

[1]) Emedan dessa hafva penninglön och föda sig sjelfva, händer ofta, att drängens hustru får 9 à 12 daler, att bittida om onsdagsmorgon löpa till torgs med och, som hon kan hafva hemma liggande 2, 3 barn, får hon ej vänta utan gifver bonden för en half eller en hel skäppa säd, hvad han begär: och sedan säger bonden: *"så och så har jag fått eller mina kamrater för i dag"*, och det blir ett gångbart pris. Månne det vore illa, om en lag stadgade, att dessas husbönder skulle lemna dem varorna hemma för samma pris, som han sjelf fått dem på torget?

[2]) *Oxjern* kallas det jern, som bergsmännen smida på sina egna hamrar. Bergsmännen hafva alltid haft tillstånd att härför tillbyta sig oxar och andra ätande varor af gränsbönderna, som deremot fått i Norge förvandla det till salt, fisk, viktualier och penningar (fastän all annan stångjernshandel på Norge länge varit förbjuden), hvilket blifvit stadfästadt i *k. resol. på allm. besvär* 1723 § 87 och *resol. på städernas besvär* samma år § 23 samt åter resol. *på allm. besv.* 1731 § 60 m. m.; men annan allmoge får ej handla mer af detta jern än till husbehof eller ock föra det till någon stad (resol. *på Filipstads bergslags besv.* 1729 § 2 och *allm. besv.* 1231 § 60), ej heller får gränsallmogen under förevändning af sitt oxjern drifva landköp (resol. *på Filipstads ensk. besv.* den 13 October 1668). Sedan flera bruk blifvit anlagda vid gränsen, har denna handel till stor del aftagit. Förut var vid *Trettonhelgen* med viktualier liksom en slags marknad i staden, då *Vestbyggarne* kommo att afhemta sitt oxjern.

[3]) Då allt blef utätet vid gränsen under kriget 1716, 20, så att ingen tillförsel blef till Filipstad, skref rådman *v. Nackrey* till faktoren *Ehrenpreus* i Jönköping, att han skulle sända honom några 100 oxar från Småland, och sedan hafva *Boråsboarne* lärt vägen.

[4]) *Resol. på allm. besv.* § 47. Bergsm. *Hans Nilsson* i Sandviken var då riksdagsman.

[5]) Emot en *frimarknad vid Trettonhelgen* vet jag inga skäl och omständigheter, som skulle väga upp emot bergslagens nytta.

Fri *torgdag i Christinehamn* förunnades *Carlskoga* bergslaggen. kungl. resol. den 23 Aug. 1664, och ehuru derom kunnat vara något smågnabb med borgerskapet en eller annan gång, så har dock den saken blifvit i godo bilagd [1]). På densamma fingo ock *Fernebo* bergsmän previlegier 1720 [2]).

Utom ofvannämda torgdagar har också vår bergslag alltid haft frihet på *annan handel* antingen samfäldt med de öfriga bergslagerna i riket [3]) eller ock genom enskilda previlegier [4]), men med tiden har härtill kommit en i sitt slag annan handel, som kallas förlag.

* * *

---

[1]) *Carlskogaboarne* fingo på underdånigt klagomål den 22 Dec. 1682 *resolution,* det landshöfdingen skulle hålla dem vid 1664 års *resolution,* att »fritt handla med borgare och bönder utan att borgerskapet skall på något sätt göra dem förköp. = Bonden finge ock fritt hemköra till dem sin vara staden förbi, sedan han tullat i Gullspång; men med brukspatronerna fingo de ej handla utom rätt torgdag». Detta stadfästades den 20 Mars 1689 på nya inkomna klagomål, då likväl marknad vid Carlskoga kyrka afslogs; men ingen gång var frågan väckt om stadens utdömande, som med Filipstad 1694 och 1745. Bergsmännen fingo gifva bonden för sin vara i betalning jern eller penningar efter öfverenskommelse.

[2]) *Torgdag i Carlstad,* då allmoge fick handla med allmoge, tilläts i stadens previlegier, men den lär längesedan vara utgången, ty eljes hade icke Värmlands allmoge kunnat blifva förbjuden att handla spanmål på Vestgöthabåtarne utom ordentlig marknad (resol. på *allm. besv.* 1752 § 40); så att, om nu en bonde blir hungrig om våren, måste han svälta till Pehrmessan, om han ej vill gifva borgaren, hvad han begär.

[3]) Genom resol. på *allm. besv.* 1680 § 18 och 1686 § 34 får allmoge afyttra sina varor och afvel, hvar lägligast faller (jemför *resol. på allm. besv.* 1719 § 6 och 1766 § 5) och i följe deraf fick bergslagen 1731 i resol. på *allm. besv.* § 33 stadfästelse att »idka handel med hvilka städernas köpmänner, dem kan vara lägligast, utan att förbindas till några vissa städer, hvilka skola stegra sina egna varor, men betala jernet till lågt pris den fattiga bergslagsallmogen till skada. Men i slikt fall skall likväl bergsmannen ej häfta för förlag. — Borgare få ej bergsmännen till förfång uti bergslagen uppköpa boskap, spanmål eller hvad bonden dit förer till att sedan bringa det högre ut, utan må bonden föra det i första handen hem till bergsmannen och der taga i betalning tackjern eller stångjern eller penningar, dem förlagsmannen bör lemna bergskarlen (*K. resol.* den 8 Dec. 1695; *K. förordn.* den 14 Jan. 1696 och *resol. på allm. besv.* 1731 §§ 59, 60). Går någon borgare eller dess betjente i bergslagen med spanmålshandel bergsman i förköp plikte 10 dal. smt och miste varan (*resol. på allm. besv.* 1743 § 26).

[4]) »Allmogen får föra sin afvel till hyttorna» (*resol. för Filipstad* den 25 Febr. 1642. »Ingen vägre bergsman att sälja sitt jern vid torg, marknadsplatser eller hyttan» (*resol. för Filipstad* den 13 Dec. 1693). När bergsman betalt sin skuld till Filipstadsbon, må han ej sitta mellanhandlare, utan handle bergsman med hvem han vill (*resol. för Filipstads bergsl.* 1720).

Förlag är ett ord, som efter all min öfvertygelse i sin verkan lagt grund till den mesta nöd, som både i förra och nyare tider tryckt bergslagen. En bonde, så länge han förnuftigt får råda sig sjelf, plöjer sin åker, säljer sin vara och blir ingen man skyldig, men en bergsman måste hafva förlag, ty dervid är han uppfödd och derförutan bör han icke dö, änskönt enka och barn och hela egendomen ofta skola betala laget [1]).

Förlag kallas ett slags lån, som bergsman får af borgare eller bruksegare till sitt tackjerns tillverkning. Inrättningen har utan allt tvifvel från början varit gjord i god afsigt, men missbruk skämmer allt, och en så lätt tillgång till penningar och varor har i bergslagen som på bondbygden skämt bort mången käck arbetare och förderfvat många hus, som förr bestått med heder [2]).

Första grunden härtill tyckes väl hafva blifvit lagd, då riksregeringen den 18 Aug. 1634 gaf Filipstads borgerskap frihet att skaffa sig bördsrått och lösa de hyttor, der bergsmännen ej arbeta, utan sälja skogen; ty ehuru bergsmansegendomarne sedan blefvo tagna i en högre *kungsfrid*, som vi framdeles få se, så finner man dock, att våra bergsmän råkade då och då i någon slags förlagsskuld [3]), innan den

---

1) Man har exempel, att bergsman skjutsat till Filipstad och haft der intet annat att uträtta, men ändå gått till förläggaren och hemtat några varor af det skäl, att *det är så förd... försmädligt att aka hem i en tom släde.*

2) Detta hade den i så många delar skarpsynta *Polheim* långt förut sett, då han i sitt *betänkande ang. oeconomien och commercien* vid riksdagen 1720 yttrat sig sålunda: »Till att så myeket snarare kunna finna, på hvad sätt utländingarne kunna köpa hela Sverige under sitt ok, utan att dess innebyggare skulle kunna märka det förut, så vill man här andraga för ett exempel, hvad med *Filipstads bergslag* isynnerhet skedt är, hvilken i begynnelsen berodde af sig sjelf och njöt sin frihet efter en rätt egares rättighet. Men hvad hände? När några stapelstadsboar fingo begärelse till samma jernverk och ej fingo köpa det för reda penningar af de förståndiga sjelfva, så handlade de detsamma af deras enfaldiga anhöriga åt sig för allehanda hastigt förgängliga varor förmedelst en öppen credit, hvarigenom den enfaldiga hopen till en kort tid fick sitt nöje, men deremot försatte sig och de sina uti yttersta armod, så att barnen måste tjena för gemena arbetare vid de verk, som deras föräldrar suttit välbehållna brukspatroner vid». Detta måste man dock förstå *gradatim* (= steg för steg):

Torva Leæna Lupum sequitur, Lupus ipse Capellam.

3) Detta syns på åtskilliga ställen i de äldre *häradsdomböckerna*, hvarför ock landsh. *Liljecrona* på ett urtima ting i Filipstad den 13 Aug. 1683 ibland flera för bergslagen nyttiga mål stadgade, att »om någon borgare stämde bergsman för skuld, skulle han före tinget liqvidera hos bergmästaren eller någon annan god man».

stora hushållaren, kon. *Carl XI*, fann sig föranlåten att den 18 Dec. 1695 utgifva en *allmän kungl. förordning om förlager.*

Denna stadfästades sedan genom kungl. resolutioner 1696, 1704 och 1708; men man behagade i Värmland ej efterlefva henne, hvarför ock, innan ännu 1748 års förlagsordning utkom, kungl. bergscollegium nödgades utgifva en särskild för vår ort den 22 Febr. 1732, och som den grundar sig på de öfriga, thy hålla vi oss vid att här anföra och förklara

1732 års Förlagsordning i Värmland.

Emedan kungl. *collegium* genom flera klagomål förnummit, att förlagsordningarne ej efterlefdes i Filipstads bergslag, utan förläggaren i tysthet gick bergmästaren förbi, utan att hos honom angitva sitt förlag, och utan *liqvidation* vände sig till häradsrätten, som ofta dömde till utmätning äfven i sjelfva fastigheten; thy skulle här framdeles efterlefvas förordningarne af 1696, 1704 och 1708, som hufvudsakligen innehöllo följande:

"*Förläggare* och *förlagstagare* böra angifva sig hos bergmästaren [1]).

Förlaget skall ske i oförfalskade och ostegrade varor jemte penningar [2]); deremot skall lemnas godt jern [3]).

En *motbok* skall hållas med *Debet* och *Credit* [4]). *Förläggaren* får taga en skälig avance [5]) (= förmån, ersättning).

---

[1]) *Contract* bör skriftligen uppsättas, angifvas hos bergmästaren och vid bergstinget antecknas samt på hyttbacken af hyttfogden uppläsas (1748 års *förlagsordning*).

[2]) Om bergsman så åstundar, bör hälften vara i varor och hälften i penningar; är varan förfalskad, plikte förläggaren efter omständigheterna från 5 till 50 dal. s:mt och ersätte skadan (l. c.).

[3]) Skingrar förlagstagaren förlaget och ej använder det till sitt rätta bruk, plikte första gången med 15 daler s:mt, andra med 10 och tredje med 15 par spö och förvisas från bergslagen (l. c.). Således förstås af sig sjelf, att han bör hålla sitt jern sin förlagsman först och främst tillhanda, så länge han hos honom häftar i skuld.

[4]) I *Debet* uppföras penningar och varor och i *Credit* jern och annat, som bergsman aflemnar. »Efter denna motbok bör *sluträkning* ske vid tjugu dal. s:mts vite högst 3 månader, sedan *markegången* är satt, som bör ske två gånger om året: vid *nyår* och *midsommar*» (l. c.).

[5]) På hvarje skeppund jern afdrages 1 dal. 16 öre k:mt; men kan ej bergsman årligen betala sin skuld, erlägges dessutom 5 procent från den tid, fordran blef domfäst.

Liqvidation [1]) (= sluträkning) bör årligen ske i gode mäns närvaro jemte bergmästaren eller bergsfogden. Det stridiga hänskjutes till bergstingsrätten, hvarifrån får *appelleras* (= vädjas) till k. bergscollegium [2]).

Utom bergstingsrättens skärskådande kunde ingen execution (= utmätning) öfvergå bergsmannen.

I bergsmans egendom kunde förläggare ingen andel få, utan, om skulden vore så stor, borde egendomen uppdragas någon inom bergsmansståndet“ [3]).

---

[1]) Borgaren skall uppvisa sina *special*räkningar i bergmästarens eller dess ombuds närvaro, underskrifna af *liqvidations*männen, emedan en del bergsmän, som ej kunna läsa eller skrifva, råka i bryderi och blifva dragna för rätta *(K. M. resol. för Filipstads bergsl.* den 22 Jan. 1682). »På det bergsman ej må öfverilas med *execution,* innan man vet, af hvad beskaffenhet skulden är, huru hon är tillkommen och till hvad pris sådant är honom påfördt, skall en årlig *liqvidation* anställas (före nyåret, och dessförinnan ingen *execution* bergsman öfvergå), emedan vid en sådan skärskådan torde en stor del af skulden försvinna, och bergsman derigenom märkligen lisas. Landshöfdingen bör derför i länet utse vissa och tjenliga liqvidationsmän, hvad emot markegången för högt eller i odrägligt intresse vore stegradt och för ringa på bergsmansjernet uppfördt, det bergs-, tings- eller häradsrätten skola rätta, antingen *obligationer* varit utgifna eller icke. Alla *oliqviderade* mål skall domaren tillbakavisa *(K. förordn.* den 14 Jan. 1696). — Emedan med liqvidationerna det ändamålet är, att man skall derigenom erhålla, huru förläggare sig emot sina debitorer förhålla, och desto bättre kunna afskaffa alla missbruk och oskäligt schackrande uti förläggandet; thy är billigt, att sådana högst nödiga och nyttiga *liqvidationer* årligen anställas, äfven om bergsmännen (af fruktan att motsäga skulden och förlora crediten) dem ej sjelfva skulle påstå *(L. bergscoll. br. till bergmästare Kjellman* den 22 Mars 1709). Till *liqvidationsmän* fingo inga antagas, som sjelfva voro *intresserade* i förlag. Betalningen finge tagas af de vid bergstingen fallande sakören enl. *K. Maj:ts nåd. br. till bergscoll.* den 29 April 1708; men efter 1748 års *förlagsordning* betala förläggare och förlagtagare hälften hvar. Utom liqvidation kan ingen dom fästas. I senare tider har blifvit med bergsman och liqvidation som med den fattiga syndaren och samvetet: när det vaknar, så förskräckes han; och med det blotta ordet liqvidetion skulle man kunna skrämma mången bergsman till Norge. Det har ock sina goda skäl, om sant är, hvad en del bergsmän påstå, att förläggaren gerna hos sig har afgjordt, hvad han vill gifva för jernet och taga för sin vara, helst då förlagtagaren sällan är frivillig och sjelfegande utan i tvång. Åtminstone har en lång tid bortåt skulden alltid blifvit ökad. När förlagsmannen isynnerhet fordrar liqvidation, men bergsmannen rädes derför, skulle en okunnig snart komma på den tanken, det höga öfverheten genom detta medel haft afseende att hjelpa honom tillrätta, såsom den der gåfve för mycket för jernet och toge för litet för sin vara, så att han borde befordras till större vinning; men det är visst icke så, utan dervid är ock afseende på bergsmannens fromma, den ortens nitiska bergmästare ej lär försumma att handhafva.

[2]) Äfvenså skall *klander mot markegångssättningen* angifvas i bemälda *collegium* inom 40:de dagen (1748 års *förordn.).*

[3]) Härom mera strax nedanför.

Detta förordnande borde förmodligen årligen uppläsas i Filipstads och Carlskoga kyrkor.

* * *

Utom det, som vi i anmärkningarne till det föregående ur 1748 års förlagsordning anfört, tillägges der ännu, att

"Alla *förskrifningar*[1]), som härröra från förlag, äro ogilla, i hvad rätt de ock framvisas, utan böra liqvideras lika fullt och dömas vid bergstingsrätt.

Gifves försträckning utan inteckning, njute sådan ingen förmånsrätt[2]).

Är någon bergsman så vårdslös, att fara är för fastigheten,. bör rätten, om det är hopp om honom och hans fasta egendom pröfvas svarande emot skulden gifva honom ett eller två profår. Visar han ej då bättring, blifve sin besittningsrätt förlustig.

Vill förlagsman uppsäga förlag, skall det vid bergstingsrätten angifvas, som skaffar ny man i hans ställe. Eger han då något att fordra, nöje sig med hvart fjerde skepp:d, tills skulden är betald[3]); men tre fjerdedelar gå till den nya förläggaren."

---

[1]) Men isynnerhet kan man ej lemna obemäld en genväg, som en del välsinnade medborgare nu på några år nyttjat och dagligen begagna att påskynda bergslagens förderf, bestående deri, att en del förläggare bringa sina förlagtagare att utgifva sina *ovillkorliga sedlar* för en viss skuldsumma, som låntagaren genom flera års stegrade varor och nödhandel ådragit sig, på hvilka sedlar de sedan hos höga landshöfdingeembetet genast söka utmätning, och derest bergsmannens lösa egendom då ej svarar emot skulden, så får han hålla till godo, att äfvenväl hans fasta jemväl på öppen och allmän auktion försäljas, oaktadt att skulden ej vore öfver 4 à 500 dal. k:mt, men egendomen deremot värd 10,000 dal. eller deröfver, göres en sådan olycklig bergsman ändå husvill och får se sin egendom städ i främmande hand och detta allt ofta utan föregången liqvidation; utan föregånget gillande vid vederbörlig domstol om gäldenären är sådan, att profår kunde blifva honom förunnade; utan föregången afsättningsdom om han pröfvas oduglig; utan laga fardag; utan laga uppsägning så göres på ett sådant sätt den ena efter den andra husvill (Bergsl. underdåniga anhållan till K. Maj:t 1775).

[2]) Borgenär stånde i slikt fall sin egen fara. Äldsta inteckning har förmånsrätt; eljes går lika, om det ock voro flera förlagsmän.

[3]) Sällan hörde man förut hvarken, att förlagsgifvaren behöfde beklaga sig öfver förlust på sina förlagstagare, och likaså sällsynt var det äfven att höra någon bergsman göras husvill genom afsättning på sin egendom; men sedan förläggare blef lemnadt öppet att för mindre betydliga skuldsummor söka afsättning på sina förlagtagare, har en större mängd bergsmän blifvit husvilla

Det är icke utan, att bergslagen, i de sistförflutna åren isynnerhet, jemrat sig både högt och i mjugg öfver skada och lidande vid sina förlag; men sådant kan till stor del hafva härrört af tidernas omständigheter och bör åtminstone ej tillräknas alla deras förlagsmän [1]). Nu på 2, 3 goda år hafva klagovisorna hos de mesta till stor del upphört; dock vore att frukta, det vid 2 eller 3 andra infallande hårda år (ty mera tål ej bergslagen i allmänhet, dem ock Gud nådligen afvände!) här skulle snart börjas i samma ton [2]).

* * *

5. *Bergsmanshemman* grunda sig merendels på stubberättigheter, hvarvid dess åboar vid flera tillfällen isynnerhet åberopat sig hert. *Carls* previlegier 1582 [3]). I början bestodo de af föga annat än blotta skogen, hvars vidare eller trängre utrymme har gjort, att hyttan blifvit skattlagd till hel eller mindre delar, hvarid nu utom sädestionde 9 dal. s:mt gifvas i *hytteskatt* efter helt. Men efter hand har mer och mer blifvit

gjorda (der nämnes 1/4 i bergslagen), och många sådana deribland, som aldrig med rätt kunna beskyllas hvarken för försumliga i sina näringar eller slösaktiga i sin hushållning. Hade de på sätt som förut fått förblifva vid förlagsordningarne, neml. att betala hvart 4:de skepp:d på skulden, så hade förläggarne i samma mån blifvit godtgjorda, som skulden blifvit ökad; de återfått sin betalning och de senare vid hus och hem blifvit bibehållna till både sin egen och kronans nytta (l. e.).

[1]) Om en eller annan i sin nöd tvungit sin förlagtagare med liqvidation att göra hans nöd lika med sin; om någon för 500 dalers fordran lyst auktion på sextondels hytta, och om en på torgdagen under förevändning, att han egde småsedlar, tvungit sin bergsman att ur sin bod taga rågtunnan för 48 daler, då hon på torget ej gälde mer än 32 daler; så var väl sådant dels emot samvete, dels emot lag. Men så fattas icke heller välsinnade och samvetsömma förlagsmän, som söka att med en skälig handel hellre bibehålla sin bergsman, särdeles då han inom året kan betala, och kanske då får mera att fordra, än han är skyldig, än att på konstiga sätt genom många procent tvinga honom söka sig annan långväga förläggare, som alltid för resor till marknader och vidare faller bergsmannen svårare, så att han ej gerna går in derpå utan i nödfall. De hederliga förlagsmän, som nu lefva, blifva alltid hos bergslagens folk i kärt minne.

[2]) Ifrån 1768 och i de följande svåra åren gälde förlagshandel föga, så att, om ej kungl. maj:t och kronan undsatt med spanmål, hade troligen bergslagen blifvit öde. Arbetsfolket gick ock verkligen ur grufvorna vid Nordmarken för svält 1772.

[3]) Orden lyda der så, att »the sedan skulle behålla thet, som i så måtto upptages och bygges man efter man liksom NB. *rätt skattearf och egor* under årliga och laga utskylder».

upptaget och med möda i sten och berg uppodlade åkrar, ängar och vallar, som vi på sina ställen få framdeles särskildt anföra.

Sedan riksregeringen 1634 gifvit Filipstadsboarne tillstånd att skaffa sig bördsrätt och lösa de hyttor, der bergsmännen ej arbetade, utan sålde skogen, är troligt, att en god del af dessa egendomar per fas & nefas (= med rätt och orätt) kommo i ståndspersoners händer, så att, ehuru samma höga regering den 21 Febr. 1640 stadgade, att i "skattehemman i Nora, Linde och Värmlands bergslager skulle en i slägten lösa den andra, på det att åbon måtte bli besutten och kronan få sin rätt", nödgades likväl kon. Carl XI:s resp. förmyndare den 15 Nov. 1664 [1]) förordna, det "inga stapelstadsborgare eller bruksförvaltare skulle få under sina bruk uppköpa bergsmanshemman, tägter och skogar, hvarigenom hyttorna ödelades, och all fasta derå skulle vara ogill."

Detta har åtskilliga gånger blifvit stadfästadt [2]), men i *kungl. maj:ts bref till bergscollegium* 1723 skedde den inskränkning att "om bergsman råkat i så stor skuld, att hemmanet ej svarade deremot, skogen vore utbrukad och ingen inom ståndet ville lösa, skulle det stå ståndsperson fritt; dock borde skogen, då han blefve igenväxt, brukas till egen blåsning [3]).

---

[1]) K. M. resol. och förkl. öfver bergscoll. betänkanden och frågepuncter den 15 Nov. 1664 § 8.

[2]) »Allt hvad ståndsperson köpt, sedan kungl. resol. 1664 utföll, gånge till bergsmansståndet tillbaka» (*bergscoll. resol.* den 2 Febr. 1682). »Bergmästarne skola handhafva bergslagen vid 1764 års resol., och ingen häradshöfding gifve fasta utan bergscollegii tillstånd till bruksförvaltare, adelsman, kronobetjent eller borgare, utan. när bergsmans jord blir med skuld betungad, skall rätt bördsman och näst honom bergsmännen i samma härad vara närmast den gäldbundnas jord och skog att lösa» (*resol. på allmogens besvär* den 11 Nov. 1686). »Förlag må eljes utsökas bäst man gitter» (*K. M. res. på några bergscoll. puncter* den 18 Maj 1689). *Detta stadfästades i förlagsordningen* den 18 Dec. 1695; *Kungl. br. derom till landshöfd.* den 14 Jan. 1696 samt *kungl. förkl. deröfver* den 8 Jan. 1704. »Allmogen får igenlösa efter mätismanna ordom de bergsmanshemman och skatterättigheter, som i mannaminne äro råkade i främmande och ståndspersoners händer» (*resol. på allm. besvär* 1719 § 35; 1723. § 80 samt 1766 § 52 m. m.).

[3]) Detta stadfästades i *resol. på allm. besv.* 1731 § 56 med det tillägg, att »bergsman finge ej lösa efter mätismanna ordom utan på auktion efter värde, som blir insättningssumman»; men kgl. *förklaringen öfver 1748 års förlagsordning* § 10 af den 10 Dec. 1756 stadgade, att »om ingen bergsman ville eller kunde bjuda hvarken skuld- eller insättningssumman, borde denna senare minskas så mycket, att egendomen kunde blifva inom bergsmansståndet, och för-

Dessutom har bergslagen att trygga sig vid *riksdagsresol. på allm. besv.* 1723 § 77, som stadgar, att "fast de uti bergslagen uppå stubb- och röjselrätt utfallna gamla fastebref icke förmå tillegna åbon skattemannarätt, emedan hemmanet är krono, får dock bergsmannen arfvinge efter arfvinge genom kungl. förordningar det besitta, äfvensom någon skattebonde, så länge bergsbruket hålles vid makt och till kronan utgöres dess rätt. Vill ock någon drifvande bergsman lösa sitt hemman till skatte, stånde honom fritt."

Skogen till hyttorna har allt ifrån drottn. *Christinas* tid varit tagen i hägn enligt regeringens derom utgifna förordningar [1]). Icke mindre har kungl. bergscollegium haft öm vårdnad om vår bergslags skogar [2]).

* * *

---

läggaren skylle sig sjelf, som låtit skulden gå högre, än han kunde få henne betald». Deremot tillåter *K. Maj:ts nådiga förordning om gäldbundna bergsmäns egendomar* af den 5 Oktob. 1772 förläggare, att »efter 2 förutgångna auktioner behålla egendomen emot insättningssumman, om ingen bergsman bjuder öfver; dock att bergsmansståndet har lösningsrätten, och ståndsperson skall fullgöra alla de skyldigheter, som en bergsman vid bergsbruksdriften åligga». Vid allt detta skall likväl gäldbunden bergsman enligt bergmästarns intyg af kungl. bergscollegiet afsättas, sedan redet är uppbrukadt och han njutit fardag till godo (*förlagsordn.* 1748). Bergsmännen lefva nu i den öfvertygelse, att, »om en förläggares lystnad faller på en egendom, kan han lätt göra sin fordran så stor, att ingen bergsman kan bjuda med honom; att han på sådant sätt kan bana sig väg till hela hyttan; att bergslagen så kan gå under, men kronan tillika lida i samma mån, emedan hvarje förnuftig lär lätt finna, det ingen torpare sköter en annans egendom och skog med den sparsamhet och hushållning, som om det vore hans egen» (*bergsl. underd. ansök.* 1775).

[1]) När skog fälles till *svedjeland,* skall befallningsmannen genom godemän gifva utsyning, men ej på ungskog, som ej duger att kola, hvilken förbjudes vid 40 mark (*häradsdomb.* 1648 och 52). År 1655 pliktade många för olofligt svedjande (l. c.). *Björk-* och *aspskog* förbjudes till löftag, men tillåtes att hugga till kolning i Juni månad och *getebarr* förbjudes vid 40 mark (l. c. 1671).

[2]) »påminnandes Eder, att en stor del af Edert embetes plikt består deri, att I dragen god och tjenlig försorg om skogarnes bevarande i bergslagen och att, der sådant försummas, I ladden på Eder stort och svårt ansvar»; thy skulle ingen få lemna högre än $1/2$ alns stubbe vid 40 mark (*bergscoll. br. till bergm. J. Schnack* den 13 Oktob. 1685). För skogarnes besparing blefvo 2 hyttor och 21 härdar utdömda 1689, Filipstad 1695 och 8 masugnar 1738. För skogens och grufvornas skull hafva åtskilliga kungl. commissioner blifvit hållna i bergslagen: år 1642 af R. R. och presid. *C. Bonde;* 1670 af assessor *Canterhjelm;* 1672 af assess. *Stjernhjelm:* 1677 af landshöfdingen assessor *Canter-*

6. *Brukssocieteten* utgjordes i början merendels af städernas borgerskap och några prester [1]), men som bruksegendomarne sällan till någon långvarighet stannat i arfvingarnes händer, hafva de dels ömsom tillfallit andra slägter, som blifvit brukspatroner, dels ock vissa tider kommit i Göteborgares ego [2]).

Bruken eller stångjernshamrarne äro utspridda i alla Värmlands härader. Utom *Degerfors*, *Kortforsen* och *Valåsen* i Carlskoga, som höra till Nora bergmästaredöme och utgöra 5 hamrar med 8 härdar af 2,960 sk:pds smide, samt *Gustafsströms* och *Eriksdals* hamrar och manufakturverk under *Älfsjöfors* masugn i Gåsborn, som lyda till Grythytte bergsting, är hammarskatten inom vårt bergmästardöme i Värmland på 99 hamrar af 183 härdar [3]) 684½ skepp:d stångjern eller 68,450 skepp:ds smide

---

hjelm och secret. *Tigerhjelm*; 1684 och 86 af landshöfdingen samt assessorerna *Buhre* och *Nohlanwär*; 1695 af landshöfdingen och assessor *Peter Cronström*; 1736 af landshöfd. och assessor *Wallerius*; 1760 af bergsråden *Tilás* och *Rudbeck*.

[1]) Hammarsmeden *Nils Ersson* i Filipstad och hans son borgmästaren *Erik Nilsson*, rådman *Sven Bengtsson* i Carlstad och inspector *P. Flygge* i Christinehamn blifva väl med de äldsta vi kunna finna. Dessutom bygde borgmästar *Johan Börjesson* i Carlstad 3 hamrar vid *Ransäter*, 2 vid *Munkfors* och 2 vid *Fösked*; borgm. *Henrik Kolthoff* bygde vid *Lindfors*, *Alstrum* och 2 vid *Edsvalla*; kyrkoherdarne *Luth* och *Bergius* i Nyed egde *Molkom* och *Lindfors*; biskop *Elfdalius Forsnäs* i Sunne; kyrkoherden i Carlskoga, *Anund Haquinus*, *Dömle* o. s. v.

[2]) På 1650-talet började göteborgare taga inteckningar i bruksegendomarne och sedan drifva dem sjelfva. (Derigenom hände förmodligen, att många Göteborgsslägter blefvo genom giften befryndade i Värmland: *Eiliking, Borgström, Herweghr, Sawoland, Westerman, Gürgensson* och flera.) Sammalunda var det omkr. 1700, då biskop *Iser* genom lån undsatte brukspatronerna till större delen. Vår tid känner sig i denna omständighet sjelf.

[3]) Dessa hafva blifvit bygda i nedanskrifna ordning; men de första voro alla före 1628. Märket † betyder, att hammaren är utgången eller smidet flyttadt, och * att han ligger på frälse grund:

Alkjärr i Lungsund *.
Bjurbäck i d:o.
Borgvik öfra i Grums.
Dymle öfra i Ullerud *.
Gunnerud i Alster *.
Matlång i Lungsund.
Mölnbacka öfra i Ullerud *.
» *nedra* i d:o *.
Spjutbäck i Varnum.
Storfors, 2, i Lungsund.
Lillfors i d:o.
Åsteby i Fryksände †.
1628 *Forsnäs* i Alster.
Qvarntorp i Ullerud *.

utom frälserätten vid somliga bruk, som belöper sig till 3,026 skepp:d och 5 lisp:d, så att hela smidet bergslagshamrarne inräknade är årligen 71,476 skepp:d och 5 lisp:d, hvilka såsom

---

1629 *Molkom* i Nyed.
1630 *Morum* 2 i d:o *.
Brattfors i Fernebo.
1636 *Fösked öfra* i Nyed †.
d:o nedra i d:o.
Forsnäs i Sunne †.
1637 *Svenstorp* i Ölme härad †.
1638 *Hökebro* i Nyed †.
1639 *Björkeborn* i Carlskoga *.
Björkil i Sunnemo.
Dymle nedra i Ullerud *.
1640 *Alstrum* i Alster *.
Lindfors i Nyed.
Råglanda i d:o.
1642 *Näshammar* i d:o.
Älfsbacka öfra i d:o.
Åminnefors i Lungsund.
Gräs Bosjö i Fernebo.
1644 *Glumserud* i Veshärad.
1646 *Bofors* i Carlskoga *.
Hättelf i Lungsund.
Ransäter nedra i Ullerud.
1647 *d:o mellanhammaren* i d:o.
1649 *Bada öfra* i Fryksände.
1650 *Böckel* i Nyed.
1656 *Älfsbacka nedra* i d:o.
Älfbro i Warnum *.
Ransäter öfra i Ullerud.
1658 *Vatsgårda* i Warnum.
1659 *Björneborg öfra* i Visnum.
1661 *d:o nedra* i d:o.
1666 *Lanfors öfra* i Bjurkärn *.
Niklasdam i Warnum.
1669 *Uddeholm* 2 i Elfd. Råda *.
1670 *Munkfors öfra* i Ullerud *
1673 *d:o nedra* i d:o *.
Edsvalla öfra i Nor *.
1675 *Lesjöfors* i Gåsborn.
1679 *Håkanbol* i Nysund.
1682 *Krontorp* i Visnum.
1684 *Jonsbohl öfra* i d:o.
Brunsberg i Brunskog.
1685 *Årås* i Visn. Råda *.
1687 *Lanfors nedra* i Bjurkärn.
1688 *Johnsbol nedra* i Visnum.
1690 *Beck* i d:o.
Borgvik nedra i Grums.
1691 *Lidefors* i Nysund.
Rotneholm i Sunne *.

rent stångjern få säljas på stapelstads våg; hvarunder likväl icke begripes Dahlsland af 6 hamrar och 12 härdar med 5,125 skepp:ds smide, allt bergsvigt.

Ända intill kon. *Gustaf Adolfs* död steg hela smidet i Värmland ej till högre än 5 à 6,000 skepp:d årligen. Då voro ej heller flera än 14 hamrar utom bergslagen; men 1666 kunde bergscollegium i sin *deduction* (= berättelse) *till kungl. maj:t* uppgifva, att härifrån gingo om året 25 à 26,000 skepp:d till Göteborgs våg. Då voro här 43 hamrar.

År 1683 skedde en *allmän hammarskattning* öfver Värmland, som steg sig på 55 hamrar till 19,780 skepp:ds smide[1]). På dessa hamrar ökades vid en ny *hammarskattsjemkning* 1695 13,700 skepp:d, men de öfriga då tillbygda 19 bruken

1692 *Bada nedra* i Fryksände.
Glafsfors 2 Glafva.
d:o nedra i d:o.
1693 *Ämtekjärn* i Visnum.
Olby i Fryksände.
Torsby i d:o.
Rotnedal i Sunne.
Stömne i Stafnäs.
1694 *Gålsjö* i Sunne.
Kolsäter i Gillberga.
Svaneholm i Svanskog *.
Skarped i Sunne.
1695 *Björke* i d:o.
Edsvalla i Nor *.
Elgå i Elgå.
Rinnefors i Brunskog.
1731 *Gejersholm* 1 i Elfd. Råda *.
1734 *d:o* 1 i d:o *.
1740. *Nohlby* i Boda *.
1746 *Gustafsfors öfra* i Ekeshärad.
d:o nedra i d:o.
1747 *Stöpafors* i Sunne.
1752 *Loviseberg* i Elfd. Råda *.
1755 *Föskefors* i Ekeshärad.
1760 *Antonström* i Sunne.
1761 *Löfstaholm* i d:o.
Sälboda i Gunnarskog.
Nolsjö i d:o.
1762 *Adolfsfors* i Kjöla.
1763 *Reinholdsdam* i Brunskog.
1771 *Hennickehammar* i Fernebo.

När *Arwik-Andersström* gruudlades är mig obekant.

[1]) Då begreps också *Degerfors, Kortfors* och *Walåsen* härunder, men ej oxjernet i bergslagen.

12,300 skepp:d, tillsammans 45,780 skepp:d, utom frälserätten [1]).

Genom hög resolution förbjöd kgl. maj:t 1726, att ingen i Värmland skulle få smida öfver skatten, hvilket genom ett kungl. rescript af den 30 Juni 1729 förlängdes till sin verkställighet intill det årets slut; men som brukspatronerna inkommo med underdånig böneskrift, tillstaddes den 11 Maj 1731 dem, som hade skog och eget tackjern, att smida så mycket, som de förmådde, till k. bergscollegii vidare förordnande, dock att uppriktigt angifva det.

Detta var tecken till, att mer tackjern fans i landet, än hammarskatten fordrade: derför behagade konungen 1740 stadga, att "bruken i Värmland och på Dahl, som ej kunna draga ved och kol undan grufvor och hyttor, skulle utom frälserätten få 16,000 skepp:ds årlig tillökning i smidet, men sedan ej smida öfver skatten vid 8 dal. s:mt för hvarje skepp:d [2])". I bref till kgl. bergscollegium den 20 Octob. 1741 tillät Hans Maj:t ännu 1000 skep:d; men i *förklaringen öfver 1740 års förordning* af den 12 April 1748 afslogs alldeles allt högre smide. Dock äro från den tiden några bruk tillbygda, hvilket synes vid not. [3]) pag. 418 [3]).

Tackjernstillgång hafva våra bruk ur Fernebo, Carlskoga och Grythytte bergslager enligt förordningar af den 20 Nov. 1649, den 25 Maj 1725, den 28 Aug. 1727, den 3 Juli 1729 och den 19 April 1740 [4]). Fördelaktiga previlegier hafva ock blifvit gifna på bruksegendomar [5]).

---

[1]) Denna hammarskatts delning skedde efter kungl. resol. i Filipstad den 30 och 31 Juli 1695 i närvaro af landshöfdingen samt assessor *Cronström*.

[2]) *K. M. förordning ang. stångjernssmidet och flera hushållsmål vid jernverken* den 19 April 1740 § 2.

[3]) Huru några bruk blifvit flyttade och åter omflyttade samt huru hammarskatten utsmides vid de utdömda, medan de nya stå under byggnad, är ej rum att omtala, förrän vid hvarje bruk särskildt.

[4]) Ett eller annat bruk är ock till någon del previlegieradt på *Nora bergslag*. Utom *förlag* eger *Grythyttan* handla på andra lofgifna ställen enl. 1740 års förordning; men ej Värmlands bergsmän, hvilket kullkastar många andra förr nämda *resolutioner;* dock blifva de helst hemma, när de rätt handhafvas.

[5] »I Värmland och Dahl må härefter ingen, eho han vara må, uppbygga något verk på krono, skatte- eller frälse utom bergscollegii ransakning och tillstånd, på det att skogen ej skall aftaga, malmen bli svårare och det ena bruket genom stegrande och oskäl utkladda det andra» (*K. Maj:ts förbud* den 20 Nov. 1649). »Till byte köp eller förläning får icke uppgifvas några gods

Då *vexelkurs* första gången publicerades 1671, kunde väl ingen menniska tänka, att den med tiden skulle göra sådana hvälfningar i stångjernspris och i följd deraf på alla andra varor; men den har verkligen en lång tid gjort, att brukspatronernas näringsfång stått på mycket osäker fot [1].

Till följe af förordningen om köphandeln 1614 och 1617 skulle allt gods och jern, som fölle i Värmland, gå på Telje men ej Stockholm; men utom det Lödese förnämsta borgare redan förut voro slägt med de bästa hus i Värmland [2]) och följaktligen troligt hade här någon handel, begynte just vid denna tid Göteborg resa upp hufvudet, och Värmlands betydligaste handel drog sig snart dit.

Af denna orsak höllo Göteborgarne här sina commissionärer, af hvilka en del blefvo qvar i landet [3]), men de andra lära hafva varit knappa nog i sin handel, så att Filipstadsboarne, som den tiden egde mesta jernet, vid riksdagen 1649 bönföllo "att få handla utrikes, emedan de fingo så litet för sitt jern i Göteborg", hvilket dock afslogs i resol. den 31 Mars, såsom stridande emot den stadens previlegier; äfvenså

---

eller lägenheter, som af ålder hört bergslagerna och bruken till, såvida de från denna dag tillhöra kronan, utan snarare om några äro föryttrade, böra de på något godt sätt återbytas. I Filipstads, Kroppa och Carlskoga socknar, Nyed, Alster, N. och Ö. Ullerud, Kihls härad, Elfdalen, Fryksdalen och Nordmarks härad» (*K. Maj:ts br. till kammarcoll.* den 27 Nov. 1649). »Såsom 1,200 *rotar* äro inrättade och några 50 hemman äro öfriga, så få en del gå de svagare tillhanda med något understöd; men de hemman, på hvilkas grund hamrar och hyttor äro bygda, varda ur indelningsverket tagna» (*K. Maj:ts br. till commission i Värml.* den 10 Juli 1688). »*Collegierna* böra tillse, att bergsbruken ej lida brist på kol och ved medelst kronohemmans försäljning till skatte (*K. Maj:ts br. till kamm. och bergscoll.* den 17 Sept. 1701; *confirm.* den 19 Sept. 1723).

[1]) Det skall hafva händt ett eller annat af de senare åren, att det icke blifvit dem bjudet mycket mer för stångjernet, än de hafva gifvit för tackjernet; men jernkontorets fullmäktiga hafva dock något medlat.

[2]) Landskamrer *Arvid Persson Romann* på Vestervik var borgmästareson i Lödese; hans bror *Olof Persson* blef borgmästare i Christinehamn och båda egde vidlyftiga svågerlag i Värmland.

[3]) Sådana voro *Håkan Eiliking* i Christinehamn, *Jacob Herveghr* och *Evert Strokjerk* i Filipstad, *Nils Asmundsson Borgström* i Carlstad m. fl. Äfvenså hade Carlstads köpmän sina skrifvargossar i bergslagen, hvilka der isynnerhet genom enskild tobakshandel lade grund till sin uppkomst och blefvo till en del storkaxar, såsom: *Anders Andersson Bratt, Jean Börjesson, Carlbergars* och *Gustaf Börjesson, Tigerhjelmars* och *Carlströmars* stamfäder m. fl.

den 21 Nov. 1660, då tillika Carlstad, Christinehamn, Mariestad och Lidköping förde samma klagan [1]).

Vid Filipstads förnyade klagomål remitterade kon. *Carl XI* den 12 April 1689 till *commerce-commissionen* att tillika med bergscollegium gifva sitt betänkande, "huru jernpriset må stiga högre än nu, då Göteborg är enda afnämare och tvingar bergslagen" [2]); men ett kungl. placat af den 25 Nov. 1699 stadgade, "att ingen brukspatron på kronoskatte eller frälse får sälja sitt jern utomlands, utan till stapelstadsbo, som bör betala skäligt, visa bergslagen villighet och förlägga bruken, eljes skulle handeln blifva försatt i sin förra frihet".

Värmlands patroner hade då intet beqvämare ställe att vända sig till än *Göteborg*, förrän den 23 Maj 1719 en kungl. resol. utföll, hvaruti *Uddevalla* fick förnyad stapelfrihet, dit de fingo sälja sitt jern eller eljes, hvarhelst de ville, inom riket [3]).

I våra dagar har flugit omkring landet *sagan om Mercurius och Vulcanus*, *Vulcanus och Mercurius* och flera *stridsskrifter om jernhandeln i Fastings marknad* men af föga betydlighet och mindre verkan.

Stångjernspriset har alla tider varit olika efter sorternas godhet och andra omständigheter. Det torde roa en och annan att se prisernas stegring från äldre tider tillbaks, för att kunna finna, om den skett i jemförelse mot penningvärdet. År 1640 gälde skeppundet 5 riksdaler (= 5 kronor); 1657, 6 riksdaler [4]); 1660, 20 daler; 1667, 15 daler; 1704, 9 daler s:mt. Omkring 1730 stegrades stångjernet i en hast så högt, att derföre *tackjernet* upplopp ett eller annat år från 14 à 15 till 36 daler

---

[1]) De fingo dock 1660 fritt tillstånd att handla på de norska städerna isynnerhet i *Marstrand* utan inbrott i andras previlegier. Dock lär med dessa norska städer förstås de, som kommo till Sverige i *Roskildska* freden 1658; men den öfriga norska handeln hade redan blifvit inskränkt i freden vid Brömsebro 1613

[2]) Fernebo bergslag fick af högbemälda konung en egen resolution, det Göteborgs Magistrat skulle »skäligen handtera bergsmännen och gifva hvad billigt kan vara för deras jern, eller skulle de få den friheten att sälja jernet på hvad ort, de det med mesta nytta kunna föryttra». Men här är ej olikt, att det förstås *tackjern*.

[3]) För skilnad i vågen skulle dock gifvas 4 skilling mera i tull vid Uddevalla än i Göteborg.

[4]) En *riksdaler* har för oss merendels alltid varit tagen till 4 daler 16 öre k:mt, hvadan han ock blifvit kallad Värmlands riksdaler; fast vid domstolarne varit gjord skilnad emellan specie och courant riksd.

k:mt. Ifrån den tiden torde väl hafva skett vissa år, att man icke alltid iakttagit jemförelse, men det fordrar sitt eget hufvud att tala i handelsvägen [1]).

* * *

7. *Jernmunufakturverk*, hvilka af naturen borde liksom hafva sin fristad i Värmland, hafva hittills derstädes icke hunnit synnerligen fort. *Hennickehammarn* anlades i hert. *Carls* tid, der vågbalkar, sågblad, ankare m. m. blifvit förfärdigade för bergslagens räkning och blifver väl således det första verk i sitt slag i vårt land. Dock bodde äfven under hertigens tid vid Hätteelfven en tysk stålsmed, som der brände och tillverkade stål [2]), men om han drifvit någon annan konst, vet ingen.

Derpå började befallningsmannen i Vadsbo, *Jon Hansson* (*Asp*), ett s. k. snidverk vid *Åminneforsen* enligt R. R. præsid. *Carl Bondes* tillstånd omkr. 1630 och använde derpå stor kost-

---

[1]) Herr brukspatron *Schagerström* på Borgvik, hvars jern är af medelsort och hvilkens handel ingen gång varit tvång underkastad, har för sitt stångjern fått betalning på *Venersborgs våg* på följande sätt, neml.:

år	1755	52	dal.	16	öre	k:mt;	år	1767	96	dal.	—	öre k:mt;
»	1756	57	»	16	»	»	»	1768	63	»	—	» »
»	1757	67	»	—	»	»	»	1769	72	»	—	» »
»	1758	81	»	16	»	»	»	1770	76	»	—	» »
»	1759	77	»	16	»	»	»	1771	84	»	—	» »
»	1760	85½	»	—	»	»	»	1772	92	»	—	» »
»	1761	98½	»	—	»	»	»	1773	105	»	—	» »
»	1762	98½	»	—	»	»	»	1774	101	»	—	» »
»	1763	108	»	—	»	»	»	1775	96	»	—	» »
»	1764	111	»	—	»	»	»	1776	96	»	—	» »
»	1765	120	»	—	»	»	»	1777	105	»	24	» »
»	1766	106	»	—	»	»	»	1778	108	»	—	» »

allt kopparmynt.

I kon. *Gustaf I:s* tid gälde 100 Osmundjern, som gjorde gagn i st. f. stångjern, 3 öre. År 1649 kostade *1 fat* Osmund 2 riksd. och 1651 100 Osmund ½ riksd.; således synes 400 Osmund hafva utgjort ett fat, men ett fat var 1½ skepp:d eller 10 vigter, af hvilka hvardera 1655 gälde 5 m:k. 54 fat utgjorde 4½ läst.

År 1651 gälde 20 lisp:d tackjern 3 dal. s:mt, men 1653 ej mer än 2 dal. 24 öre. Sedan började man räkna 26 lisp:d på skeppundet och ändrade sig ömsom priset till 1700-talet från 6 till 10 à 11 dal. k:mt. I vår tid har det stundom gått till 40 à 50 daler och deröfver för dem, som varit i stånd att sälja sin vara utan förlagspris eller andra tvång.

[2]) Prost. mag. Er. Kjellins annot. i *Kroppa*.

nad; men det blef snart förbjudet för Torshälla snidverks skull [1]).

Vid *Valåsen* previlegierades en knip- och plåthammare 1649 och en kniphammare vid *Opsala* i Eds socken 1661; men den är dock längesedan utgången. År 1670 grundades dylika hamrar vid *Qvarnås* och *Uddeholm* i Elfdalen och 1696 vid *Brunsberg* i Brunskog. Men det betydligaste af all *manufaktur* i både förra och detta sekel blir väl den namnkunniga *Spångens verkstad* i Filipstads elf, hvarpå han likväl ej sökte previlegier före 1699, efter hvilken tid den var uppbränd [2]).

I detta århundrade äro åtskilliga *knip-* och *spikhamrar*, *stålugnar*, *valsverk* m. m. inrättade [3]), men det klagas ändå, att för litet stångjern förädlas hemma i landet.

---

[1]) Sedan stenkol voro anskaffade samt 4 fransmän, 2 för trädredskapen och 2 för jernsmidet, de der ock hunnit med byggnaden till slut, kom bref från Torshälla snidverks delegare, att de vid 100 riksdalers vite hade ensamt previlegier, och *Aspen* måste nedlägga allt sitt arbete. (Vår tid skulle knappt anse sådant för annat än ett slags monopol.) *Se Filipstads härads domb.* 16 . . .

[2]) *Spången* var en född vestgöte, som i Filipstad anlade en så konstig smedja, att den varit vida berömd, och när 1693 superintend. *B. Camén* frågade kyrkoh. *Joh. Velin,* hvilken ock skulle hafva haft ett mekaniskt hufvud: *hvad han tyckte mest om i Filipstad?* der han då gjorde profpredikan, svarade han: *Spångens verkstad.* Gammalt folk. hvilka såsom barn sågo allt detta före 1694 års brand, berättade mig 1758, att huset bestod af 2 våningar, 2 rum i hvardera; i underrummen smiddes gröfre och finare och uppe var *urmakaresvarf* och *filverkstad* utom det ofvanpå var ett slags *qvarn,* som äfven i nödfall kunde mala malt; men alltsammans både öfver och under gick med ett enda vattenhjul. Efter *Spången* har man till vår tid fått se många vackra saker i jern och metaller isynnerhet *väggur;* men han reste snart bort och sålde hela sitt verk till brukspatron *Pihl.* Nu lefver väl ingen, som en gång mins något till dess senare utseende.

[3]) Nu för tiden räknas i Värmland följande större och smärre manufakturverk:

Abrahamsfors, under Föskefors, 1 knip- och en spikhammare.
Adolfsfors, 2 knip- och 1 plåthammare.
Björkeborn, 1 stålugn, 1 stålsmedja och 1 spikhammare.
Bjurbäck, 1 knip- eller spikhammare till husbehof.
Fridros, i Gunnarskog, 2 kniphammare.
Gunneby, i Dalby, 1 kniphammare
Hennickehammar, 2 knip- och spikhammare.
Högfors, i Gräsmark, 3 kniphammare
Lersjöfors, i Sunne, plåthammare.
Liljendal, vid Gåsborn, stålmanufactur.
Löfstaholm, i Sunne, 2 spikhammare.
Mölnbacka, 2 knip- och spikhammare.
Mörtelf, i Gunnarskog, 4 spikhammare.
Slöjdefors, under Munkfors, 1 knip- och 1 spikhammare.
Snårkil, i Sillerud, 1 stålugn. 8 spik- och 2 kniphammare.

Åtminstone kan det på visst sätt vara harmligt för ett patriotiskt sinne att se och höra försmädare fälla sina omdömen, att på en och samma dag man kan få se en herre sälja 1000-tals skepp:d rått ämnesjern och köpa i *Vedevågs manufacturbod* fönster- och dörrbeslag, låsar, eldskyfflar, gafflar, betselbeslag, ja, ända intill nubbar och tenlikor; så att han ofta kan få betala 1 lisp:d jern med mera, än han fått för flera skeppund. Detta gifves ut, såsom ett bevis dertill, att *industrien* icke ännu stigit till sin rätta höjd hos oss vid jerntillverkningen [1].

* * *

Nu begifva vi oss åter till några korta anmärkningar om landet i allmänhet.

Städer voro i början af detta tidehvarf de två förutnämda, Carlstad och Filipstad, men i afsigt att skaffa orten mera beqvämlighet, utsågs *Christinehamn* 1639 och previlegierades 1642.

I vår tid har det varit taladt och skrifvet mot och med om en eller två städers tillökning för gränshäraderna [2], hvilkas innebyggare antingen skola taga en stor del af sin nödtorft dyrt och långväga från Carlstad, eller lurendreja eller svälta.

Det torde icke skada om Nordmarks härad och Jösseháringarne egde en köping vid *Sulvik*, och Eltdals samt Fryksdals innevånare vid *Fryksände* eller *Lysvik*. Sedan landet nu

---

Stjernfors, under Uddeholm, 6 kniphammare.
Stöpafors, knipverk.
Storfors, 2 spikhammare.
Treskog, i Gunnarskog, 4 kniphammare.
Vägsjöfors, i Fryksände, 1 plåt- och 3 kniphammare.
Vatsgårda, kniphammare.
Valåsen fick utom sin gamla kniphammare 1712 previlegier på ett vattenverk för värjklingor, bajonetter m. m., men lyder nu till Nora.
Årås, 2 kniphammare.

Af dessa hafva somliga egna räckhammare och utsmida från 30 till 400 skepp:d, hvarom äfven herr bergmästar *Lejel* gunstigt behagat gifva upplysning.

[1]) Hvad skulle man då säga om hofurmakaren *Printses* tankar i dylikt ämne? (Beskr. om vägg- och byxsäcksur p. 96, 97.) »Vid klingfabriken i Solingen på 1 mils distrikt finnes 4 à 5000 mästare, som arbeta i jern och stål. Der skola årligen upparbetas öfver 700 skepp:d — I de finaste konststycken och instrumenter skall ett enda skeppund stångjern stiga till 400,000 dal. k:mt. — Ett enda skålpund jern kan vid vissa stycken i ett byxsäcksur förädlas till 18,000 daler och i de finaste partier till 84,000. — De finare chirurgiska instrument betalas visst med 1 skepp:d lodet.»

[2]) Inr. tidn. N:o 24, 30, 31 och 49, 1763.

mera är så uppfyldt med folk, tyckes sjelfva naturen hafva danat dessa platser till slikt ändamål [1]).

Marknadsplatserna, dem vi förut nämt (sid 155 och 256), hafva antingen blifvit fast ståndande på sin förra ort och tid [2]) eller ock flyttade till andra ställen [3]), eller ock med nya tillökta [4]).

Skjutsinrättningen har tid efter annan kommit på bättre och bättre fötter. Drottning *Christina* gaf landshöfding *Stake* befallning om *krogars upprättande* 1652 och från den tiden blef sådant, som länge sysselsatte häradsrätterna. Emellertid hände dock flera år, att länsmännen bodde på dessa krogar och höllo dem vid makt med skjuts, ehuru de kunde ligga

---

[1]) Uti inr. tid. N:o 24 1763 uppgafs för de två första härader antingen Sulvik eller Holmerud eller Gustafsfors, men *Töcksmark* ansågs dock såsom tjenligast; dock vid närmare påseende ligga de 3 för långt i söder, då Sulvik är liksom i medelpuncten och dit beqväm väg är från alla håll. Uti förberörda *inr. tidn.* N:o 30, 31 nekas nödvändighet af stad der på orten utom af flera skäl äfven derför, att *Carlstads* och *Åmåls* borgerskap skulle dervid lida; men derpå har en annan N:o 49 svarat, att dessa städers previlegier förmodligen kunna bibehållas utan svår skada.

Sal. commercerådet *Polheim* yttrar artigt sina tankar i detta ämne; (*Memorial om sjöfarts upprättande mellan Stockholm och Göteborg* vid riksdagen 1720: »att monopoliska burskaper, som medelst för dryga sammansvurna schakranden äro allmogen till last, fördelas, deruti handlar öfverheten mycket försigtigt, emedan ju flera städer, ju mindre tillfälle gifves till monopoliska taxeringar och consequenter; en mycket större fördel för dem, som in i landet måste köpa och handla med desamma.»

[2]) Till exempel: *Tingvalla* eller *Carlstads* marknader: Pehrmesso frimarknad, Brittmessan och Lusse; men midfasto marknad utsatte kungl. kammar- och commercecollegierna 1688 till en torgdag på den 10 Febr. Den står dock nu länge och kallas vintermarknaden. Vid *Bro* eller *Christinehamn* tjugondedagen och Matsmessan om hösten; i *Filipstad* stora oxhelgen.

[3]) År 1722 flyttades *Brobacks* marknad till *Warpnäs* och *Sulviks* till *Skärmnäs*, hvarifrån han dock 1756 transporterades till *Edane*. Lilla oxhelgen i *Filipstad* upphörde 1744, då den sades skola flyttas till Carlskoga, men det lär hafva skett längre bort till Lekhytte tull.

[4]) Kon. *Gustaf Adolf* gaf 1625 Filipstadsboarne previlegier på egna marknader vid *Fryksdalens* och *Elfdals kyrkor:* Eriksmessan, Mormessan och Adventsöndagen; men dessa upphörde åtminstone, när staden utdömdes 1695. Så snart *Christinehamn* anlades, blef der fastings frimarknad, hvarom såväl som om Pehrmessan staden hade länge träta med Carlstad. Genom kungl. resol. 1663 inrättades i *Carlstad* en hästmarknad att hållas från den 8 Juni 3 dagar. Elfdalen hade fått kungl. maj:ts tillåtelse till en marknad vid *Likenäs* tjugondedagen (*Häradsdomb.* 1669). Icke dess mindre kommo de öfverens att söka sig marknad vid *Byn* i Ekshärad 1680 (*Domb.*). Huru då detta gått, så hafva de nu på flera år haft en vintermarknad vid *Osabol* i Mars och oxmarknad vid *Skoga* i September, då också Fryksdalen har en vid *Åmberg* och Gillbergs härad vid *Nysätersbro*, samt Nordmarken vid *Årjeng*.

några mil från hvarandra[1]), fastän de efter 1615 års stadga ej borde vara skilda på mera än $1^1/_2$ mil; hvilket dock allt efter hand och isynnerhet i nyare tider blifvit bättradt och rättadt.

Postgången är ock merendels inrättad till landets beqvämlighet. När drottning *Christina* 1643 utgaf den första *posttaxa*, ställdes posten genom Skara åt Göteborg; men Värmland nämnes icke. Dock finner man året derpå postmästare omtalad i Filipstad.

Stockholms Thorsdagspost går om söndagen genom Christinehamn och Carlstad åt Åmål och vidare till Venersborg och Göteborg; men Stockholms måndagspost stannar om thorsdagsafton i Carlstad. Söndag och thorsdag går ock posten från Carlstad genom Örebro till Stockholm.

Göteborgs post kommer ej till Carlstad mer än om lördagen; men i Christinehamn fås han två gånger i veckan, emedan hvarje onsdag afgår från denna stad genom Lidköping den s. k. *Vestgötha-posten*, som återkommer om måndagen.

I Filipstad fås posten om måndagen genom Nora och fredagen genom Christinehamn[2]), hvilka vägar han går tillbaks onsdag och lördag.

Till gränshäraderna är en egen inrättning för landtbrefven[3]).

---

[1]) Häri lär ligga orsaken att i somliga härader räknas ej mer än 1, 2, 3 rätta gästgifvargårdar. De öfriga, som blifvit senare tillagda, kallas skjutsombyte och lära hålla knektar.

[2]) I början lär ingen post hafva kommit till Filipstad mer än genom Nora. Sedan blef en inrättning genom *Nyeds socken* till Carlstad, hvarpå klagades öfverallt, och i kon. *Fredriks* tid anslogs den att gå åt *Sjösta* i Ölme härad, hvaröfver *Labberuds* bönder gjorde allarm, till dess slutligen kronofogden skaffade dem $^1/_4$ hemman till soldathjelp (Hr borgm. *Westring* och lect. *Matthecius*). På Halmstads riksdag 1678 *i ensk. resol. för Filipstad* gaf kon. *Carl XI* kansli- och kammarcoll. befallning att så vidt görligt ordna om postgång emellan Filipstad och Carlstad.

[3]) Jag har ingenting funnit derom förrän i *Jössehärads domb.* 1671, då anordnadt blef, att om *måndags morgon* skulle posten gå från Carlstad genom Grafva, Kihls, Frykeruds, Boda, Brunskogs och Arvika socknar till Fröbohl i Elgå; derifrån fredagsmorgon till Boda i Jernskog, hvarifrån han skulle gå tillbaka genom Skällarbyn och samma väg, han kommit, vara i Carlstad *onsdags middag* efter 10 dygns resa på 22 mil. Om den tiden fans postgång till Gillberga, Fryksdalen och Elfdalen har jag ej funnit; men nu är inrättningen mera beqväm. Igenom *Näs härad* går stora posten bort om måndag och tillbaks om fredag. Vid Lillnor tager en landtpost af och går genom *Grums*, Borgvik och till Ökne vid *Gillberga*. *Nordmarks* och *Jösse härads* post går genom Grafva, Kihls, Frykeruds, Boda, Brunskogs, Arvika, Eda, Kjöla,

Landsvägarne voro i början af detta tidehvarf föga bättre än i detta förra (sidan 257). En gammal berättelse i orten bibehåller sig ännu allmänt, att kon. *Gustaf Adolf* under sin resa från *Nordmarks grufvor till Filipstad*, som skedde 1624, skall vid den ännu s. k. kungahagen vid Fogdhyttan hafva stigit af hästen och då på skämt hafva tilltalat sina herrar: "Franska ministern klagade, att inga landsvägar finnas i Sverige; vore han nu här, skulle jag visa honom 13 korsvägar på ett ställe"; men det var ej annat än gångstigar efter boskapen i skogen.

Sex år derefter inrättades *domböcker* öfverallt i häraderna, och der får man tidt och ofta läsa påbud om vägarnes förbättring och rödjande, men det lär föga verkan hafva haft, innan landshöfdingen *Soop* 1654 gaf landsgevaldigern befallning om vägarnes iståndsättande på de mest angelägna ställen isynnerhet "från Carlstad till Bergslagen och Lethstigen samt från Christinehamn till Carlskoga". Detta upplästes vid alla häradsting och hade den verkan, att 1657 kunde Rätten pålägga hvar bonde i Visnum att skaffa sig *kärra* vid 40 marks vite.

Befallning utgafs i Näs och Grums härader, att deras vägar skulle göras så goda till Dahl, som vägen var på östra sidan Carlstad och således kunde man ändtligen, så godt det ock var, åka med vagn på vår egentligen så kallade *kungsväg* från Nerike genom Christinehamn och Carlstad till Dahl och Åmål [1]).

Från den tiden började folket mer och mer upptaga och upparbeta vägar vidt och bredt öfver landet, hvilket ock har räckt intill våra dagar och räcker än längre [2]).

Jernskogs och Karlanda socknar till Holmedal och Blomskog. *Fryksdals* post följer den förra till Kihls kyrka, går sedan genom Ö. Emtervik, Sunne, Lysvik till Fryksände. *Elfdals* post går genom Grafva, N. och Ö. Ullerud, Ransäter, Råda, Ekshärad, Ny och till Vingängs tull i Dalby. Alla afgå från Carlstad om måndag och komma lördags tillbaks.

[1]) *Milstenar* för *hel-* och *halfmil* anbefaldes 1665; dessa bestodo dock ej af annat än stora höga träd, kallade *milstolpar*, af hvilka man ännu här och der kan få se tecken, fastän i grefve *Mörners* och nu varande landshöfdingens tid dessa blifvit förvandlade till höga, murade fyrkanter af sten för hvar *fjerdedels mil* med en hög visare på hvardera, som tillika har konungens namn på hvarje *hel* mil men landshöfdingens på *fjerdedels* mil. Dessa äro i bergslagerna af gjutet tackjern med förgylda bokstäfver, men i de flesta härader af täljsten. År 1679 mätte läns- och nämndemän med landsgevaldigern afstånden emellan *koppartaflorna* vid gästgifvaregårdarne efter miltalet.

[2]) Vägarne i bergslagen och merendels alla, som gå *norr ut* i hela landet hafva hufvudsakligen litet blifvit vidgjorda före början på detta århundrade.

Ibland alla förbättringar på landsvägar och genomfarter i landet har ännu ingen hunnit sträcka sin omtanke till *landsvägs* upptagande från Ekenäs biskopsgård till Qvarntorps hammar [1]) eller *segelled* från Fryken till Hyn och vidare in i Klara elf [2]) samt *båtfart* från Christinehamnsviken till *Sjöändan* [3]).

Broar äro äldre än landsvägarne i Värmland, fast det är troligt, att man i det längsta och på de flesta ställen betjent sig af *färjor* [4]).

Gullspångsbro och *Slottsbron* torde väl blifva de äldsta, vi kunna namngifva. Den förra lät kon. *Birger* rifva ner 1304 (sid. 134) och vid den senare var det, som fru *Rangela* tog

---

1661 anstaltades, att vägen från Fryksdalen till Carlstad skulle ställas öfver *Sunnegårdsbergen*, men den har varit dålig intill vår tid; 1669 började den s. k. *Everts väg* från Filipstad åt Elfdalen, men har fordrat många år att hjelpa; 1708 gjordes de nuvarande vägarne från Filipstad genom Bjurbäcken till *Carlskoga* och *Christinehamn*. Den äldre vägen till sistnämda stad gick från *Lungelfsbron* genom Lungsund, Matlången, Hytte, Bergsjö och Sjöändan, och milstolpar, som hittills stått qvar, hafva utvisat, huru usel den var. 1735 gjordes först kärrväg från Filipstad till *Nordmarks grufvor* och arbetas nu derifrån till *Rämmen*. På 1750- och 60-talen är vägen förbättrad från Veshärads kyrka till *Nyed* och *Elfsbacka*, och resp. Uddeholmska bolaget har nyligen låtit förfärdiga vagnväg derifrån till *Uddeholm* och *Råda*. Från Alster socken är nyligen en allmän landsväg upptagen till *Deje* och vidare förbi Mölnbacka uppåt Munkforsen och *Elfdalen*. Men detta blir bättre att säga vid hvarje härad.

[1]) Detta är 1/2 mil, der en eller annan af allmogen dock med största besvärlighet färdas; men vore der upplagad landsväg, som nog kunde ske, blefve det 5 à 6 fjerdingsvägs genlek för *vestra* allmogen, som om sommaren skall färdas öfver *Deje färja*, och för alla, som från öster skola resa samma väg.

[2] Härigenom sluppe Fryksdals brukspatroner all den svårighet och kostnad, som är med deras jerns fraktande öfver Edet från Frykstad till Ilberg och vidare det lilla Edet vid Klara. Fryksdals bönder undgingo ock om Pehrmessotiden många dryga utgifter för sitt salt, sill, spanmål m. m., då ofta en enda båt kostar dem i frakt från Frykstad till Carlstadselfven 1 riksdaler.

[3] Kunde detta verkställas, vunne bergslagen otroligt, som kunde få alla sina varor directe från Venersborg och de andra sjöarne kring Venern till Bjurbäcken, hvarifrån är endast 1/8 mil landväg till sjön Daglösen och Filipstad. Vore båda dessa segelleder möjliga att anstäila, såsom många sagt, hvilka tro sig förstå den saken, så förmodar jag, att ingen egennytta skulle vilja sätta sig deremot. På sådant vis skulle alla våra bästa inrättningar med tiden få namn af *Rudbeckens fåfänga*.

[4]) *Sigvater skald* talade redan i början på 1000-talet om *ökstockar* i Värmland (sidan 116). Större kunde ej heller behöfvas, då man kunde låta sin ridhäst simma; men sedan blefvo större *färjor* nödiga. År 1641 påbjöds 2 sådana vid *Skärmnäs sund* emot betalning af häradet. En sådan är ock vid *Vermskogs sund* samt de mest allmänna öfver Klara elf vid gästgifvaregårdarne *Deje*, *Olsäter*, *Skoga*, *Sölje*, *Fastenäs* m. m.

tull (sid. 193 not [1]). Näst dessa torde vi väl i ålder få räkna *Carlstads broar, Norsbron* vid Lillnor, *Nysätersbron, Sefflebron, Ramsundsbron* och *Sundsbron* vid Öfverby i Fryksände.

* * *

Så har jag då, så godt jag kunnat, gifvit en någorlunda afritning på Värmlands tillstånd i allmänhet i äldre och nyare tid. Många omständigheter och andra tillstötar hafva hindrat mig ifrån att göra det, så godt jag bordt och velat; dock torde en uppmärksam och vettgirig läsare till någon del finna, att denna provins, ehuru den ofta nog kan vara litet tillräcklig för sina egna, dock icke alldeles är just den sämsta sten i svenska kronan.

Man får ofta höra naturaliserade värmländingar eller dem, som komma från andra orter hit, vara liksom missnöjda med landet, med folket, ja, med sjelfva luften; ingenting passar dem; fast om man ville med våld drifva dem hem igen till sitt, skulle man knappt få dem iväg, ehuruväl Värmland kunde vara många sådana qvitt och stå lika väl dem förutan. Men om det är billigt att ömka sig öfver naturliga, så kan man ju väl hafva frihet att le åt sjelfgjorda dårar.

IV. Om höfdingar, öfverstar, lagmän, fogdar, biskopar m. m.

De 3 första landets styresmän kallades *ståthållare* i Nerike och Värmland och hade begge (dessa länder) under sig; men

[1]) Innan Carlstad blef bygd, voro der inga *broar*, utan lands- eller farvägen gick norr om öfver elfven vid Färjesta till Sörmon; men så snart stad blef, gjordes en *öster om staden*, som icke lär kunnat stå, hvarför ock vid riksdagen 1635 gjordes ansökan om hjelp till en ny (således rättas noten [2] sid. 311). Denna var färdig 1647; men 1634 bygdes den *vestra* eller *landsbron* i Carlstad. 1654 gjordes *Lillnors bro* ånyo; 1651 gjordes ny bro vid *Nysäter*, hvaraf några brokar sjönko ut 1652; 1644 uppkastade folket *Sefflebron* af fruktan för danskarne, men 1648 blef hon ombygd; 1649 bygdes bron öfver *Drängespringet* eller *Ramsunds*-(Rangelsunds)*bron*, men jag har ej funnit om hon var till förr. Alltintill 1689 hade 2 gårdar underhållit *Sundsdron* vid Öfverbyn af 15 kar och 3 pål-kar; nu består hon af 25 kar. *Fryksbrons* läge utvisar, att den måtte ock vara mycket gammal. Eljes äro ock *Svartelfs-, Bofors-* och *Timsbroarne* i Carlskoga märkliga, isynnerhet sedan *commissarie Dahl* så hederligt låtit bygga dem.

1634 skedde en annan indelning (sid. 337) och 1639 fick Värmland tillsammans med *Dahl* en egen *landshöfding*, som bodde i Carlstad, intill dess vårt land 1654 åter förenades med Nerike. Alla dessa herrar hafva varit följande [1]):

1. Ståthållare i Örebro.

Bror Andersson Rålamb 1622.
Boo Ribbing till Säby 1624 [2]).
Carl Bonde, R. R., Præsident, 1628.
Gustaf Leijonhufvud blef landshöfding 1634.

2. Landshöfdingar i Carlstad.

Olof Stake 1639 [3]).
Tönnis Lagman 1648 [4]).

3. Landshöfdingar i Örebro.

Frih. *Gustaf Soop* 1654.
„ *Abrah. Leijonhufvud* 1658, † 1676.
„ *Jacob Fleming* 1676 [5]).
Martin Reutercrantz 1677, † 1680.
Frih. *Clas Fleming* 1680, tillika k. Råd.
Gustaf Liljecrona 1681, blef k. Råd.
Frih. *Didrich Wrangel*, tillika k. Råd.
„ *Fromholt Fägerskjöld* 1693, † 1707.
„ *Salomon Cronhjelm* 1707, Ombuds R. 1714.
„ *Cl. Ekeblad* 1714, Gr. och R. R. 1719.

---

[1]) Jag hade ämnat gifva utförligare beskrifning om dessa herrar, men hvar en finner, att rummet tillåter ej. Kanske kan det låta sig göra en annan gång.

[2]) *Boo Ribbing* var en af de berömligaste herrar, som Värmland egt, som vi få se vid beskrifningen om *Säby*. Han dog 1640 och begrofs i *Visnum*.

[3]) När Värmland 1638 började misstänkas för uppror, fann riksregeringen nödigt att der hafva en enskild landshöfding både på den onda och goda sidan. Väl hade varit, om det hade skett långt förut. *Staken* hade förut varit öfverste och fick afsked 1648. Han var son af ståth. *Erik Olsson* till Hönsäter.

[4]) *Lagman* var borgm. *Henriks* son i Viborg och blef sjelf adlad; fick afsked 1654 med 1000 r:dal. årlig pension, men dog 1656. När han blef landshöfding, blef R. R. fältm. grefve *Leonh. Torstensson* gen.-gouvernör öfver Värmland, Vestergöthland, Halland och Dahl. Honom efterträdde phaltzgrefven *Adolf Johan* 1651, men 1654 den 12 Jan. indrogs denna staten.

[5]) *Fleming* hade *Gustaf Liljecrona* till *vicarie* i Örebro, men kom sjelf till *Umeå* 1677.

Frih. *Conr. Ribbing* 1719, sist R. R.
„ *Erik Wrangel* 1729, blef R. R.
„ *Nils Reuterholm* 1739, Com. N. O., afsk. och † 1756.
Joh. Råfelt 1756; till Venersborg dito.
Grefv. *Adolf Mörner* 1756.
Frih. *Joh. Abr. Hamilton* 1766 [1]).

4. Fogdar i Vestersysslet.

Peder Olsson till Björnö 1623 [2]).
Christ. Andersson 1625, prœt. & arrend.
Sanner Fallentinsson 1629.
Olof Ericsson 1639.
Germund Olofsson på Vagge 1645.
Jon Larsson på Ökne 1651 [3]).
Lars Jonsson Ekman 1673.
Anders Olsson Romann 1680 [4]).
Olof Håål 1681, † 1687 30 år gammal.
Thore Lennman 1687.
Johan Låffman 1690.
Gjöran Sten.
Lars Ahlgren 1716.
Anders Lofftman.
Daniel Ekman 1740, Hofkamr.
Eric Sam. Brander 1769, Krigscommiss.

5. Fogdar i Östersysslet [5]).

Jöns Bock till Uddby 1623.
Carl Svensson till Wall 1629.

---

[1]) Herr *baron,* landshöfdingen och commendören *Hamilton* kom hit från Falu län. Hans nuvarande fru friherrinna är fru *Cajsa Adelheim* och enkefru efter sal. lagman *Anrepp.*

[2]) *Per Olsson* lefde än länge derefter och bevistade ofta såsom arrendator angelägna stämmor med de andra fogdarne; dog utgammal 1652. Hans barn kallade sig *Forsæus* och *Björnæus.*

[3]) *Jon Larsson* var en rik fogde. Han bygde hyttor och hamrar och hade ändå förläning af kronan. Hans barn kallade sig *Ekmann* och hafva blifvit en vidlyftig slägt. Han bytte 1673 syssla med sin son, som förut varit landskrifvare.

[4]) *Romann* var son till borgmäst. i Christinehamn *Olof Pehrsson* den äldre och *Carin Andersdotter,* som i sitt andra gifte blef *Hermelins* mor.

[5]) Carlskoga hade egna fogdar: *Marten Drost* 1629 och *Olof Olofsson Bergsman* 1645 intill dess drottn. *Christina* 1654 lade Carlskoga under *Gilius Giliusson* och *Östersysslet.* Dervid blef det till 1695, då Carlskoga åter fick

Gillis Giliusson (*Tolle*) på Skanum 1634.
Henr. Johansson 1658, Schrödrars stamfader.
Johan Olsson Norin 1682 om våren.
Eric Hallstensson Lindeqvist 1682 om hösten.
Christ. Mobach 1686, blef häradshöfd.
Lars Wikland 1691, blef landträntm.
Erik Ekmann 1694.
Johan Örberg 1699.
Lars Kolmodin 1708.
Lars Åberg.
Magnus Gröndahl 1727 [1]).
Pehr Hellman 1746.
Pehr Collin 1749, Landskamr.
Pehr Egelström 177 . . . [2]).

6. Fogdar i Mellansysslet.

Peter Kihlberg 1683.
Engelbr. Varg 1701.
Magnus Swanberg var 1718.
Johan Bagge.
Lars Bejer.
Michaël Bergman.
Torbjörn Wennersten.
Jonas Engholm, Hofkamr.
Johan Wenersten [3]).

7. Lagmän.

Svante Banér 1622, R. R.
Gr. *Gabriel Bengtsson Oxenstjerna* 1627, R. R.
„ *Gabr. Gabrielsson Oxenstjerna* 1657, „
Frih. *Svante Svantesson Banér* 1673, „
„ *Christoffer Horn* 1674.

egen fogde eller ihop med Lekebergslagen: *Henrik Staf* 1695—1709; *Anders Berger* 1711; *Joh. Berger* 1726; *Jonas Beckman* 1729: *Pehr Collin, Gustaf Broling.*

[1]) *Gröndahl,* smedson från Stockholm, blef borgmäst. i Christinehamn 1746, men † vid riksd. s. år; gift m. *Cath. Joelsdotter Thalén.*

[2]) *Egelström* var förut häradsskrifvare i Nerike. 1) g. m. *Sofia Cath. Beckman* † 1758; 2) m. *Regina Lagermann.*

[3]) *Venersten* g. m. *Elisab. Mar. Engholm,* dotter af hofkamr. *Engholm* och fru *Anna Lönbohm.*

Håkan Fagestjerna 1680.
Gabriel Lillieflycht 1683.
Johan Sylvius 1685 (se adelsmatr.)
Knut Törnhjelm 1690.
Frih. *Christer Bonde* 1699.
Olof Sandberg 1713, afsked 1716.
Frih. *Thomas Fehman* 1716.
Gudmund Norberg i Christinehamns lags. 1718 [1]).
Nils Stedt i Carlstads lags. 1718 [2]).
Frih. *Johan Cederbjelke* 1719 den 22 April.
Bernh. Cederholm 1719 den 20 Juni.
Grefv. *Gust. Sam. Gyllenborg* 1733.
Frih. *Gabr. Gabrielsson Falkenberg* 1746.
Alep Herman Anrepp 1748, † 1764.
Reinh. Antonsson 1764 [3]).
Melcher Falkenberg 1765 [4]).
Gustaf Plaan 1772 [5]).

8. Underlagmän.

Tideman Pedersson 1623.
Petrus Doberus 1629.
Zach. Andersson (Rinkstadius) 1631.
Petrus Doberus ånyo 1632.

---

[1]) *Norberg* blef adlad *Löwenhjelm* (se adelsmatr.). Kon. *Carl XII* behagade den 18 Juli 1718 dela Värmland i 2 lagsagor, äfvensom annan delning gjordes med häradshöfdingejurisdictionerna, men den 22 April 1719 sattes allt i sitt gamla skick.

[2]) *Nils Stedt* var född af en polsk fader, som höll k. *Stanislai* parti och kom således att fly öfver med honom till Sverige, hvarest enkan fick *Kungsbro* i förläning. Sonen *Nils* studerade och ämnade sig till prest den tid han som student var informator för aflidna R. R. m. m. *Palmstjerna;* men blef sedan landssecret. i Linköping 1707, assessor i Jönköping 1718; lagman 1) i Vesterviks, 2) Carlstads lags. 1718 samt ordningsman i Nerike och Värmland; kom 1721 till Hallands och 1729 till Tiohärads lagsaga; † 1737. 1) g. m. *Sara Maria Clasdotter,* 2) *A. M. Jeansdotter,* begge *Linroth,* och den senare frun ryttmäst. *Erik Simzons* enka.

[3]) *Antonsson* fick 1762 rätt eller försäkran på lagmanssysslan och blef 1765 tillbjuden den, men afsade sig. 1) g. m. *Elisabeth von Nackrey* till Höglunda, 2) *Brigita B. Ferner.*

[4]) *Falkenberg.* Denna herre blef 1772 riksråd, sedan friherre, grefve, kommendör m. m.

[5]) *Plaan* kom från Gotlands lagmansdöme; gift m. *Jacobina Benzelstjerna.*

Jacob Lithmenius (adl. Lithman) 1637.
Math. Pleningius (Pleningskjöld) 1640 [1]).

9. Häradshöfdingar i Vestra jurisdiction [2]).

Henr. Larsson (adl. Eding) 1668.
Eric Gyllenflycht 1684 [3]).
Johan Ekstedt 1712 [4]).
Johan Hage.
Carl Gustaf Löwenhjelm (se adelsmatr.).
Gudmund Er. Löwenhjelm 1742.
Johan Liljegranat.
Pehr Arnell, blef assessor i Jönk.
Emanuel Drangel.

10. Häradshöfdingar i Östra jurisdiction.

Gustaf Posse, R. R. 1670, afstod till sonen.
Leonhard G. Posse 1675.
Anders Milander 1682, † på domst. 1695.
Christoffer Mobach 1696.
Olof Lundstedt.
Carl v. Numers 1730 [5]).

---

[1]) *Pleningskjöld* var den första, som här inrättade domböcker, hvarvid han ändtligen fick tillfälle att göra samlingar från *Dobers* tid. I början var detta så rart, att den första i Jössc härad blef kallad *svartboken* och kallas så än. Flera *underlagmän* hafva blifvit nämda, såsom: *Nils Röding,* superintendent *Oriensulani* son, som drunknade på Venern 1640, och *Johan Utterclow,* som 1672 blef g. m. *Ingri Boy;* men jag har inga papper funnit efter dem; icke heller efter häradshöfdingarne *Måns Palm* 1635 och *Thomas Clerck* 1682, dem *Palmsk.* anfört i *adelsmatr.* sid. 277 och 419. *Salomon Pedersson, El. Alm, Magn.* och *Gustaf Ekebohmar* m. fl. hafva varit vicarier.

[2]) Häradshöfdingen härstädes har från 1680-talet till boställe *Edsberg* 1 i Segersta; men i östra är *Arnäs* 1 i Borgviks socken; vid mellanjurisdictionen är intet boställe. *Wagge* 1 i Arvika socken, *Ve* 1 i Veshärad och *Högvalta* 1 i Frykerud äro fogdarnes boställen.

[3]) *Gyllenflycht* säges hafva varit tysk. Han råkade under *fiskalisk aktion* i Jönköping då *Gudmund Norberg (Löwenhjelm)* under tiden förestod sysslan, men 1712 fick han afsked (se *adelsmatr.).*

[4]) *Ekstedt* var borgarcson i Eksjö. Hans söner blefvo adlade 1751 och 56 (se *adelsmatr.).*

[5]) *von Numers* tog afsked 1756 och fick lagmans karakter samt dog 1763. Hans fru var dotter af hans företrädare och fru *Anna Christina Mobach.*

Olof v. Nackrey 1756 [1]).
Jonas Ferner 1761 [2]).

11. Häradshöfdingar i Mellan jurisdiction.

Thure Sandelin 1742 [3]).
Johan Sandelin 1775 [4]).

12. Öfverstar före indelningen.

Jesper Andersson (adl. Kruus) 1623.
Jacob Skott 1628.
Nils Schulman 1635.
Thomas Thomsson 1640.
Johan Bordon 1643.
Abraham Cronhjort.
Joh. von Essen, Gen. major.
Nils Posse till Kilsta 1661, † 69.
Jonas Gyllenspets 1669 (se adelsmatr.).
Carl Hård 1678.
Frih. *Reinhold Rhebinder* 1678.

13. Öfverstar efter indelningen.

Frih. *Reinhold Rhebinder* 1686.
„ *Carl Gustaf Roos* 1701 [5]).
Grefve *Joh. Carlsson Strömfelt* 1722, R. Råd 1727.
„ *Carl Ulric Torstensson* 1727, † dito.
„ *Carl Posse* 1728, † 1737.
Gustaf Gadde 1737.
Frih. *Henr. Magn. Buddenbrock,* Gener.-Löjtn. 1738.
„ *Carl H. Wrangel* 1743, Fältmarsk., † 1755.
„ *Pehr Kalling* 1748, blef Riksråd m. m. 1765.

---

[1]) *von Nackrey* blef 1761 assessor, derpå hofrättsråd i Jönköping, vidare generalauditör, derpå landshöfding i Halmstad och nu i Kronobergs län; har dessutom stått på riksråds förslag.

[2]) *Ferner,* son af prosten i Nor, mag. *Göran Ferner,* och fru *A. Hel. Norén;* g. m. *Maria Ullmark.*

[3]) *Th. Sandelin* var förut *justitiarius* i Filipstad, g. m. *Br. Maria Linnartsson.* Båda lefva än i hög, men munter ålderdom. I senare åren har vice häradsh. *Magn. Lanner* förestått sysslan till 1776.

[4]) Hans fru heter *Gustafva Hallenia.*

[5]) Friherre *Roos* blef fången vid *Pultava* och under hans frånvaro voro dessa herrar öfverstar: frih. *Magnus Cronberg* 1710; *Peter Adlerfelt* 1712; grefve *Carl Ulr. Torstensson* 1717. Emellertid dog generalmajor *Roos* på hemvägen från Ryssland 1722; g. m. amiral *Ugglas* enkefru, *Christina Sparre.*

Grefve *Gabriel Spens* 1765 [1]).
" *Joh. Aug. Meyerfelt* 1779, Gener.-Major, C. S. O.

14. Öfverstlöjtnanter.

Thomas Thomsson 1630—40.
Hans Löfling 1651.
Patrik Thomsson † 1659.
Jonas Gyllenspets 1659, öfverste 1669.
Georg Verdlau † 1670.
Carl Hård 1676.
Grefve *Axel Sparre* 1686.
Frih. *C. G. Roos*, blef öfverste 1701.
" *Joh. Cronman.*
" *Henr. Joh, Rhebinder* 1706 [2]).
Grefve *Carl Ulric Torstensson* 1722.
Johan de Frietzky 1727, † 1735.
Grefve *Hans Georg Mörner* 1736.
Johan Bähr 1737, † 1742.
Carl Palmfelt, R. S. O., 1742.
Carl Johan von Kothen, R. S. O,, 1751.
Frih. *Fredrik Ribbing* 1756, R. R. m. m.
Olof Lindsfelt 1764, Gen.-Maj., R. S. O.

15. Majorer.

Johan Henriksson Rytter.

---

[1]) *Gabriel Spens*, grefve och friherre till Engelholm, f. 1712; efter aflagda studier vid Upsala fänrik vid dalregementet 1732; kapten vid k. *Stanislai* lifdragon. 1734; blesserad i axeln vid Danzigs belägring; kapten af ett tyskt regemente i franska armeen vid Rhenströmmen 1735; följde dalregementet till Finland 1739; afsändes i angelägna beskickningar till Ryssland och Stockholm 1740, samt blef ryttmästare vid Vestgötha kavalleri och bevistade derpå finska kampanien 1741, 42 samt i Bohuslän 1743; korpral vid lifdrabanterna 1745; R. S. O. 1748; öfverste för ett värfvadt regemente i Pommern 1749; notificerade k. *Fredriks* död och k. *Adolf Fredriks* upphöjelse på thronen i *Köpenhamn, Berlin* och *Eutin* 1751; bevistade fälttåget i Pommern 1757 och följ.; generalmajor 1760; kommend. af svärdsorden 1763; öfverste vid Nerikes och Värmlands regemente 1765; derpå generallöjtnant, fältmarskalk, kommendör med svärdsordens stora kors, serafimerriddare och sist afsked med riksråds värdighet 1779.

[2]) Friherre *Rhebinder* blef fången vid *Pultava* 1709 och dessa följande tjenade uuder kriget hemma antingen med konungens eller senatens fullmakter: *Fabian Hastfehr* 1709; *Christer Horn* 1711; *Gustaf Gadde* 1711; *Peter Adlerfelt* 1712; *Joh. Villh. Lode* 1716; *Joh. Conrad Nieroth* 1717, fick öfverstes afsked 1722.

Albrecht Treuleben, slag. i Preus. 1627.
Thomas Thomsson 1629—30.
Jacob Lenk.
Mårten Höfner 1645.
Jonas Gyllenspets 16 . .—1659.
Lars Granfelt 1689.
Johan Cronman 1699.
Gideon Foch 1701.
Henr. Joh. Rhebinder 1703.
Johan Bähr 1706, afsatt 1709.
Simon Gustaf von Kothen 1709.
Peter Starenflycht 1712 [1]).
Johan de Frietzky 1722.
Johan Bähr, ånyo 1727.
Gustaf Silfversverd 1737.
Olof Wallencrona 1739.
Carl Johan von Kothen 1748, Öfverstlöjtnant.
Carl Linroth, R. S. O., 1751 [2]), Öfverste.
Frih. *Fr. Ribbing* 1753, blef Öfverstlöjtnant.
Georg Fabritius 1756.
Johan de Frietzky 1764.
Frih. *Nils Djurclow* [3]).

---

[1]) *Starenflycht* blef fången vid *Tönningen* 1713 och under kriget tjenade i hans ställe med half lön *Alex. Gust. Foch* 1714; *Joh. Conrad Nieroth* 1714; *Joh. de Frietzky* 1718; *Gust. Silfversvärd* 1719, reducerad till kapten 1722.

[2]) *Carl Linroth* till Säby blef major från kapten vid Carlstads kompani, men fick transport vid Jemtlands regemente den 17 Sept. 1753 och nådigt afsked den 13 Dec. samma år; g. m. friherrinnan *Brigita Mar. Åkerhjelm*, som dog 1778 : en älskad, vördad och saknad fru.

[3]) Ifrån 1757 hafva varit *secondmajorer:* grefve *Knut Posse Carlsson, Carl Otto Segebaden, Joh. de Frietzky, Carl Fredrik Uggla* och kanske flera herrar, intill dess Carlstads kompani blef förvandladt till secondmajorens beständiga, hvarvid sedan tjenat herrar *Carl S. Lilljestråle* (se adelsmatr.) och ifrån 1776 majoren *Erik Oldenskjöld.* Här hade jag ernat anföra alla kaptener och subalternofficerare, om jag hade kunnat få dem alldeles complett, hvartill herr kapt. och ridd. von Axelsson så mycket mera sökte bidraga, som han vid sista regementsmöte lät till alla herrar kompaniofficerare utgå afskrifter, deri de efter min förteckning kunde ur gamla rullor eller andra handlingar fylla resten. För *Näs* kompanikaptener fick jag ock hederligen af välbemälda herr kapt. och riddare; men de öfriga herrarne lära ej ännu haft tid, så att jag måste uppskjuta med detta, tills jag kommer att beskrifva hvars och ens boställe särskildt.

16. Jägmästare i Värmland.

Anders Molithæus 1674, † 1691 [1]).
Hans Christoff. von Lossou 1692. Kapten.
Erik Hasselström.
Georg Uggla, Hofjägmästare.
Herman Bellström, Öfverjägmästare.
Anders Aronsson, † 1777.
Eric Sparrskjöld, Hofjägmästare, R. S. O.

17. Bergmästare.

Sten Andersson i Linde 1637.
Erik Johansson vid Helleforsen 1656.
Anders Kenzell, tillika Borgmästare i Filipstad, 1672.
Jonas Schnach 1680.
Johan Ceder 1685.
Henrik Scheffer 1690.
Sven Fagg 1694.
Johan Kjellman 1695.
Gustaf Norn 1714 [2]).
Pehr Bark 1719.
Nathanel Ekman 1722.

---

[1]) *Molithæus* stod i stor nåd hos kon. *Carl XI*, som gaf honom *Grimsbohl* i Glafva till everldlig ego. När konungen anstälde jagt omkring Kungsör, fick gerna *Molithæus* bud efter sig. En gång har händt, att en stor björn rusade emot konungen, hvarvid alla blefvo förskräckta; men konungen fälde honom och skröt deraf för *Molithæus*, som då på skämt vågade svara: *Ja, Ers Maj:t hade fått se, huru det gått, om ej mina bitjetäfvor* (björnhundar) *hade varit.*

[2]) *Norn* eger ett odödligt beröm af bergsfolket för både stor insigt och godt hjerta. När de bästa af *Nordmarks grufvor* voro på väg att gå ut, gjorde han genom sina anstalter, att de fingo åter gå upp ur djupet på väggarne att arbeta och vunno mycken malm, hvarför bergslagen till erkänsla bjöd honom en pelare i grufvan; men han svarade: Kungen lönar mig, mina gubbar, behåll det I hafven; jag bör ändå göra min syssla. Derför blef ock en allmän sorg, när han i sin bästa ungdom föll ned af ställningarne på den bergmästarbyggning, som han lät bygga 1719 och hvilken brann upp 1775, och bröt sig till döds. Ibland annat heter det i hans grafskrift:

I *Värmer!* träden fram och låten Er nu höra,
Jag vet hans värda lof blir ej af eder glömdt,
Ty han er bergslag har med all rättvisa dömt
och för dess välfärd ej försummat ordet föra.
I ha'n med nöje sett
Att i hans värf och embetssysslor lyste
Förstånd och moget vett,
Och att han i sitt bröst ett redligt hjerta hyste.

Anders Stockenström 1744 [1]).
Carl Leyel 1764 (se adelsmatr.).

18. Bergsfogdar [2]).

Erik Björsson vid Torskebäcken 1623.
Martin Drots vid Bofors 1631.
Jon Pedersson vid Yngshyttan (*Fernell)* 1637.
Christoffer Gabrielsson 1651.
Anders Nilsson Malm 1663.
Elias Larsson Linroth (se adelsmatr.).
Elias Hult 1675.
Anders Salin 1689.
Bengt Carlsson Forsman 1695.
Olof Norin 1697.
Magnus Katern 1719.
Erik Levin 1722.
Erik Fahlbeck 1731 [3]), bergskamr.
Sven Gumälius 1766.

19. Lands- och häradsskrifvare [4]).

Anton Matsson från 1621, † 1654.
Gilius Giliusson 1631, blef fogde.

---

[1]) *Stockenström* fick först assessors och sedan bergsråds karakter 1762 och var i sin tid en betydlig man i Värmland; g. m. *Cath. Marg. Ekmann,* dotter till företrädaren, som tillika en tid var *justitiarius* i Filipstad, g. m. *Chrisl. Elis. Zachrisson* från Norrköping.

[2]) I *Carlskoga* hafva varit följande *bergsfogdar,* som ock merendels haft att säga i Lekebergslagen: *Mårlen Drost* 1640—51; *Knut Larsson* 1652, blef bergmästare; *Jöns Ersson Grubb* Grubbenskjölds fader) 1662; *Joh. Olsson Norin* 1679; *Henrik Staf* 1695, tillika kronofogde; *Johan Broström, Jean Hamn, And. Strokjerk, Elias Slrokjerk.* Nuvarande *bergmästare* öfver de bruk, som höra till *Lekebergslagen,* är herr *Erik Bergenskjöld,* tillika öfver *Nora* och *Linde.*

[3]) *Fahlbeck* g. m. *Maria Elis. Andersdotter Holmstedt.* Deras dotter *Anna Carolina* g. m. bergsfogden *Gumälius,* under hvilkens sjukdom nu herr *Anders Fahlbeck* förestår sysslan. Han är g m. *Mar. Lundgren;* men båda de förra fruarne äro döda.

[4]) Dessa gode män har jag ej kunnat anföra med full säkerhet till vissa härader och syssel, utan såsom jag funnit dem efter årtalen här och der i domböckerna. Derjemte måste jag bekänna, att jag på *mantalsskrifvare* funnit mindre reda, såsom de der sällan stått nämda, och således får jag nu nöja mig med att uppgifva dem, som äro i vår tid, neml.: herr *commissarien von Bähr* i Östersysslet (se adelsmatr. nedanför) och *J. Sundling* i de 2 andra sysslen. Boställen för häradsskrifvare äro: *Bässebohl* ½ i Stafnäs för vestra; *Haf* 1 i Varnum för östra och *Sl. Vänsberg* 1 i Grafva för Mellansysslet.

Jon Larsson Kart 1634—40.
Lars Richardsson 1654.
Henrik Johansson 1662—65, blef fogde.
Lars Jonsson Ekman, blef fogde.
Jon Larsson 1673.
Pehr Kihlberg 1680, blef fogde 83.
Jöns Persson Hafman, blef? 1681.
Johan Jonsson Ekman 1683.
Christoffer Mobach, blef fogde 1686.
Johan Låffman, fogde 1690.
Johan Örberg 1686, blef fogde 99.
Engelbr. Warg 1694—1700, blef fogde.
Niklas Brunberg var 1724.
Anders Mostedt 1730.
Johan Råbock var 1735.
Johan Olsson Ekman 1732—35.
Pehr Hellman 1735—46. blef fogde.
Johan Westman 1748, † 50, Ö. S.
Lars Dahlbeck 1749—54, Ö. S.
Joh. Gust. Carlberg, Ö. S.
N. Söderlund, Ö. S., lefver.
Elias Nordenberg, M. S. d:o.
Bengt Råbock V. S. d:o.

20. Landsfiskaler [1]).

Petrus Tydelius 1669.
Lars Krogh 1679 [2]).
Anders Hansson 1691.
Sven Molander 1699.
Johan Wetterberg 1704.
Peter Björnram.
Anders Nygvist 1716.
Robert Lowén.
Anders Aronsson, blef jägmästare.
J. H. Bösch.
Bengt Håk. Renström 1777.

---

[1]) Dessa voro en lång tid merendels öfver hela Örebro län.

[2]) *Krogh* kallade sig sedan *Krögher* och blef borgmästare i Linde. Han fick 1680 *Lars N. Carlbohm* till vicarius.

21. Landsgevaldiger[1]).

Anders Jacobsson 1643—52.
Halsten Bryntesson 1646—55[2]).
Sven Stensson 1656.
Clas Thomsson 1670—83.
Anders Göransson 1677.
Olof Månsson Kejser 1683—85.
Lars N. Carlbohm 1685, afsatt 91.
Erik Andersson Skragge 1691.
Dan. Utterman 1693—1702, Löjtnant.
Olof Persson Hofman 1698.
Jesper Ek 1702.
Olof Ollongren, lefver 1717, † 1736.
Anders Warg 1717, lär hafva varit vice.
Thol Oller, vice.
N. Berger 1740, blef befallningsman.
Anders Todin 1762.

22. Gränstullinspektorer.

Jöran Sandersson 1648—68.
Daniel Gilberg 1682.
Mats Ernst 1689.
Sven Skragge 1692.
Nils Axelsson (se adelsmatr.).
Herman Sylvius, borgm. i Åmål 1752.
Severin Ekmann[3]).
Erik Åberg, † i Stockholm 1778.
Borell.

23. Provincial-Landstullinspektorer i Nerike och Värmland[4]).

Peter Flygge, † 1648 (se adelsmatr.).

---

[1]) Dessa hafva till boställe *Ökne* ½ i Gillberga, men landsfiskalerna hafva intet boställe.

[2] *Halsten Bryntesson* var den första, som hade synnerligt besvär med *kärrvägars* anställande genom Värmland. Han bodde sjelf på *Skråckvik* i Ölme härad, och hans barn kallade sig *Lindeqvist*.

[3], *Ekmann* var öfverinspektor; 1 g. m. borgm. *Anders Åbergs* dotter i Åmål med *Stina Magnelia*, 2] med *Elsa Silfversverd* på Malma.

[4]) Dessa herrar voro i början öfver både Vestergöthland, Värmland, Dahl och Nerike, men sedan endast öfver vårt län. Flera än dessa har jag ej kunnat igenfinna, hvilket ock får duga till min ursäkt på flera ställen, åtminstone sedan Christinehamns brand gjorde mig ett så märkligt afbräck.

Fredrik Engelbrecht 1649.
Crispin Flygge 1650 (se adelsmatr.).
Jöns Brettman.
Henrik Engelbrecht var 1687—96.
Jacob Lysell, f. 1680, † 1747.

24. Provincial-Medici.

Doctor *Johan Hesselius*, Assess., † c. 1735.
„ *Pet. Hamnerin*, Archiator.
„ *Gedner.*
„ *Reinh. Ekman*, Assess.
„ *N. Skragge* 1773. K. Lifmed. [1]).

25. Superintendenter i Carlstad.

1. *Elfdalius Camenius*, Verm. 1647 [2]).

---

[1]) Hans kungl. maj:t behagade i nåder dela detta embete 1773 emellan 2:ne, så att herr assessor *Ekman* skulle bo i Carlstad och hafva distriktet vester om Klara elf, men herr lifmedicus det östra och bo i Filipstad.

[2]) Mag. *Sven Benedicti Elfdalius Camenius* var såsom den första äfven, med all högaktning för de öfriga, bland de största af alla våra superintendenter. Vi hafva tillförene något talat om honom, men efter min tanke kunde, om rummet tilläte, aldrig gerna sägas nog. Med få ord: han stälde stiftet i det skick, att många efter honom icke haft svärt vid att hålla det vid makt. Vi hafva efter honom så många spår till högaktning, att hans porträtt, som fans på prestmötessalen i Carlstad före branden 1752, var icke det enda, som kunde sätta vördnad i åskådare. Han var född 1588 i Elfdalen, der hans fader, *Bengt Erici,* blef kyrkoherde 1595, och der både hans farfar. *Eric Jonæ,* och farfars.far, herr *Jon i Rångedal* (sid. 188 not [1]), varit förut. Modern var *Magdalena Brunia,* prostens i Kibl, *Sven Lorensson,* dotter. År 1618 blef han magister i Gripswald, 1619 rektor i Carlstad och pastor på Hammarön, 1628 kyrkoh. i Fryksdalen, derpå prost och 1647 superintendent (se sid. 353, 362). Gift var han 1) med *Sara Erlandsdotter* från Nor och 2) med *Maria Arvidsdotter Roman* på Vestervik, som sedan fick N:o 47 Ehrencrans) bland våra *adliga värmländingar.* Nu korteligen om hans död: den 15 Maj 1666 gjorde han sin sista likpredikan öfver *el. lectorn Mag. Gyllenii* dotter, *Maria* — öfver texten Joh. 16: 28: *Jag öfvergifver verlden och går till fadren.* Derpå predikade han allt stadigt sommaren öfver, men den 12 Aug. kl. 8 på morgonen sände han bud till *Gyllenius* att predika i sitt ställe den dagen, emedan han om natten blifvit hastigt sjuk. Fjorton dagar derefter gjorde *Gyllenius* tacksägelse, att Gud kallat biskopen af denna onda verlden genom en häftig brännsjuka... *Då fäldes många tårar mest af alla i kyrkan* (Gyllen. Diar.). Kyrkoherden i Nyed, *Kilander,* höll huspredikan och biskop *Kempe* i Skara likpredikan öfver Genesis 25: 7: *Men Abrahams ålder, som han lefde, var hundradefem och sjuttio år.* När biskopen begrof liket, tog han jorden i handen och sade: *af jord är kroppen kommen* &c. Utom past. i Sköfde, M. *And. Helgonis* och *phys. & log. lect.* i Skara, *Br. Lundelius,* var nästan hela stiftets presterskap samladt vid begrafningen (*Gyllen.* l. c.).

När sal. biskop *Schröder* kom först resande hit ned till Värmland, öf-

2.· *Lothigius*, O. Goth. 1666 [1]).
3. *Kilander*, Verm. 1666 [2]).
4. *Scarinius*, V. Goth. 1673 [3]).
5. *Broman*, Verm. 1673 [4]).
6. *Camenius*, Verm. 1693 [5]).

---

verlemnades honom en lyckönskningsskrift, den jag fick äran att se, och hvaraf jag mins följande ord, hvilka tjena till superintendent Elfdali såväl som några hans efterträdares beröm och minne:

Blif *mäster Sven* i vett, *Kilander* uti dygd!
En *Broman* lik i lagar!
Vår *Lagerlöf* till dagar!
Lef ljus i mörker bygd.

[1]) Mag. *Johannes Lothigius* dog, medan nådåret påstod *(Gyllen.* Diar.); men icke afsade han sig denna heder, såsom bisk. *Rhyz.* berättar i *bisk. chr.* Han var prost i Norrköping, och fick jag om honom en fullständig lefvernesbeskrifning af mag. *Olof Thrysén* från Norrk. 1773, hvilken här borde ega ega rum, men den förkom i Christinchamns brand.

[2]) Mag. *Andr. Birgeri Kilander* har varit en from man. Född i *Sörtorp* i Fiskekihl, men hans fader, *gamla Börje Skräddare,* begrofs i Carlstad den 16 Maj 1658; magister i Upsala, lector i Carlstad och tillika första *consistoriinotarie* derstädes; 1651 *rector* och *pastor* på Hammarön; 1656 *pastor* i Nyed och sedan prost; på förslaget till *superintendent* fick han den 11 Octob. 1666 14 röster, prosten *Mariestadius* i Fryksdalen 34 och theol. lektor *Hoflander* 1; men sedan *Lothigius* fått fullmakt och tillika dödt, sände domkapitlet ånyo till höga öfverheten att söka och bönfalla om en ny förman (Gyll. Diar.). Då fick *Kilander* fullmakt den 17 Dec. 1666 och vårdade sedan stiftet som en hedersman; men hans lifstid varade ej mera än 7 år, ty då han med likpredikan skulle begrafva borgmäst. *Salomon Persson* i Febr. 1673, låg han dagen förut död i sin kammare med conceptet på bröstet; gift 1 med *Sara Faxelia,* prostens, *Sven,* dotter i Kila 2) *Elsa Westerman,* en köpmansanka från Göteborg, der hon ock i tyska kyrkan blef begrafven.

[3]) Mag. *Jonas Scarinius* var prost i Lidköping och blef af R. cansleren *M. G. de la Gardie* befordrad till fullmakt hit den 14 Maj; gjorde sitt inträde den 3 Sept., men reste härifrån strax och vardt den 11 Dec. biskop i Wexiö, der han dog 1687.

[4]) Doctor *Erland Sv. Broman* f. 1632; fader: prosten i Kihl, *Sven Christophori Brunius:* moder: *Maria Erlandsdotter,* af Norastammen, som sedan gifte sig med den rika burggrefven i Malmö, *Lars Broman,* hvilken såsom barnlös hjelpte denna sin stjufson, att han blef kungl. hofpredikant och derpå kyrkoherde i Vingåker. Kon. *Carl XI* gaf honom fullmakt till Carlstad den 11 Dec. 1673. Han var här en myndig och driftig man. Med sin fru, *Elisabeth Hogg,* egde han söner, som i hans lifstid blefvo adlade (se adelsmatr.), äfvensom han 10 dygn efter sin död den 23 Febr. 1693 sjelf blef gjord till *theol. doctor.* Han skall hafva varit en stor ordningsman i stiftet.

[5]) Mag. *Benedictus Svenonis Camenius,* son af den första *superintendenten* och hans förra fru; född 1635, magist. i Leipzig 1660, der han då var *primus:* strax derpå vigd till prest i Carlstad, sin gamla fader till hjelp, till dess han 1664 blef kyrkoherde i Köla och prost 1682 Vid en kyrkobyggnad i Jernskog hade länge varit träta inom församlingen om stället, der hon skulle stå. Slutligen begåfvo sig alla på en sockenstämma 1693 att vara nöjda med, hvad deras tillkommande biskop ville säga. *Ären I dermed tillfreds utan*

7. *Arnell*, Helsing. 1705 [1]).
8. *Rudén*, Verm. 1708 [2]).
9. *Nordlind*, Dalk. 1716 [3]).
10. *Bröms*, Suderm. 1717 [4]).
11. *Stevchius* (Steuk.) 1723 [5]).

---

vidare klander, sade prosten *Camén; Ja* ropade alla med en mun; *då skall kyrkan stå, der jag nu stöter min käpp i backen,* sade prosten, *ty jag är eder biskop* — och dervid blef det; ty han hade oförmodadt fått k. *Carl XI:s* fullmakt af den 19 Mars s. å. Han blef 1663 gift m. horgm. *Jean Börjessons* dotter, *Christina Carlberg,* och dog den 5 Sept. 1704, saknad och begråten både inom och utom stiftet.

[1]) Mag. *Jonas L. Arnell,* rådmansson i Hudiksvall, f. 1642; magister i Upsala 1672; reste på 3 års tid med två unga herrar, *Possar,* genom Tyskland, Holland, Frankrike, England och Danmark och blef vid hemkomsten 1681 kallad till kyrkoherde i S:t Maria i Stockholm, innan han ännu var vigd till prest. 1705 fick han emot all förmodan konungens fullmagt från Polen till Carlstad, der han dock ej lefde längre än till den 12 Nov. 1707. Hans äreminne förvaras i Kihls kyrka. Hans fru var *Helena Adlerberg,* erkebiskop *Svebelii* dotter.

[2] Doctor *Torsten Haquini Rudén,* född 1661 i Lysvik, der hans fader, herr *Håkan Torstenius Rudenius,* länge varit kaplan. Modern hette *Christina Falk.* Han blef magister i Upsala 1691, poes. professor i Åbo 1692, theol. professor och domprost 1706; fick k. *Carl XII:s* fullmakt från Saxen på Carlstads stift den 11 Mars 1708, men den 24 Sept. 1716 till Linköping, der han blef doctor och fick adelskap för sina barn 1719. Samma dag, han utsatt att hålla prestmöte den 29 Sept. 1729, afsomnade han saligt i Herren, sedan han med mycken heder, fromhet och rättvisa styrt dessa 2:ne stift samt vid 3:ne riksdagar varit sitt stånds talman. Hans fru var *Magdalena Wallwik.*

[3]) Doctor *Daniel Nordlind,* son af landtdomaren i Vester-Dalarne, *Erik Erlandsson (P. P. Erland Gudmundsson* i Nor) och *Cathar. Brander;* född i Avesta 1662; blef magister i Upsala 1691, sedan han hemkommit från Tyskland, Holland och England; regem.-pastor vid Dahlregementet 1692; pastor i Folkjerna och kungl. hofpredikant 1700; pastor i riddarb. 1708 och i S:t Clara 1710; den 25 Sept. 1716 fullmakt till Carlstads och den 3 Juni 1717 till Strängnäs stift; theol. doct. 1719; dog i Stockholm 1728.

[4]) Doctor *Ingemund Bröms,* född på Penningeby i Roslagen 1669 af en gammal slägt, bland hvilken en stor del varit prester från reformationstiden; fadern, herr *Olof Bröms,* blef slutligen prost i Björkevik i Södermanland, modern *Christina Ingemundsdotter Hägg.* Doctor *Bröms* blef 1697 magister i Upsala och gr. lingv. lector i Strängnäs, 1703 theol. prof. i Pernou, hvarpå han gjorde en utländsk resa med sedermera R. R. m. m. baron *Sam. Åkerhjelm:* domprost i Åbo 1709; den 5 Juni 1717 *superintendent* i Carlstad, der han styrde stiftet och skolan med myndighet och god nytta, så att hans död inföll alltför bittida den 13 Jan. 1722 till mångens sorg och saknad. Hans efterlemnade enkefru var öfverstlöjtnanten vid kgl. lifregem. *Wetzlers* dotter, *Magdalena Elisabeth.*

[5]) Doctor *Jöns Mattsson Stevchius,* erkebiskopsson i Upsala, var moral. och log. professor i Upsala och pastor i Näs, innan han 1723 kom till Carlstad, der han om Pehrmessan 1730 invigde Domkyrkan, sedan han dock förut den 21 Jan. fått fullmakt till Linköping, men flyttade dock direkt 1731 från Carlstad till erkebiskopsdömet efter sin fader. Hans förra fru var *Elis. Spegel,* den senare *Ulr. El. Frank.*

12. *Aurivillius*, Gestr. 1730 [1]).
13. *Lagerlöf*, Verm. 1741 [2]).
14. *Schröder*, Gothob. 1770 [3]).

26. Biskopar i Carlstad.

1. *Schröder* 1772.

---

[1]) Doctor *Magn. Aurivillius*, professorns i Upsala, mag. *Petri O. Aurivillii* son med *Marg. Månsdotter Blix;* född 1673; *gratista* vid promotionen i Upsala 1700 och året derpå prest; 1704 prest vid en *legation* till Warschaw, hvarest han af saxarne blef fången, men 1705 lösgifven, och notarius i fälthofconsistorium; 1707 hof- och drabantpredikant; kom 1709 från Pultava med till Bender, der k. *Carl* gjorde honom till öfverhofpredikant och præs. i fältconsistorio samt 1712 till kyrkoherde i S:t Maria i Stockholm, dit han dock ej kunde komma förr än den 10 Maj 1715; fullmakt till Carlstad den 30 Juni; theol. d:r 1732; dog i Carlstad den 3 Juni 1740. Hans efterlemnade enkefru är *Marg. Christ. von Numers*. Om hans värda beröm kan vidlyftigt läsas i *biskopschrönikan*.

[2] Doctor *Nils Lagerlöf*, född 1688 i Arvika, der hans fader mag. *Daniel Lagerlöf* (son af kaplanen herr *Måns Petri Schivedius* i Fryksdalen) då var prost, gift med sin företrädares *Walmænii* dotter; 1719 magister och docens i Lund; 1729 bibliothekarius; 1732 filos. theor. professor; 1739 tertius och 1741 secundus theol. professor, allt i Lund; den 6 Oct. 1741 fullmakt till Carlstads stift, det han med all heder, flit och trohet skötte och vårdade till sin död 1769, hvarefter han med likpredikan af professorn, doctor *Ullholm* blef begrafen i Carlstads kyrka. Hans förra fru var professor *Erland Lagerlöfs* dotter och den senare *Camits* från Degernäs, enka efter th. adj. *Ahman* i Upsala.

[3] Doctor *Jöran Clas Schröder*, född 1714 i Göteborg, der hans fader, mag. *Herrman Schröder*, som sedan blef biskop i Calmar, var theol. lector, gift m. *Anna Catharina*, dotter af theol. lector *Clas Goritz Schröder* och *Elsa Christina Bratt*. Sal. biskopen blef magister 1738, sedan han studerat både i *Upsala* och *Lund* samt sedan i *Halle* och *Göttingen*, der han råkade i synnerlig bekantskap och vänskap med den lärda prof. *Michaelis:* blef gr. l. lector i Calmar 1739, prest 1740, hofprest 1741, öfverhofpredikant 1749, ordensprest, pastor primarius och th. doctor 1751. Under allt detta och derefter, innan han fick kungl. fullmakt på Carlstads stift 1770, hade han 1747 varit kallad till pastoratet i Vestervik, samt antingen varit uppförd på förslag eller haft röster till biskopsstiften i Göteborg, Vesterås, Linköping, Skara, Calmar och Upsala; varit kgl. maj:ts biktfader, kronprinsens, vår allernädigste konung, informator, utom det han under sin vistelse i Stockholm både vid och emellan riksdagarne bistridt mångfaldiga hederliga men tunga befattningar. Vid riksdagen 1772 blef stiftet förvandladt till biskopsdöme; men då hvar man lefde i det gladaste hopp att länge få begagna sig af denna förträffliga herrens vett, drift, urskilning och insigter, kom en oförmodad dödspost, som i hans bästa dagar till hela stiftets och många fleras grämelse och smärta, slutade hans jordiska vandring den 12 Jan. 1773 Hans andelösa lekamen begrofs i Carlstads domkyrka under många tårar med likpredikan af domprosten i Vesterås, doctor *Michael Fant*.

Sal. herr biskopens första fru från 1746 var *Margareta*, dotter af öfverdirektören vid stora sjötullen, *Peter Jeremiesson Elis* och *Marg. Ekebohm;* den senare frun från 1771 i Maj, *Ulr. C. Akerhjelm*.

2. *Herweghr*, Vermel. 1773 [1]).

27. Prostar i Värmland.

Om prosteriernas indelning se sid. 362.

Ifrån 1630.

a) *Fryksdals prosteri* bestod af Fryksdals, Elfdals, Nors och Kihls pastorat. Dess prostar voro:

Mag. *Carl Prætorius*, † 1632.
„ *Sven Elfdalius*, som blef superintendent.

b) *Carlstads prosteri* bestod af Carlstads, Kila, By, Millesviks, Grava och Hammarö pastorat. Dess prostar voro:

Mag. *Is. Canutius*, som 1648 kom till Filipstad.

c) *Arvika prosteri* bestod af Arvika, Blomskogs, Stafnäs, Köla, Holmedals, Gillberga, Brunskogs och Silleruds pastorat. Dess prostar voro:

Mag. *Pehr Uranius* i Arvika, † 1652.

d) *Veshärads prosteri* bestod af Veshärads, Nyeds, Ölmehärads, Carlskoga, Rudskoga, Visnum, Kroppa och Filipstads pastorat. Dess prostar voro:

Herr *Håkan Jonæ* i Veshärad, † 1646.
Mag. *Lars Billichius* i Filipstad, flyttade bort 1648.
„ *Isr. Canutius* i Filipstad.

Ifrån 1650.

a) *Fryksdals prosteri* hade nu mistat Kihl.

Mag. *M. Sv. Mariæstadius* i Fryksd., † 1679.
„ *Joh. Iser*, senior, ibidem, † 1689.

---

[1]) Doctor *Daniel Herweghr*, född i N. Ullerud vid Carlstad, der hans fader mag. *Gustaf Henriksson Herweghr* var log. lector och tillika pastor på Hammarön; modern, fru *Sara Elis. Tilás*. Efter någon tids idkade studier hemma, vid Carlstads skola och Vesterås gymnasium samt sedan i Upsala, blef herr doctorn och biskopen derstädes magister och præsiderade den 12 Juni 1747; derpå rector scholæ trivialis, gr. ling. lector och domprost i Vesterås samt derifrån kyrkoherde vid storkyrkan i Stockholm och stadsconsistorii præses, innan han enhälligt blef kallad och till stiftets gemensamma glädje af vår allernådigste konung utnämd till vår andliga förman 1773. Fru biskopinnan heter *Hedvig Johanna Unge*.

Nunc cantanda simul laus est bonitasque Parentis:
Sed frustra labor hic; dignior illa Cedro.
Ut vivas tantum precor, ut vigeasque per annos
Multos. in Generis commoda magna Tue.

Mag. *Bengt Aurenius* i Elfdalen, † 1714 [1]).
„ *Sven Vigelius* i Fryksdalen, † 1719.

b) *Näs prosteri*, der prebenden voro borta.

Mag. *Sven Faxelius* i Kila, † 1664.
„ *And. P. Hofflandus*, Th. Lect., † 1678.
„ *Joh. Iser*, Th. L., kom till Fryksd. 1680.
„ *Håkan Elai Hellichius*, Th. L., † 1688.
„ *Erland Faxell* i Kila, † 1691.
„ *Magnus Carolinus*, Th. L., † 1709.
„ *Joh. Dionys. Chenon* i Kila.

c) *Nordmarks prosteri* med *Gillberga pastorat:*

Mag. *Gudm. E. Nordberg* i Gillb. 1653, † 75.
„ *Erl. Faxell* i Kila, fick Näset 1688.
„ *Jacob Lang* i Gillberga, † 1691.
„ *Erl. Math. Norenius* i Nor, † 1697.
„ *Erland Hofsten* i Filipstad, † 1717.
„ *Håkan Carlmark* i Gillberga.

d) *Jösse härads prosteri* med *Stafnäs pastorat:*

Mag. *Joh. Molitheus* i Stafnäs, † 1671.
„ *Joh. P. Walmenius* i Arvika, † 1680.
„ *B. Camén* i Köla, Superintend. 1693.
„ *Brynto Magnelius* i Stafnäs, † 1701.
„ *Dan. M. Lagerlöf* i Arvika, † 1718 [2]).
„ *Erik Carlgrund.*

e) *Veshärads* eller *Östra prosteriet* som förut.

Mag. *Israel Canutius* i Filipstad, † 1662.
„ *A. Kilander* i Nyed, Superint. 1667.
„ *Lars Emzelius* i Visnum, † 1683.
„ *Ludvig Tolstadius* i Christinehamn, † 1721 [3]).

Ifrån 1721.

a) *Visnums prosteri* af Visnums, Rudskoga, Carlskoga och Christinehamns pastorat med Råda socken:

Mag. *Sven Lethström* i Carlskoga, † 1724.

---

[1]) *Aurenius* hade från 1707 haft *Vigelius* till vicarie.
[2]) *Lagerlöf* hade från 1707 haft mag. *Sv. Faxell* i Köla till vicarie.
[3]) *Tolstadius* hade en tid *Lethström* till vicarie.

Mag. *Dan. Kolberg* i Visnum, † 1737.
„ *Elof Fryxell* i Veshärad, † 1751 [1]).
„ *Erl. Faxell* i Carlskoga, † 1754.
„ *Magn. Lönbohm* i Christinehamn, † 1755.
Herr *Magn. J. Frykman* i Rudskoga, † 1768 [2]).
Mag. *Abrah. Löthner* i Christinehamn, 1769.

b) *Nyeds prosteri* af Nyed, Filipstad, Kroppa, Ölme och Veshärads pastorat.

Mag. *Erik Frykman* i Veshärad, † 1720.
„ *Axel Norén* i Nyed, † 1750.
„ *Erik P. Kjellin* i Kroppa, † 1759 [3]).
„ *Nils Bodin* i Ölme härad, † 1772 [4]).
„ *Olof Fryxell* i Veshärad, † 1775.
„ *Anders Gröndahl* i Nyed.

c) *Fryksdals prosteri*, som förut.

Mag. *And. Piscator* i Elfdalen, † 1729.
„ *Joh. Iser* jun. i Fryksdalen, † 1737.
„ *Mats Kruse* th. lect., † 1739.
„ *B. Piscator* i Elfdalen, afsade sig 1745.
„ *Lars Hesselgren* i Fryksdalen, † 1755.
„ *B. Piscator* ånyo, afsade sig 1759.
„ *P. Ekman* i Nor, afsade sig 1774, † 77 [5]).
„ *Joh. Fryxell* i Fryksdalen, 1774.

d) *Jösse härads prosteri*, som förut.

Mag. *Erik Carlgrund*, † 1731.
„ *Erik Norén* i Köla, afs. sig. 1759.
„ *And. D. Lagerlöf* i Arvika, † 1769.
„ *Joh. Wallström* i Stafnäs.
„ *Dan. Joh. Lagerlöf* i Arvika, 1776.

e) *Nordmarks prosteri*, som förut.

Mag. *Håkan Carlmark*, † 1723.
„ *Sven Florelius* i Holmedal, † 1742.

---

[1]) *Fryxell* hade *Faxell* till vicarie från 1744.
[2]) *Frykman* hade *Löthner* till vicarie från 1762.
[3]) *Kjellin* hade *Bodin* till vicarie.
[4]) *Bodin* hade *O. Fryxell* till vicarie.
[5]) *Ekman* hade förut *J. Fryxell* till vicarie.

Herr *Nils Insulander* i d:o, † 1749.
Mag. *And. D. Lagerlöf* fick Jössehärad 1759.
„ *Nils Lysén* i Holmedal, † 1764.
„ *Nils Sörström* i Blomskog.
Herr *Joh. B. Unger* i Brunskog, 1776, afsade sig.
„ *Sv. Orthendahl* i Silbodal, 1776, † 78.

f) *Näs prosteri*, som förut.

Prosten *Chenon*, † 1740 [1]).
Mag. *Lars Hesselgren* kom till Fryksdalen 1745.
„ *Christoffer Risell* i Filipstad, † 1762 [2]).
D. *Jonas Ullholm*, theol. lect. och professor, afs. sig 76 [3]).
Mag. *Elof Seidelius* i Kila.

28. Stiftets riksdagsmän [4]).

1632.	Mag.	*Carl Prætorius*, p. p. i Carlstad.
1634.	„	*J. M. Molitæus*, past. i Stafnäs.
		Arvid Olai, past. i Frendefors.
1638.	„	*Sv. Camenius*, p. p. i Fryksdalen.
	„	*L. Th. Billichius*, r. sch. i Mariestad.
1642.	„	*P. Er. Uranius*, p. p. i Arvika.
	„	*M. Mariæstadius*, r. sch. i Mariestad.
1643.		*Ericus Thorstani*, past. i Blomskog.
1644.	„	*Sven And. Faxelius*, past. i Kila.
		Andorus Asmundi, past i Frendefors.
1647.	„	*L. Billichius*, p. p. i Filipstad.
1649.	„	*L. P. Rolander*, past. i Ferglanda.
1650.	„	*And. B. Kilander*, lect. Carolstadius.
	„	*Gunno Br. Blutherus*, p. p. i Ör.
1652.	„	*Gudm. Norenius*, p. p. i Gillberga.
	„	*N. M. Hungvidius*, p. p. i Varnh.
1655.	„	*L. P. Rolander* i Ferglanda.
1658.	„	*M. Mariæstadius*, p. p. i Fryksdalen.

---

[1]) *Chenon* hade till vice prostar m. *Ol. Spak* från 1717, † 1719; *Abr. Walingius* från 1726, † 1734; m. *Georg Ferner* till 1737; m. *Lars Hesselgren*, som blef ordinarie.

[2]) *Risell* hade en tid *Ullholm* till vicarie.

[3]) Doctor *Ullholms* vicarie var *Seidelius*.

[4]) Här förstås af sig sjelf, att superintendenter och biskopar såsom sjelfskrifna ej uppräknas.

1660.	Mag.	*A. B. Kilander*, p. p. i Nyed.
	„	*L. Rolander*, p. p. i Ferglanda.
	„	*A. P. Hofflandus*, lect. Carolst.
	„	*And. Eurelius*, past. i Ör.
		Ol. Pontanus, p. i Stångenäs, Bohuslän.
1664.	„	*A. B. Kilander*, p. p. i Nyed.
		Nic. N. Cygnæus, past. i Tösse.
1672.	„	*Lars Elfdalius*, p. p. i Tösse.
1675.	„	*Joh. Iser*, lect. Carolst.
	„	*Lars Elfdalius.*
1678.	„	*Thorsten Florenius*, past. i Frendefors.
1680.	„	d:o d:o
1682.	„	*Joh. Iser*, p. p. i Fryksdalen.
1686.	„	d:o d:o
1689.	„	*Joh. Lind*, p. p. i Bolstad.
1693.	„	*Ludv. Tolstadius*, p. p i Christinehamn.
	„	*Erl. Hofsten*, lect. i Carlstad.
1697.	„	*E. Frykman*, p. p. i Veshärad.
	„	*Pehr Nordberg*, p. p. i Frendefors.
1710.	„	*Erik Frykman* ånyo.
1719.	„	*Ax. Norén*, p. p. i Nyed.
	„	*Gust. Herweghr*, lect. Carolstadius.
	„	*Joh. Lind*, not. consist.
1720.	„	*Ax. Norén* ånyo.
	„	*Arv. Grund*, p. p. i Ör.
	„	*Sv. Lethström*, p. p. i Carlskoga.
1723.	„	*Joh. Iser* i Fryksdalen.
	„	*Joh. Lind*, past. i Högsäter.
1727.	„	*Ax. Norén* ånyo.
	„	*Christ. Risell*, p. p. i Bolstad.
1731.	„	d:o d:o
1734.	„	*Joh. Hesselgren*, p. p. i Högsäter.
1738.	„	*Elof Fryxell*, p. p. i Veshärad.
1740.	„	d:o d:o
	„	*Christ. Risell* ånyo.
1742.	„	d:o
1746.	„	*Er. Wall*, p. p. i Hesselskog.
1751.	„	*Jonas Ullholm*, lect. Carolst.
1755.	„	d:o d:o

1760. Mag. *And. D. Lagerlöf*, p. p. i Arvika.
„ *Jonas Ullholm* ånyo.
1765. „ *And. Sörström*, p. p. i Hesselskog.
„ *Bengt Antonsson*, lect. Carolst.
1769. „ d:o d:o
„ *Pet. Ekelund*, p. p. i Frendefors.
1771. D. *Jonas Ullholm*, lect. Carolstadius.
Salom. Sundelius, p. i Visnum.
1771. *Elof Hedén*, comminist, i Stafnäs.
1778. Mag. *And. Sörström* ånyo.

29. Märkliga värmländingar, som icke hafva haft någon tjenst hemma i landet.

Ehuru man just icke i allmänhet kan säga om Värmlands qvickaste infödingar som om *Perus* guld, att minsta delen stannar hemma, om icke det af våda råkar ligga qvar bland skarnhoparne, så har man dock gjort en anmärkning, att nog många hafva för all tid blifvit borta, sedan de rest härifrån till akademien, eller eljes uppöfvat sig i något slags studium, som fallit dem i smaken. Men orsaken räknar jag förnämligast vara, att utom militär- och preståndet fins hos oss få sysslor, som kunna kittla hogen på dem, som ega någon mer än vanlig ambition.

Dock är icke dess mindre märkligt, att bland alla våra landshöfdingar, landssekreterare, kamrerare samt bergmästare fins icke en enda infödd värmländing och nog få bland lagmännen, häradshöfdingarne, krono- och bergsfogdar.

Om vi deremot jemföra nedanstående adelsmatrikel med hosgående korta förteckning, skola vi finna, att våra landsmän på andra orter äfven utom riket i alla slags stånd hafva gjort sig värda heder och anseende. Emedan dessa varit studerande, anförer jag dem här efter sina akademiår [1]).

---

[1]) Här förstås lätteligen, att rummet ej tillåter uppräkna alla, utan nämnas endast några de förnämsta med all högaktning för de öfriga. Allas lärda arbeten och tillika deras biografier äro längesedan till tryck färdiga hos herr camrer *Fryxell* under namn af *Vermia litterata*. Här bör jag dock allra minst förbigå att gifva rum åt tvenne *konstnärer*, hvilka voro *mästare* i sin tid och förmodligen större, om de lefvat nu:

1) *Arvid Ersson*, sonsons son till rådman *Eric Luth* i Carlstad (sid. 313), hvilken rest mycket utomlands på *målareprofession*, men slutligen satte bo i Filipstad, der han målade det präktiga *understycket på altartaflan*, som brann upp 1775 och hvilket man sett så många fåfängt efterapa.

1611. *Petræus*, biskop [1]).
1618. *Pistorius*, prest [2]).
1622. *Hjärne*, p. p. [3]).
1625. *Bäfverfelt* (se adelsmatr. N:o 28).
1633. *Canuti*, minister [4]).
1634. *Bonde*, riksråd [5]).
1635. *Krafft*, el. lect. i Skara.
1637. *Laurentinus*, domprost [6]).
1640. *Forssman*, krigsprest [7]).
1641. *Edenius*, professor [8]).

---

2) *Jonas Gråberg*, konduktör vid slottsbyggnaden i Stockholm, hvilken af sakkunniga varit omtalad såsom en af de största *ritmästare;* son af kapten *Jonas Gråberg* och *Margr. Gegerfelt.*

[1]) *Eschillus Olai Petræus,* son af kyrkoherden i Filipstad, *Olaus Eschilli*, som 1593 underskref *Upsala möte* såsom kaplan i *Nor.* Sonen studerade i Carlstad och blef en lärd magister i Upsala 1619. Derpå reste han med kon. *Gustaf Adolfs* stipendium till utländska akademier och kunde aldrig vinna hederligare vitsord derifrån än, när den stora professorn doctor Joh. Gerhardus i *Jena* rekommenderade honom hos akadem. kansl. *Skytte* till theol. lector i *Åbo* nya gymnasium 1628, men 1633 afbad han sig att få flytta till Carlstads pastorat, dit han fått fullmakt, och blef i stället *domprost* i Åbo; 1640 theol. doctor och primar. th. professor samt första rektor vid *Åbo* akademi; biskop 1652 och dog 1657. Ibland mångfaldiga fysiska och theologiska arbeten öfversatte han med några flera lärda män *bibeln på finska,* från 1636 till 1642.

[2]) *Gilius Nicolai Pistorius,* borgm. *Niclas Giliussons Depreez* son i Filipstad, blef prestvigd, sedan han studerat så, att han i sin tid hade namn bland de lärdaste, men kunde ej få någon syssla, som anstod hans franska adliga ambition, hvarför han hellre gifte sig vid *Born* med en bergsmansenka och lefde der nöjd under det verldsligas förakt till 1680-talet.

[3]) *Erland Jonæ Hjärne* af den gamla Hjärneslägten, född i *Fröbohl* i Elgå i åttonde led från *Jenis Hjärne* (sid. 182 not. [2]; 255), var först pastor i *Schäritz* i Ingermanland, sedan prost i *Nyenschantz;* fader till *Urban Hjärne* (se adelsmatr. N:o 62).

[4]) *Olaus Canuti,* bror till *Bäfwerfelt,* N:o 28 i adelsmatr., var minister vid *utr. hof,* dog ogift.

[5]) *Thord Ulfsson Bonde* var landsh. i Skaraborgs län 1667, då hans fru, *Anna Wärnstedt,* och dotter, *Anna B.*, dogo, men sedan blef han riksråd; son af *Ulf Bonde* till Säckesta (sid. 301 not [3]) och *Beata Arvidsdotter Swan* från *Hammar;* ståth, riksr. m. m. *Carl Bonde* var hans farbror.

[6]) *Petrus Laurentii Laurentinus* blef magister i Upsala 1647, sedan theol. adjunct derstädes och sist domprost i Skara, † 1693.

[7]) *Torbernus Simonis Forssmannius* kom till Åbo 1640, blef R. R. *Gustaf Baners* hofpr. och reg.-pastor i Finland; farmors far till h. herr doctorn och biskopen *Mennander;* son af fogden och arrendatorn *Simon Olsson* i Långerud och *Carin Andersdotter* i Wånga. Hans reskamrater till Åbo blefvo kyrkoherdar i Finland: *Kjellinus* i *Sund* och *Arenius* i *Mahalax.*

[8]) *Jordan Nicolai Edenius,* bondson från Edane i Brunskog; theeol. doctor och primus theol. prof. i Upsala, † 1666; g. m. *Magdalena Svensdotter Elfdalia, Camenia.*

1643. *Schroderus*, officer [1]).
1644 *Skragge*. prost [2]).
1645. *Helgonius*, d:o [3]).
1647. *E. Stake*, Nob., gener. auditör.
„ *J. Gartman*, juris prof. Ups.
1650. *Axelius*, sekreterare [4]).
1652. *Er. Elfdalius*, el. prof. i Lund.
1655. *Elfdalius*, borgmästare [5]).
„ *Carlberg*, biskop [6]).
1663. *Iser*, biskop [7]).

---

[1]) *Henrik Magni Schroderus*, son af borgm. *Måns Skräddare* i Filipstad och *Margr. Hansdotter*; disputerade i Åbo och skall hafva blifvit candidat, men sedan konung *Carl X:s* lifdrabant och har tjent sig än högre upp. Eljes har hans brorsons son berättat, att han skulle hafva varit den *storätaren*, om hvilken så många historier finnas, såsom: att han på finneskutan vid Stockholms brygga åt upp en smörfjerding; att han på ett värdshus bestälde mat för 12, men förtärde allt sjelf o. s. v.

[2]) *Elavus Andr. Skragge*, soldatson från Grava; magister 1655; kgl. hofpredikant 1659; prost i Mora 1662, i Hedemora 1670; † 1692.

[3]) *Andreas Helgonius*, stud. i Dorpt, amiralitetspastor, kungl. hofpredikant och sist prost i Sköfde; måg till biskop *Kempe* i Skara.

[4]) *Isak Axelius*, borgareson från Filipstad, secreterare hos prins *Adolf Johan* af Zweibrücken.

[5]) *Bengt Elfdalius*, adlad *Elfvendal;* men jag har ej funnit årtal derpå; pastor *Jon Kjellstadii* son i Stöllet i Dalby med *Cath. Bengsdotter Elfdalia*.

[6]) Doctor *Johan Carlberg*, f. i Carlstad 1638; hans fader var borgm. och brukspatr. *Johan Börjesson*, son af handelsm. i *Brätte*, Börje Olofsson och Anna Pesersdotter; modern Cherstin Spak, borgm. Ol. Erikssons i Carlstad dotter. Sedan han i Upsala blifvit student 1655 och der disputerat 1660, reste han 2 år derefter till utländska akademier i Holland, England och Tyskland, der han 1667 i Leipzig blef magister och 1677 doct. theol. i *Giesen*. Efter hemkomsten till Carlstad gick han en tid tjenstlös, men under tiden blef domprostbefattningen ledig i Göteborg, der hans fader, som hade dödt 1676, för sin stora jernhandel varit mycket både känd orh älskad. Han blef derför derstädes vald till domprost och af konungen befullmäktigad den 30 April 1679. Sedan den gudfruktiga drottning *Ulrica Eleonora* lärt känna doctor *Carlberg* och hans stora predikogåfvor, kallade hon honom 1687 till sin öfverhofpredikant; men Göteborgs stift kallade honom efter 2 år tillbaka såsom sin biskop, hvarpå han ock erhöll kungl. fullmakt den 21 Maj 1689 och lefde der i heder, myndighet och anseende äfvensom kärlek hos sin höga öfverhet intill sin död den 5 Juli 1701, då han i Örgryte kyrka vardt begrafven. Hans fru var *Agnes Elisabeth Stohin* från *Giesen*.

[7]) Doctor *Mathias Iser*, född i Alsters socken 1645 af den namnkunniga kaplanen derstädes, herr *Hans i Skäl (Hic illius in Cratera), Johannes Johannisque Iser*, köpmansson från Skara, g. m. *Mertha Ekeblad*, kyrkoh. herr *Svens* dotter i Istorp i Vestergöthland. *Mathias* blef magister i Upsala 1672, pastor vid lifregementet till häst 1674, kungl. hofpredikant 1676, domprost i Göteborg den 23 Febr. 1678, men samma år den 23 Aug. pastor vid S:t Maria och 1681 vid storkyrkan i Stockholm; doctor theol. 1693; fullmakt från Bender

1665. *Lagerlöf*, historiogr. R. [1]).
1666. *B. Lang*, sekret. i kansl. coll.
1670. *Alstrin*, prost [2]).
1672. *J. Carlgren*, schoutbynacht.
1672. *Kolthoff*, prost [3]).
1673. *Lagerlöf*, professor [4]).
„ *Insulander*, öfverhofpred. [5]).
1675. *Jernfelt*, professor [6]).
1678. *Hermelin*, kansliråd [7]).
1679. *Högwall*, d:o [8]).
1682. *Boström*, borgmästare [9]).

1711 på biskopsstiftet i Vesterås, der han dog den 19 Febr. 1725; hans fru var *Greta Nyman.*

[1]) *Peter Lagerlöf,* son af den märkliga kaplanen i Fryksdalen, herr *Måns (Petri Schivedius),* född 1648; reste till Upsala 1665, disputerade der 1672 och 78, men ville ej antaga magistervärdigheten. För arbete skonade han sig dock aldrig, utan snarare *"förtärde sig sjelf, i det han trälade för andra, hvilket varit, är och blir ett de lärdas öde" (Lidén Hist. lit. poët Svec.* P. III Ups. 1765). Med en ung herre, *Lars Fleming,* gjorde han 1679 en utländsk resa till Danmark, Holland, England, Flandern, Frankrike och Tyskland. Efter hemkomsten 1681 blef han rikskansler grefve *M. G. de la Gardies* bibliothecarie, året derpå log. & metaph. samt 1684 poës. prof. i Upsala och eloqu. 1687; historiografus regni 1698, men dog den 7 Jan. året derpå. Hans vidsträckta lärdom är vidare känd, än jag här behöfver omtala den. Ibland annat räknas han ock bland en af de största svenska poeter.

[2]) *Lars And. Alstrinius,* magister, kungl. hofpredikant och sist prost i Leksand; biskop *Alstrins* far, men sjelf bondson från Alsters socken.

[3]) *Henr. Henr. Kolthoff,* borgmästarson från Carlstad, var först drabantpastor, sedan prost i Salberg.

[4]) *Erland Lagerlöf,* den förres bror, *log. & metaph. prof.* i Lund 1699, *eloqu.* dito 1708, † 1714.

[5]) *Crispin Math. Insulander,* rådmansson från Christinehamn, 1) prost i Nyköping, 2) kungl. öfverhofpredikant, † 1714.

[6]) *Crispin Olai Jernfelt,* borgmästarson från Christinehamn; prof. theol. primar. och pastor vid St. Salvator i *Dorpt* 1693; far till *Jernfeltz* N:o 91 i adelsmatr.

[7]) *Olof Hermelin.* Om denna herres förträffliga lärdom vet åtminstone hela Europa att tala. Man har gissat till, att en del af hans utgifna skrifter och i k. *Carl XII:s* ärenden utfärdade *manifester* varit vållande till hans död, om hvilken verlden numera fått säker kunskap (se adelsmatr. N:o 76).

[8]) *Bengt Högwall,* son af kyrkoherden *Eric Nikalai Högvaldius* i Dalby och *Maria Jonsdotter Kjellstadia, Elfwendals* syster; var historiografus regni, innan han kom att följa k. *Carl* i fält och blef kungl. secreterare, men sist kansliråd. Från *Pultava* kom han med konungen till *Bender,* men dog 1714 i *Timurtasch;* skall ock hafva varit en berömlig och käck herre.

[9]) *Johan Ericsson Boström* var född i *Carlskoga;* först stadssecreterare, sedan justitæborgmästare i Stockholm; g. m. *Maria,* borgmäst. *Ingmar Tingvalls* dotter i Filipstad, dog 1692.

1686. *Tingwall*, fältsuperintendent [1]).
„ *Camén*, biskop [2]).
1687. *Jernström*, commendant [3]).
1690. *Sundahl*, hofråd [4]).
1700. *Kjellman*, pastor [5]).
„ *Lang*, brukspatron [6]).
„ *M. Nordstedt*, häradsh. i Finland.
1701. *Lindestolpe* (se adelsmatr. N:o 94).
1702. *Tranæus*, prost [7]).
1703. *N. Hasselqvist*, bankocommissarie.
„ *Bratt*, öfverkrigscommissarie [8]).

---

[1]) *Johan Tingwall*, magister, öfverhofpredikant 1697, fältsuperintendent 1701, född 1667, död den 13 Dec. 1702 utanför *Sendomir* i Polen, hvarvid berättas, att k. *Carl XII*, som drog en synnerlig hög omsorg om honom under sjukdomen, fälde tårar, då han fick se liket. På sotsängen skall han ock hafva varit utnämd till biskop i Göteborg; son af borgm. *Ingmar Larsson Tingvall* i Filipstad; g. m. köpm. *Thomas Anderssens* dotter, *Stina*, *Blixenstjernas* syster och *Törnflychts* svägerska. Hans goda vän *Hermelin* begret hans frånfälle i en präktig grafskrift på latinska vers, fol. pat., der det bland annat heter till att visa *Tingvalls* stora predikogåfvor:

Qui stetit eloquio Viventis, sæpe retentus
Vistula, facundis obstupiutque sonis;
Præteriens media laudes admurmuret unda,
Sanus et e tumidis nomina jactet aquis.

[2]) Doctor *Swen Camén*, magister 1691, efter utländsk resa vice pastor vid Stockholms storkyrka 1698, 1700 extra och 1701 ordinarie hof- och drabantpredikant, hvarvid han efter Tingvalls död förrättade fältsuperintendentssysslan, tills han 1704 blef kyrkoherde i Catharina och 1718 i storkyrkan: biskop i Vesterås 1725; född i *Köla* 1667, död 1729; fadern var den förr nämda superintendenten *Bengt Camén*.

[3] *Anders Enevaldi Jernström*, profess. mathes. i *Zweibrücken*, sedan öfverstlöjtnant och commendant på *Sundsborg*.

[4]) *Joh. Er. Sundahl*, arkitekt, hofintendent och hofråd i *Zweibrücken*.

[5]) *Erik Kjellman* var fältsecreterare i Polen, men vid hans hemkomst tillbjöd hans slägtinge, domprosten i Strängnäs, honom pastorat i *Årdala* i Södermanland, om han ville conservera huset. Han reste dit, fattade tycke för dottern, *Christina Eriksdotter Leuchovia*, och blef inom 2 månader vigd 3 gånger, nemligen till *prest*, *kyrkoherde* och *man;* var son af bergmästaren i Filipstad, *Joh. Kjellman* och *Christina Clerck*.

[6]) *Fredrik Lang*, brukspatron till *Kohlsäter*, var en stark läskarl och lärd man, fastän han dermed ingen syssla vårdade söka; son af kyrkoherden i Gillberga *Jacob Lang* och *Sara Nordberg;* dog 1762; hade ett präktigt bibliotek.

[7]) *Olof Tranæus*, bondson från Trankil, 1) rector scholæ i *Lund*, 2) prost i *Osby* och *Loshult* i Skåne; † 1751; en lärd man.

[8]) *Jonas Bratt*, öfverkrigscommissarie och brukspatron vid *Rotneholm* m. m., kom hem från Turkiet 1713, † 1737; gift med *Eva Herweghr* och *Anna Lisa Hjertzell*. Han var brukspatronsson från Filipstad och *v. Nackreys* stjufson.

1703. *Grave*, brukspatron [1]).
1706. *Fernell*, vice landshöfding [2]).
1707. *v. Hofsten* (se adelsmatr. N:o 102).
„ *C. v. Nackrey* (se adelsmatr. N:o 96).
1709. *Porath*, bergsråd [3]).
1717. *D. Tingelholm*, bankocommissarie, † 1754.
Risell, student [4]).
1720. *Dahlgren*, fältprost [5]).
1721. *P. Lethström*, assessor i coll. med.
1729. *Myhrman*, brukspatron [6]).

---

[1]) *Sebastian Grave*, rådman *Bryngels* son i Filipstad, var en stor mekanikus och *Polheims* elev; uppbygde i ödemarken på gränsen mot Dalarne de namnkunniga *Gravendals*- och *Strömsdals*-verken; född 1684, dog 1748; g. m. *Anna Chr. Chenon.*

[2]) *Anders Fernell*, rådman *Johan Jonssons* son i Filipstad, var verklig landssecreterare, men blef af fältmarskalken *Lascy* satt till landshöfding i *Helsingfors*, hvilken heder dock ej varade länge.

[3]) *Nils Porath* till *Hafsto*, vågmästarson från Carlstad, fick bergsråds karakter 1747, † 1753; var en stor älskare af *antiqviteter* och *genealogien;* hade ock häri gjort vackra samlingar här i landet. Dessutom egde häradshöfding *O. Lundstedt* och denna herre hvar sitt bibliotek i svenska historien, hvars like knappt varit i Värmland; men båda dessa blefvo förstörda utan granskning.

[4]) *Jean Nilsson Risell* var en qvick och lärd student samt snäll poet, men dog i Upsala 1724; född i Risäter i N. Ullerud.

[5]) *Johan Dahlgren* följde arméen till Finland såsom regementspastor vid Nerikes och Värmlands regemente och blef der fältprost, mycket aktad och älskad af generaler, officerare och gemena; men olyckligtvis blef han under en exercis vid Fredrikshamn af en laddstock eller propp ur en canon skjuten genom hufvet och föll ovärdigt.

[6]) *Christoffer Myhrman*, son af brukspatron och vågmästaren i Filipstad, *Johan Myhrman*, och *Lisa Månsdotter Fernell:* var af alla kännare godkänd för professorsmässig i de flesta slags lärda språk och vetenskaper, hvarjemte han äfven hade en lycklig poetisk penna, isynnerhet i latinet. *(Hans versar på storklockan* i Filipstad, hvilken klocka blef gjuten 1751 och brann upp 1776, kunna endast för sig sjelfva passera för ett mästerstycke). Han använde jemte boken sin tid äfven på hvarjehanda in publico nyttiga inrättningar, hvarför ock vår allernådigste konung i nåder behagade utnämna honom till en bland de första *riddare af Wasaorden* 1772. Isynnerhet anlade han med mycken omsorg och kostnad under flera olyckliga tillstötar *Liljendals stålmanufakturi* och ett bland de bästa jerngjuteri vid *Näs Rämshytta,* der han dog 1775. Hans fru var *Eva Christ. Bratt* (öfverkrigscommiss. *Jonas Bratts* dotter med *Eva Herweghr),* en hedersfru, född 1720, † 1752; som förmodligen i sin lifstid 1747 lade mycken grund till, att denna bok får se ljuset 1779; ifrån hvilken anecdote de flesta menniskor nu äro döda.

Denna fru egde med sin man en dotter, *Lisa Cajsa Myhrman,* som ock i sin tid var af lärdom ett sällsynt exempel. Utom det hon, som hos slika fruntimmer räknas besynnerligt, egde hushållsvett, hade hon ock mannavett; var hemma i all slags skönlitteratur, kände de flesta bland de lärda lefvande

1749. *Axel Ferner*, consul i Tunis m. m.
1753. *Hamnerin*, landtmätare [1]).
1757. *C. G. Sandmark*, med. doct.

* * *

Jag har väl ej skäl att påstå, det alla dessa uppräknade herrar äro primæ magnitudinis, dock blifva det de flesta, antingen åldern eller lyckan hafva satt de andra för bittida i skuggan. Men jag har likafullt all slags högaktning för alla dem, som rummet ej tillåtit mig här innesluta. Jag har endast velat visa, det Värmland skulle hafva om ej öfverflöd [2]) dock tillräckligt af *lärda*, *vittra* och *stora* män [3]) och det allt ifrån

---

språken och kunde med undransvärd urskilning fälla sitt omdöme vid de benigaste saker, så att en hennes loftalare *A. M.* (mag. *And. Molin*) ingalunda hade orätt, när han vid hennes alltför tidiga död 1766 skref bland annat på grafven:

I hennes sällskap blef man klok
Dess vittra tal gaf *visdom* värde,
Af *hennes bref* jag ofta lärde
Hvad fåfängt söks i mången *bok*.

Brukspatron *Myhrman* egde ock två systrar: fru *Johanna Myhrman* † 1769, enka efter landskamr. *Mich. Bergman* och *Lisa Bjuggren*, brukspatron *Joh. Lundgrens* fru i Filipstad † 1778, hvilka begge både i tiden och efter döden voro och blifva kända för vitterhet, snille och högt förstånd; men skulle jag gifva mig att tala om våra märkliga fruntimmer, så finge jag antingen för många att berömma, eller ock kunde jag råka illa ut. Dessutom tillåter mig inte rummet den äran.

[1]) *Olof Hamnerin*, vår vittra archiat. *Hamnerins* brorson, född i Christinehamn 1735 och dog derstädes 1776. Hans utseende var icke stort, ej heller hans karakter; ty han var ej mer än *ingeniör Vahlunds* medhjelpare; men hans qvickhet satte i förundran alla, som kände eller lärde känna honom. Han läste allting och allt, hvad han läste, mindes han och förstod. Derför kunde han passera för *teolog, filosof* och *språkmästare*. Hans tabeller och grundliga *uträkningar om svenskt mått och vigt* torde i everldliga tider tjena landtmätare och bokhållare till rättelse. I *Carlstads veckoblad* såg jag strax efter hans död, att någon liknat honom vid *Archimedes* och *Newton* och ehuru *critisk* vår tid är, har jag dock ej funnit någon säga något deremot.

[2]) *Barclajus* talar i detta ämne: At nec dicant se multitudene hujusmodi ingeniorum premi. Iis omnibus neque se neque rempublicam sufficere posse. Bene consultum generi humano, si tanta præstantium animorum messis esset, ut, distributis inter illos rerumpublicarum negotiis, superossent adhuc vacui aliquot, superflus et inutili munere a Numine Orbi donati (Icon Anim. p. m. 391).

[3]) De herrar af literate classen, som antingen tjenat eller än med heder tjena hemma i landet har jag dels redan korteligen nämt, dels ock får äran vidlyftigare i senare delen beskrifva hvar och en vid sin syssla. Här tager jag

vår store hert. *Carls* tid. Han lade grunden, och andra hafva ej haft svårt att bygga.

V. Värmländingars adelsmatrikel.

Vid riddarhusets första inrättning 1615 voro 11 slägter i landet, som då fingo säte och stämma [1]). Ifrån den tiden hafva här 58 familjer blifvit med adlig sköld benådade, hvilkas stamfäder äro födda i landet och gjort sig dertill förtjenta an-

---

mig frihet anföra de herrars namn, som nu lefva och bekläda *hedersembeten* utom Värmland:

Baron *Axel v. Axelsson,* underståthållare.
M. Bjuggren, bergsråd.
J. Bodin Carlsson, hofsecreterare och häradshöfding i *Roslagen.*
And. Gabr. Clarén, secreterare i slottscansliet.
Em. Ekman, professor i *Upsala.*
B. af Faxell, regeringsråd och minister i *Hamburg.*
K. Ferrner, kansliråd.
Jac. Forsslund, secreterare i kanslicollegiet.
Joh. Fredriksson, borgmästare i *Halmstad.*
Geyerstam, öfverdirektör.
Joh. Gabr. Grå, kungl. secreterare.
Henr. v. Hofsten, kammarherre.
Mats Iser, informationskapten vid fortificationen.
E. G. Lidbeck, professor i *Lund.*
Joach. W. Liljestråle, justitiæ-kansler.
Herrm. Lostbohm, revisionssecreterare.
Joh. Lostbohm, professor i *Upsala.*
L. Lostbohm, lagman i *Östergöthland.*
O. v. Nackrey, landshöfding i *Wexiö.*
Joh. Nordenfalk, vice landshöfding i *Umeå.*
Chr. Risell, assessor i *Jönköping.*
Jöns Risell, bergsråd.
Nils Risell, professor.
Ol. Risell, lagman i *Östergöthland.*
B. J. Rolander, prem. ingeniör på *Ösel.*
Joh. Schagerström, bankcommissarie.
Chr. Spak, borgmästare i *Vestervik.*
J. Ingm. Tingwall, häradshöfding i *Roslagen.*
And. Törneblad, bergmästare i *Småland.*
C. Törneblad, landskamrer i *Vesterås.*
Joh. Velin, häradshöfding i *Vestmanland.*

Och i *prestståndet:*

P. Petersson, k. hofpredikant och pastor vid gardet.
G. Kjellin, kungl. hofpredikant.
Alb. M. och *Johannes Haller,* båda pastorer i *Livland* m. m.

[1]) *Ankar, Bagge, Bratt, Gyllenstråhle, Kruus, Rahm, Roos, Rosenbjelke, Soop, Swenske, Uggla.*

tingen genom *bok* och *penna*, hvilka äro 32 [1]), eller genom *tapperhet och krigsvetenskap*, de der äro 19 [2]), eller genom *utmärkt hushållning*, hvilka äro 7 [3]). Af landets *tjenstgörande* hafva tjent sig upp 5 i *civilståndet* [4]) och 20 i *krigsstaten* [5]). Hit hafva blifvit gifta och bott qvar 15 slägter [6]), och härifrån härstamma 11 [7]), utom det att af våra superintendenters och biskopars barn 9 familjer blifvit adlade [8]).

Dessa slägter hafva i följande ordning vunnit antingen adelskap eller ock introduktion, hvarvid märkes, att den senare *nummern* utmärker rummet i *riddarhusmatrikeln*.

1625. 1) *Soop*, 10 introd. [9]).
2) *Bratt*, 49 introd. [10]).

---

[1]) *Apelgren, v. Axelsson, Bäfverfelt, Broman, Camén, v. Camén, Camenhjelm, Carlheim, Carlheim-Gyllenskjöld, Carlström, Cederstedt, Cronmark, Eneskjöld, af Faxell, Ferrner, Flygge, Hasselbohm, Hermelin, v. Hofsten, Lagerbohm, Lagerhjelm, v. Lang, Lindestolpe, Löwenhjelm, Nordenfalk, Rudenhjelm, Skraggenskjöld, Silfwerax, Silfwerstedt, Stjernecrantz, Sylvius, Tigerhjelm.*

[2]) *Adelswärd, Adlerstråhle, v. Bähr, v. Echstedt, Gyllenspak, Gyllenspets, Lagerborg, Lenk, af Lindestam, Nordenswerd, Rosengrip, Silfwerhäst, Simson, von Spången, Strömhjelm, Treuleben, Wallencrona, Wardlau, Wisenheim.*

[3]) *Adelheim, Carlström, af Geyerstam, Linroth, von Nackrey, Nordenfelt, af Wallenstam.*

[4]) *Eding, Gyllenflycht, Leyell, Plenningskjöld, Sandberg.*

[5]) *Bärnhjelm, Bejerhjelm, Blankenfjell (Jonas), Bordon, Borgenstjerna, Cronhjort, Didron, Gegerfelt, Granfelt, Hjelmstjerna, Hildring, Hökenflycht, von Kothen, Mannerberg, Mofatt, Silfwerhäst, Sparfwenfelt, Thomsson, Örneberg, Örneström.*

[6]) *Belfrage, Bergenfelt, Blankenfjell (Lars), Blixencron, Broman, Brummer, Cræmer, Palmström, Papegoja, v. Rappolt, Silfwerswerd, Stuart, Sturk, Trotz, v. Wachenfelt.*

[7]) *Adlerberg, v. Alstrin, Camenskjöld, Ehrencrantz, Gustafsskjöld, Hjärne, Järnfelts, Iserhjelm, Möhlman, Nordenborg, Örncrona.*

[8]) *Arnell, Broman, v. Camén, Camenhjelm, v. Lagerlöf, Liljestråle, Rosén af Rosenstein, Rudenskjöld, Schröderheim.*

[9]) *Åke Hansson Soop* bodde och skref sig till *Hammar* i Veshärad, då han blef introducerad. Eljes voro hans stamgods Håltorp och Håltetorp, men Hammar fick han med sin förra fru, *Anna Swahn* till Hammar och Svaneberg, ståthållaren *Arvid Göranssons* dotter med *Kerstin Nilsdotter Ribbing*. I en likpredikan öfver sondotterns dotter, fröken *Ulfsparre*, kallas *Åke* assessor i Svea hofrätt. Stamfadern för denna slägt var Värmlands underlagman, *Harald Soop*, 1355; men sedan respective arfvingarne efter grefvinnan *Sofia Lov. Arvidsdotter Soop*, g. m. riksrådet, amiralen *Clas Sparre*, 1746 sålde Hammars gods till brukspatron *Herrm. Kolthoff*, gick ätten ut här i landet.

[10]) *Nils Jonsson Bratt* till *Höglunda* var den 8 i nedstigande linie från landtvärnsmannen *Nils Brath* (sid. 165). *Anders Nilsson Bratt*, g. m. *Anna Pedersdotter*, sålde 1671 damfäste i Norselfven till brukspatron *Herm.*

3) *Roos* af Hjelmsäter, 51 introd. [1]).
4) *Rosenbjelke*, 52 introd. [2]).

Kolthoff emot en tunna sill hvartannat år. Bland dessas 7 söner och 3 döttrar var kapten *Joh. Bratt* g. m. *Chr. Charles Cruus* och korpral *Torbjörn Bratt* g. m. *Margretha Bäfverfelt;* men dessas arfvingar sålde Höglunda till br.-patr. *Chr. v. Nackrey.* Dock äro efter kapten *Johan* ännu efterkommande qvar både här och i Vestergöthland.

En annan förmögnare gren var vid riddarhusets inrättning i *Pehr Jönsson Bratt,* som 1593 undertecknade Upsala mötes beslut, ibland hert. *Carls* lagläsare och fogdar och dog 1639. Han egde *Berg, Vik, Rud, Norserud, Öna* och snart sagdt allt frälse i Jösse härad; var 1) g. m. *Gustaf Bryntesson (Roos)* dotter till *Berg* och *Vik,* okänd till namnet, och 2) med *Ingebor Amundsdotter* ofr. Från hennes dotter härstammar adliga ätten *Fredenheim* på möderne, men *Gustaf Pedersson* af förra giftet ärfde godsen, hvilka genom gifte med hans dotter, *Anna,* född af *Brita Sjöblad, Olof Christofferssons* dotter till *Gårsta,* kommo till *Blankenfjellar* och *Dreffenskjöldar.*

[1]) *Erik Gustafsson Roos* till Hjelmsäter, farfar till Värmlands öfverste, generalmajoren baron *Carl G. Roos,* fick väl vid 1625 års lottning numren på riddarhuset; men jag anför dock slägten här, emedan både vid den tiden och sedan bott flera *Roosar* i Värmland än i Vestergöthland. Eriks farbror, *Måns Knutsson,* fick redan 1569 *Aspberg* i Segersta med sin senare fru, *Margaretha Botvidsdotter Ankar;* men i deras son *Johan* till *Aspberg, Rud* och *Bråte* gick denna gren ut. Han var g. m. *Kerstin Roos.* Hennes far, *Knut* till *Kroksta,* var den ofvannämda *Erik Gustafssons* bror och g. m. *Anna Carlsdotter.* Deras 3 söner: *Peder Knutsson* till *Seffle,* fogde på Dahl, gift med *Cecilia Christoffersdotter* från Stola; *Nils Knutsson* till *Stömne, Karud* och *Tolerud,* g. m. *Brita Nilsdotter Kafle;* och *Gustaf Knutsson* till *Kroksta* och *Brosäter,* g. m. *Elsa Ram, Gunnar Torstenssons* dotter till *Eskebyn* (Eskilsäter), hafva lemnat en ansenlig afkomma.

Ättens stamfader egde förmodligen *Berg* i Jösse härad, emedan hans son *Brynte* skref sig dit. Han hette *Knut Bryngelsson* från Norge 1451, g. m. *Margaretha, Bonde Pederssons* dotter *(3 stjernor på en bjelke),* som sedan fick fogden på Agneholm, *Otto Torbjörnasson* (se sid. 166). I denna slägt äro ingifta: *Belfrage, Blankenfjell, Bratt, Brumer, Bååt, Gyllenstråle, Hildring, von Kessel, Krabbe, Lindeström, Palmström, Stake, Sturk, Bar. Taube, Uggla* m. m. fl.

[2]) *Jöns Benctsson Rosenbjelke* till *Vestbro, Remmene, Kärne* och *Ås* tjente sig upp från ryttare till major vid östgötharne och blef sist kommendant på Warberg 1646, † 1671. Hans förra fru var *Anna Lindersdotter Stråle* och den senare *Carin Botvidsdotter Ankar* till *Agnhamnar,* hvilhen *v. Stjernman* orätt kallar *Björnsdotter.* Efter hennes farmor, *Anna Arvidsdotter Bååt,* fick sonen, *Knut Jonsson Rosenbjelke,* Line hofgård i Småland, der hans enkefru, *Magd. Gyllensparre,* 1694 i Veckelsångs kyrka låtit uppsätta hans *epitaphium,* hvarom med mycket mera herr secret. *Sigfr. Gahm Persson* behagat underrätta mig. Men de andra sönerna: generaladjut. *Benct Jönsson R.,* g. m. *Christina Svensdotter Hildring,* enka 1688, och *Arvid R.,* g. m. *Christina Silfwerswerd,* bodde qvar här, der åtminstone *Benct* lemnade några döttrar.

Jöns' fader var *Benct Rosenbjelke* den äldre till *Vestbro* och Lästad, g. m. *Karin Svensdotter Ribbing;* farfadern, *Jöns* till Lästad, slottslofven på Kroneberg, adlad 1579; g. m. *Karin Isaksdotter* till Edby. Han var son till *Arvid Elofsson,* g. m. *Anna Benctsdotter* till Siarid. I denna slägt äro in-

5) *Cruus*, 69 introd. [1]).
6) *Stuwart*, 86 introd. [2]).
7) *Uggla*, 100 introd. [3]).
8) † *Ankar*, 108 introd. [4]).

---

gifta: *Bejerhjelm, von Castanie, Gyllengrip, Hård af Segersta, Kagg, Kyle, Liljecrona, Nederwudd, Uggla, Ulfsparre* m. fl.

[1]) *Jesper Andersson Cruus* var öfverste vid Värmländingarne till 1628, men blef slutligen landshöfding i Kalmar; g. m. *Ingeborg Persdotter Rynning.* Af hans döttrar och sondöttrar blefvo flera gifta i Värmland, men på manliga sidan gick ätten ut 1724.

[2]) *Anders Stuwart* till Hendelunda, öfverste för östgötharne och pfalzgr. *Joh. Casimirs* hofmästare, † 1679 öfver 90 år; g. m. *Marg. Heideman,* en guldsmedsenka.

David Stuwart till Räckelsta m. m., drottning *Christinas* kammarherre; 1) g. m. *Anna,* lagman *Måns Sivardsson Cruses* dotter med *Anna Hansdotter Hård,* 2) m. *Beata Liljerahm,* doctor *Chesnecopheri* dotter med *Meratha Larsdotter Ankar* till *Agnhammar,* hvarigenom ätten kom att stanna i Värmland. Hon fick sedan doct. *Johannes Matthiæ,* biskop i Strängnäs. Deras fader var generalkrigscommissarien och mönsterherren *Johan Johansson Stuwart,* g. m. *Brita Eriksdotter Soop* till Malma. Han åter var son till *Johan Stuwart,* hvilken kon. *Jacob* i Skottland i bref till hert *Carl* kallade sin blodsfrände. Här äro ingifta: *Rosenholm, Rosenstam, Uggla, v. Weidenheim* etc.

[3]) *Knut Classon Uggla* till Losstorp, major, † 1634; g. m. *Anna Gyllenhorn.* Hans fader, *Clas Arvidsson,* befallningsman på Gullberg, egde många barn, af hvilka 2 söner isynnerhet fortplantat ätten i Värmland. *Johan Classon* till *Afversta,* öfverste för finnarne 1610, blef stamfader för baroner *Uggla* och dem till *Kroksta.* Han var född af förra frun *Estrid Knutsdotter Hård,* men i sitt senare gifte med *Ingri Eriksdotter* ofr. egde *Clas Arvidsson* sonen *Hildebrand Uggla* till Hammarsten, hvilken efter den tidens stränghet och riddarhusordningen ej kunde räknas för adel, förrän han af drottn. *Christina* derför förklarades, dock att ej få ärfva. Han var g. m. *Maria Ekeblad,* dotter till *Jöran Jeansson* och *Märetha Larsdotter Ankar* till *Agnhammar,* af hvilka en välsignad afföda härstammat.

Stamfader för denna ätt och *Clas Arvidssons* farfars far var *Hans Persson* till Bosgården från Norge 1470, som i sv. biblioteket N:o 4 kallas *Classon.* Härifrån härstamma genom gifte: *Bock, Crämer, Drakenberg, Ekeblad, Ehrenroth, Gegerfelt, Granfelt, Kafle, Krönigsswerd, Baron Lind, Löwenhjelm,* bar. *Palbitzky, Silfwerswerd, Sparfwenfelt, Wachenfelt, v. Axelsson, v. Lagerlöf* m. fl.

[4]) *Botvid Larsson Ankar* den yngre till *Agnhammar* var ryttmästare, † 1645 och har grafsten i Grums kyrka tillika med sin fru, *Beata Knutsdotter Hårdh.* Af deras 5 barn vet man ej flera säkert än *Karin,* som blef g. m. *Rosenbjelke* N:o 4 och *Torbern,* som 1622 blef student, af hvilken man förmodar, att *Ankar*slägten i Norge skall härstamma. *Botvids* far var *Lasse Botvidsson* till *Agnhammar,* † 1595, g. m. *Anna Bååth, Arvid Månssons* till Bosgård och Linn dotter, † 1611, hvilka ock ega grafsten i Grums. *Farfar* var *Botvid Larsson* den äldre till Agnhammar (sid. 297), efter hvilken vi hafva den äldsta *jordebok* i Värmland, upprättad 1540. Hans enka, *Karin Svensdotter Kart* till Nygård vid Åmål lefde hederlig och välbördig qvinna 1561—65. Af denna ätt härstamma *Roos* till Aspberg, *Gyllenrahm, Stuart, Uggla, Bonde, Rosenbjelke,* gref *Sperling* etc.

1627. 9) † *Papegoja*, 134 introd. [1]).
10) *Bagge* af Söderby, 147 introd. [2]).
11) *Ram*, 155 introd. [3]).
1631. 12) *Silfwersword*, 184 [4]).
1632. 13) *Stårk*, 233 [5]).
1634. 14) † *Hökeflycht*, 198 introd. [6]).

---

[1]) *Brynto Benctsson Papegoja* till Skjönebol etc., var ryttmästare och lefde än 1688, g. m. *Anna Stårk*, ryttmäst. *Jöns Perssons* till Ölstorp dotter med *Kerstin Christoffersdotter Liljehök*. Hans bror *Johan* blef 164... *guvernör* i Amerika efter sin svärfader *Johan Prints*. Eljes skall ätten i början af 1600 (och således dessas far) hafva kommit från Finland hit till Sverige, kan väl ske ibland de andra flyktingarne (sid. 325). fast dessa varit rikare. Nog har mången man haft Papegoja till hustru men ingen vet jag af denna slägten.

[2]) *Johan Bagge* af Wibberby, Kjöpäng. *Hanevik* och *Sjögerås*, ryttmästare och commendant, lefde ännu 1654; gift 1) med *N. Roos* från Hjelmsäter, 2) m. *Johanna Margaretha*, dotter af landshöfdingen i Nöteborg, *Anton J. Nieroth* till Sund i By socken, † 1659, och *Christina Bonde;* son till major *Ifvar Svensson Bagge* till *Aspberg* och hans förra *Anna Nilsdotter Roos* från *Stömne*. *Ifvars* far, *Sven Pedersson* af Söderby, blef adlad 1590 Många af denna slägten hafva varit i Värmland och några lefva ännu på Dahl; men den slägten är en af de svåraste att utreda. Hit hafva blifvit ingifta: *Blom. Philp, Sass* m. fl.

[3]) *Carl Håkansson Ram* fick *introduktion* efter hans farfar *Torsten*, son af *Salomon Torstensson* i *Strand;* blef adlad 1525. *Torsten* var sist befallningsman på Åland, g. m. *Brita Johansdotter Flemming*. Emedan kon. *Gustaf* gaf honom några förläningsgods i Finland, säger *v. Stjernman* orätt att ätten härstammar derifrån (jemför sid 255). I Vermskog och Gillberga torde ännu finnas *Ramar* bland bönder.

[4]) *Lars Larsson Silfverswerd* till *Kihlsbyn*, *Kirwinge* och *Sätra*, var bondeson från Qvänum och Bune; tjente sig upp från gemen till ryttmästare öfver adelns rosstjenst i Östergöthland, Södermanland, Nerike och Värmland; 1) g. m. en ofrälse, 2) med *Karin Linertsdotter Svenske* till *Sätra*. Han lefde ännu 1641 och är tillika stamfader för *Bråkenskjöld*, *Didron*, *Frölich*, *Rosenbjelke* och många fler på deras möderne.

[5]) *Jon Persson Stårk* var ryttmästare vid vestgötharne 1611, då han med sitt compani utan ordres dref danskarne ur Skara och vidare ur landet, hvilket förtröt öfversten, *Jesper Matsson Cruus ;* men kon. *Gustaf Adolf* upptog det med sådant välbehag, att han ej allenast 1621 gaf honom Ölstorp i Vestergöthland till everldlig ego, utan äfven adlade honom efter hans död, då barnen upptogo hans moders namn, som hette *Stårk*. Dessa eller barnbarnen voro nu mest utspridda i Värmland; ty 1630 hade en fru, *Estrid Olsdotter Bååth* till *Bredene*, gifvit sin mans systersöner, *Nils Persson* till *Lång* och *Jon Persson* till Ölstorp, säteriet *Ramstad* till skänks. Dessutom egde *Cecilia Nilsdotter Stårk Nordsjö* och blef g. m. ryttmästar *Ivar Bagge* till *Aspberg* och *Hanvik*. *Anna Stårk* egde *Skjönebohl* (se N:o 9). *Cecilias* bröder, *Nils* och *Lars*, hade blifvit borta i krig 1648, så att hon i den grenen var ensam arfvinge. Deras mor var *Brita Pedersdotter (Roos* från *Seffle)*, hvilkens grafsten nu ligger till fottramp för Grums kyrkodörr. På lång tid har ej slägten varit bekant i Värmland. Der voro ingifta: *Bagge, Drakenfelt, Hjerta, Papegoja*.

[6]) *Tufwe Tufwesson Hökeflycht* var ryttare, då lyckan gynnade honom att kunna öfver höfvan intaga hjertat på en förnäm fröken, *Märtha Rosenhane*

1638. 15) † *Gyllenstråle*, 256 introd. [1]).
13) *Swenske*, 258 introd. [2]).
1640. 17) † *Apelgren*, 290 [3]).
1641. 18) † *Bergenfelt*, 298 [4]).

---

på *Nynäs*. Det blef då nödigt att vara adelsman, och han föregaf, att hans dokumenter brunnit upp, men farfadern skulle hetat *Björn Olofsson*. (En Björn Olofsson underskref Upsala möte 1593.) Han fick stadfästelse på adelskap och fröken Rosenhane samt tjente sig upp till major vid kavalleriet. År 1658 anförde han ett kompani ryttare från Värmland till Danmark och 1664 var han vid Visnums ting (se domboken). Sedan vet jag ej när han dog, men hans fru lefde ännu 1694 på *Nynäs*, som blifvit henne skänkt af slägten. Kanske att 2 deras söner hafva fallit vid Leipzig 1642 (*v. Stjernm.*), hvilket dock ej tyckes falla in med tiden; men 2 söner, *cornetter*, voro senare hemma, af hvilka den ena i öfverdåd blef ihjelstucken på *Säby*. Den tredje åter, löjtnant *Gustaf H.*, bodde på *Säter* i Alsters socken, † 1692; g. m. en *Liljestjelke* och skall hafva varit en sedig man. Visnums kyrkoböcker utvisa, huru mycket *v. Stjernm.* och isynnerhet *Beckstadius* irrat sig vid *Tufwes* beskrifning. Mig förefaller, att det varit 2:ne slägter: en *Hökeflyckt* och en *Hökenflycht*.

[1]) *Peder Carlsson Gyllenstråle* till *Hammar* i Bro, löjtnant vid adelsfanan, g. m. *Ingri Svensdotter*, kapten *Markus Davidssons* enka på *Tveta*. Hans fader, *Carl Pedersson* på Hammar, hade tjent länge i fält och kallas en gammal krigsman, som lefde blind 1638. Men farfadern *Peder Nilsson* blef adlad 1577, var fogde och underlagman, g. m. *Bencta Roos* (se sid. 297, 298, 300). År 1574 hade han fått Hammar fritt på lifstid, hvilket drottning *Christina* 1653 än mer stadfästade till evigt frälse för *Peder Carlsson*, men han dog barnlös och hans ofrälse stjufmågar fingo vederlag annorstädes.

[2]) *Anders Linnardsson Svenske* till *Östbro*, *Mellbyn*, *Ölserud*, *Tolerud* och *Kyrkobyn* i Huggenäs, var en af de märkligaste män, som lefvat i vårt land. Hans hufvudkarakter var väl ryttmästare, men eljes hade också bergscollegium anförtrott honom att vara inspector öfver bergslagen. Dessutom skall han hafva suttit ting i lagmans stad, och, sedan presten i en af fienden inspärrad fästning hade dött, förrättade kan dennes syssla. Han var död 1671; g. m. *Estrid Clasdotter Hårdh*; son af *Linnert Persson* til Sätra och *Elin Båth*, vice president *Jacobs* dotter *Ramfred Persdotter Pijk*, som vid 1590 anlade *Kirwinge* säseri. *Lars Ambjörnsson Svenske* lefde i Vestergöthland 1490—1501, g. m. *Cecilia Benctsdotter*. Ätten varar än på Dahl. Der äro ingifta: *Didron*, *Dreffenskjöld*, *Liljebjelke*, *Påhlman*, *Silfwerewerd*, *Swerdskjöld*, *Thomsson* m. fl.

[3]) *Johan Apelgren* till *Ölmeskog* m. m., tjente sig upp vid skrifvarestaten, tills han sist blef president i kammarrevisionen, f. 1597, † 1660, g. m. *Karin*, presid. i Pommern, *And. Gyldenclous*, dotter; son till bonden *E. Larsson* i N. Rudsberg vid Ölmehärads kyrka, och blir än mer deruti märklig, att han är den första infödda värmländing, som efter riddarhusets inrättning tjent sig upp till adelskap. Sonsonen, *Nils Apelgren*, var öfverste med eget regemente i Frankrike och blef skjuten vid Prag ogift 1742, så att ätten gick ut. *Burenskjöld* och *v. Schwerin* härstamma från presidentens dotter.

[4]) *Pehr Pedersson Bergenfelt* till Bona och *Lång*, kungl. räntmästare, f. 1587, † 1650; g. m. *Catharina*, k. *Johan* III:s köpmans *Blasii Dundis* dotter med *Cath. Andersdotter*. *Stjerncrantz* var *Bergenfelts* måg (se N:o 48).

1642. 19) † *Thomsson*, 299 natural. [1]).
1643. 20) † *Hildring*, 306 [2]).
1645. 21) *Blankenfjell*, 319 [3]).
22) *Cronhjort* [4]).
1646. 23) *Blixencron*, 364 [5]).
1647. 24) † *Silfwerax*, 399 [6]).
1649. 25) *Lenk*, 448 [7]).

---

[1]) *Thomas Thomsson* kom från Skottland och var sist öfverste vid värmländingarne, † 1643; g. m. *Cath. Moritz;* son af *Henrik Villhelmsson Thomsson.* Han egde en broder härstädes, öfverstlöjtnanten *Patrik Th.* till *Ris*, som ej blef introducerad, dock med sina barn njöt adliga previlegier; † 1659; g. m. *Agneta Linertsdotter Svenske*, som lät uppsätta hans vapen i Nors kyrka. *Thomas Thomsson* bodde efter honom på Ris; g. m. *Ingebor Cruus*, som sedan fick löjtn. *Fab. Casp. v. Tiesenhusen;* men öfverste *Alexander Thomsson* till *Mellby*, † c. 1681, var g. m. *Margr. Andersdotter Svenske.* I slägten hafva varit ingifta: *Bordon*, *Gegerfelt*, *Hederstjerna*, *Makeleer*, *Svenske* m. fl.

[2]) *Sven Persson Hildring* till *Hildringstorp*, *Onsta* och *Kjärne*, ryttm. och major vid Värmlands cavalleri; fick svåra blessyrer vid Leipzig 1642, född 1607, † 1679 utan söner; g. m. *Margreta Roos*, *Knut Pederssons* dotter från Seffle; deras måg var *Rosenbjelke* N:o 4.

[3]) *Lars Thorstensson Blankenfjell* till *Hollerud* m. m.; adlad för såväl sina egna förtjenster och att han bevisat sig som en redlig krigsman, som ock för det att han fått ett adligt gifte, hvilkas anförvandter lagt sig ut för honom. Han var ryttm. och dog vid 1660; g. m. *Christina Roos*, *Måns Axelssons* till Blomberg dotter med *Karin Nilsdotter Cruus;* son af *Torsten Jonsson* från Dahl.

Eljes berättas att han vid ett tillfälle blifvit fienden varse och i sporrsträck ridit till konungen med de orden: *Eders Maj:t, det blankar i fjällarna*, hvaraf han skall fått namn. Här äro ingifte: *Palmström*, *Stårk* m. fl.

[4]) *Abraham Cronhjort* kallade sig förut *Hirsch* och var öfverste vid Värmländingarne; g. m. *Dorothea Wellingk;* son af *Lane Andreæ*, pastor i Runsten på Öland. *Ulfwenclou*, *Berg*, *von Linde* och flera slägter höra hit.

[5]) *Mårt. Blixencron* till *Eskilsäters Byn* slöt den första generalbok i Sverige 1627 och blef sist præses i revisionscollegiet; f. 1598, † 1667; g. m. *Margreta v. Wahlen;* son af camrer *Peder Månsson* och *Annica Jonsdotter* i Norrköping. År 1689 lefde sönerna *Magnus B.* till *Byn* och *Gustaf*, som 1690 blef g. m. *Mertha Sevedsdotter Ribbing*, men dog utan söner på Öresten 1702. Ätten, från hvilken *Palmskjöld*, *Sparfelt* m. fl. härstämma, har i Norge kallat sig *Blix.*

[6]) *Christian Silfwerax* till *Ugglebo* var drottn. *Christinas* underståthållare vid Gripsholm och häradshöfding i Dagehärad, † 1652; son af *Jac. Wiborg* i Carlstad; modern kallas *Anna Olofsdotter Krabbe*, som förut egt *Jöran Swan* till Ugglebo; men kanske hon varit hans fru. Hon lefde på Ugglebo 1644.

[7]) *Jac. Lenk*, ryttmästare, g. m. *Maria Hårdh;* son af majoren *Jacob Lenk* och handelsmannens, *Henrik Franklin*, dotter. Ätten är från Skottland, men fins än i Vestergöthland.

26) *Didron*, 440 [1]).
1650. 27) *Blankenfjell*, 482 [2]).
28) *Bäfwerfelt*, 515 [3]).
1651. 29) † *Bordon*, 522 [4]).
30) *Sparfwenfelt*, 541 [5]).
1652. 31) † *Skraggenskjöld*, 552 [6]).
1653. 32) † *Broman*, 587 [7]).

---

[1]) *Carl Didron* till Stigen, kapten vid Värmländingarne; adlad tillika med sin bror, *kapten Johan; g. m. Agneta Carlsdotter Silfwerswerd;* söner af öfverstlöjtnant *Anton Idron* eller *Ydron,* som blef slagen vid Nürnberg 1631, g. m. *Mertha Stywert (Stuart).* Hans fader, *Johan,* var kapten vid Södermanländingarne; son af landtrådet i Gascogne *Anton de Idron* och *Olympia de Pay.* I ätten äro ingifta *Olivecrona, Uggla, Wulfschmidt* m. fl.

[2]) *Jonas Blankenfjell* till *Wik* och *Norserud,* broder till N:o 21 och svåger med honom, ty han egde *Karin Månsdotter Roos.* Sonen *Linnert B.* var ock egare af *Wik* vid Arvika, fast hans fru, *Anna Sibilla Rosenskjöld,* vid tinget förklarade honom för omyndig. En förveten kunde falla på den tanken antingen det varit af oförstånd, eller ondska, eller smicker, som *Wik i Carlstads veckoblad* 1774 eller 1775 upphöjes så högt öfver skyarne för den *urgamla Blankenfjellslägtens skull.* 130 år är väl icke så urgammalt. *Ramar* och *Rooser* hade egt gården några 100 år, innan *Blankenfjell* var till.

[3]) *Peder Knutsson Bäfwerfelt* till *Dingelsund, Finta* och *Widön;* filos. magister, var underlagman i Vestergöthland och Dahl, innan han 1639 blef justitiæpresident i Göteborg; 1) g. m. *Lena Prætoria,* prostdotter från Carlstad, † 1650; 2) med *Christina Anundsdotter Bergengren* från Falun; son af borgmästaren *Knut Olsson* i Carlstad, hvadan han ock lika med sin bror, prosten i Filipstad, först kallade sig *Canutius.* Ätten varar än, men har merendels haft samma öde, som det berättas om *Gunnar Groffas* efterkommande.

[4]) *Joh. Bordon* var från Skottland och tjente sig upp, tills han blef öfverste vid Värmländingarne och 1654 för Dahlregementet; g. m. *Anna Thomsson Thomasdotter,* som sedan fick rådsförvandten i Göteborg, *Hans Makeleer.* En rysk öfverste, *Bordon,* blef tagen vid Narva och hölls fången i Christinehamn.

[5]) *Joh. Gabriel Sparfwenfelt* till *Aspeberg, Åsunda, N. Edsberg, Rud* och *Ramsta* var regementsqvartermästare och ryttmästare vid Värmländingarne, sedan major och sist öfverstes titel; f. i Östergöthland 1618, † på Åbylund 1698; gift 1654 med *Christina Uggla,* amiralens och baronens syster. Om denna ätt, såsom föregifves (doctor *Wallins* parentation = loftal), härstammar på fäderne från konungarne *Stenkil, Sven Tjuguskägg* och *Boleslaus* samt å möderne från *S. Knut, S. Brita* och *S. Karin,* så kan jag ingen hvarken äldre eller heligare uppvisa.

[6]) *Simon Skraggenskjöld* blef student i Upsala 1626 och gifte sig 1642 med kaptenens, *Pehr Nilsson,* dotter *Sara* på Roxkoja vid Åbo; gick sedan åtskilliga grader igenom, tills han slutligen blef ståthållare öfver Nyen och Nöteborg; son af länsman *Olof Simonsson* i Uggelsäter.

[7]) *Lars Broman* till *Apelty* (Apertin) var burggrefve i Malmö och canonicus i Lund m. m.; gift 1662 m *Maria Erlandsdotter Norenia,* dotter af prosten i Nor, herr *Erland Gudmundi* och *Anna Eriksdotter Kax,* samt enka efter prosten i Kilen, magister *Sven Brunius.*

33) *Eneskjöld*, 585 [1]).
34) † *Örneberg*, 978 [2]).
35) † *Sylvius*, 600 [3]).
1654. 36) † *Plenningskjöld*, 608 [4]).
37) † *Flygge*, 621 [5]).
1660. 38) *Gyllenspets*, 673 [6]).

---

[1]) *Engelbrecht Nilsson Eneskjöld,* generalgouvernementskamrer i Finland 1650, † 1697; son af bergsman *Nils Ersson* vid *Vekhyttan,* der nu Filipstad är bygd. Emedan hans bror, magister *Lars Philipstadius,* pastor i Kroppa, var svåger till biskopen, doctor *Eschil Petræus* i Åbo, och de dessutom båda voro från en och samma stad, lär väl biskopen mycket bidragit till hans befordran. Han var g. m. *Elisabeth Grothusen, major Ottos* dotter. Ätten florerar i Finland.

[2]) *Jöns Larsson Örneberg* till Norserud, tjente sig från gemen ryttare upp till öfverstlöjtnant och var major, när han 1656 efter hård belägring måste uppgifva slottet Kreipitz; g. m. *Dorothea Meyer*, som var enka 1663. Sonen *Carl* blef introducerad, var löjtnant och gift med *Catharina Blankenfjell*. Deras son, löjtnant *Axel Örneberg,* var en hederlig officer och dog 1763 på Norserud utan söner; g. m. *Anna Marg. Mofatt.*

[3]) *Johan Sylvius* är näst *Bäfwerfelt* N:o 28 den första af infödda Värmländingar, som från Upsala akademi blifvit adlad; blef från Translator regni lagman i Värmland; född i Carlstad 1620, död 1690; begrafven i Sånga; 1) g. m. *Ingebor Hinman,* befallningsmans på Ekenäs, *Benct Benctsson,* dotter, 2) *Elisabeth,* assessorns, *Sv. Swart,* dotter; 3) *Christina,* krigsrådets, *G. Stjernhjelm,* dotter; son af *Jacob Jonæ,* pastor i Carlskoga, och *Margr. Ericsdotter,* samt sonson af prosten i Carlstad, *Jonas Arvidi.*

[4]) *Matthias Ericsson Pleningskjöld* till *Wästsjö,* kallade sig förut Pleningius, satt i lagmans stad, men var dessutom borgmästare i Carlstad från 1642, assessor i amiralitetscollegiet från 1647, häradshöfding på Dahl från 1651 och blef åter 1657 assessor i bemälda collegium; g. m. *Christina . . .;* son af rådmannen i Upsala, *Erik Israelsson.* Sonen *Johan,* häradshöfding på Dahl, dog 1687 och ändade ätten; g. m. *Elsa Gustafsdotter Stake.* Härifrån härstamma *Gyllenspets, Belfrag, Camén, Hjerta, Uggla* af Hammarsten, *Löwenhjelm* m. fl.

[5]) *Crispin Flygge* till *Vestervik, Bofors* och Kymmermåla, blef 1650 efter sin fader inspector öfver landtullarne i Vestergöthland, Värmland, Dahl och Nerike, samt 1658 öfver de från Danmark vunna provinserna, och sist generalinspector öfver Sverige och Finland; död 1674; gift 1671 med *Sigrid Ekehjelm,* dotter af underståthållaren *Benct Ekehjelm* och *Eva Eggerts,* samt enka efter assessorn *Marcus Cronström* hin tjocke; son af landtullinspectoren *Pet. Flygge* på Bro och *Margaretha v. Brehmen.* Efter generalinspectorens död kom ett gossebarn till verlden under namn af *Crispin Flygge,* för hvars skull kyrkoherden, *Birger Carlberg, Lisa Flygges* måg, och borgmästaren *Olof Persson* i Christinehamn, *Emerentia Flygges* man, med ännu en svåger blefvo dömda till döden. Men verlden är ännu i tvekan om detta barn, som dog 1680, var i rätta ärender stadt. Emellertid har knappt någon rikare bott inom Värmland än *fru Sigri,* men hon dog utfattig.

[6]) *Jonas Hansson Gyllenspets* till *Gilleby* hette förut *Spets* och hade i tyska och polska krigen tjent sig upp till kapten vid Fryksdals compani, major, öfverstlöjtnant och öfverste vid Värmländingarne, under hvilken tid han ock varit commendant på *Eda skans;* blef generalmajor 1676 och tog afsked

39) *Mofatt* [1]).
40) † *Silfwerhäst* [2]).
41) *Wisenheim* [3]).
1662. 42) *Cræmer*, 713 [4]).
1666. 43) *Belfrage*, 782 natural. [5]).

1678; född 1610, † 1679; begrafven i Sunne kyrka, dit han gifvit vackra föräringar. Han var en i alla delar hederlig herre, som icke förhäfde sig öfver sin lycka; 1) g. m *Karin Eschilsdotter*, vid hvilken han skildes och gifte sig 2) m. *Gunilla Faxell*, † 1676, dotter till prosten i Kila, mag. *Sven Anundi* och *Catharina Erlandsdotter Norenia;* son af bonden *Hans* i *Spetserud* i Millesvik. I denna slägt äro ingifta: *Granfelt, Jägerhorn, von Lossow, Ollonberg* m. fl.

[1]) *Roberl Mofatt* till *Väsby* i By, det han ville göra till säteri, var fänrik 1649 och kapten 1660; g. m. *Elisabeth Ruthenskjöld,* dotter till *Sten Påfvelsson* och *Elisab. Wagner.* Jag inför denna och de två följande slägterna här, emedan de omkring denna tid mest florerat och nyttjat adliga previlegier, fast jag är oviss, när deras diplom hafva utfallit.

[2]) *Jonas Jonsson Silfwerhäst* till *Sannerud* var cornett, men skall hafva avancerat till öfverstlöjtnant; g. m. *Barbro Kruus,* som hade Sannerud i lifstids förläning såsom enka, men derom blef dispyt väckt 1684, sedan hon trädt i ofr. gifte med löjtnant *Ernst Höfner.* Ätten gick ut 1759.

[3]) *Olof Larsson Wisenheim* till *Gammalgården* var fänrik i Jössehärad 1653 och kallade sig *Olof Larsson,* men blef sedan kapten i Kihls härad 1661; g. m. *Christina Treuleben,* dotter till N:o 45. Hon lefde enka i Gammalgården 1683. Han var son af kyrkoherden *Lars Beronis* den äldre i Visnum och *Kerstin Jonsdotter.* Sonsöner lefva än i bondestånd i Silbodal.

[4]) *Johan Cræmer* till *Lång,* major af cavalleriet, † 1692; säges af *v. Stjernman* hafva varit g. m. *Margr. v. Treiden,* men då har han egt 2:ne fruar; ty 1669 var han g. m. *Brita Bagge,* enka efter *Olof Johansson Uggla* från *Aversla.* I denna gren är ätten fortplantad genom öfverstlöjtnanten *Fredrik Johansson* till *Lång,* f. 1666, † 1717 (hvilken tillika med sin far eger epitaphium i Grums kyrka); g. m. *Elsa Cath. Göransdotter Uggla* från *Kroksla;* — och genom ryttmästaren *Fredrik Villhelm Fredriksson,* g. m. *Christina Kafle,* som sedan fick löjtnant *Hökenberg* och lefde än 1745; men *Peter Cræmer* till *Uggelbo,* adlad med sin bror, ryttmästaren, 1) g. m. *Christina Bergenfelt,* dotter till N:o 18, 2) m. *Anna Silfwerax,* dotter till N:o 24; blef slagen vid Lund 1676 — utan manlig afkomma; söner af v. amiralen och fälttygmästaren *Erik Jönsson Cræmer* af adlig ätt från Vestphalen. Här äro införlifvade *Hårdh, Makeleer, Silfwerswerd, Uggla, Ulfsparre* m. fl.

[5]) *Hans Belfrag* till *Nyberg, Seffle, Ramsta* m. fl., kallade sig förut *Bäfvitz,* kom ung till Sverige och blef rådman och borgmästare i Venersborg, lade sig på handel och visade mycken oförtrutenhet till rikets försvar; f. 1614, † 1688; 1) g. 1639 m. *Elisabeth Häfvelsdotter Wallman* på Brette, som förr egt öfverstlöjtnanten *Henrik Sahlefelt,* 2) m. *Brita Roos,* f. 1633, † 1684, dotter till *Knut Pedersson* till *Seffle* och *Ingeborg Roos, Måns Axelssons* dotter till *Aspberg.* När arfskifte 1665 stod på Seffle pålades *Belfrag* tillika med svågern *Werdlau* af de andra arfvingarne att inom 2:ne år bevisa sitt adelskap eller mista fastigheten. Han utverkade derför af magistraten i Culvos och Skottland ett präktigt vittnesbörd om 16 anor ur husen *Pennington, Tulliockie, Aldie, Belram, S. Colme* m. m. Ätten har isynnerhet bibehållit sig vid *Forshaga* och *Löfed* hos oss, men än vidare spridt sig ut på Dahl, i Vestergöthland och Småland. Der äro ingifta: *Sahlefelt, Trotz, Hjerta, Pemer* m. fl.

1668. 44) *Lagerhjelm*, 792 [1]).
45) † *Treuleben*, 744 natural. [2]).
1669. 46) *Tigerhjelm*, 817 [3]).
47) † *Ehrencrans*, 823 [4]).
1674. 48) *Stjernecrantz*, 854 [5]).
49) *Carlström*, 857 [6]).
50) † *Flygge*, 860 [7]).
51) † *v. Gegerfelt*, 861 [8]).

---

[1]) *Johan Lagerhjelm* till Hageberg och Irvingsholm, kallade sig *Staffander,* då han 1646 blef student i *Upsala;* blef sedan häradshöfding i Vestergöthland; † 1680; g. m. *Cath. Elisab. Irwing;* son af en Värmlands klockare, *Staffan Hansson,* men ovisst i hvilken socken.

[2]) *Hans Albr. Treuleben* till *Gammalgården,* af adlig ätt från Brandenburg, var öfverste, g. m. fru *Kerstin* i Gammalgården; son af majoren vid Nerikes och Värmlands regemente, *Albrecht Trelieben,* som 1627 blef slagen i Preussen. En annan svensk öfverste vid ungefär samma tid, *Christian Treileben,* berömmer doctor *Becker* för sin stora insigt i dykarekonsten, hvarpå han skall hafva aflagt många prof i Sverige; men sedan han föresatt sig att uppdyka ett spanskt skepp, som på väg från Amerika vid Aprolhos förgåtts med många millioner, dog han i Prag.

[3]) *Benct Gustaf Tigerhjelm* hette förut *Carlström;* secreterare i cammarcollegium, † 1679; g. m. *Maria Regina Lejoncrona,* den han gaf Elfshacka hamrar i morgongåfva; son af borgmästaren i Carlstad, *Gustaf Börjesson* till Hedenskog m. m., och *Ellika Svensdotter Elfdalia. Gustaf Börjessons* far var borgaren i Brette, *Börje Olsson;* g. m. *Anna Pedersdotter.* N:ris 49 och 57 voro hans bröder.

[4]) *Gudmund Ehrencrans* hette förut *Spak,* af den slägten från Carlstad; tjente sig upp vid skrifvarestaten till amiralitetsråd; f. 1621, † 1684. I sitt andra gifte fick han *Maria Arvidsdotter Romann,* superintendenten *Elfdalii* enka.

[5]) *Peder Arvidsson Stjernecrantz* hade först uppsigt öfver tullarne i Livland, men blef slutligen generalgouvernementscamrer i Ingermanland och Kexholm; f. 1630, † 1682; 1) g. m. *Christina Bergenfelt,* dotter af N:o 18, 2) m. *Ingeborg Skraggenskjöld,* dotter af N:o 31, och 3) m. *Eva Fuhrumark;* son af kamrern öfver Värmland, Nerike, Nora och Dahl, *Arvid Pedersson* på *Vestervik,* † 1655 och hans första hustru, *Anna Jonsdotter,* † 1633

[6]) *Johan Carlström,* brukspatron till *Uddeholm, Föske, Hedenskog* m. m.; broder till N:o 46 och 57; behöll sitt namn; berättas i adelsbrefvet hafva gjort märkliga förbättringar i Elfdalen och skall på möderne härstamma från *Svenske*ätten; f. 1642, † 1690; g. m. *Elsebe Carlström,* dotter till handelsmannen i Göteborg, *Hans Gürgensson.* Hon fick sedan kapten *Casp. Christ. von Gersdorff.* Hit höra *Örneström, Granfelt, Geyerstam,* m. fl.

[7]) *Johan Flygge,* bror till N:o 37; först inspector öfver accisen och landtullarne i Stockholm, sedan öfverinspektor öfver hela riket; afskedad 1679; g. m. *Anna Chr. Hennisdotter Ulfwenclou.* Med sonen *Johan,* fänrik, slagen vid Clitschou 1702, gick ätten ut.

[8]) *Samuel von Geyerfelt* till *Åsterud* i Grums, kapten vid Värmländingarne, g. m. *Christina, Patrik Thomssons* dotter med *Agneta Svenske;* f. 1638, † 1684; son till majoren vid Östgötharne, *Anders Persson Geggen,* men sjelf kallade han sig *Gegenfelt,* innan han adlades. Ätten gick ut med

52) † *Palmström*, 867 [1])
1676. 53) † *Gyllenspak*, 901 [2]).
1678. 54) † *Trotz*, 940 [3]).
1679. 55) † *Wardlau*, 951 [4]).
1680. 56) *Mannerberg*, 962 [5]).
57) † *Carlström*, 963 [6]).
1681. 58) † *Örneström*, 991 [7]).
59). *v. Kothen*, 995 [8]).

---

sonen, kapten, R. S. O. *Johan Chrilochum* till *Välinge*, hvilken har vapen i *Ves*härad likasom fadern i *Nor;* f. 1684, † 1755, g. m. *Christina M. Carlsdotter Uggla.*

[1]) *Johan Palmström* till *Hollerud* har kallat sig förut *Lang,* kanske af Värmlandsslägten, fastän han skall hafva varit född i Revel 1621, † 1686; assessor i amiralitetscollegium; 1) g. m. *Anna Blankenfjell,* dotter till N:o 21, 2) m.... Sönerna af förra giftet omkommo i *Ukrain* eller vid *Pultava.*

[2]) *Anders Gyllenspak* blef tygmästare 1674, med titel af amirallöjtnant 1677, afsked 1690; f. 1620, † 1695; begrafven i St. Jacob; g. m. *Margaretha...;* son till rådmannen i Carlstad, *Erik Olsson Spak.* Samma år blef ock regementsqvartermästaren vid Jönköpings regemente, *Magn. Spak,* adlad *Gyllentorner,* men jag är oviss om de voro slägt eller landsmän.

[3]) *Johan Trotz* till *Ilanda* var sist öfverstlöjtnant vid Vestgötha Dals regemente och har epitaphium i Grava; g. m. *Elisabeth Belfrage,* dotter till N:o 43.

[4]) *Johan Wardlau* till *Nohlsjö,* kapten vid Christinehamns compani, afträdde Eketorp 1684, men dog 1694; g. m. *Anna Knutsdotter Roos* från Seffle; svåger till N:o 43; son till majoren vid Nerikes och Värmlands regemente, *Georg Wardlau* från Skottland, der ätten florerat från kon. *Malcom III:*s tid; f. 1600, kom i svensk tjenst 1628 och † 1670; begrafven i Ö. Ullerud, der epitaphium fins; g. m. *Anna Faurebatz (Forbus),* som lefde enka 1674. Föraren *Johan Johansson* dog ogift och slöt ätten 1717.

[5]) *Johan Mannerberg* hette förut *Mose,* tjente sig upp från gardeskarl till kapten här 1674, och fick afsked 1700. Han hade bevistat alla i hans tid hållna slag i Skåne och vid norska gränsen; g. m. *Sara Hansdotter Kininmundt.*

[6]) *Sven Gustaf Carlström,* secret. på beskickningen till England 1679 och till Danmark, då prinsessan *Ulr. Eleonora* skulle afhemtas, som tog honom till sin secreterare, † 1683 ogift och begrofs i Carlstad lika med sin moder; broder till N:o 46 och 49.

[7]) *Olof Johansson Örneström,* f. 1640, började 1655 tjena för ryttare och blef 1679 kapten vid Jössehärads compani, fick majors afsked och † 1705; men såsom kapten hade han tillika varit hofmästare hos R. R., generalgouvernören, baron *Johan Oxenstjerna;* dessutom tjent utrikes och varit följaktig på en beskickning till Polen; g. m. *Lena Beata Carlström,* dotter af N:o 49. Hans epitaphium är i *Råda.*

[8]) *Mats Christoffer von Kothen* blef från kapten vid dragonerna 1681 transporterad till Värmlands regemente, men 1684 till öfverste *Brakels* och sist major vid Tavastländingarne; † i Riga 1701; gift m. *Ebba Catharina Preutz.* Men *Simon Gustaf von Kothen* var regementsqvartermästare och blef kapten vid Elfdals kompani 1699, major 1709 och sist öfverstlöjtnant vid Jönköpings regemente 1712, hvarvid han 1715 fick öfverstes karakter och lön; † 1736;

1684. 60) *Adlerberg*, 1061 [1]).
1687. 61) † *Camén*, 1125 [2]).
1689. 62) *Hjärne*, 1149 [3]).
63) *Iserhjelm*, 1288 [4]).
64) *Broman*, 1166 [5]).
65) *Granfelt*, 1179 [6]).
66) *Bärnhjelm*, 1196 [7]).

---

1) g. m. *Maria Eding*, dotter af N:o 72, 2) m. *Beata Roos*, kapten *Linnerts*-dotter till Hjelmsäter med *Estrid Olofsdotter Uggla*.

[1] *Adlerbergar* voro barn af erkebiskopen doctor *Ol. Svebelius*, född 1624, † 1700; g. m. *Elisabeth Gyllenadler*, biskop *Samuels* dotter från Linköping. Erkebiskopens fader var häradsfogden i Calmar län, *Jöran Eriksson*, g. m. *Ingeborg Larsdotter*. Denne *Jöran* var bondson från *Svensbyn* i Sillerud af Värmland, hvaraf namnet skall hafva varit taget, och hvarest han äfven någon tid skall hafva bott, hvadan ock de ännu qvarboende slägtingarne påstå, att sal. erkebiskopen var der ock sjelf född (prosten *Tranæi* bref). Nuvarande statscommissarien m. m. *Jöran Adlerberg* var född i Filipstad 1732, son af ryttmästaren och kammarherren *Ol. Jöransson* och hans första fru, *Lisa Cajsa Petersdotter Lindbohm*.

[2]) *Daniel Camén*, filosof. magister, blef efter utländska resor skånska adelns commissarie 1661, rådman i Stockholm 1667, bankocommissarie 1668, stadssecreterare 1674, handelsborgmästare 1681 och sist justitiæborgmästare 1683; f. 1624, † 1692; g. m. köpman *Mats Pahls* dotter i Stockholm; son af superintendenten mag. *Sv. Elfdalius Camén* och *Sara Norenia*.

[3]) *Urban Hjärne*. Denna namnkunniga och lärda archiatern, vice presidenten i bergscollegium och landshöfdingen, fick ånyo adelskap och förbättring på vapnet 1689; född 1641, † 1724; son af p. p. i Nyed, *Erland Jonæ*, hvars fader, *John Ericsson* i Fröbohl, mistade frälset (se sid. 255). Landshöfdingen var 1) g. m. *Maria Swahn*, 2) friherrinnan *Cath. Elis. Bergenhjelm*, 3) *Elisab. Cederström*, biskop *Carlssons* dotter. I sonen, hans excellens, R. R. akad. kansler. m. m. har ätten gått till grefligt stånd.

[4]) *Iserhjelmar* voro barn af biskopen, doctor *Iser* i Vesterås, hvars lefnadslopp är någorlunda förut vidrördt. I slägten äro ingifta: *Olivecrona, von Platen, Segerfelt, Wenerstjerna* m. fl.

[5]) *Johan Broman*, löjtnant vid artilleriet i Pommern, f. 1664, † 1692, ogift.

Carl Broman, lagman 1) i Ångermanland, 2) i Gestrik- och Helsingland m. m , † 1722, g. m. *Eva Hök*, befallningsm. i Vest. Norrland och brukspatrons, *And. Larsson*, dotter samt commissariens, *Henrik Insenstjerna*, enka. Deras son, presidenten i kommerscollegium, *E. Broman*, blef *baron* 1747.

Erland Broman var lagman och fick landshöfdings afsked 1735; 1) g. m. friherrinnan *Dorothea Cronhjelm*, 2) friherrinnan *Eva Hansdotter Mörner*. Söner af superintendenten doctor *Broman*. Härifrån härstamma *Edenhjelm, Lagerbohm, von Rosen, Wefwerstedt* m. fl.

[6]) *Lars Granfelt* till *Lökene* hade under namn af *Gran* tjent i Holland och Spanien, innan han 1675 blef löjtnant vid Värmländingarne och bevistade alla slag i Skåne; kapten 1679; afsked 1699, men åter 1700 öfverstlöjtnant och 1712 öfverste för allmogen; f. 1651, † 1722; g. m. *Maria Gyllenspetz* 1680, dotter till N:o 38; son till bruksskrifvaren och landtmäteriinspektoren, *Jon Arvid Kållander* (pastorsson från Ör) och *Brita Larsdotter*.

[7]) *Peter Bärnhjelm* hette förut *Berendt*. blef 1663 gemen soldat, men

1690. 67) † *Cartheim*, Gyllenskjöld, 1207 [1]).
1691. 68) † *Cronmark*, 1221 [2]).
69) *Linroth*, 1222 [3]).
70) † *Lagerbohm*, 1229 [4]).
71) *von Spången*, 1297 [5]).
1693. 72) *Eding*, 1257 [6]).
1694. 73) *Gyllenflycht*, 1311 [7]).

---

från 1684 kapten i Fryksdalen och vid Näs compani, 1694 stadsmajor i Göteborg, 1700 öfverstlöjtnant vid Nerikes och Värmlands fördubblade infanteri, men för förseelser afsatt 1701; g. m. *Elsa Cathar. v. Menzer.*

[1]) *Sven Carlheim Gyllenskjöld* blef 1686 häradshöfd. i Blekinge och 1695 i Helsingland, † 1703; g m. *Marg. Königsfelt;* barnlös; son af borgmästaren *Benct Svensson* i Carlstad och *Maria Wolfgangsdotter Hack* från Mariestad. Hans brorson upptog namnet (se N:o 89).

[2]) *Daniel Cronmark* blef efter utländska resor syndikus och borgmästare i Malmö, bancocommissarie, myntmästare vid silfvermyntet och sist. extra ord. assessor i bergscollegium 1684, † 1705; g. m. *Cathar. Brander;* son af p. p. i Kila *Sveno Anundi Faxell* och *Catharina Erlandsdotter Norenia.* Med sonsonen, *Joh. Gabr. Petersson,* hvilken dog ung 1711, gick ätten ut, i hvilken varit ingifta: *Silfwerlod, Palmstruk, Palmhjelm, Hoffenstjerna, Molnstjerna, von Drenteln, Sack, von Deutschländer* etc.

[3]) *Elias Larsson Linroth* till *Alkvettern* och *Lanfors,* hade förut varit arrendator af bruk i Fellingsbro, innan han 1666 blef bergsfogde och 1672 inspector öfver Filipstads bergslag, † 1691; g. m. *Catharina Danielsdotter,* † 1710. Deras grafsten är i Bjurkärns kyrka. I adelsbrefvet blefvo ock upptagna 6 söner.

Johan Linroth till *Bjurbäcken,* assessors karakter 1719, † 1720; 1) 1684 g. m. *Brita Roches Paulsdotter* från Göteborg, 2) 1700 m. *Juliana Marg. Erdtman, Lorens* dotter med *Hedv. Eliædotter Vult,* † 1745.

Clas Linroth till *Alkvettern, Storfors, Lesjöfors* och *Stjerneberg,* hade karakter af major, † 1726; g. 1691 m. *Sara Hansdotter Ehrenpreus.*

Elias Linroth till *Forsbacka,* assessor 1720, dog 1722; g. m. *Anna Dreffenskjöld;* de 3 öfriga bröderna stupade ogifta i krig. Genom gifte hör hit: *Adlerclou, Anrep,* grefve *Ehrenpreuts, Frietzky, Gunter, Gyllenflycht,* grefve *Löwenhjelm, Simson, Stedt, von Törne, Woltemat* etc.

[4]) *Daniel Lagerbohm* bevistade 2 fältslag i Ungern, då han var legationssecreterare till Wien 1684, men hade förut 1682 varit i samma ärende till Frankrike och reste för öfrigt nästan igenom Europa; sist bankocommissarie; g. m. *Catharina,* doctor *Bromans* dotter; son af kyrkoh. i Visnum, *Jonas L. Wismenius,* † 1652, och *Anna Nilsdotter.*

[5]) *Benct von Spången* blef mönsterskrifvare vid Nerikes och Värmlands regemente 1658, men tjente sig upp till major vid fortificationen och bevistade med heder belägringen för *Brehmen* samt hela *skånska fälttåget* 1675; g. m. *Anna Ekmann.*

[6]) *Henrik Larsson Eding* till *Kyrkobyn* blef efter vidlyftiga utländska resor 1668 häradshöfding i Värmland; afsade sig 1685; hade emellertid uppgifvit *förslag och korta grep till en god och bättre hushållning för gemene man och allmogen i Värmland.* Han skall ock hafva skänkt till kon. *Carl XI* ett eller tvenne besynnerliga *guldäpplen,* som han fått i Amerika. Hans fru är mig hittills obekant, men han dog 1699.

[7]) *Erik Gyllenflycht,* förut *Andersson Schreuder,* hade varit vice hä-

1695. 74) † *Hasselbohm*, 1332 [1]).
1701. 75) † *Camenhjelm*, 1403 [2]).
1703. 76) *Hermelin*, 1391 [3]).
1704. 77) † *Schraggenskjöld*, 1429 [4]).

---

radshöfding och vice landssecreterare i Örebro, innan han fick jurisdiction efter *Eding;* 1) g. m. *Stina Andersdotter*, ofrälse, 2) *Maria Linroth Eliædotter.*

[1]) *Sven Hasselbohm* blef efter studier och utländska resor sist 1681 assessor i Svea hofrätt, † 1718; g. m. *Maria Broman*, superintendentens dotter; son af p. p. i Fryksdalen, *Magnus Marjestadius*, (rådman *Sven Guldsmeds* son i Mariestad) och *Anna Svensdotter Camén.*

[2]) *Sven Camenhjelm*, hist. professor i Dorpt 1689 och tillika akademiräntmästare 1700; landtrichter på *Ösel* 1701, † 1708; g. m. *Cath. Åkerhjelm*, postdirektör *Samuels* dotter med *Cath. Mocksdorff.* Då ryssar och saxar 1700 inföllo i Livland, blef han ensam qvar vid akademien, som då var flyttad till *Pernow*, och bjöd till att hålla studenterna tillsammans, så mycket han kunde; son af superintendenten mag. *Sven Elfdalius.*

[3]) *Olof Hermelin*, född i *Filipstad* 1658 af hammarsmeden och borgmästaren, *Nils Månsson*, och hans senare hustru, *Karin Andersdotter*, enka efter borg- och vågmästaren, *Olof Persson (Roman)*, i Christinehamn. Den unga *Olaus Nicolai* blef någon tid handledd i studier af den lärda lectorn, *mäster Elof Schroderus* i Carlstad (lärd. tidn. N:o 40, 1764). till dess han under namn af *Schragge* skref in sig vid Upsala akademi 1678. Men det säges, att kyrkoherdens i Filipstad, mäster *Simon*, söner nekat honom kalla sig *Schragge*, hvarför han förbytte namnet till *Hermelin*, hvilket de andra barnen under skolåren i Filipstad kallat honom för hans qvickhet och smidighet, då de *kastade boll, lekte gömma* o. s. v.

Sæpe mihi videor silvis reptare jugosis
Exstruere & parvos, regna beata Lares,

talar han om sig sjelf och Filipstad i sin *Hecatompolis.* Vare huru det vill, så blef dock *Hermelins*namnet störst och så stort, att *det och intet annat* blifvit taget till mönster, då man velat spå något stort om en Värmlandsyngling.... *hic erit alter ab altero.* Han ville sjelf likasom *Lagerlöf* icke vara magister, men hjelpte många andra dertill, under det han från 1689 till 1699 var prof. eloqu. och juris. rom. & svet. i *Pernau*, hvarifrån han blef kungl. secreter. och historiogr. regni efter *Lagerlöf* (båda till den sysslan födda och vuxna, om ej döden infallit för den ena och kriget för den andra). 1701 blef *Hermelin* secreterare vid utrikes expedition och 1705 statssecreterare och kansliråd. 1706 undertecknade han tillika med grefve *Piper* fredstractaten i *Altranstadt*, der kon. *August* blef afsatt. Men vid *Pultava*, då *Hermelins* namn bland de andra förnämare fångarne blef uppräknadt, var hans tid ute, och han blef nedsablad på stället (deras excellensers, R. R. friherre *Åkerhjelms* och *v. Rosens* relation M. S.). Den store *Hermelin* vore värd ett stort äreminne, men här är ej rum; här fattas tid; här brista krafter. Gift var han 1) m. *Helena Jonsdotter Brehmskjöld* 1689, † 1698, 2) 1700 m. *Margretha Samuelsdotter Åkerhjelm*, professor *Elias Obrechts* enka, som 1707 blef moder till hans excellens, R. R. m. m. *Carl Hermelin*, i hvilken herreätten vidare gått upp i friherrligt stånd.

[4]) *Lars Schraggenskjöld*, brorson till N:o 31, kamrer vid postkontoret i Stockholm och tillika i reduktionscommissionen, † 1707, och då allmänt beklagad. Ätten gick ut med sonsonen, *Carl Fredrik*, archliemästare, † 1742, ogift.

1705. 78) † *Cederstedt*, 1464 [1]).
1712. 79) † *Rudenhjelm*, 1459 [2]).
1714. 80) *von Sandberg*, 1486 [3]).
1716. 81) *Hjelmstjerna*, 1500 [4]).
1717. 82) † *Simson*, 1526 [5]).
1719. 83) *Rudenskjöld*, 1583 [6]).
84) *Lagerborg*, 1620 [7]).
85) *Silfwerstedt*, 1641 [8]).

---

[1]) *Jonas Cederstedt*, förut *Carlstedt*, blef 1704 assessor och 1713 råd i bergscollegium; f. 1659, † 1730; g. m. *Ulrica Cronström*, assessor *Peters* dotter med *Johanna Casparsdotter Gråå;* son till justitæborgmäst. i Carlstad, *Salomon Pedersson* och *Margr. Arvidsdotter Roman* på Vestervik.

[2]) *Benct Rudenhjelm*, statscommissarie, † 1723 barnlös; g. m. *Catharina Danielsdotter Tilås;* broder till biskop *Rudén*.

[3]) *Olof von Sandberg* var lagman i Värmland och tog afsked 1716, förut assessor i Jönköping.

[4]) *Johan Hjelmstjerna* hette förr *Finderus* och var kapten vid *Nordmarks* compani, men blef major vid Uplands infanteriregemente, var med vid *Narva, Riga* och *Thorns* belägring och sedan vid *norska gränsen*.

[5]) *Erik Simzon*, ryttmästare vid N. skåningarne, † 1720; g. m. *Anna M. Johansdotter Linroth*, som sedan fick lagman *Nils Stedt;* son af bergmästaren i Upland och Norrland *Erik Simson* och *Maria Fernell*, borgmästarens, *Jon Jonsson*, i Filipstad dotter med *Lisbeth (Fernholm)*, borgmästaren *Måns Skräddares* dotter. Hit äro gifta: *Linroth*, grefve *Löwenhjelm*, *Stedt*, grefve *Posse* m. fl.

[6]) *Rudenskjöldar*, söner af vår superintendent och sedermera biskopen i Linköping, doct. *Torst. Rudén*.

Christoffer Rudenskjöld, den enda sonen af förra giftet, löjtnant vid Östgötha cavalleri, † 1736; g. m. *Engel Stapelmohr;* barnlös.

Carl Rudenskjöld inskref till Värmlands everldliga heder sitt namn 1708 i dess nationsmatrikel i Åbo och Upsala, der denna herren nu är högsta styresman. Efter utländska resor blef hans excellens commissionssecreterare i Polen 1729, minister derstädes 1735 och i Preussen 1744; statssecreterare vid utrikes expedition 1747 och samma år baron, riddare af Nordstjerneorden och secreterare af alla kungl maj:ts ordnar 1748, men sedan kommendör af alla 1763; hofkansler 1756; president i kommerscollegium 1758, riksråd 1761, grefve 1770; Upsala akademis kansler 1772, ledamot i Vitterhets- och Vetenskapsakademierna m. m. Fru riksrådinnan *Rudenskjöld* är en grefvinna *Bjelke*.

Johan Rudenskjöld, kanslist vid utrikes expedition.

Benct Rudenskjöld, 1743 statscommissarie, 1751 riddare af Nordstjerneorden, † 1760; g. 1735 m. *Brita Kolthoff*, brukspatron *Hermans* dotter på *Norum* med *Maria Hedengren*.

Ulric Rudenskjöld, commissionssecreterare till Spanien 1740, assessor 1746 och råd 1758 i commerscollegium, † 1764.

[7]) *Olof Lagerborg* tjente sig upp vid lifregementet från gemen ryttare, tills han 1719 fick öfverstlöjtnants karakter; g. m. *Inga Persdotter Styf*. *Daniel Lagerborg* blef efter många fälttåg öfverstlöjtnant vid Vesterbottningarne och R. S. O., † 1751; g. m. *Sofia Elisab. Jacobsdotter von Rohr*. Begge hafva förut hetat *Schragge*. Bonden *Olof Olssons* i Uggelsäter söner.

[8]) *Benct Silfwerstedt* till Lund, Skällerö och Söderby, var slutligen hof-

86) *Örncrona*, 1643 [1]).
87) *Strömhjelm*, 1645 [2]).
88) *Borgenstjerna*, 1647 [3]).
89) *Carlheim*, 1661 [4]).
90) *Nordenfelt*, 1662 [5]).

---

rättsråd i Svea; † 1738; g. m. grefvinnan *Catharina Johanna Gyllenborg*, dotter af kungl. rådet grefve *Jacob* och *Anna Thegner;* son af nämdemannen *Olof Månsson*, † 1702, och hans senare hustru *Brita Olofsdotter* i *Kilsta* i Alster, hvadan han ock förut kallade sig *Kihlstedt.*

[1]) *Nils Örncrona*, kommersråd och minister, plenipotent till Danmark; † i Köpenhamn 1734, barnlös; g. i Berlin med *Sofia Hedvig v. Bromberg.*
Carl Örncrona, ryttmästare, † 1733; g. m. *Anna Dorothea Reinholdsdotter Anrepp.*
Dessas fader, stadssecreteraren i Stockholm, *Christoffer Brunell*, † 1704, var son till herr *Nils* och sonson till *Påfwel Nicolai*, båda pastores i *Brunskog.*

[2]) *Arvid Strömhjelm* var en af dem, som i ungdomsyra hålla *bröd* eller *död* lika kära. Han var först skräddaredräng i Carlskoga och kallade sig *Boström;* tog derpå värfningspenningar, men blef igenlöst af fadren och kom i skräddareläran i Stockholm: men sedan han fick höra, att svenskarne vunnit vid Narva, tyckte han, att en plit anstod honom bättre än synålen och prylen, for derför till armeen och var underofficer, då han 1709 blef fången vid Pultava och förd till *Siberien*, hvarifrån han undkomt ill *Bender* och blef $3^1/_2$ år derefter cornett, ryttmästare i norska fälttåget 1717 och ändtligen 1746 major vid Vestgötha cavalleri; afsked 1747, R. S. O. 1750; f. 1686, † 1767; g. m. *Vendela Helena Molin*, flygtig från Finland, † 1765; son till bergsmannen *Anders Larsson* och *Sara Arvidsdotter* i *Trehörningen* i Carlskoga. Här äro ingifta: *Carlström. Clerck, Rhebinder, Mannerhjerta* m. fl.

[3]) *Gabriel Borgenstjerna* tjente som löjtnant och kapten vid Värmlands regemente vid gränsen, i Pommern, Mecklenburg och Hollstein; bevistade slaget vid Gadebusch och blef fången vid Tönningen; majors afsked 1719, 1) g. m. *Margr. Hammar*, rådmansdotter från Uddevalla, 2) *Anna Christh. Hårdh;* son af generalrumormästaren *Gabr. Stjernberg* och *Margretha*, länsmans, *Måns Werner*, dotter på Svineberg i Fryksdalen.

[4]) *Håkan Carlheim*, bror till N:o 67, var sist assessor i kommerscollegium; f. 1660, † 1729, ogift. Med honom adlades 2 brorsöner: *Svante Carlheim* fick 1744 lof att upptaga sin afdöda farbroders namn, *Gyllenskjöld*, N:o 67; blef 1747 vice korpral vid drabanterna och fick korprals afsked; 1750 R. S. O.; född på Wågsnäs 1686, † 1758; 1) g. m. rådmannens i Göteborg, *Frans Schröder*, dotter *Sofia Magdalena Cöppen*, 2) *Eva Charlotta Carlsdotter Rosenström:* son af bankocommissarien *Johan Carlheim* och *Anna Sparf. Benct G. Carlheim*, gardeslöjtnant, † i Danzig, ogift; son af brukspatron *Volmar Carlheim* och .... *Järnfelt*, ofr.

[5]) *Johan Nordenfelt*, bergsfogde i Carlskoga, anlade sedan gjuteri vid norska gränsen och fick öfvercommissarie karakter, † 1725; g. m. *Cath. Elisab. Petre Wilhelmsdotter.*
Olof Nordenfelt, bergsfogde i Filipstad, sedan brukspatron vid *Mölnbacka*, 1) g. m. *Margr. Chr. Petre*, den förres syster, 2) *Constantia Fehman*, som sedan fick öfverstlöjtnanten *Mats von Törne.*
Söner till bergsfogden *Olof Norin* i Lekebergslagen och Carlskoga och *Anna Grubb*, som sedan fick brukspatr. *Jac. Robsahm* på Bofors

91) *Jernfeltz*, 1676 [1]).
92) † *Möhlman*, 1663 [2]).
93) † *Rosengrip*, 1685 [3]).
94) † *Lindestolpe*, 1700 [4]).
95) *Adelswärd*, 1707 [5]).
1720. 96) *von Nackrey*, 1712 [6]).
97) *Bejerhjelm*, 1902 [7]).

---

[1]) *Crispin Jernfeltz* hade tjent vid cavalleriet, tills han fick majors afsked 1720; R. S. O. 1751; f. 1694, † 1757; g. m. friherrinnan *Mertha Charl. Gustafsdotter Fägerskjöld;* son till theol. prof. & past. i Dorpt *Crispin Jernfelt,* † 1695 (son till borgmäst. *O. Persson* i Christinehamn med *Emer. Flygge)* och *Elisab. Bröms,* kyrkoh. *Er. Tilas* enka.

[2]) *Jacob Möhlman* är namnkunnig för sina rikedomar och sin beläsenhet; f. 1685, † 1755, ogift; son till brukspatron vid Hindevad, *Sven Björsson Möhlman,* hvars fader, rådman i Thorshälla, *Björ Ingwaldsson,* var född i *Näs* i Rudskoga 1603 af *Ingewald Svensson* derstädes och *Malin,* fogdens, *Simon Olsson* i *Långerud* i Visnum, dotter samt syster till regementspastorn i Österbotten, *Torbern Forssman,* morfars morfar till adliga ätten *Fredenheim.*

[3]) *Elias Rosengrip* tjente sig upp från gemen soldat till premiermajor vid Vestgötharnes tremänningar 1719, öfverstlöjtnants afsked: f. 1670, † i Götcborg 1740, barnlös; g. m. *Hel. Ryting;* son till ryttmästaren *Torkil Rosell* i Värmland och *Mertha,* löjtnantens, *Nils Lang,* dotter på Björsered i Ryr.

[4]) *Johan Lindestolpe* hette förut *Linder;* blef medicine doctor i Hardevik; skeppsmedicus 1709 och 1710; assessor i coll. med. 1719; en snäll latinsk och svensk poet; 1) g. m. *Anna Marg. Örn,* 2) friherrinnan *Eva Christiana Jacobsdotter Cronhjelm.*

[5]) *Lenart Adelsvärd,* borgaren *Kejsers* son från Carlstad, var löjtnant vid adelsfanan, g. m. *Alethea Fr. Mejer.* Ätten har sedan gått i friherrligt stånd.

[6]) *Chr. v. Nackrey* behöll sitt namn; kom i ungdomen genom Norge till Värmland, der en länsman i Grums, hos hvilken han angaf sitt namn, så myckct tyckte om hans qvickhet, att han recommenderade honom till rådman, *Lars Bratt,* i Filipstad att förestå hans kram- och jernhandel, hvilket han ock med den trohet gjorde, att *Bratts* enka, *Lisa Jonsdotter Fernell,* 1691 antog honom till sin man, och borgerskapet derpå valde honom till rådman. Han gjorde hon. *Carl XI* och *XII* ansenliga försträckningar, hvarför han ock fick bo qvar i staden, när det andra borgerskapet 1700 utdrefs. Men han var alltid ärlig och stod i all sin tid på de utdömdas sida; f. 1665, † 1722; äldsta sonen *Christian,* född 1692, dog samma år som fadern efter hemkomsten från England; en högt studerad man; men yngre sonen, *Lars,* herre och bruksherre till *Höglunda, Edsvalla* m. m., har i sitt gifte med *Catharina,* prostens, *Olof Ekman* i Falun, dotter med *Beata Barkia,* fortplantat ätten, i hvilken äro ingifta: *Roos, Uggla, Löwenhjelm, Brumer, Gyllenspets, Antonsson, von Wachenfelt* m. fl.

[7]) *Christian Villh. Bejerhjelm,* hattmakareson från Viborg, började som volontär, men blef 1718 kapten vid Carlstads compani; afsked 1726, dog 1745 i Grava: g. m. *Juliana M. Liljecrona,* kapten *Caspars* dotter med *Agnes Rosenbjelke.* 1752 blefvo 4 söner introducerade. Då var *Gustaf* förare vid Nerikes och Värmlands regemente.

98) † *von Camén*, 1735 [1]).
99) *Adlerstråle*, 1765 [2]).
100) *v. Wachenfelt*, 1743, introd. [3]).
1725. 101) *Löwenhjelm*, 1791 [4]).
1726. 102) *von Hofsten*, 1794 [5]).
103) † *Camenskjöld*, 1795 [6]).
104) † *Nordenborg*, 1804 [7]).
1727. 105) † *Nordensverd*, 1825 [8]).

---

1) *Erland von Camén* var den första, som blef adlad efter kon. *Fredriks* kröning; var kommersråd, men hade förut mycket hjelpt *Schmedeman* vid samlandet och renskrifvandet af hans *justitiæverk;* hade ock rest utrikes; född 1670, † 1729, ogift; son till superintendenten *Benct Sv. Camén.*

2) *Jonas Adlerstråle,* förut *Alstrin,* från volontär vid Nerikes och Värmlands regemente, lifdrabant, och följde *Carl XII* till Bender; gick vidare genom graderna, att han 1748 blef öfverste vid drottningens lifregemente i Stralsund, och riddare, samt 1755 kommendör af S. O.; f. 1684, † 1759, g. m. *Christina Maria Wolf.*

3) *Paul Fredrik von Wachenfelt* till Titterta och Ånaholm, löjtnant vid gardet i Köpenhamn; f. i Wismar 1700, 1) g. m. *Hedvig Ulrika Reinholdsdotter Uggla* från *Michelsön* 1725, 2) 1767 *Margr. Elis .Rimner,* brukspatron *Johans* dotter vid *Fösked* med *Maria Björkman;* introducerad med 3 äldre bröder 1720, sedan fadern, majoren i svensk tjenst, *David Fredrik,* blifvit adlad 1688; g. m. *Anna Hedvig von Bylow,* landtrådets i Mecklenburg, *Anders Bylow,* dotter; son af superintendenten i Gustrow, *Wachenhausen.*

4) *Gudmund Löwenhjelm* till *Ström,* förut *Nordberg,* auditör vid Nerikes och Värmlands regemente 1699, vice häradshöfding i *Vestersysslet* 1702, i *Bohuslän* 1706 och tillika borgmästare i *Strömstad* till 1711; assessor i *Jönköping* 1716, lagman i den nya *Christinehamnslagsagan* 1718, men 1719 tillbaks till assessor; hofrättråd 1728, afsked 1732; g. m. lagmannen *Cederhjelms* dotter, *Maria;* son af p. p. i Gillberga, mag. *Gudmund Norbergius,* prosten *Erlands* son i Nor och *Elisabeth Flygge,* inspectoren *Peters* dotter. I sonen hans sal. excellens R. R. m. m., *Carl Gustaf,* gick en gren i grefligt stånd af denna familj, i hvilken äro ingifta *Adlerberg, v. Nackrey, v. Wachenfelt* m. fl.

5) *Benct von Hofsten* blef efter ansenliga studier och utländska resor slutligen kommersråd 1741; f. 1689, † 1752; g. m. *Ingrid Brita,* brukspatrons, *Henrik Kolthoff,* dotter på *Brattfors* med *Agneta Andersdotter Bratt;* son till prosten i *Filipstad,* mag. *Erland Hofsten* och *Christina Benctsdotter Camén,* superintendentens dotter; sonson till prosten i *Arvika,* mag. *Nils Hofstenius,* hvars fader var bonden *Erik Nilsson* i *Hofsten,* Köla socken, g. m. *Karin Svensdotter.*

6) *Carl Benct Camenskjöld,* löjtnant vid kungl. gardet, † vid Fredrikshamn 1741, ogift; son till biskop *Benct* i Vesterås och biskop *Carlssons* dotter *Helena Cederström.*

7) *Johan Henr. Nordenborg,* major vid Östgötha cavalleri, † 1739, barnlös; g. m. *Anna Chr. Rudenskjöld,* biskop *Rudéns* dotter; son till prosten i Frendefors, *Pehr Gudmund Nordberg,* och hans första maka, *Margaretha Florenia,* kyrkoherdens, *Torsten,* dotter i Frendefors.

8) *Nils Nordensverd* till *Björneborg* tjente från de lägre graderna och utstod stora svårigheter i kriget genom Polen och Ukrain, fången vid Pultava,

106) † *von Lang*, 1832 [1]).
1731. 107) *Brumer*, 1855, natural. [2]).
1734. 108) *v. Rappolt*, 1870 [3]).
1739. 109) *Wallencrona*, 1872 [4]).
1743. 110) *Arnell*, 1885 [5]).
111) *Adelheim*, 1886 [6]).

---

der han var kaptenlöjtnant, fick sist öfverstlöjtnants afsked; R. S. O. 1751, f. 1683, † 1762, barnlös; bror till N:o 90; g. m. kapten *Joh. Calmanders* enka, *Ankien Ekebohm*, † 1747, dotter till rådman *Arvid Gustafsson* i Christinehamn och *Elisabeth Jernfelt.*

[1]) *Joh. von Lang,* krigscommissarie, † i krigscontoret i krigscoll. 1743, ogift. *Nils v. Lang,* 1728 amiralitetskammarråd, † barnlös; g. m. *Br. Cath. Adelcrans;* söner till prosten i Gillberga, mag. *Jac. Lang,* löjtnant *Nils Langs* son på *Björserud* med *Sara Nordberg Gudmundsdotter.*

[2]) *Bernt Wilhelm Brummer* till Trossnäs m. m., öfverstlöjtnant vid adelsfanan, född på Kankes i Livland, † på Trossnäs 1746, har epitaphium i Nor; 1) g. m. *Cecilia Mohrman,* 2) *Maria von Nackrey,* dotter till N:o 96; son till majoren vid lifregementet till häst *Otto Johan* och *Anna Margr. Dücker.*

[3]) *Thomas Balthasar von Rappolt* till *Molkom,* k. rådets, öfverståthållarens, *Knut Posse,* secreterare och sedan brukspatron vid Molkom; f. 1685, † 1748; g. m. brukspatron *Lars Ingmarsson Tingwalls* enka, *Christ. Mar. Carlberg,* f. 1677, † 1744, dotter till borgmästaren *Daniel* i Carlstad; son till major *Hans Henrik v. Rappolt* och *Sofia Cath. Cluver, Segebade Cluves* dotter med *Magd. v. der Hyde.* Den 5 Juni 1778 fick slägten, som skall härstämma från Schlesien, kungl. stadfästelse på naturalisationsbrefvet den 16 Juli 1734.

[4]) *Olof Wallencrona* till *Hammar* i Bro tjente sig vid Nerikes och Värmlands regemente, der han utstod många svårigheter och än värre vid 13 års fångenskap i Siberien, då han var löjtnant; men fick 1722 majors karakter och 1724 kaptens indelning; blef 1739 major och bevistade finska fälttåget; f. 1683, † 1748, en hederlig, älskad och saknad herre; g. 1723 m. *Margr. Tingwall,* stjufdotter till N:o 108, född 1705, † 1766; son till borgmästaren *Olof Wallengren* i Filipstad och *Lisa Carlberg, Jean Börjessons* dotter.

[5]) *Carl Arnell* tjente sig upp mest inom kungl. kanslistaten och blef statssecreterare vid inrikes civilexpeditionen den 13 Mars 1755 samt slutligen president uti kungl. bergscollegium; son till superintendenten i Carlstad, mag. *Jonas Laurentii Arnell,* en råd- och handelsmanson i Hudiksvall, f. 1642, † 1707, och *Helena Adlerberg,* † 1743, arche biskopens, doct. *Olai Svebelii* dotter, som i senare giftet blef borgmästarens i Stockholm, *Aulævill,* senare fru; g. 1720 den 1 Mars med *Sara Aulævill,* f. 1687 den 3 Juli, ofrälse, handelsborgmästarens i Stockholm, *Axel Aulævill,* dotter med hans första fru *Anna Henriksdotter Karckman.* Herr presidentens son blef riksråd 1766.

[6]) *Johan Adelheim* blef 1718 häradshöfding i Christinehamns lagsaga och andra häradshöfdingedömet, men afgick 1719, och använde sedan särdeles flit både vid landsculturen i Värmland, till hvars förbättring han utgaf *Rön* och *försök,* som ock vid bergsväsendet, till hvilken ände han ånyo upptog *Träskogs* kopparverk, der han anlade *Fridros* koppar- och jernverk och *Finnmosse* jerngrufvor i bergslagen af ödesmål; 1739 assessor och 1760 bergsråds karakter; f. 1685, † 1763; 1) g. m. *Brigita Bratt,* f. 1710, † 1732; brukspatron *Lars Jonssons* dotter till *Munkfors* med *Brigita Hedengren, Olof*

1751. 112) *v. Echstedt*, 1931 [1]).
1756. 113) *Liljestråle*, 1987 [2]).
1759. 114) *von Lagerlöf*, 2038 [3]).

Svenssons dotter på *Hedenskog,* 2) *Anna Lisa Hjertzell,* borgmästarens, *Gustaf,* dotter i Göteborg, 3) friherrinnan ... *Roos,* dotter till landshöfdingen öfver Elfsborg, general m. m. baron *Axel Eric Roos* till Dingelvik, ryttmästarens, *Svinhufvud,* enkefru; son till brukspatron *Eric Nilsson Borgström* på *Borgvik,* † 1720, och *Catharina Using* från *Valåsen,* f. 1672, † 1751. *Eric Nilssons* farfar var *Asmund Matssen* från Holland.

[1]) *Eric Gustaf v. Echstedt* till *Sjönnebohl* blef adlad som kapten, R. S. O. 1759, major 1760, öfverstlöjtnants afsked 1765; f. 1714, g. 1741 m. *Ulr. Eleon. Gadde,* öfverstens dotter. Fem hans bröder blefvo antagna vid riksdagen 1756 på samma nummer: *Svante Adolf v. Echstedt,* sist tjent som kapten vid Nordmarks compani, majors afsked, R. S. O., f. 1716, g. 1753 m. *Elsa Cath. Uggla,* enka efter löjtnant *Jägerhorn* och dotter till kapten *Carl Carlsson Uggla;* deras dotter, *Justina Margr.,* g. m. kapten och ridd. *C. G. Matern; Johan von Echstedt* hade varit korpral vid drabantcorpsen; öfverstlöjtnants afsked, R. S. O., f. 1720, g. m. *Anna Helena Arnell,* öfverstlöjtnanten *Aulevills* enka; *Elias v. Echstedt,* pr. öfverstlöjtnant vid enkedrottningens lifregemente, R. S. O., född 1721, ogift; *Benct v. Echstedt* hade varit notarie i kungl. Svea hofrätt, assessors afsked, f. 1723, g. m. *Christ. Cath. Herwegh,* enka efter brukspatron *Roman* på Forsnäs; *Carl Ulric v. Echstedt* började 1745 såsom fänrik att tjena i Frankrike, der han 1757 blef capitain en second; bevistade åtskilliga affairer (= ärenden) i holländska och tyska krigen och isynnerhet slaget vid *Rosbach* 1757; skjuten med en muskötkula genom kindbenet i den häftiga bataljen vid Bergen; 1759 den 12 Jan. major, tillika i den svenska armeen 1775, och samma år deu 20 Dec. afsked; R. S. O. och *pour les merites* (= för förtjenster); f. 1725, † 1776 på *Hanevik* just då han ernade hålla bröllop med fröken *Henrietta Carol. Jägerhorn.* Söner af häradshöfding *Johan Ekstedt* och *Justina Gyllenflycht.*

[2]) *Joachim Wilhelm Liljestråle* hade tjent 12 år vid mindre sysslor och förrättningar inom och utom Svea hofrätt; 1757 advocatfiskal i kungl kammarcollegium, 1762 lagman, 1772 justitiækansler, f. 1721; g. 1759 m. *Hedvig Beata Hacker* af en engelsk adlig slägt. Ehuru yngsta brodern är dock herr justitækanslern i adelsbrefvet upptagen för *Caput.*

Axel Erik Liljestråle, bataljonspred. 1739, regem.-pastor 1742 vid Nerikes och Värmlands regem., fältprost i slut på finska kriget; 1759 i Pommern; 1763 p. p. i stora Mellösa, f. 1709; g. m. *Magd. Dorothea von Boy.*

Lorens Ingemund Liljestråle tjente vid kungl. amiralitetet från 1726; reste på Ost- och Vestindien; commenderade skeppet *Hercules* i Korpoström mot ryssarne 1743, ekipagemästare på Skeppsholmen 1760, sist öfverstlöjtnant vid amiralitetet, f. 1710, † 1773; 1) g. m. *Sofia Degerman,* köpmansdotter, 2) *Greta Lüning,* grosshandlardotter, båda från Stockholm.

Carl Peter Liljestråle, 1741 fänrik, 1742 löjtnant, 1749 regementsqvartermästare, 1751 kapten, 1761 major, allt vid Nerikes och Värmlands regemente; afsked 1776; bevistat finska och pommerska krigen, f. 1712; g. 1753 m. *Eva Sofia,* assessorns i Jönköping, *Flach,* dotter.

Gustaf Adolf Liljestråle efter studier i Upsala och vid utländska akademier lector filosof. i Strängnäs 1760, sedan 2:dus theol. och prost, theol. doctor 1772, f. 1716, † 1773; g. m. lagman *Palmcronas* dotter *Maria Catharina;* söner af superintendenten doctor *Bröms.*

[3]) *Erland von Lagerlöf,* stud. i Upsala 1751, secret. i kanslicolleg. (*Secretarius Regius, Evergeta ætatem colendus.* Se *Fr. Westerlinds diss.*

115) *Schröderheim*, 2046 [1]).
1769. 116) *von Axelsson*, 2022 [2]).
117) *Nordenfalk*, 2065 [3]).
1770. 118) *af Wallenstam* [4]).
119) *af Faxell*, 2106 [5]).

---

de sapientia divina in miraculis 1777); g. m. ... *Uggla*, dotter till majoren och riddaren *C. Fr. Uggla* till *Segmon* och *Agn. Elis. Didron*. *Olof von Lagerlöf*, stud. i Upsala 1755, anstäld i kungl. bergscollegium.

Söner af superintendenten doctor *Nils Lagerlöf* och hans förra fru *Anna Lagerlöf*. Om denna adliga ätt har jag ej kunnat vinna någon närmare upplysning.

[1]) *Elis Schröderheim*, första expeditionssecreteraren i inrikesexpeditionen, ordenshärold m. m., g. m. *Anna von Stapelmohr*.

Herrman Schröderheim, kgl. hofpredikant och kyrkoherde i Ölme härad, g. m. *Johanna Ullmark*, dotter till brukspatron *Magnus Ullmark* till Höjden och *Maria Kolthoff Herrmansdotter*.

Jöran Schröderheim, regementsauditör. Söner af biskop *Schröder* och hans förra fru.

[2]) *Axel von Axelsson*, stud. i Upsala 1746, der han 2 gånger disputerade; sedan auskultant i Svea hofrätt; auditör vid Dahlregem; fältsecreterare i Pommern 1757; assessors karakter 1759; derpå slottsfogde och nu ståthållare i Stockholm; riddare och kommendör af nordstjerneorden; friherre 1772; g. 1764 m. *Hedvig Catharina Johansdotter Gerdeschöld*, presidentens i kgl. Svea hofrätt och skattmästare af kungl. maj:ts orden, dotter med *Anna Maria Wattrang*.

Carl von Axelsson, kapten vid Näs kompani; major i regementet 1779; R. S. O.; g. 1775 m. *Elsa Carolina Uggla*, majorens och riddarens, *C. F. Uggla*, dotter med *Agneta Elis. Didron*.

Söner till öfverkrigscommissarien *Nils Axelsson* och *Anna Elis. Faxell*, syster till N:o 119.

NB. Friherren, underståthållaren m. m. blef väl af högstsal. kon. *Adolf Fredrik* adlad år 1760; men i anseende till då uppställd fråga, om ridderskapet och adeln kunde ökas utom vid kröningar, blef diplomet ej utfärdadt förr än 1769 den 1 Dec.; men herr kaptens adelsbref utföll den 13 September 1772 eller dagen efter, sedan brodern blifvit friherre.

[3]) *Johan Nordenfalk*, stud. i Upsala 1743, extra ordin. kanslist i revision 1748; kungl. secreterare 1756; afsked med revisionssecreterares karakter; vice landshöfding i Vesternorrland 1778; g. m. *Elisab. Christ. Clason*, landshöfding *Ehrenswans* stjufdotter; son till prosten i Köla, *Erik Erlandsson Norén* och *Cajsa Faxell*, syster till N:o 119.

[4]) *Arvid af Wallenstam*, stud. i Upsala 1743 och Lund 1744, hofauditörs karakter 1750, advocatfiskals karakter 1756; f. 1729, † 1776 och blef aldrig introducerad; g. m. *Maria Wester* från Haddebo i Nerike, som sedan fick gener.-auditör *Malmerfelt*; son till gästgifvaren *Jonas Benctsson* i Wall och *Maria Arvidsdotter Åberg*.

[5]) *Benct af Faxell*, regeringsråd och minister i Nedersaxiska kretsen, men förut legationssecreterare i Köpenhamn; son till prosten i Köla *Sven Erlandsson Faxell* och *Maria Camén*, syster till N:o 98. Ätten härstammar från bonden *Marcus i Faxsta* i Weshärad i kon. *Gustaf I:stes* tid; hans son, *Amund Marci*, kyrkoh. i Ölme härad, † 1596; hans son *Sven An. Faxelius*, prost i Kila 1663; hans son *Erland*, äfven prost i Kila, † 1691; regeringsrådets farfader, g. m. *Maria Evertsdotter Strokjerk* från *Filipstad*.

1771. 120) *von Bähr* [1]).
1772. 121) *Lindestam* [2]).
122) *Gustafsskjöld*, 2107 [3]).
1773. 123) *Leyell*, 1531 [4]).
124) *af Geyerstam*, 2010 [5]).

---

[1]) *Jacob Reinhold von Bähr* hade tjent vid Elfdals compani och varit stabskapten vid majorens compani, majors afsked, R. S. O.; bor på Manlänsgodset Ramelshof i wendiska kretsen i Livland; f. 1720, g. m. *Christ. Elisab. v. Haffstein;* dotter till majoren och krigscommissarien *Peter Niclas* och *Judith Elisab. Meck.*

Henrik Daniel v. Bähr, mantalscommissarie i Vester- och Östersysslet, f 1721, fick 1771 den 4 Dec. med sin broder kungl. stadfästelse på sitt i krigstider förkomna adliga livländska diplom; g. m. *Stina Alstermark,* dotter till rector scholæ i Filipstad, *Nils Alstermark* och *Magdalena Arenberg.*

Söner till kaptenen vid Christinehamns compani, *Peter Bähr,* † 1739, och *Magdalena Lagerlöf,* superintendentens syster, † 1778.

[2]) *Gustaf Lindestam,* kapten vid enkedrottningens regemente, R. S. O.; son till bergmästaren, *Gustaf Olofsson Lundstedt* till *Lundsberg* och *Hanevik,* och *Hedvig Bratt,* f. 1720, † 1761, dotter till öfverkrigscommissarien *Jonas Larsson Bratt* till *Rottneros* och *Eva Herweghr.*

[3]) *Abraham Gustafsskjöld* var kapten vid garnisonen i Christianstad, men blef för sitt tappra förhållande derstädes 1772 öfverste vid kungl. maj:ts eget regemente; R. S. O.; 1778 generalmajor; kallade sig förut *Helichius;* son till kyrkoherden i Skåne, *Olof Hellichius,* född i *Stommen* vid gamla Dalby kyrka af magist. *Håkan Elai Hellichius,* theol. lector i Carlstad, design. pastor i Stafnäs, † 1688, och *Elisab.,* kyrkoherdens i Dalby, herr *Anders Benedicti* dotter, af herr *Jons* i Rangedal ätt (se sid. 188), som förut egt kapten *Eschil Gyllenspets.*

[4]) *Carl Leyell,* auskultant i bergscoll. 1736; efter åtskilliga resor till rikets bergverk och smärre sysslor inom collegium, ordinarie proberare 1747; vice bergmästare i Södermanland, Östergöthland och en del af Småland från 1752 till 1754, sedan han likväl förut från 1747 på 3 års tid med egna medel besökt de förnämsta bergverk i Tyskland och Böhmen och dervid gjort sig känd att från ett furstligt hof få tillbud, att blifva bergsamtsassessor, hvilket han dock af kärlek till hembygden afslog; 1760 bergmästarefullmakt; 1764 verklig bergmästare i Värmland; f. 1718; den 26 April 1773 upptagen på sin farbroders, *David Davidsson Leijel,* nummer, som 1717 adlades; son till borgmästaren i Stockholm, *Johan Leyel;* 1754 g. m. *Ulr. Ekenberg,* dotter till ryttm. vid lifregementet, *Lorens Ekenberg,* och öfverstens, commendantens i Stralsund, *Königsheim,* dotter.

[5]) *Emanuel af Geyerstam* till *Alkvättern* och *Lanfors* m. m.; 1750 auskultant i kungl. bergscoll.; bevistade sedan vid de förnämsta guld-, silfver-, koppar- och jernverk i riket, smältprocesser, bruks- och tägtbyggnader, stångjernssmidesförbättringar, cursum chymicum m. m. under de vittra och bergkunniga *Anton* och *And. v. Swab, Solberg, Benzelstjerna, Scheffer* etc.; reste 2 gånger till Danmark och 1 gång till Norge, men resan till England och flera utrikes bergverk, hvartill redan kungl. pass var utfärdadt, afstannade genom bergmästarens, *And. v. Swab,* sjukdom; ifrån 1753 till 1767 direktör för *Uddeholms bolag;* 1770 öfverdirektörs rang och heder; f. 1730; gift 1753 med *Sara Helena Piscator,* dotter till prosten i Elfdalen, magister *Benct Piscator* och hans första fru, *Magdalena Norin* från Gestrikland; son till brukspatron

125) *Ferrner*, 1990 [1]).
1774. 126) *Rosén af Rosenstein*, 2055 [2]).

* * *

Af infödda värmländingar hafva 7 familjer hunnit upp till *friherrligt* stånd och äro följande:

Friherrar:

1652. *Rosenhane* [3]).
1676. *Uggla* [4]).

---

på Uddeholm m. m. *Benct Gustaf Geyer* och *Lovisa Sofia Tranea*, amiralitetsdoctorn *Jan Gottsk. Tranei* dotter med *Elsa Carlström*, dotter till N:o 49. Bergmästaren *Christoffer Geyer* var ifrån Tyskland, gift. m. *Dorothea Giliusdotter de Besche;* deras son och *Geyerstams* farfader, skogsinspectoren *Christoffer Geyer* var g. m. *Engel Carlberg*, borgmästarens, *Jean Börjesson*, dotter.

[1]) *Benct Ferrner*, astronomiæ observator i Upsala 1751, astron. professor vid cadettcorpsen i Carlskrona 1756, reste derpå till Frankrike och blef efter hemkomsten dåvarande kronprinsens, vår nu regerande allernådigste konungs cavailler med kansliråds namn och heder; ledamot af vetenskapsakademien och patriotiska sällskapet, riddare af N. O. 1778; f. 1724; g. m. *Dorothea Janke;* son till prosten i Nor, mag. *Georg Ferner* och *Anna Helena Norén*, dotter till prosten *Axel* i Nyed och *Maria Iser*. Prosten *Ferners* far var rådmannen i Filipstad, *Jonas Göransson*, f. 1649, † 1701, g. m. *Maria*, rådman *Zegol Larssons* dotter med *Anna Nilsdotter*.

[2]) *Rosén af Rosenstein;* söner till kungl. lifmedicus och med. professorn i Upsala, doctor *Samuel Aurevillius*, och sonsöner till superintendenten, doctor *Aurevillius;* upptagna på sin morfaders, archiaterns och riddarens, *Nils Rosén af Rosenstein*, nummer.

Här får jag slutligen anmärka, att för N:ris 114, 117, 119, 121, 122, 125 och 126 har jag ingen viss datum på diplomerna, utan tagit dem efter berättelser, kanske i orätta ställen.

[3]) *Schering Rosenhane*, riksråd, g. m. *Beata Sparre*, *Benct Jöranssons* dotter till Rossvik med *Christina Åkesdotter Bååt* till Tidön. *Joh. Rosenhane*, riksråd. *Gustaf Rosenhane*, president i *Dorpts* hofrätt. Söner till drottn. *Christinas*, den äldre, råd, *Johan Rosenhane* till Torp, och *Catharina Arp*, fogden *Schäring Erikssons* dotter med *Anna Olsdotter Stengafvel* på Nynäs, hvarest baronerna voro födda. I ätten äro ingifta: *Horn*, *Hökeflycht*, *Hammarhjelm*, baron *Lind* m. m.

[4]) *Clas Uggla* till *Aversta* följde såsom drottn. *Christinas* page 1634 sändebudet, friherre *Erik Gyllenstjerna*, till Moskva och 1635 herr *Axel Sparre* till *Warschau;* var med på flottan 1644, men tjente sedan vid armén i Tyskland och blef efter slutad fred 1648 kaptenlöjtnant vid generalmajor *Pajkels* regemente; reste 1650 utrikes och blef efter hemkomsten kapten vid gardet, der han avancerade till major under polska kriget; men blef 1657 major vid amiralitetet, hvarpå hans håg mest lekte; 1660 amirallöjtnant, 1670 amiral, derpå amiralitetsråd; 1676 commenderade han den andra eskadern af flottan mot danskarne, sedan han den 17 April blifvit upphöjd i friherrligt stånd. Men i en tapper fäktning den 1 Juni s. å. under Öland emot holländska amiralen

1703. *Stuart* [1]).
1705. *Roos* [2]).
1747. *Löwenhjelm*, blef grefve.
1772. *von Axelsson* [3]).
1779. *von Nackrey* [4]).

* * *

Tromp råkade hans sköna skepp, *Svärdet* kalladt, i brand, och han måste uppgifva en hjeltemodig anda bland böljorna. Han hade i alla träffningar både till lands och sjös visat mannamod, och *Tromp* gaf honom det vitsord, *att han gjorde i sitt yttersta allt, hvad en sjöhjelte kunde göra.* Dessutom har denna herren haft den hedern, att han eger första rummet i *första bandet och första stycket af lefvernesbeskrifningar,* der bland annat fälles om honom det omdömet, att »en del tillägga honom förmätenhet och nog mycken ambition, men NB. att han ej tålde någon öfver sig af mindre genie och förfarenhet; deruti har han liknat flera stora män, både samtida och eftertida»; väl sagdt och sant sagdt. Hans fru var *Christina Sparre,* dotter till *Johan Benctsson* till Rossvik, baron *Schäring Rosenhanes* svåger; son till öfversten för finnarne, *Johan Classon* till Aversta, sonsons sonson till *Hans Persson* till Bosgården och *Kerstin Arvidsdotter Store* (se adelsmatr. N:o 7) och *Margaretha Gyllenmärs,* amiralen *Olof Anderssons* dotter till Borarp. Här äro ingifta baroner, *Lind* och *Palbitzki, Hammarhjelm* och *Silfwerswerd* m. fl.

[1]) *Carl Magnus Stuart* till *Carlberg* var sist generallöjtnant och gouvernör i Curland, men bodde mest hela sin ungdomstid i Värmland, der han var född på *Agnhammar* och namngaf säteriet Carlberg; † 1705: g. m *Margr. Johansdotter Funk* från Garpenberg, son till kammarherren *David Johansson* till Rackelsta och hans andra fru, *Beata Liljerahm* till Agnhammar (se adelsmatr. N:o 6).

[2]) *Carl Gustaf Roos* var öfverste vid Nerikes och Värmlands regem. och gener.-major; fången vid Pultava 1709, † 1722; 1) g. m. *Christina Sparre,* baron *Ugglas* enkefru, hvarvid berättas den anekdot, att såsom kon. *Carl XI,* då amiral *Uggla* vid afseglingen med flottan af någon hemlig aning spådde sig det ödet att aldrig mer komma tillbaks, lofvade att vara en far för hans enka och barn, ifall något dödligt skulle träffa honom; så reste konungen en gång, då han var i Värmland, att hedra enkefriherrinnan med sitt höga besök, till *Aversta,* då hon nyss blifvit förlofvad med *Roosen,* som då ej var mer än korpral vid Vestgötha kavalleri. Detta förebrådde henne konungen på skämt, efter hon förut egt en så hederlig man och en så stor amiral; *Ja, Eders Maj:t!* skall då frun hafva svarat, *jag sätter mer värde på en lefvande korpral än en död amiral och om denna, som jag hoppas, gör sig värdig Eders Maj:ts nåd, kan han bli general,* hvilket gjorde så mycket, att hon blef vigd vid honom såsom kapten af gardet; 2) m. *Magdalena von der Noth,* generalmajoren *Thomas* dotter och enka efter kapten *Johan Tordsson Bonde* till *Sund.* Huruvida det eger grund, att hon varit född i hedendomen eller Turkiet, men blifvit döpt i Sverige, som eljes trovärdigt folk hafva berättat, kan jag icke säga. Son af *Gustaf Eriksson Roos* till Korpgården från Hjelmsäter och sonsons sonson till *Knut Bryngelsson* (se adelsmatr. N:o 3).

[3]) *Axel von Axelsson* (se adelsmatr. N:o 116).

[4]) *Olof von Nackrey,* häradshöfding; östra jurisdiction 1756; derpå assessor i Götha hofratt, hofrättsråd, generalauditör, landshöfding i Halmstad 1771; Vexiö 1776; f. i *Filipstad* 1728; son till bruksherren *Lars von Nackrey* (se adelsmatr. N:o 96).

Af våra infödda landsmän har ej mer än en blifvit

Grefve[1]):

1762. *Löwenhjelm*[2]).

VI. Besynnerliga och ovanliga händelser i Värmland.

Det är väl icke utan, att många sådana hafva tilldragit sig här såväl som annorstädes. Vill man ock taga en hop berättelser af allmogen på god tro, så skulle man derpå få en nog ansenlig lista[3]); men icke finner man särdeles många antecknade[4]). De äro dock några, såsom t. ex.:

1623. *Midsommarafton* föll vid en stor vattenflod, som gick öfver hela landet, ett stort stycke af *Tossebergshöjden* ned i Fryken med förskräckligt brak och buller, af hvilket berg åtminstone 1664 ännu syntes uppe öfver vattnet skog och grus. (*Gyllen. diar.*)

1626. Natt till *Nyårsdagen* kom från nordan på en sträcka i *Ölme* och *Visnums härader* en så stark storm, att

---

[1]) Härifrån härstamma dock deras excellencer, grefvarne: *Rudenskjöld, Hjärne, Hermelin* och friherr. *Cronhjort, Broman, Stjernecrantz, Adelswerd.*

[2]) *Carl Gustaf Löwenhjelm*, häradshöfding på Dahl och i Värmland, revisionssecreterare, justitiekansler och baron 1747; tillbjöds, men afsade sig riksrådsvärdigheten; kommendör af Nordstjerneorden och skattmästare af alla 1748; riksråd 1752, sedan hans excellens förut i 2 år varit president i Svea hofrätt; president i lagcommission 1762, och kanslipresident 1765, Lunds akademikansler 1763; vetenskapsakademiledamot m. m.; f. 1701, † 1768; 1) g. m. *Anna Lisa Kolthoff*, brukspatron *Olofs* dotter på *Forsnäs* med *Catharina Ekebohm*, f. 1711, † 1737, 2) *Anna Stina Rudenskjöld*, biskop *Rudéns* dotter och enka efter N:o 104 i adelsmatr.; 3) *Juliana Simson*, dotter af N:o 82; son till N:o 101.

En eller annan gång hände, att sal. R. R. amiralen m. m. grefve *Carl Sparre* bodde på Hammar i Veshärad; men hufvudsakligen är herr öfversten grefve *C. G. Löwenhjelm* till *Cathrinäberg, Lökene, Apertin, Carlslund* m. m. g. m. *Sara Cathar. Linroth*, den *första* grefve, som i Värmland nedslagit sina fasta bopålar, så att folket omkring dessa säterier få med tiden så lätt att minnas grefvens tid, som de i Hollstein grefve *Christofer* och i Finland grefve *Pehr* (se *Holbergs danska* historia och *Tunelds* geogr.).

[3]) Såsom till ex.: När allt folket på en kyrkobåt i Lysvik förgieks i *Fryken*, fann man en hustru igen i *Vermelen*, hvilket sågs af namnet i hennes psalmbok. Men *hvar står det skrifvet?* Svar.

[4]) Mången torde vilja fordra sådant i *kyrkoböckerna;* men jag har hört en eller annan kaplan ursäkta sig dermed, att de ej hafva några kyrkoböcker i sina socknar, emedan de alla skola vara hos pastor till rättelse vid kyrkogångar, personalier, lyssedlar, attester o. s. v. Om nu en har böcker för flera socknar, så tör väl blifva liten tid bry sig med att uppskrifva bagateller — dock sker det ej på alla ställen.

stora mastträd och vida skogsfält föllo omkull såsom svedjefall. Taken blåste af husen, skorstenarne följde efter och knappt någon gärdesgård stod qvar. Vid *Bro kungsgård* förde vädret en stor båt öfver en lång äng. (Gyllen. diar.)[1].

1632. Dagen före *Olofsmessan* kom ett så starkt och ovanligt *åskdunder,* att stora stenar klöfvos ur hällebergen, att gropar blefvo efter, och många träd slogos sönder. Folk och fänad föllo till jorden såsom döda. (Gyll. l. c.)

1634. I *Maj* och *Juni* kom mest på alla orter i Värmland en stor *myckenhet gula möss,* korta och breda, stora som små gåsungar. De kommo ned med regn, så att somliga fastnade på gärdesgårdarne och många drunknade; men de andra gräfde sig gropar i jorden och förtärde grödan, följde ock in i ladorna om hösten, men vintern kom bittida och då fröso de alla ihjel. Pastorn, herr *Håkan,* i Väse härad hade sett sådana på fjellen och visste att säga folket, att de norska kallade dem Lemmer, Lemus (id. l. c.).

Vid denna tid hände ock, att af öfversta spetsen på *Ränkeberget* i Elgå utgick med stort brak och dunder en stor *eldslåga,* hvilken svängde sig öfver sjön *Ränken* till ett annat berg i öster och försvann der, men lemnade efter sig i Ränkeberget ett ganska stort hål, omkring hvilket berget är helt rödt. (*Gyllen. diar.*)

1642. Mest hela året gick i *Carlstad* en *pestartad* feber, hvaraf dog mycket folk, unga och gamla, fattiga och rika. Innan de dogo, blef kroppen öfverallt full med spottor och fläckar. (id. l. c.)

1663. Hela *rötmånaden regnade* det grufligt; men isynnerhet den 10 och 11 Juli föll vid Christinehamn så mycket, att alla broar gingo ut och nästan alla dammar, hamrar, qvarnar och sågar följde med strömmen. Höet flöt bort, säden fördränktes och småkreaturen drunknade. (id. l. c.)

1664. I Januari gick all snön bort och blef ett sådant len, att redan den 20 gingo alla vallbarnen i skogen och

---

[1]) En äfven så hisklig storm kom från nordvest den 6 Nov. 1635, som på 3 timmar förderfvade skogen, slog sönder båtar och skutor vid stränderna *(Gyllen.).* För 3 à 4 år sedan lyftade en orkan ett stort båthus vid Säby oskadadt på andra sidan elfven.

lullade liksom om sommaren, hvilket varade hela vintern. (id. l. c.)[1].

1665 den 5 Januari var *stark jordbäfning* mest på alla ställen; först vid midnatt, sedan på ottan. Husen skakades och jorden gaf sig isär såsom diken, hvilket syntes vid Sunne kyrka och flerstädes. (Gyll. l. c.)[2].

I *Maj* kommo *vilda ulfvar* till Visnum och Varnum, som sökte in i gårdar och hus och beto och sargade många menniskor, hvilka deraf dogo. (Gyllen. l. c.)[3].

1670. Om *hösten* skedde ett grufligt *jordstjelp vid Nordmarks grufvor* och så skedde äfven vid *Hedegården i Gräsmark*, då en stor del föll in i sjelfva gärdet och sand derefter. (Hjärnes *flockar.*)

1685. Regnade hvete ej långt från gården *Sten* i Ny socken och Arvika (bisk. Rhyzelius).

1690. Om sommaren gick skogseld nästan öfver hela Värmland, förderfvade svedjefall, åkrar och ängar och hade gjort än större skada, om ej den 18 Juli regn hade kommit.

Vid samma tid lyftade skyn en båt på *Lyssjön* i Lysvik med en piga, som satt deri, högt öfver skogstopparne. Båten

---

[1]) 1617 frös ingen is på någon sjö eller vik, hvarför det året länge bar namn af *det stora lenåret* (Gyllen. diar.). 1750 hade väl sjöarne lagt sig, men de gingo bittida upp, så att detta var ock ett stort lenår.

[2]) Med denna har jag funnit 17 *jordbäfningar* i Värmland. 1589, 1592 och isynnerhet 1595 den 12 Febr. var så stark jordbäfning, liksom jordens grundvalar skulle rubbas ur sin ställning *(Carlstads kyrkobibel)*. 1693 omtala *Hjärnes flockar* här en jordbäfning. Den 22 Jan. 1729 var en så stark jordbäfning att fenstren darrade. Den 22 Juni 1733 kl. 3, den 13 Mars 1744 kl. 1, den 21 Dec. 1750 kl. 2 på natten *(Carlstads kyrkobibel)*; den 1 Nov. 1755. När *Lissabon* förgicks, omtalade tidningarne äfven någon slags ovanlig rörelse och hvälfning i *några sjöar* här på gränsen; 1758 om Lussenatten var en stark skakning vid Filipstad och annorstädes; natt till den 22 Dec. 1759 kändes en stark jordbäfning Carlst. bibel); den 21 Mars 1765 kl. 1/2 8 f. m. kändes någon anstöt till jordbäfning vid Carlstad (Inr. tidn. N:o 26); den 13 Mars 1766 kände herr lector *Matthelius* en skakning vid *Yngshyttan;* nyårsnatten 1772 kändes jordskakning vid *Sunne mo;* 1775 kändes i Jan. på *Refsviken* i Millesvik skakning och buller som af en starkt dånande eld; den 15 Jan. 1776 kl. 5 à 6 var så stark jordskakning i Sunne mo, att sängarne lyftade sig från golfvet, dörrarne sprungo upp och brödspetten kastade sig i vädret; den 6 Jan. 1777 märktes äfven sådant vid *Kjärne* i Ransäter: fenstren skallrade, hus och sängar rördes och remnor syntes i marken.

[3]) Sal. archiatern *von Linné* berättade, att vargar först följde *Armfelts* armé öfver fjellen, då den mest frös ihjel 1719. Men denna omständighet och *Gyllenii* anmärkning 1637, att på Rikesmossen vid Ölme härad pläga många vargar uppehålla sig intyga, att de varit hos oss före 1719.

slogs i spillror, då den föll tillbaks i vattnet, men folk var till handa och frälste pigan [1]).

1696 och de 2 följande åren var så stor *missväxt*, att säd knappt mer fans än den, som kon. *Carl XI* från Livland skaffade till *Vålö magasin.*

1699 den 31 Dec. stod *Gullspångs elf* stilla hela dygnet [2]).

1713 och 1714 var *Klara elf* så liten, att man i *Grafva socken* körde öfver henne med kärra, och vid *Biskopsgården* i Carlstad gick endast en liten ådra, bred som en båtlängd. Ifrån *Gunnarskär* på Hammarön kördes den 3 April 1714 med karriol.

1715 i April skedde ett stort bergfall i *Persbergs grufvor*, hvarvid några menniskor omkommo.

1742 var en så stor *hunger i Värmland*, att några 100 hushåll sändes derifrån till *Österbotten* att få bättre utkomst [3]). Men om hösten blef en urminnes herrlig sädesväxt; hafran blef lång som råg [4]).

* * *

Slutligen böra vi icke förbigå att nämna de *höga kungl. personer*, som behagat i detta tidehvarf hedra vårt land med sina nådiga besök. På sina särskilda ställen få vi dervid nogare anföra de besynnerligare omständigheter:

1624. Kon. *Gustaf Adolf* vid *Kroppa*, *Filipstad*, *Nordmarks grufvor* m. m. [5]).

---

[1]) Prosten *Vigelii* anmärkning hos pr. *Hofsten* M. S.

[2]) Hon hade gjort likaså 2:ne gånger förut i det förra seklet, då båda gångerna följde krig derpå och folkets spådom inträffade ock 1692 *(kammarherren C. Sparre)*; men den 6, 7, 8 Febr. 1759, och den 7, 8, 9 Febr. 1762 gjordes ingen uppmärksamhet deröfver.

[3]) Konung *Fredrik* skref till vederbörande att draga försorg om dessas bergning, men jag vet ej, af hvad orsak somliga svulto ihjel och andra kommo hem igen, der de sedan tjenade som drängar på de gårdar, som de vid bortresan hade sålt. Jag är okunnig om någon slägt är qvar i *Österbotten.* Men 1655 skedde härifrån en temlig utflyttning till *Amerika.* De kommo icke tillbaka.

[4]) Likaså skedde 1743 och 1745 med säd och gräs öfver hela Värmland. På samma sätt förhöll det sig ock efter 1772 och 1773 års missväxt; de följande åren hafva, Gudi äran! varit i mer eller mindre mån herrliga.

[5]) Det berättas att kon. *Carl X:s* lik fördes genom Värmland till Stockholm från Göteborg 1660; men derom är jag oviss, äfvensom om drottning *Christinas* vistande i vårt land.

1676. Kon. *Carl XI* i *Carlstad*, *Hammarön* m. m.

1679. I *Augusti* månad kom *Carl XI* från Skåne genom *Nordmarks härad* till *Köla*, utdömde *Eda skans*, reste till *Magnor* i Norge, samma dag till *Carlstad*, och genom *Christinehamn* och *Carlskoga* till *Kungsör* [1]).

1683 höll högbemälda konung mönstring i *Christinehamn*.

1686 skall samma höga konung hafva kommit från Dalarne öfver tiomilsskogen in i *Elfdalen* och vidare genom *Carlstad* till *Christinehamn*, der han höll mönstring. [2]).

1691 den 25—29 *Juli* mönstrade förutnämda höga konung regementet på det nyss upphuggna *knektfältet* vid Carlstad; reste sedan till Göteborg [3]).

1698 om fastingen höll kon. *Carl XII* mönstring i *Christinehamn*.

1716 om våren reste arfprinsessan *Ulrica Eleonora* genom Värmland till Åmål att besöka sin gemål, arfprinsen *Fredrik* af Hessen, och samma väg tillbaks.

Samma år och 1718 vistades högstsal. hans maj:t, kon. *Carl XII*, flera gånger i *Christinehamn*, *Carlstad*, vid *Eda skans* o. s. v. tillika med hertigen af Hollstein, arfprinsen af Hessen och generalen *Poniatovsky*, nuvarande polska konungens fader.

1746 kort före midsommar täcktes deras dåvarande kungl. högheter uppehålla sig 3 dagar i *Christinehamn*.

1754 i September höll högstsalig hans maj:t, k. *Adolf Fredrik*, kungl. mönstring i *bemälda stad* i närvaro af hennes maj:t, drottning *Lovisa Ulrica*.

1768 behagade hans kungl. höghet, dåvarande kronprins, i *September* månad nådigt bese *bergslagen* och *Filipstad*.

1772 i *November* täcktes vår allernådigste konung, *Gustaf III*, i sällskap med sin herr broder, hertigen af Östergöthland, anställa sin höga Eriksgata genom Värmland till Göteborg och vidare.

1778 i *September* behagade högbemälda hertig bese mönstringen i *Carlstad*.

---

[1]) Prosten *Hofsten* M. S.

[2]) Det tycks, som kon. *Carl XI* äfven varit i Christinehamn 1693 och då rest incognito (= okänd) till Filipstad och Persberg, men jag eger än ingen fullständig kunskap om det årtalet.

[3]) Id. l. c.

VII. Om krig.

Sedan fred var sluten i *Knäred* med Danmark 1613, hade väl kon. *Gustaf Adolf* åt den sidan lugnt så länge han lefde, ehuru han ej alltid var så säker, utan måste åtminstone hafva ett vaksamt öga deråt. Jag vet icke hvad, som 1624 gifvit anledning till någon misshällighet; men konungen fann sig föranlåten att samma dag, som han gaf *Bo Ribbing* fullmakt på landshöfdingembetet i Värmland, den 4 Febr. *förenämde år* äfven "gifva honom i befallning krigsfolkets anförande, ifall han förmärkte något fiendtligt på sina gränser" [1]; dock höllo förmodligen kon. *Gustaf Adolfs* ständiga segrar de danska vapnen i skidan. Likaså skedde det i 11 års tid efter konungens olyckliga fall vid *Lützen*. Men ett nederlag, som svenskarne ledo 1642 vid *Nördlingen*, satte ett mod i danskarne, som genom flera anledningar ändtligen gjorde *fältmarskalken Torstenssons* inbrott i Hollstein nödigt 1643. Der hade han en sådan framgång, att danskarne på några få månader ej hade mera qvar än 2 städer af hela *Hollstein*, *Schlesswig* och *Jutland*. Knappt mindre framgång hade *Gustaf Horn* i Skåne och svenska flottan till sjös. Men danskarne ville göra försök att åt Värmlandssidan hämnas, hvad de på andra ställen ledo, och föllo in der med en ansenlig styrka. Efter deras förnämste anförare, *Hannibal Zeestedt*, har detta krig i Värmland och på Dahl fått sitt namn och evig åminnelse.

I Hannibalsfejden [2] 1644.

År 1643 var man väl icke så tillreds, att någondera kunde göra infall i annans land, ehuru kriget då brann häftigt på andra ställen; men året derpå voro danskarne färdiga att gifva värmländingarne tidig nyårsgåfva. Såsom gerna plägar ske vid slika tillfällen, var ryktet äfven här i förväg och ökade sig alltid på vägen. I *Gillberga* fick man om ottan den 11

---

[1] *v. Stjernm. Höfd.* M. P. II. M. S.

[2] Så kallas den i Fryksdals domb. 1690 Gränsfolket har härifrån börjat inom sig en slags ny tideräkning: *min farfar var så gammal att han kunde skjutsa trossen i Hannibalsfejden; min mor var född 7 år efter Hannibalsfejden* o. s. v. Jag hemställer en förnuftig eftertanke, om ej *Balsisfejden* bör snarare föras till det förr beskrifna kriget 1611, som *Baltzar Bäck* anförde mot de svenska. Åtminstone tycker jag, att *Balsis* af *Hannibal Zeestedt* är *nimis longe petitum*, då det kunde fås lättare.

Jan. 1644 veta, att fienden infallit Värmland. I *Carlstad* utspriddes ungefär samma dag, att han var redan kommen till Nors och Grafva socknar, och allt kom i förskräckelse och rörelse. Trummor och klockor började gå. En del af folket plockade med sig något af det, de egde, och andra glömde alltsammans, då de hals öfver hufvud gåfvo sig ur staden. Ryktet gick än längre till Ölme härad och Christinehamn, men alltid med den obehagligaste post: att fienden var uppå dem, härjade och brände — och ju längre det kom i öster, ju mera tilltog förskräckelsen, och en bedröfvelse kom öfver allt folk. Men faran var ännu i sig sjelf icke så stor, och fienden låg stilla vid gränsen.

Ehuru många *bivägar* äro emellan Värmland och Norge, så är dock ej mer än en enda, som går förbi Eda och som jag förr så ofta nämt, på hvilken man med beqvämlighet kan komma båda rikena emellan, då man undantager sjövägarne, när stark vinter infaller. Men detta år var ingen vinter utan mest lenväder, och hela norska makten samlade sig åt *Magnors*sidan.

Deråt stötte äfven de nästgränsande bönder ur Värmland att ligga i vakt och började med detsamma bygga en skans vid *Morast bondehemman* och vid en elf invid landsvägen, den de väl befästade. De norska gjorde dem intet hinder, utan lågo på sin sida stilla och uppförde der för sig äfven en skans.

Det finnes icke, att någondera parten företagit något fiendtligt mot annan, så länge vintern varade; dock lefde folket i ständig fruktan, och när fastings marknad inföll i det nyss anlagda *Christinehamn*, voro ganska få af både köpande och säljande, som vågade resa dit.

I *Maj månad* förlades bönderna af Östersysslet på vakt i *Morast skans* och stodo der till midten af Juli, då de fingo gå hem till sin höand, då Dalregementet gick genom Filipstad. Detta gjorde så mycket, att Värmland hittills slapp fiendtliga besök, då deremot *Åmål* och *Venersborg* blefvo brända; men sedan drogo de norska in öfver gränsen.

Vid *Emterud* i Eda socken tog en del af dem sitt fäste och bygde sig der en skans, men den fingo de ej länge behålla. Herrar *Gustaf Stake* och *Ivar Bagge* intogo honom med härsmakt, uppbrände honom och ruinerade den i grund den 21 Sept. om morgonen, sedan de nedgjort 150 man, tagit en

kapten, en *löjtnant*, en *regementsskrifvare* och 14 gemena till fånga, hvilka fördes till Stockholm.

De våra innehade ännu *Morast*, men icke dess mindre funno de danska utväg att komma in i *Eda*, der de till en början uppbrände *Långlands* och *Tella* hemman invid gränsen i Oktober månad. De hade ock uppbygt 2:ne skansar inom vår gräns: vid *Magnor* och *Skillingmark*, hvilken sistnämda socken de med plundrande mest förstörde.

Emellertid hade de svenska nu fått rådrum att samla sig. I Oktober låg fullt med rytteri i hvarje bondgård i *Köla*, och omkring *prestgården* stod en stark vakt af *bönder* och gamla *krigsmän*. Vid denna tid tycks det hafva tilldragit sig, att landshöfdingen *Olof Stake* med 200 ryttare dref ut ur Värmland 2000 danskar, som der infallit [1]); men på hvilken ort det skett, är mig obekant.

Dock kommo snart fienderna tillbaks, äldre och manstarkare. *Hannibal Zeestedt* kringrände den 18 Nov. *Morast* med 14,000 man och våra bönder flydde strax. Commendanten och löjtnanten *Salomon Göransson* [2]) med de öfriga officerarne gjordes till krigsfångar. Fienden lade sig der in och började härja och plundra de närmast omkringliggande hemman och byar i Eda [3]), och man fann sig på vår sida nödsakad, att uppbåda allmogen på vakt till *Eda socken*. Vestersysslet kom först och Östersysslet i December månad.

I samma månad den 19 gick fienden ur skansen öfver skogen till *Hammar* [4]) och slog der sitt läger. Vårt folk bestod af bönder, några 100 finnar och ett antal ryttare. De lågo i *Byn*, ett hemman ej långt derifrån. Så oöfvade de än voro, påfunno de dock en krigslist. som ännu i vår tid skulle hedra en general. De gjorde en bred vak tvärt öfver *Bysjön* emellan *Byn* och *Hvittensten*, att fienden ej måtte slippa längre

---

[1]) *v. Stjernm. Höfd.* M. P. II M S.

[2]) Det blef sedan bland allmogen utspridt, att han blifvit förgjord af en annan löjtnant vid Nordmarks kompani, *Isak Arvidsson*, i Rud och Stafnäs (Jössehärads domb. 1646).

[3]) De gårdar, som blefvo alldeles i grund brända, voro: *Väsby, Hammar. Heljebohl, Morast, Långlanda, S.* och *N. Emterud* (Jössehärads domb. 1649) och *Tilla*. De öfriga undgingo väl icke plundring.

[4]) En bondgård något norr om den kullen, der sedan Eda skans blifvit uppförd.

in i landet [1]). Emellertid höll rytteriet på båda sidor dagligen skärmytslingar på isen och några föllo på begge sidor.

Den 22 December var en söndag. Då bittida om morgonen, så snart våra hade hållit gudstjenst [2]), kom fienden ut på isen och försökte att med bräder komma öfver vaken. Då började ett slag, som icke är så alldeles vanligt i historien. De danska ville öfver, och de svenska fäktade emot.

Fienden lät några grofva stycken spela löst på våra bönder, som höllo sig ute på isen, under det rytteriet och finnarne höllo sig vid ändarne af vaken. Bönderna uthärdade manligt fiendens eld, som ock hade vädret emot; men våra egde deremot en fördelaktig ställning vid en skogslund på vestra sidan der vaken slutade och landsvägen gick fram. På östra sidan hade finnarne och rytteriet höga berg till hjelp att fienden ej kunde slippa fram, huru skarpt han än sköt och äfven vid vestra sidan gick bröstgänges på.

Dagen är väl vid denna tid ej så lång; dock tyckes våra stridande hafva gjort ett drygt dagsverke nog, och de skildes ej åt förr än solen gick ned. Då började krut och lod fattas de våra, men de voro ej derför strax rådlösa. En hop folk var med från Carlstad, förmodligen småborgare och båtsmän. De skuro tennknapparne ur sina kläder och betjente sig af dem i st. f. kulor. Det satte dock mod i fienden, när han fick höra att våra begärde krut och lod till låns af hvarandra. så att han med fördubblad styrka ansatte passet vid vestra sidan; men ehuru litet de hade att skjuta med, släppte de dock ej hvarken passet eller landsvägen, förr än deras kapten. *Lorentz* [3]), blef skjuten i axeln; då drog hvar på sitt håll i mörkret så-

---

[1]) I vår tid är landsvägen så ställd förbi *Eda skans*, att jag ej kan finna ett slikt förbehåll på *Bysjön* skulle gagna, utan att man likafullt komme fram, såvida ej skansen lade hinder i vägen. Eljes hvad fältslag på is angår, är ock här ett artigt krigsgrepp omtaldt bland folket. *Norska* och *svenska bönder* möttes till någon myckenhet på en sjö. De kommo öfverens att slås man för man, och den som tappade skulle nedsänkas och dränkas i en dertill upphuggen *vak*. Sedan mistningen å båda sidor var lika stor togo de qvarblifna fram sina bränvinsflaskor, togo sig *so gu en dram eller to* och foro som vänner hvar hem i sitt land igen.

[2]) Herr *Petrus Andreæ Tivander* var deras prest och tillika skanspredikant på Morast *(Jösse härads domb.)*.

[3]) Han lär hafva haft sitt kompani i Fryksdalen; åtminstone bodde han der, och hans enka egde der donationsjord.

som får utan herde med den lilla trösten, att på hela dagen hade de ej förlorat mera än 30 man, då de likväl nedgjort 300 norska.

Fienden tågade dagen derpå till *Köla socken*, der folket måste bereda sig på en bedröflig jul. Han framfor der jemmerligen med plundring och sköfling [1]), men begaf sig sedan till Nordmarks härad och utspridde sig i *Holmedal* och *Silbodal*, och dermed tog detta bedröfliga år sin ände.

Jag har ej på något ställe funnit, att *Fryksdalen* eller *Elfdalen* något besynnerligt lidit i detta krig; dock voro de beredda till motvärn, och isynnerhet anlade nu *fryksdalingarne* en *skans* vid *Sund-ändan* söder om sjön *Kymmen* på en backe, der dock ej annat än en *ridväg* gick fram ifrån *Gräsmarksorten* och *Uddheden* öfver *finnskogen* till *Treskog i Gunnarskog* [2]). Huru denna *befästning* varit anlagd, utvisar namnet ännu i dag och kallas den *spanska ryttarebacken* [3]).

* * *

Förra året tyckas icke anstalterna hafva varit nog tillräckligt gjorda till en öfverlägsen fiendes motstånd, och sådant var ej att undra öfver. Svenska krigsmakten hade knappt haft 1 års rest på trettiotvå års tid från kon. *Carl IX:s* död, och den hade ej undgått skarpa svettbad under hans lifstid. Deremot hade de danska trupperna merendels fått hvila ut [4]). Dessutom måste våra dela sig på många håll. I *Tyskland*, *Jutland*, *Hollstein* och *Skåne* fordrades ansenliga arméer, och *Värmland* blef en oförmodad och ny tummelplats, den man förut ej tänkt på. Men år 1645 grepo de svenska sig här

[1]) Vid tinget 1649 upptogs dock ej mer än en enda gård *Lesserud* såsom bränd och i grund förstörd.

[2]) På denna väg kunde man helst komma ur Norge genom *Långerud* och *Bogen*. Den var väl ej af de bästa, men man kan här säga om en ströfvande hop norska, då de gjorde sig hopp om rof och byte, hvad ordspråket eljes säger om ett högre ämne: *Invia virtuti nulla est via*.

[3]) Han var redan öde lemnad 1664 (Gyll. M. S. l. c.).

[4]) De danska hade endast blandat sig i tyska kriget 1625 och blefvo tvungna att göra fred 1629. Deremot slogs kon. *Gustaf Adolf* ständigt antingen med Danmark eller Ryssen eller Polen, till dess han 1629 med denna sista gjorde en vapenhvila, men 1630 började han ånyo sina segrar i Tyskland.

så mycket kraftigare än. Då blef stark vinter och bättre åkföre än året förut.

Vid årets början kom ett antal *fotfolk* från Upland under anförande af *Gabriel Gabrielsson Oxenstjerna.* 600 man deraf inqvarterades i *Warpnäs*, och strax derpå följde ett compani af drottn. *Kerstins lifregemente.* Om *Pålsmessan* kommo 200 man fotfolk från Jönköping och ej långt derefter stötte *fältherren*, *Gustaf Otto Stenbock*, med en fana till häst och en fana till fot, hvilka voro komna från Tyskland, till de förra [1]).

Fienden hade emellertid haft rådrum att sprida sig vidare ut från *Nordmarken.* Strax efter nyåret gick han från *Sillerud* in i *Svanskog.* Våra bönder, som ännu voro mest ensamma och icke hade fått förstärkning, lemnade dock icke allt oförsökt, utan nedhöggo skogen på *Dahlborumpan* [2]) och gjorde ett stort *wåhl* emellan *Svanskogs, Kila* och *Mo socknar.* Ett parti af fienden kom dit, blef strax slagen och tillbakadrifven, men våra bönder, en oförsökt och oöfvad menighet, blefvo *af räddhåga förskräckta*, att *fienden skulle komma starkare igen* [3]), öfvergåfvo sin fördelaktiga post och gingo hvar till sitt. Fienden hade då ej svårt vid att utbreda sig öfver *Svanskogs* och *Tveta socknar;* men när han kom till *Sefflebron*, var den uppkastad, så att han ej kunde komma öfver in uti *By* och *Millesviks* pastorat på *Näset.* Han drog sig fördenskull med hela sin styrka till *Åmål* och lade sig ned der, sedan han öfverfarit och utplundrat hela *Köla*, *Silbodals*, *Holmedals*, *Blomskogs* och *Silleruds* pastorat med *Svanskogs* och *Tveta* socknar.

Så voro sakerna beskaffade vid norska gränsen, när generalmajor *G. O. Stenbock* nyligen fått befallning att med några 1000 man gå till Värmland [4]). Han gick utan ringaste motstånd genom *Gillberga* och *Kila* till *Åmål*, i hopp att der träffa sin fiende; men denna drog sig undan längre ned på Dahl. Der rastade Stenbock litet och fick emellettid förstärkning af 200 man, som öfverste *Welam Filips* den 25 Febr. förde

---

[1]) *Gyllen.* l. c.; men i *Stenbocks* personalier står: *några 1000 man.*

[2]) Så kallas en *udde af Dahl* och *Mo* och *Laxarby* socken, bestående af 4 à 5 hemman och stöter emellan Silleruds och Långseruds socknar.

[3]) *Äro Gyllenii ord.* Dock är att märka, att här hade de danska ej emot sig *Jössehäringar.*

[4]) Se hans personalia af *Isogæus* i likpred. 1686.

genom Carlstad. Genom hela *Dahlsland* foro danskarne grufligt fram, och de våra tågade efter. På *Venersborg* gjorde fienden 3 fåfänga anfall och när de våra ändtligen voro komna så nära, att de tillbjödo honom en slagtning, flydde han hals öfver hufvud hem till sitt land vid Uddevalla den 28 Febr. Han var då vid pass 7000 man stark [1]).

Morast skans innehades ännu af danskarne, och de egde der en stark besättning. Svenskarne slogo läger vid *Ragnerud* [2]) midt emot Köla kyrka invid sjön Hungen och afsände derifrån nödigt manskap att angripa skansen. Efter en lång blokad betingade sig slutligen danskarne att aftåga utan gevär, men så snart de hade uppgifvit skansen flydde de af räddhåga in i Norge och uppbrände der 4 sina egna skansar af fruktan, att dessa eljes skulle komma svenskarne till nytta. Detta skedde pingstaftonen den 24 Maj.

Sedan hade de våra fri och öppen väg allt intill Glomman i Norge, men det fins icke, att de gjorde något infall dit, utan i Augusti månad blefvo några fanor krigsfolk afsända till Göteborg från *Morast*, der numera ryttmästar *Peder Bondesson* var förlagd till kommendant [3]), och icke långt derefter fick man spörja den hugneliga tidningen att *fred* var afslutad i *Markaryd* den 13 September 1645 [4]).

* * *

Ifrån den tiden fick Värmland fägna sig åt fred i 12 år, då Jösse härad och Nordmarks innebyggare hade tillfälle att till någon del bota de refvor, som i *Hannibalsfejden* blifvit dem tillfogade, men sedan kon. *Carl X* drifvit polska konungen,

---

[1]) Det synes på flera ställen, att jag till det mesta har att tacka *kyrkoh. i Bolstad M. P. Gyllenius* för de underrättelser, jag här kunnat lemna. Han är trovärdig och var mest närvarande på alla ställen. Om Värmland hade haft en *Gyllenius* i hvart århundrade, skulle vår historia på sitt sätt vara lika så säker som den chinesiska.

[2]) *Jössehärads domb.* 1645. Öfversten *Welam Filips* kommenderade der under gen.-maj. *Stenbock.* Eljes har man funnit namn på några andra öfverstar, såsom: *Gabr. G. Oxenstjerna, Abrah. Cronhjort, J. M. Wrangel, Joh. Gabr. Oxenstjerna, Thure Bjelke, Gustaf Stake, Ivar Bagge* m. fl.

[3]) Han ligger med sina tvenne hustrur begrafven på Nors kyrkogård.

[4]) Sverige fick då: *Gotland, Ösel, Herjeådalen* och *Jemtland* till everldlig besittning och *Halland* till försäkran på 26 år.

Johan Casimir, ur sitt rike och intagit nästan hela Polen, fick han tillika *kejsaren* och *Brandenburg* till fiender. Ryssen gjorde ock infall i *Livland* och då trodde *Danmark* ej tid vara att sitta längre stilla. Konung *Carl* gick sjelf med stor lycka öfver isen på Bält in i sjelfva hjertat på Danmark, men till norska gränsens försvar beordrade han riksdrotsen grefve *Pehr Brahe* och general *Gustaf Otto Stenbock*. Som den förnämsta anföraren för de norska hette *Ivar Krabbe*, så fick ock detta krig af honom namn.

2. Krabbefejden 1657.

Å svenska sidan lär man i tid haft orsak att befara ett hastigt besök från Norge, och derför ville man i tid sätta sig i stånd att kunna göra motvärn. Redan 1656 roterades allmogen i Värmland, Nerike och flera gränsprovinser under öfverste *Granatenfelts* kommando [1]). Ett *bergsregemente* uppsattes vid samma tid [2]). Generalmajoren grefve *Gustaf Oxenstjerna* höll nästa år mönstring i *Haga* i Eda socken, hvarest vid denna tid *Eda skans* nyligen blifvit anlagd, sedan Morast nu mera var lemnad öde. Danskarne dröjde ej heller länge med sitt inbrott, utan anföllo vid Matsmessotiden *Eda skans* och den danska öfversten *Michael Obitz* tog honom snart in genom besättningens ovarsamhet. Men som generalen grefve *Douglas* strax derpå kom antågande, förnaglade *Obitz alla stycken*, brände *magasinerna* och drog sina färde [3]).

Jag har ej haft tillfälle få se några tideböcker, som gifva underrättelse om detta krig [4]), så att man derom kan få ett

[1]) *v. Stjernm. Adelsmatr.* p. 445.

[2]) *Id. l. c.* och *Jösseh. domb.* 1659.

[3]) *Prost Hofstens* M. S om *Värmland.*

[4]) Den vaksamma *Gyllenius* var nu rest till Åbo akademi. I detta krig måste dock hafva tilldragit sig, hvad än allmänt omtalas i orten. De norska gingo öfver gränsen och rustade på *Långelanda* säteri i Eda socken, men bonden der i byn, *Anders Regardsson*, tog 2:ne karlar med sig; hvar och en stälde sig ett stycke från den andra och lossade så af sina bössor på 3 särskilda håll, hvarpå följde ett utrop: *Fall nu på på alla sidor så skola vi fösa dem i sjön hvarenda käft.* I häpenheten vågade de norska ej bida, förrän de voro hemma i sitt land, och de 3 svenska fingo så mycket till byte, som de andra haft med sig.

Emedan *Morast skans* nu var utlagd, lade sig några bönder af eget beråd på vakt invid bron derstädes, och när de norska kommo, var en af våra så viss på konsten, att han med en kula nedlade deras anförare och de vände i ångesten tillbaka *(nämdeman Brynte Olssons i Russgården bref).* Bonden

fullständigt begrepp. Det enda, som man vet, är, att de danska drogo sig tillsammans och ernade sig in i Sverige [1]); men grefve *G. O. Stenbock* beslöt, till att hindra sådant, att i strängaste kölden efter nyår 1658 förekomma fienden och sjelf göra en cavalcad [2]) (= tåg till häst) in åt Norge, hvilket ock hade den verkan, att *Ivar Krabbe* med sin armé måste draga sig tillbaks allt intill Bergen.

Emellertid hade dock någon mindre norsk trupp eller något ströfvande parti infallit i *Eda* 1658 om Brittmessan och der ånyo sköflat *Heljebohl* och borttagit derstädes allt, hvad dem anstod och rörligt var [3]). I Gunnarskog lågo ock några år härefter *Gränsjöhemman* och några andra smärre gårdar öde till en åminnelse af detta krig [4]). Men mera har jag härom ej kunnat uppleta.

Konung *Carl X* tvang danskarne att ingå fred i Roskilde den 24 Febr. 1659, men den kunde knappt spörjas till Värmland, förrän den ånyo blef bruten, och krigsteatern stod här lika öppen. Konungen dog 1660, och samma år slöts en ny fred vid *Köpenhamn* den 23 Maj, men jag har ej funnit orsaken, hvarför manfolken från Carlstad 2 år derefter i Juli månad och midt i höanden lågo utskrifna vid gränsen [5]). Förmodligen hade man å vår sida sett någon rök, som dock till lycka ej slog ut i låga.

* * *

Värmland fick glädja sig åt fredens sällhet på 14:de året, men då uppväxte ånyo en hisklig ofridsstorm, hvaraf äfven våra gränshärader isynnerhet blefvo skakade. Detta krig har fått namn af både den danska *fältmarskalken* och af tiden, på hvilken det varade.

Anders Dönesson i *Långlanda* skall ock en gång hafva ensam med en gammal trumma vändt om en ansenlig skara fiender.

[1]) De voro skansen åter så nära, att våra egna i häpenheten sjelfva uppbrände provianthuset, och öfversten *Casp. Flemming* blef så illa skjuten af de danska, att han efter fredens slut var sängliggande i Carlstad.

[2]) Äro *M. Isogæi* ord i personalia vid grefve *Stenbocks* likpredikan.

[3]) *Jössehär. domb.* 1659.

[4]) l. c pro anno 1662. Det är icke troligt, att *Nordmarken* denna gång undgått fiendtligt besök, men jag har ännu ej varit i tillfälle att se dess domböcker. I Fryksdalen och Elfdalen nämnes ingenting derom.

[5]) *Jössehär. domb.* 1662. Öfverste *Posse* höll skrifningen i Carlstad den 2 Juni *(Gyllen.)*.

3. Güldenlöwskriget eller fyraårs-fejden 1675.

Krig, huru länge de än kunna vara påtänkta i potentaters hufvuden, så komma de dock merendels hastigt och emot förmodan öfver undersåtarne, ej annorlunda än hiskliga molnskyar efter blidaste solsken. Så skedde i Värmland med *Hannibalsfejden*, och så lär förmodligen nu hafva skett med *Güldenlöwskriget*. Men som den tiden ej bestod sig någon *Gyllenius* eller dess like, så kan jag derom ej gifva annat än en hopplockad underrättelse, så långt som sanningen och några få öfverlefvor i skrifter kunna leda mig.

Hufvudsakligen började kon. *Carl XI* detta krig på *Skånes*, *Hallands* och *Blekingens* räkning, och hvad Värmland kom att deruti deltaga, var nu som de flesta gånger förut ej att anse annorlunda, än som ett bihang. Men det fick dock deraf sin dryga känning.

Edaorten, der allfarvägen är rikena emellan, blef väl ock denna gången krigets hufvudsäte inom Värmland. Vi hafva förut nämt, att der var *Eda skans* anlagd i förra kriget. Denna hade alltsedan varit vidmakthållen och var så ansedd, att *kommendanten* derstädes äfven i fredstid var *major*. Om nuvarande regering fann något fel i anläggningen, sedan danskarne 1657 hade så lätt att intaga honom, kan man nu ej veta; men 1675 fick ingeniörkaptenen *J. v. Seulenberg* befallning att göra honom mindre åt Bysjön och *Seulenberg* blef sjelf kommendant. Generalmajoren *Gyllenspets* drog strax Värmlands regemente hit, och *öfverste Kruus* stötte dertill med ett annat. Dertill samlades hit bergsregementet, och allmogen från hela landet låg här i vakt, hvarjemte äfven en utvakt uppstäldes längs gränsen under anförande af kaptenerna *Christoffer Spak* och *Heming Stjernholtz*[1]).

Men som allt detta ej kunde ske i hastighet och på en gång, så fick danska armeen tillfälle att gå in öfver gränsen och vågade äfven under sin anförare, *Wibe*, att i tre dagar belägra Eda skans. Detta skedde i början af kriget eller 1675, men de måste med oförrättadt ärende draga sig tillbaks. Dock

---

[1]) Fryksdals domb. 1676, Visnums dito 1692, Kils och Ölme härads 1684 m. fl.

gjorde de utom skansen vidt och bredt de fattiga gränsboarne stor skada med plundrande, härjande och brännande.

Följande året 1676 gjordes å vår sida större anstalter till försvar och motvärn. Ett läger sammandrogs på Dahlsland, dit hvar fjerde man af Näs härad i Augusti måste begifva sig. I samma månad utskrefs hvar tredje man i bergslagen, Dalbybönderna bygde sig en skans vid *Persby* och en hop fartyg utrustades i *Venern*, öfver hvilka stadsmajoren i Stockholm, *Didrik v. Ejsen*, fick högsta befälet, men öfverkrigsdirectorium i Värmland hade riksdrotsen, *Thord Bonde*, 1677. Från långliga tider har gränsallmogen brukat att vid ofredstillfällen uppställa vakt i de närmaste gränsen liggande byar och pass, att derinom föra all sin lösegendom i förvar. Så gjorde de ock nu. Bönderna i *Helgboda*, *Bortan* och flera byar trodde sig säkra med sin boskap och sin öfriga egendom, då de förde den till *Gränsjön*, ett längre från gränsen liggande skogshemman i Gunnarskog. Men de norska, som dock ej utgjorde någon ordentlig trupp krigsfolk, utan en ströfvande hop af bönder eller husmän, funno tillfälle att smyga sig förbi gränsposten och till Gränsjön. Der gjorde de sig ett gladt gästabud, och, när de drogo tillbaks, drefvo de med sig 140 stycken stor boskap (*7 tjog fullvuxna Naut*[1]), togo med sig all mat, spanmål och kläder. Och som de vid återfärden måste gå genom Bortans gård. der bönderna, icke väntande några sådana besök, voro bortfarna till sin säter att berga hö, blef en bonde *Per Håkansson*, som af en händelse var hemma vid gården, af dem ihjälskjuten, fenstren på två tredjedelar af detta vidlyftiga hemman borttagna, skåp och dörrar sönderhuggna. Våra fingo derför ingen annan hämd, än att en finne sköt en norsk till döds, hvilket ställe i gården än uppvisas.

Men detta var ändå någorlunda drägligt ondt för *Gunnarskogs socken*. Lotten blef än värre för *Eda*. Der blef större delen af gårdarne i grund förderfvade af fienden, och dem han ej kom åt, måste erfara ej mycket bättre öde af våra egna. Hvar det bar åt, bortröfvades stora och små kreatur, hästar och allt dödt, som nyttigt var och med någon beqvämlighet kunde bortfraktas. Som exempel får jag nämna: i *Morast*

---

[1]) Så lyder allmogens utsago, som bestyrkes af *Jössehärads domb.* 1678.

skonades icke en gång sjelfva teglet i murarne, utan fördes till Norge, qvarnen uppbrändes och stenarne sönderslogos, och allt, som var gjordt af jern, intill minsta spik togs bort. Likaså skedde med 14 andra gårdar [1]) i socknen och dessutom blefvo *broarne* vid Morast, Ämterud och Magnor förderfvade.

Det tycks hafva gått något bättre till i *Köla*. Nog blef der *Leserud* i grund förstörd 1675 om hösten och *Ragnerud* blef af våra egna lika illa medfaren. Det är ock icke utan, att flera hemman der måst erfara fiendtliga besök [2]); dock förmodligen af mindre betydelse, då derom intet nämnes i domböckerna.

En ansenlig trupp norska ordentliga soldater hade marscherat öfver Glomsfjellet i afsigt att draga för Eda skans och rastade i *Nohlgård* i Jernskogs socken. Härom fick en hederlig bonde, *Anders Jacobsson* i *Gunnarsrud*, Skillingmarks socken, kunskap, samlade ett dussin karlar, hvilka han lät gå öfver en vik af *Hemsjön* i ställning af ren marsch med bössor eller musköter, men strax vände genom en liten skog öfver samma sjövik tillbaks, och detta så många gånger, att de norska blefvo rädda för en så stor myckenhet *snapphanar* och drogo sig tillbaka.

Bonden påhittade ej detta krigsputs för intet [3]); men emellertid gjorde de norska på hemvägen hvad skada de kunde och uppbrände gårdarne *Rämgjäng*, *Fjäll*, *Låstbyn*, *Gjälsbyn* och *Wadjungsed* samt bortförde med sig två gamla gubbar [4]).

---

[1]) Dessa voro: *Håfwelsrud, Mällby, Hålteberg, Hälgebo, Ås, S, Ämterud, Kyrkoskogen,* som låg utom alla vakter, *Kortlanda*. Men *Morast, Västby, Hammar, Västergården, Haga* och *Nolby* blefvo förderfvade dels af de våra, dels af fienden. *N. Ämterud* lemnades öde strax om hösten 1675

[2]) En ansenlig hop norska kommo tågande på sjön *Hungen* i afsigt att draga längre in i landet; men några få personer i gården *Skarebol,* der nu *Noresund* ligger, hopsamlade alla de klädessorter, de kunde öfverkomma, dem de bredde ut öfver gärdesgårdarne. De fiendtliga trodde, att så många kläder betydde mycket folk, och vågade ej gå längre, utan vände hem igen. Det torde hafva skett, hvad som berättas, att de på hemvägen togo *Finne-Lasse,* som stod vakt i gården Gryttwe, till fånga, sedan de förgäfves på honom lossat flera skott. Sedan de vid en annan vakt huggit honom i axeln, kom han ifrån dem hem igen.

[3] *Anders Jacobsson,* som 1688 underskref knektcontractet och 1693 var *riksdagsman* för Nordmarks och Jösse härader, blef ansedd med sådan nåd af kon. *Carl XI,* att han i sin lifstid fick besitta *Gunnarsrud* skattefritt och för hans efterkommande är det everldligen förmedladt till hälften (herr prosten doctor *Sv. Norén* och nämdem. *Brynte Olsson* i *Russgården).*

[4]) Den ena gubben ihjelstungo de på *Solfjellet,* men på den andra stungo

I *Fryksdalen* stod ock vakt vid gränsen under fänrikens, *Erik Klemetsson*, befäl; men detta kunde ej hindra, att ju många hemman blefvo plundrade och sköflade, silfver, penningar, gevär, spanmål och boskap borttagna [1]). Så slug var fienden, att han helst passade på, när de svenska hade sina böndagar, ty då visste han, att mesta folket var till kyrkan.

Fryksände socken var den enda i Fryksdalen, som stötte intill Norge, och *Gräsmark* gick så nära, att endast en liten kil af Gunnarskog skjuter deremellan. Men utom den olägenhet, som båda dessa socknar hade af så nära granskap med sin fiende, kom ännu en annan från deras egna grannars sida. De måste ensamma hålla vakt vid gränsen utan någon den ringaste hjelp af de öfriga tre socknarne, hvaröfver de ock billigt klagade vid häradstinget 1678.

Elfdals härad bygde sig en egen skans vid Persby i Dalby, der de sjelfva höllo vakt, lönade vaktmästare och skrifvare och undandrogo sig ändå ej att ligga vid *Eda skans*. Om detta var orsaken eller något annat, så blef veterligen icke mer än en gård i häradet, Wiggen kallad, plundrad af de norska, som till stort antal hade der infallit. Några utlefvade folk hjelpte de dock till att blifva unga på nytt, liksom prins Asmund hjelpte käringen i England (Rolf Götr. saga sid. 239).

Om *Nordmarks härad*, utom Jernskog och Skillingmark, som förr äro nämda, har jag ej fått någon kunskap mer än, att i slutet af kriget brände de norska *Holmedals* prestgård och plundrade kyrkan [2]).

---

och höggo de buken sönder, så att tarmarne gåfvo sig ut. Sedan släppte de honom och han hade fått tillfälle att komma hem med litet lif, då någon var så behjertad, att han tvättade tarmarne och lade dem i så god ordning han kunde tillbaka igen i sitt rum, hvarefter magen hopsyddes och karlen skall hafva lefvat derefter i flera år (nämdem. *Brynte Olsson*).

[1]) Många af dessa hemman hafva ej blifvit namngifna, men isynnerhet blefvo dessa, som alla ledo 1676 och 1677, fritagna från 10 dalers skatten 1679: *Kjellingerud, Hvitkjärn, Gransjön, Wasserud, Östmark, Mellmark* och *N. Lekvattnet* i Fryksände, *Gräsmark* i Sund och *Hensgårdstorp* i Emtervik. Våra finnar trodde sig hafva rätt att göra repressalier (= vedergällning) på norska sidan med åtskilliga infall och ströfverier; men begge kommendanterna både på *Eda* och *Winger* skrefvo derom till länsman *Werner* och allt röfvadt blef satt i qvarstad, samt vidare ströfverier förbjudna (*Fryksdals domb.* 1678). På torpet *Viken* under Fjäll i Eda socken har man funnit pilar äfven på sjelfva träden, hvarmed de svenska dödat några norska.

[2]) Kyrkoherden *Dusinius* hade af otidig räddhåga brutit sönder dörrar, fönsterkarmar m. m. och bortfört med sig allt, som rörligt var. De norskas

För öfrigt bör jag icke lemna obemält, att dåvarande R. R. m. m. grefve *Gustaf Otto Stenbock* (utom riksdrotsen *Th. Bonde*) i detta krig var 3:dje gången anförtrodd högsta styrelsen af försvarsverket vid gränsen, hvarvid han med heder bevistade 3 fälttåg[1]). Men Värmland hade dock mesta orsak att glädja sig åt *freden i Lund* den 26 Sept. 1679.

* * *

Vårt land njöt då fredens lugn i 30 års tid. Nog började k. *Carl XII* ett krig med Danmark 1699, men det blef så till sägande lika snart ändadt som begyndt, och Värmland hade ingen känning deraf[2]). Hade ej *Pultava* blifvit ett så äfventyrligt mål för denna konungs eljes alltid segrande vapen, så hade denna glädjen varat längre; men då trodde konungen i Danmark sig hafva orsak och tillfälle att förklara Sverige ett krig, hvari Värmland både i början och ännu mer i slutet måste taga sin stora del. Det har ock sitt eget namn, som jag tror ingen rättsinnad utan desto större orsak skulle önska blifva ändradt.

Sista Ofriden 1709.

Så snart det spordes till Värmland, att de danska 1709 infallit i Skåne, är icke att undra, om här uppkom en förskräckelse, så mycket mer som det mesta krigsfolket var bortfördt i fångenskap till Sibirien, *Eda skans* låg förstörd och landet stod öppet för fiendtliga anfall.

Men landshöfdingen, frih. *Cronhjelm*, drog strax hederlig försorg om, att, utom det att gränscompanierna till 500 man efter gammalt bruk i krigstider[3]) lågo hemma i landet, en bonde-

anförare, *Cuningham*, sade derför, ty han hade väntat sig annan fägnad i prestgården: *Efter allt här är tillagadt att brinna, så tänden på.* Kalken tog han ur kyrkan, men den kom tillbaks, sedan fred blifvit sluten *(fru prostinnan Fjellman).*

[1]) *Isogæi* likpr. öfv. R. R. m. m. grefve *G. O. Stenbock* 1686.

[2]) Befallning gafs likväl 1699 att ett amunitionshus skulle byggas på en liten höjd utom östra tullporten i Carlstad nästan kringfluten af elfven, så att en liten graf skulle skilja det från landet *(Palmsk.)*

[3]) Man har ej exempel på, att *gräns*companierna någon gång varit utcommenderade förrän i sista *Pommerska kriget,* så att kon. *Carl* hade dem hvarken vid *Narva* eller *Pultava,* ehuru han då ej hade någon ofrid med dansken

här samlades vid gränsen under öfverste *Granfelts* commando, *vårdkasar* eller *kummel* anlades på alla berg och höjder att gifva tillkänna, om fiende vore i antågande, och kungl. råden i Stockholm sände snart generalen, grefve *C. G. Mörner* hit, hvilken herre förlade värfvade ordentliga trupper längs gränsen i både Värmland och på Dahl [1]).

Dock var till all lycka, utom det att konungen i Danmark förmodligen behöfde största styrkan af sin krigsmakt på andra ställen, *ännu en vänskap emellan norska och svenska gränsbönderna,* så att många voro i svågerlag förenade, och efter 30 års fred hade de i förtroende drifvit handel med hvarandra [2]), så att ingen synnerlig fiendtlighet förspordes åt vår gräns, förrän kon. *Carl XII* efter sin hemkomst från Turkiet började fatta anslag på Norge [3]).

Nog upprättades i Värmland och Dahl 1712 några vissa

---

[1]) Dessa voro: *Burenskjölds, Sparrfelts, Patkulls, Bildsteins, Schommers, Grundels* och *Fleetwods* infanteriregementen; men till häst *Aschebergs, Bjelkes* och *Duckers dragoner* (kyrkoh. *Lind, jun.).*

[2]) Doctor *Norbergs hist.* om kon. *Carl XII.* T. II. sid. 559.

[3]) Guvernören *Lewendahl* gjorde väl 1711 infall med ett eller annat parti öfver gränsen, hvarvid allmogen måste lemna hus och hem samt boskap och annan egendom till byte *(Norb.* l. c. 141), men att icke gemena folket ännu hade fullt allvar, kan lätt slutas af följande händelse: Våra officerare reste då och då in öfver gränsen till *Magnor,* der de alltid blefvo väl fägnade, men med ruset i hufvudet hade en gång en af våra råkat att fälla några förklenliga ord om de norska, och det var ej under, om sådant förtröt dem, fast de den gången ingenting vågade göra. Men 1711 i September månad fingo de höra att en *dragon*kapten låg med sitt kompani i gården *Gryttwe* invid Köla kyrka, hvilken de ernade till ett slags hämd med sitt manskap taga till fånga. De kommo dit sent en lördagsafton, sedan allt folket hade lagt sig; men kaptenen hade dagen förut gått till Bohuslän och ingen fans der mer än bondfolket, hvilka i räddhågan gjorde ett anskri, som väckte dem i *prostgården,* utom det en piga, som kommit på flykten, fick der berätta, huru det stod till. Prosten *Faxell* var borta och alla blefvo i början förskräckta, men prostinnan, *Maria Camén,* fattade hjeltemod. Under det de norska fägnade sig som bäst, dock med all höflighet och mot contant betalning, uppställde hon sina drängar och pigor (det är att märka, det de voro *Jössehäradsjäntor).* lät dem skjuta med gamla bössor och ropa krigsrop emot hvarandra, så att de norska, när de tillika fingo höra klockorna i kyrktornet, trodde, att några regementen lågo i prostgården, så att de i hast drogo sig in åt skogen och hem igen, sedan de likväl tagit med sig en karl, den de dock sedan släppte. (Så har prosten *Hofsten* beskrifvit denna händelse; men allmogens berättelser lägga ännu till, att prostinnan hade en *dragon* till hjelp, att hon klädde sina pigor i blå kjortlar, och att de norska förde boskap med sig från Gryttwe.) I gården *Boda,* Skillingmarks socken, höll fienden värre hus; ty det berättas, att han på 7 års tid ständigt borttog hästar, boskap, lösören och sjelfva plogredskapen, så att folket på hela denna tid ej fick så ett korn (nämdem. *Brynte Olsson).*

fricompanier att i bergen bruka såsom de norskas s. k. Feur-Röhrer under öfverstlöjtnant *Nicl. von Burguers* commando[1]; men hans maj:t hade funnit för godt att draga en stor del af trupperna derifrån till Skåne, tills han den 12 Mars 1715 gaf ordres, att till gränsens försvar vid Bohuslän, Dahl och Värmland de *sqvadroner* och *bataljoner* skulle förstärkas, som de förra åren legat der, hvarvid generalmajorerna *Palmqvist* och *Ekeblad* skulle tjena under grefve *Mörner*[2]).

Tidigt på året 1716 samlades i Holmedal 1000 man af Uplands ryttare och stånddragoner samt 3,000 af Värmlands, Vestmanlands och Södermanlands regementen, att under konungens eget anförande rycka in i Norge[3]). Den 16 Febr. reste h. Maj:t från *Ystad* genom *Christinehamn* och var den 18 kl. 12 om natten i *Carlstad*[4]), hvarifrån han den 22 kl. 7 på qvällen for på en bondsläde till Holmedal. Der hade general *Delvig* redan gjort nödiga anstalter, så att konungen den 25 Febr. bröt upp till *Kyrkobyn* i Östervallskog och dagen derpå en söndagsmorgen öfver gränsen. Men följande månad gick generalmajor *de la Gardie* med Dalregementet och 30 adelsryttare genom *Eda* till Norge.

Gubbar hafva lefvat intill våra dagar af dem, som skjutsade trossen till *Lücke Hölands* prestgård, hvilka vetat berätta, i hvad fara hans Maj:ts lif var, då han slogs med norska öfversten *Kruse*, innan han fick honom fången[5]). För öfrigt är allmänt bekant, huru försöken på *Christiania, Fredrikstad* och *Fredrikshall* detta år aflupo förgäfves, så att hela arméen i Juli månad drogs tillbaks till Sverige[6]).

---

[1]) Dertill togos 60 man af hvarje vid gränsen stående värfvadt regemente.

[2]) *D. Nordberg* l. c., sid. 559 och 494.

[3]) Gen.-löjtn. grefve *Aschenberg* ryckte genom Bohuslän öfver Enningdalsbro, och grefve *Mörner* öfver Nössemarken och *Vestra Ed* på Dahl med hvar sin kolonn.

[4]) I Carlstad träffade *Hans Maj:t* arfprinsen, *Fredrik af Hessen*, generalerna *Poniatowski* och *Delwig*, öfverste *Rosenstjerna*, gen.-adjutanterna *Ejelke* och *v. Zander*.

[5]) Öfverste *Kruse* var stark och modig och sådana voro just kon. *Carls* folk. Konungen berömde ock hans tapperhet och till bevis af sitt välbehag gaf honom lös tillika med öfverstlöjtn. *Bruggeman*, som ock blifvit fången. Prins *Fredrik af Hessen* blef vid detta tillfället skjuten i högra låret, hvaraf han någon tid låg sjuk hos borgmästar *Åberg* i *Åmål* och gen. *Poniatowski*, nuvarande polska konungens fader, fick 2 rännkulor genom halsen, dock utan lifsfara.

[6]) Konungen reste till *Lund* genom *Vadstena*, der han träffade sin fru syster, prinsessan *U. Eleonora*. Fältmarskalken gr. *Mörner* for till *Medevi Brunn* och gen. *de la Gardie* fick emellertid högsta kommando.

De norska hade ej försummat sig, då tillfälle gafs, att göra ströfvande infall i Dahl och Värmland och sådant spordes äfven till *Christiania*, medan konungen ännu låg der; men att tåla detta, hade han för mycket kärlek till folket [1], hvarför han Juli månad gaf landsh. generalmajor *Ekeblad* befallning att förbättra *Eda skans* och sätta honom i det stånd, att han vid tillfälle kunde göra försvarlig tjenst, emedan de danska ofta gjort infall i landet, af brist på värn, vid gränsen [2].

Följande år 1717 lefde väl folket i ständig fruktan och räddhoga för fienden, men i *Edaorten* var då ej så farligt, emedan mycken allmoge var då der samlad att arbeta på *skansen*, hvilken de under generaladjutanten *Dan. Joh. Zanders* och fortifikationskaptenen *Filip Nordencreutses* inseende uppbygde. På andra ställen höllo bönderna sjelfva vakt, der så behöfdes, under uppsigt af öfverstarne *Granfelt* och *Lejonbrink*, öfverstlöjtnant *Joh. Ahlfelt*, kaptenerna *Dahlfelt*, *Kjellgren* m. fl. Emellertid commenderade ömsom vid gränsen presidenten, gen. *Conr. J. Nieroth*, gen. *Hans Fersen*, *Burenskjöld* och fältmarskalk *Mörner;* men konungen var sjelf i år icke mer åt denna kanten än, att han i September red från *Strömstad* genom Norge till *vestra Ed.* Eljes uppehöll han sig mest i *Lund.* Men det fatala året 1718 blef mera märkligt för Värmland. I början af Januari sändes dit en del af kungl. hofstaten från Lund, och derpå reste konungen sjelf till *Christinehamn* [3]) och

---

[1]) Redan då Hans Maj:t låg qvar i *Bender* och han fick höra *Dahlboarnes* villighet att försvara sitt land, gaf han den 13 Mars 1712 ett skriftligt beröm, samt frihet för mantalspenningar och afkortning i andra kronoutskylder, satte ock öfverstlöjtnant *Brink* (sedan *Lejonbrink*), major *C. Tesmar* och andra officerare till deras anförare. När han sedan personligen hemma fick se gränsallmogens nit, berömde han dem för en viss hög officer, hvilken måtte hafva haft något enskildt agg till *Lejonbrink*, och derför svarade: »Ja. Ers Maj:t! det kan så vara, men jag vet ej om *Lejonbrink* har nog conduite att umgås med en allmoge». Han fick ej mer säga, förrän konungen tog till orda: *Inte så, min käre! ... Jag märker, hvad ni vill säga; men lär det af mig, att aldrig tala illa om någon menniska, när ni talar med er kung.* Denna herre bad sedan doct. *Norberg* i konungens historia berätta denna händelse, *alla trappdragare och örnatasslare till varning.* Tänk huru mycket sqvaller och oredor skulle undvikas, om många andra, som hafva något att bjuda och befalla, fast i mindre mån än konungar, voro så ädelmodiga som *Carl XII.*

[2]) Doct. *Norb.* l. c. sid. 577.

[3]) I *Christinehamn* mötte Hans Maj:t *prinsessan,* sin syster, samt hennes *gemål* och *hertigen af Hollstein.* En dag, då konungen med hertigen red utom staden, satte han uppför en bergsskrefva vid *Drefsta,* der spår efter

vidare fort genom *Carlstad* till *Eda skans*, der han uppehöll sig i 3 veckor, dock ej utan att dagligen rida omkring och utsända partier. Han red ock i följe med några herrar in i Norge, men fann ej mer der än några obeväpnade bönder [1]).

När hans maj:t kom till Eda fann han för sig en hel här af beväpnade Värmlandsbönder, dem han dock strax släppte hem [2]).

Under det att trupperna samlades till nytt inbrott i Norge, hade hans Maj:t stundom sitt högqvarter i *Holmedal* [3]), men merendels red han emellan Eda och Strömstad en lång och besvärlig väg, utom det han i Maj och Juni var i *Lund.*

Vid Holmedal hade konungen det nöjet, att kapten *Dahlfelt* och löjtnant *Humelhjelm* kommo till honom med ett parti norska soldater, som de tagit till fånga, och underofficeren *Samuel Brask* med ett helt *grafölslag*, som han en söndagsmorgon öfverrumplat, samt deras hästar och boskap. Ej mindre roade det honom, då kyrkoherde *Florelius* berättade, det han, vid underrättelse om ett parti norskas ankomst, på ett berg hade uppställt ett par drängar med 2 tomma tunnor, på hvilka de slogo med händerna, så att det gaf eko i dalarne och skogen såsom

---

hästskorna synas än, men ingen skulle tilltro sig rida dit efter. Likaså gjorde H. Maj:t vid *Gryttwe* i Köla. När herrarne kommo hem från Drefsta, redo de öfver *Christinehamns elf,* men isen brast under hertigens häst, då konungen sprang af sin att hjelpa hertigen upp, men föll sjelf i vattnet, att det stod öfver midjan tills andra kommo, som hjelpte dem båda.

[1] Vid *Morast* hade konungen skilt sig vid sitt följe och ville rida öfver elfven, der bräddarne på båda sidor voro ganska branta, men en hustru ropade till honom: *rider ni dit Herre, så rider Ni sista gången;* säger du det, min gumma? sade konungen och red landsvägen bort. Vid *Eda skans* hade konungen sitt högqvarter dels i *Nolby,* dels i *Haga* och *Wäsby,* i hvilka 2 senare gårdar med mycken sorgfällighet förvaras de *käril,* ur hvilka han spisat (herr commin *M. A. Svala).*

[2]) Hans Maj:t frågade bönderna: *Hvem har kallat Eder hit?* och då de svarade: *våra officerare,* sade han: *Gån I hem, mina gubbar, och håll i eder plog, denna saken skall väl jag uträtta sjelf.*

[3]) En söndagsmorgon den 20 April red Hans Maj:t sjelf fjerde ut ifrån Holmedal åt Töcksmark längs gränsen och recognoscerade alla poster och passager på norska sidan, tills han sent om aftonen kom hem. Måndagsmorgon lät han samla 27 båtar i *Stora Lee* (icke *Lelång* såsom doct. *Norberg* säger), der fyra personer kunde rymmas i hvar med roddarena. På n:o 1 var konungen främst, sedan 13 numrerade båtar på hvar sida, hvilka lade ut om aftonen kl. 7 och gick det väl, tills mörkret om natten skingrade dem, så att konungen måste landstiga på norsk botten och med en pistol gifva signal till de andra, hvilka med konungen om morgonen kl. 8 lyckligen kommo till *vestra Ed,* der *Lejonbrink* dagen förut förstört all fiendens tillrustning (D. *Norb.* l. c.).

trummor, hvarvid de norska tänkte, att längst bort från så många fiender har minsta faran, och vände fort hem.

Ett stycke norr om Holmedals kyrka lät konungen bygga *Hajums skans* till ett magasins betäckning, hvarvid han gaf den befallning, att omkring 100 man skulle ligga der under en löjtnant, men inga andra än de, som orkade minst gå och hade sämst på fötterna [1]) (se sid. 518).

Ändtligen var i October allting färdigt till uppbrott. Generalmajor *Leutrum* anförde 5 bataljoner af *Nerikes* och *Värmlands regemente* eller 1500 man utom *tremänningarne;* men hela den kolonn, som stått vid Eda skans, gick i 2 divisioner öfver gränsen, den ena under gen.-löjtn. *H. Otto Albedil* åt *Höland* och den andra förmodligen en annan väg under generallöjtnant *de la Gardie.* Ifrån Holmedal kommenderade konungen sjelf en kolonn öfver *Ränkesforsen* och *Vestra Ed.* En annan kom åter vid *Strömstad.*

Med dessa trupper öppnades belägringen för *Fredrikshalls fästning. Güldenlöws skans* var ock redan intagen, när en olycklig kula ovärdigt ändade den stora konungens lif *Andersmessodagen* den 30 November om aftonen och

När detta skottet small,
Var liksom hvar en svensk skull' dött vid Fredrikshall.

När *Gustaf Adolf* stupade vid *Lützen*, fäktade hans soldater med fördubblad ifver; men här får efterverlden uppdaga mer, än vi veta, hvarför hvar och en från Fredrikshall gick försagd till sitt, så snart *Carl XII* dött, så att ock Värmlandscompanierna merendels åto julgröten hemma.

Året derpå 1719 grepo de danska sig mera an än någon gång tillförene. Den förfärliga *Carl XII* var död. General *Budde* gick med en ansenlig krigsmakt öfver gränsen i afsigt att angripa *Eda skans;* men utom det att major *Anton von Didron* med vid pass 1000 man och 60 kanoner legat der, medan arméen var i Norge, beordrades ännu mera manskap dit. De danska lägrade sig norr om *Eda kyrka* och *Nolby*, hvarför ock en *kanonkula* sköts midt igenom kyrkan från skansen och en annan genom 7 väggar i Nolby.

---

[1]) Kapten *Er. Hårds* journal.

En öfversittare af Fersens dragoner, vid namn *Piwendink*, antände och uppbrände gårdarne omkring skansen: *Hammar*, *Väsby*, *Mellbyn* och *Haga;* men i *Nolby*, som låg de norska närmast, släckte de elden, så att vår allmoge efter konungens fall beklagade sig mera öfver sina egna än öfver fienden [1]).

Emellertid hade dock landtfolket den fromma af general *Fersens* dragoner, att de vid gränsen afvände allt fiendtligt ströfvande just under det att ryssen härjade som svårast i *skärgården* i Östersjön [2]).

Ändtligen slutades fred med *Danmark* den 3 Maj 1720 och som hvarje rättsinnad svensk, så önskar visst Värmlands allmoge isynnerhet, att den måtte varda evig.

VIII. Om märkliga orter.

Huru landets indelning var vid hert. *Carl Filips* död, hafva vi redan nämt (sid. 332). Vi hafva ock omtalat att ett *mellansyssel* eller fögderi blef inrättadt 1682 (sid. 337). I detta tidehvarf hafva 4 nya pastorat blifvit anlagda [3]) och 16 nya kyrkor bygda, dem vi i sin ordning tillika med några andra märkliga orter här få anföra.

---

[1]) *Fersens* dragoner hafva fått ett förhatligt namn här i landet. De våldtogo qvinfolk, förde in venerisk sjukdom, slogo folk ihjel och plundrade, hvar de foro fram. I gården Bäck i öfra Ullerud tvungo de en bonde att svälja en hel sill och när han då ej storknade, inlåste de honom i en bod att svälta till döds, som ock visst skett, derest han ej af en händelse hade haft en knif gömd hos sig. Konung *Carl* fick af en lustig händelse oförmodadt veta deras sinnelag. När konungen den 18 Febr. 1716 om natten kom till Carlstad och gick in i gästgifvarns kök, der han begärde få värma sig och ligga öfver natten, svarade hustrun, att det ej låter sig göra, ty hon sitter just nu och väntar kungen med hans svit. Hans Maj:t invände, att *konungen kommer ej i natt, men jag är frusen och trött.* Han satte sig ock i spisen, der spjellet var nyss igenslaget; men gumman påstod, att hon skulle gå ut i staden att se sig om, medan ännu något folk vore uppe. När då hennes gäst var lika envis, började hon svärja öfver *de förb. Fersarne, som öfverfalla alla menniskor och som ingen kan slippa.* Konungen låg dock ej qvar der, såsom D. *Norberg* skrifver, utan frågade sig väg till general *Delwig,* som bodde snedt öfver i den s. k. *Pankegården,* och låg der på en halmkärfve, tills han andra dagen gick i kyrkan och flyttade till biskop *Rudén.* (Gumman, som icke dog förrän omkring 1760, berättade denna sin surpris för mångfaldiga menniskor.)

[2]) Kansliråd. *Lagerbrings Sv. hist.*

[3]) Vid 1640 blefvo Ny och Dalby gjorda till ett pastorat för sig sjelf, men lades åter under Ekeshärad 1686.

1. Likenäs capell i Elfdalen

ställer jag främst, emedan det 1738 redan var utgammalt och förfallet. Det var bygdt till lindring för nedra delen af Dalby socken, men jag har ej funnit det nämdt förr än 1665, då kyrkoherden, herr *Er. Nikolai,* begärde stommen, *Kyrkobohl,* till sitt gäll: Ny, Dalby och Likenäs, emedan *pastor* i Ekshärad, Råda och Sundmark *(Sundmo)* hade prestgården *Grinnemo* och stommen *Sälje;* hvilket landshöfdingen, vid tinget närvarande, fann på kungl. maj:ts vägnar skäligt enligt riksd. resol. derom 1664. 1711 hölls sockenstämma i Likenäs om hop-öhl [2]) och från den tiden har capellet mer och mer fått förfalla, sedan sockenkyrkan flyttades längre ned i socknen.

2. Nysunds capell i Visnum 1638.

Kyrkan blef bygd 1638 i st. f. det gamla *Sunds* eller *Skogsbo* capell, som förut stått på östra sidan Lethelfven. Samma år på Jacobsmessodagen den 25 Juli hölls här den första predikan, men den 11 Jan. 1641 blef hon invigd af superintendenten *Oriensulanus* och prosten, herr *Jon i Lyresta,* med predikan öfver *Hagg.* 1.

3. Rudskoga pastorat i Visnum 1642.

Vid den tid, som Nysunds kyrka bygdes, om icke förr, kom *Boo Ribbing* öfverens med *Oriensulanus,* att Visnums gäll skulle delas och Rudskoga med Nysund få sin egen pastor, hvilket drottning *Christina* på domcapitlets underdåniga föreställning bekräftade den 8 Mars 1642. Den första pastor, herr *Erik Beronius Bjur,* fick af drottningen *Ölsbodarne* till boställe (Mariest. Stiftsb.).

4. Kroppa pastorat i Fernebo 1642.

Här var redan en s. k. kyrkoherde (herr *Sickel)* 1625, men pastoratet blef dock ej rätt stadgadt förr än 1642 den 30 April, då riksregeringen genom hög resol. hit lade vissa gårdar från Carlskoga, Varnums och Filipstads socknar, hvilket drottning *Christina* stadfästade den 22 Febr. 1648. Då var magist. *Lars N. Philipstadius* kyrkoherde och fick torpet *Eds-*

---

[1]) *Hopöhl* var, då ogift folk sammansköto spanmål till dricka och bränvin att förtära isynnerhet i fähusen.

berg till boställe. Pastoratet fick Bergslagsprevilegier den 30 Octob. 1650.

5. **Christinehamns stad och pastorat i Ölme härad 1642.**

Riksdrotsen *Gabr. Gustafsson Oxenstjerna* utsåg *Bro* kungsgård och marknadsplats till stad i Nov. 1638 (se sid. 341). Året derpå i Mars månad utstakade riksskattmästaren *Benct Gabrielsson Oxenstjerna* med landshöfdingen *Stake* sjelfva platsen på en beqväm och ljuflig ort invid Varnums kyrka, der 2:ne elfvar mötas och falla i Venern. Derpå utfärdade riksregeringen previlegier den 29 October 1642 [1]).

1) "Staden skall hädanefter kallas *Christinehamn.* Dess innevånare skola till alla delar njuta Sveriges stadslag till godo såsom andra stadens borgerskap.

4) Dem gifves till *insegel* en *Båjort* med sina fulla segel gående uti brusande sjövågen.

3) *Embetsmän* skola vara borgmästare, rådmän, stadsskrifvare, kämnärer, byggmästare och vårdskrifvare.

4) *Magistratens* skyldighet är att söka stadens bästa, hålla rättigheterna vid makt, bära åhåga, att stadens inkomster må tillväxa och förmeras, att borgerskapet i sin näring följer lag och ordning, så att hvar nyttjar sin handel och handtering, hålla hand öfver stadens enskilda och allmänna byggnader m. m.

5) *Stadsskrifvare* skall föra en riktig och klar stadstänkebok eller protocoll, en för hvarje år.

6) Två skola vara *kämnärer* till mindre sakers förlikning och afdömande. De böra sammankomma åtminstone 3 dagar i veckan från kl. 8 till 11. *Vårdskrifvaren* före protocollet. Härifrån får vädjas under samtl. rådet med 6 mark i saker högre än 50 daler.

7) Två borgare skola vara stadens *byggmästare*, hvilka skola hafva inseende öfver alla stadens publika hus: rådstuga, källare, bodar, gator och gränder, bommar, hamnar, broar m. m. samt att ingen enskild bygger mot den afstuckna *plantan.* Fyra gånger om året böra de isynnerhet besigtiga allt i fogdens, en borgmästares och 2 rådmäns närvaro. Bygger någon ur ordningen låte byggmästarne rifva det ner. Gatornas stenlägg-

[1]) Herr borgmästar *Widmark* har gunstigt behagat låta afskrifva dessa och tillsända mig.

ning hör ock dem till. Vid allt detta böra de hafva en *byggningsskrifvare.*

8) Om ståthållaren eller fogden icke äro hindrade, bör en af dem vara tillstädes vid något *embetsmannaval,* men i annat fall bör lemnas dem besked om förloppet. Två gånger i veckan åtminstone bör *magistraten* komma tillsammans.

9) I saker på rådstugan, der magistraten ej kommer öfverens, eger ståthållaren eller fogden votum decisivum (= afgörande rösten).

10) Magistraten skall hafva sina *svenner* (stadstjenare) 2, 3 eller flera efter behof.

11) Staden njuter 6 års frihet emellan marknaderna för lilla tullen, bakugnspenningar och accisen (= afgiften) af allt öl och bränvin, som inom dess krets tillverkas, och äfven för allt, som slagtas. Äfven bestås dem frihet för båtsmanshållning, vanliga contributioner (= utskylder) och andra ordinarie borgerliga besvär och utlagor.

12) Stadens *inkomster* skola vara:

1) *Tredingen* af accisen, sedan frihetsåren äro ute.
2) En egen *våg* för koppar, jern, smör, talg, humle m. m.
3) *Bro-*, *hamn-* och *bompenningar* på samma sätt, som i andra städer.
4) Egen *stadskällare* för alla slags främmande drycker.
5) *Hvar 10:de penning* af allt det arf i löst och fast, som utur staden föres.

13) *Till stadens egor* gifves Elfbro, en åttondel, samt Schirvinge prestgårds och Enseruds hela *kronohemman* med halfva *skattehemmanet* Lötha emot 100 daler s:mt årligen efter 4 års frihet. Med några i nejden boende frälseegare ville kungl. maj:t låta anordna om annat vederlag [1]).

14) Med Carlstad, Mariestad och Filipstad tillåtes staden en *reciproque-*(= ömsesidig)*handel,* men i alla andra städer få de handla efter lag.

15) En *torgdag* skall här hållas hvarje vecka.

---

[1]) För *Lötha* gafs *Hedhult* (Ölme härads dombok 1646). Eljes uppräknas i bemälda dombok 1688 ännu dessa hemman: Bro $1/2$ *skatte;* Bro $1/2$, Klockaregården en tomt om ett halft lisp. smör; Konungsholmen $1/2$, allt *krono.* Beck $1/2$; Drefsta 1; Smedby 1; Nolby $1/4$; Kils Hammar 1; allt *frälse.*

16) För omläggning, gästningar och allmänna skjutsfärder är staden fri, men *gästgifvare*, taverner och formän böra vara till de resandes tjenst.

17) Eho som till borgare antages skall göra sin ed, att han bor qvar i 6 år, sedan frihetsåren äro ute.

18) Allt *landtköp* och annat, som kan vara staden till skada, förbjudes. *Gående embetsmän* å landet flytte in i staden och blifva borgare, eller med befallningsmans hjelp fängslas, miste varan och plikte.

19) Ingen *embetsman* får bruka någon köpslagan och ingen *köpman* drifva handtverk, utan blifve hvar vid sin näring.

20) Vissa *bryggare*, *bagare* och *slagtare* skola tillsättas, der alla få köpa, men ingen får brygga, baka eller slakta hemma.

21) Ingen borgare skall insättas för gäld, så länge han förmår betala och utom *crimen læsæ Majestatis* (= majestätsbrott) införes han icke för något brott i kronans utan i stadens häkte.

22) Borgerskapet med hustrur och barn, rörligt och orörligt gods tages i kungligt hägn, frid och försvar.

* * *

Året härefter upplästes å predikstolen, att ingen skulle vidare få kalla platsen *Bro*. Då voro der redan många *stora och sköna byggningar* (*Gyllen. diar.*). Första *borgmästare* skall hafva varit *Olof Persson* (*Roman*), † 1656, och *Paul Hoffman*; första *stadsskrifvaren Anders Jonsson; kyrkoherden* var herr *Staffan Laur. Muræus*, som fick *Haf* till stom och hederlig prestgård bygd i staden 1645. Gamla *Varnums kyrka* flyttades och omlagades till en början, så godt man kunde.

6. Silbodals pastorat i Nordmarken 1642.

Det första, som man om detta *pastorats* första grundläggning har sig bekant, består mest i gissningar. Några tro, att socknen legat under Gillberga, andra till Holmedal eller Blomskog. Jag håller före, att några hemman blifvit plockade ur hvart närgränsande pastorat, då kaplanen i Blomskog, herr *Nils Olai*, 1642 här blef den första kyrkoherde.

7. Lungsunds capell i Fernebo 1643

har blifvit bygdt 1643 och fick då strax tillika med Kroppa sin egen kaplan, herr *Hans i Sunstad*, som blef afsatt 1649. År 1652 anhöllo socknemännen hos kungl. maj:t om någon hjelp till klocka vid Långesunds kyrka i bergslagen, som för den långa vägens skull till Kroppa efter både andliga och verldsliga förmäns godtfinnande var uppbygd (*Palmsk.* M. S.). Detta skall dock i början hafva skett af endast 15 matlag, ty en del af de östra ville bygga i Bjurkärn. Förut hade Kroppapresten stundom hållit gudstjenst under några *aspar* söder på Lungsunds gård.

8. Bjurkärns capell till Carlskoga 1643.

Efter sägen är denna kyrka bygd samma år som Lungsunds, hvarför ock en del, som bodde omkring Ullvettern ej ville bygga i Lungsund, såsom hafvande beqvämare väg hit [1]). År 1651 förliktes sockneboarne vid tinget om, att "så mycket *skogsboarne* kunde bevisa, att de kostat på moderskyrkan, så mycket skulle dem återgifvas till deras capells uppbyggande vid Bjurkärn". Eljes lyder en gammal berättelse, att Carlskoga prest stundom höll gudstjenst under en *björk*, som stod, der nu kyrkan står. Om berättelsen är sann, skall man ock förstdags hafva börjat bygga kyrkan en fjerdedels mil längre i söder vid *Råberget*, men det har gått dermed som det berättas om Gunnarskog (sid. 181 not [3]). Herr *Zakris Ol. Sylvius* var första kaplan; drunknade 1668.

9. Morast skans i Jösse härad

började 1644 i Jan. månad byggas af Värmlands bönder bredvid landsvägen till Norge och vid en elf 1 mil från Eda kyrka. Denna skans blef väl befästad med *blockhus*, *vallar*, *rundelar* och var så stor, att *Hannibal Zeestedt* gick för honom med 14,000 man, såsom vi vid Hannibalsfejden redan hafva anmärkt. Men blockhuset eller någon annan byggning inom borgen har varit 40 steg långt och 30 bredt [2]). Skansen lär icke efter detta krig hafva någon gång varit i bruk. Com-

---

[1]) De skola ej hafva velat beqväma sig att gå till Lungsund, förrän de blefvo dertill dömda af en kungl. commission, som stod i *Flottuwa*.

[2]) Detta har herr *O. Ullstam* afmätt och berättat mig.

mendanter voro: 1) ryttmästar *Peder Bondesson*, 2) löjtn. *Salomon Jöransson*. Skansprest var *Pehr And. Tivander*.

10. Högeruds capell i Gillbergs härad.

Om detta capells byggande har jag ingen fullkomlig underrättelse kunnat få; dock anför jag det här på den grund, att kaplanen i Arvika, herr *Ingmar Sylvius*, stundom predikade der på sin ålderdom, sedan $2^1/_3$ hemman ur hans pastorat bygt sig der in. Han dog 1653, och från den tiden har capellet alltid blifvit betjent af *Stafnäs prester*.

11. Gåsborns capell i Fernebo 1652.

Så snart som denna kyrkobyggnad var påbegyndt, anhöllo de der boende 1652 hos kungl. maj:t om någon hjelp till denna byggnad, som de hade börjat för den långa vägen till Filipstad (*Palmsk.*). Tillika med *Brattfors* capellboar begärde de 1673 tingsbevis och förbön om någon hjelp till vinhåll och att oftare få höra Guds ord. De togo som bevisande skäl, "att folkhopen ansenligt ökats, så att på 20 år hade tiondejernet stigit dubbelt och i *ödemarker*, der ulfvar, ufvar och grymma björnar haft möte och i våra förfäders tid upphäft sin röst, Gud till ära, konungen och riket till nytta folk kunde förmeras". Landshöfdingen höll ock på hög kungl. befallning undersökning härom den 9 Dec. s. å.

Det var länge, som de icke hade någon egen prest, utan Filipstads prester reste hit efter öfverenskommelse och den förr (sid. 454) nämda herr *Gilius N. Pistorius* predikade stundom der; men 1693 blef herr *Pehr Fagrell* deras egen kaplan, som fick ett litet ***bergsmanshemman till boställe*** vid Gåsbornshytta.

12. Sundmo capell i Elfdalen 1653.

Sedan borgmästaren, *Johan Börjesson*, 1640 anlagt *Sundmo masugn*, började folkhopen mer och mer ökas i södra delen af *Råda socken*, hvarför han fann att för dem var nödig en kyrka, hvilken ock 1653 genom hans trägna och idkeliga pådrifvande blef uppbygd, hvarvid han jemväl årligen något ansenligt bidrog till prestens underhåll (*J. B. personal.*).

13. Eda skans i Jösse härad 1654.

Förmodligen lät R. R. lagm. *Gabriel Gabrielsson Oxenstjerna* bygga denna skans på en höjd litet söder om *Eda kyrka*

i en tid då man utan tvifvel fruktade för de danskas anfall, hvilket ock verkligen skedde i den s. k. Krabbefejden 1657. Samma år kom danska öfversten *Mikael Obitz* genom besättningens ovarsamhet med sina bussar in i skansen vid *Matsmessotiden* och det om qvällen så oförmodadt, att det berättas, det kommendanten höll en träkanna för munnen att dricka en annan till, under det att han fick värjan i buken [1]). Men danskarnes tid blef der icke långvarig: ty efter grefve *Douglas* var i antågande, lät *Obitz* bränna magssinerna, förnagla kanonerna och drog sin väg [2]). När sedan *fyraårsfejden* tillstundade 1675, fick ingeniörkaptenen, *Joh. V. Seulenberg*, befallning att ombygga skansen, draga ihop honom och göra honom mindre på den sidan, som stöter till *Bysjön;* ty förut gick han från landsvägen allt öster ut ned till sjön. Då skulle uppföras en *dubbel vägg* och *palisader.* Samma år belägrades skansen i 3 dagar af den danska öfversten *Vibe,* men derefter drog han sin väg, År 1680 var k. *Carl XI* i egen hög person här och befalde, att skansen skulle nedrifvas; men 1716 gaf kon. *Carl XII* dåvarande landshöfdingen, grefve *Ekeblad,* befallning att åter förbättra och sätta honom i godt stånd. Sitt sista lefnadsår 1718 hade högstbemälde konung härinvid ofta sitt högqvarter dels i *Nolby,* dels i *Haga.* Då var här 800 till 1000 mans besättning och 60 kanoner, men 1721 drogs staten in. I senare tid hafva här legat en styckjunkare med 6 handtlangare.

14. Gräsmarks capell i Fryksdalen.

Det har ock blifvit kalladt Uddheds capell af gården, invid hvilken det är bygdt. Att det skett i slutet af 1650 eller kanske början på 60-talet sluter jag deraf, att dåvarande lector *Gyllenius* predikade der om jul 1663 "och var vid denna nybygda kyrka *första* julhögtid, de haft. Förut måste de alltid om jul en ganska lång och svår väg till Sunds kyrka och fingo ej bli hemma om julnätterna.

---

[1]) Lyckan har velat att denna commendantens namn hvilar med honom i det tysta, men dessa har jag funnit: majoren *Peter Forbus* 1669; *Joh. v. Seulenberg* blef öfverstlöjtnant, ombygde skansen 1675 och var commendant ännu längre, så att jag ej begriper, hvar dessa följande skola få rum efter skansens förstöring 1680: major *Lütken*, kapten *Gegerfelt, C. G. Anrep, C. Eschil Gyllenspets,* kapten *Verdlau,* ryttmästar *Loo.* Från 1716 till 1721 commenderade här major *Anton von Didron.*

[2]) Prosten *Hofstens* M. S.

15. Brattfors capell i Fernebo 1661.

Gustaf Börjesson på Hedenskog (*Carlströmars* far) och *Anders Andersson* i Brattfors (*Brattars* far) bidrogo väl det mesta till denna kyrkobyggnad, i kraft af hvilken folket kunde skryta, att i socknen voro öfver 60 hjonelag, liksom 50 i Gåsborn 1673, då de vid tinget gjorde samma ansökan med Gåsbornsboarne, som vi redan hafva nämt.

16. Ransäters capell i Kihls härad 1670.

Af samma grund, som är nämdt vid Sundmo, drog borgmästar *Jean Börjesson* försorg om, att denna kyrka för hans bruksfolks räkning bygdes vid Ransäter och isynnerhet vid Munkforsen, de der hade 2 mil till öfra Ulleruds kyrka. Biskop *Rhyzelius* har vetat berätta, att hon invigdes 1672 den 26 Juli af superintendenten *Kilander* och när han 1674 höll visitation i *Ransberg* (Ransäter), var åtskilligt vackert anskaffadt; men ännu hade de inga klockor. Tornet blef uppsatt 1682. Första kaplan var *Anders Kinnæus*, † 1684.

17. Vestra Emterviks capell i Fryksdalen 1673.

En hustru, *Brita i Kisterud*, får här odödligt namn, för det hon var den förnämsta som pådref denna kyrkobyggnad, ithy att hon red dagligen till arbetsfolket och uppmuntrade dem med både ord och välfägnad, så att kyrkan stod fullt färdig 47 alnar lång och 20 bred på en sommar 1673 [1]); hvilket årtal ock står till åminnelse på ett litet fönster öfver vestra dörren. Bonden, *Måns Jonsson*, var byggmästare och ligger han ock begrafven under en upprest sten och ett jernkors litet söder om tornet, hvilken plats han sjelf utsett.

---

[1]) Det är nästan otroligt, hvilken enighet fins hos *Fryksdalingarne*, när de skola företaga sig något med samnad hand. Några få hemman i *Gräsmarken* uppförde inom några veckor en vacker *stenkyrka* och hade tornet färdigt så mycket som är af sten 1739; men ännu mera: 10 snart sagdt de fattigaste *bondehemman* i landet uppmurade på 11 veckors tid 1753 hela muren 65 alnar lång och 25 bred, dessutom ansenligt hög, på en *kyrka* vid *Lysvik* så hederlig, att både *Filipstad* och *Christinehamn* skulle önska sig hafva en sådan. Hos sådant folk gäller visserligen *holländarnes* valspråk. Man talar om *kyrkobyggnader* på andra ställen der *malicen* (= skalkaktigheten) vill säga, att vi få ej se dem färdiga i vår tid.

18. Mangskogs capell i Jösse härad 1705.

Emedan folket här uppe i skogsbygden hade 3 mil till moderkyrkan Brunskog och dertill en besvärlig väg öfver mossar, kärr, berg och dalar, så gjorde det hos kungl. maj:ts hemmavarande råd ansökan om tillstånd att på egen bekostnad få bygga sig ett capell på en backe invid Grytterud. På v. *consistorii* i Carlstad ankomna berättelse gåfvo kungliga råden dertill sitt tillstånd den 4 Juli 1705.

19. Borgviks capell i Grums 1716.

Sedan brukspatron, *Erik Borgström*, gjort underdånig ansökan att vid sitt bruk få bygga detta capell, höll ven. consistorium på hög befallning sockenstämma med Grums församling, och som han dervid ingick vissa villkor, så behagade högstsalig konung *Carl XII* i *Ystad* den 11 Jan. 1716 tillåta honom, att för sig, bruksfolket och de näst intill liggande hemmansåboar uppsätta en ny kyrka vid Borgviks bruk, helst folket icke utan stort besvär för den svåra och långa vägen kunde komma till sin sockenkyrka vid Grums. Första presten var *M. Fernholm*.

20. Hajums skans i Nordmarken 1718.

Denna var uppbygd 1/4 mil norr om Holmedals kyrka, isynnerhet i afsigt att försvara ett der anlagdt *magasin*, ifall något ströfvande parti skulle infinna sig från Norge. Konungen hade gifvit ordres, att värmländingarne skulle hålla vakt der, 100 man eller flera, under en *löjtnants* commando; men tillika skulle utväljas sådana, som minst kunde marschera och hade sämst på fötterna [1]). När magasinet blef förtärdt, förföll skansen (se sid. 508).

21. Nordmarks capell i Fernebo 1727.

För den långa och besvärliga väg, som folket vid Nordmarks grufvor och hytta samt Mokärns, Stjelps, Grundsjö och Habors hyttor hade till Filipstad, fingo de 1727 kungl. resolution att på Nordmarks hed i en vacker belägenhet emellan

---

[1]) Kapten *Erik Hårdhs journal original*. Der fins förteckning på ett uttag, som han hade gjort för Nordmarks compani, hvaraf man kan se den tidens pris i svåraste krigslågan: 30 kannor *brännvin* 60 daler; 5 lisp. 13 mark *tobak* 42 daler 12 öre; 87 kannor *ärter* 5 daler 14 öre; 43 lisp. 14 mark *färskt kött* 13 daler 21 öre, förmodligen s:mt.

grufvan i öster och hyttan i vester bygga sig egen kyrka. Den har ock blifvit mycket vacker och tid efter annan mer och mer påkostad. Hon invigdes med mycken högtidlighet och i mycket folks närvaro *Kyndelsmessodagen* 1731 af prosten *Dion. Chenon.* Första comministern *Pehr Landberg* lefver än och är nu *senior cleri.*

22. Elfsbacka capell till Nyed 1728.

Brukspatron, *Henrik Kolthoff* till Brattfors m. m., gjorde hos högstsal. kon. *Fredrik* underdånig ansökan att för den långa och svåra vägen, som härifrån var till *moderkyrkan vid Nyed*, få vid sitt bruk, *Elfsbacka*, för sitt bruksfolk och nästgränsande hemman uppbygga ett capell, hvilket honom ock genom hög kungl. resolution i nåder beviljades den 6 Febr. 1728. Sedan kyrkan med allt tillbehör var färdig, blef hon 1731 den 21 Febr. invigd af prosten *Ax. Norén.* Den första capellpredikant här var herr *Ol. Erici Edberg* 1731. Presten hade intet boställe förr, än herr kammarherren *v. Hofsten* dertill skänkte $^1/_9$ hemman *Lersjön* med en rätt vacker åbyggnad.

23. Carlsåsa eller Carlsdals capell i Carlskoga 1736.

Några hemmansåboar å ömse sidor *Svartelfven*, Fiskelösen, Höjden och Tvärån i Carlskoga samt Sandvik, Elfsnabben och Spjutvik i *Nora socken* anmälde redan 1728 tillika med 12 andra sina grannar sin åstundan att få bygga egen kyrka, efter en del hade $2^1/_2$ mil oländig väg till Carlskoga och andra 3 hela mil till Nora stad; men det stannade dervid, tills dåvarande liqvid. commissar., sedan öfverdirekt. *Carl D. Luthman* blef egare af *Kortfors bruk* och *Nya Elfhyttan.* Då gjorde han med sina intressenter hos konungen ansökan om samma sak. Consistorierna i Vesterås och Carlstad fingo befallning att häröfver gifva sina betänkanden och prosten *M. Aspman* i *Linde* höll på stället undersökning den 14 Sept. 1736, i kraft hvaraf landshöfdingen, bar. *Wrangel*, och *consistorium* i Vesterås tillstyrkte hans maj:t att härtill gifva sitt samtycke, hvilket ock skedde i nådig resol. den 10 Dec. 1736.

Kyrkoplats utsågs vid prosten *Aspmans* undersökning på en vacker *sandkulle* eller *ås* litet söder om nya Elfhytta (nu *Carlsdal*), men hittills har gudstjensten blifvit hållen i en dertill inrättad stor sal i byggningen vid gården. Den 7 Juli 1761

gaf högstsal. kon. *Adolf Fredrik* resolution, att capellet skall lyda under Carlstads consistorium. En eller annan af presterna har varit hedrad med pastors titel. Med tiden torde här blifva ett litet nätt pastorat efter sin första stiftares välmenta afsigt af Carlskoga, Nora och Grythytte socken.

24. Östmarks capell i Fryksdalen 1761.

Vid riksdagen 1731 gjorde riksdagsmannen och domaren *Pehr Pehrsson* i Östmark underdånig ansökan att i norra ändan af Fryksände socken för hemmanen Östmark, Mellmark, Sörmark, Långerud och några finntorp få bygga sig egen kyrka; men kungl. maj:ts resolution och nådiga bifall dertill utföll icke förrän den 19 Maj 1761. Kyrkan blef sedan påbörjad och så färdig, att hon kunde invigas den 2 Juli 1765. Detta skedde af prosten och professorn doct. *Ullholm* med ett tal öfver ps. 84: 2, 3. Han var vid altaret biträdd af prosten *M. Joh. Fryxell* och lectorn *M. Eurén* samt utom altaret af comministrarne *Kjellgren* och *Mats Brand*, mag. *M. Frychius* och *Stecksenius*. Ibland 6 lik begrofs först domaren *Pehr Pehrsson*, kyrkans grundläggare, 73 år, med hans hustru *Carin Jonsdotter*.

Första capellpredikanten är mag. *M. Frychius*, som fått ett vackert *boställe*, hvilket ock konungen i sin resolution påyrkade.

25, 26. Tvenne nya capeller

hafva i senare tid vederbörande fått kungl. tillstånd att bygga; det ena längst i norr i *Väse härad* och det andra norr i Fernebo vid *Remshytta;* men dessa äro ej ännu färdiga och om den högste så behagar torde jag få tillfälle tala om dem på annat ställe och annan tid.

27. Helsobrunnar och källor

hafva i de senare åren till stor myckenhet hos oss blifvit bekanta. Herr directör *Hülphers* uppräknar 30 sådana inom Värmland, men de äro väl ändå flera, som ett eller annat år brukas och åter läggas igen; och min oförgripliga mening är, att om alla *kallkällors* vatten kan göra samma gagn som Loka[1]) skulle vi väl kunna räkna 10 på ett enda hemman och stundom vid ett torp. Sedan den trakt, der Loka ligger, blef lagd från

---

[1]) v. *Linné Vestg. resa* sid. 266.

vårt Fernebo till *Grythytta* i Vestmanland, blifver väl *Herwegstorps* surbrunn på Kallhytte egor invid Fernsjöns strand vid Filipstad både den märkvärdigaste och äldsta hos oss. Archiator *Hjärne* sände redan 1680 doctor *Tranæus* att pröfva honom. — *Eds källa* i Fiskekils socken har fordom varit så besökt och namnkunnig, som Loka var intill 1761. Hon nyttjas än af några kringboende herrskaper. — *Skoga mineralbrunn* i Ekshärad har på 50 år varit både mycket nyttjad och gjort vackra curer. — *Gillberga brunn* är af herr doctor *Rudberg* beskrifven och af många nu i flera år å rad godkänd. Nu på några år har en surbrunn på *Berga* egor i Lysviks socken kommit i rop och i gång, hvilken gjort nästan otroliga curer och som mer och mer börjar besökas af höga och låga [1]. — En stark och strid mineralkälla på ingeniör *Ol. Ågrens* egor i *Säljebråten*, Frykeruds socken, har inom kort tid botat en mycket svagsint menniska. För öfrigt finnas väl öfverhufvud taget 2 källor för hvarje hemman, så att den, som i Värmland icke har desto mera ledsamt och desto mindre utväg till penningars afsättning, ej behöfver fara öfver sjön efter vatten.

28. Säterierna

böra här ej heller förbigås, fast man ej kan gifva fullständig beskrifning på dem förr än vid hvart och ett i sin socken särskildt. En del af dem äro uråldriga [2], ehuru deras innehafvare åtminstone i krigstid tvifvelsutan måst för dem hålla rusttjenst. På flera åter vet man någorlunda och åtminstone i det nogaste årtalen [3]; dock är ej otroligt, att ett eller annat

---

[1]) Häradshöfding *Lanner* och comminister mag. *D. Ekman*, som bo här invid, hafva hederligen föresatt sig, att denna mineralkälla på intet sätt skall skämmas genom öfverbyggnad eller annat, som kan hindra luften att arbeta tillika med källans natur.

[2]) Agnhammar, Aspberg, Bråte, Edsberg, Höglunda, Lång, Rud och Sem † i *Grums härad;* Aversta, Bredene, Forsvik, Gårsta, Karud, Kroksta, Mellbyn, Ramsta, Sjögerås, Sjönnebol, Stömne, Seffle, Säter, Sund, Tolerud, Vestbro och Östbro i *Näs härad;* Alkvettern i *Carlskoga;* Berg, Rud och Vik i *Jösse härad;* Ekenäs i *Kihls härad;* Hammar, Kroppkärr, Löfed och Wåxnäs i *Carlstads tingslag;* Hammar i *Väse härad.*

[3]) 1574. Hammar i *Bro.*
1587. Rämmened i d:o.
1590. Kirvinge i *Eskilsäter.*
1592. Nynäs i *Fiskekihl.*
1593. Säby i *Visnum.*
1624 v. p. Ugglebo i *Ölme härad.* Gummerud i *Veshärad.*

af dessa i forna dagar äfven varit af samma natur med de förra, men genom reduktioner, ogillad rustning, donationer eller på annat sätt kunnat förvandla sin natur (se sid. 250 not [1]), såsom vi se exempel i Kjärne, Eskilsäterbyn, Säby, Ugglebo, Vestervik m. fl.

* * *

Nu blifva väl inga flera nya orter af betydenhet att anföra, då man tager undan, såsom vi redan hafva nämt, att från Kihls härad är taget hela *Carlstads tingslag* 1664 och större delen af *Nyed* 1681.

I *påfviska tidehvarfvet* voro 18 pastorat, i det *förra* till-

---

1628 V. Däje † i *N. Ullerud.*
1635 v. p. Norserud i Ny, *Jösse härad.*
1640 v. p. Ölmskog †, Välinge och Lund i *Veshärad.*
1643. Agerud *Eskilsäter,* Årås i *Råda, Visnums härad,* Öna i *Tveta,* Rosendal i *N. Ullerud,* Säter i *Kila.*
1645 v. p. Kjärne och Handaholm i *Grafva,* Lundsholm i *Ölme härad,* Hildringsberg, Onstad, Haslerud, Helsbeck och Björnö i *Gillberga,* Nolsjö i *Ö. Ullerud.*
1650 v. p. Byn i *Eskilsäter,* Uggleberg i *Ny, Näs härad;* Anelty och Ransby † i *Kilen,* Bofors i *Carlskoga.* Tveta i *Tveta,* Åsunda i *Segersta.*
1652. Gammalgården i *Kihlen,* Fösked † i *Brunskog,* Grimsbohl † i *Glafva.*
1653. Sannerud i *Kihlen,* Ris i *Nor,* Hammarsten i *Grums,* Svensbohl † i *Rudskoga.*
1654. Hollerud i *N. Ullerud.*
1655. Vestsjö i *Ö. Ullerud.*
1660 v. p. Nolby i *By,* Forshaga i *Grafva,* Gylleby i *Sunne,* Gäfverön vid *Carlstad,* Åtorp i *Veshärad,* Bångserud i *Ny, Näs härad.*
1662. Åmberg i *Sunne,* Kälkebräcka i *Grums.*
1664. Messevik i *Bro,* Äng i *Nysund,* Malma och Gjerud † i *Nor.*
1666. Håkanbohl i *Nysund,* Nyberg i *Ny, Näs härad.*
1668. Uddeholm i *Råda, Elfdals härad,* Västervik i *Varnum,* Helgeby i *Sunne.*
1669. Lökene i *Kihlen,* Aspsäter och Hensta † v. *Carlstad.*
1670 v. p. Hjälleskata i *Millesvik,* Hammarsten och Linnartsberg i *Grums,* Stjern i *Råda, Elfdalen.*
1672 Segmon i *Ed,* Hanevik i *Segersta,* Trossnäs † i *Nor,* Posseberg i *Varnum,* Halbosta † i *Ny, Näs härad.*
1673. Ekholm och Valnevika i *Eds socken,* Kilsbyn i *Fiskekihl.*
1674. Åsterud † i *Grums,* Alster vid *Carlstad.*
1675. Ås i *Ölserud,* S. Torp i *Botilsäter.*
1677. Rotneros i *Sunne,* Vidön vid *Carlstad.*
1679. Hagsmo i *Kihl,* Algutsta † i *Segersta.*
1682. Ö. Nötön † i *Fiskekihl,* Skane i *By.*
Med Hammar i *Bro,* Löfwe, Sannerud och flera hafva några ändringar varit gjorda, men de höra ej hit.

öktes 6 och i *detta* 4. Dessa indelas nu för tiden efter *häradernas* indelning i *Tunelds* geografi, den han förmodligen fått från landscontoret i *Örebro*, på följande sätt:

1. Mellansysslet, 9 gäll.

I. *Carlstads tingslag: Carlstads* stad och socken; *Grafva*, lectorsprebende; *Hammarön*, lectorsprebende.

II. *Kihls härad: Kihl*, biskopsprebende, Frykerud, nedra och öfra Ullerud, Ransäter.

III. *Grums härad: Nor*, Segersta, Ed, Grums, Borgvik.

IV. *Elfdals härad: Ekeshärad*, Råda, Ny, Dalby, Sunnemo.

V. *Näs härad: Kila*, Tveta; *By*, Bro, Huggenäs, Ny; *Millesvik*, Botilsäter, Ölserud, Eskilsäter.

2. Östra sysslet, 9 gäll.

I. *Ölme härad: Christinehamn* med Varnums socken; *Ölme härad.*

II. *Visnums härad: Visnum*, Kihl eller Fiskekihl; *Rudskoga*, Nysund. *Råda* ligger under Amne härad i Vestergöthland, men hörer till vårt stift.

III. *Väse härad: Nyed*, Elfsbacka; *Väse härad*, Fogelvik, Alster.

I. *Filipstads* eller *Fernebo bergslag: Filipstad*, Gåsborn, Brattfors, Nordmark. *Kroppa*, Lungsund.

II. *Carlskoga bergslag: Carlskoga*, Bjurkärn, Carlsdal.

3. Vestra sysslet, 10 gäll.

I. *Fryksdals härad: Sunne*, Gräsmark, Östra och Vestra Emtervik, Fryksände, Östmark, Lysvik.

II. *Jösse härad: Köla*, Eda [1]); *Arvika*, Gunnarskog, Elgå, Ny; *Brunskog*, Boda, Mangskog.

III. *Nordmarks härad: Holmedal*, Karlanda, Töcksmark, Fogelvik, Östvallskog; *Silbodal; Sillerud; Blomskog*, Trankil; Jernskog och Skillingmark.

---

[1]) Till detta pastorat lågo ock Jernskog och Skillingmark ur Nordmarken (se sid. 333 not [2]).

IV. *Gillbergs härad: Gillberga*, Långserud; *Stafnäs*, Vermskog, Glafva, Högerud, Svanskog till *Köla* pastorat.

Alla dessa böra i nästa del särskildt och hvart för sig betraktas till alla möjliga omständigheter, så vida Värmlands historia en gång skall blifva någorlunda fullständig; men jag är glad för denna gång, att efter mycken väntan, jag nu ändtligen här får sätta

ÄNDE[1]).

---

[1]) Det er helt mageligt og ingen konst at sige, det er lögn eller uret, som den eller hin Auctor skriver, naur det synes stride mod andres beretningar om samme ting. Men saaledes at förklare de gamle af dem selv og andre, at de ikke sige sig imod, udkräwer större eftertanke og arbeyde *(Ancherss. Herthe Dal* vid Lejre. Och slutligen får jag för min räkning, fast med ett ord ombytt, låna en väl talande mans tankar, dem jag nyligen läst (Dagtid. 118, 1779): Jag räknar för en heder att vara *martyr* för sanningen (Friheten är hans ord) i det glada hopp att hindra dess qväfvande i vår tid och få den utvidgad för efterkommande.

Chronologie

öfver

Lutherska tidehvarfvet i Värmland.

A. C.

Vapensyn i landet (p. 250) . . . . 1523.
Falska *Sturen* i Elfdalen (p. 248), Andliga godsen till kronan (p. 248), Bergslagens previlegier (p. 250, 317) och Påfviska läran får sista stöten . . . . 1527.
Klockorna tagna (p. 248, 258, 301) . . . . 1531.
Generalvisitation (p. 259) . . . . 1540.
2 Prosterier (p. 265, 301) och 2 syssel (p. 296, 297) 1550.
Konungaräfst (p. 250, 300) . . . . 1558.
Konung Gustafs Testamente och död (p. 252, 267) . 1560.
Gästgifverier påbjudna (p. 257) . . . . 1561.
Sjuårsfejden börjar (p. 303) . . . . 1563.
Stubberätts frihet (p. 256) . . . . 1565.
Landets vapen ombytt (p. 253) . . . . 1567.
Knapfors fördrag (p. 268, 317) . . . . 1568.
Valloner (p. 253, 318) och Finnar (p. 253, 326) börja vid samma tid ankomma; hertig *Carl* blir myndig (p. 270) 1569.
Superintendent i Mariestad (p. 265) . . . . 1580.
Uppror vid gränsen (p. 283) . . . . 1581.
Svedjeråg påbjudes (p. 256) . . . . 1582.
Carlstad grundlägges (p. 253, 310) . . . . 1584.
Carlskoga grundlägges (p. 254) . . . . 1586.
Nyeds kyrka bygges (p. 326) . . . . 1593.
Carlskoga pastorat (p. 254) . . . . 1594.
3 Prosterier inrättas (p. 302) . . . . 1600.
Stångjernshamrar (p. 256, 322) . . . . 1604.
Nyeds pastorat (p. 254, 327) . . . . 1608.
Silleruds pastorat (p. 331, 332) v. p. . . . . 1610.

	A. C.
Filipstad anlägges (p. 328) och *Carl XI* dör (p. 282, 330) .	1611.
Boda kyrka bygges (p. 294, 331)	1616.
Brunskogs pastorat (p. 293, 332)	1621.
Hertig *Carl Filip* dör (p. 295)	1622.
Jern- (p. 422) och timmerhandel började (p. 351) . .	1624.
Skatteköp tillbjudes (p. 348, 369)	1629.
4 Prosterier (p. 362)	1630.
Vid samma tid inrättades bergmästardömet (p. 340).	
Landshöfding i Örebro (p. 337)	1634.
Landet till Götha Hofrätt (p. 2)	1635.
Landttullar inrättade (p. 341) och Nysunds kyrka bygges (p. 510)	1638.
Landshöfding i Carlstad till 1654 (p. 337)	1639.
Christinehamns stads (p. 511), Rudskoga och Kroppa (p. 510) samt Silbodals pastorat (p. 513)	1642.
Bjurkärns (p. 514) och Lungsund (p. 514)	1643.
Hannibalsfejden börjar (p. 490) och Morast skans bygges (p. 514)	1644.
Superintendent i Carlstad (p. 354)	1647.
Nyeds bergsprevilegier (p. 395)	1649.
Carlskogas och Kroppas d:o (p. 396)	1650.
Vid samma tid 5 Prosterier (p. 362).	
Gåsborns kyrka (p. 515)	1652.
Sunnemo kyrka (p. 515)	1653.
Krabbefejden (p. 497)	1657.
Dahl och Viken till Värmland (p. 356)	1658.
Utflyttning till Amerika (p. 488).	
Vid samma tid Gräsmarks kyrka (p. 516).	
Brattfors d:o (p. 517)	1661.
Häradsjurisdictioner inrättade (p. 338)	1661.
Carlstads skola får form af gymnasium (p. 364).	
Ransäters kyrka (p. 517)	1670.
Nora och Linde tages från bergmästardömet (p. 340) .	1671.
V. Emterviks kapell (p. 517)	1673.
Gyldenlöwskriget (p. 499)	1675.
Mellansysslet inrättadt (p. 337, 509)	1682.
Knektindelningen (p. 342)	1686.
Prestaflöning upprättas (p. 359) och Gunnarskog blir bergslag (p. 395)	1687.

	A. C.
Viken till Göteborg (p. 356)	1693.
Mangskogs kyrka (p. 518)	1705.
Krig (p. 490)	1709.
Borgviks kyrka (p. 518)	1716.
6 Prosterier (p. 362)	1721.
Nordmarks kyrka bygges (p. 518)	1727.
Elfsbacka d:o (p. 519)	1728.
Skjutning i grufvor börjar (p. 398) v. p.	1730.
Värmlands Förlagsordning (p. 412)	1732.
Carlsdals kapell, previlegier (p. 519)	1736.
Hästvindar (p. 399) och Stenmasugnar började p. 403) v.p.	1740.
Utflyttning till Österbotten (p. 488)	1742.
Mellanjurisdiction (p. 339)	1743.
Bergsfiskal (p. 341), afskedad 1762	1773.
Jurisdictionerna ändrade (p. 339)	1756.
Östmarks kapell (p. 520)	1761.
Jägeribetjeningen upphäfd (p. 378)	1770.
Biskop (p. 357) och Trivialskola i Carlstad) (p. 365) .	1772.
Ekonomie- och Vitterhetssätlskap inrättadt i Carlstad (p. 537)	1775.
vice landshöfding i Carlstad (p. 539)	1779.

Tillägg

får jag göra här så mycket, som jag sjelf kunnat öfverkomma, eller ock en eller annan bidragit till min underrättelse, hvilkas namn jag med tillbörlig heder får på sina ställen nämna. Hvad jag icke kunnat samla, glädjer jag mig, att *Ekonomiska sällskapet* i Carlstad lär i rikt mått enligt sitt hederligt gifna löfte uppfylla, då jag ej behöfver tycka illa vara, att jag från vissa orter fått så få påminnelser vid de 2 första tidehvarfven, ehuru jag flera gånger har utbedt mig sådana i *Carlstads veckoblad.*

* * *

I *företalet (sid. 7 not [1])* omnämnes sal. prosten *Hofstens* M. S. om *Värmland* såsom förkommet och uppbrändt. Den 14 April 1779 behagade vår vittra och vördnadsvärda kammarherre, *Henrik v. Hofsten till Östanås,* lemna mig till genomläsande ej allenast en del af sin sal. faders (kommersrådets), utan ock sin farfaders (prostens) mångkunniga manuscripter, och jag brukade icke långt sökande, förrän jag fann sal. prostens originalconcept: en öfverraskning för mig på sitt sätt icke mindre, än att få en oförmodad underrättelse, det flera *documenter* olyckligen förkommit. Hvad jag nu ej vidare kan nyttja, får jag till efterverldens tjenst med herr kammarherrens minne och till hans everldliga lof skriftligen införa i *Archivo Vermlandico.*

Sid. 2. Från äldre tider intill 1630 har Värmland ock brukat *i vapen en uppspänd båge med pålagd pil i blått fält* och med omskrift: *Wermelans Incigie;* men ännu nämner en gammal handskrifven chrönica af 1523 *Värmland med en svart järff på en hvit fjäll eller svart uff* (kamr. *Fryxell Sv. Mercur.* 1759 etc.).

Sid. 20 not [2]). På samma sätt är ock en saga, att Herrhults grufva fått större systerlott än Finnmossen, hvilket nu väl kunde komma till pass, sedan hon blef upptagen 1777.

* * *

Sid 72 not [1]). Vid *Vermskog* har man fordom trott, att *Olof Trätälja* bygt en *stad,* hvarefter teeken till gator skola hafva varit synliga *(Hofsten);* men det synes troligt, att han i sin tid skall hafva haft svårlghet om folk att bebygga landet oeh ännu mindre någon stad. Samma gissning har oek varit om *Värmerud,* som på den tiden räknades till Gillbergs härad.

Sid. 72. Utom *ättehögen* vid Nysäters bro är ännu en annan af största slaget vid *Högsäter* oeh en föga mindre, der kloekstapeln vid kyrkan är bygd (herr *Chr. Gunnarsson).*

Sid. 72. Ibland Gillberga *stenkummel* märkes äfven en mängd smärre *högar* omkring *Sannebohls* oeh *Skogs* gårdar oeh äfven i vilda skogen, de flesta omkr. 20 till 30 lass, men somliga till 50 à 60 (herr jägm. *Fil. Welin* oeh herr eomr. *N. Högvall).*

Sid. 73, näst Värmerud. På *Axelön i Segersta,* ett styeke ut i sjön, berättar prosten Hofsten, att ett gammalt slott har varit under namn af *Axewall,* hvarefter lemningar skulle synas ända ut i sjön oeh hvilket *Engelbrecht* lät förstöra; men derom har jag ingen kännedom. Eljes har bemälda prost låtit på denna ö afrita 2:ne s. k. *Trojenborgar* eller rättare *labyrinter,* en större oeh en mindre af sten hoplagda, samt en trädgårdsgrund; men ingen vet, hvars handaverk de hafva varit. Utom Axelön ligga några *små öar* eller holmar, der merbemälta herr prost trott, att den *fästningen* skall hafva legat, som *Engelbrecht* förstörde oeh *Olaus Magnus* har namngifvit med *Korf-* eller *Korsholmen,* emedan äfven der hafva synts några lemningar; men vi lemna dem doek i sitt värde till framtidens vidare utrönande.

Sid. 74. På det s. k. *Lompeberget* emellan Algusta oeh Norselfven i *Segersta* är en märklig *stenrös* eller stenlänka. Antingen den varit till tjenst för lefvande eller döda, är ovisst.

Invid elfven vid *Värmerud* finnas smärre *stenkummel,* lagda i form af försvarsverk; äfvenså en *stenlänk* ej olik den, som finnes vid *Berg* i Fjolen (sid. 80), der elfven faller i *Borgviken,* samt vid dess utlopp genom sundet i *Grumsfjolen* (herrar *N. Högwall* oeh *Gunnarsson).* Det blir således ovisst, antingen dessa hafva passerat för begrafningsplatser eller fästningar.

En jätte, som bodde på en höjd, kallad *Knutsskallen,* blef förtretad, då *Gillberga* kyrka gjordes till kristen, oeh ville förstöra byggnaden, hvarför han kastade en *sten* i förhållande till sin styrka mot henne; men som gubben lär hafva varit för mycket i ifvern, så har stenen sluntit, så att den ej hann längre än $^{1}/_{4}$ mil, då den stannade i en mosse på *Gålsjö* egor, $^{3}/_{4}$ mil från kyrkan, der han ännu ligger till åminnelse (herr brukspatr. *C. N. Kock).* En dylik berättelse är ock i *Grafva, Gunnarskog* oeh flera soeknar.

Man må undra, hvarifrån så många tokiga trollhistorier hafva ledt sitt ursprung.

Sid. 75, 76. Ättehögar äro ännu åtskilliga i *Kihls härad,* såsom: söder om *Löfed* på gärdet 13, 14 större och mindre; söder om *Löfeds bro* invid *Klara elf* en temligen stor, der berättelsen säger, att en svensk anförare blifvit begrafven, sedan hans manskap hade tappat, hvarpå *Dyfvelsten* $5^3/_4$ aln i omkrets, $3^3/_4$ aln hög upprestes till en gränsskilnad; en vester om elfven invid *Skifveds* laxfors eller nu *Forshaga;* vid *Öjenäs*landet invid sjön *Hyn;* 5 stycken s. om *Kjärne;* vid Linnkärn; på Botorps skog 3 stycken, stora som dem vid kyrkan, allt i *Grafva;* några med sten väl lagda ättehögar vid *Gammalgårdens* torp och åtskilliga vid Lökene, samt på *Mogårdens* eller *Apertins* egor invid kyrkan, i *Kihlen* (herr comr. *Ekendahl); vid Hellekil* i *Ö. Ullerud* äro några ättehögar, samt en i *prestgårds*näset och flera vester om *Smårisforsen* i *N. Ullerud.*

Sid. 76. Stenkummel finnas i *Kihls härad* ännu flera af de ansenligaste, två ganska stora på *Skottberget* norr om *Löfed* i en stor höjd öster från sjön Hyn af mursten hoplagda, dem gemene man hafva trott varit gamla förfallna fästningar; men jag har i den ena funnit en väl murad graf, såsom i Fryksdalen (sid. 81). Herr fänriken, *Hans Hjerta,* har visat mig både dessa och ättehögarne omkring sin gård. Ej långt från dessa i norra ändan af Hyn är på ett jemnare fält ett föga mindre stenkummel af stor kullersten på *Ekenäs* egor, det jag ej vet, om någon på lång tid lagt märke till, förrän herr doctorn och biskopen *Herweghr* det anmärkte och gunstbenäget behagade gifva mig tillkänna. Vid hemmanet *Halla* N. Ullerud är ett 72 alnar i omkrets vid roten och $4^1/_2$ aln högt, samt på släta glanta berg på *Risäterstorps* egor i samma socken 9 à 10 stycken större och mindre, hoplagda af hallsten och skön mursten, hvilken till en del blifvit använd till byggande af den nya kyrkan och till andra behofver. Utom det att de gamla der skola hafva funnit silfverpenningar, äro ännu lemningar efter väl murade grafvar, och fins ännu sten qvar till en hel kyrkobyggnad. (Den nitiska och vettgiriga drängen, *Christoffer Carlsson i Udden,* har noga utstakat allt detta och mycket mera i Ullerud, hvaröfver han ock på egen hand författat en noggrann karta å båda sidor om elfven och tillställt mig, hvarför han förtjenar beröm. Många, som jag bedt derom, och som bordt bättre kunna, hafva gjort mindre, eller ock intet.

Samma sida. Vid *Hoflanda* har varit en berättelse, att en konungason skall hafva bott, efter hvilken *runstenen* blifvit upprest (prosten *Hofsten* M. S.). I bemälda herr prosts papper fann jag ock afritad en mindre *runsten* med dessa bokstäfver: INAIN.

THILL. Sal. herr kommersrådet *von Hofsten* lär hafva afritat honom, men hvar han nu fins, vet jag icke. Den större stenen var då 2¾ aln lång och 1¼ aln bred.

Sid. 79, 80. På *Waggeds* och *Fiskeviks* hemmans egor (*Arvika*, Ny socken) tycks ock vara tydliga spår till *ättehögar*.

Sid. 80. Vid *Trätelanda* (Trettonlanda), ½ mil norr om kyrkan i *Blomskog* har varit *domaresäte*, hvarefter synas 13 formligen uppresta stenar (comr. *Högvall*).

I *Jernsjön* synas lemningar efter en sådan *stenbro* på sjöbotten, som dem hvilka omtalas sid. 76 och 82 (fru prostinnan *Fjellman*).

Sid. 88. Vid *Säter.* S.V. från gården är en med enbuskar och 2 björkar öfverväxt kulle på bergshallar, der *runstenen* skall hafva legat, hvilken blifvit inmurad i husen. Men något längre från gården N.O. i hästhaget på en backe är en temligen stor *ättekulle* uppkastad på sjelfva stället i en fyrkant och med en graf omkring, samt med sten inblandad. Skogen, som varit växt deröfver, är nu afhuggen (Insp. *And. Hedenström*).

Vid *Rör* (Weshärads socken) skall finnas ett ansenligt stort stenkummel eller kanske en ättehög; dock låter det förra mest troligt.

På *Bransbols* egor (*Alsters* socken) och på en bergskulle äro *stenkummel* af medelmåttiga, mest fyrkantiga stenar. Den ena skall innehålla 1000-tals lass (*H. N. Alsterlind*). I samma socken och i vilda skogen på *Bäckelids* egor är ock ett temligen stort stenkummel, kalladt *Jättekaströsen* (stud. *Tillström*).

Samma sida, vid *Bergslagen.* Så många spår efter hedendomen finnas dock här å orten, att omkring sjön *Lungen* på *Älghalsudden* är en *jätterös:* likaså en sådan på *Lieberget* och en vid *Korfhammaren,* hvardera om 20 lass, till bevis att der icke den tiden bott förmöget folk. Jemväl finnas några sådana omkring sjön *Alstern;* allt i nuvarande *Brattfors* socken (bergsm. *Henrik Hansson* i *Lungstorp*).

På hemmanet *Amtens* egor (i *Lungsund*) finnas ock 2 ättehögar (comr. *M. L. Wallin*).

* * *

Sid. 157. En söndags- eller kyrkobön skall förmodligen också den bönen hafva varit, som, skrifven på pergament och med ett vidhängande radband, vid rifning af Blomskogs kyrka 1736 blef funnen:

Empe, lempe, Zelen, thelen,
Danneman kommen är,
Bock stor, Håcksmar i Willebrå,
Krigsråck, Ekebohl och Amen.
(Jägm. *N. Frykström.)*

Sid. 178, vid Stafnäs. I gamla kyrkan hade länge varit en med starka gångjern och lås kostbart gjord *jerndörr*, hvilken skall hafva blifvit ditförd från *Edholms slott*, men blef 1708 satt för sacristian *(Hofst.* M. S.).

I kyrkan är en gammal dubbel men i senare tider ommålad *offertafla* samt ett gjutet *crusifix* af messing, hvilket genom ett hål varit fästadt på en käpp att bära.

Sid. 179, vid *Gladevall.* En ganska gammal *stenfunt* och jungfru *Maria* i kroppsstorlek i ett skåp bibehålla här påfvetidens minne.

Sid. 182, vid *Elgå.* Denna kyrka har i äldsta tiden haft namn af *St. Olof* (Id. l. c.); och ser sålunda ej olikt ut, att ju namnet efter hand kunnat förbyta sig till nuvarande uttal.

Olofsmessan har ock på denna ort och inom socknen in i senare tid bibehållit sig i större helgd än annorstädes. Här är en söndrig *stenfunt.*

Sid. 182. *Ny kyrka* har varit invigd *S. Margretha* till ära och fordom nämd efter henne (Id. l. c.).

Sid. 184, vid slut på *Eda.* År 1423 sålde 2:ne qvinfolk till *Thord Haarek en ström vid Åmåt,* hvarom *Öfwen i By* vid tinget 1641 uppvisade köpebref.

Sid. 187. I *Fryksände kyrka* fins ock en *stenfunt.*

Sid. 190. I Blomskogs kyrka fans 1736 det *radband* och den påfviska bönen på pergament, som vi ofvan omnämt.

Sid. 192, vid *Nors kyrka.* Ett *rökelsekar* samt en större och 2 mindre *bilder* på en tafla bära ock här märke efter påfvedömet (v. pastor *Swanström).*

En *tomt* på andra sidan elfven från prestgården och å *Snarbergs* egor gaf ett qvinfolk till katholska presten som försoningsoffer för ett dråp, hvilken tomt ock alltsedan behållit namn af *Själ-sino* (Häradsdomb. 1643, 1688 och 90).

Sid. 192, vid *Eds kyrka.* Här är en stor *Mariabild* och en annan stor med några mindre bakom sig, fastän nötta af åldern.

Sid. 193. vid *Edholms slott.* En jerndörr skall vara kommen härifrån till Stafnäs, der hon nu sitter för sacristian.

Sid. 194, vid *Sjögerås. Anders Knutsson* till Sjögerås hade en dotter, *Märtha,* som var gift med *Bengt Gunnarsson Gylta,* lagm. i Vestergöthland; ovisst ock, om icke *Bengt Andersson* till Sjögerås

var hans son. Dennes dotter *Brita Bengtsdotter* egde R. R. Ridd. *Sigge Larsson* till Sundby och *Skäffteby (Sparre).*

Sid. 196, vid *Botilsäter. Forsviks* gods härstädes egdes af *Magnus Gustafsson,* hvars moder var *Christina Larsdotter (Messen.* Th. Nob. Sv. G. LIX).

Sid. 202, vid *Grafva.* Eljes går här i socken en allmän sägen, att vid *Solberg* ej långt härifrån på östra sidan elfven äfven varit en *kyrka.*

Löfeds hemman här i socken är gammalt: År 1485 sålde *Heming Nilsson* sin gård halft Löffuith i Kils heret Graffwe soghn och ett halft torp Snarås för XL mk svenska Stockholms mynt till welborne *Peder Knagh* (se sid. 165) och 1487 *die Gregorii* af *Ökenäs* (Ekenäs) sålde *Jon Salisson, Heming Jonsson, Benct Andersson* (förmodligen *Örn* se sid. 194) och *Benct Gunnarsson* till samma man sin gård Löffuith med laxfiske och fiskevatten och ett torp derunder, som heter Snarås och ett torp i samma socken för LX mk svenska. Vittnen till förra köpet voro välb. *Olof Björnsson,* lagman i Värmland, *Lindorm Björnsson (Winge),* höfvitsman på Öresten, *Carl Benctsson, Jöns Knutsson, Johan Bessa* aff Wapn; och till senare brefvet lagm. *Ol. Björnsson, Mogens Buck, Ingemar Pellisson* och *Hakon Thordsson.* (Båda dessa bref eger herr fänrik *Hjerta* i original på kalfskinn.) Det här nämda laxfisket är vid den s. k. Skifwefors eller nu Forshaga. Det hörde före digerdöden till hemmanet *Grossbohl,* men der dogo alla bort utom en liten flicka, som ändtligen fick man, men i fattigdomen borgade de en häst på Löfwed och satte laxforsen i pant. Efter många års trätor dömde ändtligen lagman, *Jacob Pedersson,* till förlikning, i kraft hvaraf fisket ständigt hört Löfed till och Forshaga säteri derinvid i nyare tid blifvit bygdt. Äfven härpå har herr fänrik *Hjerta* visat mig dokumentet.

Sid. 217, not [1]). Doctor *Hallman* höll före, att den *Eilisif* varit dotter till *Erik Kettelsson Puke* (se sid. 164), emedan hennes slägt sedan till det mesta orsakade, att kon. *Albrecht* blef skild vid riket. Hennes öde var sådant att, sedan

Den wyrdlike Herr Benct uthi Warnemo
Hade spådt henne sorglika dagar;
Herre Christ rade fyr oss allom!

hon blef genom konungens tillställning bortröfvad till Gottland af *Bernhard Långe,* som till henne lär hafva haft en fåfäng kärlek; men biskop *Nils* i Linköping skaffade henne med sig hem tillbaka och till Riseberga kloster, der hon likväl förmodligen af sorg och harm efter två dagar afled.

Sid. 224, vid *Värmlandsbergs sigill.* Orsaken, hvarför alla de öfriga häradernas sigill äro yngre och hafva sina omskrifter med romerska bokstäfver, skall vara, att hela bondbygden en gång uppsändt en eller två riksdagsmän till Stockholm, hvilka tillika med häradssigillen förgingos på Mälaren; men bergslagens riksdagsman var ej i deras sällskap.

Sid. 284, vid *store Guttår.* Jag har icke längesedan funnit en *originalresolution* för Filipstad af den 16 Febr. 1621, deruti hertigen vidrör sin sista vistelse der i staden och torde det hafva varit den gång, han drack ur denna Mazurholk.

Sid. 299, not [3]). Till bevis, att lagman *Nils Olsson* i början stod i mycken vänskap och förtroende med k. *Gustaf,* länder ett hans bref, som han 1521 *S. Hans afton* på *Gullbergs hed* utgaf till allmogen i Kinna härad i Vestergöthland, hvari han, som då kallade sig lagman i Värmland och hofmand i Vestergöthland, »gaf på *Gösta Erses* och menige Sveriges rikes vägnar folket eftergift af tridungen af alla skatte och frälsa, andelä och werske thesse ahret».

(Herr doctorn och biskopen *Forssenius,* som eger detta bref i original, har höggunstigt behagat med egen hand afskrifva och meddela mig det.)

Sid. 315, not. [2]). *Grums härad* höll alla plank kring man- och trädgården vid *Carlsborg* samt en säng med en bolster, 2 lakan, en hufvuddyna och en rya samt en stol. *Jössehärad* hade på sin lott bagarstugan och stugan derintill samt en kammare, allt under ett tak, hvilka rum borde inredas med bord, bänkar, spjäll, lås, dörrar och fönster samt ständigt vidmakthållas. *Ölme härad* höll några stolar och gjorde på gården, hvad som befaldes.

Sid. 316 vid slutet af not [3]). En gammal berättelse är än i dag bland allmogen, att ibland de första, som hafva bebott Carlskogaorten, hafva varit tvenne grannar: den ena vid *Qväggen* eller *Stensviken* och den andra vid *Alkvättern.* Dessa nyttjade fiske ihop i den s. k. *Tolåsbäcken* (Tåbäcken), men de förliktes ej, utan den ena satte sig i förväg för den andra i ett träd och högg honom till döds, vid det han gick förbi. På stället offras än i dag qvistar på ett bål och mången räddhågad bär än fasa för att gå der förbi, sedan solen är nedgången, ty de frukta för *Tholåsyubben.* (Mannen som blef död skall hafva hetat *Thol.)* Än i vår tid är på detta ställe ett ståtligt mörtfiske, som hör Bjurkärnspresten till. Längre ned i Carlskoga och på östra sidan om sjön *Myckeln* är ännu en annan berättelse, att en finne, *Törnes Jöns* från *Packrabo,* kommit först till orten med en yxa och båge, den han drog eller spände upp med ryggen (all sin egendom), och hustrun en skära. De togo sitt stamhåll i *Dufvedalen,* bygde sig en badstuga och

köpte bostaden af kronan. Slutligen kom *Jöns* sig så före, att han började träta med *Nysunds* bönder om *eganderätten i Degerforsen* och vann så mycket emot dem, att hans råskilnad blef 1/2 mil längre i söder vid *Strömsnäs*, der ännu begge socknarne skiljas åt.

Sid. 321 uppräknas 6 nya *jernhyttor,* hvartill ännu böra läggas 2:ne, såsom äfven bygda i hertig *Carls* eller *Carl XI:s* regering, nemligen *Brattfors* och *Bjurbäck,* jemför sid. 400. Härvid bör jag ej heller lemna oanmärkt till de läsares tjenst, hvilka kan hända aldrig kunna blifva egare af *påfviska tidehvarfvet,* enär en stor del deraf uppbrunnit; att från äldsta tiden voro vid *Värmlandsberg* eller *Fernebo* bergslag 19 *hyttor,* hvilka på sid. 143 och 223 uppräknas och voro följande: Asphytta, Bohlhytta, Born, Finshytta, Fogdhytta, Gammalhytta, Grythytta, Gåsborn, Haborshytta, Kallhytta, Kroppa, Normarken, Nyhytta, Saxå, Saxhytta, Torskbäcken, Vekhytta, Yngshytta, Åskagen. Det är sidan 400 rättadt, att Sandsjöhyttan ej hörde till det tidehvarfvet.

Sid. 324. Vid *finnarnes* ankomst till Värmland märkes den berättelsen, att en tilltagsen och oblyg finngubbe i *Kyrko socken* och Österbotten, *Benct Pontu,* reste med en eller annan af sina grannar till hertig *Carl* och frågade honom till råds, huru de skulle bete sig emot *Flemingens* ströfvande parti? Hertigen gaf dem hemlig *instruction* att styra våld med våld; men ville ock det ej hjelpa, skulle de draga öfver till honom till Sverige, der han ville taga dem i sitt försvar (*Werwing* 299). Af denna *Pontu* håller jag före, att *Pertikens-slägten* är kommen. Att *Papegoje-slägten* varit i deras följe, ser ej olikt ut (se framför, sid. 464).

Sid. 338. Fogdar och länsmän — faslig buse nog. T. ex. hos en enka, *Ingial Andersdotter* i Carlstad, som egde hemman i Grafva socken, pantade länsman 2 getter och en bock för 3 daler k:mt och red på köpet ihjel hennes häst (*Carlstads tingsl. domb.* 1693).

Sid. 345, not [1]). Det är med anledning af *krigs-* och *kammarkollegiernas* samt *statskontorets* bref till landshöfdingen den 30 Mars 1726, som 200 mans *vakans* tåles i fredstider.

Sid. 361. Vid 120 *sysslor* anmärkes, att alla sysslor i stiftet högre och lägre äro 140, såvida icke församlingarne efter behag vid ledigheter afdanka sina *adjunkturer,* och härefter borde *calkylen* ske, om det alltid skulle slå lika in på 12 års tid. Men ifrån det jag skref detta om sommaren 1778, hafva 10 ordinarie lägenheter på ett år blifvit lediga, mest genom döden; dock äro likaså många nya tillkomna, som med tiden behöfva anmäla sig.

Sid. 360. not [5]). Magist. *Nils Kjellin* har nyligen från Upsala sändt mig afskrift ur vår *nationsmatrikel* derstädes för de senare åren, hvaraf jag funnit, att från 1760 till 1776 äro der inskrifna

270 personer, hvaraf dock några, som gifvit sig till *civilstaten,* äro födda utom stiftet, och af dessa hafva ej flera än 102 hittills blifvit prester.

Sid. 362, fiskat i grumligt vatten. Jag åtager mig dock icke att just direkt taga hvar och en i försvar. Det kan hänga menskLig svaghet vid en och annan och jag kunde gå illa i land med *advocatur* för alla mina *principaler.* Bäst är om hvar för sig kan hafva ett godt vittne både öfver och uti sig, och då kan han vara lika nöjd, antingen han får kött eller bröd, förrän det sker med Guds egen tillstädjelse; åtminstone hvar och en som har lika sinnelag med mig.

Sid. 363. Conrector Nicolaus Magni Emtiago Phrychius var 1632 *conrector,* då han den 16 Maj började låta sina *disciplar orera* antingen på *latin* eller svenska, dock mest *latin,* om hvarjehanda ämnen, och till December 1637 voro genomgångna 2:ne centurier, hvilkas titelblad och *auctorer* samma år med företal blefvo tryckta. Gossarne läste mestadels sina tal ur minnet. Detta måtte hafva varit för *conrectorn* ett trälsamt men dock hedrande arbete, och det är ej underligt, att gubbarne den tiden kunde väl *latin,* om de ock ej visste mera. *Manuscripten* lär hafva förkommit i 1719 års brand i Carlstad. Det hade varit i flera afseenden af intresse att hafva dem qvar; ty *en* oration var *de Vermlandia, två de Carolstadiano Oppidulo, en de Muribus Monstrosis Vermelandiam* 1635 *infestantibus* och *en* om den *hungersnöd,* som 7 års tid å rad tryckt Värmland o. s. v.

Sid. 367. Olof Trätäljas folk m. m. Det slår väl icke fel, att hvar och en gerna rosar sitt, och man har märkt, att folk, som äro uppfödda i en stank, hvarvid andra kunna sjukna och dö, skryta ändå af sin hembygd och tro, att ingenting luktar bättre. Sålunda vågar jag ej göra mig sjelf till domare öfver, hvad en vitter värmländing af äldsta stammen skrifvit om sina landsmän (pr. *Hofstens* M. S.). Hvar och en må döma derom efter eget förstånd och pröfva, om han känner igen sig i sina förfäder, der ätten ej är bortblandad. »Thet folk, som af Värmlands blod kommer, är vanligen af *medelmåttig kroppsstorlek, starka, viga, väl skapade och vackra,* isynnerhet kvinnokönet, ända intill plog och harf, kol och gråsten; hyn merendels mängd med röd och hvit färg.
Till sinnelag *enfaldiga* men *uppriktiga.* De veta af sig sjelfva inga illistigheter och argheter, om ej andra hafva lärt dem dessa odygder, hvartill deras natur icke är böjd. Det de mena, tala de, och tvertom utan falskhet; *höfliga, gifmilda* och *fägnesamma* eller åtminstone benägna till gifmildhet, då förmågan ej räcker längre; *sparsamma, trogna,* men något ensinta; ty om icke med lock,

aldrig kan man med pock bringa värmländingen från de tankar, han gjorde sig om ett och annat» (*Hofsten* M. S.).

Vår vittra *Dahlstjerna,* fast han ej var född utan endast till en del uppfödd inom Värmlands gränser, yttrar sig i sin *Kungaskald* så om landet, hvilket alltid står qvar, fastän folket kan årligen ombytas:

Och jag underskrifver detsamma isynnerhet hvad Jössehärad och Fryksdalen angår:

Så är mig ock till mods, när jag min barndoms bygder
Betraktar: Värmeland! Du alla bygders pris,
Du äst uppfyld med lust och allsköns ädla dygder;
Du äst för alla land ett jordiskt paradis.

Sid. 375. Ekonomiska sällskapet i Carlstad. Detta sällskap tog 1775 sålunda sin början: »att flera älskare af vitterhet, naturalhistorien och landthushållningen i Värmland och på Dahl upprättade sins emellan ett lärdt samfund af 2:ne *klasser,* der den förra utarbetar ämnen i historien, sedeläran, landets *antiqviteter, biografiers* utgifvande öfver förtjenta män i stiftet m. m. i poesi och vältalighet; den senare sträcker sin omtanke icke allenast till inrotade fels afhjelpande i landthushållningen i gemen, utan ock till förbättrande af hvarje dithörande näringsgren samt nyttiga rön och upptäckter». Våra tidningsskrifvare önskade strax ett sådant sällskap i hvarje landskap af riket. Sällskapet, som lofvat kungöra allmänheten sina rön i Carlstads veckoblad (hvars *auctor* likväl kungl. *lifmedicus Skragge* tilltrott sig i ett nummer för innevarande år, om jag mins rätt, kalla *Carlstads veckomålare)* har förnuftigt tillkännagifvit, att »flera tillsammans lättare kunna påfinna, noggrannare bepröfva och omständligare utarbeta en sak, än en enda person» och i anledning deraf hade jag alldeles ämnat lemna mina omogna anmärkningar vid dessa 2 sista tidehvarfven i mörkret, derest jag icke hade trott, att ej alla läsare hafva tillfälle hålla eller skaffa sig Carlstads veckoblad, när det en gång blir riktadt med alla ofvannämda vitterheter och hushållsgrep. Det fägnar mig, att då blir tillräckligt ersatt, hvad hos mig brister.

Sid. 376. Smått boskapsslag. Herr doctorn och biskopen *Herweghr* har på försök köpt några af de s. k. knappoxar från vesterlandet och på *Ekenäs* redan uppdrifvet dem till temlig växt; men isynnerhet har herr kammarherren *von Hofsten* på *Östanås* hunnit med sin boskapsafvel så högt, att man knappt lär få se större och vackrare boskap i hela riket. Ingen af köpoxarne svarar emot dem, som äro hemfödda, hvilket allt är tecken till god ans och ej klimatets fel.

Sid. 381, not. [4]). Angående *timmerflottningen i Elfdalen* har jag hittat ett bref af den 6 Dec. 1778, hvilket härmedelst allmänt

upplyses, på det att egaren må kunna igenfå det. Här är ett litet utdrag deraf: »N. N. är nu icke hemma, utan ligger i Dalby och kör sågtimmer baklänges och emot strömmen till Sverige. N. och N. äro ock här och låta befalla etc. Månne det tager någon god ände, då svenska timmermärkare vräka detta timmer såsom för gammalt, och hvar får då kronan betalning för frakten från Dypen till storelfven Klara? Så handlas med kronans rätt här å orten....

Sid. 382, not [5]). Ett *kronotjärbruk* var ock på andra sidan Långön vid Romsta invid Klara elf, försedt med hus, rännor, pannor och ugnar, men allt blef lagdt till Carlstad och gjordt till åkermark när staden grundlades 1584 (pr. *Hofsten* M. S.). Så se vi, att våra förfäder hafva ock haft någon slags omtanke om den hushållning, som lång tid har fattats oss.

Sid. 387. Förmodligen vid *Sandbäcken.* Här bör dock snarare förstås *Carlsborg* eller den trakt, dervid nu Carlstads domkyrka ligger, emedan der var Grums härads skyldighet att NB. hålla plank kring trädgården. Det är möjligt, att trädgården vid Sandbäcken är något gammal, men om någon i Värmland kan skryta af ålder så blir det isynnerhet *Sannerud* (Carlslund) i Kil, den förmodligen vår gode *Wismenius* icke har sett eller känt. Herr jägmästaren *Silfwerswerd* har der visat mig så säkra märken efter gamla fruktträd, att det ej är olikt, det den trädgårdens ålder kan stiga in i munktiden. Märkligt är ock, att i denna trädgård blifvit af bemälda herre funna åtskilliga urnor eller qvarlefvor deraf med brända ben och aska jemnt lagda med sjelfva jorden till ett bevis att *ättehögarne* någon gång varit derifrån utkastade.

Sid. 396, slutet på not [1]). Vid *Djupdalen* i norra ändan på Smårissjön (N. Ullerud) har varit silfvergrufva, hvars malm synes hafva varit förädlad i ett berg derinvid.

Sid. 401, not [1]). Vid *masugnarne* utom bergslagen tillägges: *Högfors* i Gräsmark och läses sålunda ofvanför i contexten 16 i st. f. 15. — Här får jag ock anmärka, att vid *Brukmon* i Grafva, på åkrarne vid *Ekenäs, Carlslund* och *Lökene* i Kil, vid *Såges smedja* emellan Småris och Brotorp i N. Ullerud och flerstädes äro många lemningar af jernslagg och rått jern, förmodligen efter *Osmundssmedjor,* som blifvit drifna med handbälgar, men när det skett, vet ingen.

Sid. 410, not. [2]). *Om torgdag i Carlstad.* Här måste jag tillstå en brist hos mig, att jag ej observerat det allmogen i *riksd. resol.* den 29 Nov. 1756 § 42 blef åter lemnadt öppet att, obehindradt och utan intrång, på båtar och fartyg såväl som på torgen få till eget behof köpa eller tillbyta sig spanmål och andra varor, som ankomma på lördag, hvilken är torgdag i hvarje vecka;

och får jag ytterligare tillägga, att herr landshöfdingen, *baron Uggla*, genom *allmän kungörelse* af den 6 Maj 1779 lofvat att vid denna rättighet en hvar utan åtskillnad beskydda; hvarvid man kan hafva allt skäl att hoppas, det handeln ännu en gång till landtmannens fromma kan få lif i *Carlstad*.

Sid. 437. Bland *Värmlands öfverstar* har *assess. Brokman (Ö. Göthl. beskrifning)* anfört *Hjeronymus Lindebärg*, hvars hufvudbanér 1681 blef uppsatt i *Motala* kyrka, men jag vet ej hvar jag skall sätta mannen; kanske han har varit öfverstlöjtn., fast den tiden brukades ej gerna sådana namn öfver sysslan.

Sid. 453. Bland alla våra landshöfdingar ej en enda infödd. Här får jag dock med fägnad tillägga, att vår visa konung genom hög kunglig *resol.* af den 11 Febr. 1779 behagade skilja Värmland med undantag af Carlskoga från Nerike i så måtto, att en *vice* landshöfding och *vice* landssekreterare skulle till vår orts och allmoges beqvämlighet bo i Carlstad. Det fans ingen i landet, som ej med glädje upptog denna oförmodade, fast länge efterlängtade tidning, så mycket mer som det den 23 derpåföljande April täcktes kungl. maj:t i nåder utnämna till vår landshöfding herr kammarherren och majoren *baron Johan Gustaf Uggla* till *Sund* och *Afversta*, sonsons sonson till den stora *amiralen* (sid. 483, not [4]). Sina landsmäns fägnad härvid har en skald i *Carlstads veckoblad* N:o 21 bland annat äfven tolkat på följande sätt:

Hvad lyckligt, när man mist en lofvärd embetsman,
Att man af lika dyrd en annan vinna kan,
Och ej, som ofta sker, man sin förlust får spörja,
Och öfver dumhetsveld ell' snålhets ränker sörja?
Så fast vår *Hamilton* vi ha med tårar mist,
Ses dock en *Uggla* börja
Att i sitt styrselsätt ej röja minsta brist.

Mitt kära fosterland..............
....
Det länder till ditt väl, jag det med nöje ser;
Men det din lyckas lott förökar ännu mer
Att *värdig höfding* ha af dina fosterbröder
Hvars lust att gagna dig en medfödd kärlek föder.
Han sjelf en värdig lem bland *Värmers* ädla tropp
För *Värmers* välfärd blöder
Och med försynens hjelp skall fylla deras hopp.

Sid. 471, not [1]). Johan Palmström. År 1681 vigdes *amiralitetskaptenen Johan Palmström* med jungfru *Annicka Blankenfjell* på *Hollerud*. Han dog 1705 och har Epitaphium i *N. Ullerud*, men hon lefde till *1716*. Således har *von Stjernman* irrat både sig och mig vid familjens stamfaders gifte. Torde ock hända, att denna kapten är densamma, och då hade han åtminstone ingen fru efter

Anna Blankenfjell, om han ej haft någon förut, hvilket ock väl kan vara möjligt.

Sid. 490, om krig. Prosten *magist. Sven Faxell* har om de senare krigen vid gränsen skrifvit ett M. S., som varit förvaradt i *Köla* kyrka *(Hofsten).* Och är illa, att jag nu i sista stunden ej haft tillfälle att efterfråga hos herr prosten *doctor Norén,* om det fins qvar.

Sid. 502, vid slutet på not [2]. Om vintern 1678 eller 79 kom *Güldenlöw* till magist. *N. Labeckius* i Blomskog, smälde af ett pistolskott, då presten i kappa gick honom till mötes, fägnande dem alla väl. Under måltiden frågar *Güldenlöw* om det var långt till Stockholm? Kan jag komma dit till den och den tiden? Ja, eders excellens! om ej något mot kommer i vägen. *Güldenlöw* drog så åt Dahl, sedan han bränt gårdarne i Blomskog, men prestgården skonades *(Hofst.* M. S.).

Register.

Värmland i allmänhet.

Mellansysslet.

Östra sysslet.

Vestra sysslet.

Till Kungl. Bibliothekarien och Assessorn Herr C. C. Görwell.

Dessa sidor bli de sista och, ehuru emot både vana och kanske anständighet, bör jag dock icke förbigå att betjena mig af tillfället och med få ord göra redo för mitt långsamma uteblifvande.

Sedan de 2 *förra tidehvarfven* genom herr commercerådet och riddaren *Christian Arfvidssons* gynnande förlag voro färdiga, var ingenting mindre obilligt, än att ju bemälda herre borde hafva sin betalning, innan jag finge till afyttring lösa exemplaren; men som detta ej stod i min förmåga mera då, än när jag gjorde lånet, så har ej heller varit mig möjligt att fortsätta tryckningen af sista *tidehvarfvet*, förrän större delen brann upp i Christinehamn, och jag merendels måste göra allt nytt, sedan Gud uppväckte de förut nämda resp. herrar och män till hjelp af bokens slut.

Eskil Lindfors hade åtminstone hjelp att renskrifva *Andans skådetorn;* jag har måst göra allt ensam, så godt det ock är. Men herr *assessor Adlerstams* hjelp och möda vid *correcturen* får jag evigt vörda.

Beklagligen skall ock hafva händt, att vid nämda eldsvåda uppbrunnit flera exemplar af 1,000, dem välbemälda herr commerceråd och riddare sändt till Värmland till afsättning och sin betalning; men af det Påfviska har jag ej egt ett enda, utom det jag för några år sedan köpte, och hade äran sända M. H., så att jag nu mera knappt mins dess innehåll; men det kan jag ej glömma så lätt, att vid alltsammans kan jag ej ännu räkna 21 riksd. samfäldt för 21 års möda.

Blir jag nu ändtligen satt i stånd betala allt, hvad detta kostat mig, skall jag nöjd lefva mina öfriga dagar så svåra, som de förutgångna, och ändå räkna mig för en lycklig bok-

skrifvare, om jag kunnat gagna någon med det magra handtverket. Emellertid kan ingen neka mig att inom mig sjelf tro och tänka, det *hittills har väl ingen värmländing tagit bok i hand för mindre hugnad.* Jag skulle ändå icke vara obenägen att fort lemna *Andra delen* till Värmers fägnad och missgynnares afund, om icke en grefve *Mörner*, en baron *Tilas*, en bergsråd *Stockenström* och flera mina forna *påkörare* lagt sina *stafvar* i grafven. Dock Gud ske lof! *Gustaf III* lefver, som ock vill känna Värmland. Jag har äran etc.

Ödmjukaste tjenare

Erik Fernow.

Göteborg den 28 Juli 1779.

Öfversättning

af det i "Beskrifning öfver Värmland af Fernow" förekommande latinet.

I förordet till läsaren:

Sid. 7 not [1]. **Vermia antiqua & hodierna** = Värmland förr och nu. **continuation** = fortsättning.

» 8 » [1]. **pessima quæque mali** = åt de onda allt det värsta.

» » » [2]. **Festinantes calami præcipiti periculo ruunt** = brådskande scribenter misslyckas.

» » » » **Tu mihi Cæsar eris, nuper tibi carmine dixi;**
Heu mihi! dicendum nunc: mihi Cæsar eras. =
Nyss jag yttrat i sång: du mig en Cæsar *skall vara;*
Nu dock säga jag får: för mig en Cæsar du *var.*

» 10. **Qui struit in triviis, multos habet ille magistros.** = Den som vid vägskäl bygger, får läromästare många.

» » » [1]. **Archivo Vermlandico** var ett samlingsverk af Fernow, hvilket nu förvaras å Carlstads gymnasiibibliothek.

I Beskrifningen öfver Värmland:

Sid. 2 not [2]. **Gulo in planicie candida** = en järf i hvitt fält.

» 3 » [1]. **Derivation** = härledning.

» » » [2]. **Encomium Vermlandiæ.** Loftal öfver Värmland; en skrift af Jonas Wismenius död såsom kyrkoherde i Wisnum 1652.

» 6 » [4]. **Gyllenii Diarium.** Petrus Gyllenius, född i Ölme 1622, död såsom kyrkoherde i Bolstad 1675, efterlemnade ett **Diarium** = Dagbok, som i manuscript fins å Carlstads Gymnasiibibliothek. Detta arbete, som med understöd af statsmedel blef af finska statsarkivet utgifvet i Helsingfors 1882, innehåller mycket af intresse för Värmländingar.
Manuscript = skrifvet för hand, handskrifvet.

» 13 » [2]. **Expeditio militaris** = ledungsfärd = härnadståg.

Sid 14 not [1]. **Dissertatio de Dalia;** en beskrifning öfver Dahl af L. Hesselgren, född i Steneby 1686, död såsom kyrkoherde i Fryksdalen 1755.

» 44 » [1]. **Vermia litterata** = Värmlands literaturhistoria af biskop Anders Rhyzelius, född i Ods prestgård i Vestergöthland 1677, död såsom biskop i Linköping 1761.

» 45 » [2]. **Scondia illustrata;** en svensk rikshistoria af professor Johannes Messenius, född 1579, död 1636.

» 54 » [1] och [2]. **Episcoposcopia sviogothica:** svensk stifts- eller biskopskrönika af Rhyzelius.

» » » [3]. **communicerat** = delgifvit.

» 55 » [1]. **Dissertatio de nobili illa provincia Vermeland** = beskrifning öfver den ryktbara provinsen Värmland, tryckt i Lund 1690, är ett arbete af Lars Kaarberg, född i Frykerud 1650, död som kyrkoherde i By 1728.

» 135. **Kilarus Kuratus** = Kilarus kyrkoherde.

» 138. **Nicolaus de Tingvaldum Canonicus Skarensis** = Nicolaus från Tingvalla, kanik i Skara.
Sabb. ante fest Phil. & Jac. = söndagen före Filips och Jacobs dag.

» 144 » [1]. **Dissertatio de Reg. Verm. Metallica** = Beskrifning öfver Värmlands berg; ett arbete af Fernow.

» 153. **Omne nimium nocet** = För mycket af allt skadar.

» 157 » [1]. **Ave Maria** = Heliga Maria! **gratias Domino dico** = tacksägelser bringar jag Herren. **Mariam oro mecum labora, miserere** = Jag beder dig Maria, hjelp mig, förbarma dig.

» 158 » [5]. **Credo in Dominum Deum** = Jag tror på Herren Gud; **omnipotentem** = allsmäktig; **in æternum** = till evighet; **canctorum Communionem** = de heligas samfund.
Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus = låtom oss alltså fröjdas, medan vi äro unga; **post molestam senectutem nos habebit humus** = efter den besvärliga ålderdomen skall jorden hafva oss.

» 181 » [4]. **Virgo dum clamat, e Coelis angulus adstat** =
Midt under jungfruns rop, från himlen kommer en engel
Percussa gladio dat lac pro sangvine collo
Och från afhuggen hals rinner mjölk i stället för blod.

» 198 » [6]. **Disputation de Monasterio Varnhem** = disputation om Varnhems kloster.

» 206 » [2]. **Annos a Christi nativitate post quadringentos et quarto post nonaginta sub Episcopo Brynolphe Præsule terno dipictum annum dum lit MCD scriptum** = År 1494 efter Christi födelse för tredje gången målad under biskop Brynolfs tid.

» 207 » [3] och [4]. **Sviogothia munita:** ett arbete af biskop Rhyzelius i Linköping om Sveriges slott, fästningar, kungsgårdar m. m.

» 211 » [1]. **Anno Dm MCDXV die assumptionis B:te V.gis** = år 1415, den saliga Mariæ himmelsfärdsdag.

Sid. 224. **Stockholm Anno Domini MCDXIII Dominica Palmarum Nostro sub Secreto** = Stockholm, Palmsöndagen 1413 under vårt sigill.

» 244. **Patria ubi bene** = mitt fädernesland är der, hvarest jag befinner mig väl; **ubi pascor non ubi nascor** = der jag har mitt uppehälle, icke der jag är född; **ubi notus non ubi natus eram** = der jag blef känd, icke der jag blef född.

» 256 not [2]. **Dissertatio de ferro in Svecia Malleato** = beskrifning öfver smidesjern i Sverige.

» 261. **Articulis Örebrogiensis** = Örebro artiklar.

» 270 » [2]. **Carolus dux, Gustavi regis filius vindice fato** = hertig Carl, konung Gustafs son, ödet hämnar.

» 314 » [1]. Denna vers är af okänd hand sålunda öfversatt:

Frågas, när lärdomen först, här började taga sitt säte,
Och när ett eget bo, skolan har vunnit en gång?
Carl, blott hertig ännu, men erhänd arfving till riket,
Då gaf Värmland lag och de betryckta sin rätt.
Var han i staden ej sjelf, Laurentius förde hans talan
Denne var höfding då. Botvid nämdes hans far.
Sigfrid kallades han, som Guds ord lärde i staden
Och, som för Herrens hjord, då till en herde var satt.
Jonas borgmästare var och hans embetsbroder Canutus.
Olofsson var deras namn. Bröder de voro dock ej.
Ungdomens sinnen här skola mogna i kunskap och dygder
Christe! bevara du sjelf hamnen för lärdom och sång.

» 355 » [1]. **At locus precibus meis relictus est nullus** = det lemnades intet rum för mina böner.

» » » [2]. **in tranquillitate (quam ego omnibus honoribus (oneribus dixissem) longissime antepono) reliquam ætatis meæ partem quantulam cunque conterere decrevi** = i lugn, som jag sätter långt framför alla äreportar (besvärligheter borde jag säga) beslöt jag tillbringa min återstående korta lifstid.

» » » [3]. **Romani ... augentur** är öfversatt i texten.

» 357 » [2]. **Risum teneatis amici** = hållen er för skratt, go' vänner!

» 358 » [4]. **Synodus Petrina & Fastingiana** = sammanträdet vid Permessan och Fastingsmarknaden.

» » » [7]. är öfversatt i texten.

» 367. **Adest Mæcenas, non deerunt Marones** =
Fins en gynnare blott, skola vitterlekare finnas.

» 411 » [2]. **Torva Leæna Lupum sequitur, Lupus ipse Capellam** = En ohygglig lejoninna följer vargen, vargen sjelf geten.

» 448 » [1]. **Nunc cantanda.... Magna Tue** = Nu bör vår faders lof och godhet besjungas; men detta besvär är förgäfves; mera värd oförgänglighet är den. Mycket önskar jag, att du må lefva och verka under många år till stor båtnad för ditt folk.

» 457 » [1]. **Qui stetit eloquio .....** Då staden Sendomir ligger invid floden Weichsel och Sanus är en biflod till Weichsel så bety-

der denna vers »att Weichsel, som ofta stannade i sitt lopp vid hans vältalighet, då han ännu lefde, och häpnade öfver dessa behagliga ljud, må då hon går förbi hviska hans lof ur vågornas midt och Sanus prisa hans namn ur det skummande vattnet.

Sid. 459 not [1]). Barclajus talar i detta ämne: **At nec dicant se etc.......** Men ej heller må de säga, att de besväras af en alltför stor mängd af dylika snillen, att hvarken de eller staten öfver hufvud räckte till för alla dessa. Det vore väl sörjdt för menniskoslägtet, om tillgången på framstående andar vore så stor att sedan staternas embeten blifvit fördelade emellan dem, några ännu funnes qvar lediga, hvilka voro till öfverlopps och af försynen gifna åt verlden såsom en gåfva utan gagn.

» 474 » [3]). **Sæpe mihi vident....** Ofta tycker jag mig ströfva omkring på de skogiga åsarne och der bygga mig en liten hydda, der lyckan skall härska.

» 490. **Nimis longe petitum** = alltför långsökt.

» 494. **Invia virtuti nulla est via** = för dugligheten är ingen väg (ofarbar =) omöjlig.

Förkortningar.

A. C. = Anno Christi = år efter Christi födelse.
c. = circa = omkring.
camr. = camrer.
comr. = comminister.
d ä. = det är.
D. = Doctor.
e. g. = exempli gratia = till exempel.
etc. = et cetera = och så vidare.
g. m. = gift med.
h. e. = hoc est = det är.
h. o. h. = helt och hållet.
id. = idem = den eller detsamma.
ibd. = ibidem = dersammastäds.
k. = konung.
l. c. = loco citato = anförda ställe.
m. fl. = med flera.
m. m. fl. = med många flera.
m: m. = med mera.
mag. = magister.
m. = d:o
M. S. = manuscript = handskrift.
N. = Norr.
n. = d:o
neml. = nemligen.
NB. = Nota bene = märk väl.
o. m. s. = och mera sadant.
omkr. = omkring.
ofr. = ofrälse.
o. s. v. = och så vidare.
p. = pagina.
R. R. = riksråd.
S = Söder.
sål. = således.
s. k. = så kallad.
st. = stycken.
t. ex. = till exempel.
v. p. = vid pass.
V. = Vester.
Ö. = Öster.
† = död.

Rättelser.

I företalet:

pag. 8 raden 28 uppifrån står *slag* skall vara *slags*
» 10 » 11 » » urskiljning » » urskillning.

I sjelfva Beskrifningen:

pag.	5	raden	23	uppifrån	står:	gränsesjön	skall vara:	gränssjön
»	7	»	5	»	»	han	» »	hon
»	10	»	10	»	»	kärn	» »	tjärn
»	11	»	31	»	»	Oster	» »	Öster
»	»	»	36	»	»	Halåen	» »	Halån
»	»	»	»	»	»	åen	» »	ån
»	»	»	37	»	»	Medskogsåen	» »	Medskogsån
»	13	»	6	»	»	bamn	» »	hamn
»	14	»	35	»	»	Diff	» »	Diss
»	15	»	16	»	»	oeh	» »	oeh
»	16	»	17	»	»	landsfolket	» »	landtfolket
»	20	»	16	»	»	Pergsberg	» »	Persberg
»	»	»	37	»	»	Rummehojden	» »	Gummehöjden
»	33	»	29	»	»	sednare	» »	senare
»	34	»	13	»	»	Gärdsåsheden	» »	Gårdsåsheden
»	»	»	19	»	»	bebott	» »	bebodt
»	»	»	23	»	»	stadnade	» »	stannade
»	»	»	28	»	»	heldst	» »	helst
»	62	»	19	»	»	enda	» »	en enda
»	71	»	22	»	»	ech	» »	och
»	113	»	20	»	»	vidlyftlga	» »	vidlyftiga
»	116	»	23	»	»	torsskodd	» »	torrskodd
»	119	»	11	»	»	Värmlrnds	» »	Värmlands
»	129	»	13	»	»	andet	» »	landet
»	136	»	33	»	»	1sar	» »	Isar
»	164	»	23	»	»	binsidan	» »	hinsidan
»	166	»	10	»	»	Madnus	» »	Magnus
»	180	»	7	»	»	vlssa	» »	vissa
»	193	»	27	»	»	pigan	» »	pigans
»	201	»	36	»	»	ämnu	» »	ämne
»	204	»	39	»	»	af	» »	att
»	216	»	3	»	»	numer	» »	numera
»	224	»	28	»	»	osh	» »	och
»	225	»	12	»	»	Kvista	» »	Knista
»	229	»	7	»	»	arbetats	» »	arbetas
»	292	»	6	»	»	gicke	» »	gick

pag.	raden	uppifrån står:		skall vara:
pag. 297	raden 34	uppifrån står:	lagmun	skall vara: lagman
» 301	» 28	» »	Gyllenstrahle	» » Gyllenstråhle
» 302	» 14	» »	Erlund	» » Erland
» 319	» 30	» »	igenfunnet	» » igenfunnit
» 328	» 2	» »	des	» » dess

» 336 införes om man så vill, pagina för rubrikerna sålunda:

pag.	raden	uppifrån står:		skall vara:
pag. 344	raden 38	uppifrån står:	tillka	skall vara: tillika
» 345	» 23	» »	svärt	» » svårt
» 355	» 30	» »	h3ndelse	» » händelse
» 370	» 34	» »	stor	» » så stor
» 376	» 21	» »	kändt	» » känd
» 377	» 18	» »	gammal	» » gammalt
» 378	» 22	» »	folk	» » folk och
» 388	» 34	» »	2 gånger: rötter	» » nötter
» »	» 35	» »	misslyckst	» » misslyckats
» 397	» 4	» »	af	» utstrykas
» »	» 27	» »	Persbarg	» vara: Persberg
» »	» 41	» »	stog	» » steg
» 401	» 31	» »	Orlin	» » Örlin
» »	» 34	» »	kergmästardömet	» » bergmästardömet
» 409	» 18	» »	så och så	» » så och så mycket
» 418	» 35	» »	Alkjärr	» » Ackjärr
» 424	» 4	» »	jernmunnfakturverk	» » jernmanufakturverk
» 429	» 2	» »	detta	» » det
» 431	» 3	» »	Fryksände	» » Fryksände [1])
» 447	» 40	» »	bistridt	» » bestridt
» 460	» 23	» »	lund	» » Lund
» 462	» 4	» »	Charles	» » Charl.
» »	» 11	» »	Bryntesson	» » Bryntessons
» 464	» 18	» »	förra	» » förra fru
» 465	» 33	» »	kan	» » han
» »	» 36	» »	säseri	» » säteri
» 470	» 15	» »	Trelieben	» » Treileben
» 476	» 22	» »	undkomt ill	» » undkom till
» 477	» 36	» »	hon.	» » kon.
» 479	» 28	» »	tjente sig	» » tjente sig upp
» 500	» 12	» »	närmaste	» » närmast

Utgifvarens slutord.

Då jag nu slutat detta mitt dristiga tilltag att utgifva: "*Beskrifning öfver Värmland af E. Fernow*", så får jag säga, att jag icke gör det i samma sinnelag, som Fernow slutade sitt arbete: uttröttad, uppledsen och glad att "ändtligen få sätta ände"; utan tvertom glad, att jag lät alla "om och men" fara och dristade mig att gripa verket an. Det har nemligen allt mer och mer fröjdat mig, att så lära känna min kära fosterbygd det sköna Värmland, "kronan bland Svearikets länder", som denna "Fernows beskrifning" låter en göra; att se, huru i sanning dyrbart det stora arf är, som våra förfäder åt oss öfverlemnat, då de så fått arbeta, blöda och dö för att uppamma och bevara det åt sina efterkommande; och jag önskar, att studiet af denna bok måtte väcka samma känsla hos alla Värmländingar och så uppelda kärleken till fosterbygden. Sjelfva boken har ock under mitt arbete blifvit mig dyrbar och af allt högre värde, när jag fått blicka in i det verkliga jättearbete författaren nedlagt derpå, och hvad som genom hans outtröttliga möda under alla mötande vidrigheter blifvit om vårt Värmland för all framtid bevaradt. Hvad Fernow ej af sin samtid fick skörda, det skall hans bok i framtiden åt honom allt mer och mer vinna: efterkommande skola led för led alltmer af hjertat kunna hembära honom tack, för hvad han gjort.

Att min upplaga af "Fernow" vidlådes af många fel och brister är något som jag alltför väl märkt och derför nu på slutet medelst förteckning å "Rättelser" sökt afhjelpa, men många nog torde ändock återstå; dock torde dessa ej vara af större betydenhet, än att boken ändå är väl värd att ega.

Trots sina fel och brister har dock boken vunnit en oväntad afsättning bland Värmländingar både inom och utom stiftet, ja t. o. m. i Finland och Amerika, och då jag näst

bokens eget värde har att härför tacka mina gynnare och vänner, särdeles bland mina herrar embetsbröder, så får jag härmed hembära till dem mitt hjertliga tack för hvad de i detta afseende hafva gjort.

Arbetets utgifvande har dragit ut på tiden långt utöfver hvad ämnadt vaı, hvartill flera orsaker medverkat, såsom dels en mängd hopade göromål å tryckeriet, dels att jag, som sjelf läst korrekturen, ej bott på platsen och derför åtskillig oberäknad tid förspilts på korrekturens fram- och återsändande; dock torde detta ursäktas, när man tar i betraktande den omsorg, som å trycket i boken blifvit nedlagd, hvarigenom den blifvit snygg och prydlig, och inbunden i sina prydliga och billiga permar, på framsidan försedda med Värmlands vapen, blir den en verklig prydnad för hvarje hem och bibliothek som förses dermed.

De latinska uttryck och sentenser, som förekomma, har jag med benäget biträde fått öfversatta till deras hjelp, som ej förstå deras innehåll.

En förteckning å de i boken förekommande förkortningar och deras betydelse har jag ock uppsatt.

Må nu denna värdefulla bok få plats i hvarje Värmländskt hem och hvarje sockenbibliothek, såsom den är det värd.

Kyrkerud, Seffle i Sept. 1899.

O. Norstedt,
comr.